الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون

اولیائی تحت قبائی لا یعرفہم غیری

کتاب مستطاب

دستور السالکین

شرح وردالمریدین

در حالات و کرامات

حضرت محبوب العالم سلطان شیخ حمزہ مخدوم کشمیری قدس اللہ سرہ

من تصنیف

عالم ربانی حضرت مولانا شیخ بابا داؤد خاکی روح اللہ روحہ

حسب فرمایش

غلام محمد نور محمد تاجران کتب

[illegible] نج بازار سرینگر اور مائسمہ بازار امیرا کدل سرینگر کشمیر

[illegible] مطبع ضیاء الیکٹرک پریس واقع لاہور طبع گردید

فہرست مضامین اخلاق جلالی

بسم اللہ الرحمن الرحیم
و نستعین فی التتمیم

افتتاح[۱] کلام بنام واجب الاعتصام[۱] سلطانی سزد کہ بامر نافذ[۲] ازلی جنود مجندہ اعیان ممکنات را
از سر حد عدم بدار الملک وجود متوجہ ساخت و منشور[۳] خلافت کبریٰ بنام آدم خاکی مرقوم رقم عنایت
گردانیدہ او را بحلۂ خلعت واصطفا و تشریف افاضت[۳] واجتبا بنواخت مبدعے[۴] کہ
لوح فطرت انسانی را بنقوش صور اسما موشح ساخته در کنار قابلیت نفس ناطقہ نہاد تا چون
بمقتضائے و علّم آدم الاسماء[۵] کلھا حقائق اسما و صفات[۶] لم یزلی و دقائق

[۵] و آموخت آدم را ہمہ نامہا ۱۲ [۶] صفات حق تعالے ۱۲

ن الاعظام ۔ ن [illegible] ۔ ن افاضت ۔ ن صفات

۱ بسم اللہ و تحمید بفحوائے حدیث حضرت خیر الانام علیہ التحیۃ والسلام سر کلام باید و در حمد واجب نیست کہ بصیغہ الحمد للہ یا حمدت اللہ و جز آن بصراحت لفظ حمد باشد بل ثنا و تعظیم باری جل شانہ نوعیکہ ادا شود حمد ست پس شروع این کتاب مخالف مؤدائے حدیث نیست افتتاح بکسر اول و ثالث آغاز دین اعتصام بروزن آن چنگ زدن واجب الاعتصام صفت نام و در بعض نسخ واجب الاعظام اے نامیکہ چنگ زدن بدان و تعظیم آن واجبست تحتانی در سلطانی برائے تعظیم یا موصول یا صفت باشد و چون مابعد کاف بیان صفاتیست کہ موصوفش جز حضرت حق جل جلالہ نتواند بود حاجت بتصریح نام خدا نماند بل بدین وجہ کہ خالی از نعت و تعظیم نیست ابلغ باشد ۱۲ مولانا محمد ہادی علی رحمہ اللہ ۲ نافذ بکسر فا جاری ازلی آنکہ ابتدا ایش نباشد جنود بضمتین جمع جند بالضم لشکر مجندہ بروزن مشدہ آراستہ و فراہم آوردہ اعیان بالفتح جمع عین بمعنی ذات و موجود خارجی و مراد از ممکنات مخلوقات موجودہ و عام اذان و انچہ آیندہ آفریدہ شود ہر دو می تواند شد و در قولہ متوجہ ساخت اشارۂ لطیف بدین معنی است چنانچہ بر فہم سلیم پوشیدہ نماند ۱۲ لہ رحمہ ۳ درین فقرہ تخصیص ست بعد تعمیم ممکنات کہ در جملہ اول رفت و شروع است در براعت استہلال چہ تہذیب اخلاق آدمی درین کتاب بیان می رود منشور فرمان را گویند از انکہ انتشار و اشتہار می باید و مراد از خلافت کبریٰ خلافت الٰہی در تمامہ روئے زمین کہ آدم را عطا شدہ حلہ بالضم و تشدید لام لباس خلعت ہمچنین دوستی و خالی از تجنیس خطی نیست اصطفا و اجتبا بکسر اول و کسر ثالث برگزیدگی تشریف خلعت و مراد از اضافت نسبت خلافت آدم کہ بطرف اللہ است چہ خلیفۃ اللہ لقب دارد و ہمین نسخہ از نسخ دیگر بہتر می نماید ۱۲ لہ رح ۴ ابداع نو پیدا کردن فطرت بالکسر پیدایش توشیح آراستن و نفس ناطقہ قوتیست مدرک کلیات و جزئیات مختص بانسان یعنی آنکہ آفرینش انسان را مقرون باسمائے اشیا ساختہ نفس ناطقہ را قابل ادراک آن گردانید و لطف استعارات پوشیدہ نیست کہ معلم نقوش اسما در لوح نگاشتہ آن را در کنار طفل متعلم می نہد و او بران می نویسد و می خواند و در می یابد و کلمہ تا برائے غایت و انتفاع است نہ برائے علت فتامل ۱۲ لہ رحمہ اللہ تعالے۔

حکمتِ[۱] علمی و عملی تحصیل نماید و بر معارج[۲] معارف علیہ و ملکات سنیہ باقدام ہمت برآید در مدرسۂ ملکوت[۳] بحکم قال[۴] یا آدم انبئہم باسمائہم منصب افادۂ منتہیان ملاء اعلی را سزد و شاید و درود بر کاملی که بحسب نشار قدسی فاتحۂ کتاب بداع و اختراع و بصورت النسبی (المسانی ۱۲) دیباچۂ مکارم اخلاق و لطائف اصطناع ست مکملی[۵] که ببدرقۂ آداب شعائر شرعی و اسرار نوامیس وضعی مسترشدان مسالک از مہالک غوایت خلاص دادہ بسر منزل کمال و گم شدگان بوادی سلوک و متعطشان فیافی (جمع بادیہ ۱۲) طلب ابطایاء حسن ارشاد بمنہل زلال وصال رسانید و بر آل و اصحاب او که حماۃ[۶] ملت بیضا و ہداۃ طریقہ زہرا و فارسان میادین دین و حارسان شرع مبین اند

دعائے دولت حضرت[۷] خاقانی صاحب زمانی خلد اللہ تعالی ظلال خلافتہ و رافتہ علی العالمین

۱ حکمت دوگونہ است علمی ای نظری و عملی و ہر یکے منقسم از قسم اول بطبعی و الٰہی و ریاضی و دوم تہذیب اخلاق و تدبیر منزل و سیاست مدنی و دین کتاب از این سہ اخیر بحث میرود ۱۲ مولانائے مرحوم ۲ معارج بالفتح و کسر راجمع معراج بالکسر نردبان معارف بمعنین جمع معرفت علیہ بفتح اول و کسر دوم و تشدید سوم بر تر ملکہ بفتحتین قوت راسخہ در طبیعت کہ افعال از ان بے تکلف صادر شود مراد از ان فضیلت سنیہ بر وزن علیہ روشن ۱۲ ۳ ملکوت عالم فرشتگان منہی بالضم و کسر ہا خبر دہندہ ملاء اعلی بفتحتین عالم بالا و مراد از منہیانش فرشتگان و در بعض نسخ منتہیان بفوقانی بعد نون واقع شدہ و آن بمقابلہ نفس ناطقہ کہ مبتدی و متعلم قرار دادہ شدہ نیکو می نماید سزا و شاید اے لائق شود ۱۲ مولانا محمد ہادی علی غفر اللہ لہ ۴ اے نبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و در عدم تصریح بنام رعایت ادب و تعظیم ست نشار قدسی عالم پاک فاتحہ آغاز اختراع پیدا کردن چیزے را کہ پیشتر از ان مثلش پیدا نشدہ باشد اصطناع نکوئی کردن درین فقرہ بیان فضائل مختص ست و معنی واضح ۱۲ لہ و لغیرہ عفا اللہ تعالی عنہما ۵ مکمل اے کامل کنندہ بمرتبۂ کمال رسانندہ و مفعول را محذوف داشتہ تا دلالت بر عموم کند درین فقرہ بیان فواضل متعدیہ است بدرقہ رہنما آداب نگہداشت حد چیزے شعائر راہہا نوامیس جمع ناموس بمعنی تدبیر و سیاست و احکام الٰہی و قاعدہ و دستور لیکن حکومت انبیا را ناموس خوانند و حکومت پادشاہان را سیاست مدن وضعی منسوب بوضع یعنے قواعد موضوعہ و مقررہ مسترشد طالب راستی و درستی مہالک جاہائے ہلاک غوایت بالفتح گمراہی متعطش بصیغہ فاعل تشنہ و تعبیر مدعیان بدین نہج کنایہ است از نہایت شوق طلب فیافی جمع فیفا رہر دو کا ردو درمیان تحتانی بر وزن و معنے صحرا مطایا بالفتح جمع مطیۃ بر وزن علیہ سواری منہل بفتح اول و ثالث چشمہ و مراد از وصال وصول بحق باقی معنی ۱۲ لہ و لغیرہ عفا اللہ عنہما ۶ حماۃ بالضم جمع حامی بمعنی حمایت کنندہ چون ہداۃ جمع ہادی بیضا و زہرا ہر دو بالفتح بمعنی روشن فارس سوار میادین بالفتح جمع میدان بالکسر معرب میدان بالفتح حارس نگہبان شرع راہ مبین بضم میم و کسر با روشن و ظاہر ۱۲ ۷ حضرت بالفتح در اصل بمعنی نزدیکی حضور و درگاہ ست و در عرف کلمۂ تعظیم شدہ کہ بر بزرگان اطلاق کنند و تحتانی در خاقانی و زمانی برائے تشکر است ۱۲ غیاث و برہان و غیرہما ع ۸ گفت خدائے تعالی اے آدم خبر دہ فرشتگان را بنامہائے شان ۱۲ ع ۹ پایندہ دارد خدائے برتر سایہائے خلافت و مہربانی او بر جہانیان ۱۲

بعد از حمد[1] ملک منعام وصلوة وسلام بر سید انام علیه[2] افضل التحیة والاکرام توشیح[3] معاقد کلام بذکر القاب همایون پادشاه لائق باشد که جهان بین جهانیان بنور عدل شاملش روشن شده وبسیط[4] عرصهٔ هامون از یمن فضل کاملش گلشن گشته خسروی که انجم با آنکه همگی چشم شده صاحبقرانی[5] چون او در هیچ قرن ندیده وافلاک با آنکه همه تن گوش گشته طنین[6] طنطنهٔ صاحبدولتی باین مرتبه نشنیده سعادت واقبال بیمن سمت[7] غلامی آنحضرت بصفت قبول موصوف شوند ظفر ونصرت[8] در نیمروز کمال از بیم زوال بسایهٔ چتر همایونش پناه آرند تیغش[9] آفتابیست که چون عدو آنرا بر سمت الراس بیند وقت زوال خود داند آبیست که شرار آتش شرارت وحقد سینهٔ مخالفان باز نشاندنی بل آتشیست که چون از صحرای رزمگاه در گیرد دشمنان را گیاه صفت تر وخشک بسوزاند آئینهٔ روشنیست که بی عرض عروس[10] حسنای ملک

از نفس

از چشم جهان بین

---

[1] حمد بالفتح ستودن وستائش در بعض شروح اخلاق ناصری از ائمهٔ لغت آورده اند که اشتقاق حمد از حمد است وآن آوازیست که از زبانهٔ آتش بیرون آید وچون بعد از مشاهدهٔ انوار نعماے الہی آتش محبت در دل مظهر عبودیت زبانه زدن گیرد صوت آن بر زبان بصورت ثنا ہویدا گردد آنرا حمد گویند از جہت تشبیہ بحمدہ انتہی ملک یعنی بادشاه از نامہاے الہی است منعام بالکسر بسیار انعام کنندہ ۱۲ [2] بردبار بزرگ ترین بود تعظیم ۱۲ [3] مظروف است براے ظرف بعد یعنی بعد حمد وصلوة آرائش سر کلام بذکر بادشاه باید که از دیگر مطالب مقدم باشد معاقد بالفتح وکسر قاف جاہاے گرہ بستن که غالباً در عقود ودرر مثلاً بالاے ہمه باشد لہذا از سر کلام بدان تعبیر نمود ۱۲ مولانا محمد ہادی علی رح [4] بسیط جاے فراخ وگستردہ شدہ عرصه بالفتح میدان ہامون بواو معروف دشت که زمین آن ہموار باشد ۱۲ غیاث [5] صاحبقران بقطع اضافت کردن لفظ صاحب جائز است وبکسر قاف آن مولود که وقت قرار نطفه یا ہنگام ولادتش قران عظمی باشد وبعضے گویند که در سال ولادت او زحل ومشتری را قران عظمی باشد واین نوع قران عظمی بعد سالہاے فراوان واقع شود واین ہم چنین مولود را پادشاہی دیر ماندہ از سکندری منقولست آنکه وقت ولادت او زہرہ ومشتری را قران باشد قرن بالفتح مدت سی سالی یا ہشتاد سالی یا صد سالی علی اختلاف الاقوال از غیاث اللغات وغیرہ [6] طنین بہمله بر وزن قرین آواز گوش وطاس وطنبورہ وغیرہ طنطنه بالفتح ہر دو طاے مہملہ آواز کوس ونقارہ وکر و فر پس مراد از طنین مطلق آواز است ۱۲ از غیاث وغیرہ [7] سمت بر وزن صفت یعنی داغ ونشان اے سعادت واقبال از ان مقبول است که داغ غلامی او دارند ۱۲ [8] ظفر بفتحتین فیروزی نصرت بالضم یاری حاصل آنکه این ہر دو حرز در سایهٔ چتر ممدوح یافته می شوند ۱۲ [9] تیغ را باعتبار شعاع ولمعان یا باعتبار صورت ہنگام طلوع کنارہ بآفتاب تشبیه وچون آفتاب وقتیکه سمت الراس آید زائل گردد می گوید که این آفتابیست که دران وقت زوال دیگرے از ان ظہور رسد ۱۲ [10] عروس بفتح اول وضم دوم زن ومرد نوکتخدا ہر دو را گویند جمع اول عرائس آید وجمع دوم عرس بضمتین حاصل فقرہ آنکه ملک در سلطنت بدون آن تیغ بدست نیاید ۱۲ مولانائے مرحوم وغیرہ عفی عنہا۔

چهرهٔ خود را جز در صفاے آن نتواند دید جوهر[1] لیست کاردان که دشمن سودائی جز بنقد جان
جوهری ازو نتواند خرید پاک گوهریست از خاندان وَاَنزَلنَا الحَدِیدَ مهیب[2] پیکرے که صفت
(یائے تنکیر ۱۲ — ذات ۱۲ — و فرو د آوردیم آهن را ۱۲)
سطوت او فِیهِ بَاسٌ شَدِیدٌ گاہے که چون برق لامع از ابر کف[3] دریا نوالش درخشیدن گیرد سیلاب
(دران خوف سخت ست ۱۲ — وقتے ۱۲ — درخشنده ۱۲)
خون اعدا از هر طرف روان گردد و وقتی که چون ابر بهاری بگریهٔ خونریزی[4] در آید غنچهٔ دلهاے
ابرار بشکر خندهٔ شکر دار لب بگشاید اگرچه الماس[5] از صاعقه خیزد تیغش بعکس الماسیست که صاعقه
انگیزد تیرش حمامیست[6] مسرع که اجلنامهٔ اعدائے دولتش بر پائے بسته یا پیکی ست تیزرو که برسم
(قاصد ۱۲)
سفارت[7] از ملک الموت باحضار مخالفان آمده معنی[8] ست باریک از دل تاریک خصمش سر برزده خیال بست
راست در دماغ حساد دولتش جائے گرفته چتر عظمت و دثارش[9] بر سر خود آسمانیست که خورشید در سایهٔ اوست
(یائے تعظیم ۱۲)

ف1 جوهری گوهر فروش و صاحب جوهر و این صنعت در تیغ آشکار است و سودائی سوداگر و کسیکه خلط سودا برو غالب باشد و کار
بمعنے جنگ هم می آید پس درین هر سه لفظ ایهام است ۱۲ ف2 مهیب بر وزن غریب سهمناک که مردم ازو ترسند سطوت بالفتح
قهر و سخت گرفتن و حمله بردن ۱۲ ف3 اے دستی که جود و نوالش مثل دریاست در فراوانی و قوله سیلاب خون الخ اشاره است
بکثرت خونریزی و لفظ از هر طرف موجب مزید مبالغه ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله ف4 اے خونریزی اعدا کند و خون ازان چون
قطرات ابر بارد و دلها را از جهت انقباض بوجود اعدا بغنچه تشبیه داده و ابرار پاکان شکر خندهٔ تبسم شکر دار اے شیرین صفت
آن و درین فقره اشارهٔ لطیف بآنست که ممدوح پاکان را دوست دارند و از قتل دشمنانش شاد می شوند ۱۲ مولانائے مرحوم ف5
الماس بالفتح در بهار عجم لغت قسمیست از فولاد و تیغ و خنجر را نیز گویند از اول اول مراد است باعتبار آنکه اکثر در صواعق اجسام آهنی پیدا شود
چنانکه در شمس بازغه فرموده و از ثانی ثانی و صاعقه باری تیغ باعتبار افتادن پرتو بر اقتش مضمونیست شائع و مشهور لیکن اینجا از فقرهٔ اول
تازگی دلاویز بهم رسانیده و باعث ترقی در مدح تیغ گردیده باید دانست الف و لام در الماس زائد است اگرچه بمنزلهٔ جزو کلمه گردیده که مجرد
ازان مستعمل نیست و ازین جهت صاحب قاموس آنرا در مادهٔ ماس ذکر کرده و درخشے را که در ابر می باشد تا بر آسمانست برق گویند و
هرگاه بیفتد صاعقه نامند ۱۲ مولانا هادی علی مرحوم ف6 حمام بالفتح و تخفیف میم کبوتر تیر را باعتبار پر کبوتر گفته مسرع بالضم و کسر راء شتاب کننده
یعنی تیز پرواز اجلنامه اے نامهٔ مرگ ، و نامه بری کبوتر که خط در بالش بسته بطرف مکتوب الیه پرواز دهند در قدیم بود نزد شمس و ا
شهرات وارد ۱۲ مولانائے مرحوم ف7 سفارت بالکسر ایلچیگری احضار حاضر کردن درین فقره مبالغه الیست که تیرش خطا نمی کند و
زخمیش جان بسلامت نبرد ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ف8 یعنی دشمنان و حساد خوف آن تیر در دل و خیالش در سر دارند تشبیه بمعنے و خیال
مقتضی آنست سر برزده اے پیدا شده یا سیدن تیر بدل و دماغ حسب ظاهر مراد گیرند درین صورت تشبیه محسوس بمعقول باشد و سر برزده بمعنے
حقیقی خود ۱۲ مولانائے مرحوم ف9 دثار بالکسر جامهٔ سر و اینجا مطلق جامه بل لباس مراد ست یعنی چتر باعظمتش چتر را باعتبار صورت و عظمت
باسمان تشبیه داده خود آهنی را از براقت و تدویر به آفتاب و گویا در فقره تصویر وقت جنگ است ۱۲ مولانائے مرحوم۔

بارگاہش الوانیست که طبقات سموات رفعت سمات نردبان نه پایهٔ اوست یکران سبکخیزش تند بادیست سلیمان زمان بران سوار دیو نژاد یست پری پیکر عفریت رفتاری فلک الافلاک است که آفتاب را بیکروز از مشرق بمغرب ساند یا نسر طائریست که بیک شبانه روز گرد جهان برآید چون در میدان جهاد بر طبق وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا جولان نماید فلک غبار ظفر آثارش را که بتشریف فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا مخصوص است توتیای چشم سازد و وقتی که بحکم فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا از غایت سرعت سیر آتش از نعل قمرسای فلک فرسایش برافروزد کفار اشرار را خرمن هستی بسوزد گاهیکه شاه در بزم رزم از جام غیرت آفتاب وار شیر گیر شود مخالف روبه صفت را جای قرار و آرام نماند زمانیکه شمشیر کینه گزار ذوالفقار کردارش چون صبح صادق از افق نیام برآید دشمن سیاه روی ظلمت شعار را جز فرار چاره نباشد آری شب را بکثرت سیاهی

(حواشی بین السطور: باعتبار قوی ہیکلی ۱۲ — در خوبصورتی ۱۲ — پس برانگیزند بآن وقت غبار را ۱۲ منہ — عدو)

ف۱ بادران برائے تعظیم است ای این قدر بلند و رفیع طبقات آنخ ۱۲ ف۲ یکران بالفتح وکاف تازی زبعضے بکاف فارسی گویند اسپ اصیل وخوب رعینهاء دیگر هم نوشته اند سبکخیز زود خیز سلیمان زمان کنایه از پادشاه هر گاه اسپ را از سرعت سیر بهوا تشبیه داد پادشاه را سلیمان گفت که تخت او علیه السلام بر هوا می رفت ۱۲ از غ وغیره ف۳ باعتبار جسامت مراد از آفتاب پادشاه و در علم هیئت از ریاضی ثابت ست که اگرچه اجرام سماوی چون آفتاب و مهتاب متحرک هستند بحرکت خود در سال وماه دوره طے کنند لیکن حرکت فلک الافلاک اے فلک اعلی همه را هر روز بگرداند و در تبعیت آن در شبا روز دوره قطع نمایند ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره ف۴ نسر طائر بالفتح وکسرهٔ توصیفی شکل ستاره ایست بر آسمان بصورت کرگس پران و بیک شبا روز گرد جهان برآمدن باعتبار حرکت نسری است که تبعاً بحرکت فلک الافلاک دوره قطع کند والا ظاهر که نسر طائر سیار نیست ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره۔ ف۵ قسم باسبان تیز دونده بوجهے که از دم پر شوندم ۱۲ فتح الرحمن ف۶ تشریف خلعت وبزرگی دادن ۱۲ ف۷ بائے موحده برائے ظرفیت است وضمیر مجرور راجع بصبح قریب در آیت سابق مذکور ست یا بطرف دوبین که از عادیات فهمیده می شود و وجه تخصیص این وقت آنکه صبح بجهت شبنم وطول زمان بر ودت هنگام جمود خاکست غبار دران جز بحرکت شدید نخیزد پس دلالت کند بر تیز رفتاری اسپان ۱۲ ف۸ یعنی غبار سم اسپ که بر فلک رسد فلک ترا نهایت عزیز داند ۱۲ مولانائے مرحوم ف۹ پس قسم باسپان آتش برآرندہ بآنکه نعل خود سنگ را بزنند ۱۲ فتح ف۱۰ چون سرعت سیر را حرارت لازم است از ان باتش تعبیر کرده وقوله از نعل الخ اشاره بآنست که سیر اسپش بر فلک می شود ۱۲ مولانائے مرحوم ف۱۱ لازم ومتعدی هر دو می تواند شد فاعلش در صورت اول خرمن و در صورت ثانی آتش ۱۲ مولانائے مرحوم ف۱۲ درین تعبیر اشاره بآنست که رزم را مثل بزم می فهمد و هراس و اضطراب بادراه نمی یابد و مراد از غیرت حمیت اسلام ومقابله با اعدا و شیر گیری آفتاب باعتبار آنکه برج اسد خانهٔ آنست و شیر گیری شاه باعتبار دلیری وشجاعت ۱۲ مولانائے مرحوم ف۱۳ یعنی حیله گر دیدل را جائے قرار نماند یعنے در مقابله و نبرد گاه چه در حضور شیر قیام روباه معلوم ۱۲ مولانائے مرحوم ف۱۴ کینه گذار یعنی انتقام گیر ذوالفقار بفتح فا نام تیغ عاص ابن منبه که بعد کشته شدنش در جنگ بدر بحضرت صلی الله علیه وسلم منتقل شده اند و پیغمبر بحضرت علی کرم الله وجهه رسید فقار بالفتح قطار مهرهائے پشت از گردن تا کمر چون بر پشت شمشیر مذکور همچنین قطار مهره ها ساخته بودند بدین نام موسوم شد کذا فی الغیاث و مراد از ذوالفقار کرداری کافر کشی در تبه آن که در قبضهٔ امیر المومنین ماند ۱۲ ف۱۵ چه هر گاه صبح روشن شود سیاهی و تاریکی نماند ۱۲ ف۱۶ یعنے اعدا اگرچه بسیار باشند با ممدوح تنها مقابله نتوانند سیاهی لشکر افاده معنی کثرت کند چه در انبوه از اشخاص و سلیه ها سیاهی نمود ار گردد ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره۔

لشکر مقابله با تن تنهائے خورشید درخشان میسر نیست و مور ضعیف را با بسیاری حشر[51] مقابله با سلیمان متصور نه بدور عدلش فریاد جز از مرغان چمن[52] بر نیاید و بیداد غیر از غمزهٔ معشوق بر عاشق[53] بیدل نماید هر که چون عقاب[54] طغیان بر آرد کبوتروار گردنش در طوق کشد و هر کس که چون باز چنگل عدوان[55] بکشاید از زنجیر زنگ بر پایش بند فتنه[56] در گوشهٔ چشم خوبان بخواب رفته و آشوب در شکن زلف بتان[57] قرار گرفته بجز ابروے دلبران کرا مجال که کمان فتنه بزه آرد و بغیر از مژگان مهرویان کرا یارا که تیغ عدوان کشیده دارد آفتاب چون به تیغ کشیدن منسوبست از ترس قهرش زرد بر آمده هر شام بمغرب مختفی می شود اما مدبر[58] سیاستش صبحگاه گریبان گرفته از راه مشرق بارگاه آورد ماه چون بجهت اقتباس[59] نور بندزدی متهم شده از بیم صولت قهرش در حجاب تاری متواری گردد نهضت[60] مبارک فالش هر کجا عنان توجه منعطف سازد لشکر مخالف از صیت صولت او انهزام یافته راه ادبار بپیماید

---

۵۱ حشر بفتحتین بمعنے گروه و انبوه ۱۲ ۵۲ که آن خوش می آید ۱۲ ۵۳ که لذت می افزاید ۱۲ ۵۴ عقاب بالضم پرنده ایست شکاری تعدی بفتحتین و کسر مهمله مشدد و طغیان بالضم هر دو بمعنی از حد در گذشتن درین فقره دعا میکند که طوق در گردن عقاب بسزائے ظلم او دست که جانوران اشکار میکند و میر نجاند و این قسمے از صنائع معنویست ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره ۵۵ عدو آن بالضم دشمنی و مراد از زنگ زنگار یعنی گهنگیر و یا بجنی که بر پائے باز هم بندند یعنی بجائے زنگ بر پایش زنجیر نهند ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله ۵۶ یعنی فتنه جائے امن و آرام نیافت مگر در چشم معشوقان که آنجا بودنش محمود است و چشم فتان و فتنه گر مشهور و معنی فقرهٔ دوم برهمین منوال ۱۲ مولانائے مرحوم ۵۷ گفته اند که تیغ کشیدن آفتاب عبارت از ظهور کنارهٔ آفتاب است یا از مد خطوط شعاعی و قوله زرد بر آمده اشاره بآنکه وقت خوف رنگ زرد می شود ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۵۸ باضافت بیانی مدبر بتشدید بائے مکسور تدبیر کننده سیاست بالکسر پاس داشتن ملک و حکم راندن بر رعیت و قهر کردن و ضبط ساختن و دم از فسق بترسانیدن و زدن و قوله گریبان گرفته الخ ای برائے مواخذه تیغ کشی که از جمله سیاست است ۱۲ غیاث اللغات و مولانا محمد هادی علی مرحوم ۵۹ اقتباس بالکسر آتش گرفتن و نور چیدن و مجرد است از نور و نور چیدن ماه از آفتاب مشهور است و بجائے خود مذکور صولت بالفتح حمله بردن و رعب و هیبت و مراد از حجاب تاری لے تاریک شب ست و بهتر آنکه مغرب مراد باشد متوارے بضم میم و فتح فوقانی و فارسیان بسکون هم آورده اند پنهان شونده و باید دانست که این جمله بقیاس ماقبل خود محتاج تتمه ایست که در مقابل قول مصنف اما مدبر سیاستش الخ باشد لیکن در نسخه ها یافته نشد ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله تعالے ۔ ۶۰ یعنی لشکر دشمن بے مقابله بگریزد و صیت بالکسر آوازه انهزام گریختن و شکست ادبار بالکسر پشت دادن ۱۲ مولانائے مرحوم ۔

رایات[۱] نصرت آیاتش هرجا بعزم ماضی روی اقبال آرد در حال فتح باستقبال آید چون بانتقام[۲]
بهرام انتقام بمیدان قتال که شکارگاه شیر آنست در آید بهرام را گور پندارد و شیر را موش شمارد
و بحکم عدالت بار گران سرازگردن ضعیف[۳] دشمن بر داشته و برسم ایالت[۴] تخم پیکان
در زمین دل مخالفان کاشته و عجب آنکه خار[۵] کارد اما گل فتح بار آرد قطعه

شهی که گوی فلک اسوار تدبیرش	چو گوی در خم چوگان امتحان آورد
بعهد معدلتش بره گر سخته را	گرفته گرگ کشانش شو شبان آورد
فلک ز بهر علیق سمند او چو دگاه	بشکل سنبله از راه کهکشان آورد
دگر کسی نتواند بر سم دست انداز	بعهد رافت او زور در کمان آورد

ـه[۱] رایت علم و نشان لشکر نصرت آیات بترکیب مقلوب صفت رایات اے رایا تیکه نشانهائے نیروز یست ماضی گذرنده و جاے صفت عزم است
عزمیکه باز نماند و سمت نشود و در حال اے زود و فی الفور استقبال پیشوا رفتن و لطف تناسب این الفاظ پوشیده نماند ۱۲ مولانائے مرحوم
ـه[۲] وم شم بتجنیس پادکران و خادمان بهرام ستاره مریخ که پای فلک است و نام پادشاهی که از کثرت شکار گور خر به بهرام گور شهرت یافته
جانی اول او زمراد است و در بیابان ثانی انتقام کینه کشیدن بهرام انتقام مرکب صفت خشم اے خشم کرانتقامش بمچو انتقام بهرام است که
هیچ جنید از ان نتوان رست شیران اے دلیران گور پندارد اے شکار خود و بے حقیقت داند که مقابله را نشر د و موش شمارد اے چنین قوی را نهایت
ضعیف پندارد ۱۲ مولانائے مرحوم ـه[۳] چه عدالت مقتضی آنست که بار گران بر ضعیف نماند ۱۲ مولانائے مرحوم ـه[۴] ایالت بالکسر سیاست و نگاهداشت
تخم پیکان اضافت تشبیه بطرف مشبه است قوله در زمین دل مخالفان کاشته بنظر آنکه سیاست سلطانی بموافق و مخالف عام است ۱۲ مولانائے مرحوم ـه[۵]
مراد از خار همان پیکان است فتح را بااعتبار کشایش و شگفتگی بگل تشبیه داده حصول فتح بعد رسیدن پیکان در دل دشمن که موجب مرگ اوست ظاهر ۱۲ مولانا مرحوم
ـه[۶] حاصل آنکه امر در عظیمه را بآسانی سرانجام می دهد و کردن کارهائے بزرگ پیش تدبیر بلندش بازیچه بیش نیست چوگان بالفتح و کاف فارسی گویند مخفف چوبگان
است چوبے سرکج که گوی بدان زنند ۱۲ مولانائے مرحوم و مغفور ـه[۷] شبان بالفتح و گویند بالضم نیز چوبان که نگهبانی مواشی کند و سحر آنند ۱۲ غیاث اللغات ـه[۸] علیق
برزنش رفیق تو بره که در آن دانه با سپان خورانند و ذکر کاه در ینجا بالتبع است در ظاهر که کاه را علاقه با علیق نیست تا سنبله بالضم اول و سوم خوشه و نام برج
ششم و آن بصورت دختر الیست دامن فروشته سرش بمغرب و شمال و پایش بمشرق و جنوب دست چپ آویخته دارد با پهلوئے خود و دست راست را بلند است
برابر دوش و صورت خوشه بدان دست گرفته است و کهکشان مشهور گویند چون مشابه آنست که کسی کاه را در رسن بسته بر زمین ریگ کشد و خطها از ان بر زمین پدید
آید بدین نام موسوم شد پس اشاره بعنی ست بدین معنی که کهکشان نشان بردن خوشهاست برائے دانه و کاه اسپ پادشاه ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره ـه[۹] دست انداز
حرکت دادن دست برائے کاری چون دزدیدن و گرفتن و تیر انداختن و غارتیدن و آسیب بدن و حمله بردن و مراد از ان غلبه یعنی در زمان مهربانی پادشاه کسی
دیگر بطور غلبه بر ضعیفان گمان زد هم نتواند کرد تا بزور کردن چه رسد ۱۲ مولانائے مرحوم نزد راقم الحروف این معنی دیگر است بیقین کمان بمعنے توس که
دست انداز زور آوردن هرد و باکمان بمعنے لطیف دارد و بجائے در بر در نسخه موجود ۱۲ اکالکابرشد موجد مرحوم

وهو السلطان الاعظم والخاقان الاكرم الذي بيده اقتدار مقاليد[1] الزمان وبلغت كفايته زمام مصالح نوع الانسان حامي بلاد الله عن الجور والطغيان ماحي آثار الظلم والعدوان السلطان ابن السلطان بن السلطان نصير الدولة والخلافة والدنيا والدين حسن بيگ بهادرخان خلد الله تعالى ظلال خلافته وابد على العالمين انوار رأفته ولا زال اعلام رفعته مرتفعة الى محيط الخضراء واعلام دولته مرتفعة عن بسيط الغبراء - آنکه نام[2] سعادت فرجامش بزبان عدد که لغت خاص خواص ورثه ختمی ست افصاح می نماید ازانکه سلطان جهان وقیم زمین و زمان آن عالی شانست ۶ و آنجا که عیان ست چه حاجت به بیانست ؛ والحق اکابر ائمه کشف و تحقیق که از دریچه[3] حال حوادث استقبال را بنظر شهود می بینند و دانند و از لوح دل[4] صافی نقوش غیبی را کما هی خوانند بتصریح[5] و تلویح در رسائل و کتب تبشیر[6] به ظهور این دولت عالی

ف ۱ کلیدهای زمانه و بدست کافی شدن او مهار مصلحتهای نوع انسانست حمایت کننده شهرهای خدا از ستم و گذشتن اندر نا پدید کننده نشانهای ظلم و دشمنی پادشاه پسر پادشاه پسر پادشاه یاور دولت و سلطنت و دنیا و دین حسن بیگ بهادر خان همیشه دارد خدای برتر سایهای پادشاهی او و پاینده دارد بر جهانیان روشنیهای مهربانی او و همیشه باد نشانهای بلندی بستگی او بلند تا محیط سبز یعنی آسمان و دشمنان دولت او برداشته شده او گشاده جای زمین ۱۲ ف ۲ ای نام سعادت انجامش بزبان عدد ای عدد حروف ابجد که حساب جمل باشد بیان می کند که سلطان و قیم همانست ای نامش هم عدد سلطان و قیم ست چه عدد هر یکی ازحسن بیگ و هر دو لفظ مذکور یکصد و پنجاه باشد لغت خاص مرکب توصیفی مضاف بما بعد که مرکب اضافی ست یا لغت مضاف بما بعد و ورثه بفتحتین جمع وارث و یا در ختمی یای متکلم و نسبت هر دو می تواند شد در صورت اول مضاف الیه ورثه است و در ثانی صفت بهر کیف مراد از ورثه ختم المرسلین صلی الله علیه وسلم ائمه دین هستند و قوله لغت الخ جمله معترضه و چون حساب جمل در علم جفر بکار آید و آن علم را به امام جعفر صادق رضی الله عنه نسبت کنند چنین گفته و افصاح بالکسر کشاده بیان کردن و حرف از صله آنست و آنچه در بعضے نسخ ایضاح واقع شده تصرف ناسخان ست قیم بالفتح قائم و تشدید تحتانی مکسور بر پا دارنده و بعضے بر امور ۱۲ مولانای مرحوم و غیره ف ۳ ای در زمانه حال امور پیدا شونده آینده را حاضر می بینند و کیفیات آن می دانند ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله ف ۴ ای از لوح دل خود که بتزکیه و ریاضات صاف شده و همه حالات دران انطباع می یابد نقوش غیبی را چنانکه هست براست راست می خوانند ۱۲ مولانا محمد هادی علی تغمده الله بغفرانه ف ۵ تصریح یعنی آشکار کردن تلویح اشاره کردن ۱۲ ف ۶ تبشیر بشارت دادن قوله بظهور متعلق به تبشیر و قوله بتصریح حال ازان ومعنے خابر ۱۲

قرنها الله با لخلود مدی الایام و اللیالی فرموده اند و در مواضع متعدده ذکر اوصاف و شمائل آنحضرت نموده وچه امارت بر استحکام قواعد این دولت قاهره اجلی و اعلی از انکه صبح ظهورش از مطلع بضع سنین سر بر زد چنانکه عالمیان برای العین مشاهده نمودند بر وجهیکه هیچکس را هیچ وجه دران ریبی نماند بیت طلع الصبح لذی العینین ٭ و لم یبق دجے ٭ و متحدس متفرس داند که احوال همایون فالش بزبان حال وعدهٔ صادقه می دهد که عما قریب در تخوم ربع مسکون و شجون عرصهٔ هامون وجوه و نانیر و روس منابر بشرف نام و القاب نباهت انتسابش مفتخر و مباهی خواهد شد فرد

باش تا آفتاب جلوه کند	کاین هنوز از نتائج سحر ست

ایزد تعالی قباب عظمت و جلال این پادشاه عدیم المثال را بتائید و تابید شید و خیام حشمت و اقبالش را

۱ واو عاطفه است و جیم فارسی حرف استفهام و بعضے وجه بفتح و جیم تازی خوانده و تکلفهائے دور از کار در معنی نموده اند امارت بر وزن و معنی علامت قواعد جمع قاعده بمعنے بنیاد و قاهره غالب و زبردست اجلی بفتح اول ثالث روشن تر اعلی برتر ظهورش اے ولادت پادشاه یا سلطنت او بضع بکسر موحده و سکون معجمه و دال مهمله بمعنی چندائے عدد سه تا نه با عشرات یا بدون آن و سوائے این هم دران اقوال مختلف است و مراد اینجا ازین لفظ است که ۲، ۸ باشد سنین بکسر سین سالها سر بر زده اے ظاهر شد و معنی آنکه کدام نشان بر استحکام این دولت روشن تر از ان تواند بود که تولد پادشاه یا ظهور سلطنتش در سال بضع واقع شده که در قرآن مجید بغلبه موعود ست قال الله تعالی و هم من بعد غلبهم سیغلبون فی بضع سنین ۱۲ مولانا محمد هادی علی تغمده الله بغفرانه وغیره ۲ یک بیت است از رمل مجبور که همه افزایش مجنونست و ضرب مجنون محذوف مصرع اول بهائے العین تمام می شود وزنش فعلاتن فعلاتن ٭ فعلاتن فعلن بحرکت عینها و یک مصرع نتوان دانست که بحر رمل در عربی مثمن نباید ۱۲ مولانائے مرحوم مغفور ۳ حدس بالفتح سرعت انتقال از مبادی مطلوب فراست بالکسر بعلامات و قرائن پے بردن بمقصد چیزیکه در علم قیافه می باشد و حاصل هر دو دانائی ست بزبان حال الخ اے صورت حال دلالت و اخبار میکند تخوم بضمتین جمع تخم نشانها و حدود در میان دو زمین ربع مسکون چهارم آبادان که عبارت از تمام دنیاست چه از زمین چهار یک آباد است باقی غرق آب شجون جمع شجن بفتح معجمه و سکون جیم راه وادی هامون جنگل وجوه جمع وجه روئے دنانیر جمع دینار روس جمع راس سر منابر جمع منبر بالکسر کبر آن خطبه خوانند و قول او نام و القاب نشر ست بترتیب لف نباهت آگاهی نباهت انتساب صفت القاب اے القاب که نباهت بدان انتساب دارد مباهی بالضم مفتخر یعنے دانا و زیرک بشاهده احوالش بیقین می داند که در تمام روئے زمین سکه او جاری و خطبه بنامش خوانده خواهد شد ۱۲ مولانا محمد هادی علی تغمده الله بغفرانه وغیره ۴ اے این روشنی اندک که می بینی از آثار سحر ست و هنگام طلوع آفتاب نور بسیار عالمگیر خواهد شد و این بیت نظیر است برائے عموم سلطنت پادشاه در زمان آینده ۱۲ مولانائے مرحوم ۵ قباب بالکسر جمع قبه بالضم و تشدید موحده مشهور تائید بدو تحتانی مدد و به موحده قبل تحتانی همیشگی شید بر وزن مکرم بر افراشته و استوار و برنج و چونه خیام بالکسر جمع خیمه ۱۲

تا قیام قیامت بادش[1] تا دخلود موتد دارد شعر

در ظل آفتاب تو آسوده اند خلق	یا رب مباد تا بقیامت زوال تو
بقیت[2] بقاء الدهر یا کهف اهله	وہذا دعاء للبریة شامل

التفات ست از غیبت بخطاب ۱۲

تمہید سبب تالیف و ذکر القاب ہمایون پادشاہزادہ اسلام خلد اللہ ملکہ و سلطانہ

ہمیشہ دارد خدا ملک او و غلبہ او ۱۲

چون بمقتضائے قضیہ صادقہ شعر

ای خبر یا حکم درست ۱۲

نعم[3] الالٰہ علی العباد کثیرۃ	واجلہن نجابة الاولاد

بہترین نعمتی و خوبترین منحتے طوائف انام را نجابت اولاد[4] کرام است از فضل فیض ربانی و من تائید سبحانی حضرت صاحبقرانی را خلفی[5] صدق ارزانی شدہ کہ بحکم الولد اکثر یقتدی باباءہ الغر و ر آئین نصفت و عدالت و قوانین سلطنت و ایالت قدوۂ[6] خود را سیرت کریمۂ آنحضرت داشتہ ہیچ دقیقہ از دقائق قواعد ملک و ملت نامرعی نہ گذاشتہ شعر

تعلق جزا ۱۲ — فرزند آزاد و پیروی شود — جزا ۱۲ — یائے صفت ۱۲ — بہ اباد الفتح — با بائے بزرگوار خود ۱۲ — بلفتحات داد و انصاف ۱۲ — مالک سیاست و بمعہد استشعر — چیز باریکہ مراد از ان باریک ۱۲

---

۱ از ماد جمع وتد بفتحتین میخ خلود بضمتین ہمیشگی موتد استوار کردہ شدہ بہ میخ و معنے ظاہر ۱۲ ۲ یمانی تا بقائے زمانہ اے پناہ اہل زمان داین دعائیست برائے خلق شامل یعنے دعائے بقائے پادشاہ تنہا در حق پادشاہ نیست بلکہ برائے خلق ہم شامل چہ بسبب او ہمہ در کہف امان باشند لفظ شامل بہ اشباع است و بیت از بحر طویل و وزنش فعول مفاعیلن فعولن مفاعلن ؛ فعولن مفاعیلن فعولن مفاعلن ؛ ۱۲ مولانا محمد ہادی علی مرحوم ۳ از بحر کامل ست کہ متفاعلن شش بار باشد و ضرب اے آخر مصراع دوم مفعولن آخر مقطوع ست باقی ہمہ ارکان سالم معنے بیت نعمتہائے خدا بر بندگان بسیار ست و بزرگ ترین آنہا بزرگوارے و اصالت اولاد ۱۲ مولانائے مرحوم ۴ غر بالضم و تشدید مہملہ بزرگان و مشاہیر جمع اغر بفتحتین و تشدید آخر ۱۲ از غیاث ۵ خلف بفتحتین فرزند نیک و بالفتح فرزند بد اطوار صدق صفت خلف بنا بر مبالغہ یا بہ معنی صادق ارزانی ضد گرانی و نرخ منسوب بارزان و مجازاً بمعنے بخشیدن و لائق و سزاوار مسلم و برقرار مستعمل ست ۱۲ از غیاث و بہار و غیرہما ۶ قدوۃ بالضم و الکسر پیشوا مراد از ان پادشاہ و آنحضرت اشارہ بقدوۂ مذکور یعنے سیرت پادشاہ پدر خود در خود داشتہ یا سیرت پادشاہ را پیشوائے خود کرد و ہیچ دقیقہ از دقائق ملک و ملت کہ پادشاہ راست نامرعی نہ گذاشت الحاصل چنانکہ پادشاہ آبائے خود را اقتدا نمودہ این شاہزادہ ہم سیرت او فرا گرفتہ پیروی کرد ۱۲ مولانائے مرحوم۔

ع فرزند آزاد پیروی شود باباۓ بزرگوار خود ۱۲

وَمَنْ اَشْبَهَ اٰبَاهُ فَمَا ظَلَمْ	شِنْشِنَةٌ اَعْرِفُهَا مِنْ اَخْزَمِ ۱

یعنی حضرت پادشاه و پادشاهزادهٔ اسلام نقاوهٔ سلاطین انام جوان بختی که با حداثت سن (بالضم برگزیده ۱۲)
آثار اعاظم سلاطین ماضیه در عهد همایونش پدید آمده دقایق پادشاهی را از ذخیرهٔ انفس استفاده
نموده رأی صواب انجامش نسخهٔ ایست راست مطابق رقم تقدیر مصرع به نیرو جوان و به تدبیر پیر
آنکه رمحش در باغ فتح و اقبال نهالیست که آب از خون دل مخالف خورد و پیکانش در گلشن
ظفر و فیروزی غنچهٔ ایست که از نسیم صبای نصرت زنگ یابد تیغش کید قاطعی ست که بدرجهٔ طالع
اعدا رسیده تیرش سهم الموتی ست که بحسب تسییر نجات نکبت دشمن انجامیده سنانش عصای موسی صفت

تسییر دادن ۱۲

۱ بحر رجز مطویست بر وزن مفتعلن مفتعلن مستفعلن اگر آخر به اشباع خوانند و اگر باسکان گویند رکن سوم مفعولن مقطوع باشد و این مصرع از نظمی ست که ابو الاخزم جد حاتم طائی گفته قصه اش آنکه پسری اخزم پسرش با وی عاق بود و ایذا می رسانید چون بمرد پسران گذاشت ایشان نیز روزی بر جد خود حمله کرده زخمی نمودند در الحال چند شعر گفت که این مصرع از آن است معنیش این خصلت طبیعتی ست که می شناسم آنرا از اخزم ای چنانکه اخزم پسر من اذیتم میداد این پسرزادگان نیز دادند و عادت پدر خود گرفتند و این مصرع مثل شده است جائیکه پسر بر شمائل و عادات پدر باشد در نیک خواه … شنشنه بدو نون و کسر دو شین معجمه طبیعت و عادت ۱۲ مولانای مرحوم وغیره ۲ این مصرع نیست چنانکه بظاهر می نماید و بعضی اذهان بدان رفته زیرا مصرع سابق شعر فهمیده بل مثلی ست مشهور که آنرا با مصرع هم تنگ نموده ظلم بالضم و فتح چیزی در غیر محل یعنی هر که مشابه شده ز خود و اینجا نه کرده ۱۲ مولانای مرحوم وغیره ۳ ای با وجود … انقیاد … گذشتگان … عمر با وصف کبر سن مثل … سابقان نیز میشوند از وی آموختند … بالفتح تازگی خرده بالضم … مراد از آن باریکی و نکته هم آید ۱۲ مولانای مرحوم وغیره ۴ … درستی می آید چه موافق تقدیر افتد گاهی برخلاف آن میرود ۱۲ مولانای مرحوم ۵ درین دو فقره اشاره بآنست که حصول فتح و نصرت برای او اتفاقی نیست بل همیشه آیاتش منصود اعدائش مقهور میشوند آب میخورد ای پرورش بآن می یابد تشبیه رمح بنهال و پیکان بغنچه در استقامت و صورت است و غنچه بکسر عربی مبدل گنجه است از گنجیدن و بکسر فارسی هم گفته اند ۱۲ مولانای مرحوم ۶ کید قاطع بیای مجهول نام کوکبی منحوس دم دراز که قاطع عمرهاست کذا فی الغیاث و ظاهر این غیر ستاره کند است که در قاموس بتحریک تای فوقانی نوشته و تشبیه تیغ بان از در صورت و سیرت مناسب تر و نسبت نحوست که جانب تیغ لازم می آید مضائقه ندارد که در حق اعدا ست و درجه سی ام حصه برج را گویند و طالع باصطلاح برجیکه هنگام ولادت یا سوال چیزی از افق شرقی نمودار باشد و سعادت و نحوست بران مترتب می کنند و حاصل آنکه قتل و قطع عمر از تیغش در طالع اعداست که هم بران مخلوق شده اند ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم وغیره ۷ ای نوک نیزه اش مثل عصای موسی یعنی چنانکه عصای موسی چشمها از سنگ روان نموده بود سنانش چشمهای خون از دل دشمن که در سختی همچو سنگ است روان سازد پس تشبیه در اجرای چشمه است نه روان کردن چشمهٔ خون ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله ۸ سهم الموت نام یکی از دلائل مخصوصه خانهٔ هشتم موتست از دوازده خانهٔ افلاک که منجمان برای دریافت طالع نیک و بد قرار داده اند و … دران بر موتست و … تسییر کواکب منحوس دران خانه یافته می شود حاصل آنکه برای قتل دشمن تیرش همچو سهم الموتست و تشبیه تیر به آن باعتبار و سیرت مناسب تر ۱۲ مولانا محمد عبد الله مرحوم

از سنگ دل عدو چشمهای خون روان سازد تیرش شهاب[1] ثاقب مرده متمرده را از اوج هستی بخاک نیستی اندازد بآب تیغ آبدار دل سیاه عدو را از کدورت حسد و بداندیشی پاک کند و بصدمهٔ گرز گران بیمغز دشمن را از ثقل باد نخوت سبک گرداند ناوکش[2] راست الفیست در میان جان اعدا نشسته پیکانش جوهر[3] نیست در گنجینهٔ سینهٔ مخالفان جای گرفته خدنگش[4] صفحهٔ تیر فلک را هدف ساخته رمحش[5] سر بر سماک رامح برافراخته تیر و کمانش[6] منضم باهم الف و نونیست مشدد که بر تحقیق اثبات قضیهٔ فتح دست یافته بر خلاف[7] اصل مشعر بنفی و زوال دشمن بد افعال دراری[8] افلاک اگر نه خوف آن بودی که چون لولوی لالای ایشان را بکمترین لآلی بخشند بهر آئینه در سلک در خزانهٔ عامره منتظم بودندی[9] و آفتاب[10] و ماه را اگر نه بیم آن بودی

باد ۱۲ — غرور ۱۲ — آباد و مملو ۱۲ — بنده و غلام ۱۲

ف۱ شهاب بالکسر شعلهٔ آتش ستاره مانندیست که دراز بشکل انار آتشبازی شبها در آسمان نمودار گردد آن رجم شیاطین است که هرگاه بطرف آسمان صعود کنند بدان رانده شوند ثاقب بمعنی روشن صفت شهاب مرده بفتحات جمع مارد بمعنی سرکش متمرده بر صیغهٔ اسم فاعل سرکشی کننده صفت کاشفهٔ آنست ۱۲ از قاموس و غیاث اللغات وغیره ف۲ ناوک مصغر ناوه چوبی تهی میان تیر دران نهاده بوضع خاص از کمان اندازند مجازاً بر تیر اطلاق کرده راست صفت کاشفه برائے الف داز وی معنی بهتر آنکه متعلق بر نشسته باشد و چون حرف الف در میان لفظ جانست چنین گفته و اشاره بآن کرد که جان اعدا را از تیرش گزیر نیست ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم وغیره ف۳ تشبیه در صورت است که بعض جواهر بصورت پیکان باشد و لعل پیکانی مشهور است و درین فقره اشاره باآنکه مخالفان پیکانش را خزانگی و عزیز دارند و از سینه بیرون نیارند پس سینه ها ازان خالی نباشد ۱۲ مولانائے مرحوم ف۴ مدح و دوررسی تیر است و مبالغه در آنکه اینقدر بعید رفته کار میکند خدنگ بفتحتین درختیست که اکثر از چوب آن تیر سازند و لهذا مجازاً تیر را هم گویند ۱۲ مولانائے مرحوم و غیاث اللغات ف۵ مدن بلندی نیزه است سماک بالکسر نام دو ستاره که یکی را سماک رامح ای نیزه زن گویند چه نزدیک آن ستارهٔ دیگر است که ازان صورت نیزه پیدا آید دوم را سماک اعزل یعنی بی سلاح گویند چرا که ستاره برابر خود ندارد ۱۲ از غیاث اللغات وغیره ف۶ تیر بصورت الف است و کمان صورت نون دارد انضمام هر دو در چه صورت تشدید هم پیدا شود و آن مشدد حاصل آید و آن برائے تحقیق معنی خبر است ۱۲ مولانائے مرحوم ف۷ مراد از خلاف اصل عدم تشدید است که آن مشدده را مخفف کنند و ان بصورت ان گردد که بمعنی نفی هم می آید ۱۲ مولانائے مرحوم ف۸ دراری بروزن هزار ای جمع دری بالضم و تشدید رائے مکسوره بمعنی ستارهٔ روشن ۱۲ از غ ف۹ حاصل آنکه ستارگان بودن خود در خزانه اش می خواهند از ماندن بر آسمان بهتر دانند لیکن بدان جهت اختیار نکنند که ممدوح نهایت جواد است شاید بادنی غلامان خود به بخشد و در مخزن ماندن میسر نباشد ۱۲ مولانائے مرحوم ف۱۰ این فقره هم در معنی مثل فقرهٔ اول است نقدین سیم و زر صرف که علاوه خرج کردن بمعنی سرد کردن سیم و زر هم است درینجا لطفی دارد قسط بالکسر حصه شبه بفتحتین دانه های مختفی بود و مراد از وجه آنچه بدان معاش کنند از روزینه و مشاهره و جز آن عمال بالضم و تشدید دوم کارکنان یعنی نوکران معنی آنکه البته با حصهٔ ادنی در وجه معاشش عاملان خاص پادشاهی نه رود می آیند چه وجه معاش شان زیاده است این دو قرص وافی بدان نتوانند بود و ممکن است که شبه منسوب بشب باشد ای بالقسطی که هر شب در وجه عمال عطا می شود یا حصه که هر شب انعام باشد یا مراد از قسط هر شبه ستارگان ای ماه و آفتاب مع ستارگان فرود آمدندی ۱۲ مولانائے مرحوم۔

او بجای تقدیم البشارات و انعام کمترین گدائی صرف فرماید البتہ باقسط ہر شبہ و روجہ عمالِ خاصہ فرود آمد بدی شعر

الدُّرُّ والدُّرِّیُّ حَنَا فاجُودُہُ	فحصّنّا فی البحر والافلاک

غُرّةُ بیتِ السّلطنةِ القاہرةِ دُرّةُ صدفِ الخلافةِ الباہرةِ مَظہرِ آیاتِ الالطافِ الرّبانیّةِ مَطلعِ انوارِ العنایاتِ الرّحمانیّةِ مَطرحِ الانوارِ الملکوتیّةِ مَطمحِ الانظارِ اللّاہوتیّةِ مثنوی

خسرو مالکِ رقابِ دین پناہ	آفتابِ مکرمت ظلِّ الٰہ
ز آفتابش ہم سنان و ہم سپہر	توامانش چو پاکر زرین کمر
پیکرش کان سر بسر نور و صفاست	سایۂ انوار خورشید بقاست
ظاہر اگر سایہ عین نور نیست	کج مبین کز نور چندان دور نیست
سایہ را ضوء دوم گوید حکیم	از دوی بگذر کہ گشتی مستقیم
سلطنت را نور خلّت شد دلیل	مظہرش از غیب شد سلطان خلیل
نارِ جور از مقدم او نور شد (آتش ۱۲)	ظلمتِ ظلم از ممالک دور شد
اہلِ زر آزر صفت بت ساختند	رایتِ تزویر و زر و زور افراختند

حاشیہ ۱ از بحر رامل مخبون مقطوع متفاعلن ... مستفعلن مضمر یعنے آنکہ گوہر ستارہ نرسید ندانجشش او یعنی پناہ گرفتند بدریا و آسمانہا دریجا نشر ست بر ترتیب لف ۱۲ مولانا محمد ہادی علی مرحوم حاشیہ ۲ روشنی خانہ پادشاہی زبردست دردانہ صدف پادشاہی روشن جائے ظہور نشانہائے مہربانیہائے ربانی جائے طلوع روشنیہائے عنایات رحمانی ۱۲ کذا لمولانا المرحوم غفراللہ لہ حاشیہ ۳ اے جائے انداخت روشنیہائے عالم فرشتگان مقام درود نظرہائے عالم لاہوت ۱۲ حاشیہ ۴ مالک رقاب از ترکیبانی ست کہ لفظ را اضافت آمدہ و رقاب بالکسر جمع رقبہ بفتحتین گردن و مراد از ان ذات مردم است اے مالک ذاتہائے مردمان ۱۲ حاشیہ ۵ چون خسرو شبیہی آفتاب بستان وگردہ اش پسر ماند چنین گفتہ و مراد از توامان برج جوزا کہ بصورت دو طفل برہنہ است باہم معانقہ کردہ زرین کمر باعتبار نور و لمعان ۱۲ مولانائے مرحوم حاشیہ ۶ راد از خورشید بقا پادشاہ کہ شاہزادہ از نوار و آثار اوست یا خود بقا باضافت بیانی ۱۲ مولانائے مرحوم حاشیہ ۷ درین دو شعر دفع دو توہم مقصود است یکے آنکہ شاہزادہ را خسرو مالک رقاب و ظل اللہ گفت کہ از صفات پادشاہ باشد دوم آنکہ بگو شاہزادہ اول نور و صفا گفت و ثانیا سایہ قرار داد کہ ظلمت دارد حاصل دفع قول اوست از دوی بگذر یعنی ہر دو گویا یکے است ۱۲ مولانائے مرحوم حاشیہ ۸ این نور خلت دلیل سلطنت است یعنی ہا تکبیر خوت باشد سلطنت ہم لیکن نو قدرت او سلطان خلیل یافتہ شد و او جائے ظہور آن نور گردید چہ خلیل از خلت مشتق است پس سلطنت از وجہ را نبا داز غیب شد بنظر آن گفت کہ نامہا از آسمان فرود آید چنانچہ مشہور است ۱۲ مولانائے مرحوم حاشیہ ۹ اے ہر گاہ او بوجہ آمد آتش ظلم بنور عدالت مبدل شد ۱۲ حاشیہ ۱۰ زر بالکسر و تقدیم معجمہ بر مہملہ گناہ آزر بروزن چادر و زائے معجمہ مقام بر مہملہ نام پدر یا عم حضرت ابراہیم علیہ السلام و این آزر بت گر و بت تراشید و بذال خطاست تزویر مکر و حیلہ انگیختن زور بالضم دروغ اے اہل گناہ بمکر و حیلہ بتہا ساختہ بودند ۱۲

لیک سلطان چون خلیل بت شکن ‌‌ ‌ محو کرد آن جمله را از انجمن
گوهر آسا نامش اخفا میکنم ‌ ‌ ‌ نظم در سلک معما[1] میکنم
آسمان[2] را سر شد و از جان بکاست ‌ ‌ ‌ صبح رویش تا قرین زلف خاست
شد بد انسان[3] لطف بی پایان او ‌ ‌ ‌ کادل شب می نماید صبح رو
مه ز بفنش[4] شد دگر در تاب و تب ‌ ‌ ‌ تا ببیند مطلع رویش بشب
جاهش از طور مدارک برترست ‌ ‌ ‌ عقل با قدرش چو خفاش[5] و خورست

[1] و آن هر یکی از شعر مابعد است که اسم سلطان خلیل از هر واحد جدا جدا بر می آید چنانکه باز نموده می شود و اینکه هر سه بیت یک معما باشد ۱۲ مولانای مرحوم [2] معنی شعری آنکه صبح روی روشنش چون قرین زلف سیاه زلف پیدا شد آسمان آنرا دیده حیران گم مدید و در تحتش سر باخت و قالب تهی کرد خاستن بمعنی پیدا شدن و خواست بواو که در بعض نسخ یافته میشود تصرف ناسخی است و تحقیق معنی معمائی آنکه سر آسمان الف است جان آن حرف وسط که میم باشد و فاعل کاست همان سر چون الف سر آسمان رفت سمان ماند و هرگاه عدد الف که یک است از عدد میم که چهل باشد کم شد سی و نه ماند و در قرآن بحساب جمل در یا عنی و نجوم لط است و چون این لفظ بجای میم در سمان آید سلطان شود هر کرا این معنی نفهمیده سر و جان آسمان همین جا هر دو انداخته حصول لط بر مصرع اول بیت دوم داشته مراد از روی نمود بعضی گویند خورشید باعتبار تشبیه بهر تقدیر از صبح برای آنکه معنی اول نهایت حرف اول اعنی خا معجمه خوانند و زلف را تشبیه بشب لام مکتسبی ست با آن در نجوم علامت لیل پس از زلف بدین جهت لیل خواسته و خا قرین لیل خلیل باشد و بعضی اولیا این مطلب صرف از جمله قرین زلف خاست برآورده اند یعنی حرف خا است بعضی ضمیر شین رویش بطرف صبح گردانیده و از صبح خورشید اراده کرده بیان نمود که صبح روی خویش را که خای خورشید باشد آنرا در نظر نفیوت لاجرم صبح بی اضافت خوانده شود و معنی شعری تباه گردد و خورشید از صبح خواستن متعارف نیست و رموز آگاه فن معما دانند که بی صبح را خورشید نمی دانست و بر قول خود صبح روی خویش را اکتفا میکرد راه بجائی نرسد ۱۲ مولانای مرحوم وغیره ضمیر شین که بعد لفظ رو واقع شده است راجع بطرف ممدوح تا معنی شعری مشعر مدح او باشد نه مرجع آن معشوق بر قیاس معمیات دیگر ۱۲ موجد مرحوم [3] معنی شعری آنکه لطف بسیارش چنان مبذول حالم است که شب مبتلای فراق نمی داند و از سر شام در آید می نماید یا مبالغه است در حصول عیش و سرور که شب ناکامی زمانی توقف نمیتواند در ادارش ممدوح از روی خود صبح دولت و کامیابی می نماید و شب و صبح کنایا از رنج و شادمانی در نظم و نثر شائع است و معنی معمائی آن باشد که رفت در لفظ سان لطف او که پایان اعنی حرف آخر ن او است و چون لط در سان رود بعد سین قبل الف خواهد سفت نه فیما بین الف و نون زیرا که اول لبودن آن مقام و حصول لفظ موضوع متعارف درین صورت مرجح ست و قوله بدان سان اشاره بآن لفظ سان ست که بحسب ظاهر بر رفتن سر و کاستن جان آسمان باقی ماند پس گویا صفت استخدام است غرض بدین ترکیب سلطان حاصل شد و هر گاه صبح ردای خامی خود در اول شب اعنی لیل نموده شود خلیل گردد چنانکه گذشت ۱۲ مولانای مرحوم وغیره [4] ای ماه از زلف او باز در تب و تاب نفتاد و نوقفنگیر یا بجای آن که مطلع رویش ببیند و تسکین یابد بس تا انتهائیه است یا برای ترتب فایده که بظاهر تعلیلیه نماید و تخصیص شب بنظر ماه بیان واقع است و در معنی معمائی گفته اند که مراد از لف باعتبار تشبیه جیم است و آن در نجوم علامت برج سرطان که از نجوم سوم واقع شده پس لف عبارت از سرطان داشتند و ماه که در لفظ سرطان باشد حرف است چه آنکه مراد از قمر مقرر نموده اند و قول شد دگر اشارت به تبدیل را با لام است یعنی ماه سرطان ماه دگر شد و بدان تبدیل یافت مراد از ماه دیگر شهر است که سی روز باشد و آن عدد لام است بدین وجه از ماه لام خواستند تا سرطان سلطان شد و احتمال دارد که از زلف همان لام گرفته آید و از تاب و تب باعتبار طرفیت ماه برج سرطان که خانه اصلی اوست و باعتبار معنی دیگرش که نام سوداوی و رومی مشهور هم ست بلفظ تاب و تب تعبیر کرده حاصل آنکه ماه در سرطان که را باشد از زلف اعنی لام بدل شد و سلطان گردید لیکن هر دو توجیه خالی از تکلف نیست و مطلع رو همان خای خداست که چون ملصق بشب اعنی لیل شد خلیل گشت بدستور سابق ۱۲ مولانای مرحوم وغیره [5] ای چنانکه خفاش خود را نتبند داز او و ضیائش آگاه نیست همچنین عقل بقدرش نمیرسد و منزلتش نمی داند ۱۲

چون نیارم[۱] از ثنایش دم زدن	دست در ذیل دعا خواهم زدن
یارب از چشم بدانش دور دار	رایت اقبال او منصور دار
برتر از ایوان[۲] کیوان رتبتش	سورهٔ اِنّا فَتَحنا نصرتش
دوستانش بر بساط عزّ و ناز	دشمنان چون شمع در سوز و گداز

و از آثار سعادت و نجابت آنحضرت آنکه باوجود عنفوان جوانی و توافق اسباب عیش و کامرانی و علائق سلطنت و جهانبانی نه چون سرخوشان[۳] شراب غرور اوقات فراغت باستیفاء لذات جسمانی و استیفای قوای غضبی و شهوانی گذرانید بلکه معظم اوقات[۴] همایون ساعات را بعد از فراغ ادای فرائض ملت و قیام بمصالح مملکت و حوائج رعیت و اقامت مراسم نصفت و عدالت مصروف کتب حقائق علمی و نوادر حکمی و نصائح و امثال ارباب علم و کمال و حکایات سلاطین عدل آئین و اساطین[۵] ائمهٔ دین میفرمایند و مصداق[۶] این سیاق آنکه کتابی مشتمل بر نفائس حکم[۷] و غرائب کلم از سخنان ملوک نامدار و ائمهٔ ابرار و حکمای کبار بمقتضای ع[۸] و خیر جلیس فی الزمان کتاب همیشه سمیر ضمیر ساخته اند و الحق کتابیست مشتمل بر بسی فوائد

---

۱ نیارم اے نتوانم از یارستن بمعنی توانستن دم زدن کنایه از سخن گفتن و لفظ خواهم حالیست اے زدن می خواهم نه مرکب با زدن برائے استقبال ۱۲ مولانا مرحوم ۲ کیوان ستارهٔ زحل و ایوانش نه چرخ هفتم و نصرت در مصرع دوم بمعنی مصدر و اسم فاعل هر دو می تواند شد ۱۲ مولانائے مرحوم ۳ سرخوش کسیکه از نشهٔ شراب خوشحال و مستی او باعتدال باشد فراغت خالی بودن استیفا تمام فرا گرفتن استمنا بتقدیم فوقانی بر نون افزایش و بالیدگی خواستن ۱۲ از غیاث اللغات وغیره۔ ۴ اے اوقاتی را که ساعاتش همایون است مصروف مطالعهٔ کتب می فرمایند ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۵ اساطین جمع اسطوانه بضم اول و ثالث ستون و مراد ازان آنچه بر وی قیام چیزے باشد ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله ۶ مصداق بالکسر آنچه بدان صدق چیزے باشد و بران چیزے صادق آید و مجازاً بمعنی گواه آید این سیاق بالکسر و تحتانی یا موحده اعنی کلام مذکوره بالا ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۷ حکم بکسر اول و فتح دوم جمع حکمت کلم بالعکس جمع کلمه ابرار بالفتح جمع بر نیکوکار ۸ وبهتر همنشین در زمانه کتاب است مصرع از بحر طویل مقبوض محذوف است اصلش فعولن مفاعیلن چار بار از هر دو بقبض حرف پنجم رود و مفاعیلن بحذف فعولن شود ۱۲ مولانا مرحوم ۹ ارجمند بالفتح قیمتی و گرامی قدر مرکب از ارج مبدل ارز بمعنی قیمت و مند که افادهٔ معنی فاعل کند اسلاف عظام گذشتگان بزرگ ۱۲ غیاث اللغات وغیره ۱۰ اے بجواهر هم کرده مثل آن عزیز و گرامی داشته اند ۱۲ مولانا محمد هادی علی اغرقه الله فی بحار رحمته۔

ارجمند[1] وحقائق بلند واہند اسلاف عظام آنحضرت آنرا در خزانۂ عامرۂ ضمیر نفائس جواہر میگبر دانیده[2] اند فامّا چون تصنیف بعض متقدمان ست و مشتمل بر عبارات غیر متعارفه و اشعار غریبه که امثال آن اکنون متداول[3] نیست اشارت علیه بدین جمله نفاذ یافت که این حقیر بے بضاعت آنرا ترمیمی و تتمیمی نماید و چون[4] بنظر اندیشه دران معانی رفت چنان نمود که بسبب بے ترتیبی ربط اجزاے کتاب مشوش و منتشر گشت و بسبب مقاصد از احاطۂ بتمام ارکان علم اخلاق وسیاست قاصر پس سمار طبع[5] این نقش بر لوح خیال کشید که تدوینی رود که با آنکه باصول حکمت عملی مشتمل باشد در شواهد و دلائل اقتباس از انوار نیرات آیات قرآنی و مشکوة احادیث حضرت ختمیت منقبت علیه[6] افضل الصلوات واکمل التحیات ومصابیح سخنان صحابه و تابعین و مشائخ و ائمه دین و لمعات اشارات اساطین حکماے الهیین رود و در مواضع مناسبه بقدر امکان بر مقاصد آن نسخه محافظت کند و در مظان[7] لائقه از ذوقیات

---

[1] ارجمند بالفتح قیمتے وگرامی قدر مرکب از ارج بمعنی بہا و از بعضے قیمت دہند که از افادهٔ معنی نسبت کند اسلاف عظام گذشتگان بزرگ ۱۲ از غیاث اللغات وغیره [2] است بجواهر نفیسه که چون آن عزیز وگرامی داشته اند ۱۲ مولانا محمد هادی علی عفی الله عنه [3] متداول بضم اول وفتح دوم و تشدید دال دست بدست یعنی رائج ... ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره [4] چون بنظر تامل دران کتاب غور رفت نسخه مذکوره ناقص دیده شد چه اجزاے او همه غیر مرتب و پریشان بود و مقاصد اخلاق ناتمام ۱۲ مولانا محمد هادی علی عفی الله عنه [5] اے طبع من خیال بست که چنین کتابے تالیف کرده آید که اصول حکمت عملی دران باشد و اسناد و دلائل بر مطالب از آیات و احادیث و آثار صحابه و تابعین و اقوال مشائخ و حکما آورده شده و تدوین جمع کردن و بر مجموعه اطلاق کنند نیز تالیف بر مؤلف شواهد اسناد وگواهان اقتباس نور چیدن نیر بتشدید یاے مکسور آفتاب مشکوة بالکسر طاق بصورت ... چراغ و قندیل دران گذارند حضرت ... که خاتم الرسل بودند ... اوست مصابیح جمع مصباح بالکسر چراغ لمعات درخشندگیها اساطین جمع اسطوانه بمعنی ستون است الهیین منسوبان بحکمت الهی که قسمے از آن است ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره [6] بر دباد و بزرگ ترین درود و کامل ترین سلامها [7] اے در جاهائے لائق از لذتهائیکه اهل کشف و شهود دراست ... مظان بالفتح و تشدید نون جاهائے گمان مراد از ان مواضع ذوقی بالفتح چشیدن ... بمعنے لذت و مزه و نشاط و خوشی آرند چاشنی اندک چیزے ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره۔

اہل کشف و شہود چاشنی نماید تا از میان این خوان نعمت بے نصیب نباشد امید آنکہ بفر دولت سلطانی
کتابے شود کہ ہم طالبان حقائق علمیہ را وہم سالکان مناہج حکمت علمیہ را ازان حظی وافی و نصیبے
کافی باشد انشاء اللہ تعالی و چون مقاصد این کتاب قسمے از حکمت عملی ست و آن عبارتست از علم
باحوال نفس ناطقۂ انسانی ازین رو کہ افعال محمودہ و مذمومہ بارادت ازو صادر تواند شد تا بسبب آن
علم از رذائل متخلی و بفضائل متحلی شود و بکمالیکہ متوجہ آنست برسد و افعال مذکورہ منقسم بر دو قسمت
یکے آنکہ راجع شود باہر نفسی بانفراد و آنرا علم اخلاق و فرہنگ خوانند دیگر آنکہ راجع باشد بمشارکت بافراد
نوع و این نیز دو قسم ست یکے آنکہ راجع شود بمشارکت منزل یعنی آنچہ سبب انتظام احوال اہل منزل واحد باشد
و آنرا علم کتخدائی و تدبیر منزل گویند دیگر آنکہ راجع شود بمشارکت در بلد و ولایت یا اقلیم و مملکت و آنرا
علم مملکت داری و سیاست مدن خوانند پس لاجرم مقاصد کتاب کہ مسمی بہ **لوامع الاشراق**
فی مکارم الاخلاق ست در اقسام ثلثہ منحصر باشد و چون ادب و دین مقتضی تقدیم مقدمہ ایست
مشتمل بر بعضے امور متعلقہ بنفس کہ موجب بصیرت طالب و اعانت او در تحصیل مطالب باشد

۱ە علت غائی ما قبل ست لے این ہمہ برائے آنکہ تدوین مذکور کہ ہی از برکات خواص مردم بے نصیب نباشد و ہمیشہ بجہت عمدگی مطالب و ذکر قرآن و حدیث و غیرہ آن میل مطالعہ اش دارند ۱۲ مولانا محمد ہادی علی رحمۃ اللہ فی بحار رحمتہ ۲ە این فقرہ بنیاد حکمت عملیہ است متضمن علل اربعہ و چنین تعریف نہایت پسندیدہ باشد پس نفس ناطقہ علت فاعلی است و افعال علت مادی او صدور آن افعال علت صوری و قولہ تا بسبب آن الخ بیان علت غائی و گویند قولہ و بکمالی الخ اشارہ بعلت صوریست نہ صدور رذائل ناکسیہا و فرومائیگیہا لے عادات بد متخلی بخائے معجمہ خالی شوند و بمہملہ آراستہ و فضائل صفات نیکو ۱۲ ۳ە لے یک قسم آنست کہ رجوع بسوئے ہر ہر شخص علیحدہ کند کہ دیگرے را دران شرکت نباشد ۱۲ ۴ە فرہنگ بالفتح ادب و اندازہ ہر چیز نگاہداشتن چوں بدین علم نگاہداشت اندازہا معلوم شود فرہنگ نامیدش ۱۲ از غ وغیرہ ۵ە اے آن افعال راجع شود بسوئے افراد و اشخاص یک نوع بالاشتراک و مختص بہ فردے نباشد و نوع آن کلی را گویند کہ بر ذاتہائے کہ حقیقت آن یکے باشد صادق آید چون انسان کہ بر زید و عمرو و خالد گفتہ شود و حقیقت آن ہمہ یکیست یعنے حیوان ناطق ۱۲ مولانائے مرحوم وغیرہ ۶ە زیرا کہ نظر و تدبیر در مکان نزول جماعتے کہ مشارک دران ست بدین علم حاصل شود ۱۲ از علمی ۷ە اے یک شہر یا یک ولایت کہ دران شہرہا باشد یا یک مملکت کہ گاہے متضمن بولایتہا بود ۱۲ مولانا محمد ہادی علی رحمہ اللہ ۸ە زیرا کہ سیاست مدنیہ لے مالکیت امور بکیہ منسوبست بطرف مدینہ ازین علم حاصل شود ۱۲ علمی ۹ە یعنے علم اخلاق و تدبیر منزل و سیاست مدن ۱۲ منہ

ترتیب آن بر مطلعے در بیان امور مذکوره و سه لامع در مقاصد ثلثه رفت و از فصول و مقاطع
تعبیر بلمعات و نظائر آن مناسب نمود والتوفیق من الله الحمید و لا نستعین الا ایاه ٭ **مطلع** قال الله
تعالی وما خلقنا السموات والارض وما بینهما لاعبین و قال الله تعالی افحسبتم انما خلقناکم
عبثا و انکم الینا لا ترجعون از پرتو اشعهٔ این دو نیر قدسی بینایان منظر تحقیق را این
معنی مشاهد و معاین شود که ذرات اکوان و حقائق عالم امکان را که از مکمن غیب بمنصهٔ شهود
جلوه دادن و بگلگونهٔ صبغة الله ومن احسن من الله صبغة آراسته در معرض عیان در آورند بحکم
اعطی کل شیء خلقه ثم هدی هر یکے را غایتے و مصلحتے ست که بمنزلهٔ ثمرهٔ آنست چه فعل جواد مطلق
و فعال برحق اگرچه معلل باغراض نیست اما خالی از حکم و مصالح و غایات و ثمرات نیست
چنانچه هر دو مقدمه در علم الٰهی ببراهین قاطعه و دلائل ساطعه ثبت شده و غایت انسان،

---

۱ حاصل آنکه بجائے مقدمه مطلع آورد و بجائے ابواب سه لامع اول در تهذیب اخلاق دوم در تدبیر منزل سوم در سیاست مدن و بجائے فصل لمعه اینهم
بمناسبت نام کتاب است ۱۲ مولانا مرحوم ۲ توفیق در لغت چیزے را بچیزے برابر کردن و باصطلاح موافق گردانیدن خدا اسباب را موافق خواهش
بنده تا آن خواهش او سرانجام یابد و استعمال لفظ توفیق در بهم رسیدن اسباب امور خیر باشد نه امور دیگر ۱۲ غ ترجمه و توفیق از نمیر ستیم و مددگار
نمیگیریم او را ۱۲ ۳ فرمود خدائے تعالی و نیافریدیم آسمانها و زمین را و آنچه میان هر دو ست بازی کنان یعنی بحکمت آفریدیم نه ببازی و مخلوقات
را بحکمت کامله بظهور آورده ایم و از حکمت نسزد که آدمیان را معطل و مهمل گذاریم بے ثواب و عقاب ۱۲ از حسینی ۴ و فرمود خدائے تعالی
آیا پنداشتید شما اے از فرط غفلت که بدرستی بیافریدیم شما را مگر ببازی یا از برائے بازی و گمان بردید که شما بسوئے ما باز گردانیده نشوید
لے برائے مجازات اعمال یعنی شما را برائے عبادات آفریده ایم و مکافات مقرر کرده ایم در لطائف قشیری مذکور ست که عبث مشغولی باشد بچیزے
که از حق باز دارد و خدا ما را برائے آن بیافرید ۱۲ از حسینی ۵ اشعه بفتح همزه و کسر معجمه و تشدید مهمله مفتوح جمع شعاع و مراد از دو نیر هر دو آیت مذکورهٔ بالا
منظر بفتح اول و سوم دیدبان مشاهد و معاین بر صیغهٔ مفعول دیده شده و شود و درینجا امر غائب است حاصل معنی آنکه محققان از مضمون این دو آیات
در یابند ۱۲ مولانا محمد هادی علی مغفور ۶ یعنی موجودات عالمها برائے ضعف و حقارت بذره تعبیر کرد و اکوان جمع کون بالفتح هستی حقائق جمع حقیقت
مراد از آنچه ثبوت و وجود یافته مکمن بالفتح اول و سوم جائے پوشیدگی منصه بفتحتین بکسر اول و تشدید صاد جائے ظاهر شدن چیزے و مرصع که بران عروس را جلوه
دهند شهود ظهور ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم وغیره ۷ قبول کردیم رنگ خدا یعنی دین او را و کیست بهتر از خدا باعتبار رنگ ۱۲ ۸ عطا کرد هر چیز را پیدائش آن پس
هدایت کرد ۱۲ ۹ مراد از غایت درینجا آنکه مترتب و متفرع باشد بر فعلے و تصور آن علت آن فعل نبود ۱۲ مولانائے مرحوم ۱۰ لے علت کرده شده بغرضها نیست چنانکه
تصور غرض علت آن فعل باشد چه اگر چنین بودے حدوث در فعل او تعالی لازم آمدے ۱۲ مولانا رح ۱۱ چه اگر از مصلحت هم خالی بودے فعل حکیم عبث و بیفائده شدے ۱۲
مولانا رح ۱۲ یکے آنکه فعل باری تعالے معلل باغراض نیست دوم آنکه خالی از حکم و مصالح هم نیست و کسیکه غیر ازین فهمیده ظاهرا بجائے خود نیست ۱۲ مولانا رح
۱۳ قسمے ست از حکمت نظرے ۱۴ براهین قاطعه دلائل یقینی که قطع کننده شکوک و اوهام باشد ساطعه بلند ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره۔

که خلاصهٔ اکوان و عین اعیان و نقادهٔ جهات ست خلافت الٰهی است چنانچه مودّای نص کریم اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً و فحوای وَهُوَ الَّذِیْ جَعَلَکُمْ خَلَائِفَ فِی الْاَرْضِ افصاح ازان می نماید و در آیت کریمه اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَیْنَ اَنْ یَّحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهٗ کَانَ ظَلُوْمًا جَهُوْلًا اگر امانت را حمل بر عقل یا تکلیف کنند چنانچه در تفاسیر مشهوره مسطور ست بر اول متوجه شود که جن و ملائکه با انسان در عقل شریک اند و بر ثانی آنکه جن در تکلیف با انسان مساهم است پس تحمل آن مخصوص انسان نباشد و از سیاق آیت اختصاص انسان بآن فهم میشود کما لا یخفی علی من له ذوق سلیم بلکه حمل بر سر خلافت الٰهی باید نمود که تحمل اعبای آن از اجزاء آدمی ضعیف

---

(۱) ای برگزیده از میان موجودات نقاده بالضم خلاصه ۱۲ (۲) ای اداکرده شده یعنی مدلول و مضمون و مراد از نص آیت قرآنی که معنی آن صریح و آشکارا باشد یا مطلق آیت در کلام الٰهی ۱۲ (۳) واد آنست که ساخت شما را پادشاهان زمین ۱۲ (۴) هر آئینه ما پیش آوردیم امانت را بر آسمانها و بر زمین و بر کوهها پس قبول نکردند که بردارند آن را و ترسیدند ازان و برداشت آنرا آدمی هر آئینه وی هست ستمگار نادان ۱۲ (۵) یعنی بالفعل عدالت و علم ندارد و قابلیت آنها دارد والله اعلم ۱۲ فتح (۶) شاید مراد از عقل درینجا مبدا ادراک کلیات و جزئیات باشد که مفهوم نطق یعنی ماخذ فصل ذاتی انسانست و در دیگر یافته نشود پس هیچ یکی از جن و ملک دران شریک نباشد و تعبیر انسان قبل اعتبار این ذاتی در کریمه حملها الانسان مجاز است باعتبار آینده فافهم و تامل ۱۲ مولانا سلمه مرحوم (۷) جوابش از تفسیر بحر مواج چنان مستفاد میگردد که تخصیص ذکر چیزی بچیزی نفی ما عداش نمیکند پس جائز که غیر انسان نیز حامل امانت باشد و نکته تخصیص او بذکر اظهار عظمت نوع انسان و بودنش عمدهٔ خلقت جهان تواند بود و هم احتمالست که حامل اصالةً و بالذات انسان بود و من بتبعیت او و تقدم جن بر انسان در وجود خارجی منافی آن نیست پس اکتفا بذکر اصل کردند و تابع نگذاشتند که هم بالشان اصل و متبوع است و ذکرش متضمن ذکر تابع ۱۲ مولانا مرحوم (۸) چنانکه پوشیده نیست بر کسی که او را ذوق سلیم است ۱۲ (۹) از تقریر مدارج النبوة بوضوح می انجامد که بعضی از جنات هم درجهٔ نبوت یافته اند و صلحا و عدول درین فرقه گذشته چنانچه بروایت ابو عیسیٰ اصفهانی آورده که طیانیس نامی از نوع جن برایشان مبعوث گردید و شریعت جدید باو عطا شد و در دور دیگر هاموس نام از ایشان که بزیور فضل و دانش و صلاح و سداد آراسته بود و الی گشته مدت العمر بامر معروف و نهی منکر و اجرای احکام شرع قیام می نمود الخ بقدر الحاجة و در بستان الجن گفته ضحاک را اعتقاد آنست که در نوع جن پیغمبران هم پیدا شده اند بدلیل کریمه یا معشر الجن والانس الم یاتکم رسل منکم الآیه یعنی کلمه منکم دلالت بر آن دارد که رسولان جن هم از جن باشند و نیز از ابن عباس رض مروی شده که جن پیغمبری را که اسم شریفش یوسف بود و پیش از آدم علیه السلام در زندان مبعوث گردیده کشتند و ابن حزم هم درین قول شریک ضحاک است و میگوید که از حدیث صحیح ثابت است که سوای آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم حضرات انبیای دیگر بسوی قوم خاص خود مبعوث می شدند انتهی ملخصاً بنا برین روایات خلافت الٰهی نیز که اعلیٰ مراتب آن نبوت است مختص بانسان نماند و جن دران مساهم و مشارک گردید چه بعض ازانها اگرچه به نبوت جنات قائل شده اند لیکن از فضل و دانش و صلاح و سداد شان انکار ندارند پس حمل امانت بر سر خلافت الٰهی نیز می توان نمود: کما لا یخفی ۱۲ مولانا سلمه مرحوم

در خور نبود شعر

بار وجود خویش نتابد دلم ز ضعف	دیگر	لیکن ز بار عشق کشیدن ضعیف نیست
آسمان بار امانت نتوانست کشید		قرعۀ فال بنام من دیوانه زدند

و استحقاق انسان مرتبۀ خلافت را ابنا بر کمال قابلیت اوست صفات متقابله را بر وجهی که مظهر اسمائے متقابلۀ الٰہی تواند شد و بعمارت عالم صورت و معنی قیام تواند نمود چه ملائکه را اگرچه جهت روحانیت و لوازم آن چون اشراقات علمی و توابع آن از لذات عقلی بحسب فطرت حاصلست اما از جهت جسمانیت و کثافت ماده بکلی بے نصیب‌اند و اجسام فلکی را اگرچه بحسب قواعد حکمت نفس ناطقه هست اما کمالات نفسانیۀ ایشان فطریست و اجسام ایشان از کیفیات متخالفه طبائع مختلفه بریست و سیر در مدارج مختلفه و مراتب متفاوته و تقلب در اطوار نقص و کمال و تحول در تقالیب احوال و احاطه بجمیع حقائق علوی و سفلی ندارند بخلاف نشاۀ انسانی که بر جمیع اطوار محیطست و بر تمام مراتب سائر ادلادر بدو وجود از مرتبه

سیر کننده ۱۲

۱ اے اینکہ انسان مستحق مرتبۀ خلافت الٰہی ست نه دیگرے بجهت آنست که قابلیت صفات متضاده و مختلفه دارد و مظهر گوناگون صفات الٰہی چون رحیم و قهار و جز آن از ذی خلقت خود می تواند شد ۱۲ مولانائے مرحوم ۲ دلیل منفی مقدر ست اے غیر انسان نمی تواند شد چه ملائکه و اجسام فلکی چنین و چنان لیکن این دلیل خاص ست از دعویٰ چه بیان عدم استحقاق جن نمود مگر اینکه گفته شود جن هم از ماده کثیف بے نصیب ست ہان مخلوقاتے که عقل و نفس ندارد از سر خار جست ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم ۳ فاعلش جهت روحانیت و لوازم آن کمالا یخفیٰ و آنچه در حاصل فقره چنین نوشته اند که ملائکه را از جهت عقل لذت حاصل ست به فهم ناقص درست نمی آید ۱۲ مولانائے مرحوم ۴ پس صفاتیکه از جهت جسمانیت و کثافت ماده حاصل شود در ملائکه نباشد و کثافت ضد لطافت دسطبر غلیظ شدن ۱۲ مولانا محمد ہادی علی رحمه الله ۵ اے سرشتے است و اکتساب را بدان راه نیست پس قابلیت صفات بدین معنی که اگر اکتساب کنند حاصل آید در نه مفقود باشد ۱۲ مولانائے مرحوم ۶ اے نه متخالف در اجسام افلاک ست که مختلف الاجزا باشد کیفیات متحقق حاصل گردد نه تفاوت در سیر و حرکت بری از برات بمعنے پاک شدن دور شدن تقلب گردش نقص بالفتح کم و نقصان کمال تمام تحول باز گشت و مراد از تقالیب تغیرات ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم وغیره ۱۲

جمادی[1] بمرتبهٔ نما و از نما بمرتبت حیوانی رسیده و از انجا بدرجهٔ انسانی انجامیده و چون بتحلیهٔ اعتدال[2] مزاج و تعدیل قوای جسمانی و نفسانی متحلی گردد من حیث[3] البدن و النفس شبیه باجرام سماوی باشد چه توسط[4] بین الاضداد بمنزلهٔ خلو از انست و بواسطهٔ[5] این تصفیه نفس او منتقش بصور حوادث ماضیه و آتیه بر وجه جزوی شود چه بمحاذین نفوس فلکیه یا بواسطهٔ اطلاع بر عالم مثال که نزد اساطین حکمت بیانی[6] و عیانی ثابت ست یا بواسطهٔ انعکاس (پرتو گرفتن ۱۲) صور قدسیه از مصباح نفس ناطقه بمشکوة (چراغدان ۱۲) خیال متمثل (صورت گرفتن ۱۲) او بصورت جسمانی که مقتضای[7] حقیقت مرئی (دیده شده ۱۲) و طبیعت مرآت باشد چنانچه رای بعضی حکما ست

---

[1] جماد بالفتح بیجان و مراد درینجا آنکه نمیرانده باشد و مرتبهٔ جمادی انسان را آن وقتی ست که نطفه در رحم مادر ماند و حضرت ابو البشر علیه السلام را که از خاک آفریده شده اند ظاهر نما بالفتح بالیدگی و مراد ازان نمای صرف است بدون حیات بقرینهٔ مقابله الا پوشیده نیست که نما در مرتبهٔ حیوانی و انسانی هم باشد پس مرتبهٔ نما در هنگام خلق اعضا و گوشت و پوست است تا آنکه روح دمیده شود و حیوانی یعنی زندگانی و حس و حرکت و مراد ازین هم آنکه بدون درجهٔ انسانی باشد چه دران درجه نیز این رتبه موجود ست و ازین تقریر واضح گردید که سوای مرتبهٔ جمادی که هم بایکدگر جمع شوند تخالف میان آنها نیست درجهٔ انسانی عبارت از زمان عقل و ادراک بحث است فتبصر ۱۲ مولانای مرحوم

[2] اعتدال بالکسر و تمای مکسور برابر بودن هر چیز و مراد ازان اینجا میانه شدن در گرمی و سردی و خشکی و تری مزاج بالکسر کیفیتی که از آمیختن چیزها باهم رسد و سرشت انسان را بهمین سبب گویند که از امتزاج عناصر اربعه خیزد تعدیل برابر و درست کردن و ظاهر است مراد از قوای جسمانی آنکه مبدء افعال جوارح و اعضای ظاهری و باطنی گردد عام از قوای طبعی و حیوانی و نفسانی بموجب اصطلاح و از قوای نفسانی مبدء افعال نفس که از آثار قوای جسمانی باشد که از دل منبعث می شود اما قوای نفسانی بنا بر اصطلاح آنست که از دماغ خیزد چون باصره و سامعه و غیرهما و حس مشترک و خیال و جز آن ۱۲ مولانا رح وغیره

[3] ای انسان از روی بدن و نفس مشابه باجسام فلکی باشد که گویا کیفیات متخالفه و طبائع مختلفه ندارد ۱۲ مولانای مرحوم

[4] دلیل است بر مشابهت اجسام فلکی یعنی اگرچه انسان از طبائع متضاده مرکب ست لیکن بسبب اعتدال و توسط که کدامی ازان غالب نیست و همه یک مزاج گردیده گویا ازان طبائع خالی ست ۱۲ مولانا مرحوم

[5] ای بسبب حصول این صفا که اعتدال مزاج و تعدیل قوی است نقش پذیر صورتهای گذشته و آینده بر وجه جزوی شود و هر حادثه را جدا جدا تمیز داند و سبب این آنست نزد جمهور حکما مشائیه و اشراقیه آنست که نفس در خیال بر عالم مثال مطلع گردد و چون مثالهای حوادث دران موجود است بدان پی برد و نزد بعض حکما آنکه صورتهای مجرده بتوسط نفس ناطقه در خیال منطبع شود چنانکه حقیقت آن صورت مرئیه و طبیعت آئینهٔ خیال اقتضای آن صورت جسمانی گردد ۱۲ مولانای مرحوم

[6] بیانی آنکه نسبت به بیان دارد و آن حکمت مشائین ست که مطلوب را بدلیل و حجت ثابت کننده و عیانی بالکسر منسوب با عیان بمعنی دیدن بچشم و آن حکمت اشراقیان است که مبنی بر مشاهده است ۱۲ مولانای مرحوم

[7] مقتضای مرئی و آئینه همین است که تمثال مرئیات و مبصرات در آئینه بصورت جسمانی نظر می آید حالانکه فقط پرتو ست جسم ندارد و همچنین مضامین قدسیه عالم بالا اول در نفس ناطقه در آید و از آنجا در قوت خیال منطبع شود و متمثل بصورت جسمانی گردد اگرچه در واقع جسم نیست ۱۲ مولانای مرحوم.

و چون ازین مرتبه ترقی نموده نفی[1] ما سوای الله از خاطر بنماید و باقدام همت بر شواهق حظائر قدس بر آید
و بمرتبه مشاهده وحدت صرف متحقق گردد و در زمره ملائک مقربین بل در صف اعالی مهیمنین[2] باشد و
مع[3] ذلک محبوس و مقصور در یک مقام نباشد بلکه هر مقام را که خواهد محط رحل و منزل قصد تواند داشت شعر

لقد صار[4] قلبی قابلاً کلّ صورةٍ	فمرعی لغزلانٍ و دیر الرهبانٍ
ادینُ بدینِ الحبِّ انّیٰ توجهت	رکائبهٗ ارسلت دینی و ایمانی

و این جهتست که ائمه سنت و جماعت که مالکان[5] ازمه براعت‌اند اتفاق نموده‌اند بر آن
که خواص بشر از خواص ملک افضلست شعر

گر آدمی[6] صفتی از ملک گرو ببری	که سجده گاه ملک خاک آدمی زادست

فاما در عوام بشر و با عوام ملک خلاف کرده‌اند بعضی تفضیل عوام بشر کرده‌اند چنانچه در کتب مشهوره
کلامیه مسطور است و بعضی بخلاف آن قائل شده‌اند و شکی نیست که خواص ملک از عوام بشر افضل

[1] ای غیر خدا را از دل دور کند و بهمت عالی و تقرب جوئے ببارگاه قدس الٰهی رشواهق بلند یها جمع شاهق حظائر جمع حظیره احاطه که از چوب بنی سازند و بمعنی احاطهٔ قبرستان و گنبد قبر مستعمل و مراد دریجا مقام رفیعست و بس و قوله بمرتبه مشاهده مرکب اضافی و لفظ مشاهده بی اضافت یعنی وحدت خالص در مرتبهٔ مشاهده نزد نفس متحقق و ثابت گردد چنانکه پیش ازین در مرتبهٔ علم بدوت مشاهده بود ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم [2] مهیمن بضم میم اول و کسر دوم و فتح هاے از اسمائے حسنیٰ ست بمعنی نگهبان و آنکه ایمن کند دیگرے را از خوف و گواه صادق و مراد از مهیمنین فرشتگان مقرب ترکه در امن خدا باشند و خبر از عالم ندارند ۱۲ غیاث اللغات وغیره [3] یعنی با وجود حصول این مرتبه مقید نباشد و بمرتبه بالاتر ازان تواند رسید محط بفتحتین و تشدید طاے مهمله فرودگاه رحل بالفتح رخت و اسباب و قوله تواند داشت بسیاق عبارت و معنی مقصود این مقام مناسب ترست از تواند ساخت چنانکه بر ماهر پوشیده نیست ۱۲ مولانائے مرحوم [4] تنظیرست برائے مطلب گذشته معنے آن بر آئینه بتحقیق شد دل من قبول کنندهٔ هر صورت را پس چراگاه شد برائے آهوان لے برائے ورود معشوقان و چینا نچ عبادتگاه شد برائے عابدان مذهب میگیرم بدین عشق هر کجاره کند شتران آن بغرستم دین و ایمان خود را غزلان بالکسر جمع غزال بالفتح آهو و مراد ازان محبوبان دیر بالفتح معبد و سایان و رهبان بالضم جمع راهب عابد ترسایان رکائب بالفتح جمع رکاب بالکسر شتران و قطعه از بحر طویل مقبوض است ارکان اصلش فعولن مفاعلن چار بار فعولن به قبض فعول بضم لام اند و مفاعیلن مفاعل بدون یا ۱۲ مولانا محمد هادی علی وغیره [5] اشاره میکند بدانکه مذهب سنت و جماعت اند دیگر مذهب فائقست ازمه بروزن ائمه جمع زمام بالکسر مهار شتر براعت بالفتح فوقیت و فضیلت ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره [6] ای آدمی صفت هستی و این خطاب برائے عموم است گرو بردن غلبه کردن و مصرع ثانی اشاره بآنست که ملائک حضرت آدم را سجده کرده بودند ۱۲ مولانائے مرحوم۔

مناسب بود و از حضرت مرتضوی که مدینهٔ علم را باب است و باب اوطالبان یقین را مآب رضی الله
عنه وکرم الله وجهه این معنی منقول است که الله تعالی ملک را عقل وادبی شهوت و غضب
وحیوان را شهوت وغضب بے ادبی عقل وانسان را هر دو داد پس اگر انسان شهوت
وغضب را مطیع ومنقاد عقل گرداند وبکمال عقلی برسد رتبهٔ او از ملک اعلی باشد
چه ملک را مزاحمی در کمال نیست بلکه اختیاری در آن نه وانسان با وجود مزاحم طبعی و
اجتهاد باین مرتبه فائز شده و اگر عقل را مغلوب شهوت وغضب سازد و خود را
از رتبهٔ بهائم فروتر اند از وجه ایشان بواسطهٔ فقدان عقل که تواند منع شهوت و
غضب تواند بود در نقصان معذوراند بخلاف انسان قطعه

آدمی زاده طرفه معجونیست	از فرشته سرشته وز حیوان
گر کند میل این شود کم از این	ور کند قصد آن شود به از آن

و خلافی که در ترجیح انسان بر ملک از حکما منقول است صاحب اصطلاحات صوفیه
اشارتی برفع آن فرموده بطریق توفیق بین الفریقین نموده باین وجه که شرف غیر الست

۱ صفت حضرت سرت و مرکب کتاب از جناب مرتضی علی که مدینهٔ علم را باب است فرمود صلی الله علیه وآله وسلم
انا مدینة العلم وعلی بابها یعنی من شهر علم هستم وعلی در آن ۱۲ مولانا رح ۲ مآب بمعنی جای باز گشت ابد ۱۲
۳ خشنود شد از خدای تعالی از وی گرامی کند خدا از روی او را گرامی کرد خدا از سجده ادرا در وجه نصوص جهة ثانی
باز داشت از که جناب وی قبل اسلام گاهی سجده بتی نه نموده ۱۲ مولانای مرحوم ۴ یعنی کمال او را به اختیار
نه ... واللہ اعلم ... نیست چه با مبدء کمال آفریده شده پس کاوش خلقی باشد ۱۲ مولانا محمد
باز ... مرحوم ۵ که آن شهوت غضب ست ۱۲ ۶ ای بهائم که ناقص می مانند وبکمال نمی رسند معذوراند
چه عقل که باز دارنده از شهوت و غضب باشد ندارند بخلاف انسان که عقل یافته است پس معذور در نقصان
باشند ... فقدان بالضم والکسر کم شدن و گم کردن و از منع باز دارنده ۱۲ مولانا محمد ... غفرالله
۸ ... ۹ ... از افضلیت ملک از جهتی ست و افضلیت بشر از جهت دیگر پس
هر دو صحیح باشد ۱۲ مولانای مغفور

چه شرف بسبب قرب بمبدء است در سلسلهٔ ایجاد و غلبهٔ روحانیت و نزاهت که لازم آنست
وکمال بسبب جامعیت است پس اگرچه ملک بنا بر قلت وسائط و غلبهٔ احکام تجرد اشرف
از انسان باشد انسان بجهت جامعیت و احاطت افضل و اکمل باشد و چون سخن هر طائفه
را بیکے حمل کنند خلاف بوفاق مبدل گردد و نزاع ارتفاع یابد والتوفیق من الله تعالیٰ
تنویر تحقیق خلافت انسان را بدو چیز منوط است یکے حکمت بالغه که عبارت است از
کمال علمی دوم قدرت فاضله که عبارت است از کمال عملی و این سخن بر آن تقدیر است که حکمت تفسیر بمجرد علم باحوال موجودات
کنند و نفس عمل را خارج از حکمت دارند اما برین تقدیر که حکمت را تفسیر کنند بخروج نفس
بکمالیکه او را ممکن است در جانبی علم و عمل احتیاج بقید آخر نیست بلکه خلافت بمجرد حکمت
حاصل است چون عمل دران داخل است و او بے تفسیر ثانی است چه او فقیست بمعنی
اصلی زیرا که حکمت در اصل لغت موضوع است بازائے راست گفتاری و درست
کرداری و ایضاً نص وَمَن يُؤتَ الحِكمَةَ فَقَد اُوتِيَ خَيراً كَثيراً باین معنی انسب

ف۱ پس اقرب بمبدء احق اشرف باشد به نسبت ابعد چون صفوف مقتدیان در نماز که اول بجهت قرب با امام افضل است از دوم و دوم از سوم و همچنین ۱۲ مولانائے مرحوم ف۲ یعنی چون سخن هر گروه از متخالفین بر یکے ازین دو امر مذکور محمول کرده شود نزاع از میان برخیزد پس گفته شود که مراد فضیلت و بهندگان عوام بشر بر عوام ملک فضیلت باعتبار کمالست و مقصود تفضیل بهندگان عوام ملک فضیلت باعتبار شرف ۱۲ مولانا رحمة الله ف۳ یعنی ثبوت خلافت الٰهی برائے انسان به دو چیز وابسته است ۱۲ ف۴ بنابر قولے که گفته اند حکمت علم است باحوال موجودات چنانکه نفس الامر باشد بحسب طاقت بشری و بعضے باحوال اعیان موجودات الخ گفته اند ۱۲ ف۵ بنابر قول دیگران بالجمله در تفسیر حکمت این دو قول منقولست قوله خروج نفس الخ اے برآمدن نفس بجانب کمال یا رسیدن بکمال ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ف۶ اے هر دو جانب که آن علم و عمل باشد اصل جانبی جانبین بود نون تثنیه باضافت ساقط شد چنانکه در ترکیب عربی و طریقهٔ مصنف درین کتاب چنین است ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ف۷ جمله اول برجزء ۱۲ ف۸ برائے علت بمعنے چرا یا برائے شرط درین صورت دال بر جزء مقدم است و اول درین چو خالی از تردد نیست فافهم ۱۲ ف۹ اے حکمت در لغت بمعنی راست گفتاری و راست کرداریست پس کردم و عمل در اصل معنی لغوی ماخوذ شد ۱۲ مولانا مرحوم ف۱۰ و هر که داده شد حکمت را پس به تحقیق داده شد سود بے شمار ۱۲ مولانائے مرحوم۔

والیق[۱] ست و بر تفسیر اول مثل اِنَّکَ[۲] اَنْتَ الْعَلِیْمُ الْحَکِیْمُ از قبیل عطف الفاظ مترادفه باشد[۳] و شک نیست که حمل بر تاسیس[۴] اولی است از تاکید و آنچه قدماء حکما در تعریف فلسفه[۵] گفته اند اَلتَّشَبُّهُ بِالْاِلٰهِ بِقَدْرِ الْاِمْکَانِ معنی ثانی ست چه مجرد علم بی تخلق باخلاق الٰهی تشبه تمام نمی شود و محقق است که انسان بمجرد علم بی عمل بذروه کمال نمیرسد

مشابهت گرفتن بقدر الامکان ۱۲ — عادت گرفتن ۱۲ — بالضم و الکسر بلندی ۱۲

چنانچه در حدیث نبویست عَلٰی قَائِلِهٖ[۶] اَفْضَلُ صَلَوَاتِ الْمُصَلِّیْنَ وَاَکْمَلُ تَحِیَّاتِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ اَلْعِلْمُ بِدُوْنِ الْعَمَلِ وَبَالٌ[۷] وَالْعَمَلُ بِدُوْنِ الْعِلْمِ ضَلَالٌ و حضرت رسالت پناه علیه[۸] افضل صلوات الله و سلامه از علم بی عمل پناه بخدای برده[۹] حیث قال صلی الله علیه وسلم اَللّٰهُمَّ[۱۰] اِنِّیْ اَعُوْذُبِکَ مِنْ عِلْمٍ لَا یَنْفَعُ مراد که تعلمی که در تعریف حکمت مذکور است نه حفظ[۱۱] اقوال متداوله مشهوره است بل مراد تیقن بمطالب حقیقیه ست خواه بنظر و استدلال حاصل شود چنانچه طریقه اہل نظر ست که ایشان را علما می خوانند و خواه بطریق تصفیه[۱۲] و استکمال چنانچه شیمه

۱۲ عادت

---

۱ چه خیر کثیر در ہمان صورت گفتن خوبست که بر وی عمل ہم بوده باشد و اگر حکمت را صرف بعلم تفسیر کنند صاحب آن صاحب خیر کثیر نه باشد ۱۲ مولانائے مرحوم ۲ بدرستیکه توئی بسیار دانائے استوار کار ۱۲ ۳ چه معنی علیم بسیار داناست و معنی حکیم نیز بنا بر تفسیر اول ہمین باشد پس در ضمن لفظ حکیم ہیچ معنی نیفزود ۱۲ مولانائے مرحوم ۴ تاسیس آنست که از زیادت لفظی معنی ہم بیفزاید نه از صرف تقریر معنی اول باشد چون آمد مرد فاضل که از افزودن لفظ فاضل صفت زاید که از لفظ مرد حاصل نه شود بدو بدریافت رسید تاکید آنکه از زیادت لفظ ہیچ معنی نیفزاید بل تقریر معنی اول باشد ہمچو چون آمد زید زید نه بدم اسد شیر که از مکرر نیز ہمان حاصل ست که در عدم تکرار بود و در علم معانی و بیان ثابت شده که تاسیس از تاکید بہتر ست و بر تفسیر اول لفظ حکیم درین آیت تاکید می بخشد چنانکه گذشت و بنا بر تفسیر دوم تاسیس بود چه معنی آن درین حال دانائے استوار کار باشد و آن از معنے علیم افزون است این بود مقصود مصنف و میتوان گفت که علم عام است و حکمت خاص پس ترادف نبود و تاسیس حاصل گردد ۱۲ مولانائے مرحوم ۵ بفتح ہر دو فاو سین و سکون لام معنی حکیم شدن و حکمت مصدر بست جمع آن فیلاسوفا ۱۲ ۶ بر گوینده آن حدیث یعنی نبی صلعم بزرگ ترین درودہائے درود فرستندگان و کاملترین سلامهائے پروردگار عالمیان باد ۱۲ ۷ این معنی حدیث شریف از لفظ العلم الخ اینکه دانستن بدون عمل کردن عذاب ست و عمل کردن بے دانستن گمراہی ست ۱۲ ۸ برد باد بزرگ ترین درودہائے خدا و سلام او ۱۲ ۹ جائیکه فرمود حضرت درود فرستد خدا بر و و سلام فرستد ۱۲ ۱۰ بار خدایا من پناه برم بتو از علمی که سود نه دہد ۱۲ ۱۱ چنانچه یاد کنند مثلاً که در فلان مسئله افلاطون چنین گفته و ارسطو چنین و فارابی چنین و ابو علی سینا چنین ۱۲ ۱۲ ای صاف کردن باطن ۱۲

اہل فقرست والیشان را عرفا[1] و اولیا مینامند و ہر دو طائفہ بحقیقت حکما اند بلکہ طائفہ
ثانیہ چون محض[2] موہبت ربانی فائز بدرجہ کمال شدہ اند و از مکتب خانہ عَلَّمْنَاہُ مِنْ لَدُنَّا
عِلْمًا سبق گرفتہ اند و دران طریق اشواک[3] شکوک و غوائل اوہام کمترست اشرف
و اعلی باشند و بوراثت[4] انبیا کہ صفوۃ خلائق اند اقرب[5] و ہر دو طریق در نہایت وصول
سر[6] بہم باز می آرد و اِلَیْہِ یُرْجَعُ الْاَمْرُ کُلُّہٗ و میانہ محققان ہر دو طریق ہیچ خلاف نیست
چنانچہ منقولست کہ شیخ عارف محقق مدقق قدوۂ ارباب العیان[7] صفوۃ اعیان الانسان
شیخ ابوسعید بن ابی الخیر را با قدوۃ الحکماء المتاخرین شیخ ابو علی بن سینا قدس[8] اللہ روحہما
اتفاق صحبتے افتاد و بعد از انقضائے آن یکے گفت آنچہ او میداند ما می بینیم و دیگرے
گفت آنچہ او می بیند ما میدانیم و ہیچکس از حکما انکار این طریق نہ نمودہ بلکہ ہمہ اثبات
کردہ اند چنانچہ ارسطالیس میگوید ہٰذِہِ[9] الْاَقْوَالُ الْمُتَدَاوِلَۃُ کَالسُّلَّمِ نَحْوَ الْمَرْتَبَۃِ الْمَطْلُوْبَۃِ
فَمَنْ اَرَادَ اَنْ یُّحَصِّلَہَا فَلْیُحَصِّلْ لِنَفْسِہٖ نَظْرَۃً اُخْرٰی و افلاطون الٰہی فرمودہ قَدْ[10] تَحَقَّقَ لِیْ اُلُوْفٌ
مِنَ الْمَسَائِلِ لَیْسَ لِیْ عَلَیْہَا بُرْہَانٌ و شیخ ابو علی در مقامات العارفین میفرماید فَمَنْ[11] اَحَبَّ اَنْ یَّعْرِفَہَا

ف۱ عرفا خدا شناسان اولیا دوستان خدا ۱۲ ف۲ آموختیم او را از نزد خود علم را ۱۲ ف۳ اشواک بالفتح جمع شوک بالفتح خار شکوک کہ باز دارندہ از وصول می شود بخار تعبیر کردہ کہ چون بدامن و پائے روندہ جا گیرد از رفتنش باز دارد و غوائل بالفتح غائلہ بدی و آفت ۱۲ مولانا و غیرہ عفر لہما ف۴ و آن در علم دین ہست نہ در مال و زخارف دنیا صفوۃ بہر سہ حرکت اول برگزیدگی و بمعنی برگزیدہ آمدہ ف۵ یعنی ہر دو بیک مقصد واصل می شود پس راہ مختلف و منزل یکے ۱۲ مولانائے مغفور ف۶ اے عیان بالکسر دیدن بچشم مراد از آن مشاہدۂ عارفان و اعیان بالفتح بزرگان و سرداران ۱۲ ف۷ پاک کند خدا روح آن ہر دو را ۱۲ ف۸ این گفتارہا نوبت بنوبت گرفتہ شدہ و مشہور ہمچو نردبانست بطرف مرتبۂ مطلوب پس ہر کہ خواہد حاصل کردن آن مرتبہ پس باید کہ حاصل کند برائے ذات خود نظرے دیگر یعنی این اقوال مقصود بالذات نیست بلکہ وسیلہ رسیدن مقصود است پس ہر کہ تحصیل آن مقصود فواہد کمال دیگر بہم رساند نظر و استعداد مشاہدہ پیدا کند ۱۲ مولانا محمد ہادی علی رحمہ اللہ ف۹ بتحقیق ثابت شد مرا ہزارہا از مسائل کہ نیست برائے من بران مسائل دلیلے یعنی باشراق و مشاہدہ دیدہ ام نہ بدلائل دریافتہ ۱۲ مولانائے مرحوم ف۱۰ پس ہر کہ دوست دارد شناختن آن تدبیر را پس باید کہ تدریج و آہستگی ورزد تا آنکہ از اہل مشاہدہ بعین الیقین گردد نہ از اہل مشافہہ و علم الیقین کہ روبرو سخن گفتن ست ۱۲ ف۱۱ بطرف خدا باز گردانیدہ میشود کار رحمہ اللہ ۱۲

فَلْيَتَدَرَّجْ إِلَى أَنْ تَصِيرَ مِنْ أَهْلِ الْمُشَاهَدَةِ دُونَ الْمُشَافَهَةِ وَمِنَ الْوَاصِلِينَ إِلَى الْعَيْنِ دُونَ السَّامِعِينَ لِلْأَثَرِ و حکیم الٰہی شیخ شہاب الدین مقتول کہ محیی رسوم قدمائے حکما ست در تلویحات نقل می کند کہ در خلسہ لطیفہ کہ باصطلاح این طائفہ آنرا غیبت گویند ارسطو را دیدم و در تحقیق ادراک کہ از غوامض مسائل حکمی ست ازو نکتہ چند پرسیدم بعد ازان شروع در مدح استاد خود فلان نمود و اطرائے عظیم در مدحت او کرد آنرا و سوال کردم کہ از متاخران کسی بمرتبہ او رسیدہ باشد گفت نہ و نہ بجزوے از ہفتاد ہزار جزو از کمال او و بعد ازان ذکر بعضے از فلاسفہ اسلام میکردم او ہیچ کدام التفات نہ نمود تا بذکر بعضے از ارباب کشف و شہود مثل شیخ جنید بغدادی و ابو یزید بسطامی و سہل بن عبد اللہ تستری رسیدم گفت أُولَئِكَ هُمُ الْفَلَاسِفَةُ حَقًّا لیکن درین طریقہ اخطار بسیار و مہالک بیشمار ست چہ خطرات وساوس و درطات ہواجس و تسویلات باطلہ و تخییلات فاسدہ سالک را در بیابان طلب حیران و سرگردان وا دارد و افسد مفاسد آنکہ باندک نمایشی كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً از راہ رفتہ دست از طلب بدارد حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا و بعد از اطلاع بر حلیہ حال حاصلش غیر از حسرت و وبال نباشد

شعر

---

۱ و تا آنکہ از رسندگان بذات شود نہ از شنوندگان اثر ۱۲ ۲ زندہ کنندہ یعنی برپا دارندہ آثار ۱۲ ۳ خلسہ بضم خائے معجمہ ربودگی کہ در اصطلاح این طائفہ اے اہل مشاہدہ و ارباب تصوف خلسہ مذکورہ را غیبت گویند چہ دران از حضور حق غیبت عارض میگردد و این و آن بنظر می آید چنانکہ درین خلسہ ارسطو دیدہ شد واللہ اعلم مولانا محمد ہادی علی مرحوم ۴ لے در تحقیق آنکہ ماہیت ادراک چیست یا اینکہ ادراک مدرکات چگونہ میشود و این مسئلہ از مسائل دقیقہ علم حکمت ست ۱۲ مولانائے مرحوم ۵ لے ہفتاد ہزارم حصہ کمال او کسے نرسیدہ تا بمرتبہ اش چہ رسد ۱۲ مولانائے مرحوم ۶ بسطام بالکسر نام شہری و بعضی بالفتح نیز آوردہ اند و گویند ثانی خطاست ۱۲ از قاموس ۷ تستر بضم فوقانی اول و فتح ثانی و سین مہملہ ساکن در میان نام شہرے ۱۲ از قاموس ۸ ایشانند حکما از روے تحقیق ۱۲ ۹ لے در طریقہ کشف و شہود اخطار بالفتح آفات و اندیشہا خطر بفتحتین وساوس بالفتح و کسر چہارم جمع وسواس کہ شیطانے باشد و جمع وسوسہ کہ حدیث او بالنفس است درطات گرداب مراد ازان مہلکہ ہواجس جمع ہاجسہ فریب یعنی وسوسہ تسویل آراستن کارے بظاہر و آراستن شیطان گناہ را در نظر مردم ۱۲ از قاموس و غیاث اللغات وغیرہ ۱۰ خراب ترین خرابیہا ۱۲ ۱۱ مانند سراب در بیابانہا کہ پندارد آنرا تشنہ آب ۱۲ ۱۲ لے چون اندک چیزے از خطرات و وساوس بیند کہ در حقیقت ہیچ نیست فریب بودہ آنرا اصل مقصود دانستہ از طلب باز ماند ہر گاہ بدان رسد ہیچ نیابد داند کہ بر خطا بود و غیر حسرت و تاسف نصیب نباشد حلیہ بکسر مہملہ صورت و صفت ۱۲ مولانا

دو دوست سراب درین بادیه هشدار	تا غول بیابان نفریبد بسرابت
خلیلیّ قطّاع الفیافی الی الحمی	کثیرٌ و اربابُ الوصولِ قلائلُ

والیضاً استاد این طریقه که عبارت از مرشد کامل ست نادر ست و بر تقدیر وجود شناخت او متعذر یا متعسر چه کمالات انسانی را جز صاحب کمال نشناسد و قیمت جوهر را جز جوهری نداند شعر

بسر قصهٔ سیمرغ و غصهٔ هدهد	کسے رسد که شناسائے منطق الطیر ست

واکثر مردم بصورت مموّهه و ظاهر بے حقیقت از راه رفته شعر

یاقوت را مقابل خرمهره می نهند	سنگ سیه بنرخ زر سرخ می خرند

و ناگاه افتد که مبتدی به تلبیس و تدلیس فریفته شود و نقد عمر خود صرف خدمت ناقصی کند بظن کمال و مؤدی بخسران حال و مآل او گردد نعوذ باللّٰه من الغباوة والغوایة از ینجهت بیشتر علماء حریت مردم بر طریقه نظر نمایند با آنکه در طریقهٔ تصفیه نیز احتیاج باین طریق متحققست چه اگر سالک بکلی از علم رسمی عاری باشد از ورطهٔ افراط و تفریط ایمن نتواند بود و از مخالفت شریعت و حکمت فارغ نه و شاید که بنا بر جهل بحد اعتدال احتمال ریاضات مفرطه کند و مؤدی بفساد

له چه سراب سراب باضافت در صورت یکی ست ۱۲ ـــه ای هر دو دوست من رهزنان بیابانها تا چراگاه لبیار اند و رسندگان کمتر خلیلی بفتح لام دوم و تشدید فتح یائے آخر مثنی مضاف بطرف یائے متکلم که نون باضافت افتاد اگرچه جمع مضاف بیائے متکلم هم میتواند شد لیکن مشهور در نحو مقام مثنی ست و مراد از ان سایق و قائد چنانکه در مصرعه قفانبک من ذکری حبیب و منزل + منادی بحذف حرف نداست فیافی بفتح فائے اول و کسر دوم بیابانها و جمع فیفا بافتح حمی بالکسر و الف مقصوره سبزه زار که برائے چرانیدن ستوران نگاه داشته شود و بیت از بحر طویل مقبوض ست اصلش فعولن مفاعیلن چار بار اول به قبض فعولن بضم لام و ثانی مفاعلن بوزن یا ماند ۱۲ مولانائے مرحوم وغیره ـــه ۳ مموهه بضم میم اول و فتح ثانی و تشدید واؤ مفتوح و فتح ها آب داده و طمع یعنی اکثر مردم بصورت طمع و ظاهری که حقیقت ندارد فریب خورده معتقد میشوند یاقوت و زر سرخ عبارت از اعتقاد و خرمهره و سنگ سیاه کنایه از ظاهر بے حقیقت قوله و اکثر مبتدا است و بیت خبر ۱۲ مولانا محمد هادی علی نغمده اللّٰه تعالیٰ بغفرانه ـــه ۴ ای اتفاق افتد که طالب در ابتدائے حال از نا واقفی و ناشناسائی بمکر و فریب کسی که ناقص است فریفته بگمان کمالش عمر خود در خدمتش بسر کند و آن رساننده بزیانکاری حال و مآل گردد تلبیس در آمیختن و پنهان داشتن مکر و عیب از کسے تدلیس پنهان کردن عیب متاع از خریدار و متاع از هر دو فریب مؤدی بضم اول و فتح دوم و کسر سوم مشدد رساننده خسران بالضم زیان ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم وغیره ـــه ۵ پناه می جویم بخدائے تعالیٰ از بدگوئی و گمراهی ۱۲ ـــه ۶ پس بسبب بے علمی افراط و تفریط بکار برد و امید مخالف شریعت و حکمت بظهور آرد مولانائے مغفور ـــه ۷ بحد اعتدال متعلق است بجهل ای بسبب ندانستن حد اعتدال بر داشت ریاضات و مشقتهائے بسیار میکند و این معنی موجب فساد مزاج شود و بیمار ماند ۱۲ مولانائے مرحوم

مزاج و بطلان استعداد گردد لهذا حضرت هادی الثقلین الی الصراط المستقیم علیه و علی آله افضل التحیة

و التسلیم می فرماید ما اتخذ الله ولیا جاهلا قط و در حدیث دیگر قصم ظهری رجلان جاهل متنسک

و عالم متهتک **تبصره** چون معلوم شد که تحقق خلافت که غایت ایجاد انسانست بعلم و عمل منوط و

مربوطست پس علمی که کافل تحقیق کیفیت رسوم طریق تحصیل این سعادت عظمی باشد اهم علوم

و انفع آن تواند بود و آن حکمت عملیست که حکما آنرا طب روحانی خوانده اند چه معرفت آن حفظ

اعتدال خلقی بر نفس کامله توان نمود که بمنزلهٔ حفظ الصحة است بدن را و بهمان رد نفوس ناقصه باعتدال

توان کرد که مشابهٔ دفع مرض ست ابدان را چه ملکات رویه امراض نفسانی اند و تفصیل کلام درین

مقام آنست که شرف هر علمی یا به نباهت موضوع آنست یا بجلالت غایت و منفعت

یا بوثاقت برهان و حجت و این علم از جهات ثلثه بمزید اختصاص مخصوصست چه موضوع او نفس

ناطقهٔ انسانی ست ازان جهت که افعال جمیل و محمود یا قبیح و مذموم بحسب رویت و ارادت ازو

---

۱ ای یعنی بسبب فاسد شدن مزاج استعداد تعلم و تحصیل کمال باطل گردد ۱۲ مولانای مرحوم ۲ رهنمای هر دو گروه جن و انس بطرف راه راست ای پیمبر یا برو باد و بر آل او بزرگ ترین درود و سلام ۱۲ ۳ نگرفته است خدا دوست جاهلی هرگز پس این حدیث نص بر آنست که هیچ جاهل ولی نشود ۱۲ مولانای مرحوم ۴ بشکستند پشت مرا دو کس یکی جاهل عبادت کننده یعنی آنکه بسبب بی علمی افراط و تفریط کند کردنی بگذارد و ناکردنی بعمل آرد دوم عالم که هتک حرمت علم و دین سازد و عمل ننماید ۱۲ مولانای مرحوم ۵ ای علمی که ازو چگونگی و آثار طریق حاصل کردن خلافت الهی که سعادت عظمی ست بخوبی ثابت و معلوم شود ۱۲ مولانای مرحوم ۶ که طریق حفظ صحت روح و معالجه امراض آن ازو معلوم شود ۱۲ ۷ در واحد آوردن نفس کامله و جمع کردن نفوس ناطقه نکته است که اول کمتر باشد و ثانی بسیار ۱۲ مولانای مرحوم ۸ ای مقام بودن حکمت عملی اهم علوم و انفع آن مرض بیان شرف این علم است ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۹ نباهت بالفتح شرف و بزرگی و موضوع هر علم آنرا گویند که دران علم از عوارض ذاتی آن بحث کنند و احوالش مذکور سازند چنانچه بدن انسان برای طب که دران علم از حالات صحت و مرض بدن بحث نمایند ۱۲ مولانای مرحوم ۱۰ ای علم حکمت عملی بهر سه شرف مذکور خصوصیت دارد یعنی هم موضوع آن شرف است و هم غایت آن اجل و هم برهان و حجت آن استوار و هرگاه حصول یک شرف علم را شریف گرداند پس ظاهر است که بحصول هر سه شرف چه قدر اشرف خواهد بود ۱۲ مولانای مغفور

صادر تواند شد و شرف نفس انسانی از سیاق سخنان سابق معلوم شد و غایت او اکمال جنینین
جوهرے شریفست و چه[۱] منفعت زیاده ازان که بتوسط آن نفس انسانی که در رتبهٔ بهیمی[۲]
و سبعی بلکه ادنی ازان باشد بمرتبهٔ اعلیٰ از ملک رساند و لهذا بعضے اکابر آنرا اکسیر اعظم خوانده اند
چه اخس موجودات که انسان ناقص است بسبب آن بمرتبهٔ رسد که اشرف موجودات ممکنه
باشد و بنا برین ست که قدمائے حکما که پرتو حکمت از مشکوة انوار نبوت اقتباس نموده بودند
طالب فضیلت را اول[۳] بعلم تهذیب اخلاق ارشاد فرموده اند بعد ازان علم منطق[۴] یا ریاضی
بعد ازان طبیعی بعد ازان بالٰهی و حکیم ابو علی مسکویه تقدیم ریاضی بر منطق کرده و این طریق اقرب ست
چه بواسطهٔ[۵] ممارست ریاضی نفس متعود بیقین شود و ملکهٔ استقامت و متانت درو حاصل گردد
و تفرقه میان تکلف[۶] و تحقیق و تعسف و تدقیق شعار او شود و اکثر مشتغلان بمنطق بے التفات
بطرفے[۷] از ریاضی بعکس این صفات موسوم اند بلکه کمال در شغب[۸] و جدال دانند و نهایت تحقیق
ایراد مغالطه یا ابدای[۹] شکے شمرند و ازین جاست که افلاطون
بر در خانهٔ خود نوشته بود مَن لَم یَعرِف جُومِطریا لَا یَدخُل دَارَنا یعنی هر کس که هندسه نداند بخانهٔ ما

---

۱ برائے استفهام انکاری است یعنی هیچ منفعت زیاده ازان نیست و معنی افزونی و تعظیم از لفظ زیاده بهم آید و بنا از حرف چه چنانکه بعضے فهمیده اند ۱۲ مولانائے مرحوم ۲ بهیمی منسوب به بهیمه چارپایه سبعی منسوب به سبع بفتح سین وضم موحده و فتح سین ... جانور درنده کذا فی القاموس و در منتخب آورده زیراکه اکثر اوقات بعد از هفت ماه زاید ۱۲ ۳ تا اول عادات و افعال خود درست نماید بعد ازان بعلوم دیگر ترقی نماید ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۴ یعنی منطق و ریاضی در یک مرتبه است بعد علم اخلاق چه هر دو برائے تصحیح فکر و تیزی ذهن باشد و بعد ازان طبیعی که دران از اجسام بحث کنند بعد ازان الٰهی که دران اثبات الٰه و امور معاد است و لهذا آخر همه باشد ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۵ یعنی بسبب کوشش و مشق در ریاضی که معلوماتش یقینی ست نفس انسان خوگر یقین شود و شکوک و اوهام کمتر بذهنش رسد ۱۲ مولانائے مرحوم ۶ تکلف رنج بر خود نهادن نمودن چیزے که نباشد تعسف بیراه رفتن شعار بالکسر جامهٔ که زیر جامه پوشند حاصل فقره آنکه متلبس به لباس تفرقه کرد دو تفرقه از لواحق او شود ۱۲ مولانائے مرحوم ۷ طرف بفتحتین بمعنی پاره و حصه هم آید و این صفات اشاره بذکر سابق از قوله و نفس متعود تا شعار او شود موسوم علامت کرده شده ۱۲ مولانائے مرحوم ۸ شغب بفتحتین شور و خرو و شش جدال بالکسر جنگ و خصومت ایراد فرود آوردن ابدا بالکسر آشکار کردن ۱۲ از غیاث اللغات ۔

نباید و بالجمله تقدیم تهذیب بر سائر علوم مقرر و متفق علیه ست و بقراط حکیم گفته اَلْبَدَنُ الَّذِی لَیْسَ بِالنَّقِیِّ کُلَّمَا غَذَّیْتَهُ فَقَدْ زِدْتَهُ شَرًّا یعنی بدنیکه از اخلاط فاسده پاک نیست هر چند اورا غذا دهی موجب زیادتی شر و تضاعف مادهٔ مرض او شود و این رمزیست از انکه چون نفس از اخلاق ذمیمه پاک نباشد تعلم علوم حکمی اورا موجب ازدیاد فساد گردد چه بدان واسطه مواد کبر و نخوت و اسباب قدرت بر ایذائے احرار و مماراتِ با علمائے کبار اورا حاصل شود و حقیقت آنکه اکثر طلبهٔ علم که در درجهٔ تخلف و ضلال و فسوق و انخلال بازمی مانند از ان ست که بمقتضائے وَ اْتُوا الْبُیُوْتَ مِنْ اَبْوَابِهَا عمل نمیکنند و در ابتداء بتهذیب اخلاق نمی کوشند و چون شنیده اند که حکمت از قید تقلید می رهاند و بدرجهٔ تحقیق می رساند و معنی این سخن نمی دانند تصور باطل می کنند که حکمت موجب انخلال قیود شریعت ست و اطلاق از قانون نوامیس ملت و بحسب دواعی هوا و رغبات طبیعت به تحقیق نارسیده از تقیید برسوم شرع که زیور مردان راه طلبیست متخلع شده خلیع العذار

---

۵۱ استدلال دیگر ست بر تقدیم تهذیب اخلاق بر سائر علوم ۱۲ ۵۲ یعنی بواسطهٔ علم اسباب غرور و خود بینی و رنج رسائے آزادگان و بزرگان و ستیزه با علما حاصل شود ۱۲ ۵۳ تخلف باز ماندن مراد این جا باز ماندن از علم فسوق بفتحتین بدکاری انخلال بالکسر تباهی حاصل آنکه اکثر طالبان علوم را چون علم حاصل نمی شود و در گمراهی و بدکاری و تباهی می مانند بدان سبب است که ترتیب در تعلم ملحوظ ندارند و مقدم را اول نمی آموزند ۱۲ مولانا محمد هادی علی غفر الله له ۵۴ و در آئید بخانها از دروازه هائے آن ۱۲ ۵۵ چه معنیش آنست که آدمی بسبب حکمت خود اثبات مطالب بر وجه تحقیق می تواند کرد و همچو جاهلان در دانست آن محتاج غیر نمی ماند ۱۲ مولانا محمد هادی علی اغرقه الله فی بحار رحمته ۵۶ بیان تصور باطل ست تا قول او نوامیس ملت انخلال گشاده شدن اطلاق رها کردن از بند و گشادن نوامیس ملت احکام دین و شریعت ۱۲ مولانا ح ۵۷ عطف ست بر جملهٔ تصور باطل و دواعی خواهشها و باعثها جمع داعیه رغبات جمع رغبت تقیید بضم تحتانی مشدد در بند بودن متخلع بصیغهٔ فاعل بر کنده شونده یعنی بیرون آمده خلیع العذار آنکه افساره یا لهنگش بیرون آورده باشند بجائے مطلق العنان که بمعنی همانست چون مردم غیر مقید را به بهائم تشبیه داده چنین گفته خلیع بر وزن رقیع بیرون کرده شده عذار بالکسر ذال معجمه مهار اسپ هندی باگ دور ۱۲

چون بهائم در آب و علف می افتند و چون سباع اینا ب السنه را در هتک عرض قرآن و اسات پاره ۱۲
ادب با اسلاف و اعیان که آبای روحانیه اند و تشکر مساعی ایشان بر ذمت همت
طالبان کمال واجبست میکشایند و از اعتقاد عجائز که بمقتضای البلاهة ادنیٰ الی
الخلاص من فطنة بتراء موجب نوعی از نجاتست بر می آیند و بحقیقت کار نارسیده
کالذی استهوته الشیاطین فی الارض حیران می مانند مذبذبین بین ذلک لا الی هؤلاء و لا
الی هؤلاء و از نتائج آنست که حکمت خمیرهٔ مقدسهٔ ربانی و سرچشمهٔ آب زندگانی ست
و در مواضع متعدده از کتاب و سنت ممدوح و مشکور از قبح سیرت این قاصران که بدنام
کنندهٔ نکونامی چند : وصف الحال ایشانست عرضهٔ طعن همگنان شده عصمنا الله
و سائر المسلمین عن الطغیان و الزلل فی العقد و القول و العمل و لا حول و لا قوة الا بالله

۱ ای همچو درندگان دندانهای زبانها را در پردهٔ دری ابروی همسران و نزدیکان دبے ادبی با گذشتگان و بزرگان می کشایند یعنی زبان درازی بر قرآن و بے ادبی با بزرگان می کنند این امر قبیح را از نهایت قبح و اذیت رسان بودن بحرکات درندگان تشبیه داده ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۲ این جمله مع معطوفات خود معترضه است و اسلاف را آبای روحانی از ان گفت که بتدوین علوم و استخراج مسائل و تصنیف و تالیف کتب آموزگار کمالات روحانی و شرائف نفسانی بوده اند و چنانکه پدران نسبی پرورش ابدان اولاد نمایند ایشان مادهٔ تربیت ارواح مهیا نموده اند ۱۲ مولانائے مرحوم ۳ اعتقاد عجائز ای پیرزنان گو بنظر ظاهر ترکیب دلالت بر ضعف و سستی داشته باشد و بهمین جهت در مقام تحقیر غیر مقیدان شریعت اختیار افتاده لیکن مراد از ان اعتقاد کامل و جازم است چه زنان با آنکه ناقص العقل باشند پیرزنان خود بے علم و نادان قریب هلاک و مایوس از تحصیل علم و کم رتبه از مردان پنداشته انچه از سخنان دین و آئین بشنوند و ثوق تمام بران نمایند و با اعتقاد جازم قبول دارند لهذا ادا شده که علیکم بدین العجائز یعنی لازم گیرید بر خود دین پیرزنان را نظر بران مصنف رح میگوید کہ این مردم چون بسبب علم ناقص تصور جهل و نادانی بخود نمیکنند اعتقاد عجائز هم ندارند تا مثل شان و بسبب نادانی گونه نجات می یافتند ۱۲ مولانائے مرحوم ۴ یعنی گولی و نادانی نزدیک تراست بطرف خلاص از زیرکی دم بریده یعنی ناقص حاصل که حماقت اکثر موجب نجات گردد و عقل فاسد مبتلائے عذاب کند ۱۲ مولانائے مرحوم ۵ همچو کسے که گم کنند اند را پریان در زمین و کلمه حیران اگرچه خود آیت کریمه هم هست لیکن اینجا از کلام مصنف متعلق میمانند واقع شده کما لایخفی و از آیت شمردن گونه تکلفی میخواهد ۱۲ از فتح و مولانا رح ۶ متردد اند درمیان این و آن نه بسوئے اینان نه آنان ۱۲ ۷ از نتائج حرکات این روم همت کجی حکمت یا وصف خوبی و ممدوح بودن جا بجا در قرآن و حدیث بسبب بدخصالی ایشان مطعون شده و همگنان آنرا بد میدانند و میگویند که آموختن آن اعتقاد را فاسد میکند حیرا لے سرشته و آفریده سرچشمهٔ آب زندگانی ست از انکه علم باعث حیات قلب و جهل مثل ممات است مشکور ستوده ۱۲ مولانائے مرحوم ۸ قد له وصف الحال ای مضمون مصرع مقدم بر حال ایشان صادق ست عرضه بالضم پیش کشیده و نشانه ۱۲ مولانا وغیره عفی عنهما ۹ نگاه دارد ما را خدا و باقی مسلمانان را از گذشتن از حد و لغزش در کار گفتار و کردار نیست بازگشت از گناه و نه قوت بر طاعت مگر بتوفیق خدا و نیست یارے مگر از نزد خدا مراد از فعل فعل قلب ست که اعتقاد باشد و عمل با فعال جوارح و اعضا خاص ست ۱۲ مولانائے مغفور رح

وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰہِ کشف[1] غطا[2] شاید کہ حجاب شبہتے دیدۂ بصارت طالبان را از ادراک محاسن این جواری قدسی نژاد و عروس حجلۂ رشاد مانع شود پس اجب نمود تعرض بآن شبہہ نمودن و در کشف و رفع آن کوشیدن تقریر شبہہ آنکہ منفعت این صناعت وقتی متحقق شود کہ اخلاق قابل تغیر و تبدیل باشد و این مقدمہ ظاہر نیست بلکہ خلاف آن بوہم تبادر[3] و تسابق می نماید و از فحوای نص حقائق[4] مودای وَمَا یَنْطِقُ عَنِ الْہَوٰی حَیْثُ قَالَ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِذَا سَمِعْتُمْ بِجَبَلٍ زَالَ عَنْ مَکَانِہٖ فَصَدِّقُوْہُ وَاِذَا سَمِعْتُمْ بِرَجُلٍ زَالَ عَنْ خُلُقِہٖ فَلَا تُصَدِّقُوْہُ فَاِنَّہٗ سَیَعُوْدُ اِلٰی مَا جُبِلَ عَلَیْہِ[5] بطریق مبالغہ مستفاد می شود کہ اصلا زوال اخلاق ممکن نیست و بحسب قواعد حکمت نیز اخلاق تابع مزاج ست و مزاج قابل تبدیل نیست و اگر کسی منع[6] امتناع تبدیل مزاج کند بنابر اختلاف مزاج شخصی واحد در ہر سن بلکہ در ہر حال گوئیم[7] ہر شخصے را عرض المزاجی ست متوسط میان حدی معین از تفریط و حدی معین از افراط در ہر کیفیتی از کیفیات اربعہ و تواند بود

[1] اے دور کردن پردہ مراد از غطا شبہہ از کشف حل و جواب آن و این مرکب خبر مبتدائے محذوفست ۱۲ مولانا محمد ہادی علی رحمہ اللہ [2] یعنی شاید طالبان علم را در خوبی تہذیب اخلاق شبہہ عارض گردد و ادراک بالکسر دریافت محاسن خوبیہا جمع حسن حور ابالفتح مشر و حور و جید بالضم مراد از ان از عروس علم اخلاق حجلہ بفتحات دفارسیان بسکون جیم استعمال کنند موضعیکہ برائے عروس بیرد ہا آرایند ہندی چپرکھٹ و بالضم غلط ست رشاد بالفتح، راستی و درستی ۱۲ مولانا وغیرہ غفراللہ لہما [3] بروزن و معنی تسابق ست کہ پیشی گرفتن باشد ۱۲ [4] حقائق مودی مرکب صفت نص اے نصی کہ مودی و مدون حقائق ست و این مرکب توصیفے مضاف بکریمہ مابعد کہ مراد از ان موصوف ہانست یعنی حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ترجمہ آیت و سخن نمیکند از خواہش نفس ۱۲ [5] جائیکہ فرمود حضرت درود و فرستد خدا برو ے وسلام ہرگاہ بشنوید کوہے را کہ زائل شد از جائے خود پس راست دانید آنرا ہرگاہ بشنوید مردے را کہ زائل شد از سرشت و عادت خویش پس باور دارید آنرا زیراکہ او عنقریب باز گردد طرف انچہ آفریدہ شد بران ۱۲ مولانا محمد ہادی علی غفراللہ لہ [6] منع باز داشتن امتناع باز ماندن و محال بودن و در اصطلاح عدم تسلیم دلیل یا کدامی مقدمۂ دلیل را منع گویند و حاصل منع دریجا آنکہ قول شما مزاج قابل تبدیل نیست غیر مسلم ست زیراکہ اختلاف مزاج شخص واحد در سن طفلی و جوانی و پیری بل در ہر حال ظاہر است پس اخلاق ہم متبدل شود ۱۲ [7] اے در جواب منع عرض المزاج بالضم وسط و اعتدال آن و آن نوع مزاج است ہم حالات شخص حاصل باشد باید دانست کہ بسبب ترکیب اربعہ عناصر در مرکبات تاثیر و تاثر می شود و بعد کسر و انکسار حالتے متوسط پیدا گردد کہ آنرا مزاج گویند و مزاج را حدی معین در افراط و تفریط باشد کہ اگر از ان تجاوز کند باطل گردد یا در عرض المزاج برائے وحدت لاحق شدہ و قولہ میان حدی متعلق بہ متوسط و در ہر کیفیتے متعلق با فراط و تفریط کیفیات اربعہ حرارت و برودت و رطوبت و یبوست حاصل جواب آنکہ ہر شخص را اعتدال مزاج و کیفیت متوسط میان کمی و زیادتی در کیفیات چہارگانہ لازم ست کہ در ہیچ سن مبدل نشود و متغیر عوارض آنست کہ از حرارت و برودت وغیرہ پس تواند بود کہ خلقے در ہمہ مراتب اعتدال مزاج باشد و زوال آن باعث زوال مزاج شخصے گردد زیراکہ بقائے مزاج بدون خلق محالست و ہرگاہ انیمعنی بثبوت پیوست و عدم تغیر خلق حمایت گردید پس کوشش در ازالہ بیفائدہ است ۱۲

که خلقی در همه مراتب عرض المزاج لازم باشد و زوال آن مستلزم زوال مزاج شخصی آن شخص
باشد که بقای او بدون آن محال ست و حضید سعی در ازالت آن خلق عبث باشد
که زنگی بشستن نگردد سفید؛ ولهذا در حدیث نبوی علیه افضل الصلوات والتسلیمات وارد ست
النَّاسُ مَعَادِنُ کَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ خِیَارُکُمْ فِی الْجَاهِلِیَّةِ خِیَارُکُمْ فِی الْاِسْلَامِ اِذَا فَقِهُوْا از ینجا
معلوم می شود که اصل و فضیلت طهارت طینت و صفای جوهر فطرتست و با کثافت ذاتی
و خساست اصلی سعی در تکمیل آن از ان قبیل باشد که کسی خواهد که بتجلیه زجاجه را بدرجه لعل و یاقوت
رساند یا تصقیل آهن را بمرتبه فضه و ذهب آورد و این خیال محال ست **فرد**

جوهر جام جم از طینت کان دگرست	تو توقع ز گل کوزه گران میداری

این ست تقریر شبه بر وجهی از تفصیل و از برای رفع آن تمهید مقدمه لائق مینماید و آن اینست که خلق ملکه
ایست نفس را که مقتضی سهولت صدور فعلی باشد از وی بی احتیاج بفکر و رویت و ملکه کیفیتی ست راسخ
در نفس و در حکمت نظری معلوم شده که کیفیت نفسانی اگر سریع الزوالست آنرا حال میگویند و اگر
بطی الزوالست ملکه و بسبب وجود خلق نفس را دو چیز تواند بود یکی طبیعت چنانچه مزاج شخصی
در اصل فطرت بران وجه باشد که استعداد کیفیتی خاص در وی بیشتر باشد تا بادنی سببی بآن متکیف شود
چنانچه مزاج حار یابس غضب را و حار رطب شهوت را و بارد رطب نسیان را و بارد یابس بلادت را

ل اے در حدیثے که منسوب به نبی ست برده بار بمر گستریی در ود ها وسلامها ۱۲ ۲ مردم کانها هستند همچو کانهائے زر و سیم نیکان شما در زمانه جاهلیت نیکان شما هستند در اسلام هرگاه دانش آموختند یعنی چنانکه کان زر و سیم باختلاف زمانه متغیر نشود همچنین آدمی پس هر که اکنون در زمانهٔ اسلام تعلیم یافته نیک شد باعتبار اصل فطرت در جاهلیت نیک بود ۱۲ مولانا محمد هادی علی تغمده الله بغفرانه ۳ تجلیه جلا دادن و روشن کردن ۱۲ ۴ تصقیل زدودن آهن آئینه رود شتگری ۱۲ ۵ یعنی صفائے جوهر جام جم از گل کوزه نیست در کوزه این کل صفات جام جم توقع داشتن خطاست ۱۲ از مولانائے مرحوم مغفور ۶ رفع بر داشتن یعنی جواب ۷ تمهید بمعنی همموار کردن ۱۲ ۸ سریع الزوال یعنی زود زائل شونده ۱۲ ۹ بطی الزوال بمعنی دیر زائل شونده ۱۲ ۱۰ حاصل آنکه خلق در نفس بدو سبب پیدا شود یکی سرشت و طبیعت که شخص بران آفریده شد یعنی طبیعت مقتضی صدور خلق باشد و اختیار دران نبود و دوم مشق و عادت چنانچه هر دو را بتفصیل بیان کرده اول خلق طبعی ست ثانی کسبی ۱۲ مولانائے مرحوم ۱۱ متکیف کیفیت پذیر ۱۲ ۱۲ حار یابس گرم خشک ۱۲ ۱۳ شهوت خواهش طعام و جز آن ۱۲

چنانچه به تفصیل در کتب حکمت و طب مبین شده و دیگر عادت و آن چنان باشد که در ابتدا باختیار مزاولت فعلی نماید و بتکرار و ممارست متمرن و خوگر شود چنانچه بسهولت بے رویت آن فعل ازو صادر تواند شد و حینئذ خلق باشد و بعضے بر آنند که تمامت اخلاق طبیعی اند یعنی مقتضائے طبیعت اند و قابل زوال نیستند چنانچه در تقریر اشکال مبسوط شد و جمعی بر آنند که بعضے اخلاق مقتضائے طبیعت ست و قابل زوال نیست و بعضے عادی و قابل زوال و جمعے بر آنند که هیچ خلق نه طبیعی ست و نه مخالف طبیعت بلکه نفس در فطرت خود قابل محض ست طرفی تضاد را یا بآسانی و آن وقتی باشد که موافق مزاج بود یا بدشواری چون مخالف مزاج باشد و جمعے دیگر بر آنند که مردم در اصل فطرت بر خیر مجبول اند و بمزاولت شهوات و ممارست خسائس و اهمال طبیعت ملکات ردیه کسب می کنند و شریر می شوند و بعضے از قدمائے حکماء عکس این رفته اند و گفته اند که انسان در اصل فطرت از وسخ طبیعت مخلوق ست و نفس در جوهر خود نوری ست ممتزج بظلمت پس در اصل طینت او شر مرکوز ست و قبول خیر بتوسط تعلیم و تادیب می کند اگر شر در و در غایت نباشد

ف۱ اے سبب دیگر برائے وجود خلق در نفس عادت ست ۱۲ ف۲ اے در ابتدائے حال باختیار خود کوشش و مشق فعلے نماید و از بار بار کردن آن چنان خوگر شود که در چند مدت آن فعل بے تکلف ازو صادر تواند شد قوله باختیار بے اضافت است و اشاره باآنکه خلق اول اختیاری نیست مزاولت و ممارست کوشش کردن متمرن بضم اول فتح دوم و سوم و تشدید و کسر چهارم خوگر ۱۲ مولانا وغیره رحمهما ف۳ حینئذ بکسر حائے حطی و بیائے معروف و فتح نون و کسر همزه و تنوین ذال معجمه مکسور بمعنی درین هنگام اے وقتیکه صدور آن فعل بسهولت ممکن باشد خلق نامیده شود و پیش ازین حالت خلق نتوان گفت ۱۲ مولانائے مرحوم ف۴ تمامت اے همه و طبعی منسوب به طبیعت در عربی حذف تحتانی بعد موحده هنگام نسبت واجب ست و در فارسی باقی هم ماند شیخ سعدی رح فرماید ع طبیعے ست اخلاق نیکو نه کسب ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله ف۵ اے در تقریر شبهه که گذشت به شرح و بسط بیان کرده شد ۱۲ ف۶ طرفین مثنیٰ ست نون باضافت افتاد و این مفعول قابل ست و مراد از طرفین تضاد خیر و شر حاصل آنکه نفس انسانی هر دو طرف به آسانی یا بدشواری بحسب سرشت قبول می کند ۱۲ ف۷ چه بسبب موافقت مزاج قوی گیرد ۱۲ ف۸ چه مزاج از جهت مخالفت دفع نماید و تکلف لازم ۱۲ ف۹ اے بسبب گذاشتن طبیعت ملخص به در شهوات و خسائس یا سستی طبیعت در اعمال خیر ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله ف۱۰ چه اگر شر غالب باشد توقع قبول خیر ازو نتوان داشت ۱۲

وجوهر ظلمانی بر جوهر نورانی غالب نه و جالینوس بر آنست که بعضے بطبع اهل خیر اند و بعضے بطبع اهل شر و بعضے قابل هر دو طرف و در اثبات مذهب خود چنین گفته که اگر همه افراد انسان در فطرت خیر باشند و شرارت عارض لا محاله استفادهٔ شر یا از خود کند یا از غیر و بر تقدیر اول در ایشان قوتی که مقتضے شر ست باشد و حینئذ بطبع خیر نبوده باشند هذا خلف[۱] و اگر در ایشان هم قوت خیر باشد و هم قوت شر و قوت شر غالب باشد هم این[۲] محذور لازم آید و بر تقدیر ثانی که استفاده شر از غیر کند هم این محذور لازم ست چه آن غیر بطبع شریر باشد[۳] پس همه خیر نبوده باشند و همین حجت بعینها اجرا می کند در ابطال آنکه همه شریر بالطبع[۴] باشند و بعد از ابطال این دو وجه میگوید بعیان آن و مشاهده می بینیم که طبیعت بعضے مردم اقتضائے خیر می کند و بهیچ وجه ازان انتقال نمی کند و ایشان اندک اند و طبیعت بعضے اقتضائے شر می کند و بهیچ وجه قبول خیر نمی کند و ایشان بسیار اند و باقی متوسط اند که بمجالست اخیار خیر شوند و بمصاحبت اشرار شریر این ست دلیل جالینوس بر وجهیکه در اخلاق ناصری نقل کرده و بر فطن[۵] لبیب وهن آن پوشیده نیست چه بحسب[۶] اصول فلسفی افراد انسانی را بدایتی زمانی نیست و بر آن[۷] تقدیر

---

۱ این خلاف آنست که فرض کرده شده چه مفروض آن بود که همه انسان بالطبع خیر هستند و شر عارض گشته ۱۲ ۲ اے این اعتراض که همه بالطبع خیر نباشد بل مرکب از خیر و شر این خلاف مفروض ست ۱۲ ۳ و اگر شریر بالطبع نیست بل او هم استفادهٔ شر از غیر کرده دران غیر کلام کنیم که آیا بالطبع شریر ست یا کاسب از غیر و همچنین پس یا همین محذور لازم آید یا تسلسل ۱۲ مولانا محمد هادی علی اغفره الله تعالی فی بحار رحمته ۴ پس میگوید که استفادهٔ خیر از خود کنند یا از غیر تا آخر دلیل ۱۲ ۵ فطن بفتح فا و کسر طائے مهمله و لبیب بر وزن غریب هر دو بمعنی زیرک و دانا وهن بالفتح سستی آن اشاره بدلیل جالینوس غرض این اعتراض ست از مصنف بران دلیل ۱۲ ۶ اے بموجب قواعد حکمی که ابتنائے دلیل بران مستدل از اهل آنست وجود انسان را ابتدائے زمانی نیست و وقتی نه گذشته که دران نبود و بعد ازان موجود شد یعنی قدیم بالزمان ست گو حادث بالذات باشد پس بوجود صانع و عقول انسان هم یافته شد ۱۲ مولانا محمد هادی علی رح ۷ حاصل آنکه تسلسل در حوادث زمانی محال ست و بنا بر عدم بدایت زمانی برائے انسان محالی نیست در صورت خیر بودن همه افراد انسانی بالطبع ممکن ست که عروض شرارت از غیر باشد و آن غیر را از غیرش و همچنین بفروے انتها نپذیرد و تسلسل ماند که این گونه جائز نیست ۱۲ مولانائے مرحوم۔

تواند بود که عروض شرارت هر فردے را از غیر باشد و هلم جرا تا اصلا منتهی نشود بفردے که شریر بالذات
بود چه تسلسل در مثل این امور از قبیل تسلسل در معدات [1] ست و نزد ایشان باطل نیست
بلکه واقعست و همچنین در شق [2] دوم تواند بود که عروض خیر از غیر باشد بر همان منوال لیکن شیخ
ابو علی در شفا می آورد که اشبه آنست که بسبب [3] طوفانات که در قرانات [4] عظمی واقع می شود یا
بسبب [5] انطباق منطقتین یا قرب بانطباق اگر واقع باشد یا انتقال [6] اوج و حضیض و غیر آن
مواضعی از ارض که صلاحیت عمارت دارد و مسکن حیوانات متنفسه [7] می تواند بود و آن بقاع
قریب بمعدل النهار ست تا عرض معین [8] در آب مغمور می شود و چندے از ان منقسم می شود به مغمور
در بحر و مکشوفی که صلاحیت عمارت نداشته باشد بنا بر کثرت [9] عرض و برین تقدیر حیوانات و
نباتات فاسد گردند و بعد [10] از ان بتولد حادث شوند نه بتوالد و هیچ برهان بر امتناع
حدوث آن انواع بتولد نیست چه در بسیارے از ان انواع مشاهده میرود که هم بتولد هم

له معد بضم اول و کسر عین و تشدید دال مهملتین آماده کننده و دفع کننده علتی که با معلول در وجود جمع نه شود در هنگام یافته شدن معلول خود منتفی شود چون حرکت برائے وصول که هرگاه وصول متحقق گردد چنین حرکت منقطع شود ۱۲ مولانا وغیره عفر الله لهما ۲ے اے در صورتیکه همه افراد انسانی بالطبع شریر باشند جائز که خیر از غیر عارض شود و آن غیر را از غیر او همچنین منوال بالکسر چوبی باشد جولاهگان را که هر قدر جامه یافته می شود بران می پیچند و مجازا بمعنی طور و دستور مستعملست ۱۲ مولانا وغیره ۳ے خلاصه اش آنکه بسبب طوفانها و اوضاع فلکی اکثر مواضع آن قریب بخط استوا در آب غرق شود و حیوانات و نباتات فاسد گردند بعد چند مدت آن مواضع مکشوف شود و حیوانات وغیره دفعتا پیدا شود که یکی دیگرے را علت نباشد پس خیر یا شریر هرچه باشند بالطبع خواهند بود غیر در انجا موجود نیست که کسب خیر و شر از و نمایند همچنین ست حال انسان موادی که فاسد گردد در وقتی پیدا شود که خیر و شریر بالطبع باشد ۱۲ ۴ے قران بالکسر یکجا شدن دو ستاره سیاره سوائے آفتاب در یک درجه بیک درجه یا یک دقیقه و گویند مراد از قرانات عظمی اجتماع سبعه سیاره است در یک برج درین وقت بعالم رو دهد ۱۲ ۵ے اے بسبب بهم پیوستن دو منطقه یکے دائره عظیمه منصف فلک الافلاک که آنرا معدل النهار گویند دوم دائره عظیمه نصف فلک هشتم که منطقة البروج نامند ش تغلیبا هر دو را منطقتین گویند و این هر دو با هم در دو جهات قطع کرده اند یا بسبب قریب الانطباق بودن هر دو دائره مذکوره اگر این انطباق یا قرب انطباق واقع باشد و این امر نیز باعث حوادث عظیمه ست ۱۲ مولانا وغیره عفر لهما ۶ے اے منتقل شدن نقطه بالا و نقطه زیر که آنرا باصطلاح هیئت اوج و حضیض گویند ۱۲ مولانا رح ۷ے دم گیرنده صفت کاشنده حیوانات بقاع بالکسر جمع بقعه بالضم جا و مکان و قوله قریب بمعدل النهار مراد از ان قریب بخط استوا که محاذی معدل النهار است ۱۲ ۸ے اے عرض بقدر معین که عرض بلد گویندش و آن عبارتست از قدر دوری بلد و مکان از خط استوا بجانب شمال یا جنوب چنانچه عرض بلد لکهنو بیست و شش درجه و سی دقیقه ست مغموره پوشیده بآب ۱۲ ۹ے اے بنا بر زیادت دوری از خط استوا که در انجا برودت بسیار میشود و حیوانات تعیش کردن نتوانند ۱۲ ۱۰ے اے بعد فاسد شدن تولد پیدا شدن بے آنکه یکدیگر را علت وجود گردد و توالد پیدا شدن بعلت یکدیگر ۱۲

بتوالد حادث میشوند مثل حیات[1] که از موی آدمی پیدا می شود و عقارب از انجیر و بادروج
و موش از مدر و ضفدع از مطر و لازم نیست که حدوث بعضی الانواع بتولد چون در
مدتهای مدید نبوده باشد بکلی نباشد زیرا که شاید[2] که موقوف بر وضعی معین باشد که در سنین
متطاوله متکرر شود و اشبه آنست که در عالم ازین نوع حوادث[3] کلیه در سنین مدیده
متکرر شده باشد و آن قیامت[4] عظمی باشد بلکه[5] چون تناسل و توالد منوط بحرکات ارادیه
است مثل جماع و ارادیات ضروری[6] نیستند پس لا محاله[7] بانسان تولدی قائل ما باشد
تا انقطاع نوع لازم نیاید[8] چه ضروری نیست که از هر شخصی نتیجه بماند و نه از شخص ما بعد
از ان می گوید که اگر کسی تامل در اصول حرف[9] و صنائع نماید بداند که همه حادث اند و از
رویت شخصی معین حاصل شده[10] اند و دلیل بر حدوث آنها آنکه یوما فیوما متزائد میشوند

---

[1] و این همه توالد نیست چنانکه در پیدا شدن پسر از پدر بل استحاله یک چیز است بدیگر حیات بالفتح و تشدید تحتانی مراد ازان کرمهائے دراز که در موسم باران پیدا می شود و آنرا خراطین گویند و بهندی کیچوا مانند عقارب کژدمها و در بعض نسخ بجائے انجیر لفظ آجر بالمد و ضم جیم بمعنی خشت پخته واقع شده بادروج بدال زدائے مهملتین و جیم و آخر گل بستان افروزکه بعربی صنوبر خوانند و بعضے گویند بذال معجمه ریحان کوهی ست و بعضے گفته اند تره ایست بالجمله این لفظ معطوف است بر انجیر یعنی عقارب از انجیر و بادروج پیدا می شود مدر بفتحتین کلوخ ضفدع بکسر ضاد معجمه و فتح دال مهمله غوک مطر بفتحتین باران ۱۲ مولانا محمد هادی علی و غیره غفر الله تعالی لهما [2] ای شاید حدوث آن موقوف بر کدام وضع خاص از اوضاع فلکی باشد و آن وضع در سالهائے دراز پدید آید نظیرش آنکه چیزے مثلاً موقوف باشد بر تمامی دوره یکے از سنین و آن هفت هزار سال ست و هنوز در هفت هزار سال یافته خواهد شد نه درمیان آن ۱۲ مولانائے مرحوم [3] ای آن حوادث کلیه قیامت عظمی باشد که فساد تمام عالم دران گردد بعد ازان همه بتولد موجود شده باشد ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله تعالی [4] ترقی ست در اثبات انسان تولدی تناسل نسل یکدگر شدن ۱۲ [5] ای جائز ست که واقع نشوند یا باختتام انجامند بخلاف مقتضاهائے طبع که وقوع آن ضروریست ۱۲ مولانا رح [6] یعنی هرگاه توالد ضروری نماند ناگزیر قائل بانسان تولدی باید شد و گرنه لازم آید که نوع انسان منقطع گردد و کسی باقی نماند مثلاً خلاف آنست چه نوع انسان باقیست ۱۲ مولانائے مرحوم [7] زیراکه بقائے نتیجه از آثار توالد است و توالد منوط بحرکات ارادیه و آن ضروری نیستند پس بقائے نتیجه هم ضروری نباشد ۱۲ مولانا رح [8] ای این هم لازم نیست که نتیجه از شخصے باقی ماند شخص بتنوین ست نه با اضافت تنکیر ۱۲ مولانائے مرحوم [9] حرف بکسر اول و فتح دوم جمع حرفه بمعنی پیشه صنائع کاریگریها ۱۲ [10] یعنی همه صنائع را شخصی معین ایجاد کرده است یا هر صنعتے را شخصے یا بعض را یکے و بعض را دیگرے و همچنین ۱۲ مولانائے مرحوم۔

وحدوث[1] آنہا دلالت می کند بر آنکہ انسان را بعد از انقراض در سلسلۂ توالد مبدئی[2] ہست زیرا کہ[3] بسے
ازان صنائع ازان قبیلست کہ انسانی کہ مختص بخاصیتے سماوی یا الہامی زبانی کہ از طور متعارف
خارج باشد نباشد بدون آن نمی تواند بود پس ہر آئینہ شخصے کہ اختراع آن کردہ باشد مستغنی باشد
ازان در قوام خود واز برائے دیگر بنی نوع انشا واختراع آن نمودہ باشد تا اینجا سخن شیخ ست و سخن[4]
جالینوس را بنا برین وجہے وجیہ ست لیکن درین سخن نیز آثار اقناعیت[5] ظاہر ست ومناقشہ[6] را مجال
بسیار و حکمائے[7] متاخرین اختیار آن نمودہ اند کہ ہیچ خلق طبیعی نیست وخلاف طبیعت ہم نہ اول
بنا بر آنکہ ہر خلقی قابل تغیر ست و ہیچ قابل تغیر طبیعی نیست نتیجہ دہد کہ ہیچ خلقی طبیعی نیست
بیان[8] صغری آنکہ بمشاہدہ و عیان می بینیم کہ مردم بمجالست ہمنشینے ۱۲ و مصاحبت با اشرار بدان ۱۲

[1] اے حادث بودن آن حرف وصنائع انقراض بریدہ شدن و بآخر رسیدن و قولہ در سلسلہ توالد متعلق است بانقراض ۱۲ مولانا دغیرہ عفر لہما
[2] یعنی ابتدائے انسان تولد پیدا شدہ کہ حرف وصنائع را ایجاد نمودہ ۱۲ مولانائے مغفور [3] دلیل ست بر وجود مبدا انسان تولدی و بیانش آنکہ
بسیاری از صنائع آنچنان واز ان جنس ست کہ انسانیکہ مختص نباشد بخاصیتے آسمانی یا الہامی ربانی کہ آن خاصیت از طور متعارف میان مردم خارج
باشد آن انسان غیر مختص بدون آن صنائع نمی تواند بود یعنی اکثر صنائع چنان ست کہ انسان بدان احتیاج تمام دارد و گزارہ اش بدون آن نمیتواند
شد چون صنعتہائیکہ اکل و شرب مثلاً بران موقوف باشد کہ احدی را ازان گزیر نیست مگر کسے کہ بخاصیتے آسمانی مختص باشد و حاجت خور و نوش ندارد
یا کسیکہ در دفع حوائج محتاج بنی نوع و آموختن تدبیر از ایشان نہ بود و بہر صنعتے کہ احتیاجش افتد بالہام ربانی تعلیم آن یابد و این ہر دو از اغنی
اختصاص بخاصیت سماوی یا الہامی ز طور متعارف بین الناس خارج است چہ انسان مدنی الطبع را اکل و شرب مثلاً ضروریست و در تمدن
محتاج بنی نوع می باشد پس ہرگاہ احتیاج مردم بصنائع ثابت شد و نہ آن حادث ست و خود بخود بظہور نرسیدہ لاجرم آنرا محدثی و مدبرے
باید و چون انقراض سلسلہ توالد شدہ است ناگزیر ان موجد انسان تولدی باشد و مبدا متعین گردد ہر آئینہ آن شخص موجد و مخترع مستغنی باشد
ازان صنائع در حصول و بقائے خود چہ اگر او ہم محتاج بود لازم آید کہ وجود آن صنائع قبل از و باشد و موجد آن دیگرے بود پس اگر ان دیگر مستغنی
باشد مطلب تمام شود والا ہمچنین کلام کنیم وہلم جرا این بود تقریر دلیل و حل عبارت بر وجہ بسط و تفصیل و اکثرے درین مقام از جائی
بجائے رفتہ اند و پے بمعنی محصل نبردہ ۱۲ مولانا محمد ہادی علی مرحوم [4] این سخن جالینوس را اگر گفتہ بود بعضے بالطبع خیر و بعضے بالطبع شریر و بعضے قابل
ہر دو طرف ہستند بنا بر قول شیخ وجہی خوب بہم میرسد چہ بدایت زمانی برائے انسان پیدائی شود و تسلسل باطل می گردد لیکن قول شیخ خود
مفید جزم و یقین نیست ہمہ اش قابل تسلیم نہ ۱۲ مولانائے مرحوم [5] اقناع خرسند گردانیدن و اقناعے منسوب بدان دلیلے کہ مفید
ظن باشد قناعیت مصدر جعلے ازان یعنی ظنی بودن ۱۲ مولانا محمد ہادی علی مرحوم [6] مناقشہ نزاع کردن حاصل آنکہ درین قول
شیخ جا بجا گنجایش اعتراضات و شکوک است ۱۲ مولانائے مرحوم [7] شاید ازان مراد اشارہ بمحقق طوسی ہم ست کہ در اخلاق ناصری
ہمین قول را پسند کردہ است ۱۲ [8] اے اثبات مضمون مقدمہ اول یعنی قول او ہر خلقی قابل تغیر و زوال ہست آنکہ بمشاہدہ الخ بدانکہ از دو
مقدمہ دلیل مرکب می باشد اول را صغری گویند دوم را کبری ۱۲ مولانائے مرحوم

واخیار (نیکان ۱۲)[1] کسب رذائل وفضائل می کنند چنانچه از ممارست احوال کودکان خصوصاً آنانکه بردگی[2]
ایشان را از جائے بجائے می برند ظاهر می شود که تادیب در ایشان اثرے عظیمست بحسب
قابلیت بآسانی یا دشواری کسب اخلاق می کنند[3] واگر اخلاق قابل زوال نبودی قوت تمیز[4]
درویت بیفائده بودی[5] وتادیب وسیاست عبث وبطلان شرائع (قواعد شرع ۱۲) ودیانات لازم
آمدی وحکیم[6] ارسطاطالیس گفته که اشرار بتعلیم وتادیب اخیار شوند واما آنکه هیچ قابل
زوال طبیعی نیست بیّن[7] ست چه بضرورت معلوم ست که طبع آب[8] را تغیر نمی توان کرد بروجهی که
بعد[9] از ارتفاع موانع میل بسفل نه کند وطبع[10] آتش را عکس نمی توان ساخت واین مقدمه چون
بدیهیست امثله از برائے تنبیه[11] ایراد میرود واین دلیل برین وجه در اخلاق ناصری آورده
وممارس[12] صناعت نظر (فکر ۱۲) داند که این نیز اقناعیست (ظنی ۱۲) چه قائل (گوینده یعنی معترض ۱۲) را مجالست که گوید[13] سلّمنا آنکه بمشاهده
تبدیل بعضے اخلاق معلوم شده معلوم ست که بعضے اخلاق در بعضے اشخاص اصلا متبدل نمیشود
خصوصاً کمالات قوت نظری مثل حدس[14] وتحفظ وحسن تعقل ونظائر آن که مشاهده میرود که

---

[1] نشر ست بترتیب لف یعنی بمجالست اشرار کسب عادات نکوهیده می کنند و از مصاحبت اخیار تحصیل اخلاق آن ستوده ۱۲ [2] بردگی بالفتح اے برائے غلام ساختن برده بمعنی غلام و کنیز است یائے مصدری دران لاحق شد و ها بکاف فارسی بدل گردید ۱۲ مولانائے مرحوم [3] وعادات سابق اگر باشد میگذارند پس اگر اخلاق طبعی بودے از تادیب چگونه آموختندی و سابقه چرا زائل شدے ۱۲ مولانا رحمة الله تعالی [4] اے قوت تمیز نیک و بد و فکر و تامل که در انسان نهاده شده است ۱۲ مولوی محمد هادی علی غفر الله له [5] بودے وعقلا بتادیب کودکان وتهذیب اخلاق جوانان حکم نه فرمودندے ۱۲ از اخلاق ناصری [6] دلیل نقلی ست بعد عبا العبد آوردن دلائل عقلی ۱۲ مولانائے مرحوم [7] اے لما ثبوت این قضیه که کبری ست ظاهر ست حاجت بدلیل ندارد ۱۲ مولانا رح [8] که آن میل بزیر ست ۱۲ [9] اے بعد برداشته شدن موانع مثلاً آنکه در ظرفے باشد سفل بالکسر زیر ۱۲ [10] اے طبع آتش را که میل جانب بالاست عکس نتوان کرد که مائل بزیر گردد ۱۲ [11] یعنی چون امر بدیهی که بفکر وتامل معلوم شده است مائل در انتباه نیست پس امثله که درد و کرده می شود محض برائے آگاهی و دفع غفلت ست ۱۲ مولانائے مرحوم [12] اے کوشنده ومشاق علم فکر ونظر که در تفتیش مبادی و ترتیب مقدمات وکمال مهارت داشته باشد [13] حاصلش منع صغری ست اے مسلم نیست که در هر خلقے قابل تغیر باشد چه عدم تغیر بعضے مشاهد ست ۱۲ مولانائے مغفور وغیره [14] حدس که دران دعوی معه دلیل دفعة بذهن در آید تحفظ یادداشت حسن تعقل نکو دریافتن ۱۲

بعضے مردم هر چند سعی در تحصیل آنها می کنند منجح نمی آید و این صورت در اکثر طلبهٔ زمان ما مشاهد ست
پس بمجرد این دلیل چگونه حکم توان کرد که هیچ خلق طبعی نیست و همه اخلاق قابل زوال اند
و بالجمله استقرائے تام ممنوع ست و استقرائے ناقص مفید تعین نیست و دعوی بداهت
تحکم و آنکه ذکر این امثله برائے تنبیه ست در محل منع و تعطل قوت تمیز در فض تادیب و سیاسات
و بطلان شرائع وقتی لازم آید که هیچ خلق قابل زوال نباشد و نظیر این آنست که گویند
اگر هر مرضی قابل علاج نبودی علم طب باطل بودی و در بطلان این سخن شکی نیست و حاصل
آنکه اشرار فی الجمله بتادیب و سیاست اخیار شوند چنانکه ارسطاطالیس گفته و هر چند این حکم
علی الاطلاق نیست اما بتکرار تادیب و سیاست در ایشان اثرے پیدا شود و اگر انتفائے شر
در ایشان بکلی نه شود انتقاص آن خود حاصل شود و ازینجا معلوم شد که در بیان منفعت این
علم احتیاج باین دعوی نیست که تمام اخلاق قابل زوال ست بلکه قبول اخلاق فی الجمله
در اشخاص کافیست همچنانکه در علم طب باآنکه عدم قبول اگر باشد در نادر اخلاق و نادر اشخاص

ف۱ اے کمالات یا مدرس وغیره منجح نمی آید فاعل آن سعی اے سعی در تحصیل آن امور کار گر نمی شود و انجاح روا کردن حاجت روا شدن منجح اسم فاعل از ان ۱۲ ف۲ استقرا تلاش و جستجو کردن و در اصطلاح دلیلی که دران حال جزئیات دریافته بر ما هیئت کلی حکم کنند پس اگر تفتیش همه جزئیات نموده آید استقرا تام نامند و آن مفید یقین ست والا استقرائے ناقص گویند و مفید ظن باشد حاصل کلام آنکه اگر از قول شما هر خلق قابل تغیر ست بطور استقرا تام مراد آن باشد که همه افراد خلق و تمام اخلاق همچنین ست آنرا منع می کنیم چه بعض اخلاق قابل زوال نیست اگر مراد اکثر اخلاق باشد مفید یقین این معنی نمی شود که همه اخلاق قابل زوال ست ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۱۲ ف۳ اے دعوی بدیهی بودن کبری که نموده اند بزور دبی دلیلیست و آنچه ذکر مثالها برائے تنبیه می گویند نیز مسلم نیست ۱۲ مولانا محمد هادی علی غفر الله تعالی ف۴ رد قول اوست اگر اخلاق قابل زوال نبودی تا قول او لازم آمدی تعطل بیکار شدن رفض بالفتح گذاشتن ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله ف۵ و اگر بعض قابل زوال باشند و بعض نه باشند هیچ از امور سه گانه مذکوره لازم نمی آید ۱۲ مولانا رح ف۶ چه قابل علاج بودن امراض فی الجمله نافیست علم طب و عدم بطلان آن کافیست و باطل آنگاه شدی که هیچ مرض قابل علاج نه بودے ۱۲ مولانائے مغفور ف۷ اے اگرچه بعض باشد ۱۲ ف۸ اشاره باآنکه معنی قول ارسطاطالیس اینست که اشرار فی الجمله الخ نه آنچه مستدل فهمیده بر جمیع اشرار ۱۲ مولانا محمد هادی علے مرحوم

توانند بود و در ایشان[۲] نیز منفعت این علم از جهت تنقیص شر ظاهر شود پس هیچ وجه بطلان سیاسات و تکالیف شرعیه لازم نیاید چه اگر در مرضی یا در شخصی علاج نافع نیاید سبب قدح[۳] در علم طب نشود و اگر گویند که برین[۴] تقدیر تکلیف هر شخصی بتبدیل هر خلق مذموم منتظم نشود چه شاید که خلقی در حق شخصی قابل زوال نباشد جواب گوییم که چون عدم قبول زوال[۵] متیقن نیست پس بحکم عقل و شرع واجب باشد سعی در ازالت آن نمودن و همانا[۶] در کلام حقایق اعلام حضرت سید الانام[۷] علیه و علی آله الصلوة والسلام والتحیة والاکرام اشارتی باین معنیست حیث[۸] قال اعملوا فکل میسر لما خلق له[۹] و ازین مباحث معلوم شود که سخن ایشان درین فن[۱۰] مبتنی بر مسامحه است چنانچه بعد ازین بر وجه مفصل تر ازین با تمهید معذرت در ارتکاب امثال این مسامحات مرقوم رقم بیان خواهد شد ان شاء الله تعالی و به العصمة والتوفیق۔

لامع اول در تهذیب اخلاق و در وی ده لمعه است

لمعه اول در حصر مکارم اخلاق نموده میشود که در علم نفس از مباحث حکمت طبیعی مقرر شده

ف۱ اے چنین اخلاق شاذ و نادر باشد که زوال پذیرد چنین اشخاص کمتر باشند که اخلاف شان زائل نشود پس گویا همه اخلاق از جمیع اشخاص قابل زوال است ۱۲ مولانا محمد هادی علی مغفور ف۲ ترقیست در اثبات مطلب یعنی اشخاص نادر هم از منفعت این علم بے بهره نباشند تنقیص کم کردن و فاعلش این علم ۱۲ مولانا محمد هادی علی اغرقه الله فی بحار رحمته ف۳ قدح بالفتح یعنی طعن ۱۲ ف۴ اے بر تقدیر یکه خلقی از اخلاق در شخصی از اشخاص غیر قابل زوال باشد ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ف۵ اے بیقین معلوم نیست که فلان خلق از فلان شخص زائل نخواهد شد ۱۲ مولانائے مغفور ف۶ همانا بالفتح برائے گمان آید بمعنے پنداری و گویا و بعضے برائے یقین گفته اند حقایق اعلام صفت ماقبل اے کلامیکه آگاهیدن آن حقایق راست ۱۲ مولانائے مرحوم ف۷ سردار خلق یعنی پیمبر ما برو باد و بر آل او درود و سلام و تعظیم اگرچه در همچو مقام الفاظ مترادف مکرر شود بقدر زیادت لفظ امید افزونی ثواب است ۱۲ مولانائے مرحوم ف۸ جائیکه فرمود عمل کنید همگنان زیرا که هر کس آن کرده شده است برائے کاریکه آفریده شد بجهت آن یعنی والله اعلم آن عمل چنان نیست که او نتواند ۱۲ مولانائے مرحوم ف۹ اگر خواهد خدائے برتر از خداست باز داشتن از خطا و توفیق دادن ۱۲ ف۱۰ چون نتیجه افعال طبائع و تحلیل ان سبب این علم با عمل حاصل نماید بدین نام موسوم شد ۱۲ از علمے۔

که نفس ناطقهٔ انسانی را دو قوتست یکی قوت[1] ادراک و دیگر قوت تحریک و هر یک
ازین دو قوت را دو شعبه است اما قوت ادراک[2] را یک شعبه عقل نظریست و آن
مبدء[3] تأثرست از مبادی عالیه بقبول صور علمی و دیگر شعبهٔ عقل عملی که مبدء[4] بعید تحریک بدنست
در افعال جزویه بفکر و رویت و این شعبه از حیثیت[5] تعلق بقوت غضب و شهوت مبدء حدوث
کیفیتی چند شود که سبب فعلی یا انفعالی باشد چون خجل[6] و ضحک و بکا و از حیثیت[7] استعمال
وهم و متخیله مبدء استنباط آرای جزوی و صناعات جزئیه شود و از حیثیت نسبت بعقل
نظری و ازدواج[8] بینهما سبب حصول آرای کلیه متعلقه باعمال شود مثل حسن صدق
و قبح کذب و نظائر آن و اما قوت تحریک را دو شعبه است یکی قوت غضبی و آن مبدء دفع امر
غیر[9] ملائمست بر وجه غلبه و دیگری قوت[10] شهوی و آن مبدء جلب ملائم ست و قوت جلب اولی
می باید که مسلط باشد بر جمیع قوای بدنی تا اصلا از آن قوی منفعل نشود بلکه همه در تحت

ف۱ ای قوت ادراک بے آلت و تمیز میان مدرکات و همین را قوت نطق خوانند ۱۲ از اخلاق ناصری ف۲ در اخلاق ناصری گفته چون توجه او بمعرفت حقائق موجودات و احاطه باصناف معقولات بود آن قوت را باین اعتبار عقل نظری خوانند و چون توجه او بتصرف در مصنوعات و تمیز میان مصالح و مفاسد افعال و استنباط از جهت تنظیم امور معاش باشد آن قوت را ازین روی عقل عملی خوانند ۱۲ ف۳ یعنی سبب قبول صورتهای علمی که از مبادی عالیه بر وا افاضه شود میگردد چون عکس در آئینه و شعاع آفتاب بر چیزے و مراد از مبادی عالیه عقول عشره که فرشتگان باشند و گویند واجب تعالی و عقل کل و فلک قمر ۱۲ مولانا وغیره غفر الله لهما ف۴ چه محرک قریب برائے بدن نفس ست یا اراده آن که واسطه است میان عقل عملی و تحریک ۱۲ ف۵ ای باعتبار تعلق گرفتن با قوت غضبی و شهوی کیفیت چند از آن پیدا شود که آن کیفیات سبب فعل و تاثیر چون ضرب و قتل و قیام و قعود یا انفعال و قبول اثر مثل خجل وغیره آن گردد ۱۲ مولانا وغیره غفر الله لهما ف۶ خجل بفتحتین شرمندگی ضحک بالکسر خنده و آن سبب ادراک امور غریبه عارض گردد بکا بالضم گریه ۱۲ ف۷ ای چون این قوت را وهم که مدرک معانی جزئیه است بکار آرد قوت مذکور محل استنباط و بر آوردن راهہائے جزوے شود و چون آنرا متخیله که مدرک صور جزئیه است استعمال نماید جائے استنباط صناعات جزئیه گردد ۱۲ ف۸ ای پیوند باهم میان عقل عملی و عقل نظری ۱۲ ف۹ ای غیر مناسب و مضر که آنرا نخواهد و مکروه داند و قوله غلبه بر وجه متعلقست بدفع و همین قوت مبدء اقدام بر اهوال و شوق تسلط و ترفع می شود ۱۲ از نفص وغیره ف۱۰ شهوی منسوب بشهوت بالفتح خواهش طعام وجز آن تا از نسبت افتاد جلب بالفتح کشیدن یعنی حاصل کردن ملائم منافع و لذتها چون خوردن و نوشیدن و نکاح وجز آن ۱۲ از نفص وغیره۔

تصرف او مجبور و مقهور[1] باشند و هر یک بکاری که این قوت تعیین نماید اقدام نمایند و تسالم[2]
ایشان و انقهار در تحت قهرمان این قوت احوال مملکت نشا انسانی انتظام یابد و نشاید
که هیچ کدام از قوائے بدنی بدون فرمان این قوت بفعلے اقدام نمایند چه موجب
اختلال احوال شود[3] و چون هر یک از قوی[4] بفعل خاص خود بر وجهے که مقتضائے عقل باشد
اقدام نمایند از تهذیب عقل نظری که شعبهٔ اول از قوت ادراکست حکمت[5] حاصل
شود از تهذیب عقل عملی که شعبهٔ ثانیه است از همان قوت عدالت[6] پیدا شود و از
تهذیب قوت غضبی شجاعت و از تهذیب شهوی عفت و برین تقریر که گذارش
یافت عدالت کمال قوت عملی باشد و بطریقی دیگر گفته اند که نفس انسانی را سه[7]
قوتست متباین[8] که باعتبار آن قوی آثار مختلفه ازو صادر شود بر وفق ارادت و چون[9]
یکے ازان قوی بر دیگرے غالب شود آن دیگر مقهور یا مفقود شود یکے قوت
ناطقه که آنرا نفس ملکی و نفس مطمئنه گویند و آن مبدء[10] فکر و تمیز ست و شوق به نظر

ف۱ یعنی آن قوت ادراک از همه زبردست باشد و اینها زیردستان آن ۱۲ ف۲ تسالم بایکدیگر صلح کردن انقهار مقهور شدن قهرمان بفتح اول و ثالث معرب که مان بمعنی کار فرما و بمعنی حکم با جلال و قهر و گویند مرکبست از قهر و مان کلمه و نسبت پس بمعنی حاکم باشد و مجازاً بمعنی حکومت آید و گویند بفتحتین لفظ ترکیست حاصل فقره آنکه چون قوائے بدنی بصلح باهم مغلوب و فرمان پذیر قوت ادراک باشند سلطنت عالم انسانی بند و بست نیکی یابد و خللے دران پیدا نه شود ۱۲ از غ وغیره ف۳ زیرا که تمیز میان مدرکات کار قوت ادراک ست و قوائے بدنی نیک و بد نشناسد و ارتکاب امور ناشایان کند پس احوال اختلال پذیرد ۱۲ مولانا محمد هادی علی غفر الله
ف۴ یعنی قوتهائے مذکورهٔ سابق فعلے که با هر یکے خاص است بمقتضائے عقل بے افراط و تفریط کنند و همین مراد است از تهذیب ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ف۵ یعنی مرتبهٔ متوسط حاصل شود که آنرا حکمت نامند جانب افراط آن کربزی و جانب تفریط بله و بلادت چنانچه خواهد آمد ۱۲ ف۶ طرف افراطش ظلوم طرف تفریط انظلام و طرف افراط شجاعت تهور و طرف تفریط جبن و جانب افراط عفت شره و جانب تفریط خمود و همه این مع تفسیرهائے خود خواهد آمد ۱۲ ف۷ یعنی نفس مخدوم ست و این سه قوت دیگر خادم و نزد بعضے اینکه همان نفس را باعتبار ثلثه مطمئنه و لوامه و اماره گویند قوی علیحده نیست ۱۲ مولانائے مرحوم ف۸ متباین اے ضد یکدیگر ۱۲ ف۹ بیان متباین بودنست مقهور مغلوب مفقود گم کرده و نابود ۱۲
ف۱۰ یعنی فکر در امور نظری و تمیز اشیا از یکدیگر و شوق نظر کردن و تامل نمودن در حقائق امور ازین قوت خیزد ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم

درحقائق امور دوم قوت غضبی که آنرا (ملامت کننده ۱۲) نفس سبعی و نفس لوامه گویند و آن مبدء غضب
و دلیری و اقدام براهوال است و شوق تسلط[1] و ترفع و جاه سوم قوت شهوی که آنرا نفس
بهیمی و نفس اماره (بیا حکم کننده ۱۲) خوانند و آن مبدء شهوت و طلب[2] غذا و شوق بالتذاذ بماکل و مشارب
و مناکح ست پس[3] عدد فضائل نفس بعدد این قوی باشد چه هرگاه که حرکت[4] نفس ناطقه
باعتدال باشد و شوق او باکتساب[5] معارف یقینیه بود ازان حرکت علم حاصل شود و بتبعیت[6]
حکمت و چون حرکت نفس سبعی باعتدال باشد و منقاد (فرمانبردار ۱۲) نفس ملکی شده قناعت[7] کند بانچه عاقله
قسط او شمرد نفس را ازان حرکت فضیلت حلم حاصل شود و بتبعیت[8] شجاعت و چون حرکت
نفس بهیمی باعتدال باشد و مطیع عاقله گشته[9] اقتصار کند برانچه بحسب حکم عقل نصیب او
باشد ازان حرکت فضیلت عفت حاصل شود و بتبعیت سخاوت و چون این سه[10] جنس
فضیلت حاصل شود باهم گر متمازج و متسالم شوند از ترکیب هر سه حالتی متشابه حادث گردد
که کمال و تمامی آن فضائل بآن[11] باشد و آن را فضیلت عدالت خوانند این تقریر

۱ے عطف ست برغضب لے مبدء شوق تسلط برکسے دست یافتن و غلبه کردن ترفع بلندی جستن و کنایه از غرور و تکبر ۱۲ از غیاث اللغات وغیره ۲ے اے مبدء طلب و مبدء شوق لذت گرفتن بخوردنیها و نوشیدنیها و نکاحها ۱۲ ۳ے لے چون قوتها که فعل نفس باعتبار آنست در سه منحصر شد فضائل نفس نیز بالذات سه باشد ۱۲ مولانا لے مرحوم و مغفور ۴ے حرکت چنانکه در مسافت اطلاق کرده شود در مقولات عرض از کم و کیف وغیره نیز باشد اینجا مراد حرکت فکر لیست باعتدال باشد لے متوسط در افراط و تفریط ۱۲ مولانا وغیره غفرالله لهما ۵ے اکتساب حاصل کردن بقصد معارف شناسائی یا مراد ازان معلومات و یقینیه آنکه مطابق واقع و نفس الامر باشد ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۶ے لے تبعیت علم یعنی اول علم حاصل گردد بعد ازان حکمت چه علم عام ست و حکمت خاص یا مرکب از علم زیراکه عبارت است از علم و عمل ۱۲ مولانا محمد هادی علی وغیره غفرالله لهما ۷ے قناعت بالفتح راضی شدن باندک قسط بالکسر حصه و نصیب اے نفس طبعی مطیع ملکی گردیده بمقدار که قوت عاقله حصه اش تجویز کند بر همان راضی باشد و به کمی و بیشی ازان نگراید ۱۲ مولانا محمد هادی علی وغیره غفرالله تعالے لهما ۸ے یعنی شجاعت به تبعیت حلم حاصل شود و بران مترتب باشد و همین قسم از قول آینده به تبعیت سخاوت ۱۲ ۹ے گشته کرنا هی و بسند کند و تجاوز و تفاوت ننماید ۱۲ ۱۰ے لے علم و حلم و عفت متمازج بهم آمیخته متسالم باهم صلح کننده اے موافق همدیگر حالت متشابه لے برابر و یکسان اعنی کیفیت وحدانی و حالت توسط ۱۲ مولانا محمد هادی علی غفرالله لهما ۱۱ے چه فضائل مذکوره حالات متوسطه است و بعد این امتزاج توسط دیگر حاصل گردد و لب لباب برآید ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم

اند اخلاق ناصری ست و تقریر اول نیز مجملاً آورده و بر متیقظ[1] صاحب بصیرت پوشیده نیست که بر تقریر اول عدالت ملکہ بسیط[2] ست و بر تقریر ثانی احتمال بساطت و ترکب[3] هر دو هست لیکن بساطت بلفظ اقرب ست چه ظاهر عبارت آنکه عدالت اعتدال خلقیست بمنزلۂ اعتدال مزاجی که از ترکب[4] و ازدواج عناصر متخالفة الکیفیات و تسالم ایشان حادث می شود و در اصول حکمت مقرر شده که مزاج کیفیتی بسیطست و بالجملہ از سخن ایشان[5] درین موضع بساطت فهم می شود و در دیگر مواضع تصریح بترکب آن کرده اند و بر تقریر اول عدالت کمال قوت عملی ست و بر تقریر ثانی اختصاص باو[6] ندارد مگر آنکه گویند استعمال هر یک از قوی او اگرچه آن قوت نظری باشد تعلق بقوت عملی می دارد[7] و بر تقریر[8] ثانی ملکات ثلثه یا اجزا اند عدالت را یا بمنزلۂ اجزا همچون کیفیات[9] عناصر مزاج را که دران نیز دو احتمالست[10] و مختار حکما بساطت[11] آنست و بر تقریر اول ملکات سه گانه موقوف[12] علیه عدالت اند ازین رو که کمال قوت عملی آنست که هر قوتی در تحت[13] امر او بود تا تصرف هر یک بر وجه اعتدال باشد

۱ه متیقظ بضم اول و فتح دوم و سوم و کسر قاف مشدد و در آخر معجمه بیدار و هوشیار بصیرت بینائی دل که دانش باشد ۱۲ له عفی عنه۔ ۲ه لے مرکب نیست چه صرف از یک چیز یعنی تهذیب عقل عملی پیدا شده ۱۲ ۳ه مرکب بودن بدین نظر که از فضائل سه گانه بر آمده و بسیط بودن ازین سو که یک حالت توسطی ست ۱۲ ۴ه لے مرکب شدن و پیوند باهم گرفتن عناصر که کیفیات آنها با یکدگر خلاف دارد در سردی دگرمی و خشکی و تری ۱۲ مولانا محمد هادی علی تغمده الله بغفرانه ۵ه اے فرمایا صاحب اخلاق ناصری درین مواضع لے در تقریر ثانی بل اول نیز ۱۲ مولانا وغیره غفر الله لهما ۶ه زیرا که قوت نظری هم در وجود آن شرکت دارد چنانکه گذشت ۱۲ مولانائے مرحوم ۷ه چه غایت قوت نظری عملست پس باعتبار همین تعلق عدالت را کمال قوت عملی قرار دهند و مختص بآن باشد ۱۲ مولانا وغیره غفر الله لهما ۸ه لے بر تقریر ثانی فضائل سه گانه یعنی علم و حلم و عفت یا اجزائے عدالت ست و درین صورت عدالت مرکب باشد یا در حقیقت اجزا نیست بل بمنزلۂ اجزاست و درین صورت عدالت باشد چنانچه بیشتر اشارتے بآن رفته ۱۲ مولانا وغیره غفر الله لهما ۹ه از حرارت و برودت و یبوست ۱۲ ۱۰ه که اجزا است یا بمنزلۂ آن ۱۲ ۱۱ه لے بسیط بودن مزاج درین صورت کیفیات عناصر اجزائے مزاج نباشد بل بمنزلۂ اجزا بود ۱۲ مولانائے مغفور ۱۲ه لے ظهور عدالت موقوف بر آنهاست و آنها اجزاء او بمنزلۂ اجزائے عدالت هستند ۱۲ مولانا وغیره غفر لهما ۱۳ه پس ملکات سه گانه موقوف علیه بهائے کمال قوت عملی گردید لے کمال این قوت بر آنها موقوف شد ۱۲ مولانائے مرحوم۔

وعدالت[۱] عبارت از بینست و ظاهر ست که تعریف مجموع قوی در محال لائقه بران وجه اعتدال بحسب رویت و مصلحت بی ملکهٔ اعمال یک یک از آن[۲] نمی تواند بود و تفصیل کلام درین مقام آنکه هر گاه که ملکات سه گانه حاصل[۳] شود هر آئینه عقل عملی قوت استعلا بر قوت بدنی حاصل گردد چنانچه قوی مامور و منقاد او باشند و آواز ایشان متاثر نه شود چنانچه در مقدمه ایما بآن رفته پس اگر این[۴] را قوت عدالت نامند چنانچه امام حجة الاسلام در احیا اختیار فرموده و در تعریف آن چنین گفته اَلعَدلُ[۵] حَالَةٌ لِلنَّفسِ وَقُوَّةٌ بِهَا تَسُوسُ الغَضَبَ وَالشَّهوَةَ وَتَحمِلُهُمَا عَلٰی مُقتَضَی الحِکمَةِ وَتَضبِطُهُمَا فِی الاِستِرسَالِ وَالاِنقِبَاضِ عَلٰی حَسَبِ مُقتَضَاهَا امری بسیط باشد مستلزم ملکات سه گانه و کمال عقل عملی باشد و آین[۶] ملکه از وجهی رئیس مطلق باشد و دیگر ملکات بمنزله خدام چه استعمال قوی واگر چه عقل نظری باشد بر وجه اصلح بحسب[۷] وقت و کمیت و کیفیت موکول باین قوتست[۸] وصلیه ۱۲ از وجهی دیگر رئیس مطلق قوت نظریست و جمیع

ف۱ ای عدالت عبارتست از کمال قوت عملی چنانکه سابق معلوم شد پس ملکات سه گانه موقوف علیه عدالت هم باشند ۱۲ مولانا محمد هادی علی عفرالله له ف۲ حاصل آنکه تا ملکهٔ عمل دادن و بکار داشتن یک یک قوت حاصل نه شود بلکه متصرف داشتن جمیع قوتها نیز حاصل نگردد زیراکه مجموع عبارت از افراد است و ازین لازم آید که هر قوتے در تحت امر قوت عملی باشد ۱۲ مولانا محمد هادی علی عفرالله له ف۳ یعنی از حصول ملکات استعلای عقل عملی بر قوای بدنی ثابت شود چنانکه پوشیده نیست ۱۲ مولانای مرحوم ف۴ جزای این شرط قول اوست در ما بعد امری بسیط باشد و قوله چنانچه تا آخر معترضه است میان شرط و جزا ۱۲ مولانا محمد هادی علی رح ف۵ عدل حالتیست نفس را و قوتے که بدان سیاست می کند غضب و شهوت را و برمی انگیزد هر دو را بر مقتضای حکمت وضبط می کند آن هر دو را در بسط و قبض موافق مقتضای حکمت حاصل آنکه حالت مذکوره حاکم و غضب و شهوت محکوم میباشند او هر دو را موافق حکمت بکار می دارد ۱۲ مولانا وغیره غفرالله لهما ف۶ ای عدالت که کمال عقل عملی ست بدین وجه که مستلزم ملکات سه گانه است و استعلا بران دارد و علم و حکمت که تهذیب عقل نظریست نیز دران ملکات داخل رئیس مطلق و حاکم همه قوتها باشد ۱۲ مولانای مرحوم ف۷ ای اینکه هر قوت را کدام وقت و چه قدر و چگونه استعمال باید کرد تا اصلح باشد مفوض بعقل عملی ست تا نهجیکه مناسب و مقتضای باشد بکار دارد ۱۲ مولانای مرحوم ف۸ ای بوجهیکه بعد ازین بیان می کند آنرا بقول خود چه غایات الغایات الخ مولانای مرحوم

قوی خادم اند و اوراچہ غایۃ[51] الغایات کمال آن قوتست تجلّی[52] بحقائق موجودات کہ سعادت
تصوری ست و اگر عدالت را بر نفس (مبتدا ۱۲) ملکات (خبر ۱۲) ثلٰثہ اطلاق کنند مرکب[53] باشد وحینئذ[54] احتیاج
بعداد در عداد اقسام فضائل نیست چہ جمیع اقسام قسمی دیگر نیست کَمَا ھُوَ الْمَشْھُوْرُ مِنْ اِعْتِبَارِ
قَیْدِ الْوُحْدَۃِ فِی الْمُقْسَمِ و تعیین[55] رذائل مخصوصہ در مقابل او و انواع معینہ در تحت او ہم ملائم[56]
نہ چہ برین تقدیر انواع او عین مجموع انواع اجزا باشد و مقابل او مقابلات ایشان چہ
عروض[57] ہیئاتی موحدہ کہ بسبب آن از ملکات ثلٰثہ نوعی حقیقی مرکب شود ظاہر نیست
و لہذا[58] شیخ رئیس در رسالہ اخلاق بعد ازانکہ عدالت را راجع بمجموع[59] قوی گرفتہ تعرض بانواع و
مقابلات او نکردہ بلکہ اقتصار بر ذکر انواع ملکات ثلٰثہ و مقابلات ایشان نمودہ و آنچہ[60]
دیگران در انواع عدالت آوردہ اند اکثر در تحت حکمت درج کردہ و ازینجا معلوم شد کہ انچہ در بعض

---

۵۱ ای نہایت مقصد کامل شدن قوت نظریست آراستگی از علم حقائق موجودات کہ اعلی مرتبہ سعادت ہمین ست واکتساب ہمہ فضائل محض برائے تحصیل آن ۱۲ مولانا رح ۵۲ تجلی متعلق کمال بحقائق متعلق تجلی ۱۲ ۵۳ ملکات ثلثہ اجزائے آن ۱۲ ۵۴ و درین وقت کہ عدالت را مرکب از ملکات ثلثہ گویند احتیاج شمردن عدالت در شمار اقسام فضائل نیست ای حاجت آن نیست کہ عدالت قسمی علیحدہ فضیلتی جداگانہ شمردہ شود چراکہ مجموع اقسام عین اقسام ست و قسمی دیگر نیست چنانکہ این مشہور است از معتبر کردن قید وحدت در مقسم یعنی مقسم با جمیع اقسام خود یکے و متحد باشد نہ غیر آن چون سکنجبین کہ مرکب باشد از سرکہ و انگبین و مغائر و بنوع آن ہر دو جزا نیست و مثال کلمہ کہ منقسم ست بطرف اسم و فعل و حرف چنانچہ نوشتہ اند در ینجا درست نمی آید چہ اقسام ثلثہ جزئیات این کلیست و مثال اجزائے کل باید و میانہ ہر دو فرق بسیار ست ۱۲ مولانائے مرحوم ۵۵ ای ہرگاہ عدالت را مرکب گیرند معین کردن صفات رذیلہ در مقابل آن چون ظلم و انظلام و ہمچنین معین کردن انواع دوازدہ گانہ از صداقت و الفت وغیرہ در تحت آن کہ بعد ازین می آید مناسب نیست و از انواع معینہ تحت عدالت قوت ناطقہ و قوت سبعی و قوت شہوی نباید فہمید چنانکہ گمان بردہ اند ۱۲ مولانائے مرحوم ۵۶ ملائم نبودن تعیین مذکور ای بر تقدیر ترکب عدالت انواع عدالت عین مجموع انواع اجزایش باشد یعنی انواعیکہ تحت ملکات سہ گانہ مندرج ست و بیانش در لمعہ سوم می آید مجموع آن انواع بعینہ انواع عدالت خواہد بود و ہمچنین رذائل مقابل عدالت بعینہ مجموعہ رذائلیکہ مقابل ملکات سہ گانہ بودہ است ۱۲ مولانائے مرحوم ۵۷ دلیل ست بر لزوم عینیت انواع عدالت و مجموعہ انواع اجزایش ای چراکہ عارض شدن چنین ہیئت موحدہ مر این مرکب را کہ بسبب آن ہیئات از مجموع ملکات جدا شود و نوع حقیقی گردد ظاہر نیست یعنی اگرچہ عدالت را در صورت ترکب ہیئت و جدائی عارض شدہ لیکن آن وحدت اعتباریست نہ حقیقی پس نوع اعتباری باشد و مغایرتش از ملکات ثلثہ اعتباری بود ۱۲ مولانائے مرحوم ۵۸ ای برائے آنکہ عدالت در صورت ترکیب با مجموع اجزایش یکے ست و انواع و مقابلاتش جداگانہ شمردن مناسب نیست ۱۲ مولانا محمد ہادی علی مرحوم ۵۹ یعنی مجموع قوی را عدالت گفتہ و عدالت را مرکب از قوی گرفتہ ۱۲ مولانا وغیرہ ۶۰ انچہ ای دیگران انواع عدالت جداگانہ آوردہ اند شیخ اکثرے را ازان انواع حکمت قرار دادہ تحت آن درج کردہ ۱۲۔

کتب این فن ست کہ عدالت نفس فضائل ثلثہ است[1] باآنکہ رذائل انواع مستقلہ برائے او اثبات کردہ اند محل[2] تاملست وَاللہُ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ[2] و درین مقام[3] استشکال کنند کہ حکمت را اولاً تقسیم بنظری و عملی کردہ اند و عملی را تقسیم بسہ قسم کردہ کہ یکے ازان[4] علم اخلاقست کہ مشتمل ست بر فضائل چہارگانہ کہ یکے ازان حکمتست پس حکمت قسم نفس خود[5] باشد و این اشکال ظاہر الدفع ست چہ حکمت[6] کہ مقسم ست علم باحوال موجودات ست و چون این علم خود از موجودات ست دران علم بحث از احوال او نیز باشد و این محذور نیست چہ انچہ[7] جزو حکمت ست مسائل متعلقہ بحکمت ست ازین رو کہ ملکہ[8] الیست محمود و بچہ طریق اکتساب آن باید کرد و نظائر آن و حینئذ ہمین لازم آید کہ علم حکمت خود موضوع[9] مسئلہ[10] از مسائل کہ جزو اوست باشد و درین ہیچ محذور نیست بلکہ نظیر این در علم[11] اعلیٰ واقعست چہ بحث در واز موجودات ست و چون نفس علم از موجودات ست تواند بود کہ خود موضوع مسئلہ از مسائل خود واقع شود و اصلا ازین لازم نیاید کہ شی جزو نفس خود باشد

[1] ای عدالت را عین فضائل ثلثہ قرار دادن باآنکہ رذائل را انواع مستقلہ مقابل عدالت ثابت کردہ اند جائے تاملست یعنی چنین نباید و وجہش از بیان سابق بخوبی واضح ۱۲ مولانا محمد ہادی علی مرحوم [2] و خدا داناترست بہمہ حقیقتہائے تمام کارہا ۱۲ [3] ای در مقام تقسیم یا حصر مکارم اخلاق بروجہی کہ بیان رفتہ ۱۲ [4] ای یکے ازان سہ قسم علم اخلاقست و دو باقی تدبیر منزل و سیاست مدن و علم اخلاق مشتمل و منقسم ست بفضائل چہارگانہ یکے حکمت دوم عدالت سوم شجاعت چہارم عفت ۱۲ [5] بدو واسطہ چہ حکمت قسم اخلاق ست و اخلاق قسم حکمت عملی و آن قسم حکمت مطلق پس لازم آید تقسیم حکمت بطرف حکمت و غیر حکمت و تقسیم الشئی الی نفسہ و الی غیرہ ممنوعست ۱۲ مولانا محمد ہادی علی مرحوم [6] حاصل جواب آنکہ از تقریر سوال ہمین قدر لازم می آید کہ مطلق حکمت موضوع علم خاص از حکمت باشد و ازان تقسیم الشئی الی نفسہ و الی غیرہ لازم نمی آید زیراکہ قسم حکمت و علم خاص کہ عبارت ست از علم اخلاق مشتمل ست بر حکمت مثل اشتمال علم بر موضوع پس این قسم عین حکمت نیست محذور مذکور لازم آید و اما وجہ موضوع بودن حکمت ہمچنانکہ مصنف رحمہ اللہ فرمودہ ظاہرست کہ موضوع حکمت موجودات ست و علم حکمت خود نیز از موجودات باشد چہ موضوع علم آن است کہ دران علم از احوالش بحث کنند ۱۲ مولانائے مرحوم [7] یعنی قسم حکمت کہ موضوع آن نفس حکمت ست عبارت از مسائل متعلقہ و حکمت مثل تعلق مسئلہ بموضوع ۱۲ [8] یعنی علم بمعنی ملکہ موضوع مسئلہ است ۱۲ [10] موضوع مسئلہ آنرا گویند کہ در بیان مسئلہ محکوم علیہ واقع شود چون فاعل در قول نحویان کل فاعل مرفوع ۱۲ مولانائے مرحوم [11] یعنی در علم الٰہی کہ موضوع آن مطلق موجود است چون علم الٰہی خود نیز موجود است فردی باشد از موضوع مذکور ۱۲ -

زیراکه علم[۱] عبارتست از تصدیقات یا قضایا که متعلق تصدیق ست ازین رو که متعلق آنست تصدیقات یا نفس مسائل ازین رو که متصوراند نه ازان رو که متعلق تصدیق اند موضوع مسئله است و گاه[۲] محذور بودے که مسائل علم حکمت یا تصدیقات متعلقه بآن بعضی مسائل حکمت عملی یا تصدیقات متعلقه بآن بودی وصلا لازم نیست اینست تحقیق جواب و تنقیح[۳] آن بر وجهی که دران مجمجه نماند و جوابے دیگر گفته اند و آن اینست که مراد از حکمت[۴] درین مقام استعمال عقل عملیست چنانکه باید و آن را نیز حکمت عملی خوانند و بسبب اختلاف معنی اختلال از تقسیم مندفع ست[۵] و ازین جواب لازم آید که عدالت جامع جمیع فضائل[۶] نباشد و برخلاف این معنی تصریح نموده اند و انصاف[۷] آنست که کلام در جزو عملی متبنی بر مسامحه ساخته اند و طالب این فن را بتحقیق مقاصد بر وجه حکمی مکلف نداشته اند بلکه بانچه علم[۸] بآن بوصله عمل نشیند و موجب نجات طالب مسترشد از مهالک

۱؎ یعنی علم یا تصدیقات را گویند یا آن قضایا را که تصدیق بدان تعلق گیرد باعتبار تعلق مذکور و تصدیقات یا مسائل ازین اعتبار که تصور بدان متعلق شود نه تصدیق موضوع مسئله است الحاصل تصدیقات و قضایائے مصدقہ از اجزائے علم و مسائل ست و تصدیقات و قضایائے متصورہ موضوع مسئله است پس فرق در جزو علم و موضوع ظاهر ۱۲ مولانا محمد ہادی علی غفر اللہ تعالیٰ ۲؎ یعنی محذور آنگاه لازم آمدی که هر دو جا حیثیت واحد مرادی بودی یعنی مسائل علم حکمت یا تصدیقات نفس در علم اخلاق بنودی بعین مسائل یا تصدیقات می شد ۱۲ ۳؎ تنقیح بنون بعد فوقانی یعنی وطے مهمله پاک و صاف کردن چیزے را از زوائد و عیوب و خالص کردن مجمجه بفتح و هر دو جیم سخن ناپیدا گفتن مراد ازان پوشیدگی ۱۲ از غ و ص وغیره ۴؎ اے در علم اخلاق یعنی معنی حکمت قسم استعمال عقل عملیست و معنی حکمت مقسم علم باحوال موجودات ۱۲ از حواشی بعض کتب ۵؎ زیراکه عدالت مجموع ملکات ثلثه از حکمت و شجاعت و عفت و محصل آنهمه است و هرگاه مراد از حکمت دینجا استعمال عقل عملی شد لازم آید که عدالت منحصر باشد در استعمال عقل عملی و نظری ازان خارج بود پس جامع جمیع فضائل نباشد ۱۲ ۶؎ یعنے گفته اند که عدالت جامع فضائل ست ۱۲ ۷؎ بیان آن ست که اگر ازو تهاے فلسفی بعض ایرادات بر فن حکمت عملی متوجه شود باکی بدان نیست چه بنائے کلام در جزو عملی از حکمت یعنی در حکمت عملے بر مسامحه و سهل انگاریست و طالب این فن را تکلیف آن نداده اند که در تحقیق مقاصد و قتها بکار برد و بر وجه حکمے به براهین قاطعه دریابد ۱۲ مولانا محمد ہادی علی رحمه اللہ تعالیٰ ۸؎ اے چون مقصود از علم حکمت عملی عمل ست بهمین قدر اکتفا کرده اند که علم بپیوند عمل گردد و طالب فضائل را دانسته بعمل گراید و در مهالک رذائل نیفتد و ازان نجات یابد وصله بالضم پیوند مسترشد طالب رشد است راستی و درستی ۱۲ مولانائے مرحوم

رذائل باشد اکتفا نموده اند چه ایشان[۱] مبتدی را در بدو[۲] طلب این فن ارشاد می کرده اند و تکلیف او بتحقیق این مطالب کما ینبغی بودی بتحیر طبیعت و تفویت مقصود می شود چه تحقیق آنها از دیگر فنون حکمی حاصل شود و مبتدی را خوضی در آن نیست و بعضی محققان برین جمله تصریح کرده اند و شیخ رئیس در رسالهٔ اخلاق تلویحی بآن فرموده و در بعضی مواضع شفا آورده که کمال[۳] عقل عملی استنباط آرای کلیه است در فضائل و رذائل اعمال بر وجه ابتنا بر مشهورات که فی الواقع مطابق برهان باشد و تحقیق آن بطریق برهان متعلق بکمال قوت نظریست[۴] وَاللّٰهُ وَلِیُّ التَّوْفِیْقِ[۵] وَبِیَدِهٖ اَزِمَّةُ التَّحْقِیْقِ۔

لمعهٔ دوم در سوم این فضائل گفته اند که حکمت عبارتست از علم[۶] باحوال موجودات بر وجهی[۷] که فی الواقع چنان باشد بقدر[۸] طاقت بشری و احوال[۹] موجودات باوجود

---

۱ معذرت است برائے اختیار مسامحه ۱۲ ۲ یعنی حکما مبتدی را در ابتدائے طلب علم آموختن فن اخلاق ارشاد میکردند تا کاربند آن شده متحلی بفضائل و متخلی از رذائل گردد پس اگر دران هنگام او را بتحقیق مطالب چنانکه باید داد تکلیف دادندے طبیعتش متحیر میشد و اصل مقصود فوت میگردید زیرا که تحقیق آن مطالب بدیگر فنون حکمت تعلق دارد و کز مبتدی دران در نیامده و فکری نتواند کرد ۱۲ مولانائے مرحوم ۳ ای کمال عقل عملی آنست که در اعمال فاضله و رذیله آرائے کلیه برآرد چه جزئیات موجب کمال نیست و این استنباط این جا مبنی است بر مشهورات که دلیل قاطع و مفید یقین نمی باشد لیکن آن مشهورات در واقع مطابق برهان بود که جزم از ان حاصل می باشد و مشهورات آن قضایا را گویند که در ان رائے همگنان مطابق باشد چون خوبی احسان و زشتی عدوان یا رائے گروهی مطابق باشد چون قبح ذبح حیوانات نزد اهل هنود و برهان قیاسی ست که از مقدمات یقینیه ترکیب یابد و یقین تصدیق جازم و ثابت مطابق واقع را گویند ۱۲ مولانا و غیره غفر الله لهما ۴ و تعلق بحکمت عملی ندارد ۱۲ ۵ و خداست صاحب توفیق دادن و بدست اوست مهارهای تحقیق ۱۲ ۶ مراد از احوال اعراض ذاتیه است و بعضے بعد از ان لفظ اعیان هم افزوده اند یعنی موجودات خارجی و همین تفسیر مشهور است ۱۲ از میبذی و غیره ۷ یعنی بقطع نظر از فرض فارض و اعتبار معتبر پس بدین قید امثال نحو و صرف از تعریف حکمت خارج شد چه بحث در ان هر دو از احوال الفاظ است چون بودن آن معرب و مبنی و ماضی و مضارع چنانکه در اعتبار واضع نه بر وجهی که در واقع و نفس الامر بود ۱۲ از نصر الله ۸ فائده این قید دفع توهمی ست که در ابتدائے نظر از اضافت احوال بموجودات پیدا می شود چه جمیع مضاف افادهٔ استغراق کند بنا بر آن جمیع احوال جمیع موجودات مراد باشد و علم آن بجز عالم غیب و شهادت کسی را حاصل نمی تواند شد پس لازم آید که احدی حکیم نباشد و هرگاه علم مقداریکه در وسع طاقت بشری بود مصرح گردید گنجایش آن توهم نماند ۱۲ از نصر الله و غیره ۹ مراد سیاق عبارت و ربط الفاظ اضافه لفظ احوال آنکه وجود احوال مذکوره بقدرت انسانی نباشد و ظاهر رجوع ضمیر ایشان بطرف موجودات است لیکن بر آمدن این معنی که وجود آن موجودات در قدرت انسانی نبود مثل عقول و افلاک جز آن چنانکه از کلام قوم نیز همین مستفاد است تکلفی می خواهد و چیزے درین باب بعد ازین می آید ۱۲ مولانائے مرحوم۔

ایشان منوط بقدرت واختیار انسانی نیست وعلم متعلق بآن حکمت نظریست یا متعلق ست
بقدرت واختیار انسان وعلم متعلق بآن حکمت عملی ست وشجاعت ملکهٔ انقیاد قوت غضبی ست نفس
ناطقه را تا در مهالک ومخاوف تثبت نماید وتزلزل بخود راه ندهد وبر مقتضائے رائے صحیح عمل کند وعفت
آنکه قوت شهوی مطیع نفس ناطقه شود تا تصرف او بحسب اقتضائے رائے عقلی باشد واثر حریت واطلاق
از قید تعبد هوائے نفس وخدمت دواعی مختلفه درو ظاهر شود که گفته اند شعر

بندهٔ بندهٔ خود تا نشوی حاضر باش	زانکه دنیاست ترا بنده وتو سلطانی

وعدالت آنست که این همه قوتها با یکدیگر اتفاق کنند وقوت ممیزه را امتثال نمایند تا اختلاف هوی وتجاذب قوی صاحبش را در ورطهٔ حیرت نیفگنند
واثر انصاف وانتصاف درو ظاهر شود وسخن در تحقیق عدالت گذشت وگفته اند که هر یک ازین فضائل

ے باحوال انچه وجودش در اختیار انسانے نباشد وبران وارد میشود که حرکت وسکون مکان وحیز از مباحث حکمت طبعی ست وآن از اقسام حکمت نظری با آنکه وجود
آنها در قدرت انسانی ست جوابش آنکه گوئیم که ازاحوال جسم طبعی ست ووجود جسم طبعی در قدرت انسانی نیست اگرچه آن احوال مقدور او باشد از علمی ۱۲ ۲ے یعنی
این علم یا حکمت نظری نامند چه مقصود ازان ادراکاتست که از نظر وفکر حاصل شود لهذا بطرف آن منسوب شده اند ۱۲ نصر الله ۳ے زیرا که مقصود اولی درین
علم اعمال ست وادراکات مقصود ثانوی ست پس مباحث بطرف مقصود اولی النسبت کرده شد ۱۲ از نصر الله ۴ے یعنی آنکه قوت غضبی که نفس
سبعی ست واقدام بر احوال ازشان او در افعال خود مطیع نفس ناطقه مانند وسر خود نباشد تا در مهالک ومخاوف قیام واستواری نماید وبیجا نشود ۱۲ مولانا محمد
هادی علی مرحوم ۵ے ما هم فعلے که کند جمیل بود وهم صبرے که نماید محمود باشد ۱۲ نف ۶ے نه بحسب مقتضائے خودش که نفس بهیمی ست افعالش ونیز
بهیمی خواهد بود ۱۲ مولانائے مرحوم ۷ے اثر آزادی ورهائی از قید بندگی خواهش نفس اماره از خدمت خواهشهائے مختلفه دران قوت ظاهر میشود یعنی
آن قوت پیروی هوائے نفس اماره وخواهشهائے بیجا نه کند ۱۲ مولانائے مرحوم ۸ے موجود ومستعد بر تهذیب خود باش وهرگز بندهٔ خود مشو یا تا
لازم نیاید که بندهٔ بندهٔ خود شدی پس کلمه تا برای علت ومعنی هرگز هر دو می تواند شد وپیروی هوائے نفس بندگی دنیاست ودنیا بندهٔ انسان که برائے
او پیدا شده سه ابر وباد ومه وخورشید وفلک در کارند + تا تو نانے بکف آری وبغفلت نخوری ÷ همه از بهر تو سرگشته وفرمانبردار + شرط انصاف نباشد
که تو فرمان نبری ÷ ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۹ے ممیزه اے تمیز کننده که قوت عقلی باشد امتثال بالکسر بکسر ثالث فرمانبری حاصل که چون همه
قوتها در افعال خود مطیع قوت عقلی باشند کیفیتے را که ازین اتفاق پیدا شود عدالت نامند وامتثال یک یک قوت جدا جدا مر قوت عقلی
ونفس ناطقه را شجاعت وعفت ست چنانکه گذشت ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۱۰ے مختلف وگوناگون بودن خواهش ودر بعض نسخ
اجتلاب بجیم وموحده واقع شده وآن مرادف تجاذب بمعنی کشش ست ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۱۱ے یعنی این امتثال انها
حیرانی دارها مذه رنه پیری خواهشها حیران وپریشان دارد سه
چو هر ساعتش نفس گوید بده ÷ بخواری بگرداندش ده بده ÷ ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم

تا متعدی بغیر نه شود صاحب آن را استحقاق مدح نباشد ولهذا صاحب ملکه انفاق در وجوه لائقه
را تا از و اثری بغیر نه رسد منفاق خوانند نه سخی و صاحب ملکه قوت غضبی را در ینحال غیور خوانند نه
شجاع و صاحب تهذیب قوت عقلی را مستبصر خوانند نه حکیم اما چون تعدی بغیر کند موجب خوف
و رجای غیر شود و احتشام و ابهت او در قلوب راسخ گردد و مدح او بر ذمم همم لازم شود و
مراد باستحقاق مدح درین مقام حکم عقل ست بوجوب مدح او و ظاهر ست که بدون خوف
و رجا عقل حکم بر لزوم مدح او بر دیگران نمی کند چه اگر کسے متحلی باصناف کمالات باشد تا از و
ترقب نفعے یا ترهب ضرری نباشد عقل قدام بمدح او بر کسے واجب نداند و چون یکی ازین دو
باشد تقرب باو بذکر جمیل از برائے جلب نفع یا دفع ضرر مستحسن بل واجب شمرد علی اختلاف مراتب
الخوف والرجاء و هو خیر مرهوب و مرتجی **لمعه سوم** در تحت هر یک از اجناس چهارگانه انواع
بسیارست و از انجمله آنچه اشهرست مرقوم رقم تدوین و مسطور قلم متبینین خواهد شد اما انواع حکمت غیر محصور
است لیکن بحسب مشهور هفت ست **اول** ذکا دوم سرعت فهم سوم صفائے ذهن چهارم سهولت تعلم

ف۱ اے کسے را که در وجوه لائقه خود خرچ کند و این قید برائے آنست که اگر صرف بیجا نماید مسرف و مبذر باشد گو اثرش بغیر نه رسد ۱۲ مولانائے مرحوم ف۲ اے در حالیکه اثرش بغیر نه رسد غیور بفتح اول بر وزن عفور بسیار غیرت کننده شجاع بالضم دلیر مولانا وغیره غفر الله لهما ف۳ پس سخا سبب رجا بود و شجاعت سبب خوف اما در دنیا چه این در فضیلت تعلق بنفس حیوانی فانی دارند و علم هم سبب رجا بود و هم سبب خوف هم در دنیا و هم در آخرت چه این فضیلت تعلق به نفس ملکی باقی دارد ۱۲ اخلاق ناصری
ف۴ احتشام بکسر اول و سوم شان و شکوه و ابهت بالضم و تشدید موحده مفتوح بزرگی یعنی بسبب خوف و رجا و شکوه و بزرگی او در دلها استوار گردد مدح ستایش ذمم بکسر اول و فتح دوم جمع ذمه هم همچنان جمع همت ۱۲ از غ نص وغیرها
ف۵ یعنی اگرچه کسے آراسته بفضائل و کمالات گوناگون باشد تا وقتیکه از و امید نفعی یا خوف ضرری نباشد نزد عقل مدح او بر کسے واجب نیست ۱۲ ف۶ اے چون یکے از امید و خوف باشد نزدیکی جستن باو و بذکر نیکویش برائے کشیدن نفع در صورت امید یا دفع ضرر در حالت خوف بهتر بلکه واجب داند ۱۲ مولانا محمد هادی علی غفر الله له ف۷ بنا بر مختلف بودن مرتبه هائے ترس و امید و این متعلق ست باستحسان و وجوب یعنی اگر خوف و رجا اندک ست ستایش مستحسن باشد و اگر بسیار است واجب بود ۱۲ مولانائے مرحوم ف۸ و خدا بهترین ترس داشته شدگان و امید داشته شدگان ست هرگاه مطلب بانجام رسید لمعه بر همین جمله مناسب مقام ختم فرمود ۱۲ مولانا رح ف۹ حکمت و شجاعت و عفت و عدالت ۱۲

پنجم حسن تعقل ششم تحفظ هفتم تذکر اما ذکا ملکهٔ سرعت[1] استنتاج مطالب و سهولت استخراج نتائج از مقدمات ست و حصول آن منوط بکثرت مزاولت مقدمات نتیجه خواهد بود و اما سرعت فهم ملکهٔ[2] انتقال از ملزوم ست بلوازم بی مکثی زیاده و همانا فرق میان این دو آنست که اول سرعت در حرکت فکریست[3] و ثانی در غیر[4] فکر چون[5] انتقال از ملزومات تصوریه بلوازم آن یا از قضایا[6] بعکوس مستویه یا عکس النقیض و اما صفای ذهن ملکهٔ استعداد استخراج مطلوبست[7] بی اضطراب و تشویش و اما سهولت تعلم ملکهٔ توجه کلی بمطلوبست تا بی[8] ممانعت خواطر متفرقه بآسانی اکتساب تواند نمود و اما حسن تعقل آنست که در بحث و استکشاف از هر مطلبی حدی لائق باو نگاه دارد تا نه[9] اهمال امری واجب نماید و نه استعمال شیٔ زائد و اما تحفظ آنست که صور[10] معقوله یا محسوسه نیکو[11] ضبط نماید و اما تذکر

---

[1] یعنی مراد از ذکا آنکه انسان را چنانکه ملکه حاصل شود که زود مقدمات پیدا کرده نتیجه مطلوب از ان برآرد و حصول این ملکه وابسته بآن ست که مشق مقدمات نتیجه دهنده بسیاری داشته باشد ۱۲ مولانا مرحوم [2] اے ملکه بآنکه از ملزوم بلوازم آن زود بے زیاده درنگ پی برد و مثال بعد ازین می آید ۱۲ مولانا رحمه الله تعالی [3] آن ترتیب امور معلومه باشد برائے تحصیل امر مجهول پس ذکا در اشیائے متعدده صورت گیرد ۱۲ مولانا وغیره غفر الله تعالی لهما [4] اے بے ترتیب امور و مقدمات برابرست که در مفردات باشد یا مرکبات تقییده خبریه ۱۲ مولانا محمد هادی علی غفر الله له [5] اے چون منتقل شدن ذهن از ملزومات تصوریه که حکم دران نباشد بطرف لوازم آن چنانکه از انسان بکتابت و از طلوع آفتاب بوجود روز مثلاً پی برد اول مفردست ثانی مرکب تقییدی ۱۲ مولانائے مرحوم [6] این مثال مرکب تام خبریست قضایا جمع قضیه قولی که بنظر ذات خود محتمل صدق و کذب باشد و آن را خبر نیز گویند چون زید آمد عکوس جمع عکس و آن در اصطلاح منطق دو باشد یکے عکس مستوی و آن تبدیل موضوع و محمول قضیه است بیکدیگر با بقائے صدق یعنی اگر اصل صادق بود عکس نیز صادق بود و با بقائے ایجاب و سلب یعنی اگر اصل موجبه باشد عکس نیز موجبه باشد و اگر سالبه بود سالبه موافقت هر دو در کلیت و جزئیت ضرور نیست پس عکس مستوی برائے قضیه هر انسان حیوانست چنین باشد بعض حیوان انسان ست و برائے قضیه هیچ انسان حجر نیست چنین هیچ از حجر انسان نیست دوم عکس نقیض و آن گردانیدن نقیض جزو دوم از قضیه اول و نقیض جزو اول ثانی با بقائے صدق و ایجاب و سلب پس عکس نقیض برائے قضیه هر انسان حیوانست این باشد هر لاحیوان لاانسان ست و همچنین عکس مستوی و عکس نقیض هر دو برائے هر قضیه لازم است کذا فی کتب المنطق ۱۲ مولانائے مرحوم [7] یعنی در استخراج مطلوب اضطراب و تشویش برنفس طاری نگردد و بهمین معنی از ذکا علیحده شده ۱۲ مولانا وغیره رحمهما الله تعالی [8] یعنی توجه تام بطرف مطلوب چنان باشد که اندیشه و خطرهائے متفرقه مانع تحصیل آن نگردد و بے مزاحمت آن بآسانی اکتسابش تواند ۱۲ مولانائے مرحوم [9] بیان نگاهداشت حد لائق و غایت آنست یعنی نا امریکه اعتبارش در مطلب واجبست فرو نه گذارد و چیزیکه خارج از مطلب ست اعتبارش نه نماید ۱۲ مولانا و نص [10] اے صور تهائے که عقل یا وهم بقوت تفکر یا تخیل حاصل کرده باشد نیک نگاهدارد ۱۲ نص وغیره [11] نیکو حال است از ضبط نماید صفت ثانی برائے صور گمان نباید کرد یعنے ضبط آن صور کند بوجه احسن و اکمل ۱۲ مولانائے مرحوم

ملکۂ استحضار[۱] محفوظاتست نہ ہر وقت کہ خواہد بے کلفتی و آنچہ در تحت شجاعت ست یازدہ است اول کبر نفس دوم نجدت سوم علو ہمت چہارم ثبات پنجم حلم[۲] ششم سکون ہفتم شہامت ہشتم تحمل نہم تواضع دہم حمیت یازدہم رقت اما کبر نفس آنست کہ نفس بکرامت و ہوان مبالات نکند و بیسار و اعسار التفات ننماید بلکہ از مدح و ذم و غنی و فقر متاثر نگردد[۳] و بتقلبات[۴] احوال تبدل و انتقال و تاثر و انفعال بخود راہ ندہد و این ملکۂ شریفیست کہ عروج بر معارج آن جز چالاکان راہ طلب را میسر نشود و تسنم قلال[۵] شواہق آن جز اعیان کاملان را متصور نہ و لہذا اکابر مشائخ متصوفہ[۶] قدس اللہ اسرارہم گفتہ اند آخر ما یخرج من رؤس الصدیقین[۷] حب الجاہ و لا یصح لذۃ الفقر من لم یستو عندہ المدح والذم و اما نجدت وثوق[۸] نفس ست بثبات خود تا در وقت اقتحام[۹] اخطار و ہوائل جزع بخود راہ ندہد و حرکات

---

۵۱ یعنی آنکہ نفس را ملاحظہ صور محفوظ ہر وقت کہ خواہد بآسانی دست دہد و علم حاضر باشد ۱۲ نفس وغیرہ ۵۲ حلم بالکسر آہستگی نمودن در عقوبت کسی و شہامت بالفتح بزرگی و توانائی و شادمانی و چستی و دلیری ۱۲ غیاث اللغات ۵۳ اے نفس بکدام اسے از بہا متوجہ نشود و بہمہ حال یکسان باشد کرامت بزرگی ہوان بالفتح خواری مبالات باک داشتن و اندیشہ کردن یسار بالفتح توانگری اعسار بالکسر درویشی ۱۲ مولانا و غ عفر اللہ لہما آمین ۵۴ نہ از مدح و غنا شاد و خوشحال شود و نہ از ذم و فقر غمگین و بدحال ۱۲ مولانائے مرحوم ۵۵ اے برگردیدنہائے احوال متغیر نگردد و حزین و ملول نشود و بہمہ حال خوش باشد و بر احتمال امور ملائم و ناملائم قادر بود مولانا رحمہ اللہ و نفس ۵۶ اے بالائے برآمدن سرہائے کوہہائے آن تعبیر بدین عبارت اشارہ است بہ بلندی مرتبہ این ملکہ تسنم بفتح فوقانی و سین مہملہ و ضم نون مشدد بر بالائے چیزے شدن قلال بالکسر جمع قلہ بالضم و تشدید لام بلندی ہر چیز و سر کوہ شواہق بالفتح و ہائے مکسور بلند ہا و کوہہائے بلند ۱۲ مولانا مرحوم و غیرہا عفر اللہ لہم ۵۷ ارباب تصوف و آن در اصل لغت پشمینہ پوشیدن ست ماخوذ از صوف بالضم کہ بمعنی پشم و لوئی از پشمینہ باشد و اصطلاح از خواہش نفسانی پاک شدن و اشیائے عالم را مظہر حق دانستن چون در زمان سابق صاحبان صفات مذکورہ صوف می پوشیدند لہذا مجاز آ اعمال و افعال ایشان را تصوف نامیدند و می تواند کہ تصوف ماخوذ باشد از صوف بالفتح کہ بمعنی یکسو شدن در دو گردانیدن ست چون و اصلان حق از ما سوی اللہ یکسو می شوند و دیگر اند کار ایشان را تصوف گفتند ۱۲ از غ ۵۸ پاک کند خدا از ہائے ایشان را ۱۲ ۵۹ آخر آنچہ برآید از سرہائے راستان محبت مرتبہ ہست و نمی یابد لذت فقر را کسی کہ برابر نباشد نزدیک او ستایش و نکوہش حاصلش آنکہ مردم را حب جاہ زیادہ از ہمہ خواہشہا می باشد و آن را ہرگز ترک نمی دہند تا آنکہ صدیقان ہم در آخر از ان پاک می شوند و ظاہر ست کہ تا حب جاہ ماند ہمہ حالات نزد صاحبش یکسان نبود و بر رنج و شادمانی متاثر گردد و این معنی منافی فقر ست ۱۲ مولانا و غیرہ عفر لہما ۵۱۰ اے آنکہ نفس بر ثبات و قرار خود واثق و معتمد باشد ۱۲ ۵۱۱ اقتحام بالکسر و قاف و کسر فوقانی و بجائے مہملہ در آمدن بچیزے اخطار بالفتح جمع خطر بفتحتین آفت و دشواری ہوائل جمع ہائل و ہائلہ بمعنی ترسانندہ جزع بفتحتین جیم و زائے معجمہ و در آخر مہملہ ناشکیبائی ۱۲ از غ وغیرہ

تا منتظم ازو صادر نشود و اما علو ہمت آنست کہ نفس[1] را در طلب جمیل حقیقی و کمال نفسانی منافع و مکارہ این جہان ملحوظ نظر اعتبار نباشد تا بوجدان و فقدان آن غمگین و شادمان نشود بحدیکہ از مرگ نیز باک ندارد چنانکہ بعضے از سُبّاق[2] میدان مکارم اخلاق گفتہ اند ما آن دیوانگان مرگ آشامیم کہ اَلْمَوْتُ[3] تُحْفَۃُ الْمُؤْمِنِ وصف الحال ماست

رباعی

آن مرد نیم کز عدم بیم آید	کان نیمہ[4] مرا خوشتر ازین نیم آید
جانیست بعاریت مرا دادہ خدا	تسلیم کنم چو وقت تسلیم آید
شعر این جان عاریت کہ بحافظ سپرد دوست	روزی رخش ببینم و تسلیم وے کنم

و اما ثبات قوت مقاومت با آلام و شدائد ست تا بزیادتی[5] درو تاثیر نکند و شکستگی زیادہ از وجدان باد راہ نیابد و اما حلم[6] طمانینت ست کہ بسبب آن زود ازو دبلکہ مطلقاً مغلوب غضب نگردد و اما سکون آنست کہ در خصومات[7] یا محاربات کہ جہت حفظ حرمت دین و ملت یا حشمت نفس و عصبیت ضرورت شود خفت نہ نماید و اما شہامت حرص[8] نفس

---

[1] اے نفس را در طلب فضائل و کمالات تحصیل منافع و دفع مکروہات دنیوی منظور نباشد تا بحصول منافع و مکروہات شادمان و بعدم حصول منافع و رفع مکروہات شادمان و بعدم حصول منافع و ظہور امور نا ملائم غمگین نہ شود بلکہ نظرش بر مثوبات اخروی مقصور بود مکارہ بالفتح و کسر را و ظہور ہا جمع مکروہ وجدان بالکسر یافتن فقدان بالضم گم کردن ۱۲ مولانا محمد ہادی علی وغیرہ غفر اللہ لہما [2] سباق بالضم و تشدید موحدہ سبقت کنندگان جمع سابق ۱۲ [3] موت تحفہ مومنست یعنی تحفہ کہ از حق تعالی بمومن میرسد ۱۲ مولانائے مرحوم [4] اے پارہ وحصۂ عدم مرا از حصۂ وجود خوشتر نماید چون عدم و وجود دو حالت ست ہر یکے را حصہ قرار دادہ ۱۲ مولانا محمد ہادی علی رحمہ اللہ تعالی [5] اے تا آلام و شدائد زیادہ در شخص یا در نفس اثر نہ کند و شکفتگی زیادہ از مقدار آلام کہ یافتہ است باو راہ نیابد ۱۲ مولانا محمد ہادی علی رحمہ اللہ تعالی [6] طمانینت بضم طائے مہملہ و کسر نون و فتح نون ثانی و میان ہر دو یائے تحتانی بمعنی سکون قلب ۱۲ از غ [7] اے در معاملات منازعت با ہم یا در جنگہا کہ برائے نگاہداشت حرمت دین و ملت رود ہر چون جہاد و تنبیہ بغاۃ یا برائے دبدبہ و وجاہت و طرفداری وغیرہ ضرورت افتد خفت نہ نماید و سبکساری نہ کند و این را عدم طیش نیز گویند حشمت بالکسر دبدبہ و بزرگی عصبیت بفتحتین و کسر موحدہ و تشدید تحتانی طرفداری و استواری در خویشاوندی ضرورت در فارسی بمعنی ضروری ہم مستعمل شود ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم و نفض دبہار عجم ۱۲ [8] یعنی آنکہ نفس مریض باشد بر کسب و تحصیل کارہائے بزرگی برائے آنکہ نام نیکو بماند و ثواب عظیم حاصل شود اقتنا بالکسر قاف و بعد آن فوقانی مکسور و نون کسب کردن و سرمایہ گرفتن ادخار بالکسر و تشدید دال مہملہ و معجمہ ہر دو راست دفای منقوطہ ذخیرہ کردن جز ین بجیم و زائے معجمہ بزرگ و بسیار ۱۲ مولوی محمد ہادی علی وغیرہ عفا اللہ عنہما ۱۲

است بر اقتناء امور عظام از جہت ادخار ذکر جمیل و اجر جزیل و اما تحمل ملکہ تکلف[1] استعمال آلات بدنی ست در اکتساب فضائل حمیدہ و شمائل پسندیدہ و اما تواضع آنست که خود را فروتری[2] بر کسانیکه در جاہ فرو تر از و باشند داند و ملاک[3] در کسب این ملکہ تذکر اشتراک افراد انسانی ست در امور فطری و سمات نقص و افتقار و صفات عجز و اضطرار باعتبار وحدت[4] اصلی و قربت جبلی که مضمون[5] یَا أَیُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِیْ خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَّاحِدَةٍ و مکنون مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَّاحِدَةٍ افصاح از ان می نماید و حجاب خفا از چہرہ حقیقت آن میکشاید و اما حمیت آنست که در حفظ حمی[7] ملت و حرمت تہاون جائز ندارد و دران باب سعی باقصی الغایات لازم شمرد و قال[8] رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اِنَّ اللّٰہَ لَغَیُوْرٌ وَّ لِاَجْلِ غَیْرَتِہٖ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ و قال[9] صلی اللہ علیہ وسلم اِنَّ سَعْدًا لَغَیُوْرٌ وَّ اَنَا اَغْیَرُ مِنْہُ وَاللّٰہُ اَغْیَرُ مِنِّیْ و اما رقت ملکہ تاثر از مشاہدہ تالم ابنائے جنس[10] اضطرابی

(interlinear glosses: فروتری — افزونی ۱۲؛ مکنون — یعنی مضمون پوشیدہ ۱۲؛ خفا — پوشیدگی ۱۲)

[1] یعنی آنکہ نفس آلات بدنی و قوائے جسمانی را در اکتساب فضائل مستعمل دارد و فرمودہ و مشتاق گرداند ۱۲ مولوی محمد ہادی علی غفر اللہ لہ و نفس [2] یعنی خود را از کہتران بہتر نشاند و این صفت اگر برائے خدا باشد موجب سرفرازی و بلندی درجات ست در حدیث آمدہ من تواضع للہ رفعہ اللہ ہر کہ فروتنی کند برائے خدا بلند رتبہ کند او را خدا ۱۲ مولوی محمد ہادی علی و غیرہ غفر اللہ لہما [3] یعنی اصل در حاصل کردن ملکہ تواضع یاد و خیال این معنی ست کہ ہمہ افراد انسانی باہم شریک ہستند در امور پیدائشی از جان و تن و اعضا و قوی و حواس در ہمگنان آفریدہ اند ہمچنین شریک اند در علامات نقصان و احتیاج و صفات عجز و ناچاری کہ ہمگنان خاکی نہاد ہستند و از نطفہ ناچیز پیدا شدہ اند و احتیاج با فریدگار برابر دارند بلکہ در امور معاش محتاج بنی نوع ہم بودہ اند پس ہرگاہ درین امور خود تامل نماید لاجرم خود را از دیگران بہتر نداند ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم [4] یعنی باعتبار آنکہ از یک اصل بوجود آمدہ اند و ہمہ اولاد آدم ہستند و باہمدیگر در پیدائش نزدیک بودہ اند ۱۲ [5] یعنی مردمان بترسید پروردگار خود را کہ آفریدہ شما را از یک ذات یعنی آدم علیہ السلام واللہ اعلم ۱۲ [6] نیست آفریدن شما و نہ برانگیختن شما مگر ہمچو آفریدن و برانگیختن یک تن یعنی بسہل آسانست و چیزے برو دشوار نیست چنانکہ از تفسیر معالم التنزیل مستفاد می شود یا تشبیہ از آنکہ ہمہ افراد انسانی یک حقیقت اند در طریق آفریدن و برانگیختن شان مختلف نباشد آنچہ برائے یکے بود ہمان برائے ہمگنان و ظاہر مقصود مصنف و مناسب مقام ہمین ست ۱۲ مولوی محمد ہادی علی [7] یعنی در نگہبانی ملت و دین و حفظ حرمت از چیز ہائے کہ محافظت از ان واجب ست مستی نماید حمی بکسر مہملہ و فتح میم و آخر الف بصورت یا بمعنی سبزہ زاری کہ برائے چرانیدن ستوران نگاہداشتہ شود ملت را بجہت وجوب الحفظ بوئن برائے مناسبت لفظ حمیت بران تشبیہ دادہ ۱۲ مولوی مرحوم و نفر و غیرہ [8] فرمودہ پیمبر خدا درود فرستد خدا بر وے و سلام کہ البتہ خدا ہر آئینہ صاحب غیرت ست و بجہت غیرت خود حرام کردہ بیحیائیہا را ۱۲ [9] فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ البتہ سعد ہر آئینہ غیرت دار ست و من زیادہ غیرتمندم از سعد و خدا زیادہ صاحب غیرت از من باید دانست کہ سعد بن عبادہ صحابی روزے گفتہ کہ اگر با زن خویش مرد اجنبی را یابم ہر آئینہ بشمشیر او را زنم حضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنرا شنیدہ چنین فرمود ۱۲ [10] یعنی آنکہ نفس از دیدن درد و رنج ہمجنسان اندوہ پذیر شود و دل بدرد آید لیکن اضطراب و انفعال خود تن بحالت نشود ۔ مولوی محمد ہادی علی غفر اللہ لہ و نفر ۔

که در احوال او ظاهر شود و اما انواع که در تحت جنس عفت است دوازده است اول حیا[۱] و آن
انحصار نفس است در وقت استشعار از ارتکاب قبیح بجهت احتراز از استحقاق مذمت
و در حدیث نبویست علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات الحیاء خیر کله[۲] دوم رفق[۳] و آن انقیاد
نفس است اموری را که حادث شود از طریق تبرع[۴] سوم حسن هدی[۵] و آن کمال رغبت نفس است
باستکمال چهارم مسالمت[۶] و آن مجاملت[۷] است در وقت تصادم آرای مختلفه و تراکم اهوای
متفرقه پنجم دعت[۸] است و آن سکون[۹] نفس است در وقت حرکت شهوت ششم صبر و آن مقاومت[۱۰]
نفس است با هوا تا مزاولت لذات قبیحه از و صادر نیاید قال الله[۱۱] تعالی و اما من خاف مقام
ربه و نهی النفس عن الهوی فان الجنة هی الماوی و بعضی صبر را[۱۲] دو قسم کرده اند یکی[۱۳] صبر از مطلوب
دوم صبر بر مکروه[۱۴] و قسم ثانی تعلق بقوت غضبی[۱۵] دارد و حلیه[۱۶] صبر زیور معاقد نبوت و فتوت است چنانچه

۱ے مراد از حیا آنست که چون نفس از قبح قبیح آگاه شود از ارتکاب آن قبیح بند گردد و پیرامون آن نگردد تا سزاوار نکوهش و مذمت نشود انحصار بالکسر بند شدن که ند بندی ازرک جاناگویند استشعار بر وزن استکبار آگاهی یافتن ارتکاب اختیار و شروع بکاری کردن ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۲ے بر دباد بهترین درودها و کامل ترین سلامها معنی حدیث اینکه حیا بهتر است تمام آن یعنی سراپا بهتر است و زشتی درو نیست ۱۲ ۳ے رفق بالکسر نرمی و ملائمت و موافقت و این نوع را ومانت هم گویند که بفتح اول و تائے مثلثه بمعنی نرمی و همواری هر چیز بزرگی است ۱۲ از لطف و غ ۴ے یعنی اموریکه از طریق تبرع و احسان پیدا شود نفس تابع آن گردد و مانع آن نیاید کذا قیل ۱۲ مولوی مرحوم ۵ے هدی بالضم و الف مقصوره راستی در راه راست نمودن و شاید که بالفتح و آخر تحتانی بود که طریقه را در رویه را گویند پس حسن هدی بمعنی نکوی اروش باشد ۱۲ مولوی محمد بادی علی وغیره عفا عنها ۶ے مسالمت باهم صلح نمودن و آشتی ۱۲ از غ ۷ے مجاملت بجائے مهمله باهم بار برداشتن تصادم باهم کوفتن و برهم زدن تراکم برهم نشستن و گرد آمدن حاصل آنکه وقت تنازع رایهاے گوناگون و خواهشهائے بوقلمون نفس را سر قدرت برداشت نماید و اضطراب را در وراه نبود و در بعض نسخ مجاملت بجیم بمعنی نکوئی کردن و بر اجمیل کشیدن یافته می شود برین تقدیر معنی آنکه نفس را هنگام اجتماع خواهشها براه جمیل آنرا و غیر آن را دفع کند ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۸ے دعت بفتحتین راحت و تن آسانی ۱۲ ۹ے یعنی آنکه نفس ساکن باشد وقت حرکت شهوت و مالک زمام خویش بود و بے اختیار نگردد ۱۲ از نفر وغیره ۱۰ے یعنی آنکه نفس مقاومت کند یا خواهشها و دفع آن نماید تا لذات قبیحه را استعمال نکرده باشد و از آن باز ماند ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۱۱ے فرمود خدائے تعالی و اما کسیکه ترسیده باشد از ایستادن بحضور پروردگار خویش و باز داشته باشد نفس را از هوا و هوس پس البته بهشت همانست جای او و لام در الماوی ضمیر مضاف است ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۱۲ے لیکن در نظر تامل هر دو قسم رجوع بیکی میکند کما لا یخفی لهذا جمهور قائل آن نشدند ۱۲ مولوی مرحوم ۱۳ے یعنی از یافتن مطلوب بیقرار نشود و ثابت ماند ۱۲ مولوی مرحوم ۱۴ے یعنی پرسیدن سختی و ناملائم جزع نکند و پای برجا باشد ۱۲ مولوی محمد مرحوم ۱۵ے چه این قوت برای دفع هر غیر ملائم است و صبر هم بر آن واقع شود ۱۲ مولوی مرحوم ۱۶ے حلیه بالکسر آرایش و صفت ها یا زیور صبر موجب آرایش و رباے نبوت و جوانمردیست حاصل اینکه فضیلت از صفات انبیا و اهل فتوت باشد و مراد از معاقد جاهاے بستن زیور هم میتواند شد ۱۲

حضرت عزت کلمهٔ متمم مکارم[۱] اخلاق و هادی طرائق توفیق و وفاق را صلی الله علیه وسلم میفرماید فاصبر[۲]
کما صبر اولوا العزم من الرسل یعنی در تحمل مشاق و تثبت بر مکاره موافقت با دیگر انبیا که مقربان بارگاه
کبریا و مؤیدان بخلعت اصطفا و اجتبا اند شیمهٔ ذات کریمه سازد و از احادیث مشهوره است الصبر مفتاح[۳]
الفرج و در حدیث دیگر ست النصر مع الصبر[۴] و در صحیفهٔ صغری که حکمای فرس در هیاکل
و معابد آویخته بودند مکتوب بوده که همچنانکه آهن طبعاً عاشق مقناطیس[۵] ست ظفر طوعاً طالب صبر ست[۶] هفتم
قناعت[۷] و آن استخفاف[۸] نفس ست بمآکل و مشارب و ملابس و غیرها و اکتفا بقدر ضرورت از جهت
اهانت بآن نه از جهت حرص جمع مال که آن تقتیر[۹] ست و شرعاً و عقلاً مذموم بخلاف اول که بکمال
محمدت موسوم ست چنانچه در کلام صادق مصدوق وارد ست القناعة[۱۰] کنز لا یفنی هشتم

ف۱ ای تمام کننده و بانجام رساننده اخلاق بزرگ و رهنمای راه توفیق و سازگاری و محبت یعنی آنحضرت درود فرستد خدا بر وی و سلام ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۲ پس صبر کن چنانکه صبر کرده صاحبان همت عالی از پیغامبران گفته اند مراد از اولوا العزم صاحبان حزم و کوشش و ثبات هستند و جمیع پیغامبران همچنین بودند پس کلمه من برای بیان باشد و گویند من برای تبعیض ست و الوالعزم اصحاب شرائع که جهد کردند در تاسیس و تقریر آن و صبر نموده اند بر مشقتها و دشمنی طعنه زنان و مشهور ایشان نوح و ابراهیم و موسی و عیسی علیهم السلام هستند و گویند پیغمبرانی که حکم کرده شدند بجهاد و بر ملا جنگ نمودند با دشمنان خدا و ایشان شش هستند نوح و هود و صالح و لوط و شعیب و موسی علیهم السلام و گویند پیغمبرانیکه صبر کردند بر بلا چون نوح بر ایذای قوم خود که میزدندش تا بیهوش می شد و ابراهیم بر آتش و ذبح ولد و ذبیح الله بر ذبح و یعقوب بر نقصان پسر و بصر و یوسف در چاه و زندان و ایوب بر گزند بیماری و موسی که قومش گفته بود انا لمدرکون شوم جواب داد که چنین نیست البته با من پروردگار منست راه خواهد نمود مراد داود که چهل سال بر خطای خود گریست و نزد بعضی الباقی هیجده پیمبر اند که در سورهٔ انعام رکوع و تلک حجتنا الخ مذکور هستند سلام الله علیهم همچنین ست در فتح الرحمن و معالم التنزیل و مدارک و بیضاوی ف۳ صبر کلید گشایش ست یعنی کارهای بسته را میگشاید فرج بفتحتین و جیم در آخر گشایش و آسایش ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۴ مدد با صبر است یعنی هر که صبر کند یاری خدا با او باشد ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۵ مقناطیس بالکسر و قاف که بجای آن غین هم آمده و در بحر الجواهر بالفتح آمده و سنگ آهن باک بهندی آنرا چمک گویند بضم جیم فارسی و تشدید میم مفتوح ظفر بفتحتین فیروزمندی طوعاً ای بخوشی و رغبت ۱۲ ازغ وغیره ف۶ و از افلاطون منقول است که گفته هر کس که تلخی صبر بچشد البته شیرینی کام بکام او برسد و مقصود ازین اسانید بیان خوبی صبر ست از روی قرآن و حدیث و قول علما ۱۲ مولانای مرحوم وغیره ف۷ قناعت بالفتح راضی شدن باندک چیز از صراح و در کشف اللغات بالکسر نوشته ۱۲ ازغ ف۸ استخفاف سبک و آسان فراگرفتن یعنی آنکه تا نفس آسان فراگیرد حاجتها را و مقداریکه ضروریست بدان اکتفا نماید و هر چه گیرد مختصر گیرد و بآن راضی باشد ۱۲ ف۹ تقتیر بر وزن تقصیر بقاف و فوقانی بعد آن تنگی کردن در نفقهٔ عیال ۱۲ ف۱۰ قناعت گنجی ست که سپری نیست و نشود ۱۲

وقار و آن اطمینان نفس ست و تحرز از شتاب[1] و حضرت متمم مکارم اخلاق علیه[2] التحیة من الله الخلاق
بِه[3] اَلْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالتَّأَنِّي مِنَ الرَّحْمٰنِ و در احکام شریعت سید الانام علیه الصلوٰة والسلام
مبالغه در نهی از تعجیل بمرتبه الیست که امام مادرﷺ که از اکابر علمای دین و امنای شرع متین ست
تصریح نموده که اگر کسے را خوف فوت نماز جمعه باشد با وجود آن در راه رفتن[4] تعجیل ننماید و از جاده[5]
ثانی و اعتدال انحراف بجوید نهم ورع[6] و آن ملازمت نفس ست بر اعمال نیکو و افعال پسندیده
قال[7] الله تعالیٰ اِنْ اَوْلِيَاۤؤُهٗۤ اِلَّا الْمُتَّقُوْنَ دهم انتظام و آن این ست که نفس[8] را تقدیر امور بر وجه لیاقت
و حسب مصلحت ملکه شود یازدهم حریت[9] و آن تمکنت اکتساب مال ست از مکاسب جمیله لائقه و صرف
آن در مصارف فائقه و امتناع از مزاولت مکاسب ذمیمه و صرف در مصارف قبیحه دوازدهم
سخا و آن ملکهٔ عدم[10] مبالات بانفاق مالست تا آنچه باشد با آنکه باید چندانکه شاید برساند و در
جوامع[11] الکلم مصطفوی علیه[12] افضل الصلوات والتسلیمات وارد ست که فرمود الله تعالیٰ

---

[1] الحاصل نفس در وقتیکه منبعث باشد بسوئے مطالب آرام نماید تا از شتاب زدگی مجاوزت حد از وصادر نشود بشرط آنکه مطلوب فوت نکند ۱۲ از نص [2] بر باد سلام از خدائے آفریدگار ۱۲ [3] شتابی از جانب شیطان ست و درنگ از جانب رحمٰن تانی بر وزن ترقی و توده بضم فوقانی و فتح همزه و دال مهمله و آخر تا که در وقف ها شود و هر دو بمعنی آهستگی و درنگ ۱۲ [4] زیرا که این راه ثواب ست و اجر بر هر قدم پس چندانکه راه دیر و اقدام زیاده بود موجب کثرت ثواب باشد و اگر جمعه فوت شود بعوضش ظهر موجود است ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم [5] جاده بتشدید دال مهمله لفظ عربیست بمعنی راه باریک راه راست که در صحرا از آمد و رفت مردم پدید آید و در فارسی بتخفیف دال مستعمل ست ۱۲ از غ [6] ورع بفتحتین پرهیزگاری ملازمت بالضم و فتح زائے معجمه پیوسته بجا و بکاری بودن و بذال نوشتن غلط ست ۱۲ از غ وغیره [7] فرمود خدائے تعالیٰ نیستند سزاوار آنجا اعنی مسجد الحرام که در آیت سابق مذکور ست مگر پرهیزگاران و گویند ضمیر راجع بخدا ست پس معنی آن باشد که نیستند دوستان خدا مگر پرهیزگاران ۱۲ از بیضاوی وغیره [8] یعنی نفس را ملکهٔ آن شود که اندازهٔ امور چنانکه لائق و مصلحت ست و بر وجهیکه باید و شاید نموده باشد ۱۲ مولانا محمد هادی علی رحمه الله [9] حریت بالضم و تشدید مهمله مکسور و فتح تحتانی مشدد آزادی و مراد از آن درینجا قدرت نفس ست بر تحصیل مال از کسبهائے نیکو و خرج کردن آن مال در مصارف محمود و باز ماندن از کوشش در کسبهائے بد و صرف مال در مصارف زشت و لایعنی ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم و غ و نص [10] اے آنکه خرچ کردن اموال بر وے سهل و آسان بود تا آنچه از مال باشد بآن کسے که مستحق داد و هر قدر که مناسبست بدهد یعنی نه تنگی کند نه اسراف ۱۲ از نص مولوی هادی علی رحمه الله [11] جوامع الکلم عبارتست از کلامیکه الفاظش کم و مطالب و معانیش بسیار باشد و چند احادیث ست که هر یک از آنها با وجود اختصار الفاظ و عبارت مطالب کثیره را مشتمل ست و قرآن را هم گویند و در صفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم ست که متکلم بجوامع الکلم بود و جوامع بالفتح و کسر میم جمع جامعه و کلم بفتح اول و کسر دوم جنس یا جمع کلمه ۱۲ از غ و منتهی الادب وغیرها [12] بر و باد بهترین سلامها و درودها ۱۲

دین اسلام را از برای خود برگزیده و هیچ چیز دین اسلام را باصلاح نمی آورد الا سخاوت و حسن
خلق پس دین خود را بهر دو مزین گردانید و در حدیث دیگر فرموده اول چیزے که در روز
قیامت در میزان حسنات نهند حسن خلق و سخاوت است و چون خدائے تعالی ایمان را آفریده
آن گفت خدایا مرا قوی گردان حق تعالی او را بحسن خلق و سخاوت قوی گردانید و چون کفر را بیافرید
گفت بار خدایا مرا قوی گردان الله تعالی او را به بخل و بد خلقی قوی گردانید و امام غزالی روایت
کرده که جمعی از کفار بنی عنبر را اسیر کرده نزد حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم آوردند حضرت
فرمود که همه را بکشید الا یکی از ایشان امیر المومنین علی کرم الله وجهه فرمود که خدا یکیست و دین
یکیست و گناه ایشان همه یکیست پس چه حکمتست که یکے از میان ایشان از قتل خلاص یافت
فرمود که جبرئیل فرود آمد و گفت که همه را بکش و این را بگذار زیرا که او سخیست و سخاوت او نزد
انکه پسندیده است و در اخبار آمده است که الله تعالی وحی بموسی علیه السلام کرد و فرمود که سامری را مکش

---

۱ ایں حدیث ... وانچه بجائے بعجمه در نسخ مکتوبه و مطبوعه نوشته اند ظاهرا تصحیف ست ۱۲ مولوی مرحوم ۲ اے در پله نکوئیها و در بعض نسخ در میزان حساب ... حساب کنند ۱۲ مولوی مرحوم ۳ حجة الاسلام ملقب ابو حامد کنیت شانست در ابتدائے حال بعلوم ظاهر
اشتغال داشتند چنانچه بر معاصران خود تفوق جستند و بآخر از زهد و تزکیه و تصفیه باطن نصیبی کامل حاصل ساختند و کتب مفیده بسیار تصنیف
نمودند مثل احیاء العلوم و جواهر القرآن و تفسیر یاقوت التاویل چهل مجلد و مشکوٰة الانوار و غیر آن در سنه پانصد و بست بجوار رحمت حق پیوست
و غزالی بفتح اول و تخفیف زائے معجمه منسوب بغزاله که قریه ایست از مضافات طوس مولد امام چنانکه در لب اللباب ست
و گویند بتشدید نامنسوب بغزال که ریسمان فروش باشد چون بار ریسمان فروشی امام را کمال دوستی بود بدو نسبت کردند ملا عصام در شرح قصیده
برده و سمعانی در کتاب الانساب بتخفیف نوشته اند و ملا عبد الغفور در حاشیه نفحات بتشدید آورده چنانکه عبد الباسط سقا
در حواشی قاموس تصریح کرده و ابن خلکان نیز بتشدید تحقیق نموده ۱۲ از غ وغیره ۴ درود فرستد خدا بر وے و سلام ۱۲
۵ ... یکے را از ایشان بکشید و تعیین آن یکے فرمود چنانکه از سیاق ظاهر ست ۱۲ مولانا محمد هادی علی مرحوم ۶ سامری بکسر
میم و تشدید تحتانی مردی بود باشنده سحر سامری که از بعض آثار جبرئیل الامی شناخت خاک زیر پائے مادیان جبرئیل برداشته
در جوف گوساله که از نقره و طلا ساخته بود انداخت گوساله زنده شد و بآواز آمد و جمعے کثیر را از امت موسی علیه السلام
بسبب گوساله گمراه ساخت قصه اش بقرآن آمده و در تفاسیر تفصیل مسطور ست ۱۲ از غ وغیره۔

زیراکه او سخیست[۱] و در حدیث نبوی ست الجنة[۲] دار الاسخیاء و در تحت سخا[۳] انواع بسیار ست و تفصیل آن از مطولات[۴] جستجو توان داشت و بباید دانست که شجاعت غالباً مستلزم سخاوت می باشد چه هرگاه که نفس را تحمل اخطار و تثبت در مخاوف که مظنهٔ هلاک باشد ملکه گردد و بذل روح نزد او خطیر نماید هر آئینه نقصان و فوات مال او را در نظر اعتبار[۵] در نیاید و خلاف این بغایت نادرست و استلزام سخاوت شجاعت را اکثری نیست[۶] اگرچه بیشتر از استلزام دیگر ملکات[۷] است اما انواعی که تحت جنس عدالت ست هم دوازده است اول صداقت دوم الفت[۸] سوم وفا[۹] چهارم شفقت پنجم صلهٔ رحم ششم مکافات هفتم حسن شرکت هشتم حسن قضا نهم تودد دهم تسلیم یازدهم توکل دوازدهم عبادت اما صداقت عبارتست از دوستی صادق

---

۱ در بعض روایات آمده که موسی علیه السلام از وی پرسید که کجا بودی گفت در جواب یک نان بودم که هر روز بصدقه میدادم امروز واقع نشد لاجرم در قید افتادم ۲ بهشت خانه سخیا نست و از ینجا گفته اند بخیل ار بود زاهد بحر و بر ؛ بهشتی نباشد بحکم خبر ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۳ پس نوع اضافی جنس اضافیست نوع باعتبار جنس عفت و جنس باعتبار انواع خود ۱۲ مولوی مرحوم و مغفور ۴ هشت ازان در اخلاق ناصری آورده اول کرم و آن عبارت ازان ست که بر نفس سهل نماید انفاق مال بسیار در امور یکه نفع عام باشد و قدرش بزرگ بود بر وجهیکه مصلحت اقتضا کند دوم ایثار بیائے معروف و مثلثه بعد آن منفعت غیر را بر منفعت خود مقدم داشتن و آن اینست که بر نفس آسان باشد برخاستن از سر مایحتاجی که بخاصه او تعلق داشته باشد و بذل کردن در وجه کسیکه استحقاق آن او را ثابت بود سوم عفو از خطا درگذشتن و آن اینکه بر نفس آسان شود ترک مجازات ببدی یا طلب مکافات به نیکی با وصف قدرت بر آن چهارم مروت بفتحتین و تشدید واو مفتوح مردمی و آن اینکه نفس را رغبتی صادق بود بر تحلی بر نیت افادات و بذل ما لابد بزیادت بر آن پنجم نیل بالفتح و تحتانی دریافتن و آن عبارت از ینکه نفس ابتهاج نماید بملازمت افعال پسندیده و ملازمت بر سیرت ستوده ششم مواسات بالضم غمخواری و آن اینکه معاونت یاران و دوستان و مستحقان کند در معیشت و شرکت دهد ایشان را با خود در قوت و مال هفتم سماحت بالفتح جوانمردی و سهل گرفتن و آن بذل کردن بعض چیزها باشد بخوشی از چیزهائیکه واجب نبود بذل آن هشتم مساحت آسان گرفتن کار و چیزے را سهل پنداشته توجه بآن نکردن و آن اینکه ترک چیزها کند که واجب نبود ترک آن از طریق اختیار ۱۲ از نص و غ ۵ زیراکه جان بمراتب افضل از مال ست و مال در مقابلهٔ جان وقعتے ندارد ۱۲ مولوی مرحوم ۶ یعنی آنکه شجاع باشد و سخی نبود ۱۲ ۷ یعنی سخاوت شجاعت و به نسبت دیگر ملکات مستلزم ترست ۱۲ ۸ بالضم خوکردن دوستے ۱۲ ۹ وفا بالفتح بسر بردن دوستی و بجا آوردن وعده و عهد سخن شفقت بفتحات و در فارسی بسکون ثانی هم مهربانی صلهٔ رحم بکسر صاد مهمله و فتح لام و فتح را و کسر حائے مهملتین پیوند خویشی ایجیت و سلوک داشتن با اقربا مکافات بالضم با هم بدی بدی پاداشتن و پاداش دادن ۱۲ از غ وغیره ۱۰ تودد برو زن تردد دوستی تسلیم سپردن و گردن نهادن توکل بفتحتین و تشدید کاف مضموم بخدا سپردن کار و دل بریدن از اسباب دنیا عبادت بالکسر بندگی کردن و پرستش حق نمودن ۱۲ از غ وغیره۔

و علامت صدق محبت آنکه احکام اثنینیت[1] در آنچه شرعاً و عقلاً رفع توان کرد رفع نمایند
و در البنائے اتحاد را استحکام دارند بر وجهی که هر چه بر خود نه پسندند بر صدیق[2] نپسندند و هر چه در حق خود
خواهند در حق او خواهند و حضرت رسالت پناه علیه[3] جلائل صلوات الله اشارت باین معنی
فرموده حیث قال صلی الله علیه وسلم لا یؤمن احدکم حتی یحب لاخیه ما یحب لنفسه اما الفت
آنست که آراے طائفه و عقائد ایشان در معاونت یکدیگر متالف[4] و متفق شود و اما وفا آنست
که از طریق مواسات تجاوز جائز ندارند و بعضے تفسیرش بانجاز[5] مواعید و قضاے حقوق نموده اند
و اما شفقت[6] تأثر و انفعال است از نا ملائمی که بر کسی واقع شود و قصر همت بر ازالت آن
چه[7] نزد ارباب[8] بیان و اصحاب عیان مبرهن و محقق است که تمامت ذرات کائنات از
مشرع وحدت حقیقی فیض وجودی یابند و جمیع اعیان ممکنات در ارتضاع لبان
تربیت از افادیق اخلاف توفیق آنحضرت متساوی الاقدام و متقارب المحط والمقام اند

---

[1] اثنینیت بالکسر تاے مثلثه و فتح نون و سکون تحتانی و کسر نون دوم و فتح و تشدید تحتانی دوم بمعنی دوئی ۱۲ [2] بود باد بزرگ و درودهاے خدا
جائیکه فرموده آنحضرت درود فرستد خدا بر وے و سلام که ایماندار نمی شود کسے از شما تا آنکه نخواهد برائے برادر مومن خود آنچه میخواهد برائے
ذات خود یعنی چنین کس ایمان دار کامل نمی شود ۱۲ مولوی محمد هادی علی وغیره غفر لهما [4] یعنی گروهے خوگر و متفق برین معنی شوند که در حوائج و
کارها یکدیگر را اعانت می کرده باشند ۱۲ مولوی مرحوم و مغفور [5] انجاز بالکسر و نون و جیم و آخر معجمه وعده بجا آوردن و مواعید بفتحتین جمع میعاد بالکسر
بمعنے وعده ۱۲ از غ [6] یعنی از مکروهے که بکسے رسد دلش بترسد و بر دفع آن مکروه همت برگمارد ۱۲ مولوی محمد هادی علی عفی الله تعالی [7] بیان
علت تأثر ست از رسیدن مکروه بدیگران و حاصلش آنکه همه در حقیقت یکے هستند و در امت خاصه وجود و پرورش از حق تعالی متشارک
پس یکے از الم دیگرے لامحاله متأثر شود ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم [8] یعنے نزد ارباب عقول و از اهل مشاهده مدلل و ثابت ست که همه
موجودات از راه وحدت حقیقی که افاضت حق تعالی باشد فیض وجودی یابند و جمیع موجودات ممکن و بشیر مکیدن سینه تربیت
و پرورش باری تعالی از آنچه مجتمع است در پستانهاے توفیق آنحضرت جل شانه برابر اند و محل و مقام شان قریب یکدیگر الحاصل
همگنان یکسان از توفیق تربیت می یابند ارتضاع بالکسر شیر مکیدن لبان بالفتح سینه افادیق بفا و دال و جمع الجمع فیقه بالکسر که در اصل
فوقه بود واو از کسره ماقبل یا شد و آن شیر یست که میان دو دوشیدن جمع شود در پستان و کلمه از برائے افادیق برائے
تبعیض ست یا بیان شیر که از ارتضاع فهمیده می شود اخلاف بالفتح جمع خلف بالکسر سر پستان ستور و مردم خط بفتحتین و تشدید
طاے مهمله فرودگاه و مراد از آن مطلق جا و مقام ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم وص.

خصوصاً افراد انسانی کہ بموجب نص[1] محکم قرآنی علاقہ اتحاد نفسانی ایشان مبرم ومحکم ورابطہ ایتلاف جانی میان ایشان متاکد و مستحکم ست **مثنوی**

بنی آدم اعضائے یکدیگر اند — کہ در آفرینش زیک جوہر اند
چو عضوی بدرد آورد روزگار — دگر عضوہا را نماند قرار
تو کز محنت دیگران بے غمی — نشاید کہ نامت نہند آدمی

و[2] این مقام را مراتب مختلفہ و مدارج متفاوتہ ہست واز شیخ شبلی[3] قدس سرہ منقولست کہ از چوبیکہ بر بہیمہ زدند اثر ضرب بر اعضائے او ظاہر شد وسر این معنی اگرچہ بر محبوسان[4] مضیق مضائقات رسمے کہ نظر ایشان بکنہ اشیا نرسیدہ وجمال حقیقت حائل ندیدہ وحقائق[5] را از ظروف حروف اساطیر مسطورہ کتب متداولہ فرا گیرند ودر ادعیہ وہم وخیال ضبط نمایند وتجاوز از ظواہر کلمات مصنفان بہیچ وجہ جائز ندارند مخفی خواہد بود لیکن بر طالب دیدہ[6] باز کہ سبل تقلید غشاوہ بصیرت او نشدہ باشد وغبار

[1] ای بموجب آیت استوار قرآنی کہ مراد ازان کریمہ خلقکم من نفس واحدۃ بودہ است چنانچہ سابق گذشت اتحاد نفسانی یکے بودن در ذات کہ از آیت مؤید است مبرم بروزن ومعنی محکم ایتلاف بالکسر ہمدگر الفت وآمیزش گرفتن متاکد بضم دال وتحتین وتشدید کاف مفتوح تاکید کردہ شدہ ۱۲ مولوی محمد ہادی علی وغیرہ غفر اللہ لہما [2] ای تاثر وانفعال در ہمگنان یکسان نیست بل کم وبیش می باشد مولوی مرحوم مغفور [3] شبلی منسوب بطرف شبل بالکسر بمعنی بچہ شیر لقب یکی از اولیائے کامل کہ ابوبکر نام داشت گویند چون در خردسالی با بچہ شیر بازی میکرد چنین مشہور شد ۱۲ مولوی محمد ہادی علی غفر اللہ لہما [4] ای اسیران جائے تنگ تنگیہائے رسم وعادت مضیق بروزن رفیق تنگی وجائے تنگ مضائق بالفتح جمع مضائقات جمع الجمع ۱۲ مولوی محمد ہادی علی وغیرہ غفر اللہ لہما [5] ای مطالب از ظرفہائے حروف افسانہا کہ در کتب مشہورہ آن حروف مکتوبست بر آوردہ ودر ظروف وہم خیال خود نگاہ میدارند یعنی صرف بفہم آنچہ از ظاہر لفظ وعبارت بر آید اکتفا میکنند وپابند آن می باشند حروف را کہ معنی درآنست ظروف گفتہ اساطیر بروزن تباشیر افسانہائے باطل مسطورہ صفت آن متداولہ دست بدست شوندہ ادعیہ بالفتح وکسر عین مہملہ آوندہا وظروف جمع وعاء بالکسر ۱۲ مولوی محمد ہادی علی وغ عفی عنہما [6] ای دیدہ ور وبینا یا کسیکہ دیدہ اش باز باشد سبل بفتحتین بیماری است بختین چشم ودر منتخب آشوب وسرخی چشم وگویند موی زائد گون اندرون پلک روید در چشم خلد وازان آب جاری ماند ودر کتب طب نوشتہ اند مرضیست کہ ازان رگہائے چشم سرخ وممتلی شود وعیان گردد وچشم بخارد وآب جاری ماند تقلید پیروی کسے کردن بے دریافت حقیقت غشاوہ بالکسر پردہ حمویہ بروزن تشبیہ راندو کردن وظاہر آراستن ومکر وفریب تملق جدال بالکسر جنگ وخصومت تدلیس پوشیدن عیب کالا از خریدار وفریب دادن ضلال بالفتح گمراہی فطانت بالفتح زیرکی ودانائی وحاصل معنی ہر دو فقرہ ظاہر ۱۲ از غ وغیرہ

تمویہات جدال و تدلیسات اہل ضلال چشم فطانت اورا پوشیدہ نماند که وہم در امور طبیعی فعالست ولہذا از تخیل حموضت در دندان خدر پیدا شود و بر دود بر سر دیوار بلند متوجہ سقوط گردد باآنکہ اگر در زمین بہمان قدر مسافت حرکت کند وہم سقوط نباشد و ہمانا بعد از تذکرۂ این احوال عقل را از قبول امثال آنچه درین محال نموده شد استنکافی نماند و این جہتیست که از جہت تنزل بمدارک افہام ممارسان حکمت رسمی بر لوح تدوین تبت رفت والا بیت

	بالاتر ازین زبان زبان دگرست	بیت	سر غم عشق را بیان دگرست	
	درین مشہد که انوار تجلی ست		سخن دارم ولے ناگفتن اولی ست	

و اما صلۂ رحم آنست که خویشاوندخود را در ثروت و رفاہیت با خود شریک گرداند و ہمچنانکه قرابت صوری را حقیست قرابت معنوی را که تناسب روحانیست و آنرا قربت

ف۱ اے از محض وہم امور طبیعی اثر ش پیدا می شود گو اصلش نباشد ۱۲ مولوی مرحوم ف۲ یعنے اگرچہ ترشی نخورده باشد محض از خیال کردنش کند دردندان پیدا می شود و ہمچنین بسیارست که بتصور چیزے شیرین یا ترش آب در دہن می گردد و حموضت بفتحتین و حائے مہملہ و ضاد معجمہ ترشی خدر بفتحتین خوابیدگی و سستی اندام ۱۲ مولوی مرحوم وغیرہ ف۳ اے چون در رفتن بالائے دیوار انسان را وہم سقوط غالب میگردد می افتد اگرچہ سبب سقوط در آنجا موجود نیست ۱۲ مولوی مرحوم ف۴ اے بقدر عرض دیوار بل نہایت کمتر ازان حرکت کند اگرچہ این حرکت اسرع ہم بود وہم سقوط نباشد و نمی افتد پس معلوم شد که آن مسافت و حرکت موجب سقوط نیست ۱۲ مولوی مرحوم ف۵ اے بعد یاد گرفتن حالات وہم که مذکور شد و شنیده و نموده اند عقل را از قبول کردن آنچه از تاثیر یکے بالم دیگرے ظاہر کرده شد اعراضی باقی نماند استنکاف بالکسر رو گردانیدن و ننگ و عار داشتن ۱۲ مولوی مرحوم وغیرہ ف۶ اے این وجه توسط وہم که نوشته آمد بر سبیل تنزل ست که بمقامات دریافت نہمہائے مشاقان حکمت رسمی بر لوح جبین و تالیف ثبت نموده شد یعنی این وجه ضعیف ست که بموجب قواعد حکمت مروجہ مرقوم گردید حالا بحقیقت سر این معنی دیگرست که عارفان و اہل باطن دریابند و رمز شناسان علم الیقین بدان پے برند و تجلی ازان در قول او که تا مرت ذرات کائنات الخ بیان رفت ۱۲ مولانائے مرحوم ف۷ اے ثروت بالفتح بسیاری مال و توانگری و نعمت و رفاہیت بالفتح و تخفیف تحتانی تن آسانی و فراخ عیشی از غ ف۸ یعنی چنانکه صلۂ رحم در خویشاوندان گفته اند در بیگانگان ہم مراعاتش باید چه در انجا اگرچه قربت ظاہری نیست لیکن قرابت معنوی که مناسبت روحانی باشد درمیان ہمه آدمیان ثابت و متحقق ست پس حق آن نگاه باید داشت ۱۲ مولوی مرحوم

وقرابت الٰهی خوانند حق صله نگهدارد بلکه رعایت حق آن اوکد و احق است[1] چنانچه محدث
بصواب امیرالمومنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه[2] فرموده القرابة[3] لحم ودم والقربة[4] روح
ونفس وشتان ما بینهما ع دانی که بسیار است فرق از آب تا گل تا جان و دل؛ واما مکافات
آنست که هر نفعے که از کسے باو رسد مثل آن یا زیادت بران مقابل گرداند واگر ضررے از کسے بدو رسد بکمتر[5]
ازان مجازات کند واما حسن شرکت آنست که معاملات[6] بر وجهے کند که موجب انحراف
خاطر شرکا نباشد بحسب[7] امکان وبشرط محافظت بر قانون عدالت واما حسن قضا آنست
که حقوق مردم بگذارد[8] وخود را[9] از منت[10] و مذمت دور دارد واما تودد طلب[11] دوستی اکفا و افاضل
است بطیب کلام و انعام و اکرام و دیگر اسباب که موجب جلب محبت تواند شد واما تسلیم آنست
که باحکام الٰهی ونوامیس شرعی و اوضاع[12] نبوی و نظائر آن از رسوم ائمه شریعت ومشائخ
طریقت رضا دهد وبحسن[13] قبول تلقی نماید واگرچه موافق طبع او نباشد وحضرت

ف۱ اے بلکہ رعایت حق قرابت معنوی موکدتر و سزاوارتر است از رعایت حق قرابت صوری ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم ف۲ خوشنود باد خدا از وے ۱۲ ف۳ یعنی قرابت ظاہری باعتبار گوشت او خونست و قربت معنوی باعتبار روح و نفس بسیار فرقست میان ہر دو ۱۲ مولوی مرحوم ف۴ اے در عوض نفعے کہ بخودش رسیدہ برابر آن نفع یا زیادہ ازان باو رساند ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم ف۵ و اگر یکسر ترک مجازات نماید باوصف قدرت پس عفو باشد کہ در انواع سخا داخلست ۱۲ مولوی محمد ہادی علی عفر اللہ لہ ف۶ یعنی داد و ستد و جز آن از معاملات بر وجہ اعتدال کند چنانکہ موافق طبائع دیگران افتد ۱۲ از نص ف۷ یعنی اگر معاملہ بر وجہ اعتدال کند و شرکا راضی نشوند مگر بدانچہ در امکانش نیست او معذور بود و حسن شرکت بجا آوردہ باشد ۱۲ مولوی محمد ہادی تغمدہ اللہ بغفرانہ ف۸ و اگر رضائے خواطر بدان باشد کہ از قانون عدالت بیرونست مراعاتش نباید کہ آن حسن شرکت نباشد ۱۲ مولوی مرحوم ف۹ بگزارد و بزائے معجمہ ادا کند نہ بذال چنانکہ در اکثر نسخ از قلت اعتنا نوشتہ اند ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ یعنی بدون منت نہد و از ندادن مستحق مذمت نگردد و چہ ادائے حقوق واجب ست منت را دران گنجائش نبود و عدم ادا ظلم باشد ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۱ یعنی دوستی پیدا کردن با ہمسران و برتران از خود بخوش کلامی و داد و دہش و حسن سلوک و خندہ روئی و دیگر آنچہ بدان دل مردم بدست آید و موجب کشش محبت شود اکفا بالفتح و فا ہمسران جمع کفو ۱۲ مولوی محمد ہادی علی و غیرہ عفی عنہما ف۱۲ اے قواعد مقررہ و نہادہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم رسوم آئینہا و مراد از ائمہ شریعت صحابہ و تابعین و تبع تابعین و فقہا و محدثین و غیرہم و از مشائخ طریقت علمائے باطنی و اہل معرفت ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۳ اے بہ قبول نیکو و خوش منشی و تازہ روئی و رغبت بپذیرد و کراہت و ناخوشی را بدل راہ ندہد تلقی بر وزن ترقی ملاقات کردن و پذیرفتن ۱۲ مولوی محمد ہادی علی و نص و غ عفی اللہ عنہم۔

رب الارباب[1] در کتاب اعجاز انتساب تسلیم را بابلغ وجهی از تاکید موقوف علیه ایمان[2] داشته کما قال الله[3]
تعالی فلا وربک لا یؤمنون حتی یحکموک فیما شجر بینهم ثم لا یجدوا فی انفسهم حرجا مما قضیت
ویسلموا تسلیما و اما توکل آنست که در امور یکه حوالت[4] آن بمقدرت و کفایت بشری نباشد
واندیشه دران مجال تصرف صورت نبندد ز زیادت و نقصان و تعجیل[5] و تاخیر نطلبد و توکیل[6]
به نعم الوکیل کرده خیالات فضول را بر طرف کند بیت

رضا[7] بداده بده وز جبین گره بگشا	که بر من و تو در اختیار نگشادست

و از حضرت[8] سید ارباب الکمال علیه الصلوة والسلام من الملک المتعال مرویست که فرمود
هر کس که در وقت خروج از خانه این دعا بخواند حضرت جواد مطلق از خزانه بی نفاذ[9] خود در رزق
او وسعت کرامت فرماید بسم[10] الله علی نفسی ودینی ومالی اللهم رضنی بقضائک وبارک فیما قدر لی

ف۱ اے پروردگار پروردگان و خداوند خداوندان که حق تعالی ست در کتابیکه اعجاز بآن انتساب دارد یعنی قرآن شریف ۱۲ مولوی مرحوم
ف۲ اے ایمان را بر تسلیم موقوف داشته فرمود که تا تسلیم نبود ایمان نه باشد ۱۲ مولوی مرحوم ف۳ چنانکه فرمود خدائے برتر پس قسم پروردگار تو که
ایشان مسلمان نباشند تا آنکه حاکم کنند ترا در اختلافے که واقع شد میان ایشان باز نیابند در دل خویش تنگی از انچه حکم فرمودی و قبول کنند با نقیاد
لا زائدست برائے تاکید معنی قسم و لا یومنون جواب قسم یا تقدیر چنین باشد نیست هر بار فرمود ربک لا یومنون حرج تنگی یا شک زیراکه شک کننده
تنگی می باشد تا ظهور یقین و تسلیما مصدر موکد فعل ست بمنزله تکرار آن گویا گفته شد که قبول کنند حکم تو با نقیاد ظاهری و باطنی که دران شبه نماند ۱۲ از
فتح و بیضاوی و مدارک ف۴ اے در امور یکه از اختیار انسانی بیرون بود و قدرتش دران کافی نباشد و فکر و تدبیرش کارگر نیامده محض بتقدیر حق تعالے
تعلق دارد چون رزق و نزول باران و غیر آن مقدرت بالفتح و کسر سوم قدرت و توانائی ۱۲ مولوی محمد هادی علی وغ غفر الله تعالی ف۵
اے از فکر تدبیر خود نه اینکه از خدائے تعالے هم طلب نه کند چه دعائے نصرت و توسیع رزق و جز آن در قرآن و حدیث بسیار آمده پس ظاهر
آنکه چنین دعا نه منافی توکل ست و نه مخالف دعائے توکل فتامل ۱۲ له رحمه ف۶ اے تفویض کرده به بهتر وکیل یعنی جدا کرده
خیالات زائد را چون تدبیرات حصول و اندیشه فوت از دل دور کند ۱۲ مولانا محمد هادی علی تغمده الله بغفرانه ف۷ اے
بانچه ترا داده شده است راضی باش و مکدر و اندوهگین مباش که از نهانی هیچ نه کشاید چه کسے را دران اختیار نیست ۱۲ مولوی
مرحوم ف۸ سردار صاحبان کمال یعنی آنحضرت بر وی باد درود و سلام از خدائے پادشاه برتر ۱۲ مولوی مرحوم
ف۹ نفاذ بالفتح نیست و سپری شد وسعت بفتحتین کشایش و فراخی ۱۲ از غ وغیره ف۱۰ بسم الله یعنی
برکت نام خدا باد بر جان من و دین من و مال من خدایا راضی دار مرا بحکم خود و برکت و افزونی ده در انچه اندازه
کرده برائے من تا آنکه دوست نه دارم شتابی انچه درنگ آن خواسته و نه درنگ چیزے که شتابی آن
خواستند بدرستیکه تو بر هر چیز قادر و توانا هستی ۱۲ مولوی محمد هادی علی وغیره عفی الله عنهما۔

حَتّٰی لَا اُحِبَّ تَعْجِیْلَ مَا اَخَّرْتَ وَلَا تَاْخِیْرَ مَا عَجَّلْتَ اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ و بر ناظر بصیر پوشیدہ
نیست کہ مضمون[1] این دعا طلب عطیۂ توکل و رضا بمجاری قضاست چہ ارادت[2] خود را
بارادت حق راست می باید ساخت و حجرۂ دل را از وساوس دواعی نفس و ہوا بکلی
پرداخت تا سکینۂ الٰہی و طمانینت نامتناہی در دل فرود آید آنگاہ[3] حوادث بر طبق ارادت
او واقع شود و کائنات بر نہج مشیت او در وجود آید و اما عبادت آنست کہ تعظیم[4] و تمجید
مبدء حقیقی کہ او را از کتم عدم محض جود و کرم بے سابقۂ استحقاقی بشہد وجود آوردہ
و نعیم غیر متناہی از خزانۂ الطاف الٰہی بر و افاضت کردہ و مقربان[5] حضرت او از ملائکہ و انبیاء
و صحابہ و تابعین و اولیا و حکمائے متالہین و اتقیا[6] و احکام شریعت و التزام وظائف رسوم
ملت ملکہ گرداند و تقوی[7] و تحرز از معاصی کہ مکمل این معنی ست شعار[8] و دثار خود سازد و مدرک[9]

۱؎ یعنی ازین دعا ہم طلب توکل برمی آید و بس ہمچنانکہ قضا ہائے جاری شدن آن و مراد ازان آنچہ حکم الٰہی بدان جاری شدہ ۱۲ مولوی مرحوم
۲؎ ظاہر این عبارت پہلو بآن میزند کہ چو طلب توکل دعا نباید کرد و چشم بر قضائے الٰہی باید داشت و گروہے از زہاد با ستحباب ترک دعا علی الاطلاق رفتہ اند و بعضے ازیشان بہ بعض قیود روا داشتہ و نزد جمہور مطلق دعا مستجاب و موجب فضل و ثوابست و در قرآن و حدیث امر بہ مطلق دعا وارد شدہ و رد و تضاد بدعا و نفع دعا در بلائیکہ نازل شدہ و نازل شود در خبر آمدہ چنانکہ در حصن حصین و بعض حواشی آنست ۱۲ مولوی مرحوم ۳؎ اے وقتی کہ ارادہ اش با ارادۂ حق راست شود و دل از وساوس خالی گردد و سکینہ در و آید ۱۲ مولوی مرحوم ۴؎ مبتدا است تمجید بندگی کردن عطف بران مبدء حقیقی حق تعالیٰ و قول او کہ او را تا لفظ افاضت کردہ در جملۂ معترضہ کتم بالفتح پردہ سابقۂ استحقاقی کہ پیش ازین باشد مشہد جائے ظہور نعیم بکسر اول و فتح دوم جمع نعمت افاضت بالکسر ریختن و خبر رسانیدن ۱۲ مولوی مرحوم وغیرہ۔
۵؎ عطفست بر مبدء اے تعظیم مبدء حقیقی و تعظیم مقربان صحابہ بالفتح یاران و کسانیکہ صحبت رسول صلی اللہ علیہ وسلم یافتہ باشد و تابعین آنانکہ بصحبت صحابہ رسیدہ اند متالہین پرستندگان آلہ ۱۲ مولوی مرحوم وغیرہ عفی عنہ ۶؎ عطفست بر تعظیم تمجید و التزام بمعنے لازم گرفتن بر خود عطف بران وظائف جمع وظیفہ رابتہ مقرری ملکہ گرداند خبر مبتدا یعنی تعظیم خدا و مقربان حضرتش و فرمانبری احکام شریعت ملکہ خود سازد ۱۲ مولوی محمد ہادی علی وغیرہ عفی عنہما۔
۷؎ اے ترس و پرہیز از گناہان کہ مکمل تعظیم و انقیاد ست چہ کسے کہ باوامر قیام نماید و از نواہی باز نماند اطاعت کامل کردہ باشد ۱۲ مولوی مرحوم ۸؎ اے لباس دائمی ظاہری و باطنی خود سازد و ہمیشہ نہان و آشکارا با تقوی ماند شعار بالکسر جامہ کہ زیر جامہ دیگر پوشند یعنی جامہ کہ متصل ببدن باشد مثل قبا و ازار و کلاہ و دثار بالکسر جامہ کہ ببدن ملصق نباشد و آنرا بر جامۂ دیگر پوشند مثل چادر و رضائی و جز آن و گویند شعار لباس گرما و دثار جامہ سرما ۱۲ مولوی مرحوم وغیرہما عفی عنہم ۹؎ مدرک بالضم و فتح را صیغہ ظرف اے مقام ادراک و دریافت و تفصیل عبادت شریعت از اینجا باید گرفت ۱۲ مولوی مرحوم

تفصیل عبادات شرعیست و چون بحث از حکمت از اشیا بر وجهی ست که عقل باستقلال
بآن تواند رسید و تفاصیل احکام شرعی از حیطهٔ استقلال عقل خارجست و قصارای
مدرک عقل درین امور نحوی از اجمال ست چه جز بنور نبوت راه بنهانخانهٔ اسرار شریعت
نتوان برد پس احکام فقهی من حیث الاجمال داخل حکمت عملی باشد و من حیث التفصیل
خارج اینست انواع فضائل و از ترکیب بعضی با بعضی اخلاق نامحصور متولد شود و حکما گفته اند
همچنانکه امزجه در اشخاص متفاوتست و دو شخص بر یک مزاج نمیتواند بود اخلاق نیز
متخالفست تا دو نفس بر یک خلق نباشد و ارسطاطالیس گفته که سبب اختلاف اشکال
افراد انسان با آنکه در دیگر افراد حیوانات باین مرتبه نیست آنست که در افراد انسان
بواسطهٔ تفنن ادراکات کیفیات مختلفهٔ نفسانی که تابع مزاج تواند بود هست و هر کیفیتی
نفسانی مقتضی هیئتی خاص ست چه هیئت فرحان از هیئت غضبان و هیئت محزون
از هیئت مسرور ممتاز ست بخلاف افراد دیگر حیوانات که در ایشان زیاده از نفس
ادراک چیزی نیست پس اختلاف کیفیات نیز بسیار نباشد و اشکال ایشان متقارب نماید

ف۱ یعنی عقل تنها بے اعانت نقل آنرا تواند دریافت استقلال تنها بکاری استادن ۱۲ مولوی مرحوم ف۲ قصارا بالضم نهایت کار مدرک بالضم و فتح یا دریافته اسم مفعول اے غایت کار اینکه عقل احکام شرعی را باجمال دریافته ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۳ مقصود ازان قول ارسطاطالیس استشهاد است بر نامحصور بودن اخلاق ۱۲ مولوی محمد هادی علی غفر الله له ف۴ وچون نفوس غیر متناهی ست و خلق هر نفسی علیحده اخلاق نیز نامحصور باشد ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم ف۵ که دو آدمی بجهت بر یک شکل و صورت نمی باشند ۱۲ مولوی مرحوم ف۶ چه صدها بر یک صورت می باشند و یکے از دیگرے متمیز نمی گردد چنانکه مشاهدست ۱۲ مولوی مرحوم ف۷ اے بسبب آنکه افراد انسانی ادراکات و تصورات گوناگون دارند کیفیات مختلفه در ایشان هست ۱۲ ف۸ مسرور شاد و خرش و کیفیت فرح مقابل غضب دیگر است و کیفیت سرور مقابل حزن دیگر کما لا یخفی ۱۲ مولوی مرحوم ف۹ اے صرف ادراکات جزئے دارند نه تفنن ادراکات و باید دانست که ادراک درین جا بمعنی عقل نیست ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ متقارب قریب همدگر نماید اے بنظر آید ۱۲

تنویر۱ در طی این مباحث بمقتضائے مقدمۂ که تمهید یافت مسامحات باشد از جملۂ آنکه ذکا و سرعت فهم و نظائر آن در عداد۲ انواع مندرجه در تحت جنس حکمت عد کرده اند و حال آنکه آنها اسباب حکمت اند بنا۳ بر تفسیر ثم الحکمة بما مرّ ذکره آری اگر حکمت را تفسیر کنند بملکه که قوت نظری بآن متمکن شود۴ از معرفت احوال موجودات انواع مذکوره در تحت آن مندرج توان۵ داشت و همچنانست آنچه گفته اند که چون حرکت قوت نطقی باعتدال باشد از ان حرکت علم حاصل شود و بتبعیت حکمت مبتنی بر همین۶ تواند بود و با لجمله مسامحات درین فن امعذرتی تمهید نموده شد

لمعۂ چهارم چون این فضائل معلوم شد باید دانست که بازائے اینها صفتی چند ست که نه از ان جنس ست و بآن مانند است چنانچه سبب انخداع جمعی که ممارست علم اخلاق ندارند شود پس لائق نمود بیان فرق میان فضائل و رذائل شبیه بدان نمودن و تمیز میان شبه۷ و جواهر نفیسه کردن تا طالبان جواهر کمالات انسانی و راغبان نفائس ملکات نفسانی بازی نخورند و تلبیس۸ و دغلان و تمویه قلابان فریفته شده خرمهره را بنرخ دُرّ و لآلی نخرند اما در فضیلت حکمت جمعی باشند که مسائل علوم را حفظ نمایند و نکات۹ و دلائل که بتلقف فرا گرفته باشند تقریر کنند بنوعی که جمعی ایشان را

ف۱ یعنی در تنویر و ضمن مباحثے که بالا گذشته بمقتضائے مقدمه که در آخر لمعۂ اول ذکر کرده شد بعض مسامحات سهل انکار رها است ۱۲ مولوی محمد هادی علی غفر الله تعالیٰ له ف۲ اے شمرده اند عدد بافتح شمردن ۱۲ ف۳ بنا بر تفسیر شان حکمت بچیزے که گذشت ذکر آن یعنی آنکه حکمت عبارتست از علم باحوال موجودات بر وجهیکه فی الواقع چنان باشد بقدر طاقت بشری و ظاهر که ذکا و جز آن اسباب چنین عملست و حقائق موجودات بدون آن معلوم نشود ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم ف۴ اے قادر شود بر معرفت صدر تمکن کلمه از می آید ۱۲ مولوی محمد هادی علی تغمده الله بغفرانه ف۵ زیرا که ذکا و سرعت فهم و غیر آن هم ملکه باشد کذا قیل ۱۲ ف۶ گویند بر همین تفسیر یعنی اخیر و گویند بر مسامحت ۱۲ ف۷ شبه بفتحتین و ها مختفی دانهائے آبگینه که بهندی پوت گویند و نام سنگے سیاه و براق که سبک و نرم مانند کهربا باشد هم نوشته اند ۱۲ از غ ف۸ تلبیس مکر و فریب و دغل بفتحتین و غین معجمه دغا باز و مکار قلاب بافتح و تشدید لام گرداننده از سره بناسره یعنی دغاباز ۱۲ غ ف۹ یعنی نکته ها و دلائل حقائق که بطریق تقلید و تلقف بے اذعان و تحقیق فرا گرفته باشند بدا اثنائے محاوره و مناظره تقریر کنند نکات بالکسر جمع نکته بالضم سخن پاکیزه که پوشیده باشد و هر کس آن نداند تلقف حرف سوم قاف مشدد مضموم زود فرا گرفتن چیزے را و چالاکی نمودن ۱۲ از نفس و غ و غیرها.

از صدق فراست[۱] و نور کیاست نصیبی نباشد از غایت استحسان[۲] تعجب کنند و بر وفور[۳] دانش ایشان گواهی دهند و حالانکه ایشان را الیقین و اطمینان بهیچ مسئله نباشد و در نفس ایشان هیچ نقش راسخ نه و حال ایشان در تشبه بعلما و اذکیا همچون حال بعضی حیوانات است در محاکات[۴] افعال و اقوال انسانی چون قرده و طوطی کودکان در تشبه ببالغان شعر

گیرم[۵] که مار چوبه کند تن بشکل مار
کو زهر بهر دشمن و کو مهره بهر دوست

و بعضی[۶] از ایشان باشند که در هیچ مطلب اذعان حق صریح ننمایند و در هر مبحث اگرچه ظاهر باشد خواهند که اظهار تصرف و فطنتی که ندارند کنند و باغالیط موهمه مبتدیان را در گمان اندازند و با آنکه در مسائل یقینیه که وهم را در آن مجال مزاحمت نیست مداخلت نمیتوانند کرد در مطالب عالیه دعاوی بلند کنند و تلبیس باطل بلباس حق و تصویر ظن و تخمین بصورت علم و یقین نمایند و آنرا تحقیق و تدقیق نامند و چون حکمت اعلی مدارج کمالات است و معرفت آن جز حکیم را حاصل نه تفرقه میان این

---

۱ فراست بالکسر سرعت فهم و زیرکی کیاست بکسر کاف عربی زیرکی و عوام که بکاف فارسی خوانند غلط محض ست زیراکه این لفظ عربیست و کاف فارسی را در ان مدخلے نیست ۱۲ از غ وغیره ۲ استحسان نیک پنداشتن ۱۲ ۳ وفور بضمتین بسیار ے ۱۲ ۴ ای کسانیکه در حقیقت چنین باشند اذکیا جمع ذکی بفتح ذال معجمه و کسر دوم و تشدید سوم تیز طبع و در فارسی بتخفیف آید ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۵ محاکات بالضم نقل و حکایت کردن قرود بکسر قاف و فتح مهملتین جمع قرد بالکسر بوزینه و آن مثال تشبه در افعال ست که گفته اند ع آنچه انسان میکند بوزینه هم ـ و طوطی مثال تشبه در اقوال و کودکان مثال هر دو ۱۲ مولوی مرحوم ۶ ای فرض کنم که مارچوبه تن خود بشکل مار گرداند لیکن زهر برائے دشمن و مهره برائے دوست کجا دارد و مارچوبه در کشف نام گیاهی نوشته که دفع زهر مار دکژدم کند و گره گره بصورت مار بود و گویند اینجا مراد مارے که از چوب سازند ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۷ این گروه خود از اول بیان کنندگان مسائل حکمت و تقریر کنندگان نکات و دلائل آن نیستند بل مجادلان و مکابران و معترضان بوده اند که اگر کسے اظهار حق نماید قبول نه دارند و در بدیهیات هم تصرف بیجا و عقل آرائے نموده مبتدیان را بسخنان باطل در مغلطه و شک اندازند اغالیط جمع اغلوطه بالضم و لام مضموم آنچه بدان در غلط در وهم اندازند ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۸ اے با آنکه مسائل یقینیه را که شک و وهم در ان گنجایش ندارد و هم نمی دانند در مطالب عالی و مقامات دقیق از حکمت که زود و آسان بفهم نباید ادعاها کنند و باطل را حق و انداز و تجویز خود را بصورت یقین وا نمایند و طرد آنکه همان را تحقیق و تدقیق نام نهند ۱۲ مولوی مرحوم

طائفہ و حکما بر اکثر مردم متعسر (دشوار ۱۲) باشد و اما در مقابل عفت ہمچنانکہ جمعی از لذات[۱] دنیوی اعراض کنند[۲]
از برائے[۳] چیزے از آن جنس کہ بیش از آن باشد چون[۴] اکثر زہاد زمان کہ از اظہار زہد را دام تزویر (بالکسر خود دانی ۱۲)
وحبالۂ صید عوام سازند تا بدان وسیلہ باعراض فاسدہ دنیّہ و اعراض کاسدۂ دنیویہ توسل
جویند یا آنکہ[۵] از آن لذات آگاہی نداشتہ باشد چون اہل جبال و رساتیق کہ از شہرہا
دور باشند یا بسبب[۶] آنکہ از کثرت تناول و تعاطی از آن لذات ملال و کلال بایشان راہ یافتہ
باشد یا آنکہ[۷] در اصل فطرت یا بنا بر مرضی نقصان شہوتی در ایشان باشد یا بجہت[۸] خوف
از آلام و امراض یا اطلاع مردم و توبیخ کہ بران مترتب تواند شد و این[۹] طائفہ عفیف
نباشد و اما در سخاوت عمل اسخیا صادر شود از کسیکہ (درحقیقت ۱۲) سخی نباشد چون جمعی کہ بذل مال بجہت

---

[۱] مثل طعام لذیذ و آب سرد و لباس نفیس و جماع و جز آن ۱۲ مولوی مرحوم [۲] چنانکہ ہمہ از حلال و بقدر حاجت بود و از حد جواز و اباحت شرعی بیرون نرفتہ باشد بلکہ از بعض مباحات ہم پرہیز ند ۱۲ مولوی مرحوم [۳] اے بسببے از آن جنس اسباب کہ بیش از اعراض بودہ باشد و در دے یافتہ شود ۱۲ مولوی مرحوم [۴] اے چون اکثر زاہدان کہ اظہار زہد از راہ مکاری کنند تا مردم بدام آیند و معتقد شوند و بدان وسیلہ حاجتہا روا گردد و مالہا بدست آید زہاد بالضم و تشدید ہا جمع زاہد و زہد عبارت است از خلاف رغبت کردن و خواہش لذات دنیا نمودن تزویر بتقدیم زا معجمہ مکر و فریب حبالہ بکسر مہملہ دام رسن اعراض بغین معجمہ جمع غرض بفتحتین حاجت و مطلب دنیّہ بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی کمینہ و فرو مایہ و پست اعراض بعین مہملہ جمع عرض بالفتح متاع و رخت ۱۲ [۵] اے یا بدان سبب ترک لذات از ایشان شدہ باشد کہ از آن لذات آگہی ندارند چون کوہیان و روستائیان کہ از شہرہا دور باشند و طعام و لباس آنجا و ترکیب آن بایشان رسیدہ و در جبال و قریات شان یافتہ نمی شود رساتیق بالفتح جمع روستاق معرب روستا کہ بمعنی دہ مخفف دستاک است ۱۲ مولوی مرحوم وغیرہ [۶] اے یا اعراض بسبب آن بود کہ از کثرت استعمال آن لذات سیر و آسودہ باشند و رگہاے ایشان از آن ممتلی گشتہ ملال دستے پدید آرد کہ بار دل ایشان بدان نہ کشید چنانکہ از کثرت خوردن شیرینی ملال آرد میدہد تناول بالضم و او تعاطی بکسر طائے مہملہ کہ در اصل مضموم بود ہر دو بمعنی فرا گرفتن کلال بالفتح ماندگی اعضا و خیرگی لود کند ی ۱۲ مولوی مغفور و نفس وغ [۷] اے اعراض بسبب آن کنند کہ در اصل پیدائش یا از حدوث مرضی کدامی شہوت نباشد یا کم و نہ زائل شود چون عنین جبلی نہ عارضی کہ میل بجماع ندارد ۱۲ مولوی مرحوم [۸] یا اعراض بجہت خوف حدوث آلام و امراض باشد کہ از لواحق افراط و مداومت بود یا بجہت خوف آنکہ چون مردم بدان اطلاع یابند سرزنش و ملامت کنند ۱۲ مولوی مرحوم و نفس [۹] اے ہیچ طائفہ از این گروہہا کہ مذکور شد بصفت عفت مذکور نباشد اگرچہ عمل عفیفان از ایشان صادر شود و عفیف بحقیقت آنکس بود کہ حد وحق عفت نگاہ دارد و باعث او بر ایثار این و آن باشد کہ زینت قوت شہواتی کہ بقائے شخص و نوع انسانی بے وجود آن ممتنع است از آن سمت کہ باین حلیہ متحلی بود بے شائبہ غرضی دیگر چون جر منفعتی و دفع ضرری و بعد از تقدیم این اکتساب بر تناول ہر صنفی از مشتہیات بقدر حاجت چنانکہ باید و چند آنکہ شاید بر وجہیکہ مصلحت اقتضا کند اقدام نماید ۱۲ از نفس -

تمتع از شهوات نمایند[1] یا بجهت ریا[2] یا بطمع مزید جاه و جلال[3] یا دفع ضرر[4] یا آنکه در غیر محل استحقاق[5]
صرف کنند و بعضی تبذیر[6] در انفاق نمایند بنابر آنکه قدر مال ندانند و از مواقع احتیاج بآن
غافل باشند و این حالت بیشتر جمعی را باشد که بی مشقتی از میراث یا غیر آن مآل بایشان سیده[7]
باشد و از صعوبت[8] اکتساب بیخبر چه مال را دخل دشوار است و مخرج آسان و حکما گفته اند
که جمع مال همچنانست که سنگی بزرگ را بر سر کوهی برند و خرج کردن همچنانکه آن سنگ را فرو گذارند
و احتیاج بمال در تدبیر معاش ظاهر ست و در اظهار فضیلت نیز مدخل عظیم[9] دارد چنانچه در
صحیفهٔ حضرت سلیمان ست علیٰ نبینا و علیه السلام که حکمت با توانگری بیدار ست و با درویشی
در خواب که دانا را چون دینار نباشد خلق ازو منتفع نتواند[10] شد بلکه خود نیز بسبب توجه[11] بمصالح
ضروری از بسی کمالات باز ماند شعر

مرا بتجربه معلوم گشت آخر حال		که قدر مرد بعلم ست و قدر علم بمال	

ف۱ چون خوش خواری و خوش پوشی و تعمیر مکانات عالی بیش از حاجت و فسق و فجور و جز آن ۱۲ مولوی مرحوم ف۲ ای برای
نمایش خلق بفقرا دهند تا مردم ایشان را سخی و سیر چشم دانند و همچنین کسانیکه برائے عجب و استعظام نفس صرف کنند ۱۲
مولوی مرحوم ف۳ و قربت پادشاهان ندر و پیشکشها در ضیافات شاهی صرف نمایند ۱۲ نص و مولوی مرحوم ف۴
از نفس مال و آبرو باهل شر دهند تا از ایشان ایمن شوند ۱۲ نص و مولوی محمد هادی علی مرحوم ف۵ چنانکه بر اهل مجون
و مسخرها و کسانیکه بانواع ملاهی مشهور باشند بذل کنند یا صرف اموال از جهت توقع زیادت نمایند و این فعل مانند افعال
تجار و اهل مرابحت بود ۱۲ نص ف۶ ای بعضے کسان در نفقهٔ اهل و عیال وغیره زیاده تصرف نمایند تبذیر بعرف
سوم ذال معجمه بے اندازه صرف کردن ۱۲ مولوی مرحوم و نص ف۷ چون هبه و وصیت و انعام و صلات بیش از
خدمت و برآمدن دفائن ۱۲ مولوی مغفور ف۸ ای از دشواری و مشقتها که در تحصیل مال پیش می آید بیخبر باشند ۱۲ مولوی
محمد هادی علی مرحوم ف۹ چه بهم آوردن اسباب در دفع ضرورت اکل و شرب و جز آن که بدان بقائے جان و قدرت بر تحصیل
فضیلت باشد بے مال صورت نه بندد و بودنش محتاج الیه سخا و اکثر انواع عفت خود ظاهر ست ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ نه بمال پس
از فضیلت سخا وغیره محروم باشد نه بعلم زیراکه برائے معاش در فکر تحصیل مال ماند ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم ف۱۱ ای بسبب
آنکه در تحصیل مصالح ضروری و مصارف لابدی معاش مصروف باشد فرصت اکتساب اکثر کمالات علمی و عملی نیابد و از ان باز ماند ۱۲ مولوی مغفور

وکسب آن[1] (مال ۱۲) از وجوه ستوده متعسر چه مکاسب جمیله قلیل ست وسلوک طریق[2] آن بر احرار دشوار واین چنین کسان سخی نباشند[3] بلکه سخی بحقیقت آنکس ست که بذل مال نه از برائے غرضی کند بلکه برائے آنکه سخاوت ملکه شریفیست ولذاتها[4] مطلوب واگر نغیر ازین چیزے[5] (دیگر ۱۲) دیگر وجه قصد او باشد ثانیا وبالعرض تواند بود چنانکه در افعال الله تعالی اشارتی باین معنی[6] رفت واما در شجاعت افعال شبیه بآن از غیر شجعان (بالکسر جمع شجاع ۱۲) صادر شود چون جمعی که بجنگهائے خطرناک وکارهائے هولناک قیام نمایند از جهت طلب مالی یا جاهی یا غیر آن از مطالب[7] وباعث بران حرص مطلوب (مال وجاه وغیره ۱۲) باشد نه ملکه شجاعت[8] چون عیاران[9] که تحمل ضرب شدید وحبس (قید) مدید (دراز ۱۲) بل قطع[10] وقتل نمایند تا نام ایشان درمیان ابنائے جنس که در رذائل شریک اند بماند

ف۱ ای حلال ومباح ومقبول که دران گناه وملامت نباشد ۱۲ مولوی مرحوم ف۲ ای سلوک طریق کسب مال بر آزادگان یعنی شرفا که وجوه ستوده در نظر دارند وبمکاسب دنیه توجه نیارند دشوارست وبر غیر احرار که مبالات نکنند بکیفیت اکتساب آسان وبدین سبب بیشتر اشراف لا زر کمتر بود واز بخت وروزگار شکایت نمایند واضداد ایشان که از وجوه خیانات وطرق ناستوده جمع مال کنند فراخ دست وخوش عیش ومحسود عوام باشند لیکن عاقل را باید که آبروئے خود نگاه دارد واز وجوه ناپسندیده چون خیانات وسرقات وظلم بر همسران وکهتران بپرهیزد واز انچه مستدعی رسوائی وملامت وعار باشد مثل فریب دهی مردم گوئی قرمساقی فاجران ورواج دادن متاع خبیث پیش اغنیا وملوک ومساعدت ایشان در فواحش وقبائح وتحسین امور شنیعه بر حسب میل طبائع شان وتحفه بردن کمینه وبدگوئی وغیبت وسخن چینی وغمازی ودیگر انواع شر وفساد که طالبان مال حرام ارتکاب آن میکنند احتراز لازم داند واین همه را بر منفعت وراحتی که عوض این افعال بدو خواهد رسید اختیار نماید پس نه بخت را ملامت کند ونه از گردش روزگار شکایت برد ونه بر چنین دولتمندان حسد برد ۱۲ از نفس وغیره ف۳ وسبب بذل اموال وصدور اعمال اسخیا از ایشان آن بود که بعضے بطبیعت حرص وشره وبعضے بطبیعت لاف زدن وریا وبعضے بطبیعت رنج طلبیدن وتجارت مبتلا باشند ۱۲ از نفس ف۴ ای بذات خودش در اعمال دینوی مطلوبیست وآنکه بوسیله اش امری دیگر از ان مقصود باشد پس فراده نشود ثواب سعادت اخروی ۱۲ مولوی مرحوم ف۵ امور دنیا چون نفع غیر ۱۲ از نفس وغیره ف۶ که افعال او تعالی معلل باغراض نیست اگرچه منافع ومصالح ازان حاصل آید پس هر که سخاوتش مشوب بغرض نبود وتشبه بجواد مطلق وبار رحق نموده باشد وبکمال حقیقی رسد ۱۲ مولوی مرحوم ف۷ وانواع رغائب که حصر آن ممکن نبود از انجمله عشاق هستند که در طلب معشوق از جانب رغبت فجور یا از فرط حرص بر تمتع از مشاهده او خویشتن را در ورطه جائے مخوف اندازند ومرگ بر حیات اختیار کنند همچو در اخلاق ناصری گفته ومصنف درما بعد عشق نفسانی را از جمله فضائل شمرده فافهم والله اعلم ۱۲ ف۸ وثبات برای سوال از طبیعت شره بود نه از طبیعت فضیلت چه نفس شریف را در معرض خطر نهادن وبر مکاره عظیم اقدام نمودن ودر طلب مال یا چیزے دیگر مثل آن نهایت خساست همت ورکاکت طبع تواند بود ۱۲ از نفس ف۹ عیار بالفتح وتشدید تحتانی لبسیار حرکت وآمد ورفت کننده چون رهزنان وگره برندگان وغیره از غ وغیره ف۱۰ ای قطع اعضا چون دست یا در حد دزدی چشم کندن وگوش وبینی بریدن وانواع جراحات که آن را التیام نبود در سزاها وتعزیرات ۱۲ از نفس وغیره

و کسیکه برائے دفع ملامت اقارب یا اخوان یا خوف سلطانی یا انتظار آن اقدام بران افعال نماید یا آنکه مکرر ابطریق اتفاق ظفر شده باشد و آن مغرور گشته و این طوائف شجاع نباشند بلکه شجاع کسیست که هدف سهام قصد او جز اصابت این ملکه فاضله نباشد بر قیاس آنچه در دیگر ملکات مبین گشت واما افعال سباع چون شیر و غیره اگرچه شبیه است بشجاعت از وجوه مباین آنست یکے آنکه ایشان بر غلبه و تفوق خود وثوق دارند و بالطبع مشتاق غلبه اند پس اقدام ایشان بران بطبیعت غلبه و قدرتست نه بطبیعت شجاعت و دیگر آنکه مثل ایشان غالبا در مقاومت مثل مبارزی قوی تام السلاح ست که با ضعیفی عاجز محاربت نماید و مثل این دخل فعال شجاع نیست و دیگر آنچه ملاک فضیلت ست که آن عقل ست تا تمام قوی مطیع و منقاد او شوند در ایشان مفقودست و شجاع بحقیقت کسی باشد که افعال شجاعت بمقتضائے حکم از و صادر شود و غرض اصلی او نفس فضیلت باشد و هر آئنه حذر او از ارتکاب امر قبیح زیاده از حذر او باشد از انصرام حیات و قتل جمیل

ف۱ عطف ست بر جمعی یا بر خیاران و ثانی اقرب ست ۱۲ مولوی هادی علی مرحوم ف۲ ای خوف برهمی مزاج بادشاه و حکام در عقب تهدید و تهذیب شان یا انتظار آن چون خوف سقوط از عهده و جاه و منصب ۱۲ مولوی مرحوم و نفس ف۳ ای کسیکه بارها بکارهای خطرناک در آمده بطریق اتفاق ظفر یافته بدان فریفته باشد و بوثوقی که از تکرار عمل در تخمین او راسخ شده باز اقدام بران افعال نماید که بر امور اتفاقی حکم نتوان کرد ۱۲ مولوی مرحوم و نفس ف۴ ای در حقیقت کسی ست که نشانه تیرهای قصد او بجز رسیدن این ملکه نباشد و مقصود اصلی او اکتساب فضیلت و شجاعت بود نه غرضی دیگر هدف بفتحتین نشانه ۱۲ محمد هادی علی

ف۵ سهام بالکسر جمع سهم بالفتح تیر اصابت بالکسر رسیدن ۱۲ ف۶ از پیل و پلنگ و دیگر حیوانات درنده ۱۲ ف۷ ای لیکن از وجوه چند مخالف شجاعت ست ۱۲ ف۸ ای سباع تفوق بفتحتین و تشدید واو مضموم برتری نمودن و وثوق بفتحتین استواری و اعتماد ۱۲ از غ وغیره ف۹ ای مثل سباع اکثر در مقاومت با شکار خود چون مثل سپاهی جنگ کننده سلاح دار است که با عاجزی بے سلاح جنگ کند چه ناخن و دندان و قوتیکه سباع دارند شکار بیچاره ازان محروم ست و غالبا ازان گفت که اگر شیر را با مثل خود جنگ افتد این وجه تمام نه شود ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ زیرا که شجاع بر ضعیفان زور نه کند ۱۲ ف۱۱ یعنی عقل که مدار فضیلت است در سباع موجود نیست پس افعال آنها از فضیلت شجاعت نباشد جمله الخ است و جمله و در ایشان خبر و در میان معترضه ف۱۲ یعنی خوف ارتکاب فعل بد او را زیاده باشد از خوف مردن حذر بفتحتین بیم و خوف انصرام بالکسر منقطع و آخر شدن ۱۲ از غ وغیره ف۱۳ یعنی مردن نیک که بر کار نیکو واقع شود نزد او بهتر باشد از زندگی بد که بذلت و خواری و ننگ بود ۱۲ مولانا محمد هادی علی وغیره غفر الله لهما۔

نزد او از حیات مذموم اولی چنانچه گفته اند النار ولا العار بیت

یهون علینا فی المعالی نفوسنا	ومن خطب الحسناء لم یغلها المهر

وهر چند لذت شجاعت در بدایت نماید چه مبادی آن موذیست بخوف هلاک اما بالآخرة لذات ومنافع آن مشاهده گردد خواه در دنیا وخواه در آخرت خاصه چون بذل نفس او در حمایت دین وتقویت شرع مبین بوده باشد چنانچه نص کلام حقایق اعلام بآن ناطق ست ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم یرزقون وعاقل داند که تخلف از جنگ موجب بقای حیات نمیشود وبددل در فرار طلب البقای چیزی میکند که قابل بقا نیست پس بحقیقت طالب محال ست با آنکه اگر فرضاً چند روزی مهلت یابد ننگ وعار جبن وبیغیرتی وتقریع وتوبیخ اقران ومعارف مشرب عیش وحیات او را مکدر گرداند پس مرگ بافضیلت شجاعت وذکر جمیل واجر جزیل بر زندگانی باچندین ننگ وعیب مرجح داند بیت

باری چو فسانه می شوی ای بخرد	افسانهٔ نیک شو نه افسانهٔ بد

ف۱ یعنی آتش قبول ست وننگ قبول نیست ۱۲ ف۲ آسان می شود بر ما در طلب بلندیها وامور بزرگ وعالی جانهای ما یعنی در طلب فضائل جان صرف کردن آسانست وکسیکه خواستگاری کند زن حسین را گران نماید او را مهر مصرع ثانی بر سبیل تمثیل ست وبیت از بحر طویل مقبوض فعول مفاعلن فعولن مفاعلن ودر آخر بیت مفاعیلن ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۳ چه شجاعت اقدام بر اهوالیست که غالباً موجب هلاک باشد ۱۲ مولوی مرحوم ف۴ از حصول نام نیک واعتبار در نظر مردم وقدر ومنزلت پیش ملوک وجز آن ۱۲ مولوی مرحوم ف۵ ای آیت قرآن ۱۲ ف۶ ومرده گمان مکن کسانی را کشته شدند در راه خدا بلکه زنده اند نزدیک پروردگار خویش روزی داده می شوند ۱۲ ف۷ چه مرگ بر وقت معین خود خواهد رسید گو در جنگ نباشد وپیش از وقت در بارش تیغ وتبر هم نخواهد آمد ۱۲ مولوی مغفور ف۸ ای نامرد در گریختن از جنگ بقای چیزی می خواهد که باقی ماندنی نیست وآن چیز حیات مستعار ست ۱۲ ف۹ ای زنده ماند جبن بضم میم وسکون موحده بددلی ونامردی تقریع بقاف ورا مهمله وعین مهمله در آخر بمعنی ملامت کردن توبیخ سرزنش اقران بالفتح همسران معارف شناسایان وآشنایان مشاهیر واهل علم ۱۲ از غ وغیره ف۱۰ ای عیش او از ملامت وسرزنشها مکدر وناگوار باشد وبخواری ومذلت زندگی کند ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۱ ای بر زبانها می آئی ومشهور می شوی از تو حکایت می کنند چنان عمل کن که ذکر تو به نیکی نمایند نه ببدی. بخرد بالکسر دانا وهوشیار ۱۲ مولوی مرحوم وغیره۔

واز ینجاست که حضرت یعسوب المسلمین[۱] کرم الله وجهه باصحاب خود فرموده ایها الناس[۶]
انکم ان لم تقتلوا تموتوا والذی نفس ابن ابی طالب بیده لالف ضربة بالسیف
علی الراس اهون من میتة علی الفراش[۲] میفرماید که ای طالبان نسیان خصلت موت
شما ست از رقدهٔ غفلت (خواب ۱۲) متنبه شوید و تذکر نمائید که اگر شما کشته نشوید البته از ضربت
ملک الموت جان نخواهید برد پس از جنگ چرا می ترسید و ننگ جبن از چه رو بخود روا مید
آرید بآن خدائی که روح پسر ابیطالب در ید قدرت اوست که هزار ضرب شمشیر بر سر خوردن
آسان تر از مردن بر فراش ست چه مردن بطریق مردان (مردن ۱۲) به از جان سپردن بشیوهٔ
زنان ست که سرخی خون گلگونهٔ چهرهٔ عاشقان ست **بیت**

چون شهید عشق در دنیا و عقبی سرخروست	ای خوش آن ساعت که ما را کشته زین میدان برند

احادیث در فضیلت شجاعت و شجعان بسیارست از انجمله انچه فرموده ان الله یحب الشجاعة[۷]
ولو علی قتل حیة وعقرب و بر همه کس تعظیم شجعان و تکریم ایشان واجبست خصوصا بر مالکان[۸]

---

۱ سردار مسلمانان یعنی حضرت علی یعسوب بروزن یعقوب امیر و بادشاه زنبوران عسل که همه تابع او باشند و مجازاً بمعنی سرگرده آید
یعسوب المومنین لقب حضرت علی رضی الله عنه ادینجاست ۱۲ از غ وغیره ۲ بزرگ دارد خداذات او ۱۲ ۳ ای
مردم به تحقیق شما اگر کشته نشوید خواهید مرد قسم بذاتے که جان پسر ابی طالب بدست قدرت اوست که البته
هزار ضربت شمشیر بر سر خوردن بهترست از مردن بر بستر ۱۲ ۴ بیان حاصل معنی ست باضافه دیگر فوائد اشارات
ذیکات ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم و مغفور ۵ این ازان گفته که حق تعالی به نسبت آدم می فرماید ولقد
عهدنا الی آدم فنسی الایه و هر آئینه به تحقیق پیمان بستیم بطرف آدم پس فراموش کرد ۱۲ مولوی محمد هادی علی
مغفور ۶ بیان معنی لفظ ایها ست که برائے تنبیه می آید ۱۲ مولوی محمد هادی علی تغمده الله
تعالی بغفرانه واسکنه بحبوحة جنانه ۷ البته خدائے تعالے دوست میدارد شجاعت اگر بر کشتن
مارے و کژدمے باشد ۱۲ ۸ اے پادشاهان جهاندار و امرائے کامگار که قیم امور دین و ملک باشند
ازمه بفتح اول و کسر دوم و تشدید میم جمع زمام مهار ماسکان به میم گیرندگان واعنه بروزن ازمه جمع عنان
سالکان مسالک رندگان راهها ۱۲ مولوی مرحوم و نص وغیره۔

ازمہ جہانداری وماسکان اعنۂ کامگاری وسالکان مسالک شہریاری چہ این[1] طائفہ کریمہ باکرم نفائس بر نفس ست در بازار کارزار معاملہ میکنند وجان را سپر تیر بلا کردہ با اعدای دولت مقاتلہ می نمایند پس نشاید کہ پادشاہ باموال واسباب بایشان مضائقہ نماید یا باندک ہفوہ بایشان عتاب فرماید[2] واما فعل جماعتی کہ خود را کشند از خوف فقری[3] یا از غبن زوال مالی یا جاہی یا از مقاسات تعبی بر بددلی حمل کردن الیق ست از شجاعت چہ شجاع در ہمہ[4] حال صبور باشد و بر تحمل شدائد قادر و در ہر صورت از اضطراب متحفظ بلکہ این فعل مقتضای جبن ست و ضعف[5] ماسکۂ نفس و بحسب شرع موجب لعنت ست چنانچہ در احادیث صحیحہ وارد ست و ازین مباحث معلوم شد کہ عفت وسخاوت وشجاعت بکمال حاصل نشود الا حکیم[6] را واما در عدالت افعال شبیہ بافعال عادلان از جمعی کہ باین حلیہ متحلی نباشند صادر شود یا از جہت ریا و سمعت[7] یا ازان جہت کہ بدان وسیلہ جلب قلوب عوام کنند تا سبب ازدیاد جاہ و مال[8]

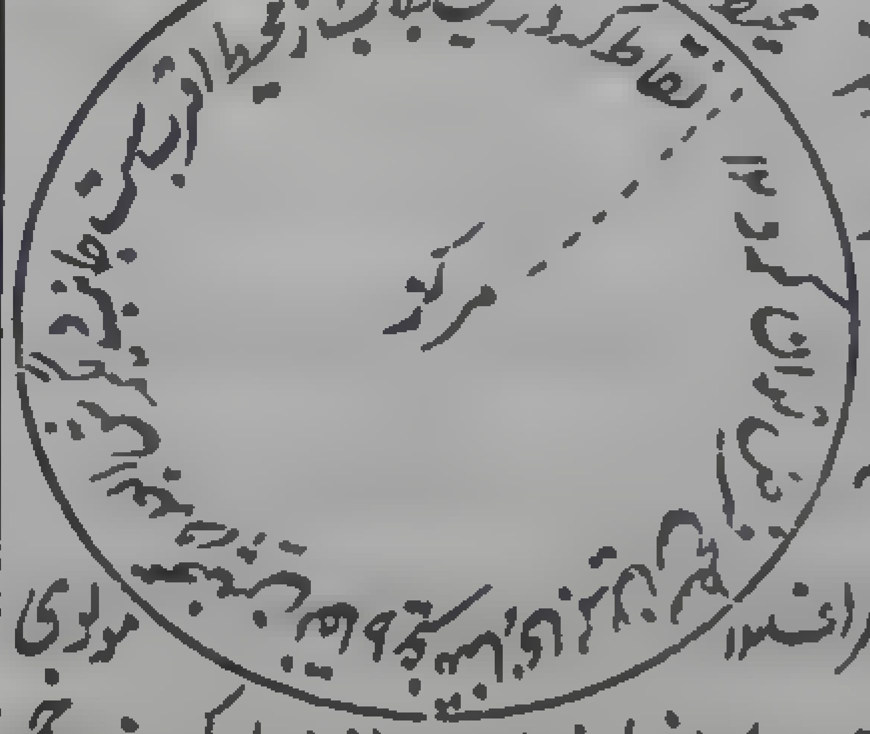
۱ اے گروہ بزرگ شجاعان کہ بزرگترین نفائس یعنی جان خود کہ چیزے بزرگ تر ازان نیست در بازار جنگ میفروشند ۱۲ مولوی مرحوم ۲ د باید کہ قدر شان بشناسد میان محل شان و محل کسانیکہ بدیشان تشبیہ کنندہ از شجاعت بے بہرہ باشند تمیز کند چہ شجاع عزیز الوجود ۱۲ از نص ۳ فقرے بالفتح ویاے مجہول غبن بفتح معجمہ وسکون موحدہ زیان زر ونقصان در خرید وفروخت پس لفظ با جاہ بر تبعیت مال باشد چنانکہ در مصرع نہ مارت گزاید نہ شمشیر و شیر ۴ مقاسات بالضم و قاف رنج و سختی کشیدن و اینجا بمجرد بمعنے کشیدن چہ تعب بفتحتین رنج و ماندگی ست ۱۲ مولوی مرحوم و غ ۴ از فقر و زیان و سختی صبور بر وزن غفور شکیبا و کسیکہ جلدی نکند در انتقام تحمل بر داشت اضطراب پریشان حال شدن متحفظ اے در حفظ یا نگاہ دارندہ خود ۱۲ مولوی مغفور و غ ۵ اے ضعف قوت ماسکہ نفس کہ بدان سبب بر تحمل قدرت نماند ماسکہ قوتے کہ نگاہ دارندہ و گیرندہ باشد ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مغفور و غ ۶ و شرط آن تمام نشود الا بحکمت تا ہر نوعے بجائے خویش و بوقت خویش و بمقدار حاجت و بمقتضائے مصلحت بکار دارد پس ہر عفیفے و ہر شجاعے حکیم نبود و ہر حکیمے عفیف و شجاع بود ۱۲ از نفس وغیرہ ۷ سمعت بالضم بمعنی شنوانیدن عمل خیر خود مردم را چنانکہ ریا بالکسر نمودن افعال حسنہ بمردم تا او را نیک پندارند ۱۲ از غ ۸ این تردید متعلق ست بریا و سمعہ خواہ برائے تسخیر قلوب عوام کنند خواہ بجہت ازدیاد مال و جاہ چنانکہ از اخلاق ناصری نیز مستفاد می شود پس بدان وسیلہ اشارہ باشد بریا و سمعہ و قولہ یا سبب ازدیاد آہ بحرف تردید و ممکن ست کہ قولہ یا از جہت معطوف بود بر ریا و سمعہ و تردید متعلق بقول او صادر شود و درین صورت قولہ بدان وسیلہ اشارہ باشد بافعال شبیہ یا بصدور کہ در ضمن مفہوم ست قولہ تا سبب آہ بفوقانی برائے علت حاصل معنی آنکہ افعال مذکورہ صادر شود خواہ برائے ریا و سمعہ خواہ برائے جلب قلوب تا آن جلب سبب ازدیاد جاہ و مال شود و این ترکیب بنظر لفظ و عبارت اقرب ست و اول از روئے معنے کما لا یخفی ۱۲ مولوی مرحوم۔

سازند و عادل بحقیقت کسی باشد که تعدیل قوتهای خود کرده باشد تا صدور جمیع افعال از و بحکم
عقل بر نهج اعتدال باشد چنانچه هیچ یک از قوی زیادت ازان قسط که عقل از برای ایشان تعیین
کند نه طلبند و بر یکدیگر تغلب نکنند و بعد ازان در معامله با بنی نوع همین نسق رعایت کند و نظر او
در عموم اوقات مقصور بر اقتنای فضائل باشد و امری دیگر مقصود او نبود مگر به تبعیت و این وقتی میسر شود
که نفس را هیئتی نفسانی که مقتضای تادب کلی باشد حاصل شده باشد تا جمیع آثار و افعال او
بحلیهٔ اعتدال متحلی و از وصمت اختلال متخلی باشد و دیگر فضائل مثل این اعتبار باید کرد تا
فرقه میان زیف و رائج و مموه و تمام عیار معلوم شود و عبارت مذکوره مشعر به بساطت عدالت
ست کما لا یخفی **لمعهٔ پنجم** باید دانست که بازای هر یکی از فضائل رذیله ایست که ضد آنست
و چون اجناس فضائل چهار است چنانکه گذشت اجناس رذائل نیز در بادی الرای
همین عدد تواند بود اول جهل بازای حکمت دوم جبن بازای شجاعت سوم شره بازای
عفت چهارم جور بازای عدالت و آنچه بحسب نظر دقیق ظاهر شود آنست که هر فضیلت
را حدیست که چون ازان حد تجاوز نماید خواه بافراط و خواه بتفریط رذیلت گراید پس فضائل ست
بمنزلهٔ اوساط اند و رذائل بمنزلهٔ اطراف مانند مرکز و دائره که مرکز متعین ست با آنکه البعد انقاط از محیط

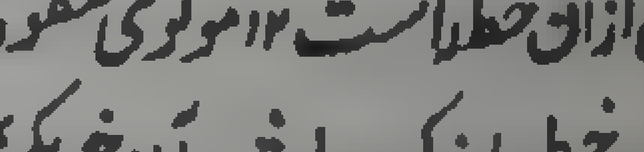
---

۵۱ اے اول تهذیب و تعدیل قوتہائے خود کنند بعد ازان در معاملات با مردم ہمین طور اعتدال نگاه دارد و نسق بفتحتین روش و دستور ۱۲ مولوی
مرحوم وغیره ۵۲ یائے وحدت اے ہیئت موحده نفسانی تادب ادب آموختن و گرفتن ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۵۳ وصمت بالفتح
وصاد مہملہ بمعنے عیب اختلال بالکسر خلل پذیرفتن متخلی بخائے معجمہ و تشدید لام مکسور خالی شونده ۱۲ از غ وغیره ۵۴ زیف بفتح
زائے معجمہ و تشدید تحتانی مکسوره و بالکسر و بالفتح ہم گفته اند زر و درہم ناسره دینار رائج ضد آن مموه بر وزن و معنی ملمع
عیار خالص ۱۲ از غ وغیره ۵۵ اے قول او که نفس را ہیئتے الخ و اشعارش به بساطت از انچه در لمعهٔ اول بتفصیل
بیان رفت واضح ست ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم ۵۶ اے شره بفتحتین غالب شدن حرص و بالکسر و تشدید
را ہم بمعنی حرص نوشته اند ۱۲ از غ وغیره ۵۷ بل ہر قیدی که در تحدید فضیلت معتبر است چون اہمال کنند با ہر
قیدی که نامعتبر بود چون رعایت کنند آن فضیلت رذیلت گردد ۱۲ نفس ۵۸ مرکز نقطه که در وسط دائره باشد و بعد آن از ہر طرف
محیط دائره برابر بود و محیط ہمان خط دائره که گرداگرد مرکز باشد پس مرکز نقطهٔ متعین ست که جز یکے نمیتواند شد و کدامی نقطه از ہر جانب محیط بعید تر ازان
ممکن نیست چه ماورائے آن ہیچ نقطه در وسط حقیقی نباشد و بعدش از ہر طرف محیط برابر نبود بل بعضے اقرب شود و بعضی ابعد ۱۲ مولوی مرحوم

ودیگر نقاط غیر متناهی از جوانب او هر یک آن طرفی بمحیط نزدیکتر ند پس بنا برین بازای هر فضیلتی رذائل
غیر متناهی[۲] باشد و همچنین[۳] استقامت در سلوک طریق فضیلت شبیه بحرکت بر خط مستقیم باشد و انحراف
بجانب رذیلت چون انحراف از ان و ظاهرست که اقصر خطوط[۴] واصله بین النقطتین خط مستقیم است و میان
دو نقطه خط مستقیم بیش از یکی نتواند بود و خطوط غیر مستقیمه نا متناهی باشد پس استقامت در طریق
کمال جز بر یک نهج نتواند بود و انحراف آنرا مناهج غیر متناهی باشد و چون دریافتن وسط حقیقی
در غایت صعوبتست[۵] و بعد از یافت[۶] ثبات بران اصعب چه استقامت[۷] بر جادهٔ اعتدال
در غایت تعسر و اشکال باشد و لهذا حضرت هادی الثقلین[۸] الی الصراط المستقیم علیه افضل التحیة
و التسلیم فرموده شیبتنی[۹] سورة هود چه در انجام امر باستقامت وارد است که آنجا می فرماید فاستقم[۱۰]
کما امرت و از نیست که صراط مستقیم را در السنه نبوت وصف چنین کرده اند که از موی باریکتر

ف۱ ای هر نقطه از ان نقاط غیر متناهی از طرفیکه دران طرف واقعست بمحیط نزدیک تر باشد از مرکز و از طرف دیگر دور تر مثلاً نقطهٔ که جانب شمال از مرکز بعد دید همان جانب بمحیط اقرب باشد و در جانب جنوب ابعد و اینجا دائره کشیده می شود که از ان محیط و مرکز بر ناظر بصیر روشن گردد ۱۲ مرحوم
ف۲ چون نقاط غیر متناهی در اطراف مرکز و فضیلت بمنزلهٔ مرکز بود در عین وسط انحراف از ان در هر جانب که اتفاق افتد موجب تقرب بود بر ذیلتی و اینست مراد حکما از انچه گویند فضیلت در وسط بود و رذائل بر اطراف ۱۲ مولوی هادی علی رح نفس ف۳ ای راستی در رفتن راه فضیلت مشابه باشد بحرکت هموار است که دران کجی نبود و مائل شدن بجانب رذیلت مانند میل کردن و خم شدن ازان خط است ۱۲ مولوی مغفور ف۴ ای کوتاه ترین خطوطیکه وصل کننده است بدان دو نقطه خط مستقیم باشد یعنی خط مستقیم همانست که کوتاه تر از همه خطوط مذکوره باشد و آن جز یکی نمیتواند بود و اما خطوط غیر مستقیمه که از دو پهلوی آن خط مستقیم خیزد بی انتها بود و صورتش این است ۱۲
ف۵ چه اطراف متناهی ست پس تمیز کردن وسط از میان آن دشوار باشد ۱۲

خطوط واصله خط میانه کوتاه ترین خطوط و خط مستقیم ۱۲ از نفس ف۶ ای بعد یافتن وسط حقیقی که بد شوار است تمام صورت بند د قرار و پائداری بران دشوار است ۱۲ مولوی مرحوم ف۷ یعنی راست روی نهیکه است باقی همه غیر مستقیم از دو جانب ۱۲ مولوی مرحوم هرگز کجی و میل بجانبی دران نباشد نهایت مشکل ست ۱۲ مولوی مرحوم ف۸ رهنمائی هر دو گروه جن و انس اعنی حضرت مصطفی بر و باد بهترین درود و سلام ثقلین بفتحات مراد ازان عالم جن و عالم انس ثقل بفتحتین هر چیز نفیس ۱۲ از غ وغیره ف۹ پیر کرد مرا سورهٔ هود یعنی از کمال فکر و محنت انچه دران مذکور است پیر شدم و ازین بدریافت رسید که آدمی از کشیدن رنج و سختی زود پیر می شود ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ پس استقامت کن و بر راه راست استوار باش چنانکه فرموده شدی ۱۲ مولوی مرحوم

واز شمشیر تیزتر ست وهمانا که صراط مستقیم که سورهٔ کریمهٔ فاتحه مشتمل بر طلب هدایت بآنست همین
معنی تواند بود وچون نزد عظمای حکما واساطین اولیا مقررست که امور اخروی که بآن
مخبر صادق بآن وعد و وعید فرموده تماما صور اخلاق واعمال ست که در موطن معاد بحکم مرتبه
بآن صور بر انسان ظاهر خواهد شد چنانچه فرموده (حضرت صلی الله علیه وسلم) الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا امیدواران
ازان معنی آگاهی میدهد واین معنی در مواضع متعدده از کتاب وسنت بتصریح وتلویح مودی
شده است وماده آن صور خواه از رغائب باشد وخواه از مکارهٔ اعمال واخلاقست که درین
نشار اندوخته باشد چنانچه فحوای کریمهٔ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِیْطَةٌ بِالْکَافِرِیْنَ وحدیث نبوی که فرموده
اَلَّذِیْ یَشْرَبُ فِیْ آنِیَةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ اِنَّمَا یُجَرْجِرُ فِیْ بَطْنِهٖ نَارَ جَهَنَّمَ وَاِنَّ اَرْضَ الْجَنَّةِ قِیْعَانٌ
وَغِرَاسُهَا سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهٖ افصاحی ظاهر ازان می نماید اگر طالب صادق غبار خیالات

ف۱ یعنی چندین باریکی وتیزی اشارت بدشواری دریافت آن ودشواری استقامت بر انست ۱۲ مولوی مرحوم ف۲ که فرموده اهدنا الصراط المستقیم یعنی
بنما مارا راه راست ۱۲ ف۳ اساطین بفتحتین جمع اسطوانه بضم اول وسوم بمعنی ستون ومراد آنچه قیام چیزے بآن باشد ۱۲ از مولوی مرحوم ف۴ از بهشت
ونعیم آن ودوزخ وعذابهایش ومیزان وصراط وجز آن ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم ف۵ وعد ووعده در نوید نیکی مستعمل ست ووعید در خبر دادن به بدی
وعذاب ۱۲ از غ وغیره ف۶ اے اند ریسے تمام همه امور اخروی صورتهائے اخلاق نیک واعمال بدست که در مقام آخرت موافق حکم مرتبه نیکی وبدی بآن
صورتها بر انسان ظاهر خواهد شد اعمال حسنه بصورت نیکو بر حسب تفاوت مراتب حسن افعال بد بصورت زشت موافق تفاوت مراتب بدی ۱۲ مولوی مرحوم
ف۷ مردم خفتگانند پس هرگاه میرند بیدار شوند یعنی غافلاند از اعمال خود نمی بینند وچون بعد مرگ صور تهائے افعال مشاهده کنند از کردهٔ خویش خبردار
شوند والله اعلم بالصواب ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم ف۸ اے صورتهائے اخلاق واعمال بودن امور اخروی در مقامات چند از قرآن وحدیث بصراحت
واشارت اداکرده شده است ۱۲ مولوی مرحوم ف۹ اے صورتهائے مذکوره صورتهائے مرغوب باشد خواه صورتهائے مکروه ماده آن اعمال
واخلاق اندوخته این جهانست اخلاق حسن ماده صورتهائے مکروه ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ والبته دوزخ هر آئینه دگیرنده است کافران را
پس جهنم صورت کفرست واحاطه صورت التزام آن یعنی چنانکه کفار در دنیا ملتزم کفر ماندند واز قید آن بیرون نه رفتند در آخرت همه صورت او
جهنم گردد که ازان بر نیایند والله اعلم ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۱۱ کسیکه منوشد زر آوند زر وسیم جز این نیست که حرکت میدهد ومیریزد در شکم خود
آتش دوزخ را پس نوشیدن درین ظروف صورت آتش گیرد والله اعلم واین حدیث مثال صورت عمل زشت است ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۱۲
بتحقیق زمین بهشت میدانها فراخ وهموارست درختان آن تسبیح سبحان الله وبحمده بپاکی یاد میکنیم خدا وبستایش او پس تسبیح صورت درختان
شد که از سایه وثمر آن متمتع نشوند واین حدیث مثال صورت عمل نیکوست ۱۲ مولوی محمد هادی علی وغیره ف۱۳ یعنی صورتهائے اعمال بودن امور اخروی را واضح میکند
آیت کریمه وهر دو حدیث مذکور چنانکه در ترجمه هریکے اشاره بدان رفت واین جمله دال برجز است برائے شرط مابعد ۱۲ مولوی هادی علی مرحوم ف۱۴ این جمله معطوف آن
تا قوله بر هانند شرطیه ست ودال برجز امقدم شده اے اگر طالب صادق خیالات واوهام بگذارد ودعقل را پابند رسم نگرداند آنچه گفته ایم از آیت وحدیث مذکور بفهمد
مجسم شدن وصورت گرفتن اعمال واعراض موافق رسم وعادت نیست خیال صورت درهمی اوهام گویند که پیش نظر آید ودر حقیقت هیچ نباشد رقبه بفتحتین

جگر دل زطانت بالفتح دانائی زلقه بالفتح داکز چرلقه رسن اقفد نیر دی ۱۲ مولوی مرحوم وغیره

داوهام از پیش دیدهٔ بصیرت باز نشاند و ربقهٔ فطانت را از ربقهٔ تقلید اہل رسوم برہاند بلکہ حدیث مشہور الدُّنیا مزرعة الآخرة ہم از این معنی میکند اگر بگوش ہوش استماع رود بیت

دہقان سالخوردہ چہ خوش گفت باپسر	کای نور چشم من بجز از کشته مذروے

پس بنا برین مقدمات صراط مستقیم اخروی که بحسب نص انبیا در موطن حشر بر سر جہنم کشند مثال توسط در اعمال و اخلاق باشد و جہنم مثال اطراف که رذائل اند و ہر کس که امروز برین صراط مستقیم ثابت قدم بوده از سلوک منہج اعتدال تجاوز ننماید در آخرت بر ان صراط مستقیم تواند گذشت و به بہشت باقی که موطن پاکانست تواند رسید و ہر که درین نشا از زین صراط مستقیم انحراف جوید در آخرت بران صراط نتواند گذشت و در دوزخ که جای عاصیانست بماند و از فیثاغورس منقول است که ہر ملکه که انسان کسب میکند بسبب حدوث ملکی یا شیطانی ست که بعد از قطع تعلق مصاحب ملازم او باشد ان خیرا فخیر وان شرا فشر پس باید که انسان احتیاط نماید تا چه مصاحب برای خود پیدا میکند و بدانکه وسط را بدو معنی اطلاق میکنند یکے وسط حقیقی که نسبت او بطرفین علی السوا باشد مانند چہار که وسطست میان دو و شش و این ہمچو معتدل حقیقی ست که اطبا دلائل

ل۱ دنیا کشت زار آخرت است یعنی آنچه درینجا کارند آنجا درَوند ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم ل۲ زیرا که مراد از کاشتن عمل کردنست و از درودن ثواب و عقاب یافتن که صورتہاے حاصل در انجا گیرد و این جمله ہم دال بر جزاست برای جمله شرطیه مؤخر که قول او اگر بگوش الخ باشد ۱۲ مولوی مرحوم ل۳ یعنی پل صراط که موافق تصریح و خبر واضع انبیا در مقام حشر بر سر جہنم نشند و بران عبور کرده در بہشت که آنطرف واقع است برسند ۱۲ مولوی ہادی علی عفی الله عنه ل۴ یعنی چون نتواند گذشت و خواہد لغزید لاجرم در دوزخ که این صراط بران کشیده باشد خواہد افتاد ۱۲ مولوی مغفور ل۵ یعنی بعد مرگ و قطع تعلق روح از بدن آن ملک یا شیطان ہمیشه مصاحب و ہمنشین او باشد ۱۲ مرحوم وغیره ل۶ یعنی اگر آن ملکه نیک باشد پس جزای آن ہم نیک ست که سبب حدوث ملکی گردد و اگر ملکه بد باشد سزای آن نیز بدست که سبب حدوث شیطانی گردد و درین عبارت چہار وجه جائزست رفع یعنی پیش دادن ہر دو لفظ که بعد ان واقع شده و نصب یعنی زبر ہر دو و رفع اول و نصب ثانی و بالعکس چنانکه در کتب نحو مذکورست ۱۲ مولوی ہادی علی مرحوم ل۷ یعنی نسبت او در قرب و بعد بطرفین برابر باشد یعنی زائد بود بر طرفے که ہمان قدر که کمترست از طرف دیگر چنانکه چہار ازین در تبصره می آید ۱۲ ل۸ و زائدست از دو بمقدار دو و کمتر از شش بہمین قدر ۱۲ ل۹ اعتدال حقیقی که عبارت است از تساوی در کیفیات اربعه بجمیع وجوه نزد اطبا از محالات ست و گویند معتدل حقیقی را وجود در خارج نیست ازین سبب که ہر گاه اجزای عناصر اربعه با یکدیگر متساوی المقدار و القوة باشند ہر جزو میل الطبع بکرهٔ خود خواہد کرد و ترکیب را ضرورست کمی و زیادتی از فعل و انفعال در قوت و مقدار تا التیام صورت بندد ۱۲ از حواشی بعض کتب۔

بذوق آن اقوی است می کنند و دیگری که به مناسبت مقابله اعتدالات نوعی و شخصی که طلب اثبات می کنند و دلیلی که در بیان علم اشخاص است از تفصیل لم توان نمود و شناختن افضلیت نظر باشخاص مختلف شود و ملاحظه دقیق و حال و زمان به تفصیلی از افراد هر شخصی در دایرهٔ غیر متناهی باشد و درین مقام در مراتب اندیشه غبار شکی حادث شود چه هرگاه که وسط درین باب اعتدال شخصی و نوعی باشد هرآینه از آن جز یکی نماند خصوص المیزان ... مبالغه در وصف آن بر قیاس ... مرتفع شود و بیان الاوفق منع این غبار آنکه همچنانکه در مراتب عرض المیزان مرتبه هست که افضل مراتب و اقرب آن باعتدال حقیقی است در مراتب ملکات نیز مرتبه هست که افضل آن مراتب است و مطلوب بذات آن مرتبه است و دیگر مراتب که بعد از آن مرتبه خالی از استیعاب افراط و تفریط نیستند و همچنانکه شخص نوع در آن مراتب بر حالت افضل نیستند لیکن بواسطه قرب محدود که با آن مرتبه دارند وجود نوع و شخص محفوظ می ماند.

[illegible]

در فضائل نیز فضیلت حقیقی آن مرتبه است و باقی مراتب بحسب[1] قرب با آن مرتبه در عداد
فضیلت معدود میشوند[2] همچنانکه در اعتدال بدنی دیگر مراتب اگرچه در حاق اعتدال بدنی نیستند و
خالی از شوائب انحراف نه بنا بر آنکه[3] از ایشان خللی بین در افعال ظاهر نمیشود در سلک مراتب
اعتدال منخرط‌اند و بنا برین تقدیر تفاوت[4] در مدارج کمال بحسب تفاوت در قرب بحاق وسط
اعتدال باشد و قواعد طب روحانی بر قیاس و هنجار قواعد طب جسمانی و شکی نیست که اعتدال بایں معنی
نیز اگرچه سعی دارد اما خالی از صعوبت نیست[5] و اگرچه در مقام مبالغه وصف آن بدقت شعر و حدت
سیف نمایند دور از کار و الله یهدی[6] من یشاء الی صراط مستقیم و چون انحراف[7] از وسط یا
بطرف افراط باشد یا بطرف تفریط پس بازاے هر فضیلتی دو رذیله باشد[8] که آن فضیلت وسط میان
هر دو باشد و چون مبین شده که اجناس فضیلت چهار است اجناس رذیله هشت باشد دو از ان
طرف باشد نسبت با حکمت آن سفه و بله باشد سفه طرف افراط است و آن استعمال قوت
فکر ست در انچه واجب نیست یا زیاده[9] از قدر واجب و آن را گربزی[10] خوانند

---

[1] یعنی چندانکه قرب بآن مرتبه زائد باشد فضیلت بیش بود و هر قدر کم گردد فضیلت کم شود پس این مراتب در فضیلت باہم متفاوت باشند ۱۲ مولوی مرحوم [2] از روے مجاز و توسع ورنه مراتب مذکوره خالی از گونه افراط و تفریط نیست پس فضیلت نباشد ۱۲ مولوی مرحوم [3] علت ست برای قول او در سلک مراتب الخ یعنی در اعتدال بدنی سواے مرتبهٔ اعدل و افضل از همه دیگر مراتب غیر معتدل نیز که قرب از مرتبهٔ افضل دارند در سلک مراتب اعتدال که منخرط اند منسلک هستند یعنی معتدل نامیده میشوند بجهت آنکه از ان مراتب خللی آشکارا در افعال شخص پیدا نمی‌شود ۱۲ مولوی مرحوم [4] یعنی بنا بر آنکه فضیلت باعتبار قرب ست همه مراتب یکسان نتوانند بود بلکه تفاوت در مدارج کمال آن مراتب بحسب تفاوت الخ ۱۲ مولوی محمد هادی علی عفی عنه [5] بسبب عدم تناهی مراتب بالقوة و موقوف بودن دریافت قرب و بعد بر تعیین حاق وسط که صعب ست ۱۲ مولوی محمد هادی علی مغفور [6] و خدا رهبری میکند هر کرا که میخواهد بسوے راه راست حاصل آنکه استقامت بر جادهٔ اعتدال بتوفیق خداست ورنه انسان بیچاره یاراے آن ندارد ۱۲ مولوی مرحوم وغیره [7] یعنی اگرچه بسبب عدم تناهی اطراف وسط اشخاص رذائل نامتناهی باشد لیکن از دو حال بیرون نیست یا انحراف دران بطرف افراط بود یا بطرف تفریط لهذا چون اعضاے غیر متناهی نتوان کرد و در مقابل هر فضیلت دو جنس رذیلت قرار یافت که تحت هر یکے انواع بسیار و اشخاص بیشمار ست ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم [8] سفه بفتحتین و بائے ملفوظ بمعنی کم‌عقلی و بله بر وزن آن گولی و نادانی ۱۲ از غ وغیره [9] یعنی یا استعمال قوت فکر زیاده از مقدار واجب یعنی در واجب و غیر واجب هر دو استعمال نمودن پس استعمال در غیر واجب که زائد از قدر واجب ست داخل سفه باشد ۱۲ مولوی مرحوم [10] بضم کاف عربی و سکون رائے مهمله و کسر بائے فارسی و زای معجمه مکاری و حیله‌گری و بعضے محققان بضم کاف فارسی و ضم زائے عربی نوشته اند ۱۲ از غ۔

و بلہ طرف تفریط و آن تعطیل قوت فکرست بارادہ و ترک استعمال آن در واجب یا تقصیر در
استعمال آن کمتر از حد واجب و دو از ان طرف شجاعت اند و آن تهورست و جبن اول طرف
افراط است و آن اقدامست بر مهالک که عقل آنرا جمیل ندانند و ثانی طرف تفریط و آن حذر
است از چیزی که حذر از ان مستحسن نیست و دو از ان طرف عفت اند و آن شره ست و خمود
اول افراط ست و آن میل نفس بشهوات ست زیاده از مقدار مستحسن و ثانی تفریط و آن سکون نفس ست
از حرکت در طلب لذات ضروری که شرع و عقل آنرا مستحسن یا جائز شمرده باشد از روی اختیار نه
از روی خلقت و دو از ان طرف عدالت ست و آن ظلم ست و انظلام اول طرف افراط است
و آن تصرف ست در حقوق مردم و اموال ایشان ست و ثانی تفریط و آن تمکین ظالم ست از ظلم
و انقیاد او در انچه مشتهای او باشد بطریق مذلت و بعضی هر دو طرف عدالت را ظلم خوانند چه
آن ظلمست یا بر نفس خود یا بر غیر و همچنانکه عدالت جامع جمیع کمالاتست ظلم که مقابل اوست
جامع جمیع نقائص ست و از ینجاست که شیخ الاسلام عبد الله انصاری و غیر او از محققان

ف۱ اے بقصد خود نه از روئے خلقت که فکر کردن نه تواند ۱۲ نص وغیره ف۲ اے کمی در استعمال قوت فکر چنانکه کمتر از قدر واجب استعمال کند ۱۲ مولوی مرحوم ف۳ تهور بفتحتین و تشدید واو مضموم بیباکی در چیزے افتادن جبن بالضم بد دلی ۱۲ از ص وغیره ف۴ یعنی و مقامات مردانگی چه ... از دیگر مستحسنات جبن نباشد ۱۲ مولوی مرحوم ف۵ خمود بضم خاے معجمه و میم سرد شدن آتش و اینجا اشاره است بسرد شدن آتش شهوت ۱۲ غ وغیره ف۶ اکثار حلال مباح زیاده از مشتهیات باشد یا ارتکاب ناروا هم کشد ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم ف۷ اے طلب نکردن نفس لذات ضروری را و ترک دادن آن باختیار خود چنانکه از ارباب ریاضات غیر محمود دیده میشود ۱۲ مولوی مرحوم ف۸ اے نه از روے نقصان ... در اصل خلقت یا بسبب حدوث کدامی عرض چنانکه کسے را رغبت ببعض لذات مخلوق نبود یا زائل شده باشد چنانکه در عنین اصلی و عارضی که میل بجماع ندارد پس این قسیم داخل خمود نیست ۱۲ مولوی مرحوم ف۹ بالضم ستم کردن و انظلام بالکسر ظلم پذیرفتن از کسے ۱۲ از غ وغیره ف۱۰ و تحصیل اسباب معاش ست از وجوه ذمیمه مثل خیانت و رشوت و جز آن ۱۲ از نص وغیره ف۱۱ اے مذلت خود ... و چون تمکین ظالم ... اسباب معاش از غصب ... بسبب آن که وجوه ... اموال و اوقات و غیر آن بسیار ست ظالم و خائن همیشه بسیار مال باشد و منظلم کم مایه و علل متوسط الحال ۱۲ از نص وغیره ف۱۲ اے استشهاد است بر جامع بودن ظلم جمیع نقائص را ۱۲ مولوی مرحوم۔

گفته‌اند هرچه نه آزار نه گناه چه هر گناه ظلمست یا بر نفس خود یا بر دیگرے شعر

مباش در پے آزار و هرچه خواهی کن	که در شریعت ما غیر ازین گناهے نیست

و بعضی اکابر گفته‌اند که اهل طریقت در اکثر چیزها اختلاف دارند اما همه متفق اند بر استحبابِ راحت رسانیدن و نهی از آزار کردن و در حدیث صحیح ست که حسنات ظالم منتقل بدیوان اعمال مظلوم می شود چنانچه مضمون آیه کریمه وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰکِنْ کَانُوْا اَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُوْنَ بآن مشعر نیست و بر همین قیاس توسط در انواع که تحت اجناس فضائل اند اعتبار باید نمود لمعه ششم در بیان شرف عدالت اولاً بر سبیل تمهید نموده می شود که باتفاق عقل و نقل حقیقت مقدسه حضرت حق جل و علا از احاطه افهام و اوهام متعالیست طائر بلند پرواز ادراک را بسرادق کنه جلال او نیست بلکه غایت سیر عقول بشری و نهایت عروج قوت نظری آنست که باذیال نسب و اعتبارات که ایشان باعتبار تعلق بممکنات ذات اقدس را تواند بود تشبث شود بیت

گفتا غلطے ز ما نشان نتوان داد	از ما تو هر آنچه دیده پایه تست

ف ۱ اے هرچه ظلم و آزار نیست گناه نیست پس کردن آن روا باشد و هرچه گناه است ظلم ست ازین هر دو مقدمه لازم آمد که گناه و عیب منحصر است در ظلم و ظلم جامع از همه گناهان و عیب ۱۲ مولوی مغفور ف ۲ اے ستم کردند بر ما و لیکن بر نفسهاے خود ظلم میکردند چه حسنات ظالمان به مظلومان و نقصان ظالمان گردد پس حقیقت ظلم بر خود کرده باشند اگرچه بظاهر بر مظلومان زده والله اعلم ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف ۳ تا بعد در هر نوعی دو رذیلت معلوم شد یکے در حد افراط دیگر در جانب تفریط تواند بود که هر یکے را ازین انواع و اصناف در هر لغتے نامی معین وضع نکرده باشند و چون حنی در تصور زند از عبادت فراغتے حاصل آید چه عبادت برائے توصل معنی بکار دارنده شد که بعضے رذائل را نامی مشهور بود چنانکه وقاحت و خروق که دو طرف فضیلت حیا اند و اسراف و بخل که دو طرف فضیلت سخا اند و تکبر و تذلل که دو طرف فضیلت تواضع اند و فسق و تحرج که دو طرف فضیلت عبادت اند ۱۲ از نفس ف ۴ اے عقل و نقل درین باب اتفاق دارد که حقیقت حق تعالی را افهام و اوهام نمی تواند دریافت و ادراک بلکه او هرگز نمی تواند رسید جل و علا دو صیغه ماضی بمعنی بزرگ و برتر شد سرادق بالضم و کسر دال سراپرده کنه بالضم پایان و حقیقت چیزے ۱۲ مولوی محمد هادی علی عفا الله عنهما ف ۵ اے نهایت سیر عقل بشری در اسرار الٰهی صرف تا مرتبه بعض صفات است که ابدان نسبت و اعتبارات که آنهم در ذات اقدس باعتبار تعلق بممکنات است در آویزد یعنی بنسب و اعتبارات که ذات اش باعتبار علاقه وے بممکنات و مظاهر خود میگردد دریابد مثل خالقیت و رزاقیت وغیره از امور اضافیه اما مرتبه ذات هرگز مدرک نشود اذیال جمع ذیل بالفتح دامن ۱۲ از بعض حواشی وغیره ف ۶ گویا حکایت ست از خطاب باری عز اسمه بما و غلطی برائے خطاب اے لغت که غلط هستی و بر غلط بوده و حقیقت ادراک ما ندانسته زیرا که از ما نشان دادن ممکن نیست و آنکه بدیده عقل یا کشف دیده پایه تست نه مرتبه ما ۱۲ مولوی محمد هادی علی وغیره غفر الله لهما۔

واول[۱] مرآتی که وجه قدیم غیب ذاتی[۲] دران بر دیده (بالکسر دربن یعنی چشم و ظهور ۱۲) شهود اهل کشف و عیان جلوه نماید وحدتست نه وحدتی[۳] که مقابل کثرت بود که آن ظلی از اظلال اوست و نه وحدتی که ساری در عددست که آن پرتوی از انوار خورشید جمال بیزوال وست بل وحدتی که اگر شمع[۴] جمال برافروزد فروغ اشعهٔ ظهورش کثرات را پروانه وار بسوزد ولو[۵] کشفها لاحرقت سبحات وجهه ما انتهی الیه بصره من خلقه چه با شروق[۶] انوار عالم سوز جلالش ذرات نماید و کثرات در حیز ظهور نیاید و از سعت احاطهٔ ذات با کمالش هیچ چیز با او در شمار نیاید چنانچه فحوای[۷] لمن الملک[۸] الیوم لله الواحد القهار بیان آن با بلغ وجهی می نماید بیت

ملک هستی را ملک (بادشاه ۱۲) جز واحد قهار نیست	قهرش[۹] آن کز غیر در وادی او دیار نیست

و ازینجاست که اساطین ائمه حکمت و اکابر مشائخ ملت تصریح فرموده اند که وحدت ذاتی که حق نوعی دیگر از وحدت ست غیر وحدت عددی[۱۰] چنانچه در صدر معتقد (نام کتاب ۱۲) شیخ

---

۱ ای اول آنچه اهل کشف از صفات ذات پاک دریابند صفت وحدتست که همین صفت آئینه مشاهدهٔ جمال مقدس گردد چون وحدت را آئینه قرار داد ذات را بوجه استعاره نمود غیب ذاتی غیب منسوب بذات که از نظرها غائب ست ۱۲ مولوی مرحوم

۲ چنانکه گفته اند ـ واحدست و بذات خویش احد : وحدتی برتر از شمار و عدد : هست بی تهمت شمار یکی : نیست اندر یگانگش شکی ۱۲

۳ یعنی این وحدت اضافیست و تابع وحدت حقیقی و همچنین وحدت آینده ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم وغیره

۴ ای پرده برانداخته جمال باکمال برآید اشعه بفتح همزه و کسر معجمه و تشدید مهمله جمع شعاع روشنی ۱۲ مولوی مرحوم وغیره

۵ و اگر بکشاید و ظاهر کند خدا آن وحدت را هر آئینه بسوزد و جلالت ذات در چیزی را که منتهی شود بطرف آن نظر او که از مخلوقاتش در صراح گفته سبحات وجه ربنا بالضم السین والباء ای جلاله ۱۲

۶ شروق بضمتین برآمدن آفتاب ای با طلوع انوار عالم سوز آفتاب جلال او ذرات کائنات بنظر نیاید و کثرات در حیز ظهور قیام نتوانند و بسبب آنکه ذات پاکش محیط و منبسط باشد هیچ چیز با او در شمار هستی محسوب نشود ۱۲ مولوی محمد هادی علی وغیره تغمده الله تعالی بغفرانه

۷ کراست بادشاهی امروز مر خدای یگانه وجود است را و این آیت کریمه سوال و جواب ست ۱۲ مولوی مرحوم وغیره

۸ چه لمن الملک الیوم سوالست که حق در وطن حشر هنگام فنای موجودات خواهد کرد و بسبب باقی نبودن هیچ جواب دهنده پیش ظهور ذات مقدس خود جواب خواهد داد که لله الواحد القهار ۱۲ مولوی مرحوم

۹ ای قهر و غلبهٔ آن ملک این ست که در وادی او هیچ باشنده غیر او نیست بل او یگانه و یکتاست ۱۲ مولوی مرحوم

۱۰ یعنی وحدت عددی در شمار آید چرا که ثانی خود می دارد و وحدت ذاتی مثل خود ندارد لهذا از قید شمار بیرون است ۱۲ از حواشی بعض کتب۔

کبیر و امام خبیر قدوۃ[1] الواصلین الی الملک اللطیف ابی عبد اللہ محمد بن الحنیف رضی اللہ عنہ مسطور
ست اللہ واحدٌ[2] لا بالعدد و لا کالاحاد و تصور این وحدت[3] علی ما ہی علیہ من الاحاطۃ از طور
مدارک عقول متجاوز ست و جز بنور کشف و عیان بان نتوان رسید و از جہت[4] صعوبت تصور
این وحدت ست کہ می فرماید و اذا ذکر اللہ[5] وحدہ اشمأزت قلوب الذین لا یؤمنون بالآخرۃ
چنانچہ امام راغب و غیر او از محققان تحقیق فرمودہ اند و پرتوی[6] از وکہ مطمح نظر عقل تواند شد
وحدت عددیست کہ بے فروع[7] آن ہیچ ذرہ از ذرات در حیز ظہور و موطن شعور نتواند آمد و[8] باختلال
آن رابطہ بقائے ہیچ فردی از افراد موجودات صورت نہ بندد و نزد حکمائے متألہین کہ ائمہ
کشف و شہود اند مقرر ست کہ کمال ہر صفتے در انست کہ با ضد[9] خود در حیز تقارب و تعانق آید چنانچہ
در فرائد[10] عقود اسمای حسنای الٰہی مشاہدہ میرود ہو[11] الاول والآخر والظاہر والباطن وہو بکل

[1] پیشوائے واصلان بطرف پادشاہ لطیف کہ خدا باشد ۱۲ [2] خدا یکے ست نہ بشمار و نہ مثل احاد کہ مقابل کثرت باشد ۱۲ [3] اے تصور این وحدت بر وجہیکہ آن وحدت بر آنست از احاطہ یعنی تصور این وحدت کہ ہمہ را در گرفتہ از دریافت عقل بیرونست پس قولہ من الاحاطہ بیان ماست ۱۲ مولوی مرحوم وغیرہ [4] اے بجہت آنکہ دانستن این وحدت دشوار ست و بفہم نمی آید ۱۲ مولوی مرحوم [5] و ہرگاہ کہ کردہ شود خدا تنہا گرفتہ منقبض میگردد دلہائے کسانیکہ ایمان نہ دارند بآخرت اے چون بحقیقت آن وحدت پی نمیبرند و نگرفتہ می شوند چہ دستور است کہ چون امرے بفہم نیاید انقباض و تنگی حاصل گردد ۱۲ مولوی مرحوم وغیرہ [6] یعنی وحدت عددی راکہ پرتو وحدت حقیقے است عقل تواند دریافت ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم [7] این ہر دو جملہ صفت وحدت عددیست حاصل آنکہ اگر وحدت عددے نباشد ہیچ موجودے بظہور نرسد و اگر این وحدت زائل شود کدامی از موجودات باقی نماند چہ اعتدال ظل وحدت ست کہ مست قلت و کثرت و نقصان و زیادت از اصناف متبائنہ برگیرد و بجلیت وحدت آنرا از حضیض نقصان و رذ بلیت فساد برادج کمال و نفضیلت ثبات رساند و اگر اعتدال نبودی دائرہ وجود باہم نرسیدی چہ توالد موالید ثلثہ از عناصر اربعہ مشروط است بامتزاجات معتدال ۱۲ مولوی مرحوم ولف [8] الخلال بالکسر کشادہ شدن آن رابطہ اشارہ برابطہ وحدت عددے ۱۲ [9] اے باضد خود نزدیک و مجتمع شود تعانق دست در گردن یکدگر کردن ۱۲ مولوی مغفور وص [10] اے در یکتا در ہائے جلہائے نیکو اسمائے الٰہی دیدہ می شود کہ اجتماع اضداد است فرائد جمع فرید و در یکتا ہر اسم را بدان تشبیہ دادہ اسمائے منتظم را سلک گوہر گفت ۱۲ مولوی محمد ہادی علی وغیرہ غفر لہما [11] اوست اولین ہم و آخرین ہمہ و آشکارا و پنہان و اوست بہر چیز دانا الحاصل او تعالی جامع اولیت و آخریت و ظہور و بطون ست کہ باہم صفات متضادہ اند ۱۲

شتّی علیهم[۵۰] پس هر موجودی که با وجود اشتمال بر کثرت احکام قهرمان وحدت در وی ظاهرتر باشد اشرف[۵۱] تواند بود و تاثیرات ایقاعات[۵۲] نغمات متناسبه و اشعار موزونه و صور حسنه بنابر شرف وحدت تناسب ست و آثار غریبه[۵۳] که بر وفق اعداد متحابه مترتبست هم ازین قبیل و حکمت مقرر ست که هرچند مزاج اعدل باشد و بوحدت حقیقی اقرب و میل سوی کمالی یا نفسی که بران مترتب شود اکمل و افضل باشد و لهذا در سلسلهٔ موالید چون مزاج معادن[۵۴] ابعد ست از وحدت اعتدالی صورت نوعیهٔ آن مبدء حفظ ترکیب ست فقط و چون ازین مرتبه ترقی کرده بمرتبهٔ اعتدال[۵۵] نباتی رسد با حفظ ترکیب[۵۶] مبدء تغذیه و تنمیه و تولید مثل شود[۵۷] و چون ازین طبقه عروج کرده باعتدال حیوانی رسد با آثار سابقه مبدء حس و حرکت ارادی شود[۵۸] و چون ازین درجه ارتفاع یافته

---

۵۰ زیرا که نسبت با وحدت حقیقی و ظلیت او پیدا میکند و چنانکه وحدت مقتضی شرفست بل موجب ثبات و دوام موجودات است کثرت مقتضی خساست بل مستدعی فسادست و بطلان موجودات ۱۲ مولوی مرحوم وغیره غفر لهما ۵۱ ای تاثیر این چیزها در نفس بخوشی آیندگی که مرغوب و لذیذ معلوم می شود و سبب آنست که همه وحدت تناسب دارند چنانچه بعد ازین در تبصره سے شئی زائد بتفصیل می آید ایقاع واقع کردن الحان سرود بنوعیکه میان آنها فاصله بر یک نهج باشد و این هم عنقریب مذکور می شود ۱۲ مولوی مغفور و منتخب ۵۳ ای آثار عجیبه نادر که بر وفق اعداد مترتب هست هم بنابر که شرف وحدت تناسب است و بعضی ازین آثار در اشراق احد دهم در بیان اعداد متحابه خواهد آمد و بدانکه دو عدد مختلف چون یکے مر دیگرے را بطرح دادن فنا نکند پس عدد ثالث را عاد گویند و کسرے را که مخرجش عاد مذکور باشد وفق آن هر دو عدد گویند مثلاً چار و شش که اینها را دو فنا میکند یعنی اگر دو دو طرح نمایند از عددین مذکورین هیچ باقی نماند پس دو عاد باشد و نصف که دو مخرج آنست وفق بود ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۵۴ ای چون مزاج معدنها که قسم جماد ست از وحدت اعتدالی بعیدتر بنسبت دیگر موالید واقع شده صورت نوعیه زان صرف حفظ ترکیبش می نماید که باطل نشود و فعلی دیگر غیر آن نمی تواند معادن جمع معدن کان صورت نوعیه جوهریست که چون بجسم مطلق لاحق شود آن را نوع علیحده سازد ای حقیقیه که بدان هر نوع از انواع دیگر ممتاز گردد پس هرچند معدن را از دیگر اجسام جدا کرده صورت نوعیه آنست مولوی مرحوم وغیره ۵۵ که مرتبه دوم است و بنسبت اول اعدل ۱۲ مولوی مرحوم ۵۶ ای صورت نوعیه آن حفظ ترکیب هم نماید و پرورش کند و بالیدگی بخشد و مثل آن دیگر پیدا سازد چنانکه در اشجار و نباتات مشاهد ست تغذیه خورش دادن و پروردن تنمیه بالانیدن و افزایش دادن تولید پیدا کردن ۱۲ مولوی محمد هادی علی وغیره غفر الله لهما ۵۷ ای چون از طبقه نباتات بالا گذشته باعتدال حیوانی رسد که مرتبه سوم و اعدل از اول و دوم ست صورت نوعیه آن مرتبه با حفظ ترکیب و تغذیه و تنمیه و تولید مثل حس و حرکت ارادی پیدا کند حس بالکسر و تشدید سین مهمله دریافتن بیکے از حواس خمسه حرکت ارادی آنکه بقصد خود باشد نه بالطبع ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۵۸ ای چون از مرتبه حیوانی بدرجه انسانی رسد که مرتبه چهارم و اعدل همه مراتب ست صورت نوعیه اش با جمله آثار هر سه مرتبه گذشته با دراک کلیات و جزئیات که هیچ حیوانی را نبود متصف گرداند ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم و مغفور۔

باعتدال انسانی رسد با جمیع آثار مبدء نطق یعنی ادراک کلیات و توابع آن شود و هر چند امزجه افراد انسانی باعتدال حقیقی اقرب باشد کمالات او بیشتر تا بمرتبهٔ نبوت رسد و باز در میان ایشان مراتب متفاوت باشد تا بمرتبهٔ ختم رسد که مظهر کل کمالات ست و غایة الغایات و لیس وراء عبادان قریة و در علم موسیقی مقرر شده که هیچ نسبت شریفتر از نسبت مساوات نیست و هر نسبتی که بوجهی از وجوه انحلال راجع با نسبت مساوات نشود از حد ملائمت خارج باشد و در حیطهٔ تنافر داخل تبصره چون اطراف کلام باین مقام منجر شد ایمائی بتفصیل بعضی ازین معانی مستحسن می نماید

۱ اشاره بآنست که مراتب اعتدال نوعی درینجا تمام شد و این مرتبهٔ نوع الانواع و اعدل مراتب انواع هست بعد ازین اعدلیت شخصی یافته شود نه نوعی ۱۲ مولوی مرحوم ۲ یعنی باز در میان انبیا بحسب قرب باعتدال و وحدت حقیقیه مراتب متفاوت باشد مثل برسالت و اولو العزمی و خلت و کلیمی و جز آن تا بمرتبهٔ ختم رسالت و نبوت رسد ۱۲ مولوی مرحوم ۳ یعنی هیچ فضیلت و کمال فوق آن مقصود نیست و در آن منحصر گردیده در حضرت سرور کائنات مفخر موجودات صلی الله علیه وسلم ۱۲ مولوی مرحوم ۴ و نیست آن طرف عبادان ده و این مثل ست جائی زنند که مرتبهٔ ورائی نباشد عبادان بالفتح و تشدید موحده جزیره ایست که بآن دو شعبه از دجله محیط هست و بحر فارس میرسد ورائے آن جزیره آبادانی نیست ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۵ موسیقی بواو و هر دو یاء معروف بلغت سریانی نام علم سرود ست موسیقی بدون یاء اول مخفف آن و در زبان یونانی بمعنی فن ست و گویند چونکه علم موسیقی را از آواز طائر موسیقار که در منقار وی سوراخهائے بسیار است و صداهائے گوناگون ازان بر می آید مستخرج کرده اند ۱۲ از بهار و غ ۶ زیراکه دران وحدت معتبر ست و تعقل مساوات بے اعتبار وحدت ممتنع و در فضائل کدامی فضیلت کامل تر از عدالت نیست چه عدالت هم مبنی بر مساوات است ۱۲ از نفس ۷ طرایه رجوع نسبت بوجهی از وجوه انحلال بطرف نسبت مساوات بعد ازین در تبصره مذکور می شود ۱۲ مولوی مرحوم ۸ در ذکر شرف و عدالت نسبت مساوات و هر نسبتی که راجع بآن باشد بوجهی از وجوه انحلال و منافرت نسبے غیر راجع بآن بطریقیکه در علم موسیقی تقریر یافته ۱۲ قاضی القضاة محمد نجم الدین خان مرحوم ۹ در ذکر نسبت مساوات و رجوع بآن و ملائمت و تنافر که از مباحث علم تالیف ست نه از علم اخلاق ۱۲ مولوی محمد هادی علی درخ غفر الله تعالی لهما ۱۰ باید دانست که مجموع نسب میان دو عدد وقتی که مساوی باشند یا منسوب اعظم باشد یا منسوب الیه منحصر ست در دوازده قسم یکے مثل و مثل دوم مثل و جزء سوم مثل و اجزاء چهارم ضعف پنجم ضعف و جزء ششم ضعف و اجزاء هفتم امثال هشتم امثال و جزء نهم امثال و اجزاء دهم اضعاف یازدهم اضعاف و جزء دوازدهم اضعاف و اجزاء زیراکه اگر منسوب مساوی منسوب الیه باشد نسبت مثل خوانند چون سه و سه مثلاً اگر اعظم باشد از منسوب الیه اصغر عدد میکند یا نه پس اگر عد کند یا دو بار یا بیشتر اگر دو بار عد کند نسبت ضعف خوانند چون سه و شش مثلاً و اگر بیشتر از دو بار عد کند باید دید که جذر زوج الزوج یعنی چهار مرتبه یا هشت مرتبه یا شانزده مرتبه و علی هذا القیاس عد کند یا نه پس اگر بعدد زوج الزوج عد کند اضعاف خوانند یعنی سه و دوازده مثلاً و اگر نه امثال چون سه و نه مثلاً و اگر اصغر عدد اعظم نکند اعظم را بر اصغر تقسیم کنند البته جزئی یا اجزا بر خارج القسمه خواهند افزود و بر تقدیریکه خارج القسمه اگر یکے باشد یا از وی یک جزء باشد مثل و جزء گویند چون سه و چهار که مثل و ثلث ست دیگرے یا افزونی بیشتر از یک جزء باشد مثل و اجزا خوانند چون سه و پنج که مثل و ثلثین ست و اگر خارج القسمه دو باشد یا افزونی یک جزء ضعف و جزء گویند چون سه و هفت که ضعف و ثلث ست و یا دو یا افزونی بیشتر از یک جزء ضعف و اجزا

ربقیه ... ۹ مانند شش سه ... که ضعف و ثمنین ست و اگر ... زوج قسمت باشد یا فزونی یکجزء اضعاف و جزء گویند چون سه و سیزده
کاضعاف و ثلث ست یا عدد زوج الزوج یا فزونی بیشتر از یکجزء باشد اضعاف و اجزا گویند چون سه و چهار ده که اضعاف و ثمنین ست دیگر
نماند که قسمت نه یک باشد ... زوج بلکه عددی دیگر یا فزونی یکجزء اشان جزء خوانند چون ... که امثال و ثمنست
ست زیاده ... یا فزونی بیشتر از یکجزء امثال و اجزا گویند چون ... که امثال و ثمنین ست ... نغمه معلق
را اعتبار کنند و اندکی از طول او کم سازند و ستند و باقی ... نغمه باقی نسبت اول حد باشد و نغمه اول نسبت بین ... نغمی میست
معنی وحدت ... نغمه و چون دو نغمه مختلف بحدت و ثقل را تالیف دهند بگویند پس اگر نسبت میان هر دو نغمه مدرک نفس گردد سبب
لذت او شود ... اگر نه منافر بود ادراک نسبت عددی ... ادراک نسبت می کرد و مقدار متباینه می باشد ... دو
بر نسبت عددی اشرف باشد ... نسبت هندسی که مدار شرف بر ملائمت نفس ست و سهل ترین نسبت عددی نسبت ضعف
ست که در واحد و اثنین یافته می شود ... اشرف ابعاد ... که اتفاق طرفین و ضعف احد باشد ... و الکل نامند و از غایت
شرف این نسبت در تالیف الحان هر یک از طرفین او را بجای دیگر استعمال کنند یعنی ضعف را بجای ضعف ... و جای ضعف
و او از جمله ابعاد بدین خاصیت مخصوص ست و بعد از آن در شرف مثل و جزء از انواع ... نسبی سابق است و اول آن ... مثل و نصف پس مثل
و ثلث و مثل و ربع و مثل و خمس علی هذا القیاس سائر ... شرافت بمشابهت بااین ابعاد ... مقدم باشد و ... مقام است که
در نسب زوجی ... که نسبت مثل ... خلاف طرفین در عدد ... شرط ست پس ... نسبت ضعف
تمام انواع نسبت مثل و جزء ... انواع ضعف و جزء ... انواع ضعف و جزء مقدم باشد ... ضعف و جزء ... مثل و جزء
زیرا که ضعف ... مثلست که نصف ... از انواع مثل ... انواع ضعف و اجزا ... انواع امثال ... مثل و جزء انواع
امثال و اجزا و انواع اضعاف و اجزا غیر ملائم اند مگر بعضی از این اقسام ... ملحق ... چنانچه معلوم خواهد شد ... ثلثه امثال که ...
امثال است چون ... و همچنین ... ضعف ... هشت ... ملائم ... و بعضی ... اجزا چون ... نیز
بالرجوع ... اتفاق ابعاد ... کرده اند ... عظم و صغر چند ... عظم و صغر ...
منصوص ست ... بالقوه نامتناهی اند ... نقل ... باشد ... تفاوت ... طرفین ... حساس ...
کردد چون اکمل آلات موسیقی حلقست و اعظم ابعاد که حلق بر آن قادر ست نسبت نوع ... اضعاف باشد ... حلق بحسب تجربه
شد که انتقال از اثقل نغمات بضعف نصف آن بیش نمیتواند کرد لاجرم نهایت نسبت از ابعاد عظام آنست که ...
طرف احد باشد و این را ذو الکل مرتین خوانند مانند بعد ... و سه ... هشت ... دیگر ابعاد عظام ضعف ...
است که عبارت از ثلثه امثال باشد و آنرا ذو الکل و الخمس نامند مانند بعد دوازده و چهار و بعد ... سه ... پس ضعف و ثلث ضعف ...
ذو الکل و الاربع گویند چون بعد هشت و سه و بعد شانزده و شش مسبعه ... نسبت ... که آنرا ذو الکل خوانند چون
دوازده و شش و بعد ده و پنج و بعد هشت و چهار ... ابعاد ... ذو الخمس گویند ...
و هشت و بعد ... شش و بعد سه و ... وجه تسمیه این بعد بذو الخمس آن باشد که این نصف ... سه مرتبه ...
مرتبه پس مجموع ... بعد ... ذو الاربع گویند ...
و شش و بعد ... وجه تسمیه ... مرتبه ...
... شد ... ذو ... ثلث ...
و مثل و خمس ... بعد ... و ...

وبیان آن بر وجہیکہ لائق این محال باشد آنکہ نغمہ[۱] وآن صوتیست کہ آنرا مکثی[۲] باشد ہرگاہ کہ
بر حدے معین از حدت و ثقل[۳] مکرر شود ازان تاثیرے کہ خاصیت تالیف[۴] باشد حاصل نشود[۵]
و صناعت موسیقی را دران نظرے نباشد چہ نظر این[۶] صناعت مقصورست بر نغمات ازان حیثیت کہ میان
ایشان بحسب حدت و ثقل یا میانہ ازمنہ[۷] متخللہ میان ایشان بحسب مقدار نسبتی ملائم یا منافر حاصل شود
وشق[۸] اول را علم تالیف خوانند و ثانی را علم الایقاع و چون دو نغمہ[۹] مختلف در حدت

---

۱ نغمہ مبتدا است وجملہ ہرگاہ خبر و در میان تعریف نغمہ وجملہ معترضہ ۱۲ مولانا محمد نجم الدین خان رح

۲ یعنی درنگ زمانی داشتہ باشد بحیثیتی کہ قدر آن محسوس تواند شد چنانکہ فارابی گفتہ النغمۃ صوت واحد لابث زمانا ذا قدر محسوس وہمچنین شیخ رئیس در تعریفش گفتہ اند صوت واحد لابث زمانا ذا قدر محسوس فی الجسم الذی فیہ یوجد یعنی نغمہ آواز واحد ہست امتداد زمانی دارد و خاص مقدار محسوس ہست ای بحس سمع در جسمیکہ یافتہ می شود آن صوت دران یعنی در ہن مغنی ۱۲ نج وغیرہ ۳ ہرگاہ نغمہ مطلق را اعتبار کنند دانند کہ از دم سازند استبطاق باقی نماید لفظ باقی نیست اول احد باشد و نغمہ اول نسبت باین باقی ثقل این است یعنی حدت ثقل ۱۲ نج رح ۴ تالیف جمع میان و نغمہ یا زدہ است کہ آن نغمات مختلف باشد و در حدت ثقل چہ اگر آن نغمات برابر باشند حکم یک چیز مکرر دارند ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم ۵ چہ خاصیت تالیف التذاذ نفس ست و آن در تکرار منفی ست بیت
مکرر گرچہ سحر آمیز باشد ٭ طبیعت را ملال انگیز باشد ٭ محمد نجم الدین خان رحمہ اللہ تعالی

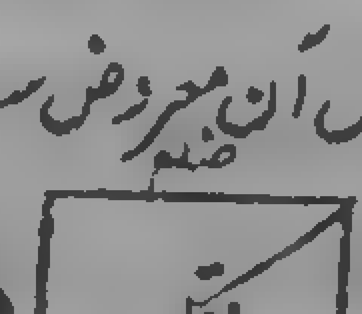
۶ حاصل آنکہ در علم موسیقی بحث از دو چیز است و بس یکے نغمات ازان رو کہ میان آن نغمات بحسب حدت و ثقل نسبتی ملائم یا منافر حاصل شود و آنرا علم تالیف گویند دوم نغمات ازان حیثیت کہ میان اجزائے زمانہ کہ دران نغمہ ہا داخل ست بحسب مقدار آن نغمہ ہا داخل ست بحسب مقدار آن زمانہا نسبتے ملائم یا منافر حاصل شود و آن را علم الایقاع خوانند و نسبت ملائم و منافر بعد ازین معلوم خواہد شد ۱۲ مولوی مرحوم ۷ بدانکہ ازمنہ متخللہ بین النغم یا در غایت قصر بود یا در غایت طول یا متوسط اول و ثانی سبب فساد لحن باشد چہ لحن از تریج نغم حادث شود و نغمہ رابعنے محسوس باید تا در سامعہ مرتسم گردد و بعد ازان دیگرے باو ممتزج شود چون زمان در غایت قصر بود پیش از کمال از قسام اول ثانی وارد شود درین صورت امتزاج حاصل نگردد و موجب فساد شود و ازین سبب ست کہ ارباب عمل در ثانی مبالغہ می نمایند وہمچنین بسبب طول زمان صوت نغمہ اول کلی از سامعہ مضمحل شود پس برین تقدیر نیز دوم را با اول امتزاج بحصول نیاید اما قسم ثالث لائق و ملائم افتد فارابی ذکر کردہ است ازمنہ کہ میان فقرات الحان واقع اند یا متساوی باشند یا متفاضل اگر متساوی باشند ہزج خوانند و در تحت این اقسام بسیار ست وہمچنین زیر متفاضل نیز انواع کثیرہ مندرج اند ۱۲ نج رح ۸ بعضے فہمیدہ اند شق اول آنکہ دران نسبت ملائم یافتہ شود و ثانی آنکہ از و نسبت منافر حاصل شود و چنین نیست بل انچہ بالا گفتہ شد ۱۲ مولوی مرحوم

و نقل حاصل شود لا محاله تفاوت میان ایشان یا بر نسبتی ملائم باشد یا بر نسبتی منافر چه اگر تفاوت
میان ایشان مثل بالفعل باشد یا مثل بالقوه ملائم باشد و الا منافر و مراد بمثل بالفعل آنست
که قدر تفاضل مساوی اقل باشد و این در صورتی تواند بود که یک ضعف دیگری باشد مثل
چهار و دو و شش و سه آن را النغمة ذی الکل خوانند و مراد بمثل بالقوه آنکه آن شی که مثل بالفعل
نیست بتضعیف مثل بالفعل تواند شد و این دو قسمست یکی آنکه این قوت از جانب قدر
تفاوت باشد چون شش و چهار که تفاوت میان ایشان دو هست و دو بتضعیف
چهار می شود و آن را نسبت زائد بالجزو خوانند دوم آنکه قوت از جانب احد المتفاوتین باشد
چون شش و دو که تفاوت میان ایشان چهار ست و دو که احد المتفاوتین هست

ف۱ یعنی ضرورست که تفاوت میان آن در نغمه هیچ یکی ازین دو نسبت باشد خالی ازان نخواهد بود چه اگر الخ ۱۲ مرحوم ف۲ ای بدیهی هر دو تقدیر ملائم نفس باشد و اگر چنین نبود منافر پس حصر حقیقی دائر میان نفی و اثبات باشد ۱۲ مولوی مرحوم ف۳ ای مقدار شی نغمه زائد برابر نغمهٔ کمتر باشد یعنی کثیر بما تقدر از قلیل زائد بود که خود آن قلیل بوده باشد ۱۲ مولوی مرحوم ف۴ این دو مثالست پس عدد کثیر اعنی چهار بر قلیل اعنی دو بقدر دو زائدست و همچنین شش بر سه بقدر سه زیادت دارد و چهار ضعف دو و شش دو چند سه هست بالجمله اگر چنین نسبت میان دو نغمه یافته شود ملائم باشد مولوی مرحوم وغیره ف۵ و این اشرف الجاد ملائمه است ۱۲ از نجح ف۶ معنی تضعیف اعم است از آنکه تضعیف بیک مرتبه یا بیشتر یعنی تکریر مطلق که اخذ شی باشد بیش از یک مرتبه تا جمیع اقسام مثل و جزء که ملائمند در قسم اول مثل بالقوه داخل گردانند و جمیع اقسام کثیر الاضعاف در قسم ثانی مثل بالقوه داخل شوند دیگر نه اینچنین مراد باشد بعض ابعاد ملائمه بالاتفاق داخل منافر میگردند چنانچه از امثله که در قسمین بیان نموده می شود واضح خواهد گردید ۱۲ از نجح ف۷ یعنی نوبت مثل بالفعل شدن تضعیف ۱۲ نجح ف۸ یعنی از تضعیف قدر تفاوت مثل بالفعل اقل حاصل آید ۱۲ مولوی مرحوم و مغفور ف۹ و چون ده و هشت که تفاوت در میان ایشان نیز بدو هست دو و تضعیف مرتین بلکه بتکریر سه مرتبه هشت می شود و چون هشت و شش که تفاوت میان ایشان هم بدو هست که بتکریر مرتین یعنی باخذ او سه مرتبه شش می شود و از ینجا دانسته شد که اگر تضعیف را بر معنی ظاهری حمل نمایند این دو قسم اخیر بیرون می افتند ازین قسم با آنکه زائد بالجزء اند ۱۲ از نجح ف۱۰ یعنی زائد بمثل بالجزء دست دا گر از زائد بالاجزا باشد بقدر تفاوت بتکریر مثل اقل نمی شود بلکه مثل بالقوه خارج باشد چنانچه امثال آن در متن مذکور خواهد شد ۱۲ قاضی القضاة محمد نجم الدین خان رحمه الله تعالی ف۱۱ چون آن را تضعیف کنند مثل بالفعل قدر تفاوت گردد پس اینجا صورت اول اعنی مثل بالفعل اقل گردیدن بتضعیف قدر تفاوت ممکن ست چنانکه این صورت در اول ۱۲ مولوی مرحوم

به تضعیف چهار[۱] می شود و آن را نسبت کثیر الاضعاف خوانند و هر نسبتی که برین وجوه باشد یا
راجع[۲] باین وجوه شود ملائم باشد و هرچه برخلاف این باشد منافر و ازینجا معلوم شد که هر دو
نغمه که میان ایشان نسبت غیر عددی[۳] باشد یعنی نسبتی از نسب صُمّ[۴] باشد که مخصوص مقادیر
ست و در عدد یافته نمی شود متنافر[۵] باشد چون[۶] نغمه که از کل وتر[۷] حادث شود و نغمه که از
بزوی ازان حاصل شود که نسبت او بکل همچون نسبت ضلع
مربع[۹] باشد بقطر و اگر نسبت بینهما نسبت

ف[۱]: چون هشت و دو که تفاوت میان ایشان بشش ست و احد المتفاوتین یعنی دو تکریر تین شش میشود و دو اگر تضعیف سا بر معنی متبادر دارند درین صورت بیرون می افتد از قسم کثیر الاضعاف با وصف آنکه داخل ست در و اینجا ایماء میشود باآنکه اگر تضعیف بمعنی تکریر مطلق اراده کنند خمسه امثال که از ابعاد غیر ملائمه است داخل میگردد در قسم دوم مثل بالقوة چون ده و دو که تفاوت میان ایشان به هشت ست و دو که احد المتفاوتین ست باخذ چهار مرتبه هشت میشود مگر آنکه گوئیم خمسه امثال نیز از ابعاد ملائمه ست اما چون زیادت دارد بر ذوالکل مرتین که اول مراتب ابعاد عظام بود معتبر نباشد ازین مقام باید فهمید که قسم امثال نزد مصنف داخل کثیر الاضعاف ست چنانچه از مثال مذکور در متن که ثلثه امثال ست واضح میشود و نیز مفهوم کثیر الاضعاف که از عبارات آینده دریافت میشود دال برهمین ست اگرچه مخالف رسائل این فن باشد که نزد اصحاب آنها امثال مقابل اضعاف است ۱۲ نخ رح ف[۲]: چنانچه نسبت ضعف و جزء مانند سه و هفت که نه مثل بالفعل ست و نه مثل بالقوه اما راجع ست بسوی مثل بالقوه و کیفیت رجوع آنکه هفت قائم مقام سه و نیم ست و سه و نیم زائد بالجزء ست بر سه ۱۲ محمد نجم الدین خان رحمه الله ف[۳]: در بعض نسخ بعد لفظ صم بجائے لفظ باشد این عبارت واقع و حق آنکه ربط بسبب آن خلل پذیری می شود مراد از کم مقدار متصل ست چون خطوط و سطوح عدد بالفتح و تشدید دال فنا کردن را گویند عاد فنا کننده طریقش آنکه عاد را مکرر از سر چیزے بیندازند و کم کنند تا آنکه آن چیز تمام شود و این در اعداد باشد چون سه مثلاً که عاد ست برائے نه و دوازده و پانزده و جز آن نه برائے هشت و ده و یازده و سیزده و غیر آن ۱۲ مولانا محمد هادی علی رح ف[۴]: زیرا که مقدار قابل قسمت بے غیر النهایه ست و عدد چنین نباشد ۱۲ ف[۵]: چه مدار التذاذ نفس بر ادراک نسبت نغمات ست و دریافت نسب صمیه اصعب باشد ۱۲ نجم رح ف[۶]: مثالست برائے نسبت صمی یعنی میان این هر دو نغمه همین نسبت ست ۱۲ مولوی مرحوم ف[۷]: لے در سازهائیکه دران وتر می باشد مانند عود و چنگ و قانون و رباب وتر بالفتح تار ساز را گویند قوله که از جزوے الخ صفت نغمه و یا در جزوے نیز برائے صفت و قوله که نسبت صفت جزو و ازان اشاره بوتر و او اشارت بجزو و قوله الکل لے بکل وتر ۱۲ مولوی مرحوم مغفور ف[۸]: واین نسبت صمی ست که هیچ مقدار عد هر دو یعنی ضلع مربع و قطر آن نمیتوانند کرد چه اگر ضلع مربع را فرض کرده شود قطر آن بقاعده هندسی جذر ۲ ط ۲ خواهد بود درین صورت جزء عدد ۲ که جذر اصم ست داخل مقدار قطر بود پس میان ضلع و قطر نسبت صمی باشد و هرگاه چنین شد نسبت میان دو نغمه مذکور که مثل آن مفروض ست البته صمی خواهد بود ۱۲ ف[۹]: مربع شکل چهارگوشه که چار خط برابر محیط آن باشد هر خطی را ازان خطوط ضلع گویند و خطی که از یک گوشه تا دیگر کشیده شود قطر بالضم نامند و صورتش این ست ۱۲ مولوی مرحوم

و دو نسبت صمی عبارت ست از نسبتی که میان دو مقدار باشد که هیچ مقدار عد هر دو را نتواند کرد ۴

عددے باشد و اقل مفنی اکثر نباشد و بین العددین تفاوت نه بجزوے باشد که
بالقوه عدد زائد بود و راجع نه شود بیکے از نسب ملائمه آن بران وجه که بعد ازین مشروح
خواهد شد البته متنافر باشد مثل زو (بعد ۱۲ نخ) و نغمه که یکے زیاده بر دیگرے باشد بچهار سبع (هفتم حصه ۱۲) مثلاً
یکے هفت باشد و دیگرے یازده که تفاوت میان ایشان بچهار سبع ست نه هفت که اقل
ست بتضعیف (اے بتکریر) یا زیاده می شود نه چهار سبع که قدر تفاوتست و اگر اقل مفنی اکثر باشد
خالی ازان نیست که قدر تفاوت مثل اقل ست یا بیشتر اول نسبت نصف و ضعف ست
و آن را بعد ذی الکل خوانند (و این آخر ابعاد عظام ست ۱۲) و ثانی نسبت کثیر الاضعاف و اگر بینهما تفاوت بجزو لیست که
بالقوه عدد زائد ست اگر آن جزو عدد نصف و ما دون آو بعد دے نمی کند همچون

---

۱ بدانکه دو عدد متفاوت از دو حال خالی نباشد یا آنکه عدد کمتر فنا کننده عدد زائد نباشد چون ۷ و ۱۱ یا باشد مثل ۲ و ۱۲ و آنکه فنا کننده
باشد دو صورت دارد اول آنکه قدر تفاوت برابر عدد کمتر باشد مانند ۴ و ۸ و این نسبت ضعف و نصف ست چه ۴ نصف ۸ و
۸ ضعف ۴ بوده است دوم آنکه قدر تفاوت زیاده از عدد کمتر باشد و درین صورت نسبت کثیر الاضعاف باشد چنانکه میان ۳ و
۱۲ که عدد زائد چهار چند کمتر ست ۱۲ مولوی مرحوم ۲ یعنی عدد عدد اکثر بدو مرتبه یا بیشتر نکند ۱۲ قاضی القضاة محمد نجم الدین خان رحمة الله تعالیٰ
۳ اے قدر تفاوت درمیان چنین نه باشد که قدر مذکور بالقوه عدد زائد بود یعنی اگر تکریرش یکبار یا دو بار یا زیاده ازان نماید بعینه عدد زائد
گردد بلکه تفاوت بجزوے باشد که آن جزو بالقوه عین عدد زائد نشود و از تکریر برابر آن نگردد حاصل آنکه اگر قدر تفاوت را بتکرار
گیرند مساوی عدد اکثر نشود و این از خواص و علامات نسبت مثل ذا اجزا است که از نسب غیر ملائمه باشد ۱۲ از نخ وغیره ۴ اے قدر تفاوت
میان هر دو عدد چهار سبع ست یعنی یازده از هفت بچهار سبع بهفت زائد است ۱۲ ۵ بل کم از چهارده نمی شود پس اقل مفنی اکثر
نگشت ۱۲ نخ وغیره ۶ اے آنهم بتکرار یازده نمی شود پس قدر تفاوت بالقوه عین عدد زائد نگردید یعنی بتکرار بعینه اکثر نشد و ازین
علامت ظاهر گردید که بین العددین نسبت مثل ذا اجزا است ۱۲ نخ ۷ پس اقل بدو مرتبه مفنی اکثر باشد ۱۲ نخ ۸ از نسبت
بلکه بسه مرتبه یا چهار مرتبه یا زیاده ازان مفنی اکثر باشد چون چهار و شانزده و چهار و بیست ۱۲ نخ وغیره رح ۹ اے
اگر قدر تفاوت مثل اقل ست نسبت نصف و ضعف باشد چه عدد اقل نصف اکثر ست و اکثر ضعف آن ۱۲
۱۰ چه اکثر دران چند ضعف اقل باشد خواه ذو الکل دو مرتبه بود که اول مراتب ابعاد عظام ست و خواه ثلثة اثنا
که در ابعاد عظام آن را ذو الکل و الخمس گویند ۱۲ ۱۱ اے اگر میان هر دو نغمه تفاوت بچنین جزو ست که آن جزو بالقوه عدد
زائد ست یعنی قدر تفاوت بتکریر یکبار یا دو بار یا زیاده برابر اکثر می شود و این از خواص نسبت مثل جزو بود ۱۲ نخ وغیره ۱۲
اے بمرتبه که فوق واحد ست زیراکه واحد عدد نیست ۱۲ نخ رح ۱۳ یعنی آن کثیر مفنی نصف و کسری که کمتر از نصف ست
بدو مرتبه یا بیشتر نمی گردد ۱۲ نخ رح

نصف وثلث[1] آنرا ابعاد وسطی[2] گویند و آن منحصر[3] ست درہمین دو وجہ اگر تفاوت بربع وسدس

باشد جزو[4] تفاوت عد نصف[5] کند و اگر به سبع[6] وخمس باشد عد مادون نصف کند وقسم اول از ابعاد وسطی را

بعد ذی الخمسه گویند مثل دو وسه وقسم ثانی را بعد ذی الاربعه[8] خوانند مثل سه وچهار و اگر تفاوت[9]

بجزویست که عد نصف و مادون آن می کند آنرا ابعاد صغار گویند و آن از زائد بالربع ست[10]

واین[11] اقسام که در ہمه بین العددین یا تداخل ست یا تفاوت بجزوے که بالقوه عدد زائد ست

تا آنجا که تفاوت محسوس تواند شد و حلوق انسانی را مکنت اصدار آن باشد ملائم باشند

---

[1] که بعد نصف بمرتبہ فوق الواحد میکند زیرا که عدکسر مثل خود را بیش از یک مرتبہ نبود ونہ عدکسری که کمتر از نصف است میکند از انکه معدود بیشتر از عادمی باید پس نصف که اول کسور است چگونه عد کمتر از خود نماید ۱۲ نج [2] که نہ عد نصف می کند ونہ عد ثلث که کمتر از نصف ہست بافوق الواحد میکند بدم عداد کسور دیگر کمتر از نصف را که البته کمتر ند انظہر ہمان وجہ که گذشت ۱۲ [3] یعنی آن جزکه عد نصف و مادون آن بعد دیمیکند منحصر ست درہمین در کسر نصف وثلث ۱۲ مولوی ونج مرحومان ومغفوران [4] اے ہمان جزکه قدر تفاوت درمیان ہردو عدد ست ۱۲ مرحوم [5] ربع بدو مرتبہ عد نصف میکند وآن ظاہر ست وششش سه مرتبہ از انکه مخرج مشترک میان نصف وسدس ششش باشد پس یک که سدس ششش باشد عادست لبسه مرتبہ ست مرسه راکه نصف ششش ست ۱۲ نج [6] اے اگر تفاوت میان ہردو عدد بسبع وخمس یعنی ہفتم حصه وپنجم حصه باشد آن جزو تفاوت رحلائے افنائے مادون نصف کند چه سبع عادست سه اسباع راکه نیم وسبع از نصف کمتر است از انکه ہفت مثلاً نصف آن سه ونیم ست وسه سباب ہفت سه باشد وآن کمتر است از سه ونیم بنیمه بسه نصف السبع اوست وہمچنین خمس عد میکند دو خمس راکه نیم خمس از نصف کمتر ست زیراچه پنج مثلاً نصف آن دونیم ست وخمسین آن دو باشد که کمتر ست از دونیم به نیمه که نصف الخمس اوست ۱۲ از قاضی القضاة محمد نجم الدین خان رح وغیره [7] یعنی مثل ونصف رابعد ذی الخمسه گویند مثل بعد دو وسه که سه مثل دو ونصف آن بوده است وہمچنین بعد چهار وششش که ششش برابر چهار ونصف آنست ووجه تسمیه این بعد بذی الخمسه آن که آن نصف در نغمه اثقل بسه مرتبہ ماخوذ است ودر نغمه احد بدو مرتبہ پس مجموع بعد صاحب پنج انصاف ہست ۱۲ مولوی مرحوم ونج رحمه الله [8] زیراکه آن ثلث در نغمه اثقل بچهار مرتبہ ماخوذ ست واین قدر در سبب تسمیه کافیست ۱۲ نج رح [9] اے اگر قدر تفاوت میان ہردو نغمه چنین جزوے باشد که آن جزو عد دافنائے نصف وکمتر از نصف میکند ۱۲ مولوی مرحوم [10] یعنی مثل وربع چون چهار وپنج که پنج از چهار زائد بالربع ست یعنی پنج یک مثل وربع چهارست وبعد از ان مثل وخمس چون پنج وششش که ثانی یک مثل خمس اوست ومثل وسدس چون ششش وہفت ومثل سبع چون ہفت وہشت وغیر آن وہم برین قیاس وبیان عد ربع وسدس ونصف ۱۲ وعد خمس وسبع مادون نصف را بیشتر گذشت درشرح قول مصنف چه اگر تفاوت بربع ۱۲ نج ومولوی مرحوم [11] مبتدا است که در قوله که درہمه الخ جمله معترضه بجزوے متعلق تفاوت که بالقوه الخ صفت جزو تا اینجا الخ متعلق مبتدا وقوله ملائم باشند ومعتبر خبر مبتدا اے این اقسام از ابعاد ملائمه که درہمه بین العددین اے ہردو عدد وبعد یا تداخلست یعنی اقل داخل ست در اکثر ومفنی آن چنانچه در ابعاد عظام مانند ذوالکل مرتین وثلثه امثال وذوالکل یا تفاوت بین العددین بجزوے که آن جزو بالقوه عدد زائد اے تبکریر عدد اکثر ست چنانچه در ابعاد اوساط وابعاد صغار تا آنکه تفاوت میان دو عدد ہردو نغمه محسوس سامعان تواند شد وحلوق انسانی اے حلقهائے ارباب عمل ونغمه سرایان مکنت وقدرت اصدار آن تفاوت باشد اے برآیدن توانند اقسام مذکور ملائم ومعتبر باشند ۱۲ مولوی مرحوم ونج رح

و معتبر و اگر تفاوت[51] بمرتبه باشد که در حس نیاید یا بغایت قلیل نماید یا بر حلوق انسانی ایجاد آن متعذر آید در حیطهٔ اعتبار این فن داخل نباشد چه بر تقدیر فوات از حس یا قلت تفاوت در حس لذتے معتد به که مطلوبست از تالیف حاصل نشود و بر تقدیر اخیر[52] اگر چه از آلات دیگر اخراج توان کرد لیکن چون[53] نه بر منوال امر طبعی انسانیست که اصوات حلقی اوست طبیعت را زیاده رغبتی در ان نباشد و فضل لذتے ازان حاصل نشود و صناعت[54] موسیقی موضوع از برائے تتبع افضل است پس مطمح نظر این فن نشود و ازینجا معلوم شد که نسبتے که نه بر منوال اصوات نسب حلقی انسانیست معتبر نیست و نهایت[55] نسب اصوات حلوق بحسب استقراء در ابعاد کبار آنست که یکے ضعف ضعف[56] دیگری باشد چون یک و چهار و در صغار[57] آنکه زائد باشد بجزوی از سی و شش جزو یعنی یکے ۳۶ باشد و دیگرے ۳۷ و ما فوق این مراتب[59] معتبر

---

۵۱ اے اگر تفاوت میان هر دو بسبب کمتر بودن کسر مرتبه باشد که در حس سامعان نیاید یا در حس آید و بغایت قلیل نماید یا در حلوق انسانی از ارباب عمل ایجاد و اصدار آن از نزاکت فرق میان هر دو نغمه متعذر آید و محال بودن در فن تالیف معتبر نباشد چه بر تقدیر فوت شدن از حس سامعان که صورت اولست یا قلت تفاوت در حس انسانی که صورت ثانی ست لذاتی قابل حساب و شمار که مطلوبست از تالیف نغمات حاصل نشود ۱۲ نجم ن ۵۲ یعنی در صورتے که حلوق ارباب عمل بسبب نزاکت فرق بین النغمتین اعتراف به تعذر اصدار آن نمایند ۱۲ محمد نجم الدین رح ۵۳ اے لیکن چون اخراج بعد مذکور بر روش امر طبعی انسانی نیست و آن امر طبعی آوازهای خلقی اوست طبیعت سامعان زیاده رغبت آن نکنند و چندان لذت نیابد ۱۲ مولوی مرحوم و مغفور نجم ۵۴ اے چون وضع علم موسیقی برائے بحث و بیان بعد افضلست و بعد مذکور که از ساز برآید چنین نباشد لهذا درین فن مبحوث عنه نیست تتبع بفتح هر دو فوقانی و ضم موحده مشدده بمعنی چیزے رفتن بطلب آن و تلاش کردن مطمح بفتح هر دو میم جائے انداز ۱۲ مولوی او نجم و غ غفر الله تعالی لهم ۵۵ اے نهایت مرتبه نسبتهائے آوازها که از حلقهائے انسانی خیزد زیاده ازان متصور نباشد ۱۲ مولوی مرحوم ۵۶ اے دو چندانه دو چند چون ما بعد یک و چهار که دو چند یک دو باشد و ضعف در چهار ۱۲ مولوی نجم رح ۵۷ چه بحسب تجربه معلوم ست ارباب عمل را که در حلوق انتقال از اثقل نغمات به نصف النصف آن همیش نتوان کرد پس بضرورت منتهائے نسب ابعاد عظام آنست که طرف اثقل اربعه امثال جانب احد باشد یعنی ذو الکل مرتین ۱۲ نجم رح ۵۸ اے یکے که احد است سی و شش باشد و دیگر که اثقلست سی و هفت پس نسبت بینهما نسبت مثل و جزوے از سی و شش باشد ۱۲ محمد نجم الدین خان رح ۵۹ در ابعاد عظام مثلاً خمسهٔ امثال و سه امثال نوع دوم و یا سوم از اضعاف و ما تحت این مراتب در ابعاد صغار مثلاً مثل و جزوے از سی و هفت یا مثل و جزوے از سی و هشت ۱۲ قاضی القضاة محمد نجم الدین خان رح۔

نیست واما بیان کیفیت رجوع[۵۱] بآنکه نسبت ضعفی که آنرا نسبت مثلی[۵۲] گویند اصل وشرف نسب
ست واز غایت شرف[۵۳] وقرب او بوحدت ست آنکه احد طرفی او قائم مقام آن دیگر می شود بر
وجهی که همچنان ملائمت باقیست یعنی اگر نغمهٔ ضعف باشد و دیگر نصف وبجائے[۵۴] نصف ضعف
بکار دارند یا عکس[۵۵] رشتهٔ انتظام[۵۶] انفصام نیابد ورابطهٔ التیام انخرام نه پذیرد مثلاً نغمهٔ
که هشت باشد چون ضعف نغمه ایست که چهار باشد اگر بجائے[۵۷] چهار هشت نهند وبا نغمهٔ
که سه باشد تالیف دهند از هشت وسه بعدی ملائم حادث شود باآنکه میان ایشان
اتفاق اولی[۵۸] نیست وملائمت ایشان ازان وجه ست که چهار که نصف هشت ست
باسه ملائمت[۵۹] دارد واگر از جانب[۶۰] سه همین اعتبار کنی وگوئی سه نصف شش ست ومیان
او وهشت ملائمت ست همین[۶۱] مقصود حاصل شود وبهر تقدیر راجع به بعد ذی الاربعه شود

---

۵۱ اے رجوع ابعاد ملائمه دیگر بسوئی این ابعاد مذکوره ۱۲ غ رح ۵۲ بسبب بیان قدر تفاوت بین الطرفین مثل اقل ۱۲ غ رح ۵۳ یعنی بسبب غایت شرف وقرب این نسبت بوحدت این معنی ست که یکے از دو طرف آن قائم مقام دیگر می شود وملائمت اندست نیز و د۔ل همچنان باقی می ماند قوله طرفی تثنیه است یا بنا ذات نون بیفتاد ۱۲ مولوی مرحوم ۵۴ اے بجائے نصف که احد طرفین بعدی باشد ضعف آن بکار دارند وبطرف آخر آن بعد تالیف دهند ۱۲ غ رح ۵۵ یعنی مقام ضعف که در احد الطرفین واقع ست نصف آن قائم نمایند ۱۲ غ رح ۵۶ اے رشتهٔ انتظام بعد یعنی آن بعد گسسته نه شود ورابطهٔ آمیزش دبیه نداز هم ریزد انفصام بفا وصاد مهمله انقطاع وشکستن چیزے که چنانکه ازهم جدا نشود انخرام بجائے معجمه ورائے مهمله ریخته شدن ۱۲ مولوی وغ رح ۵۷ یعنی در بعدے که مؤلف است از چهار وسه ۱۲ غ
۵۸ چه ابعاد متفق باتفاق اولی نزد اصحاب این فن منحصر ست در دو قسم از ابعاد ملائمه یکے بعد ضعف که ذوالکل خوانند واز ابعاد عظام شمرند دوم بعد مثل وجزو بجمیع انواع که بعضے ازان در اوساط وبعضے دیگر در صغار مندرج اند وبواقی اقسام متفق باتفاق ثانی اند اما ضعف وجزو ابشابه مثل وهمان جزو چنانچه ضعف ونصف بمثابهٔ مثل ونصف همچنین ضعف وثلث واما اضعاف اول مراتب اوکه اربعه امثال ست بمثابهٔ ضعف ودوم که ثانیه امثال است بمثابهٔ اول لیکن دوم در ملائمت ضعیف تراز اول بود چه این شبیه شبیه ست وبرین قیاس اضعاف سوم وچهارم وپنجم الی ما امکن وجوده واما اضعاف وجزو بمثابهٔ ضعف وهمان جزو وچون مثل واجزا ملائم بود ضعف واجزا واضعاف واجزا رکه بمثابهٔ آن ملائم تواند بود سه شد بر ملحق اولی ملائم نباشد وعلی هذا القیاس امثال وجزو امثال واجزا پس ازین تفصیل دانسته باشی که میان هشت وسه نسبت ضعف وثلث الضعف
ست اتفاق اولی نیست ۱۲ غ رح ۵۹ پس برین توجیه ضعف قائم مقام نصف ست ۱۲ غ رح ۶۰ بیان عکس ست که گذشت قوله همین اے قیام یکے مقام دیگرے ۱۲ مولوی مرحوم وغ رح ۶۱ اے ملائمت بالرجوع حاصل شود وبرین توجیه نصف قائم مقام ضعف ست ۱۲ غ رح ۶۲ زیراکه میان سه وچهار وهمچنین میان شش وهشت نسبت مثل وثلث ست ۱۲ غ رح

و اگر پنج را با سه استعمال کنند[1] ملائم آید و راجع بابعاد صغار شود بنا برآنکه میان پنج و شش نسبتی ملائمست از ابعاد صغار و سه قائم مقام شش است یا گوئیم میان دو و نیم و سه نسبت ابعاد صغار ست و پنج قائم مقام دو و نیم ست[2] و این صور[3] چهار ارتباط متفق باتفاق ثانی گویند و از اینجا فطن[4] صاحب بصیرت را روشن شود که بعد ذی الخمس را به بعد کثیر الاضعاف و بعد ذوالاربع را راجع میتوان داشت و بعد ذی الاربع را به بعد ذی الخمس چه اگر در صورت[5] اولی در قائم مقام چهار دانند راجع به بعد ذی الاربعه شود و اگر سه را[6] قائم مقام شش گیرند راجع به بعد کثیر الاضعاف شود و در صورت ثانیه اگر سه را قائم مقام شش گیرند راجع به بعد ذی الخمس شود و از شرف و اصالت بعد ذی الکل که تفاضل مثلین بالفعل ست آنکه منقسم ببعدین[8] اوسطین میشود هم بواسطه[9] عددی و هم بواسطه تالیفی و مراد بواسطه عددیست که متوسط باشد میان دو عدد چنانچه نسبت او در قرب[10] بعد بطرفین علی التسوا باشد چنان[11] اربعه که متوسط ست میان شش و دو و بواسطه تالیفی عددیست که نسبت[12] فضل او بر عددی اقل از و بفضل عددی اکثر از و بر وی همچون نسبت عدد[13]

---

[1] نسبت مثل و اجزا پدید آید و متفق باتفاق اولی و ملائم بالذات نباشد اما بنظر رجوع ملائم آید ۱۲ نخ رح [2] همان نسبت مثل و خمس زانکه در دو و نیم پنج نصف ست و زیادت سه بر دو و نیم نصف ست که خمس او باشد ۱۲ نخ رح [3] که ابعاد ملائمه بارجوع اند تمام آنها را پس لفظ تمام تاکید صورتها ست ۱۲ نخ و مولوی مرحوم [4] یعنی از بیان قیام ضعف مقام نصف بالعکس فطن بفتح اول و کسر ثانی دانا ۱۲ نخ رح [5] یعنی اگر در بعد ذی الخمس و در که احد طرفین بعد مؤلف اند دو و سه است قائم مقام چهار دانند بحکم قیام نصف مقام ضعف پس بعد ذی الخمس راجع بسوی بعد ذی الاربع شود زانکه میان سه و چهار نسبت مثل و ثلث ست ۱۲ نخ و مولوی رح [6] ای اگر سه را که طرف دیگر ست برای بعد مؤلف از دو و سه قائم مقام شش گیرند بحکم مذکور پس بعد ذی الخمس راجع بسوی بعد کثیر الاضعاف شود زیرا که میان دو و شش نسبت ثلثه و امثالست ۱۲ نخ و مولوی رحمها الله [7] یعنی اگر در بعد ذی الاربعه سه که یکی از دو طرف بعد مؤلف از سه و چهار ست قائم مقام شش گیرند همان حجت که گذشت پس بعد ذی الاربعه راجع بسوی بعد ذی الخمس شود زانکه میان چهار و شش نسبت مثل و نصف ست ۱۲ نخ و مولوی رح [8] ای هر دو قسم ابعاد وسطی که یکی ذی الخمسه و دوم ذی الاربعه ست ۱۲ نخ رح [9] یعنی اگر واسطه عددی در میان طرفین بعد ذی الکل در آرند منقسم شوند بدو نسبت که یکی از ان ذو الخمسه است و دوم ذو الاربعه و همچنین اگر واسطه تالیفی را دران داخل سازند نیز انقسام یابد بهمان دو نسبت مذکوره ۱۲ نخ رح [10] یعنی زائد باشد هر یکی از دو طرف بهمان قدر که کمترست از طرف دیگر ۱۲ نخ رح [11] پس زائدست بر دو بمقدار دو و همین قدر از شش کمتر ۱۲ نخ رح [12] ای نسبت بیشی آن عدد بر عدد دیگر کمتر از که احد الطرفین است یا بیشی عدد اکثر از عدد که طرف دیگرست بر وی برهان عدد وسطی کلمه از اول متعلق ست باقل و دوم باکثر و کلمه بفضل متعلق ست بنسبت و کلمه بر به فضل ۱۲ مولوی هادی علی و نخ رح [13] یعنی نسبت بین الفضلین همان باشد که بین الطرفین است ۱۲ محمد نجم الدین خان ۱۲

اقل باشد بعد اکثر چون چهار که واسطهٔ تالیفی ست میان سه و شش چه فضل چهار بر سه یکی ست
و فضل شش بر چهار دو و نسبت بینهما همچون نسبت میان سه ست و شش و تفصیل این
معانی خواهد آمد اما بیان اول آنکه نسبت چهار به دو بعد ذی الکل ست و چون سه که واسطهٔ
عددیست درمیان ایشان در آورند دو نسبت حادث شود یکے میان دو و سه و آن بعد ذی الخمس ست
و دیگرے میان سه و چهار و آن بعد ذی الاربع ست و بیان ثانی آنکه نسبت شش بسه بعد
ذی الکل ست و چون چهار که واسطهٔ تالیفی ست میان ایشان متوسط سازند دو نسبت
حاصل شود یکے نسبت چهار بسه و آن بعد ذی الاربع ست و یکے نسبت چهار به شش و آن بعد ذی الخمس
ست و ازین تفصیل وجه تسمیهٔ نسبت ضعفی ببعد ذی الکل و وجه تسمیهٔ نسبت تالیفی هر دو معلوم
شد و چون این تمهید گزارش یافت مبین شد که همه ابعاد ملایمه راجع به نسبت مساوات میشود
چه در بعد ذی الکل قدر تفاضل مثل بالفعل ست و در دیگر صور بعد از افراز مثل بالفعل مماثلت بالقوه ست یا از جانب اقل تفاضل

---

۱ ای نسبت میان یکے دو و که تفصیل آن همچو نسبت سه و شش ست که طرفین مستند یعنی نسبت ضعف ۱۲ از بح رح ۲ ای انقسام بعد ذی الکل بسوی بعدین اوسطین نسبت
دخول واسطهٔ عددی ۱۲ بح رح ۳ از آنکه نسبت او بچهار و بدو در قرب و بعد علی السویه باشد چه زائد ست بر دو بقدر یک و همین
قدر کمتر ست از چهار ۱۲ مولوی بح برحوان ۴ چنانکه شناختی ۱۲ مولوی مرحوم ۵ یعنی انقسام بعد ذی الکل بسوی بعدین
اوسطین بسبب دخول واسطهٔ تالیفی ۱۲ بح رح ۶ وازین تفصیل که مذکور شد وجه تسمیهٔ نسبت ضعفی که میان چهار و دو و میان
شش و سه متحقق ست ببعد ذی الکل معلوم شد که آن بعدیست صاحب هر دو صاحب قسمین ابعاد و ساطه اعنی ذی الخمسه
و ذی الاربعه ادخال واسطهٔ عددی یا واسطهٔ تالیفی میان دو طرف ۱۲ از بح وغیره ۷ که آن نسبتی ست مولف از دو
قسم بعد وسط یکے میان احد الطرفین و وسط و دیگرے میان واسطه و طرف آخر ۱۲ بح رح ۸ ای بیان ضابطهٔ ساخت
ابعاد ملایمه از غیر ملایمه ۱۲ از بح ۹ چه متفقه باتفاق اولی و چه متفقه باتفاق ثانوی ۱۲ بح رح ۱۰ ای در بعد
ذی الکل مثلاً شش و سه قدر بیشی اکثر عدد بر عدد اقل مثل همین اقل موجود ست بالفعل چه قدر تفاضل سه ست و عدد اقل
هم سه ۱۲ مولوی مرحوم ۱۱ ای در دیگر صور تهائے ملایمه بعد از آنکه مثل بالفعل عدد اقل از عدد اکثر جدا کرده شود مماثلت
درمیان قدر تفاضل که باقی ست بعد از افراز ای جدا کردن و میان عدد اقل بالقوه ست لئے بتکریر یکبار یا دو بار یا زیاده مماثلت
حاصل آید ۱۲ از بح رح ۱۲ ای این تکریر یا از جانب قدر تفاضل باشد که بتکریر یک مرتبه یا زیاده مثل اقل گردد چنانچه در زائد
بالجزء یا از جانب احد المتفاوتین که اقل ست چنانچه در کثیر الاضعاف ۱۲ از بح رح۔

یا از جانب حد المتفاوتین یا بالذات[1] یا بالواسطه چنانچه به تفصیل پیوندد. نسبت نیس مرجع[2] ملائمت مماثلت است که ظل وحدتیست و قدمای حکما را در تعظیم شان نسبت و استنباط[3] وجوه[4] آن و استخراج علوم شریفه بتوسط آن وجوه اعتنائی عظیم بوده[5] ست و از جمله نسب مشهوره نسبت عددیست و نسبت هندسی و نسبت تالیفی[6] نسبت عددی[7] سابقاً مذکور شد و نسبت هندسی آنست که نسبت اول بدوم همچون نسبت دوم بثالث باشد[8] و این را النسبت متصله[9] خوانند یا همچون[10] نسبت ثالث برابع[11] باشد و این را النسبت منفصله[12] خوانند و نسبت تالیفی آنست که نسبت قدر تفاوت میان اوسط و اصغر بقدر[13] تفاوت میان اوسط و اکبر همچون[14] نسبت اصغر با اکبر باشد همچنانکه گذشت[15] و طریق

۱ے یعنی این مماثلت بالقوه یا بالذات بود اے بی ارجاع و اقامت ضعف مقام نصف و بالعکس چنانچه در ابعاد متفقه بالتفاق اولی یا بالواسطه اے بواسطه ارجاع و اقامت مذکور و چون در ابعاد متفقه بالتفاق ثانوی ۱۲ قاضی القضاة محمد نجم الدین خان مرحوم ۲ے یعنی خلاصه اینهمه شرح و بسط آنکه ملائمت به مماثلت رجوع می کند و بدان می انجامد و مماثلت به توحدت است اے متماثلین گویا یکے باشد ۱۲ مولوی محمد هادی علی و نج رحمهما الله تعالی ۳ے [illegible] آن چنانچه بعضے از متقدمان مناسبات را بسبت قسم نهاده اند و بعضی برده اختصار کرده اند ۱۲ نج رح ۴ے مثل علم تالیف و علم ایقاع و بعض [illegible] علم حساب که در استخراج مجهولات بکار برند ۱۲ نج رح ۵ے بنا بر آن در بیان اقسام آن نسب اطناب کرده اند ۱۲ نج رحمه الله ۶ے بلکه گویند آن مناسبات این سه قسم ست و بواقی را بر سبیل تتمیم فن ارثماطیقی ایراد کرده اند پس وجه تخصیص مصنف بذکر این سه نسبت پیدا شد ۱۲ نج و مولوی منور ۷ے از خواص این نسبت آنست که مسطح طرفین آن با مربع تفاضل اعداد مساوی مربع واسطه عددی بود چنانچه سه و هفت و یازده مضروب سه در یازده سی و سه است و قدر تفاضل اعداد که چهار است مربع آن شانزده و مجموع هر دو مساوی ست بمربع هفت که چهل و نه باشد ۱۲ نج رح ۸ے چنانچه نسبت چهار به هشت همچو نسبت هشت بشانزده بود ۱۲ نج رح ۹ے زیرا که ثانی اتصال دارد با هر دو طرف و از خواص این قسم آنکه واسطه جذر باشد مسطح طرفین را مثلاً مضروب چهار در شانزده شصت و چهار باشد و در هشت که واسطه بود جذر آنست ۱۲ نج رح ۱۰ے نسبت اول با دوم ۱۲ نج رحمه الله تعالی ۱۱ے چنانچه نسبت دو با چهار همچون نسبت پنج با ده است ۱۲ نج رحمه الله تعالی ۱۲ے از آنکه اشتراک واسطه میان دو طرف نیست بلکه دو واسطه دارد ثانی و ثالث که هر دو باهم منفصل و متغایر اند و از خواص این قسم آنکه مسطح طرفین مساوی مسطح وسطین است مثلاً مضروب ده در دو بست ست و مضروب چهار در پنج نیز بست ۱۲ نج رح ۱۳ے متعلق نسبت است اے نسبت میان هر دو قدر تفاوت مذکور ۱۲ از نج وغیره ۱۴ے چون نسبت اصغر با اکبر نسبت جزء ست پس تفاوت اوسط و اصغر مثل تفاوت اوسط و اکبر باشد ۱۲ ۱۵ے اے ذکر نسبت تالیفی و از خواص این نسبت آنست که مضروب مجموع الطرفین در اوسط مثل ضعف مجموع طرفین باهم باشد مثلاً شش و هشت و دوازده مضروب مجموع شش و دوازده که هیجده است در هشت که وسط ست یک صد و چهل و چهار بود و مضروب شش در دوازده باهم هفتاد و دو که ضعف آن نیز یکصد و چهل و چهار باشد و خاصه دیگر آنکه مضروب اوسط در اعظم ضعف مضروب او در اصغر بود چنانچه مضروب هشت در دوازده نود و شش بود و آن ضعف ست مضروب هشت در شش را که چهل و هشت باشد ۱۲ قاضی القضاة محمد نجم الدین خان تغمده الله تعالی بغفرانه وغیره عفی عنه

استخراج هر[۱] دو در کتب ارثماطیقی[۲] مذکور است و در علم هندسه مبرهن[۳] می شود و بسی دقائق علوم[۴] و اسرار آن[۵]

[۱] یعنی نسبت هندسی و تالیفی ۱۲ چون استخراج نسبت عددی ظاهر است وضع قاعده برائے آن نمی باید بنا برین مصنف اشارتی بدان نه کرد ۱۲ نخ رحمه الله تعالی [۲] که عبارت از معرفت خواص اعداد باشد مخفی نماند که مدار استخراج نسبت بر استخراج واسطه ست میان هر دو عدد معلوم که طرفین فرض کرده شوند کیف ما اتفق واین در نسبت تالیفی دو قسم اول آنکه نسبت هندسی ست یا میان هر سه عدد معلوم که یکے واسطه و دو طرفین فرض کردند این در قسم ثانی نسبت هندسی ست پس طریق استخراج واسطه در قسم اول نسبت هندسی آنست که مضروب طرفین را که معلوم اند جذر بگیرند واسطه که مجهول ست حاصل شود و در قسم ثانی آنکه طرفین را که معلوم اند باهم ضرب نمایند و حاصل را بر واسطه معلوم تقسیم کنند واسطه مجهول بحصول آید : ۵ ه باشد که هر دو واسطه واحد الطرفین معلوم باشند و طرف آخر مجهول پس برین تقدیر مضروب واسطین را بر طرف معلوم تقسیم کنند تا طرف مجهول حاصل آید و طریق اخراج واسطه تالیفی آنست که تفاضل طرفین را که معلوم اند در اعظم ضرب کنند و حاصل را بر مجموع طرفین قسمت نمایند و خارج القسمة را از طرف اعظم بیندازند عدد باقی واسطه باشد چنانچه دوازده و بست را طرفین فرض کنیم و خواهیم که واسطه تالیفی میان ایشان حاصل نمائیم تفاضل را که هشت ست در بست ضرب کردیم و حاصل را اعنی یکصد و شصت بر مجموع طرفین که سی و دو ست قسمت نمودیم خارج القسمة که پنج ست از بست انداختیم پانزده که باقی ماند واسطه تالیفی ست چه نسبت تفاضل میان او و اصغر که سه است با تفاضل میان او و اعظم که پنج ست همچو نسبت دوازده و بست باشد که آن نسبت سه خمس ست ۱۲ نخ رح فائده در بیان بواقی از وجوه نسبت ده گانه که سه از ان یعنی نسبت عددی و نسبت هندسی و نسبت تالیفی گزشت وجه چهارم آنکه نسبت تفاضل اصغرین با تفاضل اعظمین همچو نسبت اعظم با اصغر بود یعنی چنانچه اعظم بر اصغر زیاده ست همان نسبت زیادت میان اصغر و اوسط باشد بر تفاضل میان اوسط و اعظم و چون این تناسب بر عکس نسبت تالیفی ست این را نسبت مضاده گویند مانند سه و پنج و شش چه تفاضل اصغرین دو ست و تفاضل اعظمین یکے و نسبت میان ایشان نسبت شش و سه بود یعنی نسبت ضعف و طریق استخراج اوسط درین نسبت مماثل طریقی ست که در نسبت تالیفی مذکور شده فرق بهمین قدر که اینجا تفاضل طرفین معلومین را در اصغر ضرب کنند و آنجا در اعظم کما مر پس در مثال مفروضه دوازده و بست که طرفین اند واسطه هفده باشد چه نسبت تفاضل میان او و اصغر که پنج ست با تفاضل میان او و اعظم که سه است همچو نسبت طرف اعظم ست با اصغر یعنی نسبت مثل و ثلثین وجه پنجم آنکه نسبت تفاضل اعظمین با تفاضل اصغرین همچو نسبت اوسط با اصغر بود مانند دو و چهار و شش چه تفاضل اصغرین که دو ست همچنین باید که تفاضل اعظمین باشد مانند نسبت چهار و دو اعنی نسبت ضعف بود و از خواص این قسم آنست که ضرب اعظم در اوسط ضعف ضرب اوسط در اصغر و این خاصیت عامه نیست بلکه مخصوص ست بدان اوسط ضعف اصغر بود وجه ششم آنکه نسبت تفاضل اصغرین با تفاضل اعظمین همچو نسبت اعظم با اوسط بود چون یک و چهار و شش چه تفاضل اصغرین سه ست و تفاضل اعظمین دو و نسبت میانهما مثل نسبت شش و چهار ست اعنی نسبت مثل و نصف و از خواص این نسبت آنکه اگر نسبت مثل و جزء بود واسطه البته مجذور باشد و اگر جذر شش بر وی افزایند مبلغ طرف اعظم باشد وجه هفتم آنکه نسبت تفاضل طرفین با تفاضل اصغرین چون نسبت اعظم با اصغر بود مانند شش و هشت و نه چه تفاضل طرفین سه است و تفاضل اصغرین دو و نسبت میان ایشان همچو نسبت نه و شش بود اے نسبت مثل و نصف وجه هشتم آنکه نسبت تفاضل طرفین با تفاضل اعظمین مثل نسبت اعظم با اصغر بود مثلاً شش و هفت و نه چه نسبت تفاضل طرفین که سه بود با تفاضل اعظمین که دو باشد و آن هفت و نه و شش ست وجه نهم آنکه نسبت تفاضل طرفین با تفاضل اصغرین مانند نسبت اوسط با اصغر بود مثلاً چهار و شش و هفت زیرا چه فضل طرفین که سه است نسبت او با فضل اصغرین که دو باشد مثل نسبت شش و چهار بود وجه دهم آنکه نسبت تفاضل طرفین با تفاضل اعظمین مماثل نسبت اوسط با اصغر بود چنانچه سه و پنج و هشت از انکه تفاضل طرفین پنج ست و تفاضل اعظمین سه و نسبت میان ایشان همچو نسبت اوسط است با اصغر یعنی نسبت مثل و ثلثین و بجهت احتراض از تطویل در بیان این اقسام بر همین مقدار اکتفا کرده شد ۱۲ مخ رح [۳] چون علم هیئت و اسطرلاب و حساب و مساحت ۱۲ غ رح [۴] بل اسرار بعض علوم شرعیه نیز ۱۲ نخ رح

حکمت مبتنی بر احکام نسبت[1] ست وانچه از فیثاغورث[2] منقول ست که اصول موسیقی را از اصوات افلاک استنباط نموده و گفته که هیچ نغمه خوش آینده تر از آواز افلاک نیست اگرچه بعضی افاضل حکما این سخن را بظاهر خود حمل کرده[3] اند و گفته اند که سبب[4] آواز منحصر در هوا تموج بسبب قرع یا قلع عنیف نیست ممکن ست که بطریق رمز اشارتی[5] باشد به نسبت شریفه که میان حرکات فلکی بحسب سرعت و بطو و مقادیر[6] ازمنه که تابع آنست واقع ست چه هرآئینه نسبتی[7] بغایت شریف خواهد بود که مدار انتظام عالم کون و فساد باشد پس نه عجب که اگر آن نسبت را با قرینه[8] آن نقل باصوات و نغمات کنند در غایت ملائمت باشد و همانا متفطن صاحب بصیرت داند که تعلق نفس ببدن بنابر نسبت شریف اعتدالیست که میان اجزائے عناصر حاصل شده[9] و لهذا از زوال آن نسبت سبب قطع تعلق می شود[10] پس بحقیقت نفس عاشق همان نسبت ست و هم ازین[11] سبب ست که نسبت شریفه در هر جا که یافته شود موجب انجذاب نفس و اهتزاز او گردد[12] چون حسن[13] که عبارتست از مناسبتی خاص که میان اعضا باشد و بلاغت و فصاحت که عبارتست از مناسبتی خاص که میان[14] اجزای کلام و میان[15] کلام و مقتضای

ف۱ پس تا آن احکام معلوم نباشد دقائق او سراسر کرده منکشف نگردد ۱۲ محمد نجم الدین رحمة الله علیه ف۲ فیثاغورث بالفتح و عین معجمه مضموم معرب پیتاگورس بضم کاف فارسی و دال معدوله نام حکیمی ست اصول باصطلاح موسیقی آنست که بهندی تال نامیده شود فاعل نموده گفته فیثاغورث ۱۲ از غ وغیره ف۳ یعنی بحقیقت آواز فلک ثابت کرده اند ف۴ یعنی انچه مشهور است که آواز از تموج هوا پیدا می شود و آن تموج بسبب قرع یا قلع رود این معنی برائے حصر نیست تا سببی دیگر برائے آواز نباشد بل چنانچه تموج هوا سبب آواز ست همچنین حرکات افلاک نیز قرع بالفتح کوفتن و زدن قلع بالفتح برکندن عنیف بروزن ضعیف بمعنی سخت ۱۲ مولوی و غ ج ف۵ یعنی از اصوات نسب شریفه مراد باشد بحسب سرعت بعلوائے شتاب و درنگ چنانچه حرکت فلک الافلاک که دوره او یک شبانروز ست و حرکت فلک البروج که دوره او [illegible] باشد ۱۲ مولوی رح

ف۶ مقادیر عطف است بر حرکات یعنی نسبت شریفه که میان مقدارهائے زمانه واقع ست که آن زمانه تابع حرکات فلکی ست ۱۲ مولوی رح

ف۷ مبتدا و یا دران توصیفی ست و جمله که مدار الخ صفت و جمله بغایت الخ خبر اے نسبتے که موقوف علیه انتظام عالم باشد بغایت شریف و عمده خواهد بود ۱۲ مولوی محمد هادی علی رح ف۸ اے نسبت دیگر قریب نسبتی که میان حرکات فلکی و مقادیر ازمنه واقع ست ۱۲ ف۹ یعنی بسبب آنکه عناصر اربعه دران باعتدال یافته شد و این نسبت شریف متحقق گردید نفس انسانی تعلق بدان گرفت ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم

ف۱۰ یعنی چون آن نسبت نماند و اعتدال عناصر برهم خورد نفس تعلق بدن بگزارد و انسان بمیرد ۱۲ مولوی مرحوم و مغفور ف۱۱ اے بسبب عشق نفس انجذاب بالکسر کشیده شدن اهتزاز جنبش کردن خوشحالی نمودن ۱۲ از غ وغیره ف۱۲ که نفس بدان کشیده می شود ۱۲ ف۱۳ یعنی حسن تناسب اعضا گویند که هر عضوی چنانکه باید شاید نه صرف صباحت رنگ ۱۲ مولوی محمد هادی علی نعمده الله تعالی ف۱۴ ناظر ست بفصاحت که عدم تنافر الفاظ باشد مثلاً و مراد از اجزائے کلام مفردات الفاظ ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۵ ناظر ست ببلاغت که عبارتست از سخن راندن برنهجیکه مقتضائے مقام باشد ۱۲ مولوی

مقام مرعی باشد و تأثیر نغمات هم از جهت تناسب است چنانچه بتفصیل پیوست و حقیقت آنکه یک معنی ست که اگر در اجزای ممزوجه عنصری ظاهر شود اعتدال مزاج باشد و اگر در نغمات پیدا شود ابعاد شریفه لذیذه و اگر در حرکات[51] ظاهر شود غنج و اگر در کلام واقع شود فصاحت و بلاغت و اگر در اعضا پیدا شود حسن و اگر در ملکات نفسانی ظاهر گردد عدالت و نفس در هر موطن عاشق و طالب آن معنی ست بهر صورت که نماید و بهر لباس که بر آید **شعر**

وانّی احبّ الحسن حیث وجدته[52]	ایضاً	وللحسن فی وجه الملاح مواقع
بجبه[53] یا بقبا هرچه هست بیرون آی		که من حریف توام بهر لباس شناخت

تبصره[54] **تتمیم هذه اللمعة** از مطاوی مباحث سابقه معلوم شد که مدار عدالت بر حفظ مناسبت است که راجع با وحدت میشود[55] پس چون اعتبار عدالت در اموریکه ملاک[56] انتظام معاش ست نمایند سه نحو از اعتبار ظاهر شود چه امور مذکوره سه نوع ست یکی آنچه تعلق به قسمت[57] اموال و کرامات دارد دوم آنچه متعلق بمعاملات و معاوضات[58] ست سوم آنچه تعلق بتادیبات[59] و سیاسات دارد و تناسب در هر سه صورت بکار دارند اما در قسم اول گویند چون نسبت[60] این شخص باین مال یا باین کرامت مانند نسبت

متعلق بقسمت اموال ۱۲ شرط ۱۲ اول ۱۲ دوم ۱۲

[51] حرکات اعضا غنج بالضم و بضمتین کرشمه و ناز و اعتدال حرکات معشوق و گویند که حرکت چشم و ابرو ۱۲ از قاموس و غیاث اللغات [52] البته من دوست میدارم حسن را جائی که یابم آنرا و برائے خوبی در روئے خوبان جایهاست ملاح بالکسر جمع ملیح بالفتح بمعنی نمکین و سبز رنگ که از القاب معشوق است چون کریم و کرام و بیت از بحر طویل است که وزنش مکرر گذشت ۱۲ مولوی رحمه الله [53] یعنی از تبدل اوضاع و اوصاف خارجی تبدل ذات نمیشود جبه بضم جیم و تشدید موحده لباسے ست معروف حریف هم پیشه و همکار و را علامت مفعول بعد آن محذوف است ۱۲ مولوی مرحوم [54] ای این تبصره است که تتمه این لمعه واقع شده یعنی امور مناسبه این لمعه در آن مذکور می شوند و لمعه بدان تمام میگردند و در بعض نسخ متمم بصیغه فاعل ست و در بعضی تتمیم بلفظ مصدر بدون لفظ تبصره و هر دو درست می آید لیکن ثانی بهتر می نماید ۱۲ مولوی مرحوم [55] فاعلش همان مناسبت یعنی مآل مناسبت مذکوره آنکه نسبت و جدائی میان متناسبین حاصل گردد ۱۲ مولوی مغفور [56] ملاک بکسر میم اصل چیزے و آنچه چیزے بدو قائم باشد ۱۲ از منتخب و غ [57] یعنی بے معاوضه چنانچه تقابل اقسام بران دلالت دارند و مراد از کرامت بخشش ست و از این قسم باشد توریث و هبه و انعام ۱۲ مولوی مرحوم [58] عوض خدمت باشد یا عوض عین چنانکه در نوکری و اجاره نفس و بیع و عین و رهن و جز آن ۱۲ مولوی مرحوم [59] چون تعلیمات و تعزیرات و حدود و قصاص و غیر آن ۱۲ مولوی مغفور [60] یعنی نسبت زید بهزار درم مثلاً همچو نسبت عمرو ست بهمین قدر مال و عمرو هم رتبه زید ست الحاصل چون عمرو که در مرتبه مثل زید ست هزار درم داشت زید هم مستحق آن بود پس هزار حق او باشد ۱۲ مولوی مرحوم

همسیست که در هر مرتبه مثل رتبه او بود با کرامتی یا مالی که مثل آن کرامت یا آن مال باشد پس این کرامت حق او باشد و اگر زیادتی یا نقصانی باشد تلافی و تدارک باید نمود و این نسبت شبیه است بمنفصله و اما در قسم دوم گاه نسبت منفصله استعمال کنند و گاه متصله اول چنانچه گوئی نسبت این بزاز باین جامه چون نسبت این نجارست باین کرسی پس در معاوضه حیفی نیست و ثانی همچنانکه گوئی نسبت این جامه باین زر چون نسبت این زرست باین کرسی پس در معاوضه جامه بکرسی حیفی نیست این مثال برین وجه در اخلاق ناصری مذکورست و ظاهر آنکه این مثال مختل ست بلی اگر نسبت جامه بزر همچون نسبت کرسی بزر باشد در معاوضه حیف نباشد و لکن این نسبت متصله نیست کما عُلِم من تعریف المتصلة و اما در قسم سوم نسبت شبیه به نسبت هندسی واقع میشود چنانچه گوئی نسبت این شخص بارتبت خویش همچون نسبت شخص دیگرست بارتبت خود پس اگر از وی حیفی و ضرری بشخص اول رسد همین نسبت مکافات او باید داد تا عدالت مرعی باشد و بالجمله حفظ اعتدال نزد وبان بمعرفت وسط حاصل شود

ف ۱ بو جارہ متعلق ست بہ نسبت نہ بمرتبہ و یائے تحتانی حرف تردید نیست چہ درین صورت معنی درست نمی نشیند کما لایخفی ۱۲ مرحوم ف ۲ ای مثل آن کرامت یا مال کہ بہ نسبت شخص اول بدان گفتہ بود مثلاً ہزار درم ۱۲ ف ۳ یعنی اگر مال از ہزار مثلاً زائد باشد کم باید کرد و اگر کم بود کامل باید نمود و اللہ اعلم ف ۴ شبیہ ازان گفت کہ در نسبت منفصلہ طرفین و وسطین باہمدگر متغایر باشند چنانکہ در منافات در مساوات نسبت متحقق نشود ۱۲ مولوی مرحوم ... گذشت و در ینجا ہر گاہ گفتیم نسبت زید باین مال مثل نسبت عمر وست بمثل این مال وسط اول و طرف آخر در حقیقت متحد باشد و این قدر صادق ست کہ نسبت اول بدوم مثل نسبت ثالث ست برابعی ۱۲ مولوی مرحوم ف ۵ بز بافتح و تشدید بحجہ بمعنی جامہ و بزاز بافتح و تشدید کلمہ نسبت بمعنی جامہ فروش و نجار در دو گراد نجر بمعنی دروودن ای چوب تراشیدن پس کلمہ نسبت باشد برائے عامل و پیشہ ور ۱۲ مولوی مغفور ف ۶ ای در معاوضہ جامہ بکرسی ظلمی نیست ہیچکس از بزاز و نجار ۱۲ مرحوم ف ۷ جائیکہ قیمت جامہ و کرسی برابر باشد مثلاً یک جامہ بیکدرم و یک درم را یک کرسی ہم رسد مولوی مرحوم و مغفور ف ۸ ای خلل دارد و علی الاطلاق صحیح نیست چہ از مساوات نسبت میانہ یک طرف و وسط با نسبت میانہ وسط و طرف دیگر ای مساوی طرفین لازم نمی آید پس اگر اول نصف یا ضعف ثانی و ثانی نصف یا ضعف ثالث باشد مساوات صورت نگیرد و در معاوضہ البتہ حیف لازم آید چنانکہ از جامہ نیم درم موجود باشد و درم نیم قیمت کرسی پس جامہ ربع کرسی بود و در معاوضہ حیف باشد بر نجار و ہمچنین در صورت ضعف ظلم بود بر بزاز و لطبور دیگر ہم تقدیر توان کرد فتامل ظاہر امر او مصنف این ست شاید مثال مخصوص توان کرد بمقام تساوی از جامہ و کرسی و این قدر برائے تمثیل کافی دانستہ باشد مولوی مرحوم ف ۹ واین جرح میکند بمساوات نسبت جامہ بکرسی چنانکہ گذشت ۱۲ مرحوم ف ۱۰ چنانچہ دانستہ شد از تعریف نسبت متصلہ کہ دران نسبت اول بدوم مثل نسبت دوم بثالث باشد و اینجا اے در صورت نسبت جامہ بزر ہمچو نسبت کرسی بزر نسبت اول بدوم مثل نسبت ثالث ست بدوم ۱۲ مولوی مرحوم ف ۱۱ شبیہ توان گفت کہ در ینجا ہر چہار چیز اعنی طرفین و وسطین از امور مستقلہ نیست بل وسط اول و طرف دوم کہ در مثال آئندہ واقع شدہ از جنس مرتبہ ہر شخص عرضی باشد قائم باو ۱۲ مولوی مرحوم ف ۱۲ ای چنانکہ نسبت ہر یکے بارتبہ خود ست پس اگر نسبت یکے عالیست و نسبت دیگری دانی ...

ف مکافات لحاظ آن باید داشت ۱۲ مولوی مرحوم

چون ادراک وسط چنانچہ سابقاً ایمائی بآن رفت در غایت صعوبت (دشواری ۱۲) واشکال ست پس رجوع بمیزان شریعت[1] الٰہی باید کرد چہ منبع وحدت[2] حضرت حق ست تعالیٰ وتقدس (برتر ست پاک ۱۲) وچون انسان مدنی الطبع[3] ست وتعیش او جز بمعاونت ومشارکت صورت نبندد[4] ودر مشارکت معاوضت[5] ضروریست مثل آنکہ خباز (نان پز) از برائے بذرگر (تخم ریز) نان پزد وبذرگر برائے او کشت نماید وخیاط از برائے نساج (پارچہ باف) جامہ دوزد ونساج از برائے او نسیج (ای جامہ بافد ۱۲) کند وعلیٰ ہٰذا القیاس ونسبت امور مختلفۃ[6] الماہیۃ بہم دیگر بے توسط امری وجدانی کہ محک[7] اعتبار عیار ہر دو طرف تواند بود منتظم نشود پس بنابرین حاجت بتوسط[8] دینار حاصل شود وآنرا عادل متوسط[9] خوانند لیکن صامت[10] ست واحتیاج بعادلی ناطق دارد کہ آن پادشاہ عادل ست پس حضرت حق پادشاہ را برگزید وتائید او بشمشیر فرمود تا اگر کسی بعدالت دینار منقاد نشود وزیادت از حق خود طلبد وپائے از جادۂ (راه ۱۲) استقامت (راستی) بیرون نہد بشمشیر قاطع[11] او ورا سر براہ سازد پس حفظ عدالت بسہ چیز صورت بندد یکے شریعت مقدسۂ الٰہی

ف۱ کہ آنجا حکمت بالغۂ الٰہی ہر چیز بمقتضائے عدالت مقرر کردہ ۱۲ مولوی مرحوم ف۲ یعنی جمیع وحدت کہ مدار عدالت در ہر چیز ست راجع بذات تعالیٰ باشد ودر شریعت نہادہ اش وحدت مرعی بود ۱۲ مولوی مرحوم ف۳ یعنی طبع او خواستگار معاشرت اہل مدینہ است برائے رفع حوائج تعیش بروزن تجسس زندگانی کردن ۱۲ مولوی مرحوم وغیرہ ف۴ زیرا کہ یک شخص بہمہ صنائع و حرفہا کہ بدان محتاج ست قیام نتواند نمود ۱۲ مولوی مرحوم ف۵ کہ چون یکے بکار دیگرے پردازد آن دیگر بروا کردن حاجتش قیام نماید ۱۲ مولوی ہادی علی مرحوم ف۶ اے نسبت درمیان امور یکہ ماہیت آنہا مختلف ہست چون خیاطی ونساجی مثلاً بے توسط امر واحد کہ تعلق بہر دو طرف اعنی منسوب ومنسوب الیہ دارد وقیاس قیمت وعوض ہر دو بواسطۂ آن توان کرد درست نیاید واما نسبت امور متحد الماہیۃ چون خیاطے ودو کس مثلاً بے توسط آن امر وجدانی ہم توان شناخت فافہم ۱۲ مولوی مرحوم ف۷ محک بفتحتین وکسر اول وفتح ثانی سنگ سیاہ کہ بران چاشنی زر گیرند ہندی کسوٹی وبمعنی مطلق آلۂ آزمائش مستعمل اعتبار چیزے را نیک انگاشتن عیار بالکسر وگویند بالفتح بمعنے سنجیدن وچاشنی زر وسیم وبمعنی مطلق وعام ترازان آمدہ ۱۲ مولوی وغیرہ عفی عنہما ف۸ کہ بدان مقدار اجرت عمل خیاط ونساج مثلاً دریابند وبعد ازان نسبت میان ہر دو عمل مفہوم گردد ومراد از دینار مطلق زر ست کہ ثمن اشیاء واجرت اعمال می تواند شد ۱۲ مولوی مغفور ف۹ زیرا کہ خود درمیان آمدہ عدالت میکند میان طرفین وبرکسے حیفے نمی رود ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ لےصفا موشی ست اگر کسے بعدالتش راضی نشود بہیچ نمی تواند گفت برابرش نمی تواند آورد ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۱ اے بزور شمشیر او را تہدید نمودہ راضی بحق گرداند واز قبول عدالت سرباز زدن نہد ۱۲ مولوی محمد ہادی علی غفرہ اللہ بغفرانہ۔

دوم پادشاه عادل سوم دینار چنانکه حکما گفته اند ناموس اکبر شریعت ست و ناموس دوم سلطان
است که تابع شریعت ست چه الدین والملک توامان و ناموس سوم دینار است و ناموس
در لغت ایشان تدبیر و سیاست ست پس شریعت که ناموس اکبر ست متبوع کل ست
و پادشاه را که ناموس دوم ست اقتدا باو می باید کرد و ناموس سوم را که دینار ست در فرمان
ناموس دوم که پادشاه ست می باید بود و در نص کلام حقائق اعلام اشارتی باین معنی ست
آنجا که می فرماید وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ
بَاْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ چه کتاب اشارتست بشریعت و میزان بآنچه معیار مقادیر اشیا
و آلت معرفت نسب امور متفاوت بهم گردد و دینار دران داخلست و حدید بشمشیر که در قبضه
اقتدار پادشاه کینه گزار سیاست کردار باشد و بر منوال این سخنان جائر سه باشد اول جائر اعظم
که ناموس الهی را طاعت ننماید و او را کافر و فاسق خوانند دوم جائر اوسط که پادشاه زمان را اطاعت

۵۱ یعنی ناموس دوم همان پادشاه ست که تابع شریعت الهی باشد و الا اعتبار ندارد ناموس دوم قرار نیابد ۱۲ مولوی مرحوم ۵۲ دلیل ست بر دعوی
سابق یعنی ناموس دوم همان سلطان ست که پیرو شریعت باشد چرا که دین و ملک دو بچه هستند از یک شکم بر آمده تا یکی برجاست دیگری بر پا چه از دو بچه
توام چنانکه مشهورست اگر یکی بیمار شود یا بمیرد دیگری هم بیمار شود یا بمیرد پس اگر پادشاه اتباع شریعت نکند شریعت اختلال یابد پس عدالت برهم
خورد و انتظام برگردد ۱۲ مولوی مرحوم ۵۳ مراد از اقتدا در بنه سیاست کند ۵۴ بطریق مبالغه یا بگرفتن مصدر بمعنی اسم فاعل ۱۲ مولوی مرحوم ۵۴ ای
در آیت قرآنی نص کلام حق که آشکارا که دران احتمال دیگر نباشد حقائق اعلام صفت کلام ای کلامیکه اعلام کنندهٔ حقائق امور است و حقیقتهای
واقعی آگاه میکند ۱۲ مولوی مرحوم ۵۵ ای بحفظ عدالت بناموس سه گانه ۱۲ ۵۶ فرود آورده ایم بایشان کتب را تا ازو قائم باشند مردم
بعدل و فرود آورده ایم آهن را که دران خوف سخت ست و منفعتها برای مردم ۱۲ ۵۷ باعتبار آنکه شمشیر و سنان و پیکان و غیر آن از آلات قتل
و حرب ازان ساخته شود والله اعلم ۱۲ مولوی مرحوم ۵۸ باعتبار آنکه اکثر افراد پیشه وری و دیگر سوانح مردم ازان سازند هم باعتبار آلات حرب
چه ازان چنانکه هیبت ست برای دشمنان راحت و منفعت ست برای دوستان و چنانکه دفع و قتل دیگران شود حفظ و حمایت خود هم
گیرد والله اعلم ۱۲ مولوی مرحوم ۵۹ ای آنچه عیار گرفتن اندازهای چیزها و آله شناخته نسبتهای امور یکه با همدگر تفاوت دارد ۱۲ مولوی مرحوم
۶۰ چه بدان عیار مقادیر اشیا دریافته آید و نسبت امور متفاوت معلوم شود چنانکه گذشت ۱۲ مرحوم ۶۱ ای حدید در آیت مذکوره
بشمشیر است زیرا که ماده و اصل آنست و فیه باس شدید نیز بران دلالت دارد ۱۲ مرحوم ۶۲ منوال بالکسر چوبی باشد جولاهگان را که
بر قدر جامه یافته می شود بران می پیچند مجازاً بمعنی طور و دستور مستعمل ۱۲ ۶۳ یعنی اگر عدم اطاعت از روی انکار باشد آن را کافر
گویند و اگر از وجه قلت اعتنا بود با اعتقاد حقیقت او را فاسق ۱۲ مرحوم

ومتابعت نکند واو را باغی و طاغی[۱] گویند سوم جائر اصغر که بر راه عدالت که مقتضای دینار ست نرود
و زیادت از حق خود طلبد او را خائن[۲] و سارق خوانند و فساد آن و جائر اعظم ست از جائر سوم
چه هر کس که از دائرهٔ انقیاد[۳] اوامر و نواهی شریعت الٰهی بیرون آید هر آئینه[۴] اطاعت هیچکدام از ان
دو ناموس دیگر ازو چشم نتوان داشت[۵] و همه فسادها ازو متولد[۶] تواند شد و آنکه از حیطهٔ فرمان پادشاه زمان
(فرمانبرداری ۱۲ — پادشاه و دینار ۱۲ — پیدا ۱۲)
بیرون رود بمقتضائے نص[۷] اَطِیْعُوا اللّٰهَ وَاَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ وَاُولِی الْاَمْرِ مِنْكُمْ از ربقهٔ اطاعت پادشاه
حقیقی بیرون رفته باشد[۸] و همه مفاسد ازو متوقع باشد و بر همه کس بقدر امکان دفع او[۹] واجب باشد حکایت
ناقلان آثار ملوک نامدار در کتب تواریخ و اخبار آورده اند که سلطان ملکشاه[۱۰] ماضی که در عهد خویش
(مراد از حالات ۱۲)
اعظم ملوک نامدار بود و در ان روزگار زمام اختیار ممالک در قبضهٔ اقتدار او و توسن[۱۱] گردون لجام اطاعت
احکام او را سر نهاده و ابلق[۱۲] ایام تازیانهٔ امر و نهی او را تن در داده روز بیست و نهم ماه رمضان قصبهٔ
نیشاپور[۱۳] را مرکز رایات نصرت شعار خود ساخت[۱۴] خاطر را از اندیشهٔ تردد[۱۵] اسفار بپرداخت
(خالی کرد ۱۲)

ف۱ طاغی از حد در گذرنده و کسیکه از اطاعت و ادب بیرون شده باشد ۱۲ غ ف۲ اے اگر بغریب ستاند خائن یعنی دغل باز گویند و اگر بغیبه از جائے محفوظ گیرد او را سارق و دزد خوانند ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۳ اوامر بالفتح و کسر میم جمع امر بمعنی فرمان و حکم نواهی جمع نهی آنچه ممنوع باشد ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۴ بالفتح و بمد الف بمعنی ناچار و ضرور و چون یک لف از ممدوده بتقطیع بیفتد را مفتوح گردد پس نسخ از خطا نباشد چنانکه صاحب للغات گمان برده ۱۲ مولوی مرحوم ف۵ چه هر گاه از متبوع کل انحراف ورزید بتوابع کے اعتنا نماید ۱۲ مولوی مرحوم ف۶ چه هر گاه بے فرمانی اختیار کرد بر هوائے نفس و شیطان رود و در ارتکاب هیچ منهی باک نکند و انتظام مختل گردد ۱۲ مولوی مرحوم ف۷ و فرمان برید خدا را و فرمان برید پیمبر را و صاحبان حکم را که از میان شما هستند یعنی پادشاهان را و الله اعلم ۱۲ مرحوم ف۸ بکسر مهمله و سکون موحده و فتح قاف حلقهٔ رسن ۱۲ از غ وغیره ف۹ چه حکم خدا درین آیت اطاعت پادشاهان هم است پس هر که فرمان پادشاه نبرد بر حکم خدا نرفت ۱۲ مرحوم ف۱۰ نام پادشاه عظیم الشان از سلجوقیان نظام نام وزیری داشت که بسیار سخی و کریم الطبع بود ماضی یعنی از پادشاهان گذشته ۱۲ غ وغیره ف۱۱ حاصل این در فقره آنکه فلک و زمانه مطیع و مساعد او بود توسن اسپ سرکش آسمان را که بر مراد مردم نمیرود بدان تشبیه دهند لجام بالکسر معرب لگام ف۱۲ ابلق دو رنگ سیاه و سفید عموماً و چنین اسپ خصوصاً زمانه را باعتبار شب و روز بدان تشبیه کنند ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۱۲ تازیانه آب دست از تازی که اسپ باشد و از کلمهٔ نسبت، تن در دادن قبول کردن و راضی شدن ۱۲ از غ ف۱۳ نیشاپور بالفتح نام شهریست در خراسان که معدن فیروزه در حدود آنست و گویند بالکسر در اصل نه شاپور بود ها بتحتانی بدل شد و نه بالکسر در فارسی قدیم شهر را گویند نشاپور با لفتح یا بالکسر مخفف آن ۱۲ از غ وغیره ف۱۴ اے در آن مقام ورود نمود و نیزهاے لشکرش قائم شد مرکز جائیکه چیزے نوکدار چون نیزه در ان فرو برند ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۵ یعنی مقیم شد و سفر موقوف نمود تردد گم دیدن و آمد شد کردن اسفار بالفتح جمع سفر ۱۲ مولوی محمد هادی علی وغیره ۹۰

شامگاه که سلطان خورشید متوجه مملکت مغرب شد و خیمهٔ بیضا را بر سر چشمهٔ عین
حامیه زد و از کثرت غوغای روز برسم استراحت میں بخلوت خانهٔ شیب زمین
تحت الارض گرد یعقوب احدقهٔ دیدهٔ روزه داران در انتظار عید چون روز سفید
گشته بود لاجرم هلال عید را چون یوسف کنعانی از قعر چاه ظلمانی میطلبیدند خود هوای
عید در مجمر سینه بنا کرده اشتیاق میسوختند نقش خیال هلال را در آتش چو [illegible] از غایت
شغف دیت هلال هر کس از طرف بام باستهلال برآمده بود و از غلبهٔ خیال هر پاره ابر
هر یک بصورت هلال در آمده **بیت**

بسکه در جان فگار و چشم بیدارم توئی	هر که پیدا میشود از دور پندارم توئی

القصه قربان بنا بر حرص عیدی رعایت مقدمات شرعیه و شرائط دینیه در حضرت بادشاه
عرض کردند که هلال عید دیده شد و سلطان بران داشتند که امر فرمود تا ندا کنند که فردا عید است و [illegible]

[illegible]

له [illegible]
مرحوم [illegible] ۲ [illegible]
[illegible] ۳ [illegible]
یعقوب از فراق حضرت یوسف علیه السلام از کثرت گریه رفته بود [illegible] مرحوم ۴ [illegible]
و [illegible] کنعان بالفتح نام شهر مسکن یعقوب و مولد یوسف علیه السلام [illegible]
[illegible] مرحوم وغیره ۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] مرحوم وغیره ۶ [illegible]
[illegible] خیال [illegible] بصورت هلال در نظر آید [illegible]
[illegible]
[illegible] مرحوم [illegible] ۷ [illegible]
هلال جستن ۱۲ [illegible] وغیره ۸ [illegible]
[illegible] قبول نداشته امر فرمود ۱۲ مرحوم

منادی[1] زنند و در آن عصر مسند فتوی و اجتهاد بوجود شریف امام الحرمین ابو المعالی عبد الملک جوینی[2] که از اکابر مجتهدان مذهب[3] ابن عم بنی امام شافعی مطلبی و استاد امام حجة الاسلام ابو حامد غزالی ست رحمهم الله مشرف بود چون ازین معنی خبر یافت در حال امر کرد تا منادی کنند که ابو المعالی میگوید که فردا رمضان ست هر کس که بفتوای من عمل کند باید که فردا روزه گیرد چون حواشی پادشاه را ازین معنی خبر شد این صورت را باقبح وجهی عرض کردند و نمودند که ابو المعالی با پادشاه در مقام مخالفت ست و چون عامهٔ این مملکت او را معتقد اند هر آئنه بفتوای او کار خواهند کرد نه بحکم پادشاه و این معنی لائق دولت سلطان و جلالت شان ایشان نیست پادشاه ازین معنی عظیم متغیر شد فاما چون نیکو نهاد و صحیح الاعتقاد بود و در رعایت و حرمت اهل علم را بر ذمت همت خود فرض[4] میدانست و از علو شان و رفعت مکان امام الحرمین بقدر مقدرت[5] وقوفی داشت با جمعی از خواص گفت بروید و امام را بلطف و ادب پیش من آورید هر چند گفتند چون او با فرمان شما بیحرمتی[6] کرده چرا او را با حرمت باید خواند فرمود تا سخن او را نشنویم بمجرد خبری هتک حرمت چنین بزرگی

ف۱ منادی بالضم و کسر دال ندا دهنده که برائے اظهار امر حاکم در شهر می گردد و فارسیان بمعنی ندا استعمال کنند در بهار عجم نوشته آواز دهل که برائے آگاهی مردم باشد و بالفظ کشیدن و زدن مستعمل ۱۲ از غیاث اللغات ف۲ جوینی منسوب بجانب جوین بضم جیم و فتح واو و سکون تحتانی و آخر آن که ناحیه ایست در نیشاپور ۱۲ از استحاف ف۳ مذهب مضاف ست بما بعد و نسب امام شافعی رحمة الله علیه بهاشم بن عبد المطلب میرسد چه حضرت ایشان محمد بن ادریس بن عباس بن عثمان بن شافع بن سائب بن عبد یزید بن هاشم بن عبد المطلب هستند چنانچه در طبقات شافعیه مسطور ست و نظم رافعی در قاموس بهمین ترتیب مذکور پس بودن امام موصوف مطلبی از اولاد عم نبی صلی الله علیه و سلم بوضوح پیوست و آنچه در بعض نسخ و ابن عم امام شافعی مصدر بواو عطف و بدون لفظ بنی یافته میشود مراد ازین آنکه امام الحرمین از بنی عم شافعی رحمة الله علیه باشند ظاهر التصرف ناسخ است ۱۲ مولانا محمد هادی علی غفر الله تعالی له ف۴ یعنی حرمت شان بسیار میکرد و مثل فرض نگاه داشت که رعایت آن ازو فوت نمی شد ۱۲ مولوی مرحوم ف۵ یعنی بقدر مقدور خود آگهی داشت در تبرائش چنانکه در حقیقت است نمی دانست و این مبالغه است در علو شان امام ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم -
ف۶ یعنی پاس فرمان شما نه کرده و عدول حکمی نموده حکم خلاف از طرف خود داد ۱۲ مولوی مرحوم -

نتوان کرد چون امام الحرمین را بخواندند بر نجاست و ہمان تخفیفہ[1] در رخت کہ در خانہ پوشیدہ
بود زکنش در پائے کرد و بہ بارگاہ سلطان آمد حجاب[2] چون این صورت مشاہدہ کردند
بحضرت رسانیدند کہ امام بدان مخالفت قناعت نکردہ اکنون بر رخت خانہ بحضرت
(عدول حکمے ۱۲)
شما می آید و رعایت حرمت مجلس شما نمی نماید سلطان را تغیر زیادہ شد و باوجود آن رعایت
حرمت فرمود و امیر الحجاب[3] افرستاد[4] کہ چرا بدین طریق آمدہ چون معلوم ست کہ باین شیوہ
پیش سلاطین رفتن ترک ادب ست امام آواز بلند کرد و گفت اے پادشاہ سلطان را
باید کہ جواب سخن خود بشنود چہ دیگرے تقریر آن باز[5] نتواند کرد چون بحضرت سلطان رسید
(بے اضافت ۱۲)
گفت اے پادشاہ[6] من بہمین جامہ نماز گزارم و روا باشد و جامہ کہ در خدمت خدایتعالی
(ادا میکنم ۱۲)
توان پوشید در خدمت سلطان ہم شاید لیکن چون[7] عادت بدین رفتہ کہ
جامہ ہا پیش پادشاہان نمی زند خواستم کہ رعایت ادب نمایم و رخت لائق و موزون
بپوشم[8] اما در آن ساعت کہ فرمان رسید بہمین جامہ نشستہ بودم ترسیدم
کہ تا تغیر جامہ کنم درنگی واقع شود و بواسطہ آن تاخیر فرشتگان نام مرا در جریدہ
(یائے تحقیر ۱۲ — کرام کاتبین ۱۲ — دفتر ۱۲)

ف۱ تخفیفہ بخائے معجمہ و مہملہ دستارکہ چکی کہ ہنگام خواب و خلوت بسر پیچید و نسبت بعمامہ سبک می باشد تاثیر سہ اگر خلعت نمی آرد بسر ترک ادب کردن ؛ چرا بر سر نہد تخفیفہ ہر کس بے تکلف شد ؛ و از تخفیف بمہملہ بمعنی گرد چیزے در آوردن نہیدن و پارچہ ساتر عورت از ان تیار کردن منسلست رخت بالفتح جامہ و لباس ۱۲ بہار عجم و غ ف۲ بضم مہملہ و تشدید جیم جمع حاجب بمعنی دربان ۱۲ از غ ف۳ یعنی دارو غہ دیوانخانہ ۱۲ ف۴ لفظ گفت در ہمچو مقام بقرینہ محذوف باشد اے فرستاد و گفت سعدی فرماید سہ فرستاد تخمی بدست رہی ؛ کہ باید کہ بر عود سوزش نہی ؛ و جملہ چرا بدین طریق آمدہ دال بر جزا است برائے شرط ما بعد اعنی قولہ چون معلوم ست الخ ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم ف۵ لفظ باز زائد یا بمعنی واضح و ظاہر و بعد نتواند کرد مثل این عبارت محذوف باید دانست کہ پس سلطان او را پیش خود خواند ۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم ف۶ حاصل این جواب آنکہ بدین جامہ پیش سلطان آمدن ترک ادب نیست چہ بدان نماز میگزارم کہ در حضور پیش سلطان حقیقی ست ۱۲ مولوی مرحوم ف۷ این جواب دوم ست بر تقدیر تسلیم یعنی فرض کردم کہ بحسب عرف و عادت ترک ادب باشد لیکن در رعایتش امر اہم از ان اعنی اطاعت اولی الامر کہ بنص قرآنی واجب ست تا زمانے فوت می شد ازینجا گفتہ اند کہ الامر فوق الادب ۱۲ مولوی محمد ہادی علی عفر اللہ تعالے ف۸ یعنے لباس دیگر پوشم ۱۲

باغیان و مخالفان پادشاه اسلام نویسند و اگر بیک میزر[1] نشسته بودمی همچنان بیامدمی تا از فضیلت مسارعت در اطاعت امر سلطان محروم نگشتمی سلطان فرمود که چون اطاعت پادشاه را باین مرتبه واجب میدانی چرا بر خلاف امر ما منادی نکنی امام گفت[2] هرچه تعلق بفرمان دارد بر ما واجبست که اطاعت سلطان کنیم اما هرچه تعلق بفتوی دارد بر سلطان واجبست که از ما پرسد چه بحکم شریعت غرا و ملت زهرا همچنانکه فرمان پادشاه راست فتوی علما راست و روزه داشتن و عید کردن تعلق بفتوی دارد نه بفرمان[3] سلطان چون این سخن بشنید آتش خشمش بزلال رضا منطفی[4] شد و امام را بانواع اصطناع و اصناف الطاف مخصوص داشته باز بمنزل فرستاد والحمد لله تعالی[5] که درین روزگار همایون آثار که همانا[6] صبح ظهور نور مظهر موعودست بیمن دولت حضرت صاحبقرانی و مآثر[6] معدلت حضرت سلطانی خلد الله[8] تعالی ملکهما[9] و سلطانهما عالم از پرتو[10] انوار عدالت گستری و شریعت پروری ایشان منور و جیب[11] افلاک از نفحات

ف۱ میزر بالفتح و حرف ثالث زائے معجمه مفتوح و آخر مهمله ته بند و چادر و ازار و غیره و در منتخب رشیدی بیائے معروف بمعنی زیر جامه و شلوار ظاهر این عربیست و اول فارسی ۱۲ از غ ف۲ حاصل آنکه اولی الامر که اطاعت شان از نص واجب باشد در امور دنیا پادشاهانند و در امور دین علما پس در اول علما را مطیع سلاطین اسلام باید بود و در ثانی بالعکس ۱۲ مولوی مرحوم ف۳ پس درین معامله سلطان قدم از حد خود بیرون نهاده الزام مخالفت بما عاید نمیگردد ۱۲ مولوی مغفور ف۴ یعنی خشم او زائل شد و از امام خوشنود گردید و بمقتضائے نیک نهادی تقریر حق پسندید خشم بالفتح و بالکسر هم گفته اند زلال بالضم آب صاف و شیرین رضا بالکسر خوشنودی منطفی اسم فاعل از انطفا بالکسر یعنی فرو مردن آتش و چراغ ۱۲ مولوی غفران پناه از غیاث اللغات ف۵ شروع است در مدح پادشاه زمان خود بتقریب ذکر ملک شاه ۱۲ ف۶ ای بتحقیق صبح ظهور نور آن مظهر یا ظهور آن مظهر نور است که وعده کرده شده و مراد از ان زمانهٔ پادشاه خود و این بموجب آنست که در اول کتاب گفته که ارباب کشف و شهود از پیشتر بظهور این دولت خبر داده اند یا اینکه گویا صبح ظهور امام مهدی موعود ست رضی الله عنه بنا بر آنکه در ان زمان عدل و داد و رونق اسلام از سر نو خواهد شد و اول مناسب ترست ۱۲ مولوی مرحوم ف۶ بمد همزه و کسر ثائے مثلثه آثار و نشانهائے نیک و کارهائے پسندیده ۱۲ از غیاث ف۸ همیشه دارد خدائے برتر ۱۲ ف۹ ملک هر دو غلبهٔ شان یعنی بر اعدا بل بر همه پادشاهان دیگر ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ یعنی عدل شان در تمام عالم شائع گردیده و شریعت بسبب شان رواج پذیرفته ۱۲ مولوی مرحوم و مغفور ف۱۱ یعنی مهربانی و مرحمت شان بر خلق چنان بالا کشیده که آوازه اش بر آسمان رفته و این از مبالغه هائے پسندیده مقام جست جیب بالفتح گریبان نفحه بالفتح بوئے خوش نفحات جمع ۱۲ مولوی مرحوم و غ

عاطفت و مرحمت ایشان معطر ست و مدار امور مصالح جمهور بر احکام شریعت غرا و ملاک
مراسم ممالک بر رسوم ملت زهرا ست حق سبحانه و تعالی تا زلال در سایه تربیت سلطان
خورشید در مدارج کمال بر می آید هلال دولت حضرت سلطان سلیمان مکان آصف
نشان او در ظلال انوار آثار حضرت صاحبقران اسکندر زمان مستخدم اکاسرهٔ دوران بغایت
کمال رسانیده از عین الکمال زوال مصون و کوکب سعادت و اقبال آن دو نیر فلک
ابهت و جلال را از وصمت هبوط و وبال مامون دارد بحق الحق و کلماته و العارفین ببینات
آیات ذاته و صفاته تنویر ارسطاطالیس گفته عدالت نه جزویست از فضیلت بلکه همه
فضیلتهاست و جور که مقابل اوست نه جزویست از رذیلت بلکه همه رذیلتهاست
و عدالت اولاً متعلق بذات شخص ست و قوای او چنانچه ایمائی بدان رفت و ثانیاً
بشر کاهی او از اهل منزل و مدینه و لهذا حضرت سید المرسلین و خاتم النبیین علیه افضل الصلوات
و اکمل التحیات فرموده کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته یعنی هر ایک از افراد انسانی

۱ یعنی درین عهد همه امور و رسوم موافق شریعت ست و خلاف آن رواج ندارد جمهور بالضم در عربی و بالفتح در فارسی گروه مردم ملت بالکسر دین و کیش ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۲ شروع ست در دعا بعد از ثنا و باید دانست که نور در ماه از مقابلهٔ آفتاب می آید هر قدر مقابل شود روشن گردد باقی تیره ماند از نیست که در شب اول بقدر تقابل هلال نماید و اندک اندک زائد النور گردیده بکمال رسد و باز انتقاص گیرد ۱۲ مولوی رح ۳ یعنی شاهزاده در تربیت پادشاه بترقی رسد دهر دو قائم و دائم با قبال و دولت مانند آصف نشان ای نشان و نمونه و یادگار آصف که بالمد و فتح صاد نام وزیر سلیمان علیه السلام است ظلال بالکسر جمع ظل سایه مستخدم بالضم و کسر دال خدمت خواهنده یعنی آقا و مخدوم اکاسره بالفتح و کسر سین جمع کسری بالکسر و الف مقصوره معرب خسرو که لقب پادشاهان فارس ست عین الکمال چشم بد که چیزهای زیبا و خوش گزند رساند مصون بفتح میم و ضم صاد مهمله بمعنی محفوظ مصوّن بهمزه میان صاد و واو بر وزن مضمون غلط ست ۱۲ مولوی مرحوم وغ ۴ این مهر و ماه مراد از ان شاه و شاهزاده ابهت بالضم و تشدید موحده مفتوح بزرگی وصمت بفتح واو و سکون صاد عیب هبوط بفتحتین فرود آمدن و بال بالفتح گرانی و این هر دو برای کواکب گفته شود هرگاه بجانب زیر میل کنند مامون محفوظ ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۵ برکت حق خدا و کلمات او و بحرمت شناسندگان روشن نشانهای ذات او و صفات او ۱۲ مولوی مرحوم ۶ که از ان دیگر فضل عدالت و ترغیب اختیار کردن این صفت روشن گردد ۱۲ مرحوم ۷ یعنی اگر فضیلت را ده حصه شمار کنند نه حصه عدالت باشد و یک حصه دیگر فضیلتها بل عدالت مجموعهٔ آنها نیست حاصل آنکه عدالت از دیگر فضیلتها بمراتب افزوده باشد بل بر فضائل در منحصر ست گویا غیر آن فضیلتی نیست ۱۲ مولوی هادی علی مرحوم ۸ سردار رسولان و ختم کننده پیمبران بر د باد بهترین درودها کامل ترین سلامها ۱۲ ۹ هر یک از شما پرسیده شدنی ست از کار خود ۱۲

چون مالک امور اعضا و قوای نفسانی و جسمانی خود ست و راعی[١] آن جوارح[اعضا] و قوی ست و هر یک ازین وز حساب از احوال رعیت خود سوال خواهند کرد[٢] و چون فرمود که مقسطان[٣] یعنی عادلان بر منبرهای[٤] نور اند از یمین[قیامت ١٢] چون حضرت رحمان صحابه[رض] پرسیدند که ایشان چه کسانند فرمود که آنانکه عدل کنند در حق[٥] خود و اولاد خود و آنچه در تحت ولایت و تصرف ایشانست[٦] حکما بر سبیل تمثیل گفته اند که چراغیکه نزدیک خود را روشن نتواند داشت بطریق اولی که دورتر را روشن ندارد[٧] یعنی هر نفسیکه[٨] اصلاح حال خود نتواند کرد و از عدالت میان قوای بدن و جوارح و آلات جسمانی خود عاجز باشد از عدالت میان اهل منزل و مدینه متصور[٩] نشود و هر گاه که او لا رعایت عدالت در بدن و قوای خود نماید و از افراط و تفریط مجتنب شود بعد از آن[١٠] نوع از اهل منزل و مدینه همین اهل طریق[٩] مسلوک دارد خلیفه خدای تعالی[١١] باشد و حکما گفته اند که چون[١١] زمام مصالح انام در قبضه اقتدا چنین بزرگواری باشد زمانه نورانی بود و میامن روزگار همایون آثارش برکت در حرث و نسل پیدا شود چنانچه در حدیث است که در خزانه کسری کیسه

ف١ اشاره بآنست که راعی در حدیث شریف بر سبیل تشبیه واقع شده یعنی چنانکه شبان را رعایت و حفاظت گله خود از درندگان وغیره باید کرد و علف باید داد همچنین شاه را نگهبانی اعضا و قوی و اهل منزل و مدینه از دشمنان درونی و برونی کرده غذای روحانی و جسمانی باید داد ۱۲ مولوی مرحوم و مغفور ف٢ ای کارکنان قضا و قدر خواهند پرسید که چگونه داشتید رعیت آیا قوانین شریعت و عدالت مرعی نمودید یا جور و ستم کردید ۱۲ مرحوم ف٣ بالضم و کسر سین قسط کنندگان وقت بالکسر بمعنی عدل و داد است و بالضم بمعنی جور و ستم لهذا مصنف رحمه الله تصریح برادگذره ۱۲ مولوی مرحوم وغیره عفی عنه ف٤ بیان عز و توقیر عادلانست بچهار درجه عزت یکی جای بلند دوم بودن آن منبر نور سوم قرب چهارم جانب است پادشاه حقیقی گویا چون ایشان جامع فضائل اربعه هستند چارحد عدالت فرا گرفته اند در جزا هم مراعات آن شد ۱۲ مولوی محمد هادی علی رحمه الله ف٥ اشاره است تهذیب اخلاق و ذکر اولاد بر سبیل حصر نیست بل عیال و کسانیکه در خانه مراد هستند پس اشاره باشد به تدبیر منزل و قوله و آنچه در تحت الخ هدایت ست بسیاست مدنی ۱۲ مرحوم ف٦ چه روشنی منیر در قرب زیاده باشد از دور و این تمثیل معقولست بمحسوس برای زیادت توضیح ۱۲ مولوی مرحوم ف٧ پس نفس بمنزله چراغ ست و اصلاح حال خود روشن کردن نزدیک و عدالت میان اهل منزل و مدینه روشن کردن دور ۱۲ مولوی مرحوم ف٨ چه قدرت و اختیار هر کسی بر نفس خود بیشتر است از قدرت و اختیار بر دیگران و هم کسیکه خود را نصیحت نکند نصیحتش بر دیگران اثر نمی بخشد و نیکو نماید و در کلام معجز نظام تعریض باین معنی واقعست جائیکه فرموده اتأمرون الناس بالبر و تنسون انفسکم یعنی آیا میفرمائید مردم را براه نیکوی و فراموش میکنید ذاتهای خود را و همچنین کسیکه خود تند و عدالت میان منزل نتواند غالبا که توقع سیاست مدنی از و نباشد بخلاف عکس چه تدبیر یک خانه آسان تر ست از تدبیر یک مدینه کما لا یخفی ۱۲ مولوی محمد هادی علی غفر الله تعالی له ف٩ ای همین راه یعنی عدالت در ایشان کند و از افراط و تفریط مجتنب ماند ۱۲ مرحوم ف١٠ که خلق از و متمتع می شود و بکمال میرسد ۱۲ ف١١ ای اگر چنین عادل حاکم پادشاه گردد زمانه رونق یابد و از برکتش از زمین فراخی و ارزانی غله و کشایش رزق و کثرت پیدایش اولاد مردم بظهور رسد حرث بالفتح کشت نسل ولاد ۱۲ مولوی مرحوم

یافتند و دران دانهای گندم بود بغایت بزرگ هر یک قریب بیک دانهٔ خرما و بر آن کیسه نوشته
بود که این در زمانی که پادشاهان را عدالت بر کمال بوده برکت درین مرتبه بود والحق[1] درین زمان
واضح برهان ازین است رافت[2] و عاطفت حضرت خاقانی صاحب‌مانی در اندک مدتی[3] انواع جمعیت[4]
و رفاهیت بکافهٔ بلاد و قاطبهٔ عباد رسیده و عرصهٔ[5] ممالک که از دستبرد ظالمان پائمال مهالک
شده بود روی بآبادانی نهاد **بیت**

یا رب پناه خلق[6] جهانش تو کرده‌ای	اندر پناه خویش بدار این پناه را

لمعهٔ هفتم در اقسام[7] عدالت ارسطاطالیس تقسیم آن بر سه قسم نموده یکی آنچه اقدام[8] بآن
جهت ادای[9] حق عبودیت حق تعالی باشد که جودش خلعت وجود بی سابقهٔ[10]

ف۱ رجوع ست بمدح پادشاه زمان بتقریب ذکر عدالت و عادلان و تصدیق ست برائے مضمون بالا یعنی واقعی درین زمان امن و امان که برهانش اسعد پادشاه دامت برکاته گوید اکنون مشاهد میشود ۱۲ مولوی مرحوم ف۲ هر دو لفظ بمعنی مهربانی و تکرار برائے مبالغه خاقان پادشاه بزرگ یائے تحتانی دران و در صاحب‌مانی یائے نسبت و متکلم هر دو می تواند شد چنانکه بر ماهر پوشیده نیست ۱۲ مولوی مرحوم و غ ف۳ اشاره بآنست که برکات عدالت زود بظهور رسد و بسیار زمانه نگذرد تا هر یکے را رغبت بدان بیشتر گردد ۱۲ مولوی مرحوم ف۴ ای فراهم آمدن خاطر و اسباب کامرانی و مقاصد مردم رفاهیت بالفتح و تخفیف تحتانی تن آسانی و فراخی عیش کافه بتشدید فا و قاطبه بقاف کسر طائے مهمله هر دو بمعنی همه و تمام ۱۲ مولوی مرحوم و غیاث اللغات ف۵ یعنی ملکها که از جور ظالمان ویران و نابود شده بود بازآباد شد عرصه بالفتح میدان ممالک بفتحتین جمع مملکت بالفتح و هر سه حرکت لام پادشاهی و مقام سلطنت دستبرد غلبه مهالک جمع مهلکه جائے هلاک و هلاکی آبادان مزید علیه آباد و تحتانی در آبادانی مصدری ۱۲ مرحوم و غ ف۶ باضافت ای مخلوقاتی که در جهانست یا مخلوقی که خودش جهانست شین ضمیر مفعول راجع به پادشاه یعنی چون پادشاه را پناه جهان کرده او را در پناه خود دار تا خلق تباه نشود ۱۲ مرحوم ف۷ ای در بیان حصه‌هائے آن ۱۲
ف۸ بالکسر پیش رفتن در کاری ۱۲ غ ف۹ ای بقدر خود یا به نیت ادای ظاهر که حق عبودیت ادا نتواند کرد کاف در قول او که جودش تعلیل است و جمله بیان استحقاق حق مراسم عبودیت را از بندگان و مراد از حق عبودیت رسوم عبودیت عبادتست و فرقست میان عبودیت و عبادت چه اول بنده بودن را گویند و ثانی عبادتست از فروتنی در پرستش حق بتعظیم امر خدا و تحقیق و تفصیلش عنقریب می آید در طرداوی گفته اختلاف کرده اند درین که عبادت افضل ست یا عبدیت و ثانی ترجیح داده شد از انکه در جنت هم باقی ست عبادت در انجا نخواهد بود ۱۲ مولوی محمد هادی علی ارحم
ف۱۰ سابقه بے اضافت و یا در استحقاقی تنکیریست برائے افادهٔ عموم و تنکیری هم می تواند شد یعنی بے آنکه بندگان هیچگونه استحقاق وجود داشته باشند ایشان را محض بجود و فضل خود موجود ساخت جید بالکسر گردن و با لفظ جود و وجود و موجود خالی از مناسبت نیست دستور ست که پارچهائے خلعت بر گردن می نهند و در بعض نسخ جسد واقع شده که بفتحتین بمعنی تمام تن است بخلاف بدن که دست و پا ازان خارج ست و بعضے گویند جسد خاص جسم آدمی را خوانند ۱۲ مولوی مغفور و غیاث اللغات

استحقاقی در جیدِ هر موجود[1] انداخته و ذرات[2] ممکنات را از خزانهٔ لطف الٰهی بنعم نامتناهی نواخته
و عدالت مقتضی آنست که بنده در انچه میان او و میان حق باشد طریق افضل مسلوک دارد
و در رعایت رسوم عبودیت هیچ دقیقه نامرعی نگذارد[3] و دوم انچه متعلق ست بمشارکت
بانبی نوع[4] چون تعظیم سلاطین و تکریم[5] علما و ائمه دین و اداء[6] امانات و انصاف در معاملات[7]
سوم انچه قیام بآن برائے اداء حقوق اسلاف[8] باشد مثل قضائے دیون و تنفیذ وصایائے
ایشان و امثال ذالک و مطلع[9] بر احکام شریعت متمم مکارم اخلاق علیه الصلوٰة والتحیة من الملک
الخلاق داند که آنحضرت بحکم اوتیت[10] جوامع الکلم در مواضع[11] متعدده بشریف تر عبارتی
ولطیف تر اشارتی بیان جمیع اقسام عدالت فرموده مثل التعظیم لامر الله و الشفقة
علی خلق الله تعالیٰ[12] که مشتمل بر تمام اقسام عدالت ست چه رعایت عدالت یا در امور

---

[1] ای آنکه بعد پوشیدن خلعت وجود بموجود نامیده شد فافهم ۱۲ مولوی مرحوم [2] ذره بالفتح و تشدید را مورچه خرد و آنچه در تاب آفتاب بر زمین و در روزنهائے درخشند ممکنات از جهت ضعف بدان تشبیه داده بنعم بکسر نون و فتح عین جمع نعمت نامتناهی بے پایان نواختن بمراد رسانیدن و خوش کردن ۱۲ مولوی ح و غیاث اللغات [3] تا بقدر وسع خود از ان سعادت محروم نمانده باشد سه ورنه سزاوار خداوندیش کس نتواند که بجا آورد ۱۲ ام [4] تحفظ مراتب آداب بجا آوری اوامر و نواهی و قبول دستورات مقررهٔ شان بر قوانین شریعت و خیر خواهی و نصرت در امور حقه بقدر واجب و حسب امکان و عدم بغاوت و طغیان ۱۲ مولوی مرحوم [5] بحفظ مراتب و حسن اعتقاد و قبول فتوی بجا آوری خدمات و جز آن ۱۲ مولوی مرحوم [6] ای بروقت و لعینه بے خیانت و بدون تغیر و تبدیل اگرچه از نقود باشد چه نقود اگرچه در عقود متعین نبود لیکن در امانات متعین ست و برائے مزید اهتمام آنرا از معاملات جدا آورد ۱۲ مولوی مغفور [7] و خصوصیات با مردم مثل بیع و شری و رهن و اجاره و حقوق و دیون و حدود و عادی و جز آن ۱۲ مرحوم [8] ای گذشتگان مثل آبائے خود قضا بالفتح ادا کردن دیون بضمتین جمع دین و اتمام تنفیذ بفا و ذال معجمه جاری و روان کردن وصایا بالفتح جمع وصیت اندرز کردن قریب الموت که بعد من چنین و چنان باید کرد ۱۲ مرحوم [9] ای کسے که آگاه هست از احکام شریعت محمدی بنا بر این معنی که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم الخ شریعت مضاف الیه احکام است و مضاف بما بعد متمم مکارم اخلاق تمام کننده و بانجام رسانندهٔ نکوئیهائے اخلاق یا اخلاق نیکو یعنی آنحضرت بر باد درود و سلام از طرف پادشاه آفریدگار ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم [10] داده شدم کلمات جامع که لفظ اندک و معانی بسیار دارد چون قواعد کلیه جزئیات کثیر یعنی خدائے تعالیٰ مرا بر تکلم بچنین کلام قدرت داده والله اعلم ۱۲ مولوی مرحوم [11] ای در جاهائے بسیار از احادیث بصراحت در عبارت هائے نیکو و بکنایت در اشارت خوب بیان فرموده ۱۲ مولوی مرحوم [12] تعظیم حکم خدا بجا آوری آن و مهربانی بر خلق خدا یعنی عدالت عبارت از جنت والله اعلم ۱۲ مولوی مرحوم مغفور۔

متعلقه بما بین عبد و حق ست و فقرهٔ اولی اشارتست بآن یا در امور متعلقه بما بین او و بنی نوع و فقرهٔ ثانیه عبارت از آن و در حدیثی دیگر فرموده اَلدِّیْنُ النَّصِیْحَةُ قِیْلَ لِمَنْ قَالَ لِلّٰہِ تَعَالٰی وَ لِرَسُوْلِہٖ وَ لِعَامَّةِ الْمُؤْمِنِیْنَ و متفطن لبیب داند که ادراج چندین حکم عزیز در چنین کلم وجیز باعذوبت فحوای و لطافت مغزی و رشاقت مؤدی جز مؤدب مکتب اَدَّبَنِیْ رَبِّیْ فَاَحْسَنَ تَادِیْبِیْ را میسر نشود و لهذا حکمای متاخرین چون بر دقائق شریعت حقهٔ محمدیه مطلع شدند و احاطهٔ آن بر تمام تفاصیل حکمت عملی مشاهده نمودند بکلی از تتبع فوائد اقوال حکما و کتب ایشان درین باب دست باز کشیدند **بیت**

چو از رخسار و بالا باغبان دید	ز گل بر کند و ببرید از صنوبر

و سخن در تحقیق عبادت الهی آنکه حق سبحانه و تعالی هر یک از قوی و اعضا را بجهت غایتی خلق فرموده تا مجموع اسباب تحصیل کمال حقیقی که غایة الغایاتست شود اعنی تحقیق بشر بخلافت الهی چنانچه در مطلع پرتو ادراک آن بر روازن ضمائر مقتبسان

ف۱ پس اشاره باشد بتهذیب اخلاق که قسم اول از عدالت است مذکور شد ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم ف۲ پس عبارت باشد از تدبیر منزل و سیاست مدنی که هر دو قسم اخیر از عدالت که گذشت ۱۲ مولوی مرحوم ف۳ یعنی دین نام خیر خواهی ست گفته شد این خیر خواهی برای که باشد فرمود برای خدا و رسول او و برای تمام مومنان و این حدیث هم مشتملست بر همه اقسام عدالت پس الله تعالی اشارتست بقسم اول و رسوله بقسم ثانی و لعامة المومنین بقسم ثالث و تهذیب اخلاق و تدبیر منزل و سیاست مدنی همه از ان بر می آید ۱۲ مولوی مرحوم ف۴ یعنی دانای زیرک میداند که در آوردن چندین حکمتهای ارجمند در چنین کلمات مختصر با شیرینی مضمون و نزاکت معقول و خوبی معنی جز پیغمبر ما صلی الله علیه وسلم که از مکتب تعلیم الهی ادب نیکو یافته دیگری را میسر نیست و کسی بر آنچه کلام قادر نه شد ادراج بالکسر درج کردن حکم بکسر اول و فتح دوم حکمتها کلم بفتح اول و کسر دوم جنس کلمه یا جمع آن وجیز بجیم و زای معجمه بر وزن عزیز مختصر عذوبت خوش مزگی آب و بمعنی شیرینی دیگر اشیا مجاز ست لطافت تازگی و نرمی مغزی بالفتح اسم ظرف بمعنی مقصد رشاقت بالفتح خوش قدی و خوبی مؤدی بصیغه مفعول ادب داده شده مضاف ست بمکتب و آن بجملهٔ ادبنی یعنی ادب داده مرا پروردگار من پس خوب ادب آموزی کرد ۱۲ مولوی مرحوم و غیرها ف۵ از فوائد اقوال و کتب حکمای متقدمین تفصیل حکمت عملی بر بنا و ورد که تحصیل حاصل بود و باز چنین تفصیل جزئیات که در شریعت میسر نشد ۱۲ مرحوم ف۶ تا برای نظیرست یعنی چون باغبان رخسار و قامت محبوب دید از گل و صنوبر قطع نظر نمود زیرا که در آن این رونق و موزونی نیست ۱۲ مولوی مرحوم ف۷ تا برای غایت ست نه برای تعلیل ای فائده خلق قوتها و اعضا آنکه همه اش اسباب تحصیل کمال حقیقی شود ۱۲ مرحوم ف۸ ای مراد از کمال حقیقی ثبوت و تمکن بر خلافت الهی ست چنانکه در مقدمهٔ کتاب بیان رفت روازن بفتح اول و کسر چهارم جمع روزن بالفتح معرب روزن بالضم بمعنی تابدان ۱۲ مولوی مرحوم ف۹ مغزی بفتح اول اسم ظرف بمعنی مقصد و مطلب از غزو بغین و زای معجمتین بمعنی قصد و اراده کما فی القاموس غزاه اراده و طلبه و قصده ۱۲

انوار حکمت عملی افتاد پس صرف[1] آن قوی و اعضا در ان غایات عبادت[2] و عدالت[3] و شکر باشد
و صرف در غیر آن معصیت[4] و ظلم و کفران و چون[5] التزام این معنی در غایت صعوبت ست
در کلام حقائق اعلام این طائفه را وصف بقلت فرموده حیث[6] قال وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ
و تفصیل وظائف[7] اعمال هر قوتی از قوی در شریعت محمدی بابلغ وجهی مشروح شده و همچنین
حقوق الناس نیز در معاملات و مناکحات و جنایات[8] مبین و مفصل[9] گشته از آنجا[10] تلقی باید نمود
و اعم وجوه عدالت و اهم آن عدالت سلطانست که احاطه بر تمام وجوه عدالت دارد چه
بے عدالت پادشاهی هیچ کس را امکنت رعایت عدالت نتواند بود و اگر باشد در غایت تعسر چه
تهذیب اخلاق و تدبیر منزل نیز منوط[11] بانتظام احوال تواند بود و با وجود تلاطم[12] امواج فتن
و تراکم افواج محن تفرغ خاطر که ملاک همه کمالست میسر نیست و لهذا در اخبار وارد ست
که اگر سلطان عدالت ورزد در ثواب هر طاعت که از رعایا صادر شود شریک[13] باشد

ف۱ خرچ کردن یعنی بکار داشتن ۱۲ مرحوم ف۲ باعتبار آنکه بر حکم مقرره و مرضی خدا عمل کرد ۱۲ ف۳ باعتبار آنکه حق نگاه داشت و از انجا تجاوز نه نموده باز نماند و شکر باعتبار مقابلهٔ نعمت ۱۲ مولوی مرحوم ف۴ ای گناه باعتبار مخالفت مرضی خدائے آفریدگار و ستم بجهت در گذشتن از حد ناسپاس برائے ادا نه کردن حق نعمت بقدر امکان ۱۲ مولوی مغفور ف۵ ای چون لازم گرفتن اینکه انسان قوی و اعضائے خود را و انچه برائے آن خلق شده صرف کند بسیار دشواری در قرآن این گروه را بکمی موصوف و منسوب فرموده ۱۲ مولوی مرحوم ف۶ جائیکه گفت خدائے تعالی و کم هستند از بندگان من کم شکر گزار الشکور مبتدائے مؤخر است و قلیل خبر که برائے اهتمام بیان قلت مقدم کرده شد ۱۲ مولوی مرحوم ف۷ ای اعمال هر روزه و دائمی که برائے هر قوتے مقرر است و وظائف جمع وظیفه بمعنی چیزے که برائے کسی هر روزه مقرر شده باشد ۱۲ مولوی مرحوم و غ ف۸ جمع جنایت بالکسر یعنی گناه کردن و مراد اینجا گناه آدمیانست چون غصب و خیانت و جز آن ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۹ مفصل جدا جدا کرده شده ۱۲ ف۱۰ ای تفصیل از شریعت باید گرفت اینجا حاجت بیانش نیست لهذا بر اجمال اکتفا میرود و تلقی بر وزن ترقی ملاقات کردن و پذیرفتن ۱۲ مولوی مرحوم و غ ف۱۱ آویخته یعنی موقوف بر درستی احوال مردم جمعیت خاطر ها ست ۱۲ مرحوم ف۱۲ ای اگر پادشاه عدالت نورزد آشوب حوادث بپا باشد و خلائق در محنت و مصیبت مانده پریشانی احوال رو دهد و با وجود این امور فراغ خاطر که اصل و موقوف علیه تحصیل هر کمالست میسر نشود و از دل ها منتشر هیچ نیاید و تهذیب و تدبیر نتوانند ۱۲ مولوی محمد هادی علیه رحمة الله ف۱۳ تلاطم بالضم طائے مهمله با هم گر طپانچه زدن زبر یکدیگر زدن موج های دریا فتن بکسر اول و فتح ثانی جمع فتنه تراکم بر هم نشستن و گرد آمدن و مجازاً بمعنی هجوم و انبوه محن بر وزن فتن جمع محنت تفرغ خالی شدن ۱۲ از غ
ف۱۴ زیرا که فارغ البالی طاعت ایشان را بسبب عدالتش حاصل گردیده ۱۲ مرحوم

واگر ظلم نماید در وبال هر معصیت با ایشان مساهم وحضرت رسالت پناه علیه صلوات
الله وسلامه فرموده که نزدیکترین مردمان بخدائے تعالی از روے منزلت در روز قیامت
پادشاه عادل است ودورترین مردم از خدائے تعالی بحسب منزلت در روز قیامت پادشاه
ظالم ست ودر حدیث مصطفوی ست عَدلُ سَاعَةٍ خَیرٌ مِن عِبَادَةِ سَبعِینَ سَنَةً یعنی
عدل یک ساعت بهتر از عبادت هفتاد سال ست چه اثر عدل یک ساعت بهمه عباد
در همه بلاد میرسد و مدتهائے تمادی میماند وعبدالله بن المبارک رحمه الله فرموده که اگر
من دانم که مرا یک دعائے مستجابست در اصلاح حال پادشاه کنم تا نفع آن بعموم خلائق
واصل شود وچون تفاصیل این نوع از عدالت بسیاست مدن انسب ست درین مقام
بهمین قدر اختصار میرود ودرین مبحث استشکال کنند که تفضل محمود ست وداخل
عدالت نیست چه عدالت مساوات ست وتفضل زیادت ومعلوم شد که خروج
از حد اعتدال خواه بافراط باشد خواه بتفریط مذموم ست پس باید که تفضل مذموم باشد
وجواب آن برین وجه گفته اند که تفضل احتیاط ست در عدالت تا از وقوع نقصان

۱ه چرا که باز داشتن از ظلم میتواند وبعمل نمی آرد پس معین ظلم شد لاجرم در عقوبتش شریک باشد ۱۲ مرحوم ۲ه این مضمون حدیث ست
معلوم شد که بهتر از عدل و بدتر از ظلم چیزے نیست ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم ۳ه مصطفوی منسوب به مصطفے بالف مقصوره برگزیده که از اسمائے
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ست وتبدیل این الف بواو بحسب قواعد فارسیت وبنا برعربی مصطفوی بحذف وتشدید یا آید ۱۲ مولوی مرحوم ۴ه
زیرا که در عدل یکساعت بنیاد ظلمے مقابل آن برکنده شود وهمگنان از شر آن محفوظ مانند پس اثر عدل بهمه کس رسیده باشد ۱۲ مولوی مرحوم ۵ه
عدالت سلطان ۱۲ ۶ه در فصل یا بابیکه برائے بیان آن مقرر ست چه هیچو اخلاق از انجا باشد ۱۲ مولوی مرحوم ۷ه در مبحث عدالت که بنا
کاوش برخوانده شده چنین اعتراض کنند که تفضل یعنی فضل واحسان کردن وزیاده از حق واجب بکسے بخشیدن صفت ستوده است حال آنکه داخل
عدالت نیست ۱۲ مولوی مرحوم ۸ه برابری نگاه داشتن میان طرفین وحالت متوسط از کمی وبیشی ۱۲ ۹ه زیرا که خروج از حد اعتدال ست بجانب افراط
۱۰ه ظاهر این جواب نزد مصنف پسندیده نیست لهذا بدیگران منسوب کرده زیرا که زیادت برائے احتیاط هر جا مسلم نیست اگر بعد ادائے حق یقین
زائد دهند پس از افزونی احتیاط باز زیادت کنند نیز تفضل باشد وهم احتیاط باز شبه وقوع نقصان باندک چیزے صورت گیرد وتفضل
که دو چند از حق باشد ۱۲ مولوی محمد هادی علی مغفور ۱۱ه زیادت برائے آنست که شبهه کمی در رسیدن حق مستحق که از روے عدالت باشد
نماند امین بالکسر ومیم مکسور بحذف اماله امن ۱۲ مولوی مرحوم

ایمن باشد و احتیاط در توسط در ہمہ ملکات بر یک منوال نیست چہ رعایت احتیاط در سخا[۵۱] کہ وسط
(اگرچہ نوع یک جنس باشد ۱۲)
است میان اسراف و بخل میل بطرف زیادت تواند[۵۲] بود و در عفت کہ وسط است میان شرہ[۵۳]
و خمود میل[۵۴] بہ نقصان و تفضل متحقق نمی شود الا بعد از رعایت شرائط عدالت باآنکہ[۵۵] اولاً ایتان بحد
استحقاق[۵۶] نمودہ باشد بعد ازان جہت احتیاط و استظہار زیادتی بآن ضم کردہ باشد و اگر ہمہ مال
(یاری جستن ۱۲) (پیوستن ۱۲)
بغیر مصرف[۵۷] استحقاق صرف کند متفضل نباشد بلکہ مبذر بود پس تفضل عدالت باشد ایمن از اختلال
و متفضل عادلے باشد محتاط در عدالت و شرف او ازان جہت باشد کہ مبالغہ و احتیاط در عدالت
ست نہ ازانجہت کہ خالج ست ازان انیست جوابیکہ قوم گفتہ اند و ہمانا فطن صاحب بصیرت
را بعد از تذکر انچہ در معنی توسط معتبر درین مقام گفتہ شد جوابی اظہر[۵۸] ازین ظاہر شود بباید
(در عدالت ۱۲)
(بازگردن ۱۲)
دانست کہ تفضل گاہے احتیاط در عدالت ست کہ موجب نقصان حق[۵۹] خود باشد چہ اگر
حکم در میان دو کس کند در ہیچ طرف تفضل صورت نبندد و رعایت اعتدال محض و تسویت

[۵۱] و آن نوعیست تحت جنس عفت در مرتبہ متوسط ست میان اسراف بالکسر یعنی زیادہ از حاجت و بے محل خرچ کردن کہ جانب افراط ست و بخل یعنی بخل و حاجت ہم صرف نہ نمودن کہ طرف تفریط ست ۱۲ مولوی مغفور و غیرہ [۵۲] یعنی احتیاط در سخا بزیادت حاصل شود ۱۲ [۵۳] شرہ بفتحتین غلبۂ حرص و خمود بضمتین و خائے معجمہ سرد شدن آتش و آرام گرفتن و تعریف ہر دو بحسب اصطلاح و بودن طرف افراط و تفریط عفت بیشتر گذشت ۱۲ از غ وغیرہ [۵۴] اے احتیاط در عفت بہ نقصان حاصل شود ۱۲ [۵۵] اے باین طور کہ اول بقدر استحقاق ادا کردہ بعد ازان چیزے برائے احتیاط زیادہ کنند، ایتان بالکسر و تقدیم فوقانی بر تحتانی آمدن و تعدیہ باے موحدہ چنانکہ اینجا است بمعنی آوردن باشد ۱۲ مولوی مرحوم [۵۶] برابر است کہ بحق واجبی باشد یا بحق استحسانی و برابر است کہ اعطا بحق اللہ بود یا بحق عبد پس شامل زکوۃ و کفارات و صلات رحم و ارث و وصیت و صدقات و جود و سخا و عوض و عین و منافع و خدمات از ثمن مبیع و بدل اجارہ و کتابت و مہور زنان و جزیہ آن ۱۲ مولوی محمد ہادی علی رحمہ اللہ تعالیٰ [۵۷] چنانکہ بتو انگر و ہر بغیر ارشاد وصیت، و عوض و اما صلہ و جائزہ و ایثار بر مسکین و فقیر بدون عوض ہم صرف بغیر مصرف نیست چنانکہ گذشت ۱۲ مولوی محمد ہادی علی رحمہ اللہ تعالیٰ [۵۸] یعنی در بحث لمعۂ اول یعنی قول الانصاف آنست کہ کلام در جزو عملی مبنی بر مسامحہ ساختہ اند الخ و حاصلش آنکہ توسط حقیقی مراد نیست بل ہمین قدر کہ طالب از ذلیت بر کران باشد ۱۲ مرحوم [۵۹] و آن اینکہ توسط بدان معنی کہ در عدالت معتبر ست چنانچہ گذشت در تفضل موجود ست پس اعتراض وارد نہ شود ۱۲ مولوی محمد ہادی علی رحمہ اللہ تعالیٰ
[۶۰] اے معاملہ نہ میان خود و غیر باشد و خود کم گیرد و غیر را زیادہ دہد ۱۲ مولوی محمد ہادی علی رحمہ اللہ تعالیٰ

مطلق باید نمود تنویر[۱] جماعتے از حکما گفته اند اگر رابطهٔ[۲] محبت وعلاقهٔ مودت میان هر دم

مستحکم بودی احتیاج بسلسلهٔ عدالت نبودی[۳] چه اهل معاملات بواسطهٔ محبت

با یکدیگر در مقام ایثار[۴] بودندی چه جائے آنکه طمع در حق غیر نمودندے[۵] و تحقیق این سخن

آنکه رابطهٔ محبت اکمل ست از رابطهٔ عدالت چه محبت وحدتیست جبلی[۶] طبیعی و عدالت

وحدتی قهری قسری[۷] با آنکه عدالت بے محبت منتظم نشود[۸] پس پادشاه مطلق محبت باشد

و عدالت نائب او تواند بود دوسر این مقام آنکه مبدء[۹] ایجاد اشیا بمقتضائے کنت[۱۰]

کنزاً مخفیاً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق محبت ست پس دوام[۱۱] وانتظام

نیز متبنی بران تواند بود بیت

زیر فرمان تو هر جا که ضعیف ست قوی	بله اے عشق کهن سال که هر روز نوی

وتمام بحث محبت در حکمت منزلی خواهد آمد انشاء الله تعالیٰ

لمع سیوم در ترتیب[۱۲] اکتساب فضائل در حکمت مشهور شده که مبادی

---

[۱] چه اگر یکے را زیاده از حق دهند جور بر دیگرے کرده باشند و چنین زیادت تفضل نبود و احتیاط محمود نباشد ۱۲ مولوی مرحوم [۲] رابطه بکسر چیزے که بآن چیزے را بچیزے بندند و علاقه بالفتح دلاویزی و مناسبت میان دو چیز مرابطهٔ معنوی با کسی مثل دوستی و دشمنی و نوکری

و انچه بدان معیشت توان کرد و بالکسر انچه بچیزے بسته و آویزان باشد چون وصال شمشیر وغیره ۱۲ از غ [۳] بدین معنی که جداگانه احتیاج بخلق عدالت

نشدی و عدالت از محبت ظهور گرفتی ۱۲ مولوی مرحوم [۴] اے هر یکے دیگرے را بر خود برگزیدے و تفضلش منظور داشتی ایثار بالکسر و ثلثه

برگزیدن یعنی منفعت خیر و مصلحت خود مقدم داشتن ۱۲ مولوی مرحوم [۵] سراسر خلاف محبت ست ۱۲ [۶] جبلی بکسر تین و تشدید لام منسوب بجبلت اے سرشت یعنی محبت امر سرشتی و مقتضائے طبع ست تعلق باکتساب ندارد پس احکامش بے اختیار صادر

گردد و از امور کسبی قوی باشد ۱۲ مولوی مرحوم [۷] اے غلبه و زور طبع را بران آرند و خوگر سازند پس اصلاحش در اختیار انسان باشد و از امر طبعی مغلوب ماند قسر بالفتح چیزے بکارے داشتن ۱۲ مولوی مرحوم [۸] چه تخلق بدان و همچنین بدیگر فضائل بے شوق آن صورت نبندد و تا محبت

حتی رسانی پیدا نگردد از تلف حق غیر باک نباشد و عدالت ظهور نیابد ۱۲ مولوی مرحوم [۹] یعنی ابتدائے آفرینش عالم و عالمیان از محبت واقع شده ۱۲ مولوی محمد هادی علی رحمة الله تعالیٰ [۱۰] حدیث قدسیست یعنی خدا بزبان نبی صلی الله علیه وسلم فرمود که بودم گنج پوشیده پس خواستم که شناخته

شوم پس آفریدم خلق را پس محبت و پسندیدن عرفان موجب آفرینش خلق گردیده ۱۲ مرحوم [۱۱] اے نبائے ماندن اشیا و درستی آن نیز بر محبت خواهد بود

چه علت وجود علت بقا هم باشد ۱۲ مولوی مرحوم [۱۲] اے در بیان تقدیم و تاخیر که کدام فضیلت را اول حاصل باید کرد که ام را بعد از ان ۱۲

مولوی محمد هادی علی رحمه الله تعالیٰ

حرکات که مودی بکمالات شود یا طبیعت ست یا صناعت اول مانند حرکت نطفه در اطوار صور مختلفه تا بکمال حیوانی رسد دوم مانند حرکت چوب بوسائط آلات متضمنه تا بمرتبهٔ کمال تختی رسد و طبیعت بر صناعت مقدم ست چه استناد طبیعت بمبادی عالیه ست بی مداخلت ارادت انسانی و صدور صناعت بمداخلت ارادت انسانی ست پس طبیعت صناعت را بمنزله استاد و معلم است و چون کمال ثوانی در تشبه باوائل ست کمال صناعت در تشبه بطبیعت باشد و تشبه او بطبیعت در تقدیم و تاخیر اسباب و تدبیر آن بر وجه لائق تواند بود تا کمالے که بر فعل طبیعت بتقدیر آلهی مترتب ست از صناعت بواسطهٔ صورت تدبیر انسانی حاصل شود با مزیتی که صناعت را بود و آن حصول آن کمالات است بر حسب ارادت و مشیت مثلاً چون انسان بیضهٔ مرغ را در حرارتے مناسب حرارت سینهٔ مرغ تربیت نماید چوزه بسیار

ف1 اے انچه حرکتهاے رسانند بکمال انسان بر خیزد و مراد از حرکت از ینجا عام ست و لهذا بلفظ جمع آورد و بدانکه حرکت چار قسم باشد یکے اینی اے مکانی چون رفتن از جائے بجائے دوم کیفی یعنی تبدل کیفیت چون گرم شدن آب سرد و عکس آن سوم کمی یعنی زیادت نقصان در قامت چون نموے بالیدگی و ذبول لے کاستگے و لاغری و جه عجب که درین قسم بعض جا حرکت اینی هم باشد چهارم وضعی که دران تمام متمکن از تمام مکان تجاوز نه کند لیکن اجزائے متمکن اجزائے مکان را بگذارد و نسبت اشیا با دیگر اجسام متبدل شود و چون حرکت کره بر جائے خود و این قسم هم با حرکت اینی جمع شود چنانکه در کرهٔ غلطان ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف2 که خون بسته و گوشت پاره و استخوان وغیر آن کرده و روح دمیده شود پس نطفه از جمادیت به نمو و از انجا بحیوانیت رسد ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف3 یعنی ادزار گوناگون نجاری از تیشه و رنده و برمه و جز آن ۱۲ مرحوم ف4 استناد بالکسر تکیه و نسبت گرفتن و مراد از مبادی عالیه باری و عقول عشره یعنی طبیعت تعلق بعقل عقول دارد که مدبر و منتظم عالم هستند بنا بر اصول شرع و حکما اما بود انسانی با ذات دخلی نیست ۱۲ مرحوم ف5 کمال انچه در مرتبهٔ ثانی و متاخر باشد آنست که بانچه در مرتبهٔ اول و متقدم باشد تشبیه پیدا کند ۱۲ مولوی مرحوم ف6 بیان تشبیه صناعت ست بطبیعت و همین نسخه موافقست بانچه در اخلاق ناصری گفته و آنکه در بعض نسخ لفظ بصناعت بجائے بطبیعت واقع شده ظاهر از درست نمی نشیند ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف7 اے تشبه صناعت بطبیعت بدینگونه صورت گیرد که اسباب سزاوار تقدیم مقدم کرده شود و انچه لائق تاخیرست موخر داشته آید و ترتیب داده تدبیر را که بآن صناعت مناسب ست بکار روز تا انچه از فعل طبیعت بوقوع می آمد بدین تدبیر از صناعت هم آید و زیادت صناعے نیز حاصل گردد و آن زیادت اینست که از فعل طبیعت بے اختیار بغلبت حاصل می شد اکنون تیسر باراده و اعتبار انسانی بحصول انجامد تا هر وقت که خواهد بظهور آرد ۱۲ مولوی رح ف8 مزیت بفتح میم و کسر زائے معجمه و تشدید تحتانی مفتوحه در آخر فوقانی بمعنی افزونی و زیادت یائے مجهول دران توصیفی ست و کلمه را بمعنی براے و بهتر آنکه مشیت بمعنی خواهش آلهی باشد نه عطف مرادف بر ارادت ۱۲ غیاث اللغات و مولوی محمد هادی علی مرحوم عه تخت شدن منسوب به تخت ۱۲ عه هم در وجود هم در رتبه ۱۲ ناصری سه لے باز ازد و مساوے آن ۱۲

بیک دفعه حاصل شود که مثل آن بیک دفعه از طریق حضانت مرغ حاصل شدن متعسر باشد
و بعد از تمهید این مقدمه گوئیم چون تهذیب اخلاق که نظر این فن مقصور بر آنست امری صناعیست
هر آئینه دران باب اقتدا بطبیعت باید کرد برین وجه که آنچه در ترتیب وجود مقدم باشد در تهذیب
مقدم دارند و چون تامل در مراتب قوی واقع شود ظاهر گردد که اول قوتی که در طفل حاصل
شود قوت طلب غذا باشد چه در همان ساعت که متولد شود میل بشیر کند و این بمجرد الهام
ربانی تواند بود که بمقتضای اعطی کل شیء خلقه ثم هدی ذرات کائنات را شامل است
و چون قوت او زیادت شود در طلب بنفع صورت گریه و تظلم آن توسل جوید و بمبادی بنا بر غلبه حکم اجمال
تمیز میان امور متشاکله مثل صورت مادر و غیر او نتواند کرد و چون حواس ظاهره و باطنه او قوت گیرد حفظ
مثل محسوسه قادر شود و صور مطالب که از آن حواس باو رسیده باشد التماس نماید چون خصوصیت مادر و غیر آن
و بعد از استکمال این قوت نوعی از کمال قوت غضبی دره ظاهر شود تا دفع مضار نماید و با الح

۵۱ پس برآوردن جوجه آن کمالست که از طبیعت سینه مرغ متوقع بود [illegible] ۵۲ [illegible] مولوی مرحوم [illegible]
و حضن بالکسر اول [illegible] ۵۳ [illegible]
پذیر نیست [illegible] ۵۴ [illegible]
در دنیا [illegible] ۵۵ [illegible]
وجود قوت‌ها در تهذیب محفوظ مانند [illegible] ۵۶ مولوی مرحوم [illegible]
و آواز و گریه او [illegible] ۵۷ [illegible]
ست در چیزهای همشکل [illegible] ۵۸ مولوی مرحوم [illegible]
بر یاد داشتن [illegible] مطلوبات [illegible]
که از دیدن [illegible] منتقش گردیده [illegible] ۵۹ مولوی مرحوم [illegible]
شهوی نوعی استکمال یابد [illegible] ۶۰ مرحوم [illegible]
مطلوبات و مرغوبات [illegible]
گزند و نقصان مزاحم بالضم [illegible]
هادی علی و غیره غفر الله تعالی لهما [illegible]

مزاحم و ممانع او باشد در نیل مطالب و رغائب مقاومت کند و اگر در دفع مستقل نتواند شد[51] باستغاثہ و استعانہ استظہار جوید و بعد از استکمال این قوت بنوعی اثر خاص نفس ناطقہ کہ قوت تمیز است در وظاہر شود و اول آثار ظہور اینقوت سیاست و آن نتیجہ تفرقہ[52] میان نیک و بد و جمیل و قبیح است و این قوت[53] نیز بتدریج در مدارج کمال مترقی باشد و چون قوت شہوانی و غضبی شخص را بکمالیکہ لائق ست باو برساند صرف عنایت بحفظ نوع[54] نماید مثلاً قوت اولی چون شخص را بتغذیہ و تنمیہ بکمالی کہ شخص را لائق باشد نزدیک گرداند آغاز تحصیل شخصے دیگر نماید تا بوسیلہ آن نوع باقی بماند پس مادہ منی در و پیدا شود و شہوت نکاح و میل بتولید بتبعیت حادث گردد و قوت[56] ثانیہ چون در حفظ شخص متمکن و مستظہر شود بر ذب از حریم حرمت نوامیس سیاسات و عصبیت کہ معظم منافع آن راجع بانواع می شود اقدام نماید و اما قوت[57] سوم چون ادراک جزئیات متمرن شود آغاز تعقل کلیات و تصور انواع و اجناس نماید پس ہر یک از ین قوی بعد از

(Interlinear glosses: عضبی ۱۲ ; از کمال و رسوخ ۱۲ ; جزاء ; شہوانی ; مذکورہ ۱۲)

[51] اے اگر خود تنہا دفع آن تواند نکند و اگر نتواند بفریاد و استعانت طلب پشتی کند و از مادر و دایہ امداد خواہد چنانکہ در اخلاق ناصریست ۱۲ مولوی مرحوم [52] فرق کردن میان نیک و بد اے نیک را نیک دانستن و بد را بد ۱۲ مولوی مرحوم۔

[53] اے قوت تمیز نیز آہستہ آہستہ در درجہ ہائے کمال ترقی یابندہ باشد و اندک اندک تزاید گیرد ۱۲ مولوی رح [54] اے رعایت آن کمال نماید بر وجہیکہ صورت بندد تا نوع باقی ماند ۱۲ مولوی مرحوم [55] اے قوت شہوی کہ مبدا جذب ملائم ست بدین گونہ حفظ نوع نماید کہ چون شخصے را بغذا دادن و بالیدگی بخشیدن قریب بکمالے گرداند کہ آن شخص را باید یعنی نزدیک زمانہ بلوغ رساند از ہمان وقت تدبیر پیدا شدن شخص دیگرے آغاز نماید بدین طور کہ مادہ منی در شخص اول پیدا شود و بہ تبعیت مادہ منی خواہش نکاح و شوق جماع و میل تولید درو حادث گردد و ہمچنین در ولد و ولد الولد پس نسل باقی ماند فافہم ۱۲ مولوی مرحوم [56] اے قوت غضبی کہ مبدا دفع منافیست ہرگاہ در حفظ شخص اندک اندک تزاید گرفتہ قادر و پشتی یافتہ شود اقدام نماید و دفع امور منافی عزت نماید و بر سیاسات و برطرفداری استواری و گوناگون تفوق جوید و شوق ریاسات پدید آید و اعظم منافع این چیزہا بانواع رجوع میکند چنانکہ پوشیدہ نیست ذب بفتح معجمہ و تشدید موحدہ زدن و دفع کردن حریم گرد اگرد خانہ ناموس عصمت و عفت و توقع حرمت از خلق داشتن و نیکنامی و تدبیر سیاست و حمایت آن عصبیت بفتحتین طرفداری استواری ۱۲ مرحوم و نفس لغات [57] اے قوت تمیز کہ مبدء نطق و ادراک ست جزئیات اشخاص متمرن بضم اول و فتحتین و تشدید رائے مکسورہ ہمیشگی کنندہ و عادات گیرندہ نوع آن کلی را گویند کہ بر افراد یک حقیقت صادق آید چون انسان بہ نسبت زید و عمرو و بکر و غیرہ و جنس آن کہ بر افراد دو حقیقت یا حقائق مختلفہ صادق باشد چون حیوان بہ نسبت انسان و فرس و بقر و غیر آن ۱۲ مولوی محمد ہادی علی و غیرہ ۱۲

استکمال جزوی اصرف عنایت بجانب کلیات نمی نماید و آن[51] هنگام که تصور کلیات
کند اسم عقل بدو اطلاق کنند و شروع در ظهور کمالات خاصه[52] انسانی باشد بلکه ابتدای
انسانیت بالفعل آن وقت[53] باشد و بحقیقت[54] اطلاق انسان بر و در احوال سابقه
تشبیه باطلاق اسم خرما بر بلح و انگور بر غوره تواند بود و این مرتبه کمالی که منوط
بتدبیر طبیعت بود منتهی شود و ابتدای تدبیر صناعی باشد تا بکمال[56] حقیقی که
غایت مراتب انسانی ست و در مطلع تعبیر ازان بخلافت الهی رفت برسد
پس مستکمل[57] را بر همین هنجار متاسی باید شد که اولاً تهذیب قوت شهوی نماید و ملکه عفت حاصل
کند بعد ازان تهذیب قوت غضب نماید تا بشجاعت حاصل شود و بعد ازان تکمیل قوت تمیز نماید تا بحکمت متحلی شود
پس اگر اتفاق[58] افتد که بدو نشو تربیت بر قانون حکمت یافته باشد نعمتی عظیم و منحتی جسیم باشد و شکر تحفظ
آن ملکات بر ذمت همت او لازم و اگر بخلاف آن مترقی شده باشد نومید نباید شد
و همت باستدراک و تلافی مصروف باید داشت و بباید دانست که بغیر از[61] مؤیدان من عند الله

چون انسان تصور کلیات کند او را عاقل گویند فافهم ۱۲ مولوی مرحوم ۵۲
۵۱ یعنی هرگاه قوت تمیز تصور کلیات نماید آنرا عقل نامند یا چون انسان ... ۵۳ ای وقت تصور کلیات و پیش ازان انسان بالقوه بود یعنی
کرآن ادراک کلیات ست و در دیگر حیوانات نمی باشد ۱۲ مرحوم ۵۴ یعنی هنگام تزاید و استکمال قوت انسان بعلت
نایافتگی خاصه انسانی و موجود بودن مادهٔ قبولش دران حال ۱۲ مولوی مرحوم ۵۵ بلح بفتحتین موحده و لام و آخر حائے مهمله خرمائے خام و غوره بضمه و واو مجهول
مجاز بود باعتبار آنکه عنقریب انسان شد نیست ۱۲ ارشد ۵۶ ای تا انسانیت که بتوسط طبیعت وجود تمام یافت بتوسط صناعت باقی ماند و انسان
و رائے مهمله انگور نارسیده ۱۲ از صراح وغیرها ۵۷ ای طالب کمال را بهمین طریقه پیروی باید شد و تهذیب اخلاق همان ترتیب مذکور نگاه باید داشت
بکمال حقیقی الخ ۱۲ از نص ۵۸ ای اگر چنین
هنجار بالفتح راه و مجاز بمعنی طرز و روش متاسی بفتحتین و تشدید مهمله مکسور پیروی کردن ۱۲ مولوی مرحوم مفصل بعد ازین می
اتفاق افتد که در ابتدائے پیدائیش و هنگام بالیدگی و افزائیش بر قانون حکمت که مجمل گذشت و بالیدن بالیده
تربیت و پرورش یافته باشد این معنی نعمت عظیم و بخشش بزرگ ایزدی بود و شکر یا دگرفتن آن فضائل برو لازم آید نشو پیدا شدن و
منحت بالکسر عطا و بخشش ۱۲ مولوی مرحوم ۵۹ بکسر مهمله باشد و تربیت پذیر ۱۲ از ... ۶۰ و ترک اکتساب نباید نمود که اهمال موجب ۶۱ از نص
شتاوت ابدی بود و تلافی مافات هر روز مشکل تر باشد تا آنکه بحد تعذر رسد و ممتنع گردد آنگاه بجز حسرت و افسوس دست ندهد ۱۲
ای سوائے تائید یافتگان از نزد خدا که انبیا و اولیا علیهم السلام باشند ۱۲ مولوی مرحوم

که حق تعالی بحکم وَوَجَدَکَ ضَالًّا فَهَدٰی ایشان را بکمال فطری و فضائل وهبی از تعلمات کسبی
ادریافت تراه کرده پس براه آورد ۱۲
و تعلمات بشری مستغنی گردانیده، هیچ کس بر فضیلت مفطور نباشد و در تحصیل
مخلوق ۱۲
آن از کسب مستغنی نه، اگرچه بسبب اختلاف استعداد اختلاف در سهولت و صعوبت
اکتساب باشد پس همچنانکه طالب صنعت کتابت یا تجارت را امتثال ممارست عمل
نجاری ۱۲
می باید کرد تا کاتب یا نجار شود طالب فضیلت را نیز بر افعالی که موجب حدوث آن ملکه
باشد اقدام باید نمود تا آن ملکه او را حاصل شود و این صناعت شبیه تام بطب دارد
مشابهت کامل ۱۲
و ازین رو که مطمح نظر طبیب حفظ اعتدال مزاجیست مادام که حاصل باشد و اعادهٔ
آن بعد از زوال و نظر صاحب این صناعت بر حفظ اعتدال خلقیست و استحصال
وقت نبودن ۱۲
آن بلکه این علم خود طب روحانیست چنانکه گذشت و از اینجاست که جالینوس
بعیسی علیه السلام نوشت من طبیب الابدان الی طبیب النفوس پس همچنانکه طب را
دو جزوست یکی حفظ الصحة و دیگری دفع مرض این فن نیز دو قسم باشد یکی آنکه راجع شود
بحفظ فضیلت و دیگر آنکه نافع بود در ازالت رذیلت و کسب فضیلت پس طالب را اولاً نظر

ف۱ فطری بالکسر سرشتی و وهبی ای بخشیدهٔ خدا نعمل عمل نمودن تعلمات کسبی کارهائے منسوب بکسب تعلم آموختن الی حصل ایشان بسبب کمال سرشتی و وهبی حاجت کسب و تعلم نه دارند ۱۲ مولوی مرحوم ف۲ ای بسبب مختلف بودن استعداد و مادهٔ قبول اختلاف در آسانی و دشواری تحصیل کمالات باشد که استعداد زیاده بود بآسانی گیرد و هر استعداد کم بود بدشواری کسیکه در علوم و صنائع دیده می شود ۱۲ مولوی مغفور ف۳ بتشیل مفعول ست بمعنی بجا آوردن فرمان ۱۲ مولوی ارم ف۴ کتابت بالکسر نوشتن و نجارت بنون و جیم درود گری و بفوقانی بمعنی سوداگری ۱۲ مغفور ف۵ ای تا بتکرار عمل آن صنعت در وی راسخ گردد و مبدء صدور فعل بر وجه مصلحت شود پس طالب ابدان حفظ نسبت در هر سند ۱۲ از نفس ف۶ و بر اقدام آن افعال آن بر وجه الکل بسهولت قدرت یابد آگاه بدان فضیلت موصوف گردد ۱۲ از نفس ف۷ ای جائے انداز نظر و پیش نهاد همت طبیب نگهداشت اعتدال مزاجست تا وقتیکه حاصل باشد و باز آوردن اعتدال بعد زوال آن یعنی اگر مزاج معتدل باشد بباقی داشتن اعتدال میکوشد و اگر مریض شود و از اعتدال برگردد بدفع مرض اعادهٔ اعتدال سعی می کند ۱۲ مولوی مغفور ف۸ نام حکیم مشهور گویند معرب گالینوس بود و معدن ... است ۱۲ ف۹ از طرف طبیب بدنها که عبارت از خودست بطرف طبیب نفسها یعنی عیسی علیه السلام یاد کرد ... حضرت شان بدین صفت باعتبار شرف و اصل مقصود دست که هدایت خلق ... علیه السلام باعلی مراتب جسمانی بطریق اعجاز متصف بودند بنابر همه کور مادرزاد و ... طبیب بدنی نیز ... نمودند ... شود ... بطریق مجاز بود نه بنا بر قواعد و اصول طبیه ۱۲ مولوی محمد هادی علی غفر الله تعالی ... که بهتر اعادهٔ اعتدال است ۱۲

... تیمی که سبق ذکر یافت اگر احوال همه بر قانون اعتدال باشد در حفظ ...
باید کرد و در حال قوتی که ...
باید کوشید و اگر منحرف باشد برد آن با عتدال اشتغال باید نمود و ترتیب برطور ترتیب طبیعی نگاه
داشت و بعد از تهذیب این قوی بحفظ قواعد عدالت و رعایت باید نمود و ملاک استعمال در احوال
خود عدالت ساختن تا بغایت کمال حقیقی واصل شود لمعهٔ نهم در حفظ صحت نفس چون نفس
فضیلتی باشد واجب بود محافظت آن کردن و آن منزلهٔ فاضله را تکمیل و رزن ...
و مخالطت با اخیار و احتراز از صحبت اشرار چه تاثیر اخلاق مصاحب در نفس بسیار است و
لهذا حکما گفته اند طبیعت دزد دست یعنی پنهان اخلاق همنشین فرا میگیرد و همچنانکه از صحبت
اشرار احتراز و اجتناب از استماع حکایات ایشان نیز همین سبیل مرعی باید داشت خصوصا
که بمقدمات مخیله و تمویهات باطله تزیین احوال ایشان کرده باشد چه از حضور یک مجلس
یا استماع یک بیت درین شیوه چندان رذیلت در نفس پیدا شود که خلاص از آن ...

[illegible]

بامتداد روزگار و تعملات دشوار و معالجات بسیار میسر نشود و بسیار باشد که بسبب فترت و غوایت
عالمان مستبصر گردد و آنچه در علم فقه مقرر است که انشاد و انشای اشعار که مشتمل بر حکایات فسوق
و ترغیب در آن باشد حرام ست مستند بهمین حکمت ست و آنکه از آلات مطربه هرچه شعار شاربان
خمر ست محرم ست هم ازین سیاق ست چه هر آئینه تخیل این امور و تصور آن بر وجه استحسان موجب
هیجان شهوت و میلان طبیعت بآن گردد و سر این معنی آنکه در جبلت انسانی بنا بر تعلق نفس ببدن
و محبتی که نفس را بدان بواسطه قوائے جسمانی حاصل ست دواعی شهوت و غضب مرکوز ست
و شق میل بهوائے نفس همچون میل فرود آمدنست که در آن بکلفتی و تعملی احتیاج نیست و ترقی
بر معارج فضائل بعینه بر بلندی رفتن که بے تحمل مشاق و متاعب و ترک مشتهیات
و مستلذات میسر نه گردد مصرع عروج بر فلک سروری بدشواریست ازینجاست
که در حدیث مصطفوی عَلَیْهِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ وارد ست حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَکَارِہِ

ف۱ یعنی بسیار اتفاق افتد که آن استماع یا ز ذلیت سبب سستی و خرابی جمعیت علما و گمراہی دانایان بنا گردد تا بجوانان مستعد و متعلمان مسترشد چه رسد ۱۲ مولوی مرحوم و نفس ف۲ انشاد بالکسر و شین معجمه و آخر مهمله شعر خواندن و انشا را از خود چیزے گفتن ۱۲ از غ ف۳ این قید بہم اشاره بدانست که خواندن و گفتن مطلق شعر ممنوع نیست و اشعار مشتمل بر توحید و حقائق و معارف و امثال آن داخل حکمت ست فرمود صلے الله علیه وسلم ان من الشعر لحکمة و نیز فرموده حسنه حسن و قبیحه قبیح ۱۲ مولوی مرحوم ف۴ یعنی سازهائے نواختنی که در طرب نشاط می آرد ۱۲ ف۵ بالکسر روانی یعنی مسئله مذکوره هم بدین حکمت روان و جاری شده ۱۲ مولوی مرحوم ف۶ اے خیال کردن اشعار و آفات یعنی آواز آن یا خیال فسوق و ترغیب در آن که از هر دو سر زند ۱۲ مولوی رح ف۷ که تخیل مذکور موجب هیجان شهوت می گردد ۱۲ ف۸ اے بسبب آنکه نفس را با بدن تعلقیست و از جهت این تعلق با قوتهائے بدنے محبت دارد و دواعی شهوت و غضب در سرشت و خلقت انسانی داخل و نشانیده شده است حاصل آنکه قوتها اگرچه در جسم باشد میل نفس بشهوت و غضب برائے تعلق و محبت مذکور است قوله دواعی مبتدا و مرکوز است خبر و در جبلت انسانی ظرف خبر و ما بعدش هم متعلق آن ۱۲ مولوی مرحوم۔
ف۹ پس اگر قید حکمت نبودی تمام نوع انسان بدین بلا مبتلا ماندے و کسی بر قدر ضروری اکتفا نکردے ۱۲ از نفس ف۱۰ یعنی کار عظیم کردن ف۱۱ بلکه آسان ترست ۱۲ ف۱۲ مشاق بالکسر مشقتها متاعب بالفتح و کسر عین رنجها و ماندگیها جمع تعب خلاف قیاس مشتهیات بالضم و فتحات مستلذات بالضم و تا و لام مفتوح و ذال معجمه مشدد چیزهائے مرغوب که بدان لذت گیرند ۱۲ غیاث وغیره ف۱۳ احاطه کرده شده است بهشت برنج و تعب یعنی تا تحمل آن نکند بجنت در نیاید و احاطه کرده شده است دوزخ بخواهشها یعنی هر که بخواهشهائے نفسانی در شود بدوزخ رسد والله اعلم پس ازین حدیث دخول جنت که ترقی بر اعلی مراتبست بر تحمل مکاره موصوف داشته شد و وصول دوزخ که افتادن بادنی منازل باشد اثر اتباع هوا و هوس فرموده اند و همین وجه استناد است ۱۲ مرحوم

وحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ و ببایدِ دانست که موانست با دوستان و مداخلت بالیشان
در مزاح بقدر اعتدال مستحسن ست و سبب مزید انس و الفت و دوام رابطهٔ محبت میشود
و این را نیز چون دیگر اخلاق دو طرف ست طرف افراطش مجون و تمسخر و خلاعت و جانب
تفریطش عبوست و گرفتگی و فدامت و هر دو چون سائر اطراف مذموم اند و مرتبه
وسط که محمود ست بهشاشت و بشاشت و طلاقت و حسن معاشرت موسوم و صاحب
این مرتبه بصفت ظرافت موصوف و بسمت فکاهت موسوم و حضرت رسالت پناه با جلالت
شان مزاح فرمودی کَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ یَمْزَحُ وَلَا یَقُوْلُ اِلَّا حَقًّا
و امیر المومنین علی کرم الله وجهه بنا بر کمال لطافت و غلبهٔ احکام ولایت که مقتضی اظهار
انوار وحدت و افنائے آثار کثرت تواند بود مزاح بوده اند حتّیٰ که سلمان فارسی
رضی الله عنه گفت در مزاحیکه با او فرموده بود هی الذی اخرک الی الرابعة و این سخن را
حقیقتی ست چه بر نشاء آنحضرت شق ولایت غالب بود که موجب غلبهٔ طرف بطون و وحدت ست و خلافت

---

۵۱ چون مزاح در معاشرت و مخالطت رو میدهد بیان حد آن مناسب افتاده ۱۲ مرحوم
۵۲ مزاح بالکسر و آخر مهمله خوش طبعی با غیر و بهمین معنی ست ظرافت و فکاهت بالفتح و مطایبه بالضم و فتح تحتانی ۱۲ از غ وغیره
۵۳ که باندازه عقل باشد نه باندازه شهوت و از حد توسط بدرجه اسراف یا بمرتبه نقصان انجامیده بود ۱۲ از نص
۵۴ مجون بضم میم و جیم بیباکی و شوخی تمسخر بزل کردن خلاعت بالکسر و خلائے معجمه و عین مهمله دگوید بالفتح ایذا رسانیدن و از فرمان والدین بدر شدن و فسق و فجور عبوست ترشروئی فدامت بالفتح فاند پشتی و جفاکاری ۱۲ از غ وغیره
۵۵ ای صاحب این مرتبه وسط استحقاق آن دارد که او را ظریف گویند و بفکاهت متصف گردانند ۱۲
۵۶ تائید است برائے آنچه گفته که مزاح بقدر اعتدال مستحسن ست بل ترقی برآن چه ازینجا مسنون بودنش بوضوح پیوسته ۱۲ مولوی مرحوم
۵۷ پس بالیقین مستحسن باشد زیرا که همه افعال آنحضرت صلی الله علیه وسلم مستحسن ست ۱۲ مولوی مرحوم
۵۸ پیغمبر خدا درود فرستد خدا برو و سلام خوش طبعی میکرد و نمی فرمود مگر سخن راست چنانچه در شمائل ترمذی ست که کسے از آنحضرت صلی الله علیه وسلم سواری طلب کرد فرمودند که من ترا بر بچه اشتر ماده سوار خواهم کرد او گفت یا حضرت چه خواهم کرد بچه ناقه فرمودند آیا میزاید شتر آنرا مگر شتر ماده یعنی هر شتر بچه ناقه می باشد ۱۲ مرحوم
۵۹ بتشدید مزاح کننده و بنا بر نسخه مصدر ست ۱۲
۶۰ هدایت کرده است آن کسے که مؤخر کرده است ترا تا بمرتبه چهارم خلافت این سوال سلمان فارسی ست ۱۲

مقتضی ترتیب طرف ظهور وحفظ مراتب کثرت بینهما بون بَین ست

موسیا آداب دانان دیگر اند	سوخته جان و روانان دیگر اند

واز اسباب[۲] حفظ صحت نفس کار فرمودن قوی ست در افعال جمیله خواه قوت نظری خواه
قوت[۳] علمی چه هر ملکه بتمرّن[۴] بر عمل رسوخ بیشتر گیرد وبفترت رسوخش کم شود تا عرضهٔ[۵] زوال گردد
واین معنی[۶] بمنزلهٔ ریاضت بدنیست که در طب جسمانی از اسباب حفظ الصحة است بلکه مدخلیت
این ریاضت در حفظ صحت نفس بیشتر ست از دخل ریاضت بدنی در حفظ صحت بدن
زیراکه[۹] ریاضات بدنی را بدلی[۸] چند متصور است بخلاف ریاضات نفسانی چه هرگاه
که نفس از مواظبت[۱۰] نظر معطل شود واز اقتناص شوارد حقائق بجوارح افکار اعراض نماید
البتّه[۱۱] به بلادت گراید واز فیوض عالم عقول که غذای روحانی ورزق سماویست[۱۲] برآید
وبحسب[۱۳] معنی از رتبت کمال انسانیت منسلخ وبصورت معنوی حیوانات عجم[۱۴] بیرون شود

ف۱ درمیان هر دو ادوی ظاهر ست ۱۲ ف۲ باز شروع اصل مطلب کرد که این لمعه در بیان آنست وذکر مزاح ضمنی بود ۱۲ مولوی مغفور
ف۳ بر وجه که روز بروز نفس را ابجد وج از عهده وظیفهٔ او از هر یک مواخذه کند اخلال واهمال آن بوجهی جائز نشمرد ۱۲ نص ف۴ تمرن بفتحتین و
تشدید راے مضموم عادت کردن بچیزے رسوخ بضمتین وخاے معجمه استواری کا فترت بفتح فا وسکون فوقانی سستی ۱۲ از ص غ ف۵
اے آهسته آهسته کم شود تا بزوال انجامد عرضه بالضم چیز درمیان انداخته که هر کس آنرا تعرض کند و در پیش کشد ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۶
اے کار فرمودن قوی ریاضت بالکسر رام کردن ۱۲ از ص وغیره ف۷ یعنی بچندین طرق واقع شود ۱۲ ف۸ که بر هیچ واحد ست
چنانکه گفته شد پس مبالغه واحتیاط در ان بسیار باید تا فوت نشود ۱۲ مولوی مرحوم ف۹ دلیل ست بر اصل مطلب اے آنکه کار فرمودن
قوی را اسباب صحت نفس ست یا برائے قول او عرضهٔ زوال گردد نه برائے قول او مدخلیت الخ ومابعد آن چنانکه بر متامل
پوشیده نیست ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ اقتناص بالکسر قاف ونون وصاد مهمله شکار کردن شوارد بفتح شین معجمه وکسر رائے مهمله آخر دال مهمله رمندگان
جمع شارد یا شارده واضافت آن بحقائق تشبیهی وبیانی است جوارح بفتح جیم وکسر را وآخر حاء مهمله جانوران شکاری جمع جارح یا جارحه واضافتش بافکار مثل
سابق معنی فقره از شکار کردن درخشیان حقائق بشکاریان افکار روگردانند حاصل آنکه از فکر حقائق باز ماند ۱۲ مولوی مرحوم وغ ف۱۱ اے بیقین بت
دبته بفتح موحده وتشدید فوقانی بمعنے قطع ست که الف لام بران آورده اند ودر مبالغه یقین مستعمل شود بلادت بالفتح کند ذهنی ۱۲ مولوی مرحوم وغ
ف۱۲ وچنانکه از حلیهٔ علم عاطل گردد بانسل از لفت گیرد بهلاکت نزدیک شود ۱۲ از نص ف۱۳ نه بصورت یعنی اگرچه شکل انسانی داشته باشد لیکن در
حقیقت از انسانیت بیرون رفته بود وبصورت معنوی بالنوران بی زبان بمه گردد گو بظاهر بر شکل آنها نشود منسلخ بالضم ونون وسین مهمله وکسر لام وآخر
معجمه بر آمده از پوست بیرون شونده عجم بالضم بی زبانان که گویا نباشند ۱۲ مولوی محمد هادی تغمده الله تعالی بغفرانه وغیره اسکنا الله فی بحبوحة جنانه

متمسّخ گردد و بعد از اطلاع برین انتکاس خواه درین نشأهٔ دنیوی و خواه در نشأهٔ اخروی
بغیر از حسرت و وبال حاصلی نداشته باشد وَلَو تَرىٰ اِذِ المُجرِمُونَ ناکِسُوا رُؤُسِهِم عِندَ رَبِّهِم رَبَّنا
اَبصَرنا وَسَمِعنا فَارجِعنا نَعمَل صالِحًا اِنّا مُوقِنُونَ و باید که هر چند در علم و براعت یگانهٔ زمان
و سرآمد اقران شود پردهٔ پندار و عجب او را از فوز بعروج در مراقی کمال محجوب ندارد و
از مراسم سعی و اجتهاد هیچ دقیقه فرو نگذارد چه فَوقَ کُلِّ ذِی عِلمٍ عَلِیمٌ و کبر سن او را عذر ترک
کسب کمال و بهانهٔ بطالت و کسالت نسازد و از افلاطون پرسیدند که تعلم تا چه وقت
مستحسن است گفت تا آن وقت که جهل عیب است و باید که در معاودت و ملاحظت
آنچه معلوم کرده تهاون و انداز و تکرار و تذکار آن واجب شمارد چه آفت علم نسیان
است و حافظ صحت نفس را تامل باید کرد که چون طالبان نعم خارجی و سعادات مجازی
که در معرض زوال و صدد تبدیل و انتقال است در کسب خصلتی از آن تحمل اخطار و تکلف اسفار

۵۱ متمسخ بضم میم اول و فتح فوقانی و میم ثانی و کسر مهمله مشدد و آخر معجمه گردند و از صورتی بصورت دیگر بدتر از اول انتکاس بالکسر و تقدیم نون بر فوقانی و آخر مهمله واژگون شدن ۱۲ مولوی مغفور وغیره ۵۲ ای حسرت بر نکردن عمل نیک و وبال عمل بد ۱۲ مولوی ۵۳ اما چون طالب نوآموز ارتیاض امور فکری و ملازمت علوم چهارگانه عادت کند با صدق الفت گیرد و موت نظر در بیت را سبک شمرد و باحق مستانس شود و طبیعتش از باطل و حشو از دروغ متنفر گردد تا چون بدرجهٔ کمال نزدیک شود و بنظر دقیق با مطالعهٔ حکمت پرداز در مستودعات ذخائر و اسرار غوامض آن علم ظفر یابد و بدرجهٔ اقصی برسد ۱۲ نص ۵۴ براعت بالفتح در دین مهلتین تمام و کامل شدن و زیاده شدن از مثال در فضل و سزاوار همسران عجب بالضم خودبینی فوز بالفتح و فاء معجمه رسیدن و فیروزی یافتن مراقی بالفتح و کسر قاف جاهای بلندی محجوب پوشیده در پرده الحاصل چند علم و فضائل هر چند حاصل کند خودبین نشود و از ترقی بمدارج کمال باز نماند ۱۲ ازص و غ وغیرہا ۵۵ همیشه در طلب زیادت باشد که علم را نهایت نیست ۱۲ از نص وغیره ۵۶ بالای هر خداوند دانش و دانائی است ۱۲ ۵۷ کبر بکسر اول و فتح دوم کلان سالی بطالت بالفتح بیکاری کسالت بالفتح سستی یعنی بعذر پیری از کسب کمال باز مانده در بیکاری و سستی عمر ضائع نکند ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۵۸ و گفته اند علم از مهد است تا لحد ۱۲ ۵۹ ای باز گردانیدن درس و آموخته نهادن بضم زاد سستی تذکار بفتح ذکر نمودن و یاد کردن ۱۲ از غ وغیره ۶۰ شرط ای هرگاه طالبان نعمتهای ظاهری دنیوی از اموال و امتعه و خواهندگان سعادت مجازی مثل نام آوری و جاه و منصب دنیاوی با این همه زائل و فانی است تحصیل خصلتی از آن امور دنیا بر داشت آفات میکنند و سفرهای دور و دراز اختیار می نمایند و مکروهات و شدائد بر خود می انگیزند تردد در مخاوف می افتند ۱۲ مولوی مرحوم وغیره

وتعرض مکاره ومخاوف اختیار نمایند بطریق اولی که در اقتنای نعم حقیقی وفضائل ذاتی
که حلیهٔ ذات او باشد وبهیچ وجه از وجدا نشود سعی بلیغ وجد اکید واجب آید وچه غبن
وخسران باین تواند رسید که جوهری نفیس باقی را صرف خزفی خسیس فانی گرداند که بعد از آنکه
بمشقت بسیار بدست آید اگر آن چیز از وفوت نشود او از آن چیز فوت شود وبعد از ان
بمیراث گیران او که اکثر اعدا باشند برسد ولهذا در کلام هدایت فرجام سید انام علیه الصلوة والسلام
بتکرار امر باجتناب از فضول دنیا وزهد در اسباب آن که متاع غرور است هست از انجمله فرموده
ازهد فی الدنیا یحبک الله وازهد فیما عند الناس یحبک الناس ودر حدیثی دیگر آمده کن فی
الدنیا کانک غریب او کعابر سبیل وعد نفسک من اصحاب القبور وارسطاطالیس گفته
کسیکه بر کفاف معیشت قادر باشد نشاید که زیادتی طلبد چه آنرا نهایتی نباشد و
طالب آن را مکاره بی نهایت رسد وگفته که غرض از اسباب دنیوی دفع اسقام است

ف۱ که دران بیم تلف نفس از دزدگان و رهزنان وغیر آن باشد وبا این همه در اغلب احوال بمراد نرسند ونومید شوند وبندامت وحسرت مهلک مندعی قطع تعلق روح وبدن باشد مبتلا گردند ۱۲ از لمحص ف۲ جزای شرط گذشته است یعنی هرگاه حال چنان باشد پا بطریق اولی است این معنی که در اقتنای نعم الخ ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۳ بر وزن شدید استوار ۱۲ ف۴ استفهام انکاریست یعنی هیچ نقصان باین نتواند رسید غبن با فتح زیان مال وبفتحتین نقصان رای وتدبیر ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ف۵ بیان غبن است ومراد از جوهر کمال نفسانی خزف بفتحتین خاو بفتحتین سفال ومراد از ان نعمت دنیوی وصرف ثانی کردن اول را اینکه اکتساب آن نگذارند وتحصیل این پردازند ۱۲ مولوی مغفور وغیره عفا الله له ف۶ ای دزد وغاصب وغیر آن نبرد وتلف نشود وبصرف او نیاید تا حیاتش بماند ۱۲ مولوی مرحوم ف۷ یعنی آن چیز را گذاشته بمیرد ۱۲ مولوی مغفور وغیره ف۸ زیرا که طمع مالش داشتند ومردنش می خواستند لیکن همگنان چنین نباشند لهذا اکثر گفت ۱۲ مولوی مغفور ف۹ ای متاع فریب که مردم بدان فریفته از کسب فضائل باز مانند ۱۲ مولوی محمد هادی علی مغفور ف۱۰ بی رغبت شو از دنیا که دوست دارد ترا خدا وبی رغبت باش در انچه نزدیک مردم است دوست خواهند داشت ترا مردم ف۱۱ باش در دنیا گویا مسافری هستی یا مانند عبور کنندگان راه وشمار کن ذات خود را از اهل قبور یعنی خود را مرده انگار یا بدان که روزی در قبر خواهی رفت وکلمه کعابری عطف است بر کانک وعابری در اصل عابرین بود وتنوین عابر نون باضافت افتاد والله اعلم ۱۲ مولوی محمد هادی علی نمده الله تعالی بغفرانه وغیره عفی عنه ف۱۲ کفاف بالفتح آنقدر وجه معاش که کفایت کند ومستغنی سازد از طلب وآنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم برای کفاف بوزن روزی آل خود ها فرموده است ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم وغیاث اللغات
ف۱۳ اسقام بالفتح بیماریها ۱۲ مرحوم

چون جوع[۵۱] و عطش و تحرز از وقوع در آفات بدنی نه لذت[۵۲] بلکه لذت اعلی صحت است
که از لوازم اتفاق افتاده است پس معلوم شد[۵۳] که در اعراض از فضول هم لذت است و هم
صحت و در طلب آن هر دو مفقود نه لذت و نه صحت و در صحیفهٔ سلیمان بن داود[۵۴]
علی نبینا و علیهم الصلوة والسلام مسطور است که فرموده طلب زیادتی در دنیا مکنید
که در خانه خواه صاحب خانه که مهماندار است و خواه مهمان یک شکم بیش نمیتواند خورد
پس خواه آنکس که زیادت دارد و خواه آنکه بقدر حاجت دارد در انتفاع با آن
یکسانند و صاحب زیادتی طالب التعب[۵۵] و مشقت زیاده و او را هیچ خصوصیت
نیست الا آنکه گوید که این از آن نیست و اگر کسی را قدر کفاف نباشد از مقدار
حاجت تجاوز جائز نه دارد و از مکاسب دنیه احتراز کند و باید که هیچ و جه قوت غضب و شهوت
مکند بلکه تحریک ایشان مطلقاً موکول طبیعت دارد نه چون جمعی که بتذکر لذتی که در وقت مزاولت شهوتی یا
غضبی بایشان رسیده باشد شوقی بمثل آن وضع اکتساب کنند که مبدء انبعاث شهوت یا غضب شود و این
حالت شبیه بحال کسی باشد که سبعی را تهییج کند بعد از آن بتدبیر خلاص یافتن از و مشغول شود

---

۵۱ جوع بالضم گرسنگی عطش بفتحتین تشنگی و تحرز عطف است بر دفع است غرض از اسباب دنیوی احتراز است از افتادن
در آفات بدنی ۱۲ مولوی مرحوم وغیره ۵۲ ای غرض از اسباب دنیوی لذت نیست ۱۲ مولوی مرحوم ۵۳ یعنی باد
بر ان مارد و باد درود و سلام ۱۲ ۵۴ تعب بفتحتین رنج و ماندگی ۱۲ ۵۵ ای از ملک منست ۱۲ اینجا مضمون صحیفهٔ سلیمانی تمت
۵۶ ای سعی در طلب همان قدر کند که حاجت آن وارد و زیاده طلبد در حال دیگر جانوران تامل نماید که چون شکم ایشان
سیر شود از سعی در طلب زیاده باز مانند ۱۲ مولوی محمد هادی علی غفر الله له و نفس ۵۷ ای لذتیکه پیش ازین در زمان راندن
شهوت یا اجرای غضبی بحصول رسیده باشد آن را یاد کنند تا شوق مثل آن و ضبع لذت اکنون پیدا شود و قوت
شهوی و غضبی بدین سبب در هیجان آید و قصد تحصیل مطلوب شوق کند و باز قوت عقلی را در دفع آن متوجه
سازد ۱۲ مولوی محمد هادی علی اعز فه الله فی بحار رحمته و نفس عفی عنه ۵۸ مزاولت در چیزی کوشیدن ۱۲ ۵۹ ای
درنده را بهیجان آرد و برانگیزد و سگی یا ستوری تند را برغلاند ۱۲ مولوی مغفور و نفس

معلوم ست که هیچ عاقل بر مثل این اقدام ننماید[1] و چون طبیعت باز گذارد و تا
در وقت خود تهیج نماید پس بمیزان عقل سنجیده آن مقدار که حد اعتدال باشد
اعمال نماید و از طرفی افراط و تفریط مجتنب باشد مؤدی بفضیلت عفت و
شجاعت شود[2] و باید که اعمال نظر بر اقوال و افعال و حرکات و سکنات مقدم دارند[3]
تا بحسب عادت چیزی که مخالف ارادت عقلی باشد ازو صادر نه شود و اگر احیاناً[4] عادت
سبقت گیرد و فعلی مخالف عزم ازو بظهور آید عقوبتی[5] که موجب انزجار تواند بود
التزام نماید مثل آنکه اگر مطعومی[6] که مصلحت عقل در احتما ازان باشد مباشرت نماید
مجازات[7] او بامتناع از طعام و التزام صیام و توبیخ و ایلام بر وجه مصلحت وی طبق
رویت بکار آورد و اگر غضبی بمحل ازو واقع شود بتعرض سفیهی[8] که موجب استهانت
او شود یا التزام قربتی[9] مالی یا بدنی که برو شاق باشد تادیب و نماید و در تواریخ
حکما آورده اند که سقراط چون پادشاه آن زمان او را با تاهل امر فرموده چنانچه عادت
آن زمان بود که از حکما التماس تاهل می نموده اند تا به نسل ایشان تبرک جمع شد
اختیار زنی سلیطه[10] نمود که در تمام آن بلاد بسلاطت مشهور بود تا باین طریق قوت غضبی را

---

۱ که حرکت دیوانگان ست ۱۲ ۲ فاعلش باز گذاشتن طبیعت یا اعمال طبیعت ۱۲ مولوی مرحوم ۳ ای هر چه گفتن و کردن منظور باشد اول آنرا بمیزان عقل بسنجد اگر نیکو بود عمل آرند چنانکه گفته اند ع اول اندیشه وانگهی گفتار ۱۲ مولوی مغفور ۴ ای اگر گاه گاہے عادت پیشی کند بر اعمال عقل و نظر ۱۲ مرحوم ۵ ای درین حال سزائے برائے خود مقرر دارد که موجب زجر نفس گردد تا بار دگر اقدام بران ننماید ۱۲ مولوی مرحوم ۶ ای اگر طعامے بخورد که نزد عقل پرہیز ازان مصلحت باشد و این مثال عمل قوت شهویست بر خلاف عقل احتما بالکسر و حائے مهمله پرہیز کردن ۱۲ مولوی مرحوم درغ ۷ ای سزائے این عمل چنین کند که هر طعام ترک نماید و روزه لازم گیرد و سرزنش و ملامت نفس بر وجه مصلحت عقل و موافق فکر و تامل می نموده باشد ۱۲ مرحوم وغیره ۸ ای باسفیهی متعرض گردد تا آن سفیه کسر جاهش کند و موجب خواری و مذلت او شود ۱۲ مولوی مرحوم ونفی ۹ ای لازم گرفتن عبادتی مالی چون تصدق نذر آنقدر که بر نفس گران گذرد یا عبادت بدنی چون خواندن هزار رکعت نماز مثلاً ۱۲ مولوی محمد هادی علی تغمده الله بغفرانه ۱۰ سلیطه دراز دست دراز زبان سلاطت بالفتح دراز دستی و دراز زبانی ۱۲ از صراح

مقهور گرداند[1] و اقلیدس[2] سفهای شهر خود را بخلوت[3] فرا میداد تا بر ملا او را تقریع و توبیخ کند و اگر از
خود کسالتی فهم کند او را بالتزام مشقت اعمال صالحه فوق المعهود[4] تادیب کند و بالجمله فراز
اموری نماید که طبع را دران مجال اهمال[5] و اغفال نباشد تا متمرن شود و مقابح اعمال را اگر چه
صغیره باشد حقیر نشمرد چه موجب تهاون نفس شود[6] و ازینجاست که بعض ائمه شریعت تصریح فرموده
اند که هر گناه را که صغیره شمرند نظر بآن شخص کبیره شود و این معنی از نص حدیث مصطفوی نقل
نموده اند و در ارتکاب صغائر طالب رخصت نشود چه صغائر بتدریج بر کبائر باعث شود[7] و
خود نیز باصرار حکم کبیره گیرد[8] یا کبیره شود علی اختلاف[9] بین العلماء و باید که در تفحص عیوب نفس[10]
سعی بلیغ نماید و چون بران وجه که جالینوس گفته[11] هر کس خود را دوست میدارد و بمقتضای
حبک الشیء یعمی و یصم[12] محبت سبب خفای عیوب است وظیفه[13] آن باشد که دوستی دانا اختیار
نماید و بعد از طول موانست و مجالست استفسار عیوب خود ازو نماید و درین باب مبالغه
و الحاح[14] بکار دارد و بآنکه گوید من در توبیخ عیب نمی رنجم راضی نشود و کراهت اظهار[15]

ف۱ بالضم و کسر لام و ذال نام حکیمے و مشهور بفتح لام ست ۱۲ از غیاث اللغات ف۲ اے پوشیده بر بن معنی مزد و اجرت میداد که نه ظاهر در برابر مردم
اورا سرزنش کنند و مقصود ازان مغلوب کردن قوت غضبی بود ۱۲ مولوی مرحوم ف۳ زیاده از مقرر چنانکه اگر در فرائض و واجبات سستی کند بعد ادائے
آن بنوافل متوجه گرداند ۱۲ مولوی مرحوم ف۴ اهمال فرو گذاشتن اغفال بغفلت انداختن ۱۲ ف۵ و بارتکاب آن پروا نکند و رفته رفته عادت
قبائح گیرد ۱۲ ف۶ اے در حق آنکس کبیره گردد گو در حق دیگران صغیره ماند ۱۲ مولوی مرحوم ف۷ اے چون خوگر صغائر شود آهسته آهسته مرتکب
کبیره هم گردد ۱۲ ف۸ اے خود گناه صغیره نیز بسبب مستعد ماندن بران ۱۲ ف۹ اے بنا بر اختلاف درمیان عالمان دین یعنی ایشان درین باب
اختلاف دارند بعضے گویند آن صغیره حکم کبیره گیرد در عذاب و بعضے گویند خودش کبیره گردد ظاهرا این اختلاف مبنی بر آنست که نزد بعضے کبائر محصور است
چنانچه کسے هفت و کسے زیاده ازان شمار کرده و نزد بعضے هر گناه نسبت کمتر ازان کبیره است پس نامحصور باشد فافهم ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ و اما
عیوب غیر هرگز نجوید که اینهم گناه کبیره است ۱۲ از راه نجات ف۱۱ در کتابے که در تعرف مردم عیوب خود را ساخته است ۱۲ نص ف۱۲ دوستی
تو چیزے را کور و کر میکند این حدیث نبوی است صلی الله علیه و آله وسلم یعنی هر که چیزے را دوست میدارد عیبش نمی بیند و اگر دیگرے اظهار آن کند بسمع
قبول نمی شنود پس کور و کر شد والله اعلم ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۳ جزائے شرط است اے هر یکے را چنین معمول باید داشت ۱۲ ف۱۴ الحاح بالکسر
هر دو مهمله مبالغه و زاری کردن در خواستن الحاصل ازان دوست بگوید علامت صدق صورت آنست که مرا بر عیوب من آگاه کنی تا ازان بپرهیز نمایم
و درین باب عهده استوار گیرد ۱۲ از غ و نص ف۱۵ اے ازین کلام در عتاب آید و او را بخیانت متهم سازد و الحاح زیاده تر کند ۱۲ از نص ع ف۱۶ بر نیاید

کنند و بر سوال[1] اصرار نماید و چون عیبی او را اخبار کنند[2] اظهار قبض نه کنند بلکه اظهار مسرت نماید و بمقتضای
قول عمر بن الخطاب رضی الله عنه فرموده رَحِمَ اللّٰهُ[3] مَنْ اَهْدیٰ اِلَیَّ عُیُوْبِیْ آنرا احسانی در حق خود
شمرد و شکر[4] آن بر خود واجب داند و بازالهٔ عیوب مشغول[5] شود و اگر از دوست کار نکشاید[6] از
دشمن مثل این غرض بر آمد چه دشمن غالباً در اظهار عیوب شخص محابا[7] نکند بلکه سعی در افشای
آن نماید پس[8] بدین سبب او را بر عیوب خود اطلاع حاصل آید و در سد[9] خللی که متوقع باشد
احتیاط بلیغ بجای آورد و این ست معنی آنکه جالینوس در جای دیگر گفته که نیکان را از
دشمنان انتفاع باشد و از عیسی علیه السلام[10] منقول ست که من ادب از بی ادبان
آموختم[11] و بعضی[12] حکما گفته[13] اند که طالب فضیلت باید که از صورتهای آشنایان خود آئینه سازد
و سیرت و صفات خود را در ان مشاهده نماید[14] تا بر قبح رذائل خود مطلع شود چه نفس بر قبح
افعال خود واقف نمی شود و اما قبح افعال دیگران بسهولت در می یابد **لمعهٔ دهم** در
معالجات امراض نفسانی همچنانکه در علم طب جسمانی مقرر است که حفظ صحت باستدامت[15]

---

[1] پس اگر آن دوست بر اخبار نا کردن اصرار کند اندوه تمام بران سخن و اعراض صحیح از د فرا نماید ۱۲ از نص [2] خوشنود باد خدا از د ۱۲ [3]
رحم کند خدا کسی را که هدیه و تحفه آرد بطرف من عیبهائے مرا ۱۲ مولوی مرحوم [4] شکر آگاه کردن آن دوست بر عیوب در خلوت و جلوت ادا کند تا او
بر اظهار دیگر عیوب جرأت افتد و آنرا هدیه فوحد ۱۲ مولوی مرحوم و نص [5] تا از ذیلت پاک شود و آن دوست را بر قبولش وثوق گردد و غرض او
در حقیقت اصلاح نفس دانسته دگر بار از نصیحت باز نماند ۱۲ مولوی مرحوم [6] با چنین دوست فی الحقیقه عزیز الوجود دست میسر نشود ۱۲
از نص و غیره [7] فرو گذاشت و لحاظ و مروت ۱۲ از غ [8] بلکه افترا و بهتان هم نماید لیکن این کس آنرا شناخته کاربند د ۱۲ از نص [9]
ملے در بند کردن خللے که فی الحال نبود و آینده یا بیم آن باشد احتیاط بسیار کند تا آن خلل پیدا نشود ۱۲ مولوی محمد بادی علی مرحوم [10] آموختن
ادب از بے ادبان بر دو وجه صورت بندد یکے آنکه عیوب خود از ایشان پرسد و چون ایشان از اظهار آن ادب و لحاظ نخواهند کرد اطلاع یافته
باز الهٔ آن کوشد چنانکه گذشت دوم آنکه در افعال قبیحه شان نظر کند اگر مثل آن در خود هم یابد ترک دهد چنانکه در کلام بعض حکما می آید پس گویا این
نقل رابط است بما قبل و ما بعد ۱۲ مولوی مرحوم [11] و آن یعقوب کندی ست که از حکمائے اسلام بود ۱۲ از نص [12] بدین طور که در
افعال شان نظر کند آنچه قبیح نماید ببیند که در خود هم یافته می شود یا نه ۱۲ مولوی مرحوم [13] پس آنچه دریابد اگر در خود هم بیند ترک دهد و اگر نه بیند هم
خود را بران ملامت کند که گویا از و صادر شده است و فائده اش آنکه در آینده هم از ان محترز خواهد بود ۱۲ مرحوم و نص [14] بمداومت داشتن به
استعمال اغذیه و اشیائے موافق مزاج که آنرا مثل گویند ۱۲ از حواشی بعض کتب [15] بے آوردن ضد آن مرض که چنانکه اگر مرض بارد باشد دوائے
حار دهند و بالعکس ۱۲ مرحوم [16] آن دوست [17] برد باد سلام ۱۲

مثل تواند بود و دفع مرض با یتان[۱] بضد در طب نفسانی نیز این قاعده ممهد ست و چون
فضائل چهار ست و رذائل هشت چنانچه از پیش گذشت پس رذائل را اضداد فضائل
نتوان خواند باین اصطلاح که ضد آن[۲] دو موجود را گویند که در غایت بعد از همدیگر باشند
لیکن باصطلاح اعم[۳] اطلاق ضد بران توان[۴] داشت و ملاک امر در طب اولا معرفت اجناس
امراض ست بعد از ان اسباب علامات آن پس کیفیت علاج[۵] و چون قوای[۶] انسانی سه نوع
است یکے قوت[۷] تمیز دوم قوت[۸] غضب سوم قوت شهوت[۹] و انحراف هر یک یا از جهت
کیفیت[۱۰] باشد یا از جهت کمیت و ثانی یا بزیادتی بر حد اعتدال باشد یا به نقصان پس
امراض هر قوتی از سه وجه[۱۱] تواند بود افراط[۱۲] و تفریط و رداءت کیفیت اما افراط در قوت
تمیز یا در شق نظری باشد یا در شق عملی اول همچو تجاوز از حد نظر و مبالغه در تنقیر[۱۳] و مناقشه و توقف[۱۴]

---

(۱) ای دو ضد پس الف و نون برای تثنیه است و لفظ آنکه برای اشاره باشد ۱۲ مولوی مرحوم وغیره (۲) و بعد زیاده از ان مقصود و نبود و هر ز با هم مجتمع نشوند پس هر یکے مر دیگر را ضد باشد و بنا برین اصطلاح ضد هر چیز جز یکے نتواند بود لاجرم رذائل با اضداد را فضائل نتوان خواند زیان دو رذیلت از یک باب یکے در غایت افراط دوم ضد غایت تفریط ضد یک دیگر باشند ۱۲ مولوی مرحوم (۳) که اصطلاح اول را شامل بود پس بگویند که دو ضد موجود است که میان آنها بعد فی الجملہ باشد برابر ست که غایت بعد بود یا نه و بدین معنی ضد یک چیز زیاده از یکے ممکن ۱۲ مولوی مرحوم وغیره (۴) زیرا که بعد فی الجملہ میان فضائل و همه رذائل متحقق ست ۱۲ مرحوم (۵) و امراض انحرافات امزجه باشد از اعتدال و معالجه آن رد وا زو باعتدال بحیثیت صناعی ۱۲ از نفس (۶) تمهید بیان اجناس امراض نفسانیه است قوی جمع قوت و آن چیز یست که مبدء تغیر می باشد در حالت متحده بدین نظر که آن حالت حادث ست و از ینجاست که در میان مغیر بالفتح و متغیر بالکسر تغایر ذاتی ضروری نیست چنانچه معالج نفس خود مر امراض نفسانی را که هر دو متحد بالذات اند و متغایر بالاعتبار ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح (۷) مبدء ادراک ست و آله استعمال آن دماغ که آنرا ناطقه و ملکیه خوانند ۱۲ (۸) آنرا سبعی هم گویند مبدء دفع منافی ست و آله استعمال آن کبد ۱۲ (۹) که تعبیر به بهیمی هم کنند مبدء جذب ملائم ست و آله استعمال آن قلب ۱۲ (۱۰) هیئت حاصله است که بالذات قسمت و نسبت قبول نمی کند و کمیت عکس آن ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم (۱۱) بالجمله اقسام امراض بسیطه نفسانیه دوازده قسم بر می آید زیرا که انحراف هر سه قوت یا در مقوله کیف باشد آن را رداءت خوانند رداءت قوت ممیزه و رداءت قوت غضبیه و رداءت قوت شهویه یا در مقوله کم خواه بافراط خواه به تفریط و افراط در قوت تمیز از دو شق بیرون نیست نظری و عملی اول را ند قیق و ثانی اگر در امور جزوی ست گربزی و اگر در امور کلی ست دهاء و همچنین تفریط در نظری بلادت و در عملی بلاهت و افراط در قوت غضبیه شدت غیظ و تفریط در ان بے عزتی و افراط در قوت شهوت حرص و حسد و تفریط در ان خمود شهوت ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم (۱۲) افراط از حد در گذشتن یعنے صعود جانب اعلی و تفریط تقصیر و تقاعد نمودن یعنی هبوط جانب ادنی در رتبه میانه معدل و اعتدال ۱۲ (۱۳) کاویدن چیزے و بانگ کردن مرغ ۱۲ منتخب (۱۴) دور و دراز گرفتن در چیز ۱۲

بے جایگاه بنا بر شبهه و اهیه که بعبرت محصلان که لذت یقین بخشیده اند آنرا تدقیق خوانند[1] وبدان آن واسطه از ادراک مطالب یقینیه باز مانند و ثانی[2] اگر در امور جزوی باشد آنرا گربزی[3] خوانند و اگر در امور کلی باشد و هاء[4] و اما تفریط در قوت نظری خمود[5] و بلادت[6] و در علمی بلاهت[7] و بالجمله[8] قصور نظر از حد واجب در علمیات و عملیات و امارداءت قوت چون شوق بعلوم مکیه[9] مثمر کمال حقیقی نباشد چون علم جدل[10] و خلاف[11] و سفسطه زیاده[12] از انچه بدو تحصیل یقین تواند شد و چون کهانت و رمالی و شعبده کاری که غرض نه اطلاع[13] بر حقائق آن باشد و اما افراط در قوت دفع[14] چون شدت غیظ و کثرت انتقام و اشتعال نائرهٔ غضب زیادت از حد اعتدال و اما تفریط دران چون بے عزتی و بد دلی و امارداءت قوت چون خشم گرفتن در غیر محل مثلاً از جمادات و بهائم یا اطفال و کسیکه در حکم[15] ایشان باشد یا بچیزیکه موجب غضب نباشد و اما افراط در قوت جذب چون حرص[16] بر اکل و شرب[17]

له از مطالعهٔ کتب امیرش علم الصنائع والصفات وغیره دریافت میشود که معاندین مذهب حقه بنا برهمین توقف چه قدر از راه صواب دور افتاده اند تدقیق نیکو گفتن و باریک کردن ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ؂ ظاہر ست که شرع شریف حضرت سرور کائنات صلوات اللہ علیہ و آلہ حاجتے نہ گذاشتہ کہ در ہیچ یک از امور جزئیے و کلیے دستوری نوشتہ شود و اگر احیاناً در امری چیزے احداث کنند نزد مند دعامی شوند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ؃ بکسر بضم اول و ثالث فریبنده و خبیث را گویند معرّبش جربز ۱۲ ؄ بفتح غیر منقوطه زیرکی و جودت ۱۲ منتخب ؅ بضم خاے معجمه مردن و فرو نشستن آتش ۱۲ منتخب ؆ بالضم کندی ذهن ۱۲ ام ؇ بالفتح نادانی ۱۲ ؈ مشابهت که بعض افراد نهانی باوجود مشقتهائے بسیار در نظریات و ممارست روزمره در عملیات بالکلیه بے بهره و عاری می مانند ۱۲ مولوی مرحوم ؉ بفتحتین مخصوصت ۱۲ ؊ بالکسر ناسازگاری باشد ۱۲ ؋ متعلق بعلم جدل و خلاف تحصیلش همانقدر که در اثبات دعوی خود و سکوت خصم و معرفت صحت و سقم دلیل بستہ باشد مستحسن سفسطه حکمت مموه باشد که بدان مردمان از فریب دهند و تعلق از انہم ممکن ست ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ، و اگر غرض از تحصیلش استطلاع بر حقائق آنها باشد منجمله فضائل ست که اطلاع بر حقائق اشیا بقدر طاقت بشری را حکمت خوانده اند ۱۲ ؍ اے بظهور ادنی جریمه آتش نفس مشتعل گردد و عرق قوت سبعی در حرکت آید و مجادلات آن با قصیٰ مراتب سر زد واد بود ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمہ اللہ تعالیٰ ؎ یعنے باوجود ملاحظہ حیف وجور در حق خود و هتک ننگ و ناموس از جائے نجنبند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ؏ چون زنان و مخنثان ۱۲ ؐ مثلاً بمقابلهٔ عجز و انکسار که مقام ترحم و بهم برآمدن نفس ست بر افروختن ۱۲ ؑ بالکسر سخت آرزومند شدن ۱۲ ام ؒ که حرام از حلال نشناسد یا زیاده از آنقدر که احتمال آن تواند ۱۲

ومبالغه در میل شهوت نکاح زیاده از قدر مستحسن عقل و اما تفریط در و تقاعد از اکل و شرب بقدر
ضروری و تهاون در حفظ نسل و آنرا خمود شهوت خوانند و امار دارت کیفیت چون اشتهائے
گل و فحم خوردن و شهوت مواقعت با ذکور و بالجمله استعمال شهوت بر وجهیکه از قاعدهٔ استحسان
عقلی خارج باشد و اینها اجناس امراض بسیط اند و در تحت ایشان انواع بسیار ست و
از ترکیب ایشان امراض بے شمار حادث شود و از جمله این امراض بعضے را مهلکات خوانند
و چه منشاء اکثر امراض مزمنه شود چون حیرت و جهل و غلبهٔ غضب و بد دلی و حزن و حسد و امل
و عشق و بطالت و چون تاثیر این امراض اعم ست معالجه آن اهم و هر یکے بجائے خود مبین
خواهد شد انشاء الله تعالے و چون میان نفس و بدن علاقه محکم و رابطه مبرم ست چنانچه
هر کیفیتے که در یکے پیدا شود در دیگرے سرایت کند پس ملاحظه باید کرد اگر مبدء این ملکه ردیه

---

۱ لے کوشیدن بمیل شہوت خلاف قواعد شرعیہ چنانچہ عقد نکاح با محرمات بستن یا از عدد معینہ درگذشتن کہ چہار یا باستلذاذ و استمتاع محللات چنان فرو شود کہ از ادائے دیگر فرائض مکتوبہ باز ماند ۱۲ ۲ تقاعد بر وزن تفاعل باز ایستادن از کاری یعنی قوت لایموت ترک کردن تہاون، ہیچو تقاعد خوار و حقیر داشتن لے در حفظ نسل کہ بران نص وارد شدہ اعتنا نمودن ۱۲
۳ مواقعت مصدر از مفاعلہ لے باہم در جائے افتادن و جماع کردن ذکور مردان و ہمچنین استدبار بازنان کہ لواطت عبارت از ہر دوست و عند الشرع ممنوع و منہی عنہ ۱۲ ۴ حاصل اینکہ خلاف شریعت مصطفویہ علیہ الصلوٰۃ والسلام رہ گزیدن منجملہ رذائل ست
۵ یعنی این دہ قسم مذکورہ بمنزلہ اجناس ست و در زیر اینہا انواع بسیار کہ بعضے ازان مہلکہ است لہ در مقام علاج بیان نسیرہ و بامتزاج یکدیگر یا دنے توجہ انواع بیشمار بر می آید ۱۲ ۶ واؤ عاطفہ است و جیم فارسی زرین جا یا حرف استفہام باشد یا بجیم باشد و بعضے بدون واو بجیم فارسی خواندہ عطف مہلکات قرار دادہ اند و فیہ ما فیہ چون حیرت الخ امثلہ امراض مہلکہ کہ معالجہ آن اہم ست ۱۲ مولوی مغفور ۱۲ ۷ اسم فاعل از زمان بمعنے پائیدن ۱۲ ۸ حیرت بالفتح سرگشتہ شدن جہل بالفتح نادانستن غضب بفتحتین خشم گرفتن حزن بالفتح بمعنی اندوہ حسد بفتحتین بد خواہی امل بفتحتین امید داشتن عشق بالکسر والفتح زیادہ از حد دوست داشتن بطالت بالفتح بیکاری ۱۲ از منتخب وغیرہ ۹ علاقہ آویزش و مناسبت میان دو چیز ۱۲ کلہا المولوی محمد عبد الغفور رح ۱۰ مبرم بالضم استوار یعنی حضرت حکیم ازلی نفس را با بدن متعلق آفریدہ و رابطہ با یکدیگر قوی گردانیدہ چنانچہ از تغیر حال یکے دیگرے اثر بپذیرد ۱۲
۱۱ مثلاً تغیر احوال نفس بغضب مقتضی تغیر احوال بدن میشود بحرکات مضطربانہ و لرزیدن اعضا و سرخی لون و ہمچنین اختلاف احوال بدن خصوصاً کہ در عضو رئیس باشد مانند دماغ و دل منجر باختلال نفس میگردد چنانچہ اکثر نقصان قوت تمیز و فساد فکر از ضعف دماغی پیدا میگردد پس درین صورت علاج آن عضو خاص کہ مبدء این ملکہ ردیہ باشد می باید ۱۲

مرض بدنی باشد مثل سوء المزاج وسوء ترکیب علاج آن بطب جسمانی باید نمود واگر مبدء آن
اعتیاد و مزاولت افعال قبیحه باشد بطب روحانی معالجه باید کرد و همچنانکه علاج جسمانی یا
بتصرف در غذا باشد یا باستعمال دوا و گاه باشد که بسم احتیاج افتد یا باعمال ید مثل داغ
وقطع علاج نفسانی نیز برین منوال تواند بود چه اولاً تهذیب اخلاق و ازالت رذیلت
بشعود و تکرار افعال جمیله باید نمود و این بمنزلهٔ غذا باشد و ثانیاً بتوبیخ و ملامت نفس فکراً و
قولاً و عملاً و این بمنزلهٔ دوا است و ثالثاً بارتکاب اسباب رذیلتی که خلاف آن باشد و این
شبیه بعلاج بسم است و رابعاً بعقوبت و تعذیب و تکالیف شاقه و التزام ریاضات
متعبه تا آن قوت ضعیف گردد و انقیاد نماید و این بمنزلهٔ کی و قطع ست این ست
طریق معالجه بر وجه کلی و بر وجه تفصیل علاج مرضی چند متعلق بقوای ثلثه بیان خواهد رفت

ف۱ باصطلاح اطبا مرض مفرد اگر عضو مفرد را عارض شود سوء مزاج خوانند و اگر اعضائے مرکبه را عارض شود مرض ترکیب شاید که از سوء ترکیب مراد همین باشد ۱۲ ف۲ یعنی اگر آن ملکهٔ ردیه بجهت عادت گرفتن نفس باقتران خود بافعال قبیحه پیدا شده علاج آن بطب روحانی تعلق دارد اعتیاد عادت گرفتن و فرا نهادن در دل و سخت و محکم شدن چیزے مزاولت چیزے را با چیزے قرین کردن ۱۲ از غ و منتخب ف۳ در اخلاق ناصری آورده که اول قبح و فساد آن رذیلت و ثمرهٔ مضرتش بر نفس واضح و مستحکم گرداند تا عقل باختیار ترک آن رذیلت کند و اگر ازین قدر مقصود حاصل نشود فضیلتے که ضد آن رذیلت باشد نفس را بدان مداومت فرماید و افعال پسندیده که موجب استحکام آن فضیلت باشد تکرار کند و با مردم اهل فضیلت مصاحبت نماید تا آن فضیلت را ملکه شود و رذیلت بالکلیه دفع گردد ۱۲ از ناصری بادنی تغیر تعود خوگر شدن تکرار بار بار گردانیدن یعنی ازالهٔ رذیلت بخوگر شدن و تکرار افعال جمیله قولاً و فعلاً باید نمود و این بمنزلهٔ علاج غذائیست در طب ۱۲ مولوی مرحوم و منتخب ف۴ توبیخ تهدید و سرزنش کردن ملامت عتاب و رسوائی یعنی نفس را بعد اظهار مفاسد آن رذیلت بترک آن سرزنش کند و هر گونه عتاب نماید و رسوا سازد ۱۲ مولوی مرحوم و منتخب ف۵ یعنی اگر ازالهٔ آن رذیلت بسرزنش و ملامت میسر نشود ازالهٔ آن باختیار کردن اسباب خواه نفس رذیلت دیگر نماید زیرا که ضد را در ازالهٔ ضد تاثیر تمام ست مگر نگاه دارد که چون رذیلت اولی رو با نحطاط آرد رذیلت جدید را ترک کند تا ملکه نشود و بمرض دیگر گرفتار نباید ۱۲ ف۶ یعنی اگر نفس بآن رذیلت معتاد گشته هر وقت مصدر افعال قبیحه می شود علاجش بعقوبات صعب در رنج کردن بکارهائے دشوار مثل سفر بعید بقصد حج و زیارات و لازم گرفتن ریاضات که مانده و سست گرداند مثل قیام لیل و صوم نهاری باید تا آن رذیلت ضعیف و منقاد گردد و تعذیب شکنجه کردن تکالیف جمع تکلیف در رنج انداختن شاقه بتشدید قاف کار دشوار متعبه اسم فاعل از اتعاب مانده کردن و در تعب انداختن ۱۲ از غیاث اللغات و منتخب ف۷ انقیاد بمعنی رام شدن و فروتنی نمودن و کشیده شدن ۱۲ منتخب کلها مولوی عبد الغفور مرحوم

تا دیگر امراض قیاس بران کنند اما امراض قوت تمیز اگرچہ بسیارست مخوف و آن سہ
نوع ست یکے حیرت دوم جہل بسیط سوم جہل مرکب نوع اول از قبیل افراط باشد
و دوم از قبیل تفریط سوم از قبیل ردارت کیفیت **اما علاج حیرت** آنکہ
چون آن از تعارض[۱] ادلہ خیزد در مطالب[۲] خفیہ چنانچہ نفس از جزم بطرفی عاجز آید پس باید
کہ اول تذکر این قضیہ بدیہیہ[۳] در نفس کند کہ اجتماع نقیضان و انتفاء ایشان محال ست
تا اجمالاً جزم کند کہ ہر مسئلہ البتہ در نفس امر یکے از دو طرف حق خواہد بود و دیگر باطل بعد
ازان تفحص مقدمات مناسبہ آن مطلوب نماید و بر قوانین[۴] منطقی عرض دہد و دران احتیاط[۵]
بلیغ نگاہدارد (بازکاویدن ۱۲) تا حق از باطل ممتاز گردد و بر یک طرف جزم کند **و اما علاج جہل
بسیط** و آن عدم علم ست بے آنکہ اعتقاد علم کند در شان خود و در ابتدا مذموم نیست[۶] بلکہ
شرط تعلم علم ست چہ اگر داند یا اعتقاد علم در شان خود کردہ باشد تعلم محال باشد لیکن
درین مقام ماندن مذموم ست و بالسنہ[۷] اہل شرع و عقل ملوم و علاجش آنکہ در حال
انسان و دیگر حیوانات تامل[۸] نماید تا او را الیقین شود کہ فضیلت انسان بر ایشان

---

۱ چنانچہ مطلب حدوث عالم کہ خفی ست و دلیل حدوث عالم ممکن ست و ممکن حادث ست و دلیل قدم عالم از صادر قدیم ست
و صادر از قدیم قدیم ست متعارض اند چنانچہ نفس از جزم بیک طرف از حدوث و قدم عاجز است و نیز کلیہ کبری کہ یکے از شرائط شکل اول ست
مفقود زیرا کہ حوادث یومی صادر از قدیم ست با آنکہ حادث ست و نعل ممکن ست با آنکہ قدیم است پس تفحص مقدمات مناسب
مطلوب نمود کہ عالم متغیر ست و کل متغیر حادث ست و بر قوانین منطقی عرض داد ظاہر شد کہ این دلیل مشتمل بر شرائط ست و کلیہ کبری و غیرہ
در و متحقق پس حق کہ حدوث عالم ست از باطل کہ قدم عالم ست ممتاز شد و بر طرف حدوث جزم گردید ۱۲ مولوی محمد عبداللہ رح ۲ چنانکہ در حدوث
و قدم عالم عینیت و غیریت صفات باری عز اسمہ و غیر آن ۱۲ ۳ و آن آنست کہ محتاج بنظر و فکر نباشد نقیض کہ دفع شی باشد ظاہر ست کہ با اصل
جمع نیاید و ہر دو مرتفع ہم نمی شوند ۱۲ ۴ جمع قانون اصل ہر چیز و این کلمہ در اصل آدمی ست بمعنی مسطر ۱۲ ۵ اے وقت ترتیب قیاس شرائط مخصوصہ آن را
بہوش نگاہدارد کہ منتج نتیجہ صحیحہ گردد و حق از باطل جدا شود احتیاط استوار کردن و بہوش کاری کردن ۱۲ ۶ زیرا کہ انسان در مبدء فطرت از جمیع معقولات عاری
باشد و ندانستن شرط آموختن است و در تحصیل حاصل شود و آن محالست مذموم بد گفتہ شدہ ۱۲ ام ۷ السنہ جمع لسان بمعنی زبان ملوم اسم مفعول از لوم یعنی
ملامت کردہ شدہ ۱۲ از منتخب ۸ اے در باب شرف انسان بر دیگر حیوانات اندیشہ نماید چون ظاہر گردد کہ فضیلت انسان بر ایشان از علم و ادراک کلیات
است بداند کہ در حقیقت جاہل بدتر از حیوانات است و برہمین ست کہ چون در محافل آنجا تامل درون حلیہ بالکسر و بالضم زیور و بالکسر خلعت و خلقت آرایش ۱۲

بعلم و تمیز ست و بحقیقت جاہل که باین حلیه متحلی نیست در عداد حیوانات عجم ست بلکه
از ایشان خسیس تر چنانچه در مطلع روشن شد و لہذا چون در محافل علما و فضلا که میدان فرسان کمالات
انسانی ست حاضر شود و ایشان در احراز قصب السبق بیان مسابقت جویند مجملاً از خاصیت
نطق بری و عری ماند و بسا ر سیه انات تشبه نموده از سخن گفتن عاجز آید و ازین حال معلوم شود
که سخنان در محالات امثال خود گوید باصوات حیوانات انسب ست که بکلام انسان چه اگر از
عداد نطق انسان بودی در مجمع اغیان که مبصران بازار جواہر بیانند رواجی داشتی و ظهوری نمودی
بلکه اطلاق اسم انسان بر چنین شخص ازان قبیل ست که گیاه گندم را گندم خوانند و غوزه را انگور
گویند و باندک امعان نظر ظاہر شود که ازان حیثیت که حیوانات عجم بحسب فطرت مہتدی اند
بصرف قوی و آلات جسمانی در وصول بغایت کمال نوعی ایشان و از جاده مستقیم که
بآن غایت که منتهی توانند شد منحرف نیستند بخلاف جاہل که او معرفت فضائل
و رذائل غافل و از تصرف قوی در غیر مقتضاے فطرت از صوب صواب راست ۱۲
انجام تحصیل کمال که از خصیصه نوع اوست منحرف و متمائل پس جاہل از حیوانات

۵۱ بالضم جمع فارس بمعنی سوار ۱۲ ۵۲ نیزه ہائیکه در میدان اسپ تازی نصب کنند و سواران باہم گرو بندند که ہر کس از آنہا اسپ
دوانیده پیشتر نزد آن نیزه برسد و بر کند بازی برده باشد احراز جمع کردن ۱۲ ۵۳ بری بیزار عری برہنه و تہی ۱۲ ۵۴ کاف تازی براے
نفی لے عجز نطق خود در محافل ایشان در یابد که سخنهائیکه بامثال خود بدان ہمکلام ہامی نماید باصوات حیوانی مانندست نه بکلام انسانی و جیم فارسی
در فقره لاحق براے علت سابق کما لا یخفی ۔ ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالے ۵۵ بالفتح روانی ۱۲ ۵۶ بمعنی گفتن باشد ۱۲
۵۷ بفتح اول و زاے معجمه در اصل کوزه انگور از گور با لفتح کاف فارسی بمعنی چار مغز ہاے نسبت مفید معنی تشبیه پوستیکه بالاے پنبه
باشد و ہنوز نه ترقیده ۱۲ غ ۵۸ یعنے اگر اندک غور نماید و نظر بر انصاف گمارد خود را از مرتبه حیوانات ہم فروتر یابد زیرا که آنها بر طبق آفرینش
کمال نوعی خود که عبارت از امور معاش و طلب نسل و انقیاد انسان و غیره باشد بظهور میرسانند بخلاف جاہل که در اظهار خواص نوعے خود که ادراک
و تمیز و غیره باشد چه قدر عاجز و ہمچنین مشاہده احوال جمادات کند که خواص ہر یک دران یافته می شود و جاہل از خصائلص نوعی خود عاری
۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی ۔

اخس[1] باشد و چون برہمین قیاس احوال جمادات ملاحظہ کنند ظاہر گردد کہ ازان مرتبہ نیز فروترست چہ بسوء[2] اختیار فطرت انسانی را از اعلی علیین[3] احسن تقویم باسفل سافلین اُولٰئِکَ[4] کَالْاَنْعَامِ بَلْ ہُمْ اَضَلُّ رسانیدہ وارسطا طالیس گفتہ اگر بینائی و نابینائی ہر دو در چاہ افتند در شقاوت ہر دو شریک باشند امّا نابینا بجہت فقدان آلۂ اسباب احتراز معذور و مرحوم باشد و بینا بجہت تقصیر نزد عقل معاتب و ملوم چنانکہ گفتہ اند شعر

وَلَمْ[5] اَرَ فِیْ عُیُوْبِ النَّاسِ عَیْبًا	کَنَقْصِ الْقَادِرِیْنَ عَلَی التَّمَامِ

و باتفاق اہل عقل و نقل ہیچ فضیلت بے علم تمام نیست و لہذا حضرت رب الارباب (پروردندہ پرورندگان ۱۲) در کتاب اعجاز انتساب حضرت رسالتماب را امر باستدعائے زیادتی علم میفرماید چنانچہ فرمودہ وَقُلْ[6] رَّبِّ زِدْنِیْ عِلْمًا و چون عائشہ صدیقہ از حضرت مصطفوی صلی اللہ علیہ وسلم سوال کرد بِاَیِّ شَیْءٍ[7] یَتَفَاضَلُ النَّاسُ فرمود بالعقل[8] و حضرت مصطفی با حضرت مرتضی فرمود یا علی اِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ اِلٰی خَالِقِہِمْ بِاَنْوَاعِ الْبِرِّ فَتَقَرَّبْ اَنْتَ بِعَقْلِکَ تَسْبِقُہُمْ بِالدَّرَجَاتِ وَالزُّلْفٰی یعنی اے علی چون نزدیکی جویند مردم بآفرینندہ خود بسبب انواع طاعات و عبادات تو بسبب عقل و فکر

---

۱ بتشدید زبون تر ۱۲ ۲ اے از بزرگ ترین مراتب خلقناہ فی احسن تقویم کہ در شان اوست بسوء اختیار خود را بہ فروترین مقام کہ عبارتست از اولئک کالانعام بل ہم اضل رسانیدہ چیم فارسی علت خساست و فروتری مرتبہ باشد سوء بضم بدی ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور (مرحوم) ۳ اعلی علیین بہشت ہفتمین را گویند و اینجا مراد از اعلی علیین برتری مرتبہ و اسفل السافلین کنایہ از ہفتمین طبقہ دوزخ باشد کہ زیر ہمہ طبقات است و اینجا مراد فروتری مرتبہ ۱۲ ۴ این گروہ مانند چارپایان اند بلکہ این گروہ گمراہ تر اند از چارپایان زیرا کہ چارپایان اہل تکلیف نیست اگر دفاق شرع ندارد بخلاف امر نیز متصف نیستند و ایشان باوجود تکلیف ہمگی ہمت خود را مصروف بہ تعیش فانی دارند و التفات بہ نعیم باقی و لذات دائمی نمی نماید ۱۲ از تفسیر حسینی ۵ از بحر وافر مسدس معصوب مقطوف وزنش مفاعلتن مفاعیلن فعولن ؛ مفاعیلن مفاعیلن فعولن ؛ معنی بیت اینکہ ہرگز ندیدہ اند در عیوب مردمان عیبے را بدتر از کمی کردن آنانکہ قدرت میدارند بر تمام کردن ۱۲ مولوی محمد ہادی علی مرحوم ۶ و بگو اے محمد صلی اللہ علیہ وسلم اے رب زیادہ کن مرا علم ۱۲ ۷ بچہ چیز بزرگ می شود انسان ۱۲ ۸ اے بعقل بزرگ می شود انسان ۱۲

در آلاء[۵۱] صفات او نزدیکی جوئی یا در تا بدرجات و قرب بر ایشان سابق شوی و در حدیث هست اَلنَّاسُ[۵۲] اِمَّا عَالِمٌ اَوْ مُتَعَلِّمٌ وَالْبَاقِیْ هَمَجٌ یکے از صحابہؓ از حضرت رسالت پناه علیه صلوات الله سوال کرد که کدام عمل فاضل تر ست فرمود که علم[۵۳] دیگر همین سوال کرد و همین جواب داد تا سه بار آن شخص گفت من از عمل سوالی میکنم نه از علم فرمود که عمل اندک با علم بهتر از عمل بسیار با جهل[۵۴] ست اما علاج جهل مرکب و حقیقت او اعتقاد غیر مطابق واقع ست و هر آئینه مستلزم اعتقاد ست باآنکه او عالم ست تا همچنانکه نداند و نداند که نداند و ازین جهت[۵۵] آنرا جهل مرکب خوانند و چنانچه اطبای بدن از علاج بعضے امراض مزمنه[۵۶] و علل مستحکمه عاجز آیند اطبائے نفوس از علاج این مرض عاجز ند چه با وجود اعتقاد علم در شان خود طلب علم و اکتساب صورت نبندد[۵۷] چنانچه حضرت عیسیٰ علیٰ نبیّنا و علیه الصّلوٰة والسّلام فرموده از علاج اکمه[۵۸] و ابرص عاجز نیستم اما از علاج احمق عاجزم و اقرب علاجی که فی الجمله توقع نفعی ازان توان داشت اشتغال[۵۹] بعلوم ریاضی ست چه در مطالب آن حق از باطل امتیاز تمام دارد و وهم را زیادت مجال مداخلت نیست چون

۵۱ جمع الیٰ بمعنی نعمت ۱۲ ۵۲ انسان دو فرقه هستند یا دانشوران یا طلب کنندگان دانش و ورای اینها مگسانند همج مگسهای ریزه و دوامدار آن همجه ۱۲ از منتخب اللغات ۵۳ و از حضرت مرتضی کرم الله وجهه منقول ست من کان فی طلب العلم کانت الجنة فی طلبه و امام شافعی فرموده العالم اذا سکت فهو کالصندوق و اذا نطق فهو کالدر و الجاهل اذا سکت فهو کالجدار و اذا نطق فهو کالحمار و در فضیلت علم احادیث و اقوال بسیار است ۱۲ ۵۴ و هم در حدیث ست که بنده مسلمان نمی شود تا وقتیکه عالم نباشد و عالم نمی شود تا زمانیکه بران عمل نکند ۱۲ از منهیات ۵۵ ای بهمین وجه که نداشتگی خود را ندانسته جهل مرکب شد ۱۲ ۵۶ میم اول مضموم و ثانی مکسور دیرینه و کهنه و دیر ماننده ۵۷ مستحکمه بفتح کاف تازی استوار کرده شده ۱۲ غیاث اللغات ۵۸ ظاهر ست که چون دید دل خود گرفته باشد که میداند آموختن چگونه صورت بندد زیرا که نادانستن شرط آموختن است ۱۲ ۵۹ اکمه بفتح کور مادرزاد و ابرص بالفتح کسیکه بر اندامش داغهای سفید باشد ۱۲ غ ۵۹ ای اشتغال نماید در علوم ریاضی که معلوماتش یقینی ست که نفس خوگر یقین شود و شکوک و اوهام کمتر بدو پیش رسد تا بر خلل معتقدات خود آگاهی یابد و بداند که مزعومات او اعتماد و اطمینان را نشاید و جهلش از مرتبه ترکیب بمرتبه بساطت رسد و استعداد اکتساب فضائل حاصل شود ۱۲

هندسه[۱] وحساب[۲] و امثال آن تا نفس او لذت یقین دریابد وچون بامعتقدات خود رجوع کند وآن نوع طمانینت[۳] ولذت در نیابد بر خلل خود مطلع شود وجهلش بسیط گردد واستعداد[۴] اکتساب فضائل درو پیدا شود واما امراض قوت دفع اگرچه از حیطه حصر[۵] متجاوز ست لیکن بدترین آن سه جنس ست یکے غضب دوم جبن سوم خوف و اول از جانب افراط بود و دوم از جانب تفریط و سوم مناسبتے با رذالت کیفیت دارد اما علاج غضب[۶] آن کیفیتی ست نفسانی که مقتضے حرکت روح و مرکب او که خون ست باشد بخارج جهت غلبه و مبدء آن شهوت انتقام وچون اشتداد یابد آن حرکت عنیف باشد و دماغ واعصاب که مجاری روح نفسانی اند از دخان مظلم ممتلے شود واز ظلمت دخانیه نور عقل مستور گردد وفعل او ضعیف وحکما تمثیل انسان درین حال بغاری کرده اند مملو[۷] از نیران محشو بدخان که ازان غار نعیر از غوغا وشرار چیزے

۱ه وآن علم ست که دانسته می شود بدان احوال مقادیر ولواحق آن وموضوع آن مقادیر مطلقه است ۱۲ کشاف اصطلاحات الفنون

۲ه وآن علم ست که طلب کرده می شود ازان علم بطرف استخراج مجهولات عددیه یا عوارض مجهوله عددیه از معلومات مخصوصه وموضوع آن عدد ست که حاصل بماده باشد ۱۲ از شرح خلاصة الحساب

۳ه بضم طائے مهمله وکسر نون اول ویائے معروف وفتح نون عربی معنی سکون قلب بفتح طا وبیک نون اول خواندن خطاست از منتخب و از صراح بجاز حذف یک نون ظاهر می شود ۱۲ غیاث

۴ه بکسر ساخته وآماده شدن ازبرائے کار اکتساب حاصل کردن چیزے بسبب خود وورزیدن وگرد آوردن ۱۲ منتخب

۵ه بالفتح گرد گرفتن وبالکسر دیوار گرد چیزے برآوردن حصر بالفتح باز داشتن وتنگ گرفتن برکسے وبفتحتین بسته شدن در سخن وعاجز شدن از چیزے ۱۲ منتخب

۶ه یعنی کیفیتے منسوب بنفس که چیره دستی نموده روح وخون را که مرکب اوست در جنبش می آرد واثرش بخارج منتشر می شود از سرخی روی ورعشه جوارح وغیره ومبدء آن کیفیت خواهش دفع منافی ست هرچند که شدید می شود آن بیش هم دهشت منتشر شود پس از دخان تاریک که لازمه حرارت وحرارت لازمه حرکت ست دماغ واعصاب پر شود ونور عقل بپوشد عنیف بالفتح سخن درشت ورفتار درشت مجاری بفتح میم ورائے مکسوره جائے جاری شدن چیزے مظلم تاریک ممتلی بالضم اسم فاعل از امتلاء پر وآگنده مولوی رم وغیره

۷ه مملو بفتح اول وسکون ثانی وضم لام وتشدید واو صیغه اسم مفعول از ملاء وفارسیان بتخفیف داو هم آرند بمعنی پُر کرده شده محشو اسم مفعول میم اول وسکون ثانی وفتح ثالث بر وزن مکرم اسم مفعول از باب افعال نیز آمده بمعنی از حشو بمعنی آگنده شده نیران جمع نار بمعنی آتش چنانکه تیجان جمع تاج ۱۲ از غیاث وغیره

دیگر معلوم نه شود و درین حال علاج مشکل باشد چه درین مرتبه هر چند بنصح[۱] و زجر اشتغال کنند موجب زیادتی اشتغال نائره شود و تغیر وضع کردن مثلاً از جلوس بقیام یا عکس و امثال آن نافع باشد و آب سرد آشامیدن بشرط آنکه محذوری[۲] متوقع نباشد و همچنین وضو کردن و بخواب رفتن بموجب نص[۳] حدیث متمم[۴] مکارم اخلاق صلی الله علیه وسلم و امزجه در قبول غضب مختلف باشند چه بعضی کبریت[۵] صفت از اندک شررے اشتغال پذیرد و بعضی روغن[۶] وار بے سببی قوی فی الجمله درگیرد و بعضی چون چوب خشک در اشتغال متوسط الحال و بعضی بغایت دیر متاثر[۷] شود و آن مرتبه[۸] چون نه از عجز و جبن باشد بلکه بنا بر وقار و اعمال فکرت در عواقب باشد محمود ست و تفاوت[۹] میان این مراتب در ابتدائے هیجان غضب باشد اما بعد از تواتر اسباب همه مراتب مساوی[۱۰] الاقدام نمایند بلکه غضب صاحب مرتبهٔ اخیر اشد باشد چه البته ظهور غضب دے دنیا بر سببی قوی تواند بود لهذا حضرت رسالت پناه علیه صلوات الله

---

۱ نصح بالضم پند دادن و نیک خواستن زجر بالفتح ز دواشتن ۱۲ از منتخب ۲ محذور آنچه ازان ترسیده شود ۱۲ ۳ نص بالفتح و تشدید صاد مهمله در لغت نیک باریکی کردن در پرسیدن تا غایت را برانند و اصطلاح علم اصول نوعے از آیات قرآنی که ظاهر و ممتاز گرداند و کار متشابه را اگر این نیکوست و آن بد و گاهے اطلاق بر آیه ظاهر کنند که بوضاحت بر معنی مقصود دلالت داشته باشد و فارسیان هر کلام صریح و هر ظاهر را نص گویند ۱۲ غ ۴ متمم اسم فاعل از باب تفعیل تمام کننده و کامل کننده مکارم بفتح میم و کسر را جمع مکرمت بمعنی نوازش و بزرگواری ۱۲ غ ۵ اے همچو گوگرد باشد که بیک پارهٔ آتش شعله میزند شرر یک پارهٔ آتش را گویند ۱۲ غ ۶ یعنی بعضے امزجه در قبول غضب بروغن مشابهت دارند که سوائے سبب قوی اند کلوشان را درنگیرد فی الجمله بمعنی من وجه اندک باشد ۱۲ ۷ نشان پذیرنده اسم فاعل از تاثر بمعنے نشان ماندن چیزے و پس چیزے رفتن ۱۲ منتخب ۸ لے مرتبه دیر متاثر شدن چون بوجه عجز و جبن نباشد بلکه بسبب حلم و تمکین و کار فرمودن قوت فکریه در انجام و خواتیم باشد محمود است وقار بالفتح آرامیدگی و حلم و تمکین اعمال بر وزن افعال کار فرمودن عواقب پس آیندگان و انجام کار ۱۲ از غیاث اللغات ۹ یعنی بعد میان مراتب غضب در بدو حالست و چون اسباب همه مراتب متواتر شد فرق از میان برخاست و تفرقه را مجال نماند تفاوت بهر سه حرکت واو دوری میان دو چیز هیجان بالفتح و بفتحتین برانگیخته شدن تواتر بیاپے شدن ۱۲ از غیاث ۱۰ مساوی بضم میم و کسر واو برابر اقدام بفتح اول جمع قدم ۱۲ غیاث اللغات

فرمود اِیّاکُم وَغضبَ الحلیم و در حدیث نبویست که بنی آدم چند طبقه اند بعضے زود بغضب روند و زود
(بترسید از غضب بردبار ۱۲)
باز گردند و بعضے دیر بغضب روند و زود باز آیند و بعضے دیر بغضب روند و دیر باز آیند و بعضے
زود بغضب روند و دیر باز آیند و بهترین ایشان صاحب قسم ثانی ست و بدترین ایشان صاحب
قسم اخیر و امام غزالی[۱] رحمه الله می فرماید که چون غضب شخص را از حال خود بیرون می برد پس
بر سلطان واجب باشد که در حال غضب حکم بر عقوبت هیچ مسلمان[۲] نه کند زیرا که شاید که بسبب
غضب تجاوز[۳] نماید از انچه مستحق آنست و در عقوبت او حظ نفس خود خواهد و ازینجاست[۴]
که امیر المومنین عمر رضی الله عنه مستے را دید چون خواست که او را بگیرد و دُرّه[۵] زند زبان بدشنام
برکشاد امیر المومنین او را رها کرد و باز گردید و فرمود که چون مرا بغضب برد اگر او را دره
میزدم برائے تسکین[۶] غضب خود او را ایذا کرده می بودم نه از برائے خدائے تعالی و روزے
یکے از اهل جرائم را پیش عمر بن عبدالعزیز آوردند سخنان بلند در روئے او گفت عمر بن عبدالعزیز
فرمود اگر نه آن بودی که مرا بغضب برده ترا عقوبت میکردم و اسباب[۷] غضب ده است اول
عجب[۸] دوم افتخار سوم مرا (با یکدیگر) چهارم لجاج پنجم مزاح[۹] ششم تکبر هفتم استهزا هشتم غدر نهم ضیم دهم

(و آن کس است که دیر بغضب رود و زود باز آید و بدترین ایشان آنکه زود بغضب رود و دیر باز آید ۱۲)

---

۱ منسوب بغزاله که قریه ایست از مضافات طوس مولد ابو الحامد امام غزالی رحمة الله علیه ۲ درین لفظ اختلاف است نزد بعضے از مسلم و لفظ ان بمعنی مانند درین صورت مرکب باشد از عربی و فارسی و بعضے بر آنند که جمع مسلم ست بطریق فارسی لیکن واحد مشهور است چنانکه حور که جمع حوراست و بمعنے واحد شهرت گرفته مگر درین هر دو توجیه فتحه سین که در اصل ساکن ست ظاهر نمی شود پس باید که لفظ مسلمان بفتح سین فارسی بحت باشد اگرچه با لفظ مسلم بسکون سین که عربی ست در ماده متحد افتاده و نظیرش لفظ اسوار بالضم و اسوار بالفتح که اول عربیست و ثانی فارسی ۱۲ منه ۳ تجاوز در گذشتن حظ بالفتح و تشدید بهره مند شدن درینجا مراد خوشنودیست که آنرا لازم است ۱۲ ۴ و از وهب بن منبه منقولست که در توریت نوشته هر آنکس که ترک غضب نمود بجوار رحمت الهی جا یافت ۱۲ کذا فی المنهیات ۵ بکسر دال و تشدید را چوبیکه محتسب بدان حد زند ۱۲ ۶ تسکین بر وزن تفعیل آرام دادن ایذا بکسر اول و ذال معجمه آزردن ۱۲ منتخب ۷ این اسباب موکده که رعایتش اهم و ضرور است در اخلاق ناصری بجز سبب علیحده نشمرده شرح عجب اصل بوده و فرق میان هر دو از حقیقت هر یک ظاهر است و ضیم و منافست را با الکلیگذ افته شاید نظر به تبع این هر دو ضیم را شامل ظلم و انظلام و منافست را داخل حرص و از امراض قوت جاذبه فرموده ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ۸ عجب بالضم خود بینی و افتخار فخر نمودن مرا بکسر و لجاج بفتح ستیزه کردن ۱۲ ۹ مزاح بکسر خوش طبعی کردن تکبر خود را نمودن استهزا مسخر کردن غدر بیوفائی ضیم بفتح نقصان کردن کسے و ستم کردن منافست کسے را حسد بردن در چیزے و با کسی معارضه کردن در رغبت چیزے و درینجا مراد رغبت باشد ۱۲

منافست در طلب نفائس که عزیز المثل باشد و لواحق غضب که این مرض را عرض باشد هفت ست اول ندامت[۱] دوم ترهیب مکافات در دنیا و آخرت سوم دشمنی دوستان چهارم استهزای اراذل پنجم شماتت[۲] اعدا ششم تغیر مزاج هفتم تالم در همان حال[۳] و بحقیقت غضب جنون یکساعت ست چنانچه حکما گفته اند چه هر آئینه مزاج غضبان[۴] از اعتدال صحی[۵] بحرارت مفرطه[۶] مائل ست و اگر آن مزاج[۷] مکث کند جنون سبعی[۸] باشد چنانچه واقف بر قوانین طبی داند و ازینجاست که مرتضی علی کرم الله وجهه فرموده که حدت نوعی از جنون ست و اگر صاحب آنرا پشیمانی نشود نشانه استحکام جنون باشد و گاه بود که بسبب آنکه روح[۹] حرکت عنیف بخارج کند دل که منبع[۱۰] روح حیوانیست خالی ماند و مدد روح که پیوسته از و باعضا میرسد منقطع شود یا بسبب اشتعال نائره حرارت غضبی جوهر روح احتراق یابد و از بخاریت[۱۱] بدخانیت مستحیل شود و بهر دو حال[۱۲] سبب موت فجاءة گردد یا اخلاط محترق شود و از ان امراض ردیه آن مودیه بهلاکت تولد کند[۱۳] و ازین جهت چون ابوهریره رض از حضرت مصطفوی عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ

ه۱ ندامت بفتح نون پشیمانی ترهیب بر وزن تفعیل ترسیدن مکافات پاداش دادن ۱۲ منتخب ه۲ شاد شدن بگزندی که بکسی رسد ۱۲ ه۳ اے در حالت غضب ۱۲ ه۴ بفتح اول و سکون ثانی صیغه صفت مشبهه از غضب بمعنی خشمناک ۱۲ غ ه۵ بیاے نسبت ۱۲ ه۶ بالضم از حد در گذرنده و مجازاً بمعنے کثیر و بسیار ۱۲ غ ه۷ مزاجیکه در ان حرارت مفرط راه یافته تا دیر ماند جنون ست مکث بفتح و درنگ کردن و بضم میم هم بدین معنی آمده حدت بالکسر و تشدید دال تیزی و تندی ۱۲ از غیاث ه۸ یاے نسبت سبع بالفتح و ضم با و فتح و سکون آن حیوان درنده زیرا که اکثر اوقات بعد از بعثت زاید و سباع بالکسر جمع ۱۲ منتخب ه۹ روح بالضم جان و قرآن و وحی و جبرئیل و عیسی علیهم السلام و نبوت و حکم خدا و ملکی ست که روی او چون روی انسان ست و تن او چون تن ملائک ۱۲ منتخب ه۱۰ منبع جائیکه آب از و زاید منابع جمع نائره آتش و شعله و بمعنی دشمنی و گریزنده و درنده و بهمین مناسبت نام حرف آخر از حروف قافیه چون این حرف بر کناره حروف قافیه ست گویا از میان حروف گریخته در رمیده و کناره گرفته است از صراح و رساله عطائی ۱۲ غیاث اللغات ه۱۱ بخار مرکب ست از اجزای مائی و هوائی دخان مرکب ست از اجزاے ناری و ارضی مستحیل اسم فاعل از استحاله بمعنی برگردیدن ۱۲ ه۱۲ اے در صورت انقطاع امداد روح یا احتراق جوهر روح با ناگهان مرگ در گیرد و یا باخلاط که مراد از خون و صفرا و سودا و بلغم باشد حرارتے رسد و آن شر امراضی که بهلاکت افگند شود فجاءت بکسر و ضم اول و به مفاجات یعنی ناگاه گرفتن ۱۲ کذا فی غیاث اللغات ه۱۳ پس باید که وقت خشم مطاوعت شیطان روا ندارد که غضب شعله ایست از آتش شیطانی و شجره ایست ثمره اش ملالت و پشیمانی و گفته اند حلم از جمله اخلاق پیغمبرانست و غضب خوی سگان و شیمه شیطان ۱۲

طلب نصیحتی کرد سه نوبت او را از غضب نهی فرمود بهمان اقتصار[۱] نمود و یکی از صحابه پیش[۲]
روی حضرت مصطفی صلوات الله و سلامه علیه آمد و سوال کرد که دین چیست فرمود که حسن خلق
باز از طرف راست آنحضرت آمده همین سوال کرد و حضرت همین جواب فرمود دیگر از طرف چپ
همین سوال کرد و همین جواب شنید و همچنین باز از قفا پس حضرت روی باو کرد و فرمود که فهم نمیکنی
دین آنست که بغضب نشوی و در کلام مجید است [۳] الکاظمین الغیظ والعافین عن الناس
و علاج غضب چون سائر امراض بدفع اسباب آن تواند بود پس اگر عجب باشد[۴] و آن ظنی است
کاذب در حق خود باستحقاق منزلتی که فی الواقع مستحق آن نباشد[۵] طریق دفعش آنکه ملاحظه نقائص
و معائب خود نماید و با آن کمال[۶] دیگران هم اعتبار (اندیشه ۱۲) کند چه هیچکس نیست که اگر بنظر انصاف اعتبار
احوال او رود کمالیکه خصیصه او باشد ظاهر نشود چه حضرت حق سبحانه و تعالی هر ذره از ذرات
موجودات را مظهر اسمی خاص از مراتب صفتی معین گردانیده که غیری را در آن شرکت نیست
و در نظام عالم هر فرد را مدخلی است ع کاندرین ملک چو طاوس بکار است مگس * واگر

ل۱ و نزد اهل تصدیق و ارباب تحقیق مقرر است که تا کسی بر غضب مستولی نگردد بدرجهٔ صدیقان نرسد ۱۲ ل۲ زیراکه ترک غضب
جامع جمیع مکارم اخلاق و محاسن خصال است و ورزیدن غضب مستجمع تمام قبائح اعمال و فضائح افعال ۱۲ ل۳ و آنانکه فرو میخورند غصه را
و آنانکه عفو می کنند از مردم و فرو خوردن خشم آنست که در عقوبت مبالغه نرود و عفو آنکه اثر کراهیت از صحیفهٔ دل محو گردد و محصل این آیه
هست که بنای کار بلطف نهد و همه ابواب مدارا و مواسا معتبر شناسد ۱۲ ل۴ ای خود را بزعم خویش متصف بکمال دانستن که از غیر ان
نداشته باشد و نظر بر آن از مردمان چشم منزلت داشتن ۱۲ ل۵ بدان جهت که آن ظن که بسبب آن خود را مستحق منزلت می شمرد
حقیقت خلاف واقع است ۱۲ ل۶ ای با وجود نگریستن معائب خود اندیشهٔ کمال دیگران هم کند چه آراستگی عالم از افراد ممکنات
است و او تعالی سبحانه هر یکی را از آن به حقیقتی خاص اختصاص بخشیده چون در احوال او شان بنظر انصاف گمارد لا محاله خصیصه
آنها ظاهر گردد و ظاهر است که انسان کامل نمی شود مگر باکتساب فضائل که در غیر او یافته می شود پس چگونه عجب را
شاید لحیقتی که از غیر اوست ۱۲ مولوی مرحوم۔

تحمل باشد بسعادت بدنی یا خارجی مثل مال وجمال یا نسب وجاه اگر مال ست عاقل را
معلوم ست که امر خارجی خصوصاً که از آفات غصب ونهب ایمن نیست سبب افتخار نتواند شد
واگر جمال ست مقرر ست چیزیکه باندک عارضه که موجب تبدل مزاج باشد در معرض زوال
است نه لائق مباهات اهل دانش وکمال بود بیت

بر مال وجمال خویش مغرور مشو	کانرا به شبی برند واین را به تبی

واگر نسب ست که عبارت از شرف یکے از پدرانست چون فرض کنیم که آن پدر حاضر شود
وگوید این شرف که تو دعوی می کنی بحقیقت مراست ترا بنفس خود چه شرف ست که بدان افتخار
توانی کرد از جواب عاجز آید وایضاً شاید که یکے از فضلاے زمان با پدرش معارضه کند ودران شرف
برو راجح آید پس چگونه انتساب بے ان شخص مایه مباهات بر مثل آن فضلا تواند شد واین شیمه
ناقصان ست که به فضیلتے که در پدران خود تصور کنند داعیه تفوق بر فضلا دارند که شاید که
در مرتبه آن پدران یا زیاده باشند وبر فرض آنکه از ایشان فروتر باشند اندک فضیلتے که در ذات

ف۱ وآن سرفرازی جستن ست بر دیگران بچیزے که خارج از ذات در معرض تلف ومورد آفات باشد ۱۲ ف۲ سعادت بر دوگونه است نفسانی
وغیر نفسانی اول تحلی نفس باشد بمکارم اخلاق ومحاسن صفات وتبری آن از رذائل ردیات وغیر نفسانی بر دو قسم ست جسمانی وغیر جسمانی جسمانی چون
حسن صورت وقوت وغیره وغیر جسمانی بر دو صنف ست یکے آنکه در اکتساب آن منع شخص را اکثر دخل باشد چون مال ودولت دوم آنکه صنع
دران دخل نداشته باشد چون نسب وجاه وخارجی عبارت ازہمین دو صنف ست ومصنف علام درین عبارت استیعاب جمیع اقسام
فرموده که از تردیدات اشله هویدا است بخلاف صاحب اخلاق ناصری که یک قسم غیر نفسانی یعنی جسمانی که قسم خارجی ست درگذاشته مگر اینکه گویند
جسمانی هم داخل خارجی ہست برین تقدیر که سعادت به تقسیم اول منقسم باشد بذاتی وخارجی وشک نیست که جسم هم خارج از ذات ست لیکن مثالش ضرور
می بایست واز عبارت آن ظاهر نمی شود ۱۲ مولوی محمد عبد الصمد مرحوم ف۳ یعنی تناسب اعضا وقوت جوارح وخوبی رنگ وغیره که باندک مرض زوال پذیرد
وخارجی چون مال وجاه ونسب ف۴ فضیلتے که آباد واجداد تو بدان متصف بودند عقل سلیم داند که هیچ یک تفاخر را نشاید لف ونشر غیر مرتب ۱۲
ف۵ دهم اگر فرض کنم که آن مال که مایه مباهات ست بسخن آید وگوید که این عزت واحترام که تو دعوی میکنی از ماست چه جواب باشد ۱۲ از نا مرکی
غصب بفتح اول وسکون ثانی بستم گرفتن چیزے را از کسے نهب بفتح غنیمت وغارت ۱۲ از م وغ ف۶ مراد از فضیلت عام نسبی خواه علمی ۱۲ ف۷
یعنی آن فضلا که بر او شان تفوق می جوید بکمال پدران خود می تواند که ایشان در مرتبه با پدرانش برابر باشند یا زیاده پس تفوق چگونه راست خواهد شد ۱۲ مولوی
مرحوم ف۸ یعنی اگر فرض کنیم که ایشان از مرتبه آباد واجداد کمتر اند تاہم مایه افتخار نمی تواند شد زیرا که یک فضیلت ذاتی از ایشان بمقابل صفاتی اشرف واقوی باشد ۱۲ مولوی

شخص باشد اشرف تواند بود از فضیلت بسیار که در غیر او باشد و باین خیال باطل[1] غور را
عرضهٔ تشنیع عقلا و توبیخ فضلا دارند چنانچه گفته اند بیت

اِنِ افْتَخَرْتَ بِآبَاءٍ مَضَوْا سَلَفًا[2]	قُلْنَا صَدَقْتَ وَلٰكِنْ بِئْسَمَا[3] وَلَدُوْا

وحضرت متمم مکارم اخلاق علیه التحیة من الملک الخلاق فرموده لَا تَأْتُوْنِیْ بِاَنْسَابِکُمْ وَائْتُوْنِیْ بِاَعْمَالِکُمْ و امیر المومنین علی کرم الله وجهه فرموده قطعه

اَنَا ابْنُ نَفْسِیْ وَکُنْیَتِیْ[4] اَدَبِیْ	مِنْ عَجَمٍ کُنْتُ اَوْ مِنَ الْعَرَبِ
اِنَّ الْفَتٰی مَنْ یَّقُوْلُ هَا اَنَا ذَا	لَیْسَ الْفَتٰی مَنْ یَّقُوْلُ کَانَ اَبِیْ

حکایت است که از روسائے یونان[6] یکے بر غلامی افتخار کرد غلام گفت اگر مایهٔ مباهات تو جامهاے فاخرست که خود را بآن آراسته این زینت در جامه است نه در تو و اگر مرکب چابک که بران سواری آن کمال از آن اسپ[7] است نه از آن تو و اگر فضیلت پدر است صاحب آن فضیلت ایشانند نه تو و چون هیچ کدام از جهات فضیلت از آن تو نیست اگر هر یک حق خود را استرداد کنند بلکه چون بتو منتقل نشده احتیاج باسترداد[8] نیست

[1] یعنی باین خیال باطل که پدرانم چنان بودند عرضهٔ بالضم در میان انداخته شده تشنیع زشت گفتن توبیخ تهدید و سرزنش کردن ۱۲ از منتخب [2] یعنی اگر تو نازخواهے کرد به پدرانے که درگذشتند درگذشتنی خواهیم گفت راست گفتی لیکن بد ست آن که زائیده اند و ادا شعرانه بحر بسیط مثمن صدر و عروض مخبون واز حشو یک رکن مخبون و یک سالم در ابتدا سالم و ضرب مخبون و از حشو یکے رکن مخبون و یک سالم ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم [3] میائید نزد من به نسبهاے خود بیائید نزد من بعملهاے خود ۱۲ [4] من پسر نفس خودم و کنیت من که دران نسبت با آبا می باشد ادب منست خواه در نسب از عجم باشم یا از عرب بدرستیکه مرد آنست که بگوید آگاه باشید من چنانم نیست مرد آنکس که بگوید چنان بودند پدر من حاصل آنکه کمال خود نماید نه که بر کمال پدران ناز د بحر ش بسیط مثمن مخبون مطوے مخبون الاحد صدر و عروض و ضرب بیت اول مخبون و ابتدا مطوی واز حشو یکے رکن سالم و یک مخبون الاحد و صدر و ابتدائے بیت ثانی سالم ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم [5] بالفتح مگر مشهور بالضم و آن ملکے ست در اقلیم چهارم داخل روم که بنام یونان بن یافث بن نوح آباد شده ۱۲ غ [6] آن یعنی ملک یعنے آن خوبے ملک اسپ ست نه ملک تو ۱۲ مولوی محمد هادی علی مرحوم [7] زیرا که استرداد باز گردانیدن ست و آن مسبوق به سپردن باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم

پس ترا چہ شرف باشد و مرقمی ست کہ حکیمے در صحبت صاحب ثروتی بود کہ باسباب دنیوی
مباہات می نمود و دران اثنا خواست کہ آب دہن بنید ازد بعد ازانکہ از اطراف احتیاط[1]
کرد موضعی لائق بآن نیافت بروئے آن صاحب ثروت انداخت حاضران زبان بعتاب
دراز کردند حکیم گفت ادب آنست کہ آب دہن با خس[2] مواضع اندازند و من چندانکہ از ہر طرف
دیدم ہیچ محل خسیس تر از روئے این شخص کہ بسبب وصمت[3] جہل از حلیۂ حقیقت انسانیت
ممسوخ شدہ نیافتم و این فقیر از بعضے اُستادان خود رحمہم اللہ شنیدہ کہ در نواحی[4] فارس
یکے از اہل دنیا کہ بمتاع[5] غرور و نعمت زائلہ مغرور و مسرور بود نزدیکے از اہل کشف
رفت در وقتیکہ او را در احوال خود استغراقی[6] بود چون نظر او بران دنیادار افتاد خادم را
بزجر گفت این خر را ازینجا بیرون کن و چندان مبالغہ نمود کہ دنیادار بیرون رفت بعد ازانکہ
ازان حال فرود آمد خادم با او صورت ماجرا تقریر کرد گفت من غیر از صورت[7] حمار ازو
چیزے مشاہدہ نکردم و آما مرا و لجاج موجب زوال علاقہ الفت و انحلال رابطہ وحدت
است چہ مخالفت[8] ضد موافقت ست و بقدر[9] آنکہ کثرت را غلبہ و ظہور باشد رشتۂ انتظام

در صورت انسانی ۱۲

---

[1] یعنی گم دفتر دگر متن ۱۲ [2] وصمت بالفتح عیب ممسوخ از مسخ بمعنی برگردانیدن صورت بصورت بدتر از نخستین در فتن مزہ چیزے ۱۲ [3] ہمچنین نقل ست کہ یحیی بن معاذ رازی رحمہ اللہ عالمی دنیادار را دید فرمود کہ اے صاحب علم و سنت محلہائے تو قیصری و خانہائے تو کسروی و جاہائے تو قارونی و در ہائے تو طالوتی و لباسہائے تو جالوتی و مذہب اسباب تو شیطانی و حکومت تو فرعونی و حکام تو دنیادار کہ عادت شان رشوت ستانی و مرگ تو در زمان جاہلی پس کجا ماند دعوی محمدیہ ۱۲ [4] بکسر حاء بے نقطہ جمع ناحیہ کنارہ ہائے ملک فارس ولایتے از ایران کہ چہار شہر دارد شیراز صفاہان کرمان یزد و در رسالہ معربات نوشتہ کہ فارس بکسر را معرب پارس کہ بسکون راست نام ولایت معروف ۱۲ غیاث [5] اے بچیز زبون کہ عبارت از غرور باشد مسرور و بنعمتیکہ در محل زوال ست مغرور بود متاع چیز اندک و زبون را ہم گویند ۱۲ [6] ہمہ را فرو گرفتن و بتمام توانائی خود کارے کردن و غرقہ شدن ۱۲ منتخب [7] ثابت ست کہ در عالم برزخ اعمال ہر کس ممثل می شوند بہ پیکرے کہ مناسب آن باشد و اولیائے کرام را کہ مؤید من عند اللہ ہستند و جلباب حجاب زمان مرتفع ازان عالم مشاہدہ میرود لاجرم بر طبق آن رغبت و نفرت می فرمایند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمہ اللہ تعالی [8] زیرا کہ حقیقت مراد و لجاج ستیزہ و اختلاف ست و اختلاف ضد ایتلاف باشد ۱۲ [9] ملخصہ آنکہ ہرگاہ کہ مراد و لجاج بوقوع آید وحدت از میانہ برخیزد و کثرت سر برزند و ہر قدر کثرت ترقی گیرد نظام عالم خلل پذیرد پس مراد و لجاج باعث برہمی انتظام و انتظام عالم شود کہ افسد مفاسد ست ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم۔

رامیل بانفصام واساس ارتباط اروی درانهدام باشد چه قوام کثرت بقهرمان[1] وحدت منوط[2] ومربوط است
پس این دو خصلت مفضی برفع نظام عالم که افسد مفاسد ست باشند واما تکبر[3] وآن قریب ست
بعجب وفرق بینهما[4] آنکه عجب اعتقاد کمالیست در شان خود که فی الواقع در و نباشد وتکبر ادعای[5]
این کمالست با دیگران واگرچه اعتقاد آن نداشته باشد وعلاجش آنکه تامل نماید که کسیکه
دو نوبت بر ممر[6] بول گذشته باشد چگونه اورا تکبر سزد و مرتضی علی کرم الله وجهه فرموده که[7]
انسان راچه جای تکبر ست باآنکه اول او نطفه گندیده و آخر او مرده متعفن[8] و خود درمیانه
حمال نجاسات منتن ودر حدیث قدسی ست که الکبریاء ردائی والعظمة ازاری[9] فمن
نازعنی فیهما ادخلته ناری ودر حدیث نبوی ست که در موطن حشر متکبران را در صورت
مور چه حقیر حشر کنند وحقیقت آنکه جز غنی مطلق که بهیچ وجه گرد احتیاج را باذیال[10] قدس
جلال او مجال تشبث نیست و وجود جمیع ممکنات پرتو انوار وجود ورشحه آثار جود اوست

ف۱ بفتح اول وسکون ها وفتح رائے مهمله معرب کهرمان بمعنی کارفرمان از برهان ودر رساله معربات ومنتخب بمعنی حکم با جلال وقهر وبعضے محققین چنین نوشته اند که لفظ قهرمان کلمه یان از کلمات نسبت ست یعنی منسوب بقهر که بمعنے غلبه است پس قهرمان بمعنی حاکم باشد ومجازاً بمعنے حکومت نیز آمده وبعضے محققین نوشته اند که قهرمان بفتح اول وثانی لفظ ترکی ست بمعنی کارفرما ۱۲ غیاث اللغات ف۲ منوط بسته شده مرکوب طپچے آویخته شده ۱۲ منتخب ف۳ وعلاج مراد تکبر آنکه در قبح این معنی خوض کند ونفس را بانواع نصائح زجر نماید وبر فضیلت حیا وتواضع که ضد آنست نفس را رغبت دهد تا او را ملکه حاصل آید وترک آن رذیلت میسر شود ۱۲ ف۴ لے درمیان هر دو نسبت عموم وخصوص من وجه ست چه اگر فقط اعتقاد کمال باشد در شان خود عجب ست واگر بدین اعتقاد ادعا واظهار آن کمال بر دیگران هم باشد تکبر وعجب هر دو واگر محض ادعا باشد بدون اعتقاد آن در شان خود تکبر است ۱۲ مولوی مرحوم ف۵ در حدیث شریف آمده که متکبر از اجلاے شیطانست واز وهب بن منبه منقولست که در توریت نوشته است هر آنکس که نزدیکے جوید بخدا باید که عاجزی شعار خود کند وقول حکماست که تکبر از اغنیا قبیح ست واز فقرا اقبح ودر توریت آمده که امهات خطایا سه است یکی از انجمله کبر ست ۱۲ کذا فی المنهیات ف۶ یکبار وقت انتقال نطفه از صلب پدر جانب رحم مادر ودیگر بار حین ولادت ۱۲ ف۷ وهم درین معنی حضرت جامی قدس سره فرماید مثنوی اولت بود یکے قطره آب ۔ که از وشستن ثوب ست وثواب ۔ از شکم تا بکنار آمده ۔ از ره بول دو بار آمده ۔ آخرت جیفه افتاده بخاک ۔ کرده نهان به تیره مغاک ۔ بر تو آن پرده فرض ار بدرند ۔ چشم نالبته کسان کم نگرند ۔ در میانه که سراسر نه خوشی ست ۔ روز وشب کار تو سرگین کشی ست ۔ تنت آراسته از گوهر ودر ۔ چون شکنبه شکم از سرگین پر ۔ ۱۲ ف۸ بکسر اول کثیف ۱۲ ف۹ بزرگی چادر منست وبزرگی بمنزله ازار منست پس شخصیکه نزاع کرد با من دران هر دو چیز خواهم برد او را در آتش خود ۱۲ ف۱۰ اذیال بالفتح دامنها تشبث چنگ در زدن رشته آب که از جائی تراوش کند وبجائے چکه ۱۲ منتخب

هیچ کس استحقاق تکبر ندارد چه میان تکبر و احتیاج منافات بین ست بیت

کبر زشت و از گدایان زشت تر		روز برف سرد و آنگه جامه تر	

واما استهزا[۱] شیمه[۲] مردم دنی باشد که بجهت استجلاب[۳] قلوب اهل ثروت و تقرب[۴] بایشان (عادت ۱۲) وطمع در مال و جاه اقدام بران نمایند و چون[۵] کسے راهنرے یا فضیلتے باشد بتجربت موصوف بود عیب دانند که بمثل این توسل[۶] جوید بلکه بهنر و فضل (فضیلت) خود در انزد ایشان وقعی حاصل کند و در حدیث[۷] ست که روز قیامت استهزا کنندگان را بدر بهشت خوانند و چون بآنجا رسند در بروی ایشان ببندند و بعد ازانکه باز گردند ایشان را از دری دیگر بخوانند و دیگر بار که بآن در رسند در بروی ایشان ببندند و همچنین با ایشان باین طریق سلوک کنند و بصورت استهزا ایشان را عقاب نمایند واما غدر و آن در مال و جاه و غیر آن[۸] باشد و تمام اقسام آن خیانت ست که از ارذل رذائل و رذائل ارذل ست و نزد هیچ عاقل مستحسن نیست و حضرت[۹] رسالت پناه صلی الله علیه وسلم آن را اخلاق منافق (مردم کمینه) شمرده و فرموده که روز قیامت غدر کننده را علمے باشد که بواسطه آن جمیع اهل موقف بر غدر او مطلع شوند و این خلق در اتراک[۱۰] بیشتر باشد

ف۱ مقدار معتدل انسان که مزاج باشد محمود ست لیکن وقوف بران بنهایت دشوار زیرا که انسان بامقابل خود در صدد زیادتی می باشد پس از حد در میگذرد و رفته رفته باعث وحشت و غضب میشود ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور رح ف۲ و سبب آن بیباکی و حصول معاش باشد و راضی شدن بذلت و اهانت تا مردم مالدار و ارباب تنعم را دخنده و فرح آورده سرمایه خود حاصل سازد ۱۲ از ناصری ف۳ بسوئے خود کشیدن ۱۲ ف۴ نزدیکی جستن ۱۲ ف۵ ملاحظ تفرقه کردن باشد در افعال خود و سیر افاضل و احراز تا بدان نفس خوگر شده اجتناب نماید و تمکین و وقار شعار خود سازد ۱۲ مولوی مرحوم ف۶ توسل بروزن تفعل نزدیکی جستن بچیزے و قع بالفتح جائے بلند از صراح ۱۲ ف۷ دهم در حدیث شریف آمده ضحک کنندگان عقاب کرده خواهند شد بدو گونه عذاب اول اینکه میمیرد قلب ایشان دوم آنکه میرود آبروے شان سوم اینکه خشنود می شود از ایشان شیطان چهارم اینکه بغضب می آید بها و شان خدائے تعالی پنجم اینکه مناقشه کرده خواهد شد از او شان بروز قیامت ششم اینکه اعراض خواهند فرمود از او شان حضرت سرور کائنات علیه افضل التحیات هفتم اینکه لعنت خواهند کرد برادشان ملائکه هشتم اینکه دشمن خواهند داشت اوشان را اهل سموات نهم اینکه فراموش خواهند کرد در هر چیز دهم اینکه رسوا خواهند شد بروز قیامت العیاذ بالله ۱۲ از منهیات ف۸ همچو دوستی و محبت غرضکه هیچ نوعے را از نهانه اهل کمال پسندیده و نه بوقتی از اوقات رخصت از تکاب آن داده ۱۲ ف۹ دهم در کلام واجب الاکرام حضرت جل وعلی وارد ست ان الله لا یحب الخائنین هر آئنه الله دوست نمی دارد خیانت کنندگان را ۱۲ ف۱۰ اتراک جمع ترک و آن گروهے ست از اولاد یافث بن نوح علیهم السلام که در مشرق زمین می باشند ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور رحمه الله تعالی۔

ووفا کہ ضد آنست در روم وحبش بیشتر باشد واما ضیم وآن تکلیف کسی ست بتحمل ظلم بروجہ انتقام وقبح آن از ظلم وانظلام فہم می شود وعاقل باید کہ بر انتقام اقدام نہ نماید تا بہ یقین معلوم نہ کند کہ مودی بضرری دیگر نمی شود واین بعد از اعمال فکر ورویت وحصول ملکہ حلم تواند بود بلکہ مطلقاً عفو کردن اولی ست کہ بسبب آن دشمن دوست گردد وبوصمت خجلت و عار موسوم شود واہل غیرت عفو عدو از ایشان بعد از قدرت انتقام بر عدو صعب دانند چنانکہ گفتہ اند رَغْمُ الْاَعْدَاءِ اَشَدُّ مِنْ جَفْوَةِ الْاَحِبَّاءِ (در اگر نہ گذشتن دشمنان گران تر است از جفائے دوستان ۱۲) واما منافست ومناقست در طلب نفائس متضمن خطری چند ست کہ سلاطین واہل مکنت را از ان احتراز مستحسن ست چہ جائے اوساط الناس چہ ہر پادشاہ کہ جوہری نفیس در خزانہ او باشد از فوت آن ایمن نباشد چہ معلوم ست کہ تصاریف ادوار فلک دوار بل تقالیب اطوار اقدار صانع مختار مقتضی تغیر احوال وتبدل وانتقال ست خیاط روزگار جامہ ملمع کون مرکبات را برشتۂ اشعۂ کواکب برہم دوزد وانگاہ بمقراض

---

۵۱ باید دانست کہ انتقام بر سہ قسم ست اول آنکہ مساوی جرم باشد چون قتل عوض قتل واین عدل ست مسمی بقصاص دوم آنکہ کمتر از جرم بود چون اسر فدائے ورنہ بردیت عوض قتل واین محمود ست موسوم بہ تخفیف سوم آنکہ زیادہ از جرم مثل قتل عوض سوء ادبی واین را ضیم گویند وبسیار قبیح ست پس ضیم عبارت ست از تکلیف کسے بہ برداشتن ظلم یعنی انتقام جرم خفیف بسزائے سنگین ۱۲ ۵۲ اے قبح ضیم یعنی چون وقت انتقام از علوم سزایش زیادہ از جرمیہ زاداز ولا محالہ نسبت از ظلم خواہد شد وقبح این از ظلم وانظلام ظاہر ۱۲ ۵۳ اے یقین داند کہ انتقام مثمر ضرری دیگر نخواہد شد ۱۲ ۵۴ اعمال بالکسر کار فرمودن رویہ بفتح اول وکسر دوم وتشدید تحتانی فکر وتامل در کاری ۱۲ از غیاث ۵۵ اے از عفو دشمن ظلم دوست لذیذ ست چہ آن جہت نجات از عدو دشوار می نماید واین بسبب خوشنودی محبوب خوشگوار چنانچہ منقول ست کہ روزے حضرت حسن بصری قدس اللہ سرہ برائے عیادت حضرت رابعہ بصریہ رحمہا اللہ اسکنہا اللہ فی جنۃ عالیۃ تشریف بردند حضرت رابعہ پرسیدند کہ یا حضرت اگر از طرف دوست اذیتی رسد چہ کند حضرت فرمودند کہ صبر نماید ولب بشکوہ نجنباند حضرت رابعہ چشم پر آب کردہ بعرض رسانیدند کہ اے استاد بہتر این ست کہ از ان اذیت ملذذ گردد واظہار مسرت کند کہ تحفہ از دوست رسیدہ واللہ اعلم ۱۲ ۵۶ چون بر دو وجہ بود یکے بوجہ عموم ودیگرے بوجہ خصوص لہذا تصریح فرمودہ کہ منافست در طلب نفائس مشتمل بر خطرہا ست واحتراز از ان بہتر ۱۲ ۵۷ مکنت بالضم بمعنی قدرت وتوانگری وبالفتح باین معنی خطا ست ۱۲ غیاث ۵۸ تصاریف گردانیدنہا وگذشتنہا وبرگشتنی ہا ادوار گردشہائے فلک دوار بفتح اول وتشدید ثانی بسیار گردش کنندہ تقالیب باژگونہ گشتنہا وانقلاب وگردشہائے زمانہ اطوار بالفتح نوعہا وحالہا وبارہا اقدار جمع قدر بفتحتین قضا وحکم ونہایت واندازہ چیزے کردن وحکم کلی بحکم الٰہی در روز ازل واندازہ کردن خدائے تعالیٰ برائے بندہ ومرادف تقدیر ودر مصطلحات نوشتہ کہ قدر بفتحتین وبفتح اول وسکون ثانی بمعنی برابر ومساہم وشریک نیز آمدہ ودر خیابان نوشتہ کہ قدر بسکون دال وفتح آن ہر دو صحیح ست چنانکہ در صراح آمدہ بمعنی اندازہ کردہ خدا برائے بندہ وبمعنی مطلق اندازہ نیز آمدہ ۱۲ غیاث اللغات ۵۹ روشن کردہ شدہ ودرخشان کردہ شدہ وانچہ ورق طلا روشن کنندہ ۱۲ غ

فساد بدرد و بآتش فنا بسوزد و استاد قضا هر ترکیبی که از عقاقیر[1] عناصر[2] بسازد باز درهاون فلک سا دیده ازان ماده ترکیبی دیگر اندوزد سُنَّةَ اللّٰهِ[3] الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا و چون پادشاه بفقد چیزے ازان نفائس که گنجینه سینه را خزانه محبت آن ساخته مبتلا گردد هر آئینه در و آثار فزع[4] و جزع[5] ظاهر شود و المی که بمراتب از لذت وجدان آن بیشتر باشد باو راه[6] یابد و چنانچه حکایت کرده اند که قبه[7] از بلور که بصفت صفائے جوهر و روای منظر موصوف و معروف بود و مهندسان[8] حاذق در خرط و استدراک آن دقائق صنعت رعایت کرده بودند نزد پادشاہے بتحفه آوردند چون بنظر امعان[9] دران تامل نمود دقائق محاسن آن خاطر او را در ربوده در نظر او ثالث نیرین و ثانی قمرین آمد بفرمود که در خزانه خاصه ضبط نمایند تا بهر وقت بمشاهده آن تنزه جوید چون بمقتضائے مصرعه وَاَيُّ[10] نَعِيْمٍ لَا يُكَدِّرُهُ الدَّهْرُ حوادث روزگار و نوائب دوار بر قاعده مستمره آنرا عرضه[11] تلف ساخت پادشاه ازان معنی عظیم[12] متغیر و متاثر شد چنانچه از تدبیر امور مملکت و نظر در مصالح رعیت و معاشرت ندما و اهل صحبت باز ماند و از غایت تاسف و تلهف بر فوات آن یاقوت لبان را بگوهر[13] دندان

ف۱ جمع عقار بفتح و قاف مشدد بمعنے ادویہ که از قسم بیخ نباتات ست و این جا مراد از اصل باشد ۱۲ ف۲ جمع عنصر بضم اول و ثالث بمعنی اصل و بنیاد و نزد حکما خاک و باد و آب و آتش از بحر الجواهر و کشف ۱۲ غیاث اللغات ف۳ طریقه خدا آنکه تحقیق گذشته است از پیش و هرگز نیابی طریقه خدا را بدل شدن اے ترکیبے را ساختن و باز معدوم نمودن طریقه خداست و این طریقه هرگز تبدیل نیابد ۱۲ ف۴ بفتحتین خوف و ترس و بیم ۱۲ ف۵ بفتحتین بمعنی ناشکیبائی ۱۲ ف۶ اے در فقدان آن چیز رنجے و المے بدو راه یابد که اگر آنرا میسر شدے که در وقت وجدان و حصول آن چیز داشت مقابل کنند بر رجحان افزون باشد ۱۲ ف۷ قبه بالضم و تشدید بائے موحده بنائے گرد برآورده چون گنبد و هر چیز مثل گنبد سازند چون قبه سپر و قبه عماری و قبه آفتاب و غیره ۱۲ منتخب ف۸ مهندس بضم میم و فتح ها و سکون نون و دال مکسور و سین مهمله اندازه گیر مردم و کسیکه در علم هندسه و اشکال عالم باشد حاذق زیرک و استاد در کار ۱۲ غ و منتخب ف۹ یعنی چون پادشاه آن قبه را ملاحظه کرد حسن و خوبی آن خاطرش را فریفت و تابندگی و درخشندگی در نظرش هم پله آفتاب و ماهتاب نمود ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ف۱۰ و کدام نعمت ست که کدر نمیکند آنرا زمانه ۱۲ ف۱۱ عرضه بضم عین مهمله در میان انداخته شده که هر کس او را متعرض شود ۱۲ کذا فی منتخب اللغات ف۱۲ عظیم بجائے بسیار در کلام قدما مستعمل شود یعنی بسیار متغیر شد ۱۲ ف۱۳ اے از نهایت غم و غصه لبان یاقوت وش را بدندان مانند گوهر میگزید یعنی حسرت می خورد و بغایت ناشکیبائی بر فوت آن میگریست جزع بفتحتین ناشکیبائی و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی مهره سلیمانی که سفید و سیاه باشد جزع دیده باضافت استعاره از وجه شبه مذکور ۱۲

میگزیدو از فرط جزع از جزع دیدگان اشک چون عقیق بر چهرهٔ کهربا سان می بارید و بسیم اشک و زر رخسار در بازار سودائے آن در آمدهٔ نقد اوقات را صرف تذکر آن می نمود چندان سودائے ہوائی[51] آن قبه در دماغش جائے گرفته بود که قبهٔ بلورین فلک با چندین گوہر شب چراغ در چشم او تاریک می نمود و لعل را با ہمه سنگین دلے ازان حال آتش در نہاد افتاده و مرجان[52] را با چندین گرانجانی ازین حادثه جگر خون شد چندان که غواص واعیان[53] در طلب جوہری نفیس که در تسلی خاطر بادشاہ بدل آن تواند شد سعی و اجتہاد نمودند بخیبت و حرمان باز گشتند و آخر الامر عنان تمالک[54] ز مام تماسک از قبضهٔ اقتدارش بیرون رفت و خللے کلی بامور ملکش راه یافت این حال ملوک ست و اما مردم دنی (فرومایه ۱۲) را اگر متاعی شریف یا جوہرے لطیف بدست آید متغلبان[55] بطلب و طمع آن برخیزند و در انتزاع آن ازو بستیزند اگر مسامحت نماید بغم و جزع گراید و اگر در صدد ممانعت در آید در معرض ہلاکه در آمده از جان بر آید پس چرا عاقل باختیار چیزے کند که عرضهٔ این مفاسد تواند شد

ع من[56] جهان ہمانم نه جهان جان منست + این ست کلام در اسباب غضب

---

۵۱ ہوائے بالفتح بمعنی آرزو و اشتیاق و میل نفس اماره ۱۲ غیاث ۵۲ مرجان بالفتح بمعنی مروارید خرد و بمعنی بسد نیز آمده و ظاہر اً این معنی پارسی ست زیرا که در لغت عربی یافته نشده ۱۲ منتخب ۵۳ اے ہر چند ارکین سلطنت برائے تسکین خاطر بادشاہ جوہری که در حسن و صفا عدیل آن تواند شد بیشتر جستند کثیر یافتند و چنانکه درین باب کوشش نمودند بے بهره و محروم ماندند خیبت بے بهره و ناامید شدن ۱۲ منتخب ۵۴ ضمیر شین راجع بسوئے بادشاه تمالک بر اختیار خود بودن تماسک خویشتن را نگاه داشتن و مجازاً بمعنے صبر و تحمل و وقار ہم آمده اے باختیار خود بودن و خویشتن را نگاه داشتن در قبضهٔ توانائیش نماند و بدین جهت امور مملکتش ابتری پذیرفت ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ۵۵ اے تغلب کنندگان طمع در زند و در بیرون کشیدنش ازو بمقام ستیزه در آیند انتزاع بیرون کشیدن و بهم کندن مسامحت باہم کار آسان گرفتن و گاہے تجرید کرده بمعنی آشتی و آسانی ہم آمده ممانعت باز داشتن ۱۲ غ ۵۶ اے آفرینش دنیا برائے ما شده پس بمثابهٔ جان آن باشیم نه اینکه خلقت من برائے آن بوده که در ہوایش جان خود را ببازم ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم۔

وعلاج خشم و مهر که بحلیهٔ اعتدال متحلی باشد علاج غضب برو آسان نماید چه غضب
جور ست و خروج از صراط مستقیم عدالت که بهیچ وجه محمود نیست و آنکه جماعتی توهم
کنند که شدت غضب از فرط حمیت باشد و بکمال باطل آن را شجاعت دانند
خیال فاسد ست چگونه خلقی که سبب امور قبیحه شود چون فساد احوال نفس و حرم
و اقارب و عبید و خدم و خیل و حشم نزد عقل مستحسن باشد و لهٰذا حضرت رسالت پناه
صلی الله علیه وسلم فرمود که شجاع ترین شجعان آنکس ست که در حال غضب
مالک نفس خود باشد و چون از بعضی غزوات باز گشت فرمود رجعنا من الجهاد
الاصغر الی الجهاد الاکبر یعنی باز گشتیم از غزاے کوچک بغزاے بزرگ گفتند که
غزاے بزرگ کدام ست فرمود که جهاد با نفس خود که اعدی عدوک نفسک
التی بین جنبیک و اگر با فراط غضب دارت کیفیت نیز منضم شود بحیوانات عجم
تشبه نموده با بهائم و جمادات چون ظروف و آلات و امتعه همین طریقه پیش گیرد
و بضرب بهائم و قتل امثال کبوتر و گربه تشفی جوید اگر قط قلم ملائم طبع او نیاید یا قفل

ف۱ زیراکه او بمیانه روی معتاد ست اگرچه بسببی قوی حالت غضبی برو عارض شود بسهل ترین وجه زوال پذیرد ۱۲ ف۲ اے توهم آن جماعت که غضب را شجاعت دانند گمان فاسد ست زیراکه شجاعت را از محاسن شمرده اند خلقی که منبع چندین امور قبیحه است چگونه مستحسن خواهد شد ۱۲ ف۳ عبید بمعنی بندها و غلامان و این جمع عبد نیست بلکه اسم جمع ست که معنی جمع دارد و خدم بفتحتین جمع خادم ۱۲ ف۴ خیل بالفتح سواران و گروه مردم و غیره و گله اسپان و بمعنی بسیار و بمعنی کم از کشف و صراح و مدار و در بهار عجم نوشته که خیل بالفتح سواران و اسپان و این جمعیست که واحد ندارد و بعض جمع آن خیول گفته اند و فارسیان مطلق بمعنی جماعه و گروه استعمال کنند حشم بفتحتین چاکران و خدمتگاران ۱۲ غ ف۵ اے همین وجه که از غضب مضرت کلی در مهمات مالی و ملکی سرایت می کند ۱۲ ف۶ و هم درین باب از حضرت ابی هریره رضی الله عنه مرویست که شخصی بخدمت سرور کائنات علیه افضل التحیات حاضر شده درخواست وصیتی نمود که در لفظ مختصر باشد تا بحفظ آسان نماید آنحضرت فرمود لا تغضب یعنی در غضب مرو و هم در حدیث ست الغضب یزیل العقل یعنی غضب زائل می کند عقل را ۱۲ ف۷ و قول جناب مرتضوی ست علیه السلام اصعب الاعمال العفو عند الغضب یعنی سخت تر عمل عفو ست وقت غضب ۱۲ منهات ف۸ دشمن ترین دشمن ست نفس تو آنکه درمیان دو پهلوی تست ۱۲ ف۹ اے بعد غضب آید کیفیتی که هیچگونه محل انتقام نباشد و بزد و کوب بهائم و کشتن جانوران و شکستن آلات عیش خود شود تشفی و خوش شدن از کسے و از غضب و کینه رستن ۱۲ کذا فی منتخب اللغات ۔

برحسب استعجال او تنگ شاید آنرا بشکند و دیوانه صفت بدشنام نافرجام[۵۱] برآید غایت ذالت
باشد چنانچه از بعضے ملوک سابق که بتهور[۵۲] منسوب بوده منقول ست که چون کشتی او از
سفر دریا دیر تر رسیدی بردریا خشم گرفتی و دریا را بریختن آب انباشتن بگو بہا تہدید نمودے
و حکیم ابو علی مسکویه[۵۳] از بعضے سفہا نقل کرده که بسبب آنکه چون شب در مہتاب خفتے رنجور
گشتی بر ماہتاب خشم گرفتی و بر دشنام او اقدام نمودی و ماه را ہجو[۵۴] گفتے و ہجو ہائے او
ماه را مشہور ست و الحق بدین شیوه بکلاب اشبه جسته بیت

مه نور می فشاند و سگ بانگ میزند	سگ را ابر پرس خشم تو با ماہتاب چیست

وفی الجملہ امثال این افعال با کمال شناعت[۵۵] مضحک ست و صاحب آن بر نقصان عقل
ورذالت طبع خود ندا میکند و این وصمت شمیه ناقصان باشد مثل زنان و پیران منحرف
و کودکان و بیماران و ہمچنانکه کیفیات بدنی بالعرض مودی[۵۶] بضد خود می شود در کیفیات
نفسانی نیز گاه باشد که رذیلت غضب از افراط قوت شہوت که حرص است و از
وجہی ضد اوست[۵۷] متولد شود چه حریص چون از مشتہے ممنوع گردد نائره غضبش
برافروزد و بخیل را اگر مالی ضائع شود بر احبا[۵۸] و خلطا که ہیچ وجه دران مدخل نداشته باشد

---

۵۱ در برہان و رشیدی و بہار فرجام بفتح بمعنی انجام کار و در سراج نوشته که مرا بمعنی عاقبت و لائق معلوم می شود پس نافرجام بمعنی بد عاقبت و نالائق باشد ۱۲ محصل از غیاث اللغات ۵۲ تہور بالفتح اول و ثانی و تشدید واو مضموم مردانگی و بقول حکما افراط قوت غضبی و آن مذموم است ۱۲ از غیاث اللغات ۵۳ شاگرد جلیل منسوب بمسکویه زیرا که او خوش خلق بود و به کلمه نسبت و کتاب الطہارة در تہذیب اخلاق از مصنفات اوست ۱۲ ۵۴ ہجو بفتح اول و سکون جیم مذمت کردن ۱۲ ۵۵ اے با اینکه چنین افعال در حد ذات خود زشت و زبون ست مرتکب آن محل خنده مردمان میگردد در صورت مضحک بفتح میم و یا ارتکاب آن و اتصاف بدان باعث خندیدگی مردم می شود بر تقدیر ضم میم مضحک بصیغه اسم فاعل شناعت بالفتح بدی مضحک بفتح کسیکه برو خندند و بضم خنده آرنده وصمت بالفتح عیب شمیه بالکسر خوی و بائے معروف عادت و خوئے منحرف مرد تباه عقل و کہنه سال ۱۲ غیاث اللغات ۵۶ چنانچه از برودت تپ عارض می شود ۱۲ ۵۷ اے غضب برائے غضب قوت دفع است و حرص قوت شہوت و آن جذب ملائم ست پس بعد میان ہر دو متحقق ۱۲ ۵۸ احبا جمع حبیب بمعنی دوست خلطا جمع خلیط بمعنی شریک و انباز در حقوق ملک و آمیزش کننده ۱۲ غیاث اللغات۔

خشم گیرد و ثمرهٔ این سیر تهایی نامحمود جز رفع صداقت و حدوث ندامت نباشد و چون صاحب علالت بمیزان عقل ملکات را سنجیده دارد در حال که پیش آید از اغماض و اکرام و عفو و انتقام طریق اعتدال سپرد و منقول است که سفیهی متعرض عرض اسکندر شد و زبان بعیب او بگشاد یکی از خواص گفت شاید که اگر ملک او را عقوبت فرماید ازین فعل باز آید و موجب عبرت دیگران شود اسکندر فرمود که این معنی خلاف رای صحیح و عقل صریح ست چه اکنون که از ما باو ناملائمی نرسیده هر کس که درین حال مطلع شود با او بانکار برآید و چون ما او را عقوبت کنیم هر آئینه در مذمت و قدح افزاید و او را نزد عاقلان عذری باشد در اقدام بآن و وقتی یکی از باغیان که ربقهٔ اطاعت او را از رقبهٔ رقیت انحلال داده بود بقید اسر مبتلا شد اسکندر رقم عفو بر صفحهٔ هفوت او کشیده او را سر داد یکی از خواص از فرط غیظ گفت اگر من تو بودمی او را بکشتمی اسکندر گفت چون من تو نیستم او را نمی کشم علاج بددلی و آن سکون نفس ست از حرکت بانتقام در وقتیکه حرکت اولی باشد و آن ضد غضب ست چه آن افراط ست درین حرکت و هر آئنه اعراض ردیه لازم این مرض

۱۔ ای نتیجهٔ این خصائل ناستوده نباشد مگر اینکه دوستی از میان برخیزد و پشیمانی سر بر زند ۱۲ ۲۔ خصوصاً اجمال حال سلاطین را هیچ پیرایه از عفو زیباتر نیست و بکمال عطائی آدم را هیچ دلیل از تجاوز مرحمت روشن تر نه ۱۲ ۳۔ و یکی از اکابر ملوک گفته است که اگر خلق بدانند که کام ما بچاشنی عفو لذت یابد هر آئینه جرم و خیانت هدیه بدرگاه بیارند **قطعه** جرم گر این دقیقه بداند که دمبدم + مارا چه لذتیست بعفو گناهگار + همواره از ارتکاب جرائم کند تعمد + دائم بنزد ما گنه آرد باعتذار + ۴۔ ای زبان بعیب کردن و بد گفتن بکشاد عرض بالکسر آبرو ۱۲ غ ۵۔ ای گفتارش درباره من باو ضرر ندارد ۱۲ ۶۔ ای در بد گفتن و عیب کردن زیادتی نماید و اینک عقلا هم او را درین امر معذور دارند که از من ضرری یافته باشد قدح بالفتح عیب کردن و طعنه زدن بکسی ۱۲ غیاث ۷۔ بالکسر دلیری کردن ۱۲ ۸۔ ای در مذمت و قدح ۱۲ ۹۔ ای حلقهٔ رسن فرمانبری را از گردن بندگی بکشاده بود یعنی طریق بغی و خلاف اختیار نموده ربقه بالکسر حلقهٔ رسن رقبه بفتحات گردن رقیت بالکسر و التشدید بندگی و غلامی ۱۲ غ ۱۰۔ باضافت قید جانب اسر و در بعض نسخ بواو عاطفه و الاول هو الاولی اسر بالفتح اسیر کردن ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ۱۱۔ زیرا که کار آنست که وقت قدرت بر خصم از سر جریمهٔ او در گذرند چه قوت یافتن بر دشمن نعمت بیکرانست و شکر گذاری این نعمت جز بعفو و اغماض نه سه بر گنهگار چون شدی قادر + عفو را شکر قدرت خود ساز ۱۲ ۱۲۔ ای حرکت انتقام و این تفریط است دران حرکت ۱۲

باشد مثل هوای[1] نفس و سوء عیش و طمع فاسد مردم در حقوق او و قلت ثبات[2] در کارها و کسل و حب
راحت که منشاء حرمان از همه سعادات باشد و تمکین ظلمه[3] از ظلم برود و رضا بفضائح در نفس و اهل
و استماع مقابح از شتم و قذف و ننگ نداشتن از انچه عار و شنار آن ظاهر باشد و تعطیل[4] مهمات
و علاج این مرض چون سائر امراض برفع سبب باشد و آن تنبیه نفس بر شناعت این حال
تواند بود و تحریک غضب بتدبیرات لائقه چون غضب در افراد انسانی مرکوز ست و چون
ناقص باشد بتحریک متواتر چون آتش از سنگ سر بر زند به تدبیر لائق افروخته گردد و در این[5]
باب مخاصمت با کسیکه از غوائل او امین باشد ملائم ست تعرض[6] بکسانیکه در شتم و استخفاف او مبالغه
کنند نافع و بآئین سیاق[7] نزدیک است انچه منقولست که منصور بن نوح را که والی ممالک
خراسان بود و رجع[8] مفاصلی روی نمود که معظم اطبای آن زمان زبان باعتراف بعجز از علاج
آن گشودند و بر قصور از تدبیر آن عارضه اقرار نمودند رای ارکان دولت بران قرار یافت
که با محمد زکریای رازی که رازدان قوانین علاج و اصلاح مزاج بود مشورت نمایند کسی
باحضار او فرستادند چون بکنار قلزم[9] رسید از رکوب سفینه تحاشی[10] نمود تا او را دست و پای

---

[1] یعنی مردمان او را خوار و بیمقدار پندارند و در بودن حقوق او طمع گمارند ۱۲ [2] ثبات بالفتح قرار و قیام ای کارهایش را قیام و قرار نباشد کسل بفتحتین کاهلی و سستی ۱۲ غیاث اللغات [3] ای پابرجا ماندن ظالمان بر ظلم او شتم بالفتح دشنام و قذف بالفتح سنگ انداختن و تهمت کردن و دشنام دادن بزنا و بدی نسبت کردن و در ینجا مراد اخیرین باشد شنار بالفتح عیب و کار شنیع ۱۲ از غیاث اللغات و منتخب اللغات [4] تعطیل بیکار کردن مهم بضم میم و فتح ها تیار داشته شده یعنی همه کارهائیکه بران اعتنا ضروریست معطل و مهمل شود ۱۲ [5] ای در باب دفع این مرض دشمنی کردن با کسانیکه مضرت و بدی از او شان متصور نباشد مناسب و ملائم ست ۱۲ [6] ای تعرض بکسانیکه الخ سیاق بالکسر راندن ۱۲ [7] وجع بالفتح درد و مفاصل بندگاهای اندام ۱۲ [8] ای منسوب است بزیادت زای معجمه پس نام شهریست ۱۲ غ [9] در قاموس بفتح اول و ضم زای معجمه موضعیست درمیان مصر و اضافت بحر جانب آن ازینکه بر کناره بحر محیط واقع شده در عجائب المخلوقات آورده که نام موضعیست که بر کنار دریائی که از هند بر آمده واقعست و فارسیان آنرا قلزم نیز گویند و در بهار عجم نوشته که فارسیان بضم اول و فتح ثالث می خوانند و در رشیدی رودیست در حوالی خوارزم و در لطائف بضم اول و فتح سوم دریا و چاه بسیار آب و در مؤید نیز همین گفته و هم نوشته اند که قلزم ماخوذ ست از قلزمه بمعنی ابتلاع یعنی فرو بردن چیزی بگلو ۱۲ غیاث [10] تحاشی پر یکسو شدن ۱۲

بسته در کشتی انداختند چون از دریا عبور[۱] کرده بپادشاه رسید انواع تدبیرات لائقه و تصرفات فائقه[۲] بعمل آورد و هیچ[۳] کدام از سهام تدبیر بر هدف مقصود نیامد بیت

از قضا سرکنگبین صفرا فزود	روغن بادام خشکی می نمود

بعد از آن با پادشاه گفت[۴] هرچند معالجات جسمانی [بائے نسبت ۱۲] نمودم نفعی بران مرتب نشد اکنون تدبیرے نفسانی [بائے نسبت ۱۲] مانده اگر از مزاولت[۵] آن نجاحی حاصل شود فبها والا یاس کلی خواهد بود پس پادشاه را تنها بحمام برد و مقرر نمود که دیگری در نیاید و بعد از آنکه حرارت حمام در بدن پادشاه مشتعل شد با کارد کشیده در برابر او آمد و بانواع فحش زبان کشاد و گفت تو فرمودی که مرا دست و پائے بسته در روی آب انداز ند و باهانت[۶] چندین فرسخ راه بیاورند من نیز جانی بهمین کار و از تو انتقام خواهم نمود پادشاه را نائرهٔ غضب اشتعال[۷] یافت و بے اختیار از جائے برجست محمد زکریا[۸] در حال بیرون دوید و مکتوبے بیکے از خواص سلطان داد و بایشان گفت پادشاه را بیرون آرید و بدستوری که اینجا نوشته ام عمل کنید و در حال بر مرکب تیز رو سوار شد و از خراسان بیرون آمد پس پادشاه را بهمان طریق تدبیر کردند و صحت کلی یافت چه مواد بلغمی که سبب مرض بود بواسطهٔ حرارت غضبی و مدد حرارت حمام تحلیل یافته بود بعد از ان هرچند پادشاه او را طلبید ملاقات ننمود و استعذار کرد که هرچند صورت ستمی که واقع

۱ بفتحتین گذشتن ۱۲ ۲ برگزیده ۱۲ ۳ اے هیچ تدبیر ازاله مرض نگردیده و از علاج مطلقاً سودے نبخشید ۱۲ ۴ فاعل ازی
۵ اے اگر از مزاولت همان تدبیر نفسانی رستگاری دست دهد نجاح بفتح اول رستگاری و فیروزی فبها فای جزا و بها ظرف مستقر خواه جمله اسمیه باشد خواه عطفیه ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی ۶ اهانت بکسر اول یعنی سبک داشتن کسے را فرسخ بالفتح و سین مهمله مفتوح و خائے معجمه مقدار سه میل معرب فرسنگ و میل چهار هزار قدم اشتر راهوار است از منتخب و لطائف و رساله معربات و در برهان نوشته که میل چهار هزار گز و هر گز شش مشت و در سراج نوشته که میل چهار هزار گز و هر گز بست و چهار انگشت ۱۲ غیاث اللغات ؛
۷ یعنی پادشاه را از شنیدن ناملائم آتش قهر افروخته گردید و بعزم انتقام از جائے خود که جنبش دشوار بود برجست ۱۲ ۸ اے محمد زکریا چون دید که کار حسب مراد ساخته شد همان دم خود را بیرون برد و کاغذے که از قبل دران تدبیرات حفظ صحت نوشته با خود داشت یکے را از خواص سلطان سپرده راهی شد ۱۲

شد بنا بر مصلحت علاج بود فاما شاید که چون پادشاه تذکر آن فرماید بر خاطرش گران آید[۵۱]
و از سلاطین بهیچ حال ایمن[۵۲] نتوان بود غرض ازین حکایت آنکه تهییج نائره غضب و اگر چه
بواسطه برودت مزاج در غایت ضعف باشد ممکن ست و بعضی حکما در جنگ گاهها و جای
مخوف رفتی و بوقت اضطراب دریا در کشتی نشستی تا ملکه اقتحام[۵۳] مهائل و اخطار او را حاصل آید
علاج خوف و آن عبارت از هیئتی نفسانی ست که نزد توقع مکروهی که نفس بر دفع
آن قادر نباشد حادث شود و توقع نسبت با مری مستقبل تواند بود و آن امر یا ضروری
باشد یا ممکن[۵۴] و ممکن یا از اسباب یا فعل شخص باشد یا غیر فعل او و خوف از هیچ کدام ازین اقسام
مقتضای عقل نیست پس نشاید که عاقل بهیچ وجه خوف بخود راه دهد اما اگر آن امر
ضروری باشد چون معلوم ست که دفع آن از حیطه قدرت بشری خارج ست پس
در خوف از آن[۵۵] جز استعجال بلا و استقبال عنا فائده نباشد و بواسطه آن حالا از تدبیر
مصالح دینی و دنیوی باز ماند و این خصلت او را بشقاوت دارین رساند و اگر آن امر ممکن
باشد و سبب آن نه فعل شخص باشد چون در ذات خود ممکن الوجود والعدم ست پس جزم
بر طرف وقوع کردن و به نقد متألم شدن منافی رای صواب باشد بلکه آن را بر طبیعت[۵۶]

۵۱ دوران صورت موجبات وحشت آوازمن در فزاید و ممکن نیست که از مکافات اعراض نماید ۱۲ ۵۲ زیراکه کینها در سینه بالکنت
فشرده مانند همین که شراره در غضب بوی رسد اشتعال یابد و پادشاهان بنخوت سلطنت در باب انتقام بنهایت متعصب پس خردمندان را
در چنین واقعه احتراز از ایشان واجب ۱۲ ۵۳ ملت ست ای خود را در مخوفات و مهلکات انداختن برای این بود که نفس قادر
گردد بر اختیار هولها و خطرها ملکه بفتحات ثلثه قدرت کردن کاری که متمکن گردد به طبیعت اقتحام بالکسر و حرف چهارم مهملا اختیار کردن
و در آمدن ۱۲ غ ۵۴ ای وقوع آن امر متوقع یا ضروری باشد یا وقوع و عدم وقوع برابر و درین صورت از دو حال خالی نباشد
یا وقوعش بفعل این شخص موقوف بود یا بفعل غیر ۱۲ ۵۵ زیراکه وقوع آن لامحاله خواهد شد پس خوف پیش از وقوع شتابی
خواستن بلا و پیشوائی نمودن رنج بر خود باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ۵۶ ای طرف وقوعش را مقرر و معین
داشتن ملکه چنانچه حقیقت امکانست طرف وقوع و عدم وقوع را برابر باید پنداشت ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور

امکان باید گذاشت و این قسم با آنکہ در استعجال محذور مشارکست با قسم اول خصوصیتے دارد کہ چون متیقن الوقوع نیست بعدم خوف اولی باشد و اگر سبب آن فعل شخص باشد باید کہ از سوء اختیار اجتناب کند و اقدام بر فعلیکہ مودی بوخامت عاقبت تواند بود ننماید چہ ارتکاب قبائح باعتماد خفا مقتضائے عقل نیست چہ ہر گہ داند کہ ظہور قبیح کہ مستلزم فضیحت ست ممکن ست و ہر چہ ممکن ست وقوعش بعید نیست ہمانا اقدام بران ننماید پس سبب خوف در صورت اولی حکم بر ممکن ست بوجوب و درین صورت حکم بر ممکن بامتناع ہر دو را منشار قصور عقل و فتور در ک تواند بود و چون مرگ از میان اسباب خوف بعموم و استیلا اختصاص دارد در خصوص او داد سخن دادن و عقدہ این خوف را از رشتہ جانہا کشادن مناسب ست **علاج خوف مرگ** اولا باید دانست کہ مرگ فنائے ذات انسانی نیست چہ نفس ناطقہ از شجر ملکوت و پرتو انوار جبروت ست و فنا را بساحت بقائے او مجال نظری نیست و حوادث قرون را بجوہر ذات او تعلق نہ **شعر**

ہرگز نمیرد آنکہ دلش زندہ شد بعشق	ثبت ست بر جریدۂ عالم دوام ما

۱ ای باوجودیکہ این قسم با قسم اول در استعجال بلا در استقبال غنا شرکت دارد لیکن ورائے این شرکت خصوصیت دیگر ہم ہست ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ۲ یعنی و قتیکہ بر متیقن الوقوع عقلاً رنج والم نباید ظاہر است کہ غیر متیقن الوقوع چگونہ تالم را شاید ۱۲ ۳ ای امر ممکن ۱۲ ۴ بفتح ناسازگاری و دشواری و گرانی ۱۲ منتخب ۵ ای مرتکب امر قبیح شدن باعتماد اینکہ پوشیدہ خواہد بود نہ کسے او را خواہد دانست و نخواہد شنود خلاف عقل ست چہ این ہمہ امور در حقیقت از ممکنات است و جزم بر طرفی از ہر دو طرف ممکن مقتضائے خرد نیست ۱۲ مولوی رح ۶ ای امر ممکن کہ وقوعش بفعل غیر باشد ۱۲ ۷ ای امر ممکن کہ بفعل شخص باشد ۱۲ ۸ یعنی منشار حکم وجوب امتناع بر حقیقت امکانی نقط قلت تدبیر و تفکر باشد ۱۲ ۹ ای مرگ کہ از ہمہ اسباب خوف غلبہ دارد و بر یک از مکونات دائر گرفتہ ۱۲ ۱۰ بلکہ در حقیقت موت قطع تعلق نفس ناطقہ است از بدن ۱۲ ۱۱ تبع بفتحتین کالبد و سواد شخص کہ از دور بنظر آید و بسکون بائے موحدہ نیز آمدہ ملکوت بفتحتین پادشاہی و پروردگاری جبروت بفتحتین عظمت و بزرگی و تکبر و عالم عظمت و جلال ۱۲ منتخب و غیاث اللغات ۱۲ تطرق راہ یافتن ۱۲

واین قاعده در حکمت ببراهین عقلیه مشید و ممهد گشته وآنچه درین محال مناسب مقتضائے حال
نماید آنکه اگر انسان فرض کند که عضوے از اعضائے او مثل اصبعی منعدم شود درانائیت او هیچ
نقصان نیابد و همچنین بانتفای عضوی دیگر وهلم جرا اما آن وقت که تمام اعضا را بتدریج فرض انتفا
کند و بوجدان صحیح در همه مراتب ذات خود را محفوظ یابد چون این مقدمه تمهید یافت نموده میشود
که خوف مرگ یا از جهل بحقیقت آن باشد و توهم آنکه موت فنائے ذاتیست یا از المی که پندارد
که در نفس موتست یا نقصانی که دران تصور کرده یا از احوال مابعد موت وآن راجع بشخص باشد
چون عقاب در نشاء اخروی یا باولاد و مخلفات او و یا از حیرت درین امور و عدم جزم بران و
اکثر این امور چون بنظر عقل دیده شود و بمعیار اندیشه سنجیده منشاء خوف نتواند بود اما اول بنابر
آنکه از تمهید معلوم شد که حقیقت مرگ انقطاع علاقه نفس ست با بدن و ترک استعمال آلات بدنی
واما ثانی چون الم جسمانی بواسطه حیات ست وحیات از پرتو تعلق نفس و موت موجب انقطاع
این تعلق پس سبب رفع الم باشد چه آنچه مبدء احساس بغیر ملائم باشد منتفی گردد واما ثالث بباید
دانست که موت متمم آثار حقیقت انسانیت ست چنانچه قدماے حکما در تعریف انسان گفته

ف۱ اے قاعده بقائے نفس و یکے از دلائل مذکوره اینکه اگر نفس قابل فنا و فساد باشد و چیزے دیگر میباید که فانی بالفعل شود زیراکه بجائے خود ثابت شده که وجود قابل بالفعل یا مقبول ضروریست پس درین صورت نفس ناطقه هم از جمله مرکبات مادیه خواهد شد و این خلاف اصل اوست که جوهر مجرد متعلق بالبدن ۱۲ ف۲ بفتحتین جمع برهان وآن در اصطلاح عبارتست از قیاسیکه مرکب باشد از مقدمات یقینیه ۱۲ ف۳ مشید باولی مضموم ثانی مفتوح و ثالث مشدد استوار کرده شده ۱۲ ف۴ اصبع بکسر اول و فتح بائے موحده و در آخر عین مهمله بمعنی انگشت دست یا انانیت منی و خودی یعنی مرکب ست از هائے تنبیه و لم فعل امر بمعنے ضم والجر الجذب یعنی بکش کشیدنی ۱۲ قاموس ف۵ اے تا آنکه همه اعضا یکے بعد دیگرے منتفی فرض کند بادراک صحیح در ذات خود هیچ خللے و نقصانے نیابد وجدان بالکسر دریافتن و دانستن باشد ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور رحمه الله تعالی ف۶ اے در امور مابعد موت یعنی خورش از سرگشتگی ریختیه بتصور امورات مابعد موت مثلاً جهت خود خواه نسبت باعقاب و تردد دران باشد حیرت بالفتح سرگشته شدن ۱۲ منتخب اللغات ف۷ اے خوف مرگ از جهل بحقیقت آن ۱۲ ف۸ اے خوف مرگ بجهت تصور الم در نفس موت ۱۲ ف۹ اے هرگاه که به ثبوت پیوست که منشاء همه آلات جسمانی تعلق نفس با بدن باشد که حیات عبارت از آنست پس ظاهرست که قطع آن تعلق که مرگ بود باعث دفع و رفع الم گردد ۱۲ ف۱۰ وآن حیاتست پرتو تعلق نفس که از موت قطع گردیده ۱۲ ف۱۱ اے ظاهرا از موت نقصان معلوم می شود حالانکه در حقیقت بذر اخیر هدیت انسانی ست و باعث شرف و کمال نفسانی زیراکه خصائص و فضائل مکتسبه اش تا هنگام تعلق در ظلمات مادیه محتجب و مختفی باشند و انقطاع علاقه جسمانی حجابها از میان برداشته بعالم قدس بازش فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر برافرازد ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور مرحوم ف۱۲ و مقررست که هر شے مرکب باشد از حد خود و ترکیب حد از جنس و فصلش باشد چه جنس انسان ناطق و مائت هر دو جنس و فصل او پس انسان بضرورت منحل خواهد شد به جنس و فصل خود زیراکه تمام مرکبات انحلال میابند

حیّ ناطق نمائد پس موت تمامی باشد و توہم نقصان دران از نقصان عقل باشد مصرعہ
نشنیدۂ کہ ہر کہ بمیرد تمام شد ۞ و عاقل باید کہ از مطمورۂ ظلمت آباد طبیعت بفضای واسع
عقل آید و حیات عقلی را بر حیات جسمانی مرجح داند و با آنچہ کمال او وست مائل باشد و با جنحۂ
ہمت بر فراز ہفت آسمان برآمدہ ذروۂ ملکوت را مادی سازد شعر

زد سحر طائر قدسم ز سر سدرہ صفیر		کہ درین دام گہ حادثہ آرام مگیر
قدسیان بہر تو آراستہ عشرتگہ انس	ایضاً	تو درین غمکدہ چون غمزدگان ماندہ اسیر
ترا کہ دولت وصلش نہ و چار گشت بلا		دگر مساز اقامت درین سپنج سرا

و اما آنکہ چون عقاب بر جرائم مترتب میشود پس باید کہ اقدام (دلیری کردن ۱۲) بر معاصی ننماید چہ خوف او
بحقیقت از افعال سیئہ است و اما خامس اگر خوف از ضیعان اہل و اولاد و اقارب و عشائر
باشد باید کہ بداند کہ فیض ہدایت ازلی بمقتضائے حکمت لم یزلی ہر ذرہ از ذرات وجود را
چنانچہ لائق نظام عالم می داند بغایتے کہ مقصود ست ازان می رساند و ہیچ کس

ف۱ ظاہر ست کہ توہم نقصان در چیزیکہ باعث تکمیل و سبب تتمیم حقیقت باشد از قصور فہم خواہد شد ۱۲ ف۲ مطمورہ تہ خانہ از طمر بالفتح بمعنی پوشیدن و در زیر خاک کردن فضا ساحت خانہ ۱۲ منتخب ف۳ زیرا کہ بجائے خود ثابت شدہ کہ ادراک نفس بعد موت بحال میماند بلکہ از نجات ظلمات جسمانیہ قوت و کمال بر فزاید پس لامحالہ ازین حیات افضل و اشرف خواہد بود آجنحہ بفتح و کسر نون و حائے حطی بالہا مرغان و آدمیان جمع جناح ذروہ بالضم و الکسر بمعنی بلندی کوہ و بالائے سر کوہ ۱۲ کذا فی غیاث اللغات ف۴ اے خانہ خود ۱۲ ف۵ طائر قدس حضرت جبرئیل علیہ السلام سدرہ بالکسر درخت کنار بالائے آسمان ہفتم مقام حضرت جبرئیل صفیر آواز طائران ۱۲ غیاث اللغات
ف۶ سپنجی سرائے بکسر اول کلبۂ فالیزبانان و دشتبانان کہ بسیار سست و بے اساس باشد چرا کہ سپنج کنایہ از سہ و پنج یعنی کہ مدت قلیل ہست از سراوح و کنایہ از دنیا نیز باشد ۱۲ غیاث اللغات و مراد صوفیہ کرام از سپنجی سرا کالبد انسانی ست زیرا کہ محل سہ و پنج ست و آن کنایہ از موالید ثلثہ و حواس خمسہ باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رہ ف۷ اے خوف مرگ از احوال بعد موت نسبت شخص ۱۲ ف۸ و اگر باغوائے شیطانی دامن حال بلوث عصیانی آلودہ گردد بزودی اندر توبہ و انابت درآید زیرا کہ باز گردندہ از گناہ مثل بے گناہ است و من بعد ہوشیار باشد و گرد معصیت بر نیاید کہ موت زمان معین و وقت مقرر ندارد ۱۲ ف۹ جہم ذارسی سنت اقدام نمودن بر معاصی است زیرا کہ ندین صورت خوف او در حقیقت از فعلہائے بد باشد پس باید کہ از آنکہ بترسد بگردش نہ گردد سیئہ بالفتح و با تشدید یا بعد از ان ہمزۂ مفتوحہ بدی و گناہ ۱۲ مولوی مرحوم ف۱۰ اے خوف مرگ از احوال ما بعد موت نظر با عقاب ۱۲

تغیر و تبدیل آن ممکن نباشد بر فرض حیات و نشو و اولاد بر طبق ارادت او بلکه بر تقدیر مشیت الٰهی خواهد بود چنانچه مشاهده میرود که بسے فضلا در تربیت اولاد خود غایت سعی مبذول میدارند و اصلا منتج نمی آید و اگر تاسف و تلهف بر انقطاع از ایشان و زوال ملک و مال باشد از قبیل حزن ست و استعجال الم و مکروه در چیزیکه حزن آن آید در آن هیچ فائده نیست و علاج حزن بیان خواهد یافت انشا الله تعالیٰ و بعد از ین نموده می شود که در فلسفه مقرر شده که هر کائنے فاسد ست و بدن انسان از جمله کائنات ست پس ضروری الفساد باشد چه اجزاے عناصر بتگاپوی افلاک بهم آمده اند و بذات خود متداعی بانفکاک و افتراق اند پس هر آئنه روزے از هم جدا شوند

فرد

کین سیل متفق بکند روزے این درخت		وین باد مختلف بکشد یکشبا این چراغ	

پس هر که وجود بدن خود خواهد ضمناً فساد که لازم آنست خواسته باشد و اگر موت نبودی نوبت مطالب بنهایت بما نه رسیدی و استاد ابو علی مسکویه آورده است که اگر فرض کنیم که یکے از گذشتگان که اعتنا بحفظ انساب او منوط باشد مثل حضرت ولایت پناه امیر المومنین

---

۱ یعنی هر چه آفریده شده است تقدیرست مکتوب در لوح محفوظ و حکم ازلی قبل از وقوع بدان پیوسته لاجرم با آن تقدیر خواهد رسید و از صفت تغیر و سمت تبدل و در خواهد ماند ع قضی الله امراً و جف القلم ـ سر بسر لوح ازل دارد نقوش * کز هر چه قلم رفت قلم در نه کشند ۱۲ از تفسیر حسینی ۲ بالفتح و سکون معجمه بالیدن ۱۲ ۳ بفتحتین موافق ۱۲ ۴ تلو بکسر اول و سکون ثانی یعنی پیرو و بچه شتر که در پے مادر خود رود و بضمتین و تشدید واو در پے کسی رفتن ۱۱۲ از غ و منتخب ۵ اسم فاعل از انجلاح یعنی وا کردن دل درد وا شدن و در بعض نسخ منج از انتاج دیده شد و ظاهرا منتج با مبذول خوب می چسپد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالیٰ ۶ یعنی انچه بیان کرده شد و اثبات مدعا کافیست لیکن برائے زیادت وضوح گفته می شود فلسفه بالفتح حکیم و دانشمند شدن مصدر جعلیست از فیلاسوفا ۱۲ از غ و در اصطلاح علم ست باحوال اشیائیکه در وجود خارجی و تعقل محتاج ماده نباشند و آن را علم الٰهی و علم کلی نیز گویند ۱۲ ۷ زیرا که اربع عناصر با همدیگر بغایت بعد واقع شده اند ۱۲ ۸ سیل متفق و باد مختلف هر دو کنایه از اربعه عناصر اول باعتبار اجتماع آنها در اجسام و ثانی بلحاظ اختلاف شان در حد ذات و مناسبت سیل با کندن و باد با کشتن ظاهر ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ۹ عطاهاے بسیار و چیزهائے مرغوب جمع رغیبه ۱۲ منتخب ۱۰ زیرا که سلسله اولاد و احفاد او میان خلق محفوظ و ملحوظ خواهد بود ۱۲

علی کرم الله وجهه یا هر که از ذریت[1] او باشد در مدت چهار صد سال که تا زمان ابو علی مسکویه بوده همه
زنده بودندی همانا زیاده از ده هزار هزار آدمی بودندی چه با وجود انواع فتن[2] و مصائب و محن و نوائب که
برین خاندان واقع شده وسعی ظَلَمه در استیصال ایشان قریب[3] و بیست هزار نفر از ایشان
در بلاد متفرقه هستند و در هر شخصی که معاصر آنحضرت[4] بوده چون تخمین اعتبار کنند درین مدت
چهار صد سال بهر یک مثل این[5] عدد زیاده شود و ازینجا معلوم شود که اگر چهار صد سال کس نمیرد
و توالد و تناسل بر قرار باشد عددی در غایت کثرت حاصل شود و چون ضعف این مدت
شود تضاعیف عدد اشخاص بر طریق تضاعیف[6] بیوت شطرنج از حد عدد احصا بیرون
رود و بسیط هامون و عرصهٔ ربع[7] مسکون که حکمائے مهندس بمقیاس قیاس برهانی و معیار مقدمات
عیانی مساحت نموده اند چون بر افراد انسانی قسمت کرده شود بهر یک آنقدر زمین نه رسد که
پائے بران نهد و راست بایستد تا اگر خواهند که همه دستها برداشته و بهم چسپیده بایستند در روئے
زمین نه گنجند چه جائے نشستن و خفتن و حرکات ضروریه و هیچ موضع جهت دفع فضلات و عمارات
و زراعت نماند و چون این حال در مدت هشت صد سال و بلکه کمتر ازان باشد در اضعاف
آن چگونه بود پس تمنائے دوام حیات و کراهت ممات از جملهٔ خیالات ارباب محالات
و ضلالات اصحاب جهالات تواند بود و عاقل باید که مرآت خاطر را از زنگ زنگ چنین کدورات

---

[1] بالضم والکسر و تشدید یا نسل آدمی و جن و ذریات و ذراری جمع آن ۱۲ منتخب اللغات [2] فتن آزمایشها مصائب مکروهات محن بلیه ها نوائب بلاها ۱۲ [3] که از کتب تواریخ و سیر ظاهر می شود ۱۲ [4] از دیگر صحابهٔ کبار رضی الله عنهم و رضوا عنه [5] که در اولاد حضرت مرتضوی رضی الله عنه سمت تحریر پذیرفته ۱۲ [6] یعنی دو چندان کردن خانهائے شطرنج و طریقه اش این ست که در خانهٔ اول مثلاً یک برنج نهند و در خانهٔ دوم دو و همچنین تا خانهٔ شصت و چهارم در لاش ضعف سابق نهند اعداد برنج خانهٔ شصت و چهارم تا به نود و شکهن میرسد و اگر ضعف این تضعیف کنند از حد شمار بیرون رود زیراکه حکمائے هند تقرر مراتب اعداد تا مهاسنکهن کرده اند و مافوق آن نامی ندارد ۱۲ خ [7] آنچه بثبوت پیوسته این ست که زمین کروی شکل ست بصورت گوی و دو ربع جنوبی و یک ربع شمالی آن در آب غرق ست و یک ربع شمالی مکشوف و این را ربع مسکون گویند و هفت اقلیم و جزآن خراب از جبال و دهها محصور ست حکماء ارض ربع مسکون را در حد استوا بر نود درجه تخمینه کرده اند و ازان جمله بیست و یک درجه از سمت قطب شمالی خارج نموده از منتها اقالیم سبعه را در شصت درجه یافته اند و عدم قابلیت آبادی سی درجه مذکوره بنا بر غلبه برودت است ۱۲ غیاث اللغات

صاف دارد و یقین تصور نماید که آنچه در نظام عالم مشاهده میرود بر[۵۱] وجه اجمل و طریق اکمل
است و توهم زیادتی دران توهمی فاسد و آنانکه تمنای دوام حیات جسمانی کنند و یا بدین از طول امل[۵۲]
آرزوی عمر دراز زیادت از حد اعتدال نمایند باید که بیندیشند که همانا غرض از امتداد عمر لذات
مترتبه بران تواند بود و معلوم ست که در پیری تمام قوی روی بانحطاط[۵۳] نهد و حواس ظاهره و باطنه
کلال[۵۴] یابد و لذت صحت که اصل جمیع لذائذ ست مفقود گردد و بمقتضای وَمَنْ[۵۵] نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ
تمام احوال او متراجع شده قوت بضعف و صحت بعلت و عزت بذلت متبدل شود چنانچه اهل
بازگردانیده شده ۱۲
و اولاد و ازو ملول شوند و بعلاوه هر دم بفراق همدمی و هر لحظه بفوات محرمی و هر ساعت بمصیبتی و هر لحظه
برزیتی[۵۶] مبتلا شود پس بحقیقت هر که طلب عمر دراز زیادت از حد اعتدال کرده باشد طالب
این تبعات که تابع آنست بوده باشد و چون معلوم شد که موت ضروری ست و حقیقت آن
خلاص نفس مجرد شریف از تحمل بار بدن خاکی کثیف ست و نجات طائر ملکوتی[۵۷] از قفس قالب ناسوتی جسم ۱۲
و تحقق شد که قرارگاه نفس انسانی عالمی دیگر ست پس عاقل باید که بکسب سعادات سرمدی
و لذات ابدی کوشیده حیوان صفت بآب و علف سر فرو نیاورد بلکه انسان صورت میل بعالم
بالا کند و قوای جسمانی را در تحصیل اسباب لذات عقلی صرف نماید و درین نشار قطع تعلق از
ای دنیا ۱۲

۵۱ چنانچه مؤلف کتاب ثراه در رساله انموذج بیان نموده که اگر طریقی اکمل و احسن ازین طریق در ایجاد عالم متصور بوده حال ازین دو بیرون نبودی که حق تعالی را بران علم بودی و خلق نکردی بخل برو لازم آمدی و اگر علم نبودی جهل لازم آمدی و تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا ۱۲ مولوی محمد عبدالله رحمه
۵۲ ازین جهت نیز بمتمنیات که البته حصول آنرا زمان مدید باید آرزو دسے درازی عمر نماید طول امل درازی امید ۱۲ ۵۳ زیرا که از کلان سالی حرارت غریزیه و رطوبت اصلیه نقصان می پذیرد و برودت و یبوست که ضد آنست و ضعف اعضائے رئیسه غلبه می کند ازین جهت در قوائے مدبرهٔ حیات که عبارت ست از جاذبه و دافعه و ممسکه و غاذیه و قوتهائے دیگر که مادهٔ حیات است فتور و قصور عظیم راه می یابد و انحراف همین قوی از جادهٔ اعتدال مرض و الم بود پس آنکه طالب عمر دراز باشد در حقیقت خواهش آلام دائمی و امراض لازمی می دارد ۱۲ ۵۴ کلال بالفتح ماندگی اعضا ۱۲ ۵۵ هر کرا عمر دراز دهیم برگردانیم او را در آفرینش یعنی قوت او را بضعف بدل کنیم و جوانے او را به پیرے ۱۲ حسینی ۵۶ رزیت بفتح اول و کسر زائے معجمه و تشدید یائے تحتانی بمعنی مصیبت ۱۲ منتخب
۵۷ ملکوت عالم ملائکه و به اصطلاح صوفیان عالم ارواح ناسوت عالم اجسام که دنیا این جهان باشد ۱۲ کذا فی غیاث اللغات.

علایق جسمانی کرده مقتضای مُوتُوا قبلَ اَن تَمُوتُوا بموت ارادی[1] بمیرد تا چون مرگ طبیعی در رسد از مضیق[2] زمان و مکان بسعت[3] اعلی علّیین و جوار[4] قدس رب العالمین و مقعد[5] صدق که مستقر انبیا و صدیقین ست انتقال نماید و بحیات طبیعی ابدی فائز گردد چنانچه افلاطون گفته ست[6] مُت بالارادة تَحیَی بالطبیعة

نظم

خرم آن روز کزین منزل ویران بروم
راحت جان طلبم در پی جانان بروم
بهوای رخ او ذره صفت رقص کنان
تا لب چشمهٔ خورشید درخشان بروم

این ست علاج امراض قوت دفع[7] اما امراض قوت جذب نیز یا از حیز افراط[8] ست یا از حیز تفریط یا از رداءت کیفیت و در تحت هر یک انواع بسیار ست لیکن مخوف ترین آن چهار ست اول افراط شهوت دوم بطالت[9] سوم حزن[10] چهارم حسد پس ذکر علاج ایشان بر وجه اختصار لائق نمود علاج افراط شهوت آن اگر بماکولات و مشروبات باشد ملاحظهٔ رذالت[11] آنها و خست شرکا و تبعات و مفاسد مترتبه بران باید نمود مثل هوان[12] و مذلت و سقوط حشمت[13] و زوال

---

[1] ای بمیرید قبل از آنکه خواهید مرد باید دانست که مرگ بر دو قسم ست اول ارادی و آن عبارتست از کشتن شهوات و باز ماندن از مشتهیات دوم طبعی و آن مفارقت نفس باشد از بدن و همچنین حیات هم بر دو گونه است ارادی و آن تمامی همت مقصور داشتن باشد در دنیا بر غرائب از ماکل و مشارب و طبعی و آن بقای نفس سرمدیست در غبطهٔ ابدی باستفادهٔ علوم و پیرایهٔ جهل پس از صیغهٔ امر مقصود مرگ ارادی ست و از صیغهٔ استقبال مرگ طبعی ۱۲ کتاب الطهارة [2] جای تنگ ۱۲ [3] فراخی ۱۲ [4] همسایگی ۱۲ [5] مکان پسندیده صاحب بحر الرائق فرماید که مقعد صدق مکان وحدت ذاتیه است یعنی اهل قرب فردا در آن سرا بدان اختصاص خواهند داشت و حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم امروز درین سرا بدان مخصوص بود ۱۲ [6] مراد از مرگ ارادی و حیوة طبعی همان باشد که تقرض گذشته یعنی بمیر بمرگ ارادی تا زنده باش بحیوة طبعی ۱۲ [7] ای چنانکه امراض قوت دفع بر سه وجه بود امراض قوت جذب هم بر سه قسم ست ۱۲ [8] بالفتح بیکار و معطل بودن و بکسر اول دلیری ۱۲ منتخب و صراح [9] بالضم و سکون ثانی و بفتحتین نیز بمعنی اندوه ۱۲ کذا فی الغیاث [10] ای فرومایگی که در نهاد آن ماکولات و مشروبات ست و دنائت شرکا و آنچه از مفاسد و رذائل که با این هر دو تابع و متفرع باشد در نگرلیستن نفس را از رغبت بران باز دارد ۱۲ [11] ای خواری و نذال [12] بالفتح خواری و بی عزتی ۱۲ صراح [13] حشمت بالکسر بمعنی دبدبه و بزرگی و بالفتح درین معنی خطاست از زیل و شمس و در منتخب و صراح بالکسر بمعنی عفت و شرم و بفتحتین بمعنی خدمتگاران و تابعان و بسکون شین نیز باین معنی آمده مهابت بفتح میم و بای موحده بیم و ترس و خشم و بزرگی فارسیان بمعنی شکوه و شان آرند ۱۲ غیاث

مهابت و هرگونه رذیلت از فتور فطنت و ظهور بلادت و حدوث هر نوع از علت که بحسب قوی اعدا
طبعی بر آن مترتب می شود چنانکه اطبا گفته اند منشار همه امراض افراط در اکل و شرب ست و حضرت
اصدق القائلین فرموده کُلُوا فِی بَعْضِ بُطُونِکُمْ تَصِحُّوا و در حدیثی دیگر فرموده اَلْبِطْنَةُ رَأْسُ کُلِّ دَاءٍ اگر
بمناکح شهیه باشد بانذکر معانی سابقه ملاحظه باید نمود که اعظم اسباب ضعف بدن و فساد عقل و
نقصان عمر و تلف مال حرص بر مناکح شهوت دار امام حجة الاسلام ابوحامد غزالی علیه الرحمة من
الملک المتعالی تشبیه این شهوت بعامل ظالم کرده که اگر سلطان او را مطلق العنان گذارد
همه اموال رعیت بستاند و ایشان را بفقر و فاقه رساند و بوصله خزانهٔ سلطان و اجرای لشکریان
نشاند قوت شهوت نیز اگر مقهور قهرمان عقل نباشد تمام مواد صالحه و اخلاط محموده که مکتسب
رعایای قوای غاذیه است در وجه خود صرف نماید و جمیع قوی و اعضا را منهوک و ضعیف سازد
و چون بحکم عقل بر نهج عدل بقدر واجب در بقای نوع اقتصار کند چون عاملی باشد که خراج بطریق

---

٥١ یعنی از بسیاری اکل و شرب عقل و دانش سست شود و ذهن کند گردد و علاوه این ابتلا با مراض ردیه جسمانی باشد پس لازم که بمانقدر
که تحمل آن توانند اکتفا کنند فتور بضمتین سستی و سست شدن فطنت بالکسر زیرکی و دانائی بلادت کند ذهنی ۱۲ غ ٥٢ ای بخورید بعض
بطن خود را تا صحت مانید یعنی اندک خوردن باعث صحت باشد ۱۲ ٥٣ ای پری شکم سرِ همه بیماریهاست یعنی تمام امراض نفسانی و جسمانی از
پری شکم زاید ۱۲ ٥٤ در روایتیست از ابن سلیمان دارانی مفتاح الدنیا الشبع و مفتاح الآخرة الجوع یعنی کلید دنیا پری شکم است و کلید آخرت
گرسنگی و یحیی بن معاذ فرموده که از پری شکم گوشت پیدا می شود و ازان شهوت می افزاید و شهوت باعث می شود بر کثرت گناه و کثرت گناه
سبب سختی قلب است و کسیکه سخت شد قلب او فرو رفت در آفات دنیا و زینت آن ۱۲ از منهاج ٥٥ یعنی اگر افراط شهوت جانب
زنان مرغوب باشد مناکح نسوان شهیه مرغوبه ۱۲ قاموس ٥٦ بالفتح پارهٔ جامه و کاغذ وغیره ٥٧ زیرا که هر گاه غذا در معده تحلیل یافته خلاصه اش
بجگر میرسد و آنجا خلاصه اش ازان مکون شده بهترین اخلاط که خون ست با جزو دیگر اخلاط دیگر در تمام بدن رسید و غذای اعضا می شود و خلاصه
این خون رطوبتی ست که طبیعت آن را برگزیده بر اعضا مثل شبنم پراگنده میکند پس آن رطوبت مهمان عضو بوده بدان می باشد و از همان رطوبت
که نزد جمله اعضا و جزو جزئیه آنها جزو جزو از هر جا گرفته با وعیه منی میرساند و کسرت منویه می پوشاند پس منی در واقع ذخیره جمله اعضا است
هر چند زیاده خروج خواهد شد تمامی اعضا از نشو و نما بی بهره خواهد ماند ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور مرحوم ٥٨ ای چون با شهوت مناکح راه افراط
نه پیماید بلکه طریقه عقل و نقل نگاه دارد چون عاملی الخ سند بفتح و تشدید دال مهمله بمعنی حائل و مانع میان دو چیز و بند کردن لغوه بضمتین
و غین معجمه سر حد ها قناطر پلها ۱۲ غ وغیره

عدالت بستاند و در مصالح مملکت پادشاه از سد ثغور و اصطلاح قناطر و اجرائے عساکر منصوره مصروف گرداند و باید که تامل کند که قرب زنان بهمدیگر در لذت از قرب اطعمه بیکدیگر در سد جوعت[1] بیشتر ست پس همچنانکه عقل قبیح داند که طعامی مهیا در خانه خود بگذارند بدریوزه مثل آن طعام بدرخانهٔ دیگران روند تشنیع داند که حرمت شرع و عقل را برطرف کرده از جفت حلال خود تجاوز نماید و بمواقع حرمت که مواقعت با اجنبیات خبیثات ست درآید باوجود چندین مفاسد[2] که بحسب شرع و عقل بران مترتب ست چنانچه در حدیث مصطفوی ست که زنا سبب نقصان برکت در عمر و رزق می شود و در زبور[3] مسطور ست که کمترین بلائی که بر زانی مسلط است آنست که برکت رزق ازو محو شود[4] و اگر عنان نفس را بدست هوا و حرص باز گذارد بمرتبه رسد که اگر در همه عالم فی المثل یک زن ماند که بدو نرسیده باشد تصور کند که در استمتاع بادلذتیست که در هیچ زن دیگر متصور نیست و این عین جهالت و بلاهت تواند بود و چون بقدر اعتدال[5] قوت شهوت را بحرکت آورد ازین مفاسد محفوظ باشد و قوم درین مقام عشق را از جمله امراض شهوت شمرده اند و برآنکه

---

[1] ۱ے برانکه زنان باهمدگر در لذت مباشرت برابر هستند چه لذتیکه از مقاربت یک زن حاصل میشود بعینه همان لذت از مواقعت با زن دیگر حاصل می شود و این مقاربت و مساوات زنان در تسکین شهوت از قرب تساوی اطعمه در سد جوعت زیاده تر ست یعنی هر طعامیکه خورده شود در دفع گرسنگی را مکتفی ست و درین صفت جمله اطعمه قریب یکدیگر مگر مساوات زنان در تسکین شهوت ازین هم بیشتر ست ۱۲

[2] ۲ مفاسد زنا که حضرت امام غزالی رحمة الله در درة البیضا افاده فرموده دوازده است نقصان عقل و نقصان ذهن و نقصان علم و نقصان عمر و نقصان رزق و غضب الٰهی و نفرت و نسیان و زوال نور حق و جائے گرفتن عداوت زانی در دل صالحین و دلالت از جناب احدیت و عدم قبولیت عبادت و بر پیشانی زانی نقش کرده می شود هذا عبید بعید من الله و بعید من الناس و بعید من الجنة ۱۲ از درة البیضائے امام غزالی رحمه الله

[3] ۳ زبور بر وزن فعول بمعنی مفعول یعنی نوشته و نام کتاب حضرت داؤد علی نبینا و علیه السلام ۱۲

[4] ۴ و در انجیلست کسیکه منعدم ساخت شهوت را عزیز باشد در دنیا و آخرت از حضرت عثمان صاحب الحیاء والایمان ست که یکے از علامات متقیان آنست که غالب باشند بر فروج خود ها ۱۲ کذا فی المنبهات

[5] ۵ یعنی اگر بمنا کح شبیهه بهمان قدر که عقل و نقل رخصت داد اکتفا نماید بقائے نوع و صحت بدن و فراغت در کسب کمالات حاصل آید و از قبائح و رذائل لازمهٔ آن محفوظ باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالیٰ۔

تباه ترین انواع امراض این قوت ست که حکم کرده و آن عشق مفرط ست بطلب یک شخص معین
بجهت استیلای شهوت و علاج آن صرف فکر ست از آن شخص و اشتغال بعلوم دقیقه و صناعات
انیقه و دور از اسباب تعلیل و فرط تعلی احتیاج باشد و تسکین شهوت باستفراغ مواد مهیجه و استعمال
مطفیات چنانچه در کتب طبی مشروح گشته اشراق این سخن در عشق بهیمی ست که منشار آن
افراط شهوت باشد فاما عشق نفسانی که مبدء آن تناسب روحانیست در مبداء رذائل نیست
بلکه از فضائل ست چه طبائع لطیفه را با صور ظریفه بجهت آنکه جنسیت علت ضم ست میلی عظیم تواند
شد و در طریق عدالت ربانی بسر این معنی رفته و آنچه مناسب خصوص اینمقام باشد آنکه هر خلق
نسبت اعتدال مزاج شخص الطف و اشرف باشد میلان نفس او بصور حسنه و نعمات رخیمه
و شمائل کریمه اقوی تواند بود چه زرا که چون نهال کمال هر دو در یک هوا سر بر میزند و زوجه اعتدال
هر دو از یک منبع سیراب می شود میل باتحاد که حقیقت محبت همانست ظاهر خواهد شد و چون
این دو نسبت شریفه در دو مظهر ظاهر شده بحکم اختلاف استعداد و خصوصیات قوابل هر آئینه

۵۱ زیرا که لوازم این مرض بسیار قبیح ست و اکثر موجب هلاک و دنی شود ۱۲ ۵۲ علی الخصوص از پادشاهان بغایت ناپسندیده و قبیح ست زیرا که چون خیال
دل خود بیشتر در بهوش کند مواعظ خرد و عقل را فراموش کند و کسی از سطوت سلطنت مجال آن نیابد که همتش از آن محبوب باز دارد پند بگرداند
از تمامه باتباع نفس سرکش باهو و طرب مشغول شده از تیمار رعیت و پرسش مظلومان باز ماند پس هرج و مرج کلی در مملکت راه یابد و کار مردم
اختلال و انتشار یابد ۱۲ ۵۳ یعنی گردانیدن فکر او از آن محبوب و هم نافع ست مصاحبت مردم فاضل که خوش طبع و عفیف باشد
و شنیدن حکایات عشاق و اشعار و اخبار ایشان و مطالعه کتب احادیث و ریاضات بدنیه مثل صوم و صلوة و انواع عبادات دقیقه خبر یکه
باریک باشد انیقه خوب و عجیب تامل اندیشه نمودن تحمل از خود کاری گرفتن استفراغ نمی کردن بدن از افزونیها مواد که فارسیان تخفیف
دال خوانند جمع ماده اصل هر چیز و زیادت متصله بچیزی ست مهیجه بضم میم و فتح ها و تشدید یای تحتانی مکسور برانگیزنده مطفیات از اطفا بمعنی کشتن
آتش ۱۲ اغ وغیره ۵۴ و نسبت میان هر دو همان مقدار ست که یک مشتری بر آسمان و یکی در بازار ست ۱۲ ۵۵ و آن جوهریست بمثل
وصف دیش راست نمی آید هما نا با وجود آفتاب بهره چه زهره دارد که بناید سه حرف عشق از سه زبان در است + شرح این آیه از بیان
۵۶ و گفته اند که عشق را با حسن تعلق ست ازلی و ابدی هر دو را نسبتی نیست با نیکی و بدی هر که در عشق نیک و بد گفت و در طلب خوب و زشت
نوی خسیست رفت ۱۲ از نزهة الارواح ۵۷ زیرا که نزد صوفیه کرام ثابت شده که وجود واحد ست اما بلباسهای مختلفه و متنوعه دارد و همین وجوه حقیقت جمیع
موجودات و تمامی کائنات ست ۱۲ ۵۸ یعنی اعتدال مزاجی و حسن صورت وغیره ۱۲

دریکے بوجہ اتم و اعلیٰ خواہد بود و در دیگرے انقص و ادنیٰ پس عاشقیت از طرف نقصان سر بزند
و معشوقیت از طرف کمال جلوہ کند و اول مستدعی اخفا و انتفا آید و ثانی اقتضائے بقا و ابقا
و لہذا در اعداد متحابہ[۱] و آن دو عدد ست کہ کسور[۲] ہر یک از آن دو مبین عدد دیگر می شود چون[۳] بست
و بست و دو بیست و ہشتاد و چہار حکما گفتہ اند اگر دو شخص[۴] اتفاق افتد در امری با این دو عدد از
ماکولات یا غیر آن یا ہر یک دفق[۵] یکے ازین دو عدد در لوحے نہادہ[۶] با خود دارند البتہ میان
ایشان محبت و التیام حاصل شود و عدد کمتر[۷] را برائے محب تعیین کردہ اند و عدد بیشتر را برائے
محبوب و این عشق شعار حکمائے آہین سست و در تلطیف سر و تنویر روح مدخلی تمام دارد چہ ہر گاہ
خورشید جہان افروز عشق بحکم وَ اَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُوْرِ رَبِّہَا از افق روح انسانی بر آید ظلمات

روشن گردد زمین محشر بنور پروردگار آن ۱۲

ف۱ از امام الحکما افلاطون الٰہی در استقرائے خواص آن توغلی مانع کردہ است و طریق استخراج عددین متحابین بضرب زوج الزوج در سہ
دانستن بہ نقصان از اعداد ہر دو حاصلین و مسطح گرفتن باقیین اگر ہر دو باقی از اول باشند پستر ضرب آن زوج الزوج درین حاصل اخیر تا
عدد اقل حاصل شود و در مجموع حاصل اخیر و باقیین و سابقین تا عدد اکثر حاصل گردد چنانچہ از رسم $\frac{220}{284}$ ۱۱ - ۱۲ از بیانش بعض بزرگان رحمہم
۱۲ ف۲ مراد از کسور مطلق اجزائے صحیحہ ہستند نہ کسور تسعہ مشہورہ و اجزائے عدد اول اعنی ۲۲۰ و اجزائے عدد دوم اعنی ۲۸۴

ف۳ و ابتدائے عددین متحابین از ایشان ست و در اقل ازان استخراج اعداد متحابہ عقدت امکان ندارد و بست
شانزدہ مرتبہ بر تتالی و توالی طبیعی از بست و چہار تا سی و نہ مجموع ہر دو مشتمل ست ہشت مرتبہ اول کہ تا سی و یک باشد بر دو بیست
و بست کہ عدد زائد و منسوب بمحبوب ست و ہشت اخیر کہ تا سی و نہ باشد بر دو بیست و ہشتاد و چہار کہ عدد ناقص و منسوب بمحب ست از
بیانش بعض حضرات مرحوم ۱۲ ف۴ یعنی اگر دو شخص بر دو ماکول یا جز آن از ملبوس یا شمیم وغیرہ کہ اعداد آن ہر دو بنا این تحاب داشتہ باشند استعمال نمایند و
مداومت کنند البتہ میان ہر دو الفت و محبتی پدید خواہد آمد بشرطیکہ ماکول عدد کمتر در استعمال محب و ماکول عدد بیشتر در استعمال محبوب باشد و اگر این امر
دست ندہد باید کہ از دفق دو عدد متحابہ کہ مرتبہ اولش اینست کہ مصنف رحمہ اللہ بیان فرمودہ دو نقش بطور کثیر پیدہ با خود دارند
دو نقش عدد کمتر برائے محب و نقش عدد بیشتر برائے محبوب ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ف۵ از آن کسر بست کہ معنی عدد زائد و ناقص کہ آن را عادان
ہر دو می خوانند مخرج آن کسر باشد و درین جا چہار عاد این ہر دو عدد است و در لب کہ چہار مخرج آنست دفق آن دفق عدد اول اعنی ۲۲۰ ۵۵ و
دفق عدد ثانی اعنی $\frac{284}{71}$ باشد ۱۲ ف۶ یعنی نقشے پر کردہ و صورت پر کردن نقش از دفق ہر دو کہ ۵۵ و ۷۱ می شود این ست۔
ف۷ یعنی عدد ناقص بحسب اصطلاح اہل حساب آنکہ مجموع اجزایش از اصل عدد کمتر باشد و زائد آنکہ
اصل عدد از اجزائے خود کمتر باشد و درین ہر دو عدد موافق اصطلاح محاسبین ناقص ۲۸۴ و زائد ۲۲۰ باشد
نہ بر عکس چنانچہ بعض توہم کردہ اند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح

برائے محب

۲۶	۱۹	۲۴
۲۱	۲۳	۲۵
۲۲	۲۷	۲۰

برائے محبوب

۲۱	۱۴	۱۹
۱۶	۱۸	۲۰
۱۷	۲۲	۱۵

که از صفت طبیعت ستاره روی بمغرب قبول نهاده راه عدم بپیماید و هر کجا آتش عالم سوز شوق که لا تبقی
ولا تذر وصف الحال اوست در صحرای وجود در گیرد ریاضیات طبیعت را بکلی بسوزاند بیت

تمیز دار دوست باز نمیدارد ۱۲

آتش عشق تو ام خرمن پندار بسوخت	تن و جان و دل و دین جمله بیکبار بسوخت
هله ای عشق جهانسوز چه چیزی و چه نامی	محیی فی ین هدی ماحی آثار ظلامی

و از این جهت حکما گفته اند که سه چیز موجب جودت ذهن و لطافت نفس ست یکی عشق عفیف دوم فکر لطیف سوم سماع وعظ از قائلی ذکی شریف و مشایخ صوفیه طالب را در ابتدا بعشق ارشاد فرموده اند مصرع از این بهتر چه باشد حسن ارشاد ٭ و در حدیث ست مَن عَشِقَ وَعَفَّ وَکَتَمَ وَمَاتَ مَاتَ شَهِیداً و در حدیث دیگر اِنَّ اللهَ جَمِیلٌ وَیُحِبُّ الجَمَالَ و شیخ ذو النون مصری فرموده مَنِ استَأنَسَ بِاللهِ استَأنَسَ بِکُلِّ شَیءٍ مَلِیحٍ وَوَجهٍ صَبِیحٍ و سلطان اهل العشق والعرفان شیخ ابو محمد روزبهان می فرماید سر لاهوت بے زحمت حلول

۱ زیرا که این آتش از ازل افروخته اند تا ابد دل عشاق از ان سوخته عاشقان را دوری باشد یا دوزاد و نسبتی باشد از مادر و پدر آزاده نه درد وا) ۱۲ ۲ ... جودت شادی نه در غم قرار نه دست صبوری نه پای فرار ۱۲ ۳ محیی بر وزن مکرم اسم فاعل از احیا بمعنی زنده کننده و ماحی اسم فاعل از محو بمعنی زائل کننده ۱۲ ۴ جودت بالفتح نیکی و نیک شدن و خوبی هر چیز و بالضم تیز رفتاری اسپ و بکسر تیزی و زیرکی و قوت مدرکه و در فارسی بمعنی نه دبا ... لطافت نیک شدن و باریک و نازک و نیک شدن داغ و منتخب ۵ زیرا که از عشق عفیف نسبت ملکی که او را انسانیت قوت می یابد پس باعث انکشاف اشیا و انجلای نفس می باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ۶ کسیکه عشق ورزد و پرده پارسائی نمود و پوشیده داشت و در درد آن کس شهید ۱۲ ۷ کسیکه انس می گیرد با خداوند تعالی انس میگیرد با هر چیز نمکین و صورت خوب ۱۲ ۸ بکسر بای مهمله لقب و کنیت ابو محمد بن ابو نصر البقلی الفسوی ثم الشیرازی سلطان عرفا بوده بر بان ... در بدایت حال خود سفر عراق و حجاز و شام کرده ست با شیخ ابو النجیب سهروردی در سماع صحیح بخاری در سفر اسکندریه شریک بوده است و در اطراف شیراز در جبال باکان بریاضات شدید اشتغال فرموده و مراد در استغنان ست که در حال فانیه ... صادر شده است که هر کس بفهم آن نرسد ۱۲ نفحات الانس ۹ اضافت سر بسوی لاهوت بیانیه است یعنی سری که آن لاهوت است یا اضافت صفت جانب موصوف یعنی لاهوت که سری است از اسرار و وجه توصیف لاهوت بسر ظاهر ست که آن مرتبه فوق مرتبه ملکوت و ناسوت در اقصی مدارج استتار ست ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ۱۰ مراد آنست که سر لاهوت که مرتبه حضرت وجود واجب ست و در آن مرتبه تلبس بلباس و تقیید بقیدی نگشته بل در مرتبه اطلاق و صرافت ست بی آنکه زحمت حلول برداشته باشد در ناسوت موجود ست زیرا که حلول مستلزم اثنینیت و تباین و دیگر ست از تجزی و تحدید و غیر ذلک ۱۲ منه مدظله

در ناسوتست و جمال ناسوت از عکس جمال[۱] لاهوت بیت

جائی نتوان یافت که از عکس جمالش	بالا شجری دل شجری لب شکری نیست

وحقیقت آنکه بحکم حکم[۲] الاصول یسری فی الفروع سر محبت ازلی در مکامن[۳] بطون ممکنات ساری ست و پرتو نور عشق اولی که مضمون فاحببت[۴] ان اعرف است بر مجالی ذرات اعیان کائنات ظاهر و جاری همان پرتو است که در افلاک بصورت[۵] میل ارادی که مبدء حرکت دوریست ظاهر گشته و در عناصر بصفت میل[۶] طبعی بر آمده و در نباتات مبدء نشو و نما شده و در حیوانات بصورت قوت شوقی بر زده و در نفوس کاملهٔ انسانی بصفت عشق روحانی تجلی کرده واگر کسے دیدهٔ اعتبار بکشاید و گرد سراپائے جهان بر آید و از[۷] اعلی که از لوث طبائع پاک اند بعالم افلاک آید و از انجا بمرکز خاک تنزل کند هیچ ذرهٔ از پرتو نور عشق خالی نیابد[۸] شعر

در ازل از خم عشقش قدحے در دادند	زان فلک چرخ زنان گشت و زمین مست افتاد
قد دب[۹] حبک فی الاشیاء اجمعها	ما فی الوجود سوی من شفقة الشجن

واکابر حکما سریان عشق در موجودات اثبات نموده اند و لیکن چون تفرقه میان عشق نفسانی و بهیمی مشکل ست و هر کس را مکنت[۱۱] قهر قوای شهوی و دواعی طبیعت نیست چه مصرعه

ف۱ یعنی مرتبهٔ ناسوت که مرتبه تقیید حضرت وجود بحیثیات و اضافاتست جلوهٔ جمالش ازپر تو جمال لاهوت ست که پرتو آن در اوظهور یافته و متلبس باین حیثیات و اضافات شده است و می تواند که گویند چون لاهوت اطلاق بحت و ناسوت تقیید محض ست و تقیید عکس اطلاق و مخالف آنست پس جمال ناسوت بر عکس و خلاف جمال لاهوت باشد ۱۲ ف۲ مذظله ف۲ اے حکم اصول سرایت می کند در فروع یعنی حکم فرع همان باشد که حکم اصل است ۱۲ ف۳ جمع مکمن یعنی جائے پوشیده شدن ۱۲ ف۴ پس دوست داشتم اینکه دانسته شوم تا دلیل این اینست کنت کنزا مخفیا بودم گنج پوشیده و مابعدش این فخلقت الخلق پس پیدا کردم مخلوقات را ۱۲ ف۵ اے خواهشی که باقتضائے اراده باشد ۱۲ ف۶ اے خواهشی که باقتضائے طبع باشد ۱۲ ف۷ گفته اند که عشق مزاج آتشی دارد که همیشه دل را گرم و طبع را خشک سازد و همچنانکه آتش سوزنده بر دست عشق سوزنده در دست ف۸ کنایه از زمین یا میان زمین ۱۲ ف۹ گویند که شیخ ابو محمد روزبهان دل کرشیراز در آمد پیر زنی را شنید که دختر خود را نصیحت می کرد که اے دختر حسن خود را باکس اظهار مکن که بس خوار و بے اعتبار می گردد شیخ گفت اے زن حسن را آن راضی نیست که تنها و منفرد باشد او همه آن میخواهد که با عشق قرین و متحد باشد حسن و عشق را در ازل عهدی بسته اند که از هم جدا نباشند ۱۲ نفحات الانس ف۱۰ بوسنگر سرایت کرده است محبت گو در اشیا تمامها نیست در هستی مگر کسیکه پاره کرده باشد اندام دبیت بالفتح و تشدید یا سرایت کردن شجن بالفتح اندوه گین کردن و دن تش مستفعلن فعلن مستفعلن فعلن دوبار ۱۲ ف۱۱ مکنت بالضم قدرت قهر بالفتح جبر و غالب شدن شد علی خمر شها ۱۲ کذا فی المنتخب اللغات ۔

هر هوسناکے چه داند جام و سندان باختن ٭ و چالاکان طریقت که راه عشق را باقدام[1]
نامرادی توانند سپرد و بموت[2] ارادی از رغبات جسمانی و لذائذ شهوانی توانند مرد از کبریت احمر
عزیزتر[3] اند و اکثر مردم بتقیید هوای نفس سپرند و از ربقهٔ اطاعت طبیعت بیرون نیامده فسق[4] را
عشق[5] نامند و هوس را محبت دانند و با صفات بهیمی دعوی کمال انسانی کنند و بارقیت شهوت
داعیهٔ رتبت آزادگان دارند هیهات[6] هیهات بیت

زاد این بادیه در دست سلیمان نه هوس	شاهبازی نتوان کرد ببال مگسے

بنابران طریق عافیت اسلم تواند بود قطعه

وعشق[8] خالیا فالحب اوله عنا	واوسطه سقم وآخره قتل
نصحتک علما بالهوی والذی اری	مخالفتی فاختر لنفسک ما یحلو

وعلامتی که بآن تفرقه میان عشق نفسانی و بهیمی توان کرد چنانچه امام غزالی در بعض
تصانیف آورده آنست که اگر شخصے[7] از حسن آن نوع لذت یابد که از نظر بسبزه و آب روان

[1] اقدام بالفتح جمع قدم بالفتح بمعنی گام ۱۲ [2] تحقیق موت ارادی در مقام خوف مرگ گذشت ۱۲ کتبها المولوی عبد الغفور رحمه الله تعالی [3] چه بزرگیه او عشق بینوائی ست بیوستن او از همه جدائیست هانا بیگانگی از دو عالم کشان آشنائیست و کشتن آتش طبیعت در خلوتکدهٔ عشق روشنائی ست ۱۲ [4] بالکسر ترک امر حق کردن و بیرون آمدن از راه راست و کار بد کردن ۱۲ منتخب
[5] هوس دیوانه شدن ۱۲ [6] هیهات اسم فعل بمعنی بعد ای دور شد از مقصود و فارسیان بمعنی تحیر و تعجب استعمال کنند و در مقام تاسف گویند ۱۲ [7] این جمله جزائے شرط است که گفته چون تفرقه میان عشق الخ و ضمیر آن راجع باشکال تفرقه میان عشق نفسانی و بهیمی یعنی چون تفرقه این هردو دشوار لهذا عافیت از مقسم یعنی از هردو و مطلقاً بری بودن بیشتر طریق سلامت ست که دربن صورت آن مغالطه متصور نباشد ۱۲ موجه ستر الله عیوبه ۱۲ [8] زندگانی کن دلانی لیکه خالی هستی از عشق پس عشق شروع آن رنج و میانه آن بیماری و آخر آن مرگ است پند ادم ترا جهت علم خود به محبت و کسیکه بپند خلاف من پس اختیار کن برائے ذات خود چیزے که شیرین باشد بحر ش طویل مقبوض مثمن ۱۲ [9] و آن عارفے کامل باشد که طهارت قلب او بکمال رسیده باشد و چشم او از دیدن غیر حق پوشیده و دل او از التفات بغیر حق سبحانه تعالی تهی گردیده و مراد از تهی شدن دل از التفات بغیر آنست که شعور بغیر نماند بطریق مزاحمت نه آنکه شعور مطلقاً منتفی گردد زیرا که منفقوط شعور نازیبا باشد و کالبرق الخاطف بگذرد پس معلوم شد که فنائے حقیقی با شعور جمع می شود و اما با مزاحمت و ممانعت جمع نمی شود ۱۲ از نفحات الانس وغیره. ع دمی دانند که آن نقل گران بها از کان دگرست و آن در یگانه رحان دگر اما لیشه آن خارج از وهم و خیال انسان

ونظائر آن می یابد فسانه بنحوه شهوت ست ونظر برین تقدیر برو مباح ست واگر لذتے دیگر[1] که مبدأ حرکت شهوت تواند شد آن میل شهوانی بہیمی ست ونظر بران حرام و دیگر گفته اند که در عشق نفسانی میل بحرکات وکلمات بیشتر می باشد از میل باعضا وتناسب آن چه میل نفس بروحانیات بیشتر ست از جسمانیات وچون سخن در عشق نه ازان قبیل ست که باستطراد[2] داد داهی آن توان داد بدین مقدار اقتصار[3] نموده باصل سخن رجوع افتاد والله ولی العصمة[4] والسداد واما علاج حزن وآن المیست نفسانی که از فقد[5] محبوبی وفوت مطلوبی حاصل شود وسبب آن حرص و طمع است در حصول مشتہیات جسمانی ومستلذات بدنی وتوقع بقای زخارف[6] دنیوی وعلاج آن تامل ست دران که اشخاص عالم کون وفساد قابل ثبات وبقا نیستند چنانچه در علاج خوف مرگ اشارتی بآن رفت وانچه ثابت وباقی تواند بود امور عقلی و سعادت نفسانی ست که از حیطهٔ[7] زمان وحوزهٔ مکان وتصرف[8] اضداد وتطرق[9] فیا متعالیست[10] تا چون یقین کامل باین معنی حاصل شود طمع فاسد وخیال محال را بخود راه نه دهد و دل را در اسباب دنیوی که ظل زائل بل خیال باطل ست نبندد بلکه همه همت بر کمال عقلی وملکات فاضله که باقیات صالحات وسبب اتصال بجوار قدس حضرت ذو الجلال ابد مقصور دارد واز منزل

---

۱ ای لذتے دیگر یابد غیر آن مبدأ ۱۲ ۲ طلب برآمدن وطلب آمدن چیزے کردن درواتی کار از کشف ومنتخب در محاورات بمعنی بالتبع ۱۲ غیاث اللغات ۳ اقتصار کوتاہی کردن وبر یک چیز استادن وباصطلاح اہل معانی کلام قلیل اللفظ کثیر المعنی ۱۲ ۴ وخداست صاحب نگاہداشت از گناه وراستی ودرستی ۱۲ ۵ فقد بالفتح گم کردن فوت بالضم نیست شدن ونماندن چیزے ۱۲ ۶ زخارف بفتح اول وکسر رائے مہملہ آرائشہائے دنیا زراند وده اند وطمع کرده اینے چیزہائے ظاہر آراستہ وباطن خراب ۱۲ از صراح ومنتخب ۷ حیطه بالکسر بمعنی دیوار گرد چیزے برآوردن وبمعنے جائے احاطه کرده شده مستعمل حوزه بالفتح ورائے مہملہ بمعنی ناحیه میان مملکت از کشف وصراح ومنتخب وکنز ۱۲ غیاث اللغات ۸ تصرف دست در کارے کردن ۱۲ ۹ تطرق بر زدن تطرق بمعنی راه یافتن ۱۲ ۱۰ متعالی بمعنی برتر ۱۲ ۱۱ ودر حدیث آمده که اصل جمیع گناه حب دنیا است واز حضرت عثمان[رض] است کسیکه ترک دنیا نمود خداوند تعالی بدوستی خودش بر داشت واز بعض حکماست ہر که دنیا را نشناخت ہرگز غبطش در دل نخواہد یافت ۱۲ کذا فی المنبہات ۱۲ ۱۲ صاحب بزرگی ۱۲ ۱۳ حرمت نظر نه بذاته است ونه از جهت حسن بل ازان حرام است که منجر باشد به فساد وصد صاحب نظر ۱۲

حرص که محل احزان دائمه و آلام متالمه است خلاص یافته بمقام رضا که موطن بهجت حقیقی و سرور دائمی ست پیوندند چنانچه مضمون کریمهٔ اَلَا اِنَّ اَوْلِیَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ[1] اشعار بران می فرماید ابیات[2]

وَمَنْ سَرَّهٗ اَنْ لَا یَرٰی مَا یَسُوْءُهٗ	فَلَا یَتَّخِذْ شَیْئًا یَخَافُ لَهٗ فَقْدًا
جمشید جز حکایت جام از جهان نبرد	زنهار دل مبند بر اسباب دنیوی

و باید نفس خود را بموجود خشنود کند و بآنچه او را نباشد غمگین نشود تا بسرور دائم تواند زیست چنانچه در حدیث ست اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰی بِحِکْمَتِهٖ وَجَلَالِهٖ جَعَلَ الرَّوْحَ وَالْفَرَحَ فِی الرِّضَاءِ[3] وَالْیَقِیْنِ[4] یعنی الله تعالی بحکمت و جلال خود سرور و شادمانی را در رضا و یقین تعبیه[5] فرموده و اگر برو دشوار نماید تامل در احوال طبقات مردم بنماید چه هر یک اگرچه اهل صنائع باشند بمقتضای کُلُّ حِزْبٍ[6] بِمَا لَدَیْهِمْ فَرِحُوْنَ بطور و طریقهٔ خود مسرور اند بلکه دیگر انرا محروم و مرحوم میدانند پس طالب فضیلت باید که درین معنی از اهل جهالت و ضلالت کم نباشد و نظر بر زخارف دنیوی که در دست دیگران باشد ننماید و بفقدان آن ملالت بخود راه ندهد چنانچه حضرت الله تعالی در کلام اعجاز نظام حضرت رسالت پناه را می فرماید وَلَا تَمُدَّنَّ

---

[1] ترجمه اندازه آیه اینکه بدانید بدوستی دوستان خدائے هیچ ترسی نیست برایشان از رسیدن مکاره و شدائد و نیستند ایشان که اندوهناک باشند از فوت مطالب مقاصد در بحر الحقائق آورده که مراد از اولیاء الله آنانند که اعدائے نفوس خود باشند و ایشان عنوان شریعت اند و بران حقیقت ظاهر ایشان باحکام شریعت آراسته و باطن شان بانوار فقر افروخته نظم زخس میدان ازل تاخته ؛ گوئے چوگان ابد باخته ؛ معتکفان حرم کبریا ؛ مشسته ز دل صورت کبر و ریا ؛ راه نوردان شکسته قدم ؛ راز گشایان فروبسته دم ؛ ۱۲ تفسیر حسینی ۱۲ [2] و آنکه خوش کند او را اینکه نه بیند چیزے را که اندوهگین کند او را پس نگیرد چیزے را که خوف کند گم شدن آن چیز را بجز نفس طوبیل مقبوض اشتر مشمن ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور دام فیضه [3] یعنی از ظهور ملائم فرحے و حدوث ناملائم رنجے دامنگیر حال نشود ۱۲ [4] یعنی صورت حاسه حقیقت مجرده که دران عرایان و ساوس مخالفه نباشد ۱۲ [5] در صراح بمعنی آراستن و در منتخب بمعنی پنهان کردن و پوشیدن چیزے را و در خیابان نوشته که تعبیه بمعنی آراستن و بمعنی ساختن چیزے که قدرے غریب نماید ۱۲ از غیاث اللغات۔ [6] هر گروه بچیزے که نزد ایشانست فرحنا کند ۱۲

عَیْنَیْکَ اِلٰی مَا مَتَّعْنَا بِہٖ اَزْوَاجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا لِنَفْتِنَهُمْ فِیْهِ[1] و بطلیموس[2] حکیم گفتہ حریص ہمیشہ درویش باشد واگرچہ ہمہ جہان اورا بود و قنوع[3] توانگر باشد واگرچہ اورا ہیچ نباشد[4] واز آیات منسوخہ قرآنیست لَوْ کَانَ[5] لِابْنِ اٰدَمَ وَادِیَانِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ لَابْتَغٰی اِلَیْهِمَا ثَالِثًا وَّ مَا یَمْلَاُ جَوْفَهٗ اِلَّا التُّرَابُ

فرد

پُری نشود کاسۂ سرہا ز ہوس	ہر کاسہ کہ سرنگوں بود پُر نشود

و کندی دلیل گفتہ بر آنکہ حزن امری ضروری (طبعی) نیست بلکہ حالتیست کہ اختیار را دران مدخل[6] تام ست و آن آنست کہ ہر مطلوبے کہ از کسے قوت شود البتہ جماعتے باشند کہ ازان مطلوب محروم باشند و باوجود آن راضی و فرحان باشند و آین دلیل ست بر آنکہ حزن بر فقدان ضروری نیست و ہر مصیبتی و نا ملائمی کہ بکسے رسد البتہ بعد از مدتی اورا حزن بفرح و بکا بضحک متبدل شود و مثل[7] کسی کہ طمع در بقائے اسباب دنیوی نماید چون کسے ست کہ در ضیافتے حاضر شود و شمامہ[8] درمیان مجلس بنوبت بہرکس سانند و ہر یک لحظہ از رائحہ فائحہ آن تمتع گیرند و چون نوبت باو رسد

ف۱ ترجمہ از آغاز آیہ اینکہ دراز مکن اے محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہر دو چشم خود را بسوے چیزیکہ برخوردار گردانیدہ ایم بدان چیز صنفہا را از کافران زینت زندگانی دنیا تا بیازمائیم ازیشان را دران ۱۲ ف۲ بطلیموس بفتح بائے موحدہ و بفتح لام و تقدیم تحتانی و زر دبیشینہ بہ تقدیم میم نام حکیم یونانی ۱۲ ف۳ قنوع بالفتح بسیار قانع و راضی و بالضم خواستن و نیاز نمودن در سوال و خواری ۱۲ منتخب ف۴ زیراکہ توانگری بدل باشد نہ بمال ۱۲ ف۵ اگر بودی برائے پسر آدم دو بیابان از زر و نقرہ ہر آئینہ خواہش کردی طرف آن ہر دو سوم را و پُر نمی کند شکم او را مگر خاک ۱۲ ف۶ زیراکہ آدمی باختیار خود بنفس خود راہ دادہ بسبب آنکہ در جسمانیات طمع بستہ کہ دائم خواہد بود و چون بقائے جسمانیات محالست آنکس ہمیشہ در الم و حزن باشد ۱۲ اخلاق ناصری ف۷ تا اینجاست قول کندی کہ در وسع الاحزان آوردہ یعنی آن حالت عارضی زوال پذیرد در حالت طبعی عائد شود پس حزن امر طبعی نباشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ف۸ شمامہ بالفتح بوئے خوش کہ بو کردہ شود و بالکسر ہمزہ مطلق مگر بسوئے بوی خوش مستعمل فائحہ بکسر ہمزہ بوئے خوش دہندہ ماخوذ از فوح بمعنی دمیدن بوئے خوش ۱۱ منتخب و غ۔

طمع اختصاص دران کند و خواہد کہ از دست ندہد و چون ازو باز گیرند حسرت و حزن
بخود راہ دہد چہ تمام اسباب دنیا ودائع الٰہی ست کہ بتناوب و تداول بہر یک از طبقات
عباد میرساند و ہر وقت کہ ارادت بے علت متعلق شود باز می گیرد چنانچہ امام شافعی رضی اللہ عنہ

فرمودہ بیت

وَمَا الْمَالُ وَالْأَهْلُوْنَ اِلَّا وَدَائِعُ	وَلَابُدَّ يَوْمًا اَنْ تُرَدَّ الْوَدَائِعُ

و عاقل باید کہ در رد ودیعت خوش دل باشد و حزن و تاسف بخود راہ ندہد و بزرگی
گفتہ کہ اگر دنیا را ہمین عیب بیش نبودی کہ عاریتے است بایستی کہ صاحب ہمت بران
التفات نہ نمودی از سقراط پرسیدند کہ سبب فرط نشاط و قلت حزن تو چیست گفت
آنکہ من دل بر چیزے ننہم کہ چون از من فوت شود اندوہگین شوم اما علاج حسد
و آن ترقب زوال نعمت غیر ست خواہ کہ تملک وصول آن بخود کند یا نہ و این معنے
اگر باعث بران حرص بر وصول آن نعمت باو باشد بمشارکت قوت شہوی تواند
بود و اگر باعث بران مجرد وصول مکروہی بمحسود باشد از رذائل قوت غضبی بود بے مداخلت
قوت شہوی و این مرض بدترین امراض است چہ حاسد بنعمت و خیر دیگران ملول باشد
و ہرگز نعم الٰہی از اہل عالم منقطع نگردد پس حزن و الم حاسد نیز ہرگز انقطاع نیابد و دائم

ف۱ و این کفر نعمت باشد زیرا کہ اقل آن شکر کہ بر معبر واجب ست رد عاریت است بصاحب آن بطیب نفس ۱۲
مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ف۲ بہ نوبت کار کردن تداول از یکدیگر دست بدست فرا گرفتن و بہ نوبت از یکدیگر
گرفتن ۱۲ منتخب و غیاث اللغات ف۳ دنیستال واو لادیگر اما نہا دضرور است روزی اینکہ باز گرفتہ شود
اما نہا بحر ش طویل عروض و ضرب مقبوض ۱۲ ف۴ باید دانست کہ دنیا را در واقع عیوب متعدد ست کہ یکے
از ان عاریتی بود نست پس تقریر بدعلے قول بزرگ ہم برین نہج باشد کہ اگر جز ین عیب دنیا را عیبے دیگر نمی بود و ہمین یک عیب
در ان بودی پس این عیب آنقدر سزاوار بے التفاتی ست کہ صاحب ہمت التفات بدنیا نمی کرد بوجہ ہمین یک عیب پس مقصود این قول
آنکہ چون باوصف این عیب دیگر عیوب ہم دارد پس زیادہ تر قابل عدم التفات ست ۱۲ موجد مرحوم ف۵ بقول شیخ سعدی چہ خوش
سہ چہ باید بستن اندر چیز و کس دل کہ دل برداشتن کاریست مشکل ف۶ در اخلاق ناصری ست کہ رذیلت حسد از جہل و
حرص حاصل ست اگر بنظر امعان دیدہ شود لکن ۱۲ امراض کہ تحت قوت دو فع و جدیست جہل دران مدخل تام دارد پس غایت جہل
البتہ در رذیلت حسد البتہ ترجیح بلا مرجح خواہد شد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمہ اللہ تعالیٰ۔

حدیث ست اَلْحَسَدُ یَاْکُلُ الْحَسَنَاتِ کَمَا تَاْکُلُ النَّارُ الْحَطَبَ یعنی آتش حسد خرمن حسنات را
می سوزاند همچنانکه آتش هیزم را می سوزاند و بدترین انواع حسد آنست که در میان علما
می باشد چه امور دنیاوی چون بواسطهٔ ضیق[۵۱] مجال محل تزاحم ست گاه باشد که وصول
نعمتے بکسے بے زوال از دیگرے متصور نشود بخلاف علم که ازین شائبه[۵۲] منزه است چه دران
مزاحمت[۵۳] نیست و بانفاق[۵۴] وصرف زوال و نقصان بآن راه نیابد و فی الواقع حسد
این طائفه هم راجع باسباب دنیوی می شود و علاج حسد قریب بعلاج حزن و غضب
باشد و اما غبطت آنست که رغبت کند در آنکه مثل آن نعمت که دیگری را باشد او را حاصل
شود بے تمنی زوال نعمت غیر و آن اگر در امور دنیوی باشد زائد بر قدر کفاف
و مصلحت مذموم[۵۵] باشد و بقدر کفاف[۵۶] و صلاح محمود و در امور اخروی و فضائل
نفسانی مطلقاً محمود[۵۷] و چون فطن[۵۸] لبیب درین مباحث تامل نماید بمعاونت آن
بر معالجات دیگر امراض قادر آید مثلاً در علاج کذب ملاحظه کند که غرض
از نطق اعلام غیرست بآنچه در ضمیر اوست و کذب منافی این غرض ست

---

۵۱ ضیق بالکسر تنگی مجال بفتح و جیم معجمه جائے جولان کردن که میدان باشد و مصدر میمی بمعنی جولان و مجازاً بمعنی قدرت و طاقت مستعمل، تزاحم بمعنی انبوهی و انبوه کردن ۱۲ کنز و غ ۵۲ شائبه بکسر حرف سوم که همزه است بمعنی آمیزش چیزی بد در چیزی بهتر و آلودگی منزه پاک گردانیده شده ۱۲ کذا فی الصراح ۵۳ مزاحمت بفتح حائے مهمله تنگی نمودن بر کسی انفاق بالکسر روزی دادن و خرج کردن ۱۲ غ ۵۴ چه یک مسئله را اگر هزار کس تعلیم کنند از دیگران چیزے ناقص نگردد و از انفاق و تعلیم دادن زیاده شود و موجب لذت و منفعت گردد پس حسد درین باب از کمال جهل باشد ۱۲ از اخلاق ناصری ۵۵ و قبح آن در مقام افراط شهوت به تفصیل تمام سمت تحریر پذیرفته ۱۲ ۵۶ کفاف بفتح اندازه و آن قدر معاش که کفایت کند و مستغنی سازد از طلب و آن روزی و معاش و خرج روزمره باشد ۱۲ از منتخب ۵۷ زیراکه آن ثابت و باقیست و سبب ترقی مدارج عالیه ۱۲ ۵۸ بهر سه حرکت بفتح و بفتحتین و بضمتین زیرک شدن و زیرکی و با لفتح و کسر طا زیرک و دانا و بر وزن عدل و عضد نیز آمده همچنین فاطن و فطین و فطون با لفتح فطن بالضم جمع لبیب عاقل ۱۲ ام

پس صرف نطق دران وضع الشیٔ غیر موضعه باشد که ظلم عبارت ازانست و باعث
بران حرص مالی یا جاهی باشد و رذالت حرص معلوم ست و برین قیاس سائر رذائل

لامع دوم در تدبیر منزل و در وے شش لمعه است

لمعهٔ اول در سبب احتیاج بمنزل چون انسان در بقائے شخص بغذا محتاج است
و غذائے انسانی بے تدبیر صناعی چون کشتن و درودن و خرد کردن و پاک کردن و
سرشتن و پختن مهیا نمی شود و تمهید این اسباب جز بمعاونت و مشارکت صورت نبندد
بخلاف غذائے دیگر حیوانات که طبیعی ست و صناعت را دران مدخل نیست و چون
تهیهٔ آن مقدار غذا که ضرورت هر روز باشد روز بروز متعذر ست پس احتیاج بادخار
اسباب معاش و حفظ آن از دیگر ابنائے نوع حاصل باشد و محافظت بے مکانی که
غذا و قوت را دران حفظ توان کرد و دست تغلب ظالمان ازان کوتاه باشد میسر نیست
پس بمنازل احتیاج باشد و چون شخص را ترتیب صناعی که در تحصیل غذا ضرورست
احتیاج باشد پس البته او را معاونی باید که در وقت غیبت و اشتغال او بامور
ضروری اقامت در منزل نماید و بنیابت او بحفظ اغذیه و اقوات مشغول گردد و این

ف۱ نهادن چیز در غیر محل آن ۱۲ ف۲ غذا بالکسر خوردنی که بدان نشو و نمائے تن و قوام بدن ست و بچهلے گوسفند و بز و
بدین معنی جمع غذی بر وزن غنی ست ۱۲ منتخب ف۳ صناعی منسوب به صناعت است پیشه و هنر یعنے بدون ساختن و برداختن
و افعال اختیاریه وجود نگیرد ۱۲ ف۴ تمهید گسترانیدن و هموار و نیکو کردن کار معاونت بفتح واو یاری کردن مشارکت
باهم انبازی کردن ۱۲ غ وم ف۵ بے ساخته و پرداخته مخلوق شده بمجرد حرکت ارادی بدست می آید و حاجت تهیهٔ
اسباب آن نمی باشد ۱۲ ف۶ بلکه مادهٔ آن را در بعض ایام سال حاصل کنند و هر روز بقدر حاجت بر وجهی خاص ترتیب دهند و صورت
جدیده از ترکیبش بوجود آید و صلاحیت غذائیت دران پیدا شود ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی ف۷ ادخار بکسر اول و ذال
معجمه مصدر باب افعال بمعنی ذخیره نهادن و ذخیره کردن معاش زندگانی کردن و آنچه بدان زندگانی کنند ۱۲ کذا فی غیاث اللغات -
ف۸ میسر بضم میم و فتح یائے تحتانی و تشدید سین مهمله آسان کرده شده ۱۲ ف۹ ترتیب راست کردن در جا
هر چیز و گذاشتن هر چیز در مرتبه خود ۱۲

حاجت نظر بحال شخص ست و نظر بحال[۵۱] نوع لابدست ازینکه بازدواج او توالد و تناسل[۵۲] حاصل شود پس حکمت الٰهی مقتضی آن باشد که بتناکح هم امر منزل مضبوط ماند و هم امر تناسل منتظم شود و چون فرزند حاصل شود تدبیر او بر وجه لائق واجب باشد چون جمع یعنی مرد و زن و فرزند مجتمع شوند هر آئنه مراعات مصالح[۵۳] ایشان بدون معاون دشوار باشد پس احتیاج باعوان خدم باشد و بدین جماعت که ارکان[۵۴] منزل اند انتظام معاش صورت بندد مثل پدر[۵۵] و مادر و فرزند و خادم و قوت و چون نظام هر کثرتی بوحدتی[۵۶] تالیفی منوط ست نظام منزل نیز بتدبیر صناعی که بموجب رابطهٔ الفت باشد مربوط تواند بود و از اشخاص مذکوره پدر باین تدبیر اولی ست پس ریاست[۵۷] منزل و سیاست اهل آن مفوض باو باشد و مدبر را بانواع تدبیرات صائبه از ترغیب و ترهیب و وعد و وعید و تکلیف و رفق[۵۸] و مدارا و لطف و عنف قیام[۵۹] بسیاست باید نمود تا هر یک از انچه در تحت تدبیر اوست بکمال لائق رسد و از اختلال ایمن باشد و مراد از منزل درین مقام نه خانه ایست که از خشت و گل و سنگ و چوب باشد

۵۱ یعنی چنانکه در بقائے شخص باغذیه و اطعمه احتیاج هست در بقائے نوع حاجت نکاح ست پس نکاح سبب اصل وجود باشد و اغذیه و اطعمه سبب بقائے وجود ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ۵۲ تناسل از یکدیگر زادن ۱۲ ۵۳ مصالح چیزها که بدان اصلاح چیزها کنند ضد مفاسد معاون بمعنی یاری کننده اعوان یاران و یاوران خدم بفتحتین چاکران و غلامان ۱۲ ۵۴ جمع رکن که بمعنے جانب اعظم است و در مراد رکن بمعنی چیزے که قوی تر باشد ۱۲ ۵۵ پس ازینجا معلوم شد که ارکان منزل پنج است پدر و مادر و فرزند و خادم و قوت عفت مرحوم ۵۶ و آن وحدتیست که از سازگاری و پیوستگی دادن دو چیز یا چند چیز مختلف باهمدیگر حاصل آید ۱۲ ۵۷ ریاست بکسر رائے مهمله مهتری سیاست بالکسر پاس داشتن ملک و حکم راندن بر رعیت ترغیب در رغبت و خواهش انداختن کسے را ترهیب ترسانیدن وعد بالفتح نوید دادن و این در خیر مستعمل شود چنانکه ایعاد و وعید در شر ۱۲ از منتخب وغیره ۵۸ رفق بالکسر نرمی کردن و نرمی و لطف و انچه بدان استعانت گیرند و بالفتح نفع رسانیدن مدارا بدر عربی بتائے فوقانیه مستعمل ست و فارسیان بدون تا استعمال نمایند بمعنی رعایت کردن و آشتی نمودن عنف بهر سه حرکت و مشهور از ان ضمه ست بمعنی درشتی خلاف رفق ۱۲ کذا فی منتخب اللغات ۵۹ چنانکه شیخ سعدی علیه الرحمه میفرماید - درشتی و نرمی بهم در به است ؛ چو رگزن که جراح و مرهم نه است :

بلکه مراد تالیفی[1] مخصوص ست که میان شوهر و زن و والد و مولود و خادم و مخدوم و متمول
و مال واقع شود خواه در مسکن چوب و سنگ سکون نمایند و خواه در خیمه و خرگاه[2] و خواه در
سایهٔ درخت و مغارات[3] و تکلم در تدبیر منزل معرفت طریق سیاست احوال این طائفه
باشد بر وجهی که از خلل ایمن تواند بود و چون احتیاج باین اجتماع عموم خلائق راست
پس همه را تحصیل این علم باید نمود و حاصل کلیهٔ تدبیر منزل آنکه مدبر نظر کند در احوال ارکان[4]
منزل و هر یک را در محل خود بدارد و اگر در یکی خللی واقع شود اصلاح کند و همچنانکه
طبیب قطع عضوی از برای مصلحت عضو اشرف جائز بل واجب می دارد در تدبیر
منزل نیز رکن اخس را فدای رکن اشرف باید داشت و اگرچه خصوصیت منزل درین فن
ملحوظ نیست چنانکه اشارتی بآن رفت حکما اشارتی بتدبیر اشرف انواع منازل
که بناست نموده اند و گفته اند افضل مساکن[5] آنست که محکم باشد و سقف آن بارتفاع
مائل و درهای آن واسع و مقام لائق هر فصلی[6] و موسمی در آن معد[7] باشد و احتیاطی که
در دفع غرق و حرق و نقب[8] و تعرض هوام[9] و سرقه باید در آن مرعی بود و در حدیث
ست که بنا باید که ارتفاع آن زیاده از شش گز نباشد و چون از شش گز زیاده

---

۱ تالیف باهم سازگاری ۱۲ ۲ خرگاه بفتح خائے معجمه بمعنی جائے خوشی زیرا که خر بکسر بزبان پهلوی خوشی و استعمالش
در خیمه بهمین مناسبت شده که خیمه هم جائے خوشی ست و در برهان ست که خرگاه مرکب از خر بفتح بمعنی کلان و گاه بمعنی خیمه پس
بمعنی خیمهٔ کلان باشد و تحقیق همین ست مگر کسر خا جهت کراهت اشتراک لفظی ست میان خر بفتح بمعنی حمار ۱۲ ملخص از غیاث
۳ جمع معارة بالفتح غارهائے که در کوه باشند ۱۲ ۴ از ارکان مراد همانست که سابق ذکر کرده شد ۱۲ ۵ جمع مسکن صیغهٔ
ظرف بکسر کاف خلاف قیاس و بعضے بفتح کاف گفته بمعنی جائے سکونت ۱۲ ۶ فصل بالفتح موسمی از چهار موسم سال موسم
بفتح میم و کسر سین مهمله هنگام چیزے و بفتح سین غلط ۱۲ غیاث ۷ معد بضم میم و فتح عین مهمله بمعنی آماده کرده شده ۱۲ ۸
نقب بالفتح راه در کوه و سوراخ کردن دیوار و غیر آن و بفتحتین تنگ شدن راه و سوده شدن سم ستور و دریدن موزه
۱۲ منتخب ۹ هوام بفتحتین و تشدید میم بمعنی حشرات الارض مثل مار و کژدم و راسو و موش و هر خزنده و گزنده و این جمع
هامه است ۱۲

بلند کنند ملکی ندا کند الی این یا اسرف المسرفین یعنی تا کجا عمارت را بلند خواهی کرد اے
فرشتہ ۱۲
مسرف‌ترین متغلیان و ملاحظہ حال ہمسایہ باید کرد چہ ہمسایۂ بد شرعاً و عقلاً موجب
بسے فساد می شود و افلاطون در کوی زرگران جائے گرفتہ بود چون از حکمت آن
سوال کردند گفت از آنجہت کہ در وقتیکہ خواب غلبہ کند و از مطالعہ و تامل باز دارد
و بآواز مطرقہ ایشان بیدار شوم **لمعۂ دوم** در سیاست اقوات و اموال چون معلوم
گشت کہ انسان را احتیاج بادخار اقوات و ارزاق حاصل ست پس احتیاط
آنست کہ از اجناس مختلفہ ذخیرہ کند تا اگر بعضے اجناس در معرض تلف آید
بعضے بماند و بجہت ضرورت معاملات بدینار کہ حافظ عدالت و ناموس اصغر
ست احتیاج ست و بنابر عزت و نفاست و رزانت جوہر و متانت ترکیب
اند کے از و با بسیارے اجناس مقاومت کند و بدین سبب احتیاج بنقل اقوات
از مساکن بمساکن بعیدہ نباشد و اگر دینار بنودی مشقت نقل ضروریات
برابرے ۱۲
ببلاد بعیدہ تحمل بایستی نمود و نظر در حال مال یا باعتبار دخل باشد یا باعتبار حفظ
یا باعتبار خرج اما دخل بر دو قسم یکے آنکہ ہا سابالی شود کہ بتدبیر شخص منوط باشد چون

ف۱ مسرف آنکہ بے اندازہ خرج کند متغلی از حد در گذرندہ ۱۲ ف۲ مطرقہ بکسر و فتح رائے مہملہ چوبیکہ بآن پنبہ و پشم زنند تا دانہ شود و تنک و چکش آہنگران و نعل بندان ۱۲ منتخب اللغات ف۳ سیاست پاس داشتن اقوات خوردنیہا اموال جمع مال بمعنی زر و خواستہ ۱۲ ف۴ جمع رزق بالکسر بمعنی روزے در سوم و باران و آنچہ بدان نفع گرفتہ شود و رزق بالفتح روزی دادن ۱۲ ف۵ ذخیرہ بالفتح آنچہ نگاہ داشتہ شود معرض جائے عرض و پیدا شدن تلف بفتحتین ہلاک شدن ۱۲ کذا فی منتخب اللغات ف۶ معروف ست در اصل دنار بودہ بتشدید نون زیرا کہ جمع آن دنانیر آمدہ ۱۲ ف۷ اے نگاہ دارندہ حد و عدالت و ناموس اصغر از انجہت کہ اجرائے اکثر احکام شریعت بدان منوط و مربوط است و شرع را ناموس اکبر گویند زیرا کہ ناموس در لغت حکما تدبیر سیاست ست ۱۲ ف۸ یعنی درخشش از ہمہ فلزات گرانست و رزانت گرانباری جوہر معرب گوہر ست ۱۲ ف۹ ظاہر ست کہ از تغالیب روزگار و تعاریف لیل و نہار ترکیبش زر نیز دو عناصر ش انحلال نہ پذیرد ۱۲ ف۱۰ اے در حال مال نظر نسبۂ اعتبار باشد کہ مذکور ست ۱۲ ف۱۱ در آمدن چیزہا نقیض خرج ۱۲

صناعات دوم آنکه اختیار را در ان دخل نباشد چون مواریث و عطایا و اصول مکاسب
سه چیز است چنانچه بعضی ائمه دین گفته اند زراعت و تجارت و صناعت و امام
شافعی رضی الله عنه بر انست که تجارت بهترین هر سه است و ما وردی از اصحاب شافعی
گفته که زراعت بهتر ست و بعضے علمائے متأخر گفته که چون درین زمانه اموال بیشتر مشتبه
است و دروغ بر مردم غالب تجارت از احتیاط دور باشد و زراعت احوط باشد و چون
در زمان امام شافعی اموال حلال شائع بوده و امانت و دیانت بیشتر ازین جهت
حکم برجحان تجارت فرموده و حکما گفته اند که بر تجارت اعتماد نباید کرد چه شرط آن مایه
است و آن در معرض زوالست و در کسب از سه چیز احتراز باید کرد یکے جور چنانچه به تقلب
یا به تفاوت وزن و کیل چیزے بر بندد دوم عار چون مسخرگی و هزل و استهزا و انچه مودی
بمذلت باشد سوم دنائت چون کناسی و دباغی با تمکن از صناعات شریفه و صناعات
بعضے ضروری بود مانند زراعت و بعضے غیر ضروری چون زرگری و نقاشی و علی الجمله
صناعات سه نوع است شریف و خسیس و متوسط شریف آنست که تعلق بقوت
نفسانی داشته باشد و آن صناعات احرار و ارباب مروت باشد و معظم آن سه نوع است

ف۱ که رعایت آداب کسب ازان ساقط است مواریث جمع میراث از مرده باقیمانده عطایا جمع عطیه بخششها ۱۲ ف۲ فرو گیرنده تر ۱۲ ف۳ و صناعت البته اعتماد را شاید که اکثر این آفت بران دست نیابد ۱۲ له مدظله ف۴ بهر سه حرکت داد و ورے میان دو چیز و دور شدن اند یکه بگرد بمعنی عیب نیز آمده ۱۲ ف۵ و افتراء و بهتان و دزدی و گواهی دروغ و قمار و امداد ظلمه در ظلم و انواع حیل و فریب که در تحت جور ست و قبحش عقلاً و نقلاً ظاهر ۱۲ ف۶ زیرا که این همه از رذائل هستند و اکتساب رذائل هم رذیله است پس رخصت بدان چگونه باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ف۷ کناسے خاکروبی و دباغی پوست پیرائیدگی درین هر دو لفظ یائے مصدری ست نه نسبتی همچو قاتلی و مقتولی و سطر بسوی مقری و غیره ۱۲ ف۸ اے احتراز از قسم سوم بخلاف قسم اول و دوم که اجتناب ازان در هر حال واجبست ۱۲ ف۹ یعنی محتاج الیه همه بنی نوع که احدے را ازان گزیر نباشد و بدون آن ضرر عام منصور بود ۱۲ ف۱۰ و انچه در زراعت بدان احتیاج افتد ۱۲

یکی آنکه تعلق بجوهر عقل وارد چون صنعت وزارت دوم آنکه بادب وفضل تعلق وارد چون
کتابت وبلاغت و نجوم و طب و استیفا و مساحت سوم آنکه تعلق بقوت و شجاعت
وارد چون سواری وضبط ثغور و دفع اعدا وصناعات خسیسه هم سه نوع ست یکی آنکه
منافی مصلحت عامه مردم باشد چون احتکار و سحر و قیادت و اینها صناعات اشقیا
است دوم آنکه منافی فضیلت نفسانی باشد چون مسخرگی و مطربی و مقامری و این صناعات
سفهاست سوم آنکه مقتضی تنفر طبع باشد چون حجامی و دباغی و کناسی و اینها صناعت
فرومایگان واخساست وچون احکام طبع را نزد عقل رواجی نیست صنف اخیر عند العقل
قبیح نیست بلکه البته جهت انتظام امور معاش باید که جمعی بآن مشغول باشند بخلاف دو صنف
اول که نزد عقل قبیح ست و هر کسیکه بصناعت موسوم ست باید که دران صناعت تقدم
وکمال طلبد و بدنائت همت راضی نشود و بداند که هیچ زینت در دنیا نیکوتر از روی
وفراخ نیست وبهترین اسباب آن صناعتیست که بعد از اشتمال بر عدالت بعفت
ومروت نزدیک باشد و هر مال که بغصب و مکابره و عار و دنائت بدست آید اگرچه بسیار

---

۱ زیرا که دران اندیشهای نیک در ضبط مصالح امور مردم صواب باشد و آن خاص متعلق بعقل ست ۱۲ ۲ بلاغت آوردن کلام مطابق
بمقتضای مقام بشرط فصاحت ۱۲ ۳ و آن علم ست که دانسته می شود ازان احوال شمس و قمر وغیره ۱۲ نجوم و مراد اول احوال آثار صادره آنهاست
در عالم سفلی ۱۲ کشاف اصطلاحات الفنون ۴ در اصطلاح علم ست بقواعد که دانسته می شود ازان احوال بدن انسان جهت صحت و مرض ۱۲
کشاف اصطلاحات الفنون ۵ استیفا تمام فراگرفتن و مستوفی سر دفتر اهل دیوان ۱۲ از غ پس استیفا عبارت از محاسبی بود ۱۲ موجد
۶ علمیکه دانسته شود ازان مقادیر خطوط و سطوح اجسام ۱۲ ۷ احتکار بکسر اول غله بنیت گرانی جمع کردن تا به نفع فروخته شود ۱۲ ۸
وآن علمست که بدان حاصل می شود ملکهٔ نفسانیه که قادر می شود بسبب آن بر افعال غریبه باسباب خفیه ۱۲ کشاف اصطلاحات الفنون ۹
از حضرت عمر فاروق رض ست که وزیر شیطان [illegible] منجمله آنها صاحب دو سرود ست ۱۲ ۱۰ ای آنچه عقلاً ضروری نه و واجب لاختیار رهست اگر طبیعه
انسان تنفر کند تاهم نزد عقل تحمیل ایشان ضروری باشد ۱۲ موجد سترالله عیوبه ۱۱ زیرا که دران مصالح انام ست و محتاج الیه خاص و عام ۱۲ ۱۲
زیرا که باوجود منافات مصلحت عامه مردم و منافات فضیلت نفسانی ضرورتی و منفعتی بآن منحصر نیست ۱۲ موجد سترالله عیوبه ۱۳ زیرا که در
کلام ملک علام است المال والبنون زینة الحیوة الدنیا یعنی مال واولاد باعث رونق زندگانی این جهانست ۱۲ ۱۴ ای روزی فراخ
را سبب بهتر از صناعت نیست که هرگز از نیست نشود خواه در وطن خواه در غربت ۱۲ ۱۵ غصب بالفتح بستم گرفتن چیزی را از کسی و قهر
کردن بر کسی مکابره بزرگی خود بر کسی ثابت کردن و غلبه در جنگ کردن با کسی ۱۲ غ

نماید ناقص و بی برکت باشد شرعاً و عقلاً اجتناب از آن واجب باشد و هرچه بکسب جمیل حاصل شود اگرچه قلیل باشد میمون و با برکت بود و رعایت اعتدال در بذل مال و خرج آن به اسراف و تقتیر و ریا و مباهات باید نمود و باید که خرج کمتر از دخل باشد و ملاحظه اوقات ضروری مانند ایام قحط و نکبات و امراض باید کرد و اولی آنکه بعضی اموال نقود و اثمان باشد و بعضی اجناس و امتعه و بعضی املاک و ضیاع و مواشی تا اگر در یکی خللی واقع شود از دیگری جبر آن حاصل گردد و مصارف مال سه نوع است یکی آنکه بحکم الهی و وضع شریعت باید داد چون زکوة و صدقات و نذر دوم آنکه بطریق سخاوت و ایثار و اکرام دهند چون هدایا و مبرات سوم آنچه از روی ضرورت بجهت جلب نفع یا دفع ضرر باید داد اول چون تحف که بجهت انجاح مهمات و قضای مطالب پیش سلاطین برند و انفاق در وجوه مآکل و مشارب و ملابس اهل منزل دوم چون بذل مال بر ظلمه و سفها از جهت صیانت مال و عرض در نوع اول چهار چیز رعایت باید کرد یکی آنکه انچه دهد بفرط رغبت و طیب خاطر دهد و اصلا بر آن نه در ظاهر نه در باطن متلهف باشد چه غایت سخافت بود که الله تعالی از خزانه کرم خود نعمتی بیکی از بندگان ارزانی فرماید و او را امر کند که محقری از آن در راه او صرف نماید و او را آن بر خاطر گران آید دیگر

ف ۱ اسراف بالکسر زیاده از حاجت خرج کردن تقتیر تنگی کردن در نفقه عیال مباهات تفاخر نمودن ۱۲ ف ۲ جمع نکبت بمعنی خواری و تنگی و درماندگی ۱۲ ف ۳ بالکسر جمع ضیعه بالفتح بمعنی آب و زمین که در آن غله شود و تجارت و حرفت و پیشه ۱۲ منتخب اللغات ف ۴ جمع ماشیه بمعنی ستور بسیار راه رونده و اطلاق این لفظ بر مطلق چهار پایهائی بارکش نمایند ۱۲ غیاث ف ۵ بفتح جیم معجمه و سکون بای موحده شکسته را بستن و نیکو کردن حال کسی را ۱۲ از غ ف ۶ چهلم حصه از مال که بعد از سالی در راه خدا دهند و اقل درجه آن مال دو صد درهم که شصت و پنج روپیه این دیار می شود ۱۲ ف ۷ جمع صدقه بفتحتین انچه براه خدا بفقرا دهند ۱۲ ف ۸ بفتح نون و سکون ذال معجمه انچه بر خود واجب گردانند بادای آن و آنچه بوقت ملاقات امرا و سلاطین گذرانند ۱۲ ف ۹ بکسر برگزیدن یعنی منفعت غیر را بر مصلحت خویش مقدم داشتن ۱۲ ف ۱۰ صیانت بکسر اول نگاهداشتن و نگهبانی عرض بالکسر بمعنی ناموس و آبرو و بدن و جسد ۱۲ غ

آنکه خالصاً لوجه الله صرف کند و اصلاً اغراض دیگر مشوب[51] نگرداند تا موجب بطلان و احباط
آن نه شود سوم آنکه معظم[52] آن بدرویشان نهفته[53] حال دهد که حق تعالی در شان ایشان
می فرماید یَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِیَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ[54] چهارم آنکه تا تواند پنهان صدقه کند چه
افشا مظنه رعونت[55] و وضع منت[56] ست و شاید که سبب انکسار خاطر مستحق گردد[57] و
در حدیث نبوی ست که صدقه نهفته غضب حق تعالی را باز می نشاند (شکسته شدن ۱۲) و در حدیث
دیگر آنکه بهترین صدقات آنست که بدست راست بدهد چنانچه دست چپ را خبر
نبود و حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم فرموده که چون حضرت حق تعالی زمین
را بیافرید در اضطراب آمد و قرار نمیگرفت پس کوه را بیافرید و زمین را بآن قرار داد
ملائک ازین معنی تعجب فرمودند و سوال کردند که بار خدایا هیچ مخلوقی از کوه سخت
تر باشد فرمود که بلے آتش دیگر پرسیدند که از آتش سخت تر هست فرمود که بلے
آب دیگر گفتند از آب سخت تر باشد فرمود که بلے باد گفتند از باد سخت تر باشد فرمود
که بلے صدقه پنهانی که بنی آدم کند چنانچه بدست راست دهد و دست چپ ازان خبر [58]
نباشد چه تاثیر آن از همه چیز بیش ست زیرا که بلاے مبرم را دفع می کند و در صنف دوم

[51] مشوب بفتح میم و ضم شین معجمه و سکون بائے موحده بروزن مقول آمیخته شده و مخلوط احباط بالکسر باطل کردن ۱۲ از غ و منتخب اللغات [52] اے بهترین آن مال که بحکم الهی و وضع شریعت می دهد ۱۲ [53] اضافت توصیفی یعنی درویشانیکه موصوفند بضعف کرزک سوالست و ترک اموال شان جهت شفقت و مرحمت نسبت خلق باشد که ناگاه مردم بد سوال نه کنند و از دستگاری بازمانند ۱۲ [54] می پندارد ایشان را مرد نادان و بے خبر از حال ایشان توانگر انند بسبب بازایستادن از سوال و استغنا ان فن ۲ تفسیر حسینی [55] رعونت بفتحتین سرکشی و خویشتن آراستن ۱۲ [56] و منت باعث ابطال صدقات باشد ۱۲ [57] دوم در حدیث شریف آمده اَلصَّدَقَةُ تُطْفِیُ الْخَطِیْئَةَ کَمَا یُطْفِیُ الْمَاءُ النَّارَ ۱۲ [58] و این همه باعث ضیعان ثواب و حبط عمل ست زیراکه در قرآنست لَا تُبْطِلُوْا صَدَقَاتِکُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰی یعنی باطل مکنید صدقات خود را بمنت داشتن و رنجانیدن ۱۲ [59] رعایت درین باب آنست که آن شخص را که داده است هم اطلاع نشود ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی۔

پنجم سه شرط را رعایت باید کرد اول تعجیل چه بعد از انتظار شاید که لذت آن با الم انتظار برابر یا کمتر باشد دوم کتمان که از غوائل ظهور ایمن باشد سوم آنکه آنرا حقیر شمرد و اگرچه بسیار باشد چه این شیوهٔ اهل مروت و علو همت ست چهارم مواصلت و پی در پی عطا کردن چه طول عهد موجب فراموشی ست و سبب اضاعت انعامات سابقه پنجم وضع در موضع لائق تا از قبیل تخم در شوره زار کشتن نباشد چنانچه گفته اند بیت

	ووضع الندی فی موضع السیف بالعلی		مضر کوضع السیف فی موضع الندی	

و در صنف سوم سه چیز رعایت باید نمود اول اعتدال لیکن در انچه برای دفع ضرر باشد احتیاط آنست که میل بزیادتی کند بقدر آنکه از ضرر نفس و مال و عرض ایمن گردد چه انصاف و عدالت در اکثر طباع مفقود است و طمع و حرص و حسد و بغض در نفوس مرکوز بس بنای اتفاق بر قواعد عرف عامهٔ ناس نهادن بسلامت غرض نزدیکتر ست از بنا بر سیرت خواص و میل اکثر ناس بر تبذیر ست **لمعهٔ سوم** در سیاست اهل باید که غرض اصلی و مقصود کلی در تاهل حفظ نفس از وقوع در فساد و طلب نسل و حفظ مال باشد

ف۱ زیراکه الم انتظار را از الم مرگ زیاده تر گفته اند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی ف۲ کتمان بالکسر پوشیدگی غوائل بمعنی سختیها و بدیها و بلاها جمع غائله ۱۲ ف۳ بالعلی ظرف متعلق به مضر یعنی نهادن بخشش در محل شمشیر ضرر کننده است برای لاترین رتبه ضرر مثل نهادن شمشیر در محل بخشش از طویل ثمن عروض و ضرب مقبوض ۱۲ از رحمه الله تعالی ف۴ باعتبار نسخهٔ متن که مصنف رحمه الله درین صنف سوم برعایت سه چیز امر کرده و یکی از ان سه اینجا مذکور ست و دو از ان در هیچ یکی در نسخ موجود یافته نمی شود خدا داند که سهواً از یاد جناب مصنف رفته یا ناقلین از غلطی آنرا از اصل مسوده نقل بر نداشته و شاید که دوم از ان سه تعجیل در ادای مال باشد و سوم از ان آنرا حقیر شمردن ۱۲ مولوی عبد الغفور رح ف۵ بلکه انسب این ست که در انچه برای جلب نفع باشد چون نفقهٔ عیال هم شرط اعتدال من کل الوجوه مرعی ندارد که بطعن عوام گرفتار نه شود ۱۲ ف۶ تبذیر پراگنده کردن و پریشان ساختن و بی اندازه خرج کردن ۱۲ منتخب ف۷ فوائد تاهل بسیار ست لذا اجمالاً اینکه فرموده رسول خدا صلوات الله علیه و آله و هر که نکاح کرد یک نیمهٔ دین خویش در حصار کرد زیراکه بغرض اگر کسی فرج را نگاه دارد مشکل ست که چشم و دل را از وساوس پردازد ۱۲ ف۸ زیراکه در حدیث آمده نکاح کنید و فرزند آرید پس فخر خواهم کرد روز قیامت بزیادتی امت خود بر دیگران و هم در خبر است که از جمله خیراتی که ثواب آن منقطع نمی شود یکی فرزند ست که دعای او پس از مرگ پدر پیوسته باشد و به پدر میرسد ۱۲

نه داعیهٔ[1] شهوت[2] و دیگر اغراض و بهترین زنان[3] آنست که بعقل و دیانت و عفت[4] و فطانت و حیا و رقت قلب و ادب و ایثار رضای[5] شوهر و وقار متحلی باشد و عقیم[6] نباشد بلکه ولود باشد و معرفت این حال اگر بکر باشد آن تواند بود که از قبیلهٔ باشد که اناث ایشان عقیم نباشند و اگر ثیب باشد بآنکه او را فرزند شده باشد و آزاد از کنیزک بهتر چه مشتمل بر حصول اتباع[7] و استظهار باقارب و استمالت اعدا و معاونت در امور معاش و احتراز از دنائت نسب و لادت است و بکر[8] از غیر بکر اولی چه قبول ادب و انقیاد شوهر درو بیشتر متصور است و اگر با وجود این خصائل بنسب و ثروت و جمال متحلی[9] باشد غایت کمال تواند بود فاما درین سه خصلت خطری چند هست ازین جهت رعایت احتیاط دران باید نمود چه سبب نسب عجب است و چون زنان بنقصان عقل موسوم[10] اند بدان واسطه از انقیاد شوهر الفت[11] نمایند بلکه وقت باشد که شوهر را بمنزلهٔ خادم دانند و موجب انتکاس[12] امر و انعکاس حال و اختلال مآل گردد و در مال و جمال نیز همین غائله هست و جمال بفسادی دیگر مخصوص است چه زن جمیله را غب بسیار باشد و عقل که مانع

ف۱ زیراکه نکاح در حقیقت تشبه است بتوجه حضرت باری عز اسمه بخلقت حضرت آدم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام در خلافت پس باید که از حظوظ نفسانی بالکلیه بری باشد تا بصواب اقرب و ادنی بود ۱۲ الفصوص ف۲ و شهوت را برای این آفریده اند که موکل و متقاضی باشد زیرا که سالکان راه دین در وجود آیند و راه دین بنمایند که آفرینش خلق برای دین ست ۱۲ ف۳ مثل جمال و مال در خبر است هر که زنی را برای حسن و جمال خواهد از هر دو محروم ماند و چون از برای دین خواهد مال و جمال خود حاصل آید و حاصل اینکه مقصود بالذات دین باشد ۱۲ ف۴ عفت بالکسر و تشدید فا پرهیزگاری و پارسا شدن فطانت بالفتح زیرک شدن حیا بهمزه شرم داشتن رقت بالکسر و تشدید قاف تنگ شدن چیزی و مهربان شدن ۱۲ منتخب ف۵ یعنی رضای شوهر سوای فرائض مکتوبه بر همه چیز برگزینید ۱۲ ف۶ زیراکه در حدیث از نکاح زن عقیم نهی آمده و فرموده که زن کنیزکی که زاینده بود بهتر از نیکوئی که عقیم بود و دیگر نیست که حصیری که در خانه افگنده باشد به از عقیم ازین هم معلوم می شود که نکاح برای شهوت نیست ۱۲ کیمیای سعادت ف۷ اتباع بالکسر پیروی کردن استظهار یاری خواستن و قوی پشت شدن استمالت راضی و راغب کردن بسوی خود ۱۲ ف۸ قول حضرت مرتضوی ست کرم الله وجهه زن بکر کنید اگرچه بدشکل باشد و گندم خورید اگرچه گران بدست آید و در شهر باشید اگرچه آزار یابید و هم در حدیث ست که لازم گیرید زن بکر را اگرچه در پرده نشیند اما عفیفه باشد نه فاسقه ۱۲ ف۹ متحلی بالفتح حائے حطی و کسر لام مشدد زیور پوشنده و آراسته شونده ۱۲ غیاث اللغات ف۱۰ ای داغ کرده شده زیراکه مفعول است از وسمت بمعنی داغ کردن و تهمت کردن مجاز ست ۱۲ ف۱۱ الفت بالفتح و فای مفتوح ننگ و عار داشتن ۱۲ منتخب اللغات ف۱۲ انتکاس بالکسر سرنگون شدن انعکاس بازگونه شدن ۱۲

از قبائح ست در زنان کمتر و از این رو مودی بفساد بیشمار شود و شوهر را در سیاست زن سه
چیز رعایت باید کرد و از سه چیز احتراز باید نمود و آن سه چیز که رعایت باید کرد اول هیبت
که خود را در نظر زن مهیب[1] نماید تا از اطاعت اوامر و نواهی او تهاون[2] ننماید و این اعظم انواع
سیاسات ست و انتظام این معنی باظهار فضائل و اخفاے رذائل تواند بود دوم کرامت
که زن را گرامی دارد بچیزیکه موجب محبت و الفت او شود تا از خوف زوال آن حال اقدام
بر خلاف راے شوهر ننماید با آنکه او را در ستر[عه] و حجاب از غیر محارم نگاه[4] دارد و با او مجاملت[5] محاورت
نماید و در مبادی امور[6] با او مشورت کند بر وجهیکه او را در طمع متابعت نیفگند سوم آنکه با خویشان
و متعلقان او طریقه اکرام و احترام و مدارات و مواسات و بذل معروف (یعنی احسان ۱۲) سپرد و بے ظهور
خللے در و زنے دیگر بر و نگزیند و اگرچه بجمال و مال و نسب از و زیاده باشد چه غیرت
و حسدے که در طبائع زنان مرکوز ست با نقصان عقل ایشان را بر قبائح و فضائح
دارد و بغیر آن ملوک را که مقصود از تزوج کثرت نسل ست و زنان را نسبت با ایشان جز
طریق عبودیت سپردن چاره نیست در تعدد ازواج رخصت نداده[8] اند و ایشان را

ف۱ مهیب بفتح میم مرد سهمناک که خوف و ترس از و باید و مردم از و ترسند و بضم شهرت یافته خطا است زیرا که باب افعال ازین ماده مستعمل نه شده است ۱۲ ف۲ بفتح اول و ضم واو خوار و حقیر داشتن ۱۲ ف۳ و آن حوائج زن باشد از مأکل و ملابس و حلیات وغیره مناسب حال هر دو مائل باسراف ۱۲ الله مد ظله ف۴ یعنی نه گذارد که نظر بر مرد بیگانه اندازد یا مرد بیگانه او را ببیند و اصل غیرت همین ست که چشم زنان از بیگانگان و نگاه بیگانگان از زنان بسته دارد ۱۲ ف۵ بدون اضافت یعنی با زن با نرمی و نیکوئی گفتار کند زیرا که خشونت موجب وحشت باشد مجاملت نیکوئی کردن ۱۲ ف۶ مراد از امورات جزئیه منزل باشد ۱۲ ف۷ و آن مودے به تلخی عیش و بر هم منزل باشد ف۸ ست و اگر بعضے زن دیگر کند که در شرع شریف چهار زن جائز داشته اند میان هر دو زن طریق مواسات بجا آرد در دادن و شب با ایشان بودن اگرچه در مباشرت و میل قلب برابر داشتن واجب نیست زیرا که این متعلق بدل باشد و بران اختیار نیست منقول ست که رسول علیه السلام نبے نزدیک هر یکے از ازواج مطهرات می بود حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها را دوست تر می داشت و می گفت بار خدایا انچه بدست منست می کنم اما دل بدست من نیست ۱۲ کیمیاے سعادت۔

عه ستر بکسر اول بمعنی پرده و بفتح مصدر ست بمعنی پوشیدن حجاب بکسر اول و تخفیف جیم پرده ۱۲

نیز احتراز اولی ست چه نسبت مرد بمنزل نسبت دل ست ببدن و همچنانکه یک دل منبع حیات دو بدن نتواند شد یک مرد را نیز تدبیر دو منزل میسر نه شود و دست تصرف زن در اقوات[۵۱] بر وجه مصلحت واستعمال خدام در خدمت قوی دارد و پیوسته خاطر زن بتعهد[۵۲] امور منزل و تکفل مهمات خانه و نظر در مصالح خانه مشغول گرداند تا تعطیل او را باعث بر قبائح نه شود چه نفس انسانی تحمل تعطیل نه کند و فراغ از ضروریات مقتضی نظر در غیر ضروریات شود و باعث گردد بر بیرون آمدن[۵۳] و نظارهٔ مردان کردن و از ان شوهر در نظر او مستحقر نماید و بر اقدام فضائح دلیر شود و راغبان را در وی طمع پیدا شود و سبب فساد گردد و اما آن سه چیز که از ان احتراز باید کرد اول افراط محبت زن که مقتضی استیلائے[۵۴] اوست و سبب انعکاس چه هرگاه که آمر مامور شود و حاکم محکوم هرآئینه نظام[۵۵] اختلال[۵۶] یابد و اگر به محنت محبت او مبتلا شود از و مخفی دارد و اگر غلبه نماید بعلاجیکه در باب عشق گفته اند دفع نماید دوم آنکه در امور کلی با او مشورت نکند و بر اسرار خود او را مطلع نه گرداند و مقدار مال خود و ذخائر غیر قوت از و پوشیده دارد چه نقصان عقل ایشان بر مفاسد باعث شود و در تواریخ آورده اند که حجاج[۵۷] را حاجبی[۵۸] بود که علاقه اختصاص قدیم با و داشت و وقتی در اثنائے

---

۵۱ علف است یا اقوات یعنی رتق و فتق منزل از دادن و نهادن اطعمه بکار داشتن خدم و غیره برائے و صوابدید زن گذارند ۱۲ ۵۲ تعهد نیار داشتن و تازه کردن و تکفل ضامن و مستند چیزے شدن ۱۲ منتخب ۵۳ و از حضوری جمعه و جماعت هم باز دارد اگرچه در زمان جناب رسالتمآب علیه افضل التحیات زنان را دستوری بود تا پوشیده بجماعت رفتندی و بمسجد در صف بازپسین استادندی مگر صحابه کبار رضی الله عنهم زنان را منع فرمودند حضرت عائشه رضی گویند که اگر رسول علیه السلام بدیدے که اکنون زنان بچه صفت اند بمسجد آمدن نه گذاشتے ۱۲ ۵۴ یعنی باعث غلبه زن است و آن مثمر انواع فساد در عرض و آبرو باشد ۱۲ ۵۵ نظام بالکسر رشتهٔ جواهر در رشته که در وی جواهر را پیوند کنند و آراستگی هر چیز اختلال زیان شدن و نیازمند شدن و لاغر گشتن ۱۲ منتخب ۵۶ زیرا که همیشه باید که مرد بر زن مستولی بود و در خبر است بگو نساء مانند آنانکه بندهٔ زن باشند ۱۲ ۵۷ بالفتح نام امیری حاکم که پدرش یوسف نام داشت نوشته اند که حجاج هفتاد و دو هزار کس را ناحق کشته است ۱۲ از کشف و غیره ۵۸ حاجب بکسر جیم و بائے موحده بمعنی پرده دار و دربان و چوبدار ۱۲ از غیاث اللغات

محاورت حجاج گفت راز خود را با زنان نباید گفت و بر ایشان اعتماد نشاید کرد حاجب
گفت مرا زنیست بغایت دانا و مشفق و بروے اعتماد بسیار دارم چه بتکرر تجارب وثوق باحوال
او حاصل نموده ام و او را خازن اسرار خود دانسته حجاج گفت این صورت خلاف حزم ست
و من این معنی بر تو روشن گردانم بعد از ان بفرمود تا هزار دینار در کیسه آوردند و بران مهر خود نهاد
و بحاجب داد و گفت این زر بتو بخشیدم اما بمهر من باشد و این را بخانه ببر و با زن بگوی
که این زر را از خزانه ملک دزدیده ام و برائے تو آورده ام حاجب همچنان کرد بعد از مدتی حجاج
کنیزکی باو بخشید حاجب را بخانه برد زن با حاجب گفت که از برائے خاطر من این
کنیزک را باید فروخت حاجب گفت کنیزکے که پادشاه بخشیده باشد چگونه باید فروخت
زن ازین معنی خشم گرفت و چون پاسے از شب گذشت بدر سرائے حجاج رفت و پرده دار
را گفت بگوے که زن فلان حاجب آمده و باری می خواهد چون دستورے یافت بعد از تمهید
سلام و خدمت عرض کرد که چندین سالست که شوهر من بیشه نعمت و رهین حضرت
تست اکنون خیانتے در خزانه نموده حق نعمت پادشاه نگذاشت که پنهان دارم
او کیسهٔ زر بیرون آورد و گفت که شوهرم این را از خزانه دزدیده و همچنان بمهر پادشاه است
حجاج حاجب را طلبید کیسهٔ زر را پیش او نهاد و گفت این زن دانائے مشفق ستوده تو آورده

له از عبدالله بن مبارک منقول است که شخصے احادیث بسیار جمع کرده از ان چهار کلمه را برچید یکے ازان چهار اینکه لا تثقن بامراة علی کل حال یعنی اعتماد مکن بر زن در هیچ حال ۱۲ منهیات ۔ ئله باضافت تکرر جانب تجارب تکرر بار بار باز آمدن چیزے تجارب جمع تجربه بمعنی آزمائش و وثوق بضمتین استواری در اعتماد باشد ۱۲ ۔ ئله اسرار بالفتح جمع سر بالکسر و التشدید بمعنی راز و آنچه پوشیده شود و انعام زن و نکاح و اصل نیک ۱۲ منتخب ۔ ئله اے زن را محل اعتبار شمردن و در کتمان سر استوار داشتن خلاف هوشیاری است حزم بالفتح هوشیاری و اندیشه نمودن در عاقبت امور ۱۲ غیاث اللغات ۔ ئله بار رخصت و اجازت را گویند و عموماً در رخصت و اجازت در برد خول ملاقات و در آمدن پیش کسے باشد خصوصاً ۱۲ برهان قاطع ۔ ئله دستوری بر وزن فغفوری رخصت و اجازت باشد ۱۲ برهان قاطع ۔ ئله رهین بر وزن جمیل پرورده و بسپرده ای ۱۲ کرمینه ۔ ئله رهین بمعنی مرهون اے گرو کرده شده ۱۲ ۔

ورا اگر از حقیقت کار خبر نبودی سر تو از تن جدا شده دست[۱] بازی کودکان و پایمال ستوران بودی سوم آنکه زن را از ملاهی[۲] و نظر با جانب و استماع حکایات مردان و صحبت با زنان که باین خصال موسوم باشند[۳] منع کند خصوصا پیر زنان که بفساد افعال متهم باشند و از حدیث نقل کرده اند که زنان را از خواندن قصه یوسف علیه السلام و شنیدن آن منع باید کرد که مبادا مودی بانحراف[۴] ایشان از قانون عفت شود و آنچه زنان را در حق شوهران رعایت باید کرد پنج خصلت ست اول ملازمت[۵] عفت دوم اظهار کفایت[۶] سوم شوهر را مهیب داشتن و بنظر احترام در دیدن چهارم فرمان بردن و از نشوز[۷] احتراز کردن پنجم مجاملت[۸] در عشرت کردن و ترک عتاب[۹] و حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم فرموده که اگر کسی را سجده مخلوق روا بودی من زنان را بسجده شوهران امر می کردمی و حکما گفته اند زنان نیک شبیه اند بمادران در محبت و شفقت و بکنیزکان در قناعت و خدمت و بدوستان در الفت و صداقت و زنان بد شبیه اند بجباران در فرمان نابردن و سطوت[۱۰] و بدشمنان در استخفاف شوهر و مذمت

---

[۱] دست بازی زور آزمائی با قوت دست و ملاعبت با معشوق کردن و بازی شطرنج بهر مهره که دست نهند همان را باز ند از مصطلحات ۱۲ غ [۲] ملاهی بازیها اجانب بفتح اول و کسر نون یعنی بیگانگان جمع اجنبی ۱۲ غیاث [۳] و با زنان خوی نیکو پیش گیرد و معنی خوی نیک نه آن باشد که ایشان را نرنجاند بل آن بود که رنج از ایشان احتمال کند و بر محال گفتن و ناسپاسی کردن ایشان صبر کند و رخصت مزاح هم داده اند مگر بطوری که هیبت او از نظرش نیفتد تا در هوای باطل با ایشان مساعدت نماید بلکه چون چیزی خلاف مروت و شریعت بیند سیاست کند چه در فرو گذاشت آن بدستش مسخر خواهد بود و از آن انواع مفاسد بوجود آید ۱۲ از کیمیای سعادت [۴] زیرا که در خبر ست که زنان را از ضعف و عورت آفریده اند دارو ی ضعف ایشان خاموش بود و دست[illegible] عورت ایشان خانه برایشان زندان کردن ست ۱۲ منه [۵] ای پارسائی نمودن و در خانه نشستن و بی اجازت شوهر جای نرفتن و با همسایگان بی ضرورت نیامیختن و از بیگانگان و آشنایان شوهر خود را پوشیده داشتن ۱۲ [۶] یعنی کارهای خود را بدست خود راست کردن تواند و دیگری برای آن نه گمارد ۱۲ [۷] نشوز بضم ناسازگاری کردن زن با شوی و دشمن داشتن شوی زن را ۱۲ منتخب اللغات [۸] [illegible] بدعهدت بدان سازد و بر جمال خویش با شوهر ننازد و همیشه خویشتن را بیاراید تا میل شوی بسویش بیفزاید ۱۲ [۹] ای در زبان دشواری نیکوئی و سازگاری نماید و به قهر و خشمناکی و ملامت پیش نیاید ۱۲ [۱۰] سطوت بفتح سخت گرفتن و حمله بردن و مذمت بد و زشت گفتن ۱۲

وبدزدان در طمع مال او بطریق خیانت و چون کسے بزنے ناشائستہ مبتلا گردد و ہیچ علاج چون مفارقت نیست مادام کہ مودی بفساد نشود مثل ضیعان اطفال و غیر آن از مفاسد و اگر میسر نشود بغیر از مدارت[51] و مواسات بمال و غیرہ[52] چارہ نباشد و بعد ازین ہمہ بہترین تدبیرہا آنست کہ او را بکسے سپارد کہ منع او از مفاسد تواند کرد و اختیار سفرے دور کند و مدتے مدید دران سفر بپاید باشد کہ مفرج[53] الکروب فرجی کرامت فرماید و خبرے ملائم از جانب او بیاید[54] و حکمائے عرب گفتہ اند از پنج طائفۂ زن احتراز باید کرد حنانہ و منانہ و انانہ و کیۃ القفا و خضراء الدمن اما حنانہ[55] زنیست کہ او را فرزندان از شوہر دیگر باشد و بمال این شوہر برایشان مہربانی کند و منانہ[56] زنیست کہ بیشتر متمولہ باشد و بمال بر شوہر منت نہد و انانہ[57] زنیکہ پیشتر شوہرے دیگر داشتہ باشد کہ بزعم او بہتر ازین شوہر باشد و پیوستہ از حال این شوہر شکایت و نالہ کند و کیۃ[58] القفا زنیست کہ بچادر عفت مستور نباشد و ہر دم در غیبت شوہر بذکر فضائح او داغی بر قفائے شوہر نہد و خضراء الدمن زنے باشد جمیل بد اصل و تشبیہ او بسبزہ مزبلہ ہا کردہ اند و ہمین معانی در حدیث[59] سید المرسلین علیہ الصلوۃ والسلام وارد ست و چون کسے بسیاست

---

۵۱ مدارات آشتی کردن مواسات یاری کردن و بمال و تن با کسے غمخوارگی کردن ۱۲ منتخب اللغات ۵۲ یعنی تحمل و صبر کند خبر است ہر کہ بر بدخوئی اہل خویش صبر کند او را چندان ثواب دہند کہ ایوب را علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام بر بلائے او ۱۲ ۵۳ مفرج بر دارندہ و دور کنندہ اندوہ کرب جمع کرب بفتح بمعنی اندوہ ۱۲ ۵۴ و تا تواند کرد طلاق نگیرد کہ حق سبحانہ و تعالی از جملۂ مباحات طلاق را دشمن دارد و اگر خواہ مخواہ بدان حاجت افتد بتفاریق دہد و یکبارگی مینونت نگرنیند ۱۲ مولوی موصوف ۵۵ فی القاموس الحنین الشوق و شدۃ البکاء و الحنانۃ التی کان لہا زوج قبل فتذکرہ بالحنین والحزن و در منتخب زنیکہ از مال شوہر حال بر اولاد شوہر گذشتہ شفوق باشد ۱۲ ۵۶ منانہ مشتق از من بتشدید نون وہی التی تزوج لمالہا فہی تمن علی زوجہا ۱۲ قاموس ۵۷ انانہ بالفتح و تشدید نون زن بسیار نالہ کنندہ مشتق از انین بمعنی نالہ و نالیدن ۱۲ منتخب ۵۸ مرکب از کیہ مشتق از کی بمعنی داغ کردن و قفا کہ پس سر را گویند ۱۲ ۵۹ در حدیث ست ایاکم و خضراء الدمن یعنی نگاہ دارید خود را از زن با جمال کہ بد نژاد و بد اصل بودہ باشد کہ ہر چہ از سرگین و خاک بروید روید آن را اثرے نباشد زیرا کہ خضرا بمعنی سبزہ و گیاہ و دمن خاک رویہ بود ۱۲ از منتخب وغیرہ

زن قیام نتواند نمود اولی او را غروبت باشد لمعهٔ چهارم در سیاست اولاد و اولاً[1] باید
که دایهٔ لائق معتدل[2] المزاج برای او تعیین کنند چه کیفیت مزاجی و نفسانی دایه
در مولود سرایت[3] کند و چون در شرایعت حقه وارد است که تعیین اسم در روز هفتم
کردن اولی‌ست متابعت آن باید نمود و همانا حکمت در تاخیر آن باشد که بعد
از تامل نامی لائق تعیین نمایند چه اگر نامی ناملائم تعیین کنند همه عمر از آن در کدورت
باشد و از آن نخجلت رعایت نام کردن از حقوق[4] فرزندانست بر پدر و چون رضاع[5] تمام
شود بتادیب او مشغول باید شد تا کسب اخلاق ذمیمه نکند چه قابلیت[6] ایشان بر کمال است
و میل طبیعت برذائل در نفوس مرکوز است چنانچه سابقاً بیان رفت و در تهذیب
اخلاق او بوجهی که گفته شد تاسی[7] بطبیعت نموده ترتیب نگاه دارد و چون اول
آثار قوت تمیز حیاست[8] چنانچه گذشت غلبهٔ حیا دلیل نجابت و فضیلت باشد
پس چون این خصلت از و مشاهده رود در تادیبش اهتمام زیاده باید نمود اول
تادیبات آنکه او را از مخالطت[9] باضداد که برذائل موسوم باشند منع کلی نمایند چه
نفوس صبیان[10] بمنزلهٔ لوح ساده باشد و قبول صورت بسهولت[11] نماید بعد[12] از آن او را شرائع دین

۱؎ در تفسیر نمونه لوجود آید از نجاسات پاک کرده در گوش راست اذان و در گوش چپ اقامت خوانند و در خبر است هر که چنین کند کودک از بابالکودکان ایمن شود ۱۲ ۲؎ که تا ممکن از امراض جسمانی و علل نفسانی بری باشد ۱۲ ۳؎ زیرا که در ایام رضاعت خون از عضلهٔ مرضعه که آماده عضو بودن می باشد در شد تنین جمع آمده سفید میگردد و از آن ساختگی و پیدا [illegible] عضلهٔ [illegible] می شود ۱۲ مولوی واحد [illegible] ۴؎ دهم از حقوق فرزندانست بر پدر [illegible] عقیقه کردن گفته اند که سنت موکده است و آن یک گوسفند باشد برای دختر و دو برای پسر [illegible] روز هفتم مولود سر تراشیدن و هم سنگ آن [illegible] بصدقه دادن ۱۲ مولوی محمد عبدالصمد ادام فیضه ۵؎ یعنی زمان شیر منگیدن که دو سال کامل است ۱۲ ۶؎ یعنی نفوس اطفال قابل باشند باخلاق ذمیمه جهت نقصان عقل و دشواری کسب کمال بیشتر مائل و قابلیت ایشان منحصر بر کمال است پس [illegible] اخلاق بد فرا گیرد باید که در تهذیب اخلاقش کوشند ۱۲ ۷؎ تاسی بفتح اول و ثانی و تشدید سین [illegible] اطاعت و پیروی کردن ترتیب نهادن چند چیز باشد بمقام و در مرتبهٔ خود ۱۲ از منتخب و غیاث ۸؎ و نشانش اینکه در قول و فعل دلیری ننماید بلکه همیشه سر در پیش افگند و [illegible] باشد ۱۲ ۹؎ مخالطت بضم میم و فتح لام بکسی در آمیختن اضداد جمع ضد ۱۲ م ۱۰؎ صبیان بکسر کودکان [illegible] و تشدید [illegible] بضم اول نیز ۱۲ م ۱۱؎ [illegible] صاحب [illegible] ۱۲ مولوی عبدالصمد [illegible]

۱۲؎ در [illegible] شش سالگی [illegible] منقولست که فرمودند صلعم پسر را که شش ساله شد ادب کنید و چون نه ساله شد جایش جدا کنید ۱۲

وآداب سنن بیاموزانند[۵۱] و بمواظبت[۵۲] بران دارند و بر امتناع ازان زجر و تادیب نمایند بقدر طاقت و مقدار قوت او چنانچه در احکام شریعت مقرر شده و در سن هفت سالگی او را بنماز امر کنند و اگر در سن ده سالگی ترک کند او را بالضرب تادیب کنند و او را ابحد حکایات[۵۳] اخیار بمذمت اشرار بخیرات تحریص دهند و از شرور تنفیر نمایند و اگر به جمیلے اتیان نماید محمدت[۵۴] کنند و اگر بقبیحی مبادرت نماید بمذمت تخویف[۵۵] کنند و تا میسر باشد سرزنش صریح نه کنند بلکه حمل بر سهو کنند تا موجب جرأت او نشود و اگر پوشیده دارد هتک[۵۶] ستر او نکنند و اگر بتکرار انجامد در خلوت او را توبیخ[۵۷] بلیغ کنند و در قبح آن فعل مبالغه نمایند و از معاودت بترسانند و از تکرار توبیخ و مکاشفت احتراز نمایند که مبادا بملامت عادت کند و وقاحت[۵۸] در و راسخ شود و بمقتضاے اَلنَّاسُ حَرِیْصٌ[۵۹] عَلٰی مَا مُنِعَ بر معاودت حریص گردد بلکه حسن حیل بکار دارند و باید که در نظر او لذت اکل و شرب و لباس فاخره را مستخف[۶۰] گردانند و در خاطرش قرار دهند که جامهاے منقش و ملون شیوۂ زنانست و مردان باید که خود را ازین مرتفع دارند و مطمح[۶۱] نظر آب و علف ساختن عادت بهائم ست و اول آداب طعام خوردن چنانچه خواهد آمد او را بیاموزند و تفهیمش کنند که غرض از خوردن

---

[۵۱] اخبار و اشعار که محتوی بر آداب شرع باشد یاد کنانند تا آداب آموخته مستحکم گردد ۱۲ از بصری [۵۲] مواظبت بروزن مفاعلت بنام بر کارے ایستادن امتناع ند ایستادن و قوی دستوار گشتن زجر باز داشتن ۱۲ منتخب اللغات [۵۳] اے نیکوکاران آنہا ستائش و صنعت کرده و بدکاران آنها بر زشت گفته او را در شغف ازنکوهها اندازند و از بدیها دور تر نمایند تحریص در شغف مسور انداختن تنفیر رمانیدن ۱۲ م [۵۴] که قوی دل گردد و بطوع و رغبت کسب صفات حمیده کند ۱۲ ا [۵۵] تخویف بروزن تفعیل ترسانیدن سرزنش ملامت ۱۲ [۵۶] هتک بالفتح بردریدن ستر بالفتح پوشیدن و بالکسر پرده پوشش استار و ستور جمع و خوف و حیاد بفتحتین سبر ۱۲ منتخب [۵۷] توبیخ تهدید و سرزنش کردن معاودت باز گشتن مکاشفت آشکارا کردن و برملا کردن و ظاهر شدن ۱۲ منتخب و غ [۵۸] وقاحت بالکسر سخت روے شدن و بے شرم شدن راسخ استوار و پابرجا ۱۲ منتخب [۵۹] آدمی آرزومند ست بران چیزی که باز داشته شده است از و ۱۲ [۶۰] اسم مفعول از استخفاف بمعنی سبک شمردن و خوار داشتن و سبک گردانیدن ۱۲ منتخب [۶۱] مطمح جاے افتادن علف بفتحتین خورش ستوران و در برهان نوعے از گیاه ۱۲ اغ۔

صحت ست نه لذت و اغذیه و اشربه بمنزلهٔ ادویه است که بآن دفع جوع و عطش کنند
و همچنانکه ادویه را بقدر ضرورت و مصلحت دفع مرض تناول باید کرد اغذیه و اشربه نیز بمقدار
سدّ[۱] جوع و دفع عطش باید و او را از تفنّن[۲] در طعام منع کنند و به اقتصار بر یک طعام مائل سازند
و اشتهای او را ضبط کنند تا بهر طعام اقتصار تواند کرد و بلذائذ مشعوف[شیفته ۱۲] نباشد و گاه گاه
او را نان تهی دهند تا بوقت ضرورت[۳] بآن تواند ساخت و این آداب از غیر اغنیا ست
و از اغنیا نیکوتر باشد و شام را از چاشت بیشتر دهند تا در روز خواب و کسالت برو غلبه
نکند[۴] و گوشت باعتدال[۵] دهند تا موجب ثقل و بلادت نشود و از حلوا و میوه و اطعمهٔ سریعة
الاستحاله[۶] او را منع کنند و از آب در میان طعام خوردن[۷] منع کنند و هر چند همه کس را از مسکرات
احتراز[۸] واجب ست در کودکان بحسب عقل مبالغه بیشتر ست چه نفس و بدن ایشان
مفرست و بر غضب و تهور و وقاحت[۹] و طیش باعث شود و این ملکات ردیه در و مستحکم
گردد بلکه او را از مجالس این طائفه بے مصلحتے منع باید کرد و از سخنان قبیح شنیدن مانع

ف۱ سد بفتح و تشدید دال مهمله بمعنی حائل و مانع میان دو چیز و بند کردن ۱۲ منه ف۲ تفنن بر وزن تفعل گونه گونه شدن و شاخ در شاخ شدن
اقتصار بر وزن افتعال بر یک چیز استادن ضبط بالفتح بمعنی نگاه داشتن بحزم و هوش ۱۲ کذا فی المنتخب و غیاث اللغات ف۳
و نفس او بریاضت معتاد گردد و به تنعم و تکلف میلی نه کند مشعوف بعین مهمله شیفته و عاشق و بغین معجمه کسیکه اندرون پرده
دلش چیزے رسیده باشد ۱۲ از صراح و منتخب و غیاث اللغات ف۴ زود کسب کمال کاهل نگردد و فهم او از تیزی باز نماند ۱۲ ف۵
و مراد از آن گوشت سوداوی است زیرا که مولد سودا باشد و سودا موجب ثقل و بلادت ست بخلاف گوشت طیور ۱۲
ف۶ اے زود هضم تا بر وقت خواهشمند طعام نباشد که این عادت نکوهیده است ۱۲ ف۷ زیرا که در میان طعامین
اولین و آخرین حائل و حاجب می شود و ازین باعث فتوری در هضم افتد ۱۲ ف۸ زیرا که در شرع شریعت ممنوع شده
و نسبت کودکان با وجود امتناع شرعی قباحت عقلی هم هست زیرا که در امزجهٔ کودکان رطوبت غالب
باشد و شراب مولد رطوبتها ست پس بالضرورة از افراط رطوبت فربهی تن و کندی ذهن پیدا خواهد شد
و آن باعث کسل و انجماد و بے شرمی و سبکی بران مزاد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ف۹ وقاحت بفتح بے شرمی
طیش بفتح و شین معجمه سبکی و سبک شدن و رفتن عقل و خطا شدن تیر از نشانه و مجازاً بمعنی غصه و بیدماغی ۱۲
صراح و خیابان وغیره۔

باید شد وتا از وظائف[۱] آداب فارغ نشود وتعبی تمام نکشد طعامش ندهند واز کارها
پوشیده اورا منع کنند تا بر قبائح دلیر نشود چه هر آئینه باعث بر پوشیدن قبیح تواند بود
که دران فعل تصور کرده باشد واز خواب روز[۲] وخواب بسیار در شب منع کنند واز جامهٔ
نرم واسباب تنعم مثل خیش[۴] وسرداب[۵] در تابستان وآتش وپوستین در زمستان اجتناب فرمایند
دهند وبحرکت[۶] پیاده رفتن وسواری کردن وریاضات[۷] مناسبه اورا عادت[۸] دهند
وآداب برخاستن ونشستن وسخن گفتن چنانچه خواهد آمد بیاموزانند وبترتیب موی
وتزئین وملابس زنان اورا از زینت نکنند وانگشتری تا وقت حاجت نرسد باو
ندهند واز مفاخرت بر اقران به پدران[۹] واسباب دنیوی اورا منع کنند[۱۰] واز دروغ
گفتن باز دارند وبکلی از سوگند خواه راست وخواه دروغ نهی کنند چه سوگند
از همه کس قبیح ست وبحسب شرع اگرچه راست باشد مکروه[۱۱] ست مگر آنکه متضمن
مصلحت دینی باشد واگر مردان را بسوگند احتیاج باشد کودکان را هیچ احتیاج
نیست وبخاموشی واقتصار بر جواب در پیش[۱۲] بزرگان مستمع بودن وسخن نیکو عادت[۱۳]

[۱] وظائف جمع وظیفه بالفتح چیزیکه برائے کسے هر روز مقرر شده باشد ۱۲ صراح وغیره [۲] بشرط آنکه تعب بسیار باو نرسد ووظیفه هر روزه درباب خواندن ونوشتن ودیگر آداب بحسب مقدور تعین باید کرد که بران مداومت تواند نمود بے مشقت بسیار چنانچه کلال وملال باید داد نیاید ۱۲ اخلاق ناصری [۳] زیراکه خواب روز ذهن را کثیف گرداند واز وقت وتامل باز دارد وعضلا است بسازد ورنگ بشو تغیر دهد حرارت شود ۱۲ اخلاق ناصری [۴] خیش بالفتح درآخر شین معجمه جامه ایست که تارهائے سطبر دارد وتنگ می بافند وآن قسم کتان ست وخیشخانه بالفتح خانهٔ که از او در موسم گرما ازین پارچه سازند سرداب بفتح خانه که در زیر زمین سازند تا در گرما بآن پناه برند وآب هم آنجا نگاه دارند ما سرد ماند ومعرب سرداب بجبر اول ۱۲ از غ ومنتخب وغیره [۵] ریاضات جمع ریاضت بکسر اول رنج کشیدن از منتخب ودر لطائف فرمانبرداری نفس کشی وباصطلاح اطبا حرکتیست ارادی که انسان را مضطر گرداند به تنفس عظیم ومتواتر ۱۲ غ [۶] وترغیب دهند که بیشتر کارهائے جزئیه بدست خود کنند وغیر ازدهان خدمت نفرماید ۱۲ [۷] وتعلیم کنند که از فوائد که در اطعمه خود نهاده خویش تسیل از انکه خورد خود به همسایان خود بدهد تا کرم وایثار عادت شود وتحمل ودنارت از طبیعت مرتفع گردد ۱۲ مولوی محمد عبد الصمد رح [۸] زیراکه این همه از ذائلست چنانکه در اول بشرح وبسط سمت تحریر یافته پس باید که از اول طفلان را از چنین ملکات روبه باز دارند تا در نفوس ایشان رسوخ نیابد ۱۲ [۹] بلکه شخصے که بے ضرورت بسوگند عادت کرده باشد وقت ضرورت قسم او را معتبر نشناسند ۱۲ [۱۰] وبخدمت کسانیکه در سال از وی بزرگتر وشفقت بجال آنکه در سال از وکمتر باشند تحریص نمایند ۱۲ [۱۱] واز فحش گفتن ودشنام دادن بسبب مردمان جستن اجتناب کلی فرمایند ۱۲

گردن مائل گردانند و بزرگ زادگان را احتیاج باین آداب بیشتر باشد و باید کہ معلم دیندار و عاقل باشد و بہ ریاضت[1] اخلاق واقف و بطہارت ذیل و وقار[2] و ہیبت و مروت مشہور و از اخلاق ملوک و آداب مجالست[3] و مواکلت با ایشان و محاورت با ہر طائفہ از طوائف مردم باخبر و باید کہ دیگر ابنائے جنس بلکہ بزرگ زادگان کہ بآدب کریمہ متحلی باشند با او در مکتب باشند تا ملول نشود و آداب از ایشان فرا گیرد و بواسطہ مشاہدہ ایشان در تعلم سعی بیشتر کند و چون معلم او را بضرب تادیب کند از فریاد و شفاعت منع کنند چہ آن شیمۂ[4] ممالیک و ضعفاست و معلم باید کہ تا تقصیرے ظاہر از و مشاہدہ نکند بضرب اقدام[5] ننماید و چون بضرب حاجت افتد در اول باید کہ بشمار اندک و الم بسیار باشد تا عبرت گیرد و بر معاودت جرأت نکند و او را بر سخاوت[6] ترغیب کنند و حطام[7] دنیوی را در چشم او خوار و حقیر

---

[1] اے بآرایندگی اخلاق و بتربیت اطفال قادر باشد و بہ حلم و بزرگی و پاکدامنی موصوف کہ عظمتش در دل کودکان جائے گیرد و سخنش بگوش قبول اصغا کنند ۱۲ [2] وقار بفتح آرامیدگی و آہستگی و حلم و تمکین و گرانباری ماخوذ از وقر بالفتح گرانبار شدن و کمبر دادخواندن نوعے از تقریس ہست ۱۲ کذا فی غیاث اللغات [3] مجالست بالضم میم و فتح لام ہمنشینی مواکلت باہم طعام خوردن محاورت پاسخ دادن ۱۲ غ و منتخب [4] و او را معتاد گردانند بر طاعت داشتن پدر و مادر و معلم بطریق حرمت و ادب چنانچہ ہیبت و جلالت ایشان در نظر او عظیم باشد ناصری [5] یعنے فریاد کردن و شفیع خواستن عادت غلامان و عاجزان باشد شیمہ بالکسر یعنے معدن طبیعت و عادت و خوئے ۱۲ ع [6] زیرا کہ از بسیارے ضرب و کثرت زجر و توبیخ نفس بدان عادی میگردد و خوف و بیم از میان برمی خیزد و باعث جرأت و دلیری بر قبائح می شود ۱۲ غ [7] زیرا کہ سخاوت سبب نیکنامی و احسان موجب و استکامی و خجستہ فرجامی ست و ہیچ صفت آدمیان را خصوصاً اشراف و امجاد ایشان را بہ از جود و سخا نیست — ۵ شرف مرد بجود ست و کرامت بسجود — ہر کہ این ہر دو ندارد عدمش بہ ز وجود — و در خبر آمدہ کہ سخا درختیست در بہشت و بحقیقت نہالیست بر کنار جویبار خوشنودی حق رستہ و شاخ او بعد سرفرازی با علی علیین پیوستہ و شگوفہ او شگفتن می در دنیاست و میوہ او کرامت و فضیلت عقبیٰ ۱۲ اخلاق محسنی [8] حطام بروزن غلام بمعنی خرد شکستہ شدہ و بمعنی ریزہ گیاہ خشک و ریزہ ہر چیز و کنایہ از اندک مال دنیا چہ مال بمقابلہ درجات اخروی یا بعوض انسان کہ اشرف مخلوقاتست حکم ریزہ کاہ دارد بمقابلہ خزف ریزہ اند و کسانیکہ بتشدید طائے مہملہ خوانند خطاست ۱۲ غ۔

سازند چه آفت محبت زر و سیم از آفت سموم[1] و افاعی بیشتر است[2] و امام غزالی در تفسیر کریمه
وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ[3] می فرماید که مراد باصنام زر و سیم است و ابراهیم علیه السلام دعا
فرموده که مرا و فرزندان مرا از عبادت زر و سیم و دلبستگی بآن دور دارد و چه منشاء جمیع مفاسد
محبت آنست و در اوقات عطلهٔ ایشان را رخصت بازی کردن دهند بشرط آنکه مشتمل بر
تعبی زیاده و ارتکاب قبیحی نباشد و این آداب از همه کس[4] مستحسن باشد و از جوانان نیکوتر و
چون قوت تمیز در و غالب شود او را تفهیم کنند که غرض اصلی از اسباب دنیوی حفظ صحت[5]
است تا بدن چندانکه نفس استعداد دار البقا حاصل کند بماند پس اگر اهل علم باشند بترتیبی که
مذکور شد او را تعلیم علوم[6] نمایند و اگر اهل صناعت باشند بعد از آنکه از آداب واجبهٔ[7] شرعیه
فارغ شده باشد بتعلیم آن مشغول سازند و اولی آنست که در طبیعت کودک نظر کنند و
از احوال او تفرس جویند که استعداد کدام علم و صناعت بیشتر دارد و او را بآن مشغول
دارند چه بمقتضای كُلٌّ مُيَسَّرٌ[8] لِمَا خُلِقَ لَهُ هر کس را استعداد هر صناعت نیست بلکه هر یک

---

[1] سموم بضمتین بمعنی زهرها جمع سم بفتح و تشدید میم و بفتح اول باد گرم افاعی جمع افعی بفتح اول و سکون فا و فتح عین مهمله و در آخر الف بصورت یاء نوعے از مار سیاه که بغایت زهرناک باشد فارسیان بکسر عین خوانند ۱۲ غ
[2] زیرا که چون محبت دنیا در دل جائے گیرد در گرد آوردن آن پروای حلال و حرام نمی ماند و چشم حق بین بی بصر شود و در طمع آن هر گونه خواری و ذلت بر خود گوارا کند پس لامحاله بآفتهائے دینی و دنیوی گرفتار آید ۱۲ الف
[3] ای پروردگار دور گردان مرا و پسران مرا از آنکه پرستیم بتان را ۱۲
[4] زیرا که این آداب از سبب کسب فضائل و احتراز از رذائل تا بدرجهٔ ترقی کند که در دنیا بخوش دلی و مصاحبت فضلائے روزگار بگذارند و در آخرت بنعیم مقیم در جوار رحمت حضرت کریم قدیم بادشاه و سرور باشد ۱۲ اخلاق ناصری
[5] پس باید که از اسباب دنیا بر آنچه ضروریست اقتصار کند و بر غیر ضروری نفس خود را که برائے اکتساب سعادت اُخروی آفریده شده است در رنج و تعب نیندازد و نقد اوقات رائگان نبازد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور ۱۲
[6] و قبل از شروع در آن علم مشتقات و لوازم آن را یاد شان دهند تا به نشاط تام و رغبت کامل تحصیلش کند ۱۲
[7] ای مسائل ضروریه که اهل اسلام را از آن گزیری نیست چون مسائل نماز و روزه و حج و زکوة که در طلب کردن و آموختن آن رنج و مشقت برداشتن بر هر یک از مسلم ضروری است ۱۲
[8] هر شخص آسان کرده شده است برای آن چیز که آفریده شده است برای آن ای کاریکه در روز ازل از برای او مقرر شده در نظرش همان سهل و آسان می نماید ۱۲

استعداد صناعتی خاص ست و در تحت این سر لیست غامض[1] که سبب قوام عالم و انتظام احوال بنی آدم ست و حکمای سابق در طالع[2] مولود نظر می کرده اند و او را بهر صناعت که بسبب او صناع بخوبی لائق حال وی دیده اند مشغول می ساخته اند چه هر کس که مستعد صناعتی باشد باندک سعی تکمیل آن تواند کرد و چون غیر مستعد باشد سعی او در آن تعطیل روزگار و تضییع اعمار باشد و اگر طبعش ملائم صناعتی نباشد و آلات[3] و ادوات مساعد نه او را بران مکلف ندارند و بصناعتی دیگر نقل کنند بشرط[4] آنکه از تشتت بدان یاس کلی شده باشد تا موجب اضطراب نشود و در اثنای هر فن ریاضتی لائق که تحریک حرارت[5] غریزی کند و بدن حفظ صحت و نفی کسل و بلادت باشد بعادت نماید و چون صناعتی بیاموزد بکسب جمعیت از آن امرش کنند تا چون حلاوت آن دریابد در تکمیل آن کوشد و در دقائق[6] آن صنعت سبقت گیرد و نیز تعیش از کسب جمیل کیش او را ست بعادت کنند در زنی که از پدر و مادر بادرسد اعتماد نه نماید چه اکثر اولاد اغنیا که بثروت پدران مغرور بوده اند از تعلم[7] صناعات محروم شده اند و بعد از تقلب روزگار در عرصه ضیاع افتاده اند و چون در اکتساب[8]

ف۱ غامض بر وزن فاعل کلام پوشیده و دور از فهم و درین بیت و معنای دور دست از حمله کردن و گمنام دخوار قوام بالکسر نظام چیزی و مدار و اصل چیزی که بدان قائم باشد آن چیز و بالفتح دراتی و بالای مردم مرادف قامت و بالضم بجای ی که در قوائم ستور پیدا می شود ۱۲ منتخب
ف۲ طالع باصطلاح منجمان برجی که بهنگام ولادت یا وقت سوال چیزی از افق شرقی نمودار باشد و اثر هر طالع از دوازده گانه در نحوست و سعادت علیحده است ۱۲ غیاث اللغات ف۳ آلات جمع آلت و آن چیزیست که بدان کنند چیزی را و بسازند ادوات جمع اداة بمعنی آلات حصول چیزی ۱۲ کذا فی الغیاث ف۴ یعنی تا وقتیکه از استعمال صنعت اولی بالکلیه قطع امید نه گردد بصنعت دیگر مشغول نفرمایند تا اوقات از خلل و قلب از پریشانی محفوظ ماند تشتت چنگل زدن و ثبت قرار یافتن اضطراب خلل یافتن کار و پریشان شدن و جنبیدن ۱۲ کذا فی المنتخب ف۵ تا رطوبات غریبه غلبه نیابند و سستی و ماندگی در وجود اعضا و طبیعت مستولی نگردد که مانع کسب و اکتساب شود ۱۲ ف۶ دقائق جمع دقیق [illegible]
ف۷ [illegible]
[illegible] ۱۲ منتخب ف۸ یعنی [illegible]
[illegible] ۱۲

وتعیش بآن مستقل شود اول آنست که او را امتناع حلّ سازند و حاصل او را جدا کنند و ملوک فرس
فرزندان را در میان خدم و حشم تربیت نکردندی بلکه باتقات بطرفی فرستادندی تا بخشونت
عیش عادت کردندی و عادت رؤسای دیلم همین بوده و کسیکه بضد این طریق نشو و نما یافته
باشد اصلاح او مشکل بود خصوصاً که بسن درآمده باشد چون چوب خشک که راست ساختن
آن دشوار است سقراط حکیم را چون پرسیدند که چرا مخالطت تو با جوانان بیشتر ست همین
جواب گفت و در تربیت دختران بانچه لائق ایشان باشد از ملازمت خانه و مبالغت
در حجاب و عفت و حیا و خصال که در زنان بیان رفت ترغیب باید نمود و هنرهائے لائق
آموخت و از خواندن و نوشتن بکلی منع باید کرد و چون بحد شوهر رسند در تزویج ایشان
باکفوی تعجیل باید نمود این ست طریق تربیت اولاد و چون در اثنائے این مباحث
وعده شرح بعضے آداب واقع شده انجاز ضروریست و آن آداب اگرچه مخصوص کودکان
نیست درین باب مذکور شد چه وثوق بر قابلیت ایشان بیشتر ست آداب
سخن گفتن باید که بسیار نه گوید چه بسیار گفتن نشانهٔ خفت

ﻪ۱ تادین و شهوت و مال در حصار آید و چشم نظر و دل از وساوس شیطانی باز ماند و وحشت قلبی که در ایام شباب باشد بانس گراید و خاطر فراغت و تن آسایش یابد و در معاملات نیز اعتبار را شاید و مدد کارها از خویش و اقارب قوت فزاید ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ﻪ۲ تا خرج بر طبق دخل کند و از تدبیر منزل که عبارتست از نگاهداشت حقوق مادر و پدر و زن و فرزند و حشم و خدم بخوبی باخبر شود ۱۲ غ رح ﻪ۳ نفقات بالکسر جمع نفقه بالکسر استوار شدن و مرد معتمد خشونت بالضم درشت شدن ۱۲ ﻪ۴ دیلم بدال بتحتانی مجهول رسیده و فتح لام و سکون میم نام شهری از گیلان موی مردم آنجا پیچیده و مجعد می باشد و بیشتر حربهٔ ایشان تبرزین و نیم شنگی و نیز دیلم نیزه است که نیزهٔ کوچک باشد و در عربی سختی و محنت روزگار و دزد و گرفته و جنی را نیز گفته اند که مردمان و مورچگان در انجا جمع شوند و در راغ فرود آید اگاه شتران و فیروز بن دیلم نام صحابی ست و آن فیروز دیلمی ست که اسود عیسی را که در زمان حضرت علیه الصلوة والسلام دعوی نبوت کرده بود کشت ۱۲ از برهان و منتخب ﻪ۵ زیرا که عادت را طبیعت ثانی گفته اند پس هرگاه کیاز طفولیت عادی راحت و آرام گشته خاطرش با محنت و مشقت مکتسب فضائل و دفع رذائل کے سازد ۱۲ ﻪ۶ که چوب تر بآسانی راست توان کرد بخلاف خشک که طراوتش رفته و گاه باشد که با آتش گرم باید کرد و آن سوخته یا شکسته گردد ۱۲ ﻪ۷ و هرچه زنان را در علم دین و در کار نماز و طهارت و حیض و غیر آن که بکار آید باید که بیاموزند و گرنه بزه مند و آثم خواهد شد ۱۲ ﻪ۸ چه از جهت نقصان عقل ایشان احتمال انواع مفاسد و هرگونه خرابی و ضرر باشد ۱۲ ﻪ۹ کفو بفتحتین و بضم الکاف و کسر ها مع سکون الف، کمائن لکشاف و آن مساوات باشد خواه در نسب و آن مخصوص بعرب ست زیرا که عجم نسبهائے خود ضائع کرده اند خواه در اسلام و مال و حرفه که ورائے عرب اعتبار کفایت درین چیزهاست ۱۲ ﻪ۱۰

۱۰ انجاز بر وزن افعال وفا کردن وعده و روا کردن حاجت ۱۲ منتخب ﻪ۱۱ و از آن سبب که ایشان محتاج اند و دیگران مستغنی ۱۲

دماغ و سخافت عقل و موجب سقوط مهابت و قلت وقع باشد و عائشه صدیقه رضی الله
عنها می فرماید که حضرت مصطفی صلی الله علیه و سلم که طوطی خوش الحان وَمَا یَنطِقُ عَنِ الهَوٰی
بود علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات سخن باعتدال فرمودی بمرتبه که در مجلسے که تمادی
شدی کلماتی که بزبان حقائق ترجمان آنحضرت جاری شدی توانستی شمرد ابوذر جمهر
گفته که چون کسی را ببینی که بے حاجت سخن بسیار می گوید یقین دان که دیوانه است و تا آنچه
خواهد گفت در خاطر مقرر نکند بتلفظ نیاورد و حکما گفته اند قلّل من الکلام ثم قلّل و سخن مکرر
نگوید مگر آنکه احتیاجی بآن واقع شود و آن هنگام باید که از تکرار به تنگ نیاید و هر کس
که حکایتے کند اگرچه بران واقف باشد باید که وقوف خود بران اظهار نه کند تا آن کس
سخن تمام کند و سخنی که از غیر او پرسند جواب نگوید و اگر از جماعتی پرسند که او داخل
ایشان باشد بر دیگران سبقت نگیرد و اگر کسی بجواب مشغول شود و او بر بهتر از ان
قادر باشد صبر کند تا آن کس سخن تمام کند پس جواب خود بگوید

ف ۱ دماغ بکسر اول بمعنی مغز سر و باین معنی بفتح خواندن نباید چرا که معنے آن چیزے بر سر گرمی ست سخافت بفتح اول و چهارم فا بمعنی تنکی که بضمتین ست و سبکی که ضد سنگینی ست و بمعنی کم ظرفی و بے عقلی ۱۲ غیاث ف ۲ مهابت بفتح میم و فتح بائے موحده لفظ عربیست بیم و ترس و حشم و بزرگی و نزد فارسیان بمعنی شکوه و شان آرند ۱۲ بهار عجم و غیره ف ۳ وقع بالفتح جائے بلند از مراتب و بنا و بمعنی اعتبار و عزت ۱۲ غ ف ۴ الحان بالکسر خوش الحانی و نغمه و بالفتح آوازها ۱۲ منتخب ف ۵ و نمیگوید از خواهش نفس خود ۱۲ ف ۶ تمادی بضم میم و فتح فوقانی و کسر دال بمعنی دراز ۱۲ غیاث اللغات ف ۷ و لذا ابراهیم نخعی مرویست که بیشک هلاک شدند آنانکه قبیل شما بودند بسبب خصلت اول آن زیادتی کلام بود و دوم آن زیادتی در طعام سوم زیادتی در خواب ۱۲ ف ۸ و هم از ابوذر جمهر ست که هشت چیزست که برابر باشد تمام دنیا را طعام هضم شونده و پسر صالح و زن موافق و سخن مضبوط و کمال عقل و صحت بدن ۱۲ ف ۹ زیرا که تا وقتیکه سخن گفته نه شده است عیب و هنرش نهفته است و کسیکه با او کاری ندارد و چون بگفتار آمد ذمه قائل افتاد ۱۲ ف ۱۰ یعنی اندیشه بسیار کن و انگاه سخن گوئے تا نباشد که بعد از سخن گفتن پشیمانی دست دهد و دران وقت ندامت سودی نه بخشد چه سخن گفته تیر از شست جسته را ماند هر چه جهد رود باز بدست نیاید ۱۲
ف ۱۱ باید که در وقت سخن گفتن نخندد و چون کسے در مجلس سخن گوید او سخن در میان نیاورد ۱۲ از اخلاق ناصری ف ۱۲ گفته اند که سحبان وائل سخنے که می گفت تا یک سال رعایت آن داشت که مکرر نه شود و اگر ضرورتے افتادی به نهج دیگر که مستمعان بهره دلی بر دارند ادا فرمودی ۱۲

و هرچه که طبع در مقدم نباشد و تا سخن کسی تمام نشود بجواب اشتغال ننماید
و در محاوره و مباحثه که در حضور او کنند و چون او در آن وقوف نداشته باشد دخل ننماید و اگر سخن
از او پوشیده دارند استراق سمع نکند و با بزرگتران مجلس سخن بکنایت نگوید و آواز
باعتدال برکشد نه بلند بیست و نه پست آنگه اگر سخن مشکل افتد به تمثیل روشن گرداند و بی مصلحتی
باطناب نگوید بل طریق ایجاز سپرد و الفاظ غریبه و کنایات بعیده استعمال نکند
و از فحش و شتم احتراز نماید و اگر احتیاج به تعبیر از امری فاحش افتد به تعریض کنایت
کند و از مزاح شنیع که موجب سقوط مروت و حدوث استهانت و جالب حقد
و عداوت باشد اجتناب واجب داند و در هر مقامی کلام بر وفق مقتضای حال راند
و در مکالمه باید دست و چشم و ابرو را اشارت نکند مگر اشارتی لطیف که مقتضای مقام
باشد و خواه بحق و خواه بباطل اصلا با اهل مجلس خاصه با بزرگان و سفیهان لجاج
و خلاف نورزد و با کسی که مبالغه بادی مفید نباشد الحاح نکند و در مناظره شرط
انصاف نگاه دارد و سخن دقیق با کسی که فهم او بآن نرسد نگوید و با هر کسی بقدر عقل او

---

۱ و این آداب در امور عرفی بود اما در جواب علمی بعد از آنکه جواب گفته باشد اگر بر صحت و فساد جواب اطلاع یابد بطریق آداب که در مباحثه
و فهم مقرر شده است شروع کند عیب نباشد ۱۲ اخلاق ناصری ۲ مباحثه بالفتح با کسی بحث کردن و تفحص
کردن ۱۲ غ و منتخب ۳ استراق بکسر اول بر وزن افتعال دزدیده گوش بسخن کسی داشتن ۱۲ صراح ۴ مگر آنکه کنایات
لطیف و قریب الفهم باشد ۱۲ ۵ اطناب بالکسر درازی سخن و در بهار عجم نوشته که اطناب بلفظ دادن و آوردن و رفتن
مستعمل ایجاز بالکسر کوتاه کردن سخن و اختصار نمودن ۱۲ غ ۶ زیرا که کلام عام فهم باید که اکثر کار با عوام افتد ۱۲ ۷ گوید
اراذل و اجلاف است شرفا و بزرگ زادگان را احتراز و اجتناب از چنین امور ضرور است دشنام با لفتح دشنام ۱۲ ۸ استهانت خوار شدن ۱۲
۹ جالب بکسر لام و بای موحده بسوی خود کشنده چیزی را حقد بالکسر کینه و عناد ۱۲ غیاث ۱۰ مثلا در مجلس
سرور ادب فضیلت محبت و الفت و در مجلس تعزیت احوال معاد و اخبار حشر و نشر و سعادت و شقاوت که نفس
را منفعت رسد سخن گوید ۱۲ ناصری ۱۱ که از لقیه زبان مخفیان و در ناقصان و مسخرگان باشد ۱۲ ۱۲ زیرا که بطر
از منزلت بزرگان ببه اذنی باشد و نسبت با همعصران تقیص سخن و بی آبروئی خود ۱۲ ۱۳ یعنی اگر جانب خصم را ۱۲
بیند از حق نگذرد و بدان اعتراف نماید ۱۲

سخن کند چنانچه حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیه وسلم فرمود نحن معاشر الانبیاء امرنا ان نکلم الناس علی قدر عقولهم و عیسی علیه السلام فرموده ولا تضیعوا الحکمة عند غیر اهلها فتظلموهم و در محاورت طریق ملاطفت مرعی دارد و حرکات و افعال و اقوال هیچ کس را محاکات نکند و سخن موحش نگوید و چون پیش بزرگی سخن گوید ابتدا بچیزے کند که بفال مبارک باشد چون بقای دولت و دوام سعادت و نظائر آن و از غیبت و نمامی و بهتان و دروغ گفتن و شنودن بکلی احتراز واجب داند و با اهل آن مداخلت نکند و باید که شنیدن او از گفتن بیشتر باشد و از حکیمی پرسیدند که چرا شنفتن تو از گفتن بیش ست گفت زیرا که مرا دو گوش داده اند و یک زبان مصرعه۔ یعنی که دو بشنو و یکے بیش مگو۔ **آداب حرکت و سکون** در رفتن تعجیل نه کند که نشانهٔ طیش ست و تانی زیاده از حد نه کند که علامت کسل ست و چون متکبران تبختر ننماید و بشیوهٔ زنان و مخنثان خود را منجنباند و طریقهٔ اعتدال نگاه دارد و بسیار باز پس ننگرد که آن شیوهٔ بلهانست و پیوسته سر در پیش نه دارد که آن دلیل غلبهٔ حزن

ه۱ وابسته از خطاب کردن عوام و بے عقلان مانند کودکان و زنان و دیوانگان و مستان و مسخرگان و مردم دنی الاصل بواجبی احتراز نماید ۱۲ اخلاق ناصری ه۲ ما ئیم گروه انبیا حکم کرده شده ایم اینکه کلام کنیم مردمان را موافق فهم و ادراک ایشان ۱۲ ه۳ ضائع مکنید حکمت را نزد غیر اهل آن که ظلم کرده باشید بر آنها ۱۲ ه۴ چه بزمی خویش و بیگانه رغبت کنند و بخشونت گفتار اهل و عیال نفرت ورزند بندهٔ حلقه بگوش اند نوازی بر دد۔ لطف کن لطف که بیگانه شود حلقه بگوش ۱۲ ه۵ زیرا که چنین کس بے اعتبار و در نظر مردم بے مقدار گردد و همه کس از صحبت او پرهیز و از مخالطت بد و گریز نمایند ۱۲ ه۶ و از حکایتهائے که موجب ترغیب قبائح باشد احتراز واجب داند ۱۲ ه۷ فرمود حضرت سرور کائنات علیه افضل التحیات گذشتم در شب معراج بر قومے که ناخنهائے شان از مس بود و بدان می خراشیدند خمهائے خود پس گفتم اینها چه کسانند اے جبرئیل گفت اینها او شان اند که میخورند گوشت های مردم غیبت عیب کسے بقفا گفتن ۱۲ ه۸ و منقول ست از حضرت عمر رضی اللہ عنه که فرمود دیدم همه دوستان را در دنیا نیافتم دوستی بهتر از حفظ لسان ۱۲ ه۹ مصراع اول این ست ع گوش تو دو اند زبان تو یکے ۱۲ موید ه۱۰ طیش بالفتح و شین معجمه سبکی و سبک شدن و رفتن عقل و خطا شدن تیر از نشانه از منتخب و صراح و در خیابان مجازاً بمعنی غصه و بیدماغی ۱۲ غ ه۱۱ زیرا که در کلام معجز نظام حضرت ملک علام از آن نهی وارد شده و فرموده مرو در زمین رفتن صاحب تکبر بدرستی که تو نتوانی شگافت زمین را بپائے و نتوانی رسید بکوهها از روے درازی قامت یعنی کسیکه زمین را نتواند درید و با کوه همسری نتواند او را تکبر چرا باید کرد ه از نکه آفریدت خداوند پاک۔ پس اے بندهٔ افتادگی کن چو خاک ۱۲ تفسیر حسینی ه۱۲ مخنث بمعنی هیز یعنی کسیکه او را بدستکاری از رجولیت ساقط کرده باشند اسم مفعول از تخنیث که ماخوذ ست از خنث بالکسر که بمعنی سست و دو تا ست چون از مرد رجولیت دور کرده شده چالاکی و استواری در وی نماند لهٰذا آنرا مخنث گفتند و خنث بمعنی مذکور در صراح مسطور ست ۱۲ غ

وفکر ست و در رکوب[۵۱] نیز اعتدال نگاه دارد و در نشستن پائے دراز نکند و یک پائے بر دیگرے
نہد و بر زانو ننشیند الا در خدمت پادشاه و استاد و پدر و کسیکه بمثابهٔ ایشان باشد و سر بزانو
و دست نہد که علامت حزن[۵۲] و کسالت باشد و گردن کج نکند و از حرکات عبث مثل بازی
باریش و دیگر اعضا احتراز کند و انگشت در بینی و دہن نکند و از مفاصل انگشت وغیره
بانگ بیرون نیاورد و از تثاؤب[۵۳] و تمطی[۵۴] اجتناب کند و آب دہن و بینی چنان نیندازد
که حاضران مشاہده کنند یا آواز آن بشنوند[۵۵] و رو بقبله نیندازد و بدست و سر آستین
و دامن[۵۶] پاک نکند و چون به مجلسے رود فروتر از جایگاه خود و بلندتر از آن ننشیند و اگر بزرگ
مجلس او باشد ہر جا که نشیند جائز بود چه صدر[۵۷] آنجا خواہد بود و اگر بیوقوف نه بر جائے[۵۸] خود
نشیند چون واقف شود باز بجائے خود[۵۹] آید و اگر جائے خود خالی نیابد باز گردد بے آنکه
اضطرابے و کراہتے بخود راه دہد و پیش غیر حرم و خادم جز روے و دست برہنه نکند و از زانو[۶۰]
تا ناف بہیچ حال برہنه نسازد نه در خلا[۶۱] و نه در ملا[۶۲] مگر عند الاحتیاج مثل قضائے حاجت

---

۵۱ رکوب بضمتین سوار شدن و بفتح اول وضم ثانی مرد بسیار سواری کننده و ستور یکه لائق سواری باشد از منتخب و صراح ۱۲ غ ۵۲ حزن بالضم و سکون ثانی و بفتحتین نیز بمعنی انده و بفتح اول و کسر ثانی غمگین از کشف و منتخب و لطائف کسالت بفتح کاہل شدن از منتخب ۱۲ غ ۵۳ تثاؤب بفتح اول و ثائے مثلثه وضم ہمزه که بصورت واو ست و بائے موحده بر وزن تفاعل حرکتے طبعی ست که بجہت دفع بخارات دہن باز می گردد نه بفارسی فاژه و دہن دره گویند و بہندی جماہی ۱۲ غ ۵۴ تمطی بفتح اول و ثانی و طائے مہمله مشدد و مکسور بمعنی خمیازه که بہندی انگڑائی گویند ۱۲ غ ۵۵ زیرا که این ہمه امور باعث کراہت و نفرت مردمان می باشد ۱۲ ۵۶ که دال بر کثافت و دنائت کنند و موجب تنفر طبع بیننده باشد ۱۲ ۵۷ صدر بالفتح اول و بالائے ہر چیز و سینه و بمعنی پیشگاه خانه وابتدا بمعنی والا نشین و امیر و صاحب منصب معروف و بازگشتن و بدر آمدن از جائے ۱۲ غیاث ۵۸ ای در غیر محل خود نشسته باشد ۱۲ ۵۹ بے آنکه سر مستی و زحمتی با ہل مجلس راه یابد ۱۲ ۶۰ که عورت ست و پوشیدن آن بحسب شرع شریف فرض شده ۱۲ ۶۱ خلا بفتح اول جائے خالی و خالی شدن آب خانه بمعنی پاخانه ۱۲ ۶۲ ملا بفتح میم و در آخر الف بمعنی آنچه کار از کاسه عبارت از انجمن و محفل و بفتح میم و در آخر ہمزه بمعنی گروه مردم اشراف و بزرگ از کنز و منتخب و بضم میم و تشدید لام و بعد الف ہمزه صیغه مبالغه بمعنی بسیار پر یعنی پر بسیار از علم ماخوذ از مملو که بمعنی پر ست چنانچه کبار بضم و تشدید بمعنی بسیار بزرگ و فارسیان این قسم الفاظ ممدوده را مقصوره خوانند مگر در اضافت و صفت ۱۲ غیاث

و غسل نظائر آن و در پیش مردم نخسپد و اصلا به پشت باز نخسپد خاصه که در خواب غطیط[1] کند چه
باین هیئت خفتن سبب زیادتی آن شود و اگر در میان مجلس خواب بر وی غلبه کند اگر تواند برخیزد
و الا خواب را بحکایتی یا فکری یا غیر آن از خود دفع کند و اگر با جماعتی باشد و ایشان خواب
کنند یا موافقت کند یا بیرون آید و حاصل آنکه بر وجهی سلوک[2] کند که مردم را از و نفرتی و زحمتی
نباشد و اگر بعضی ازین عادات بر و ثقیل نماید تامل کند که ملامت که بر اضداد آن مترتب
شود شنیع تر و ثقیل تر از تحمل مشقتی ست که در کسب آن **آداب طعام خوردن**[3] و
باید که اول دست و بینی و دهن[4] پاک کند و افتتاح به بسم الله[5] و اختتام بالحمد لله و باکل مبادرت نه نماید
مگر آنکه میزبان باشد و دست و جامه و سفره آلوده نکند و بزیادت از سه انگشت نخورد
و دهن فراخ نکند و لقمه بزرگ نگیرد و زود فرو نبرد و بسیار نیز در دهن نگاه[6] ندارد و انگشت
در اثنای چیزی خوردن نه لیسد و اما بعد از تمام شدن شاید بلکه آن هنگام سنت[7]
ست و با لوان طعام نظر نکند و طعام نبوید[8] و نگزیند[9] و اگر در خوان اندک[10] طعامی بهتر باشد
حرص بران ننماید و ایثار دیگران کند و چربی بر انگشت نگذارد و نان و نمک تر نه کند

ف۱ غطیط بر وزن طلب مهمله بر وزن غلیط یعنی آواز خرخر که از گلوی بعض مردم بحالت خواب کامل بر می آید از منتخب ۱۲ غ ف۲ سلوک بمعنی راه رفتن و نیک روی کردن و دا امور دات و اصطلاح صوفیان طلب تقرب حق تعالی ۱۲ غ ف۳ بدانکه راه عبادت هم از عبادت ست و زاد راه هم از جمله اوست پس هر چه راه دین را بدان حاجت بود هم از دین باشد و راه دین را بطعام خوردن حاجت است چه مقصود همه سالکان دیدار حق است و تخم آن علم و عمل و مواظبت بران بی سلامت تن ممکن نیست و آن موقوف بر طعام ست پس طعام از جمله راه دین باشد پس هر که طعام از برای آن خورد تا او را قوت علم و عمل و قدرت رفتن راه آخرت بود طعام خوردن هم از جمله عبادات بود برای این گفت رسول علیه السلام مومن را بر همه چیزها ثواب بود تا لقمه که در دهان خویش نهد یا در دهان اهل خویش و این برای آن فرمود که مقصود مومن ازین همه زاد آخرت بود از کیمیای سعادت ف۴ در خبر است کسیکه پیش از طعام دست شوید از درویشی ایمن بود ۱۲ ف۵ دیگر آنست که باول لقمه گوید بسم الله و در دوم بسم الله الرحمن الرحیم و سیوم بسم الله الرحمن الرحیم با آواز گوید تا دیگران را یاد دهد و بدست راست خورد و بدایت و نهایت به نمک باشد که در خبر آمده است از کیمیای سعادت ف۶ دست فرد بر دست بلقمه دیگر دراز نه کند ۱۲ ف۷ و نان ریزه بر چیند که در خبر ست هر که چنان کند عیشش باد فراخ باشد و فرزندان او بسلامت بوند و کابین حور عین گردد ۱۲ کیمیای سعادت ف۸ زیرا که این خلاف ادب ست و نان را گرامی داشتن سنت است که قوام آدمی برین است ۱۲ ف۹ از اقسام اطعمه که بر سفره چیده باشد بر یکی اکتفا نه کند که از همه خوب تر باشد بلکه از همه خورد نه با چیزی بچیزی نخورد ف۱۰ و نان و گوشت از کارد پاره تر کند و طعامی را عیب نگوید اگر خوش بود بخورد و گرنه دست باز دارد ۱۲

ودر لقمه همکاسه ننگرد و از پیش خود خورد الا در میوه که از دیگر جاها خوردن شاید و آنچه بدهان برد از استخوان و غیره بر نان و سفره ننهد و اگر استخوان در لقمه باشد پنهان از دهن دور کند و از حرکات منفره محترز باشد و چیزے از دهان در کاسه نیندازد و نوعی سلوک کند که هر که خواهد بقیه طعام او خوردن تنفر ننماید و اگر مهمان باشد پیش از میهماندار دست باز کشد و چون دیگران دست باز کشند او نیز موافقت نماید و اگر چه گرسنه باشد مگر در خانهٔ خود یا مقامیکه محارم باشند و اگر مهماندار باشد باید که بعد از آنکه دیگران دست باز کشیده باشند تعلل نماید تا اگر کسی را بقیت رغبتے باشد حجاب نکند و اگر در میان طعام بآب احتیاج افتد بآهستگی بیاشامد چنانکه آواز دهن و حلق او نشنوند و در نظر جماعت خلال نکند و آنچه بزبان از دندان بیرون آرد بخورد اما آنچه بخلال برآید بجائی اندازد که مردم را نفرت نشود و بوقت دست شستن در پاک کردن انگشتان و بیخ ناخن جهد بلیغ نماید و همچنین در لب و دهن و دندان و آب دهن در طشت نیندازد و چون آب که دهن بآن شسته باشد ریزد بدست بپوشد

ه۱ و طعام بر سفره باید خورد نه بر خوان اگرچه الان نهی نیامده است مگر عادت سلف طعام بر سفره خوردن بود هم جناب سرور کائنات علیه السلام همین کرده ۱۲ ه۲ از اطراف و جوانب در میان کاسه نخورد و نان را هم از میان نخورد و دست از نان پاک نکند ۱۲ ه۳ و چنان نکند که حاجت بالحاح و سوگند افتد که طعام حقیر انگاشت که بدان سبب سوگند دهند ۱۲ ه۴ و دست باز نکشیدن از طعام و موافقت نه نمودن با شرکا و مضائقه نیست محارم جمع محرم بفتح میم در آنکه در مردم راه دارد و صاحب سر و حرام شده ۱۲ از منتخب ه۵ تعلل بمودن تعلل علت انگیختن و سبب پرسیدن و معنی تاخیر و بهانه جوئی از آن مراد باشد و در کتابے نوشته که بجهت انگیختن چون باعث درنگ و تاخیر می شود لهذا مجازاً بمعنی درنگ و تاخیر مستعمل می شود و باصطلاح اطبا اندک اندک خوردن چیزے را ۱۲ غیاث ه۶ و بسیار نه نوشد و کوزه بدست راست گیرد و بسم الله گوید و اول در کوزه بنگرد تا حیوانی و خاشاکی نباشد و چنان احتیاط کند که آب از کوزه بر جامه نچکد ۱۲ ه۷ خلال بالکسر بمعنی در میان و فاصله و دوستی کردن و دوستان و خصلتها مصدر از باب مفاعله و بمعنی چوب دندان خسته کاو ظاهراً باین معنی مجاز است ۱۲ از غیاث ه۸ و کاسه پاک کردن بانگشت که در خبر است هر که کاسه پاک لیسد و پاک خورد آنچنان بود که بنده آزاد کرده باشد ۱۲ ه۹ و کلید در اکثر این همه امور آنکه آنچه از دیگران ناپسندیده دارد خود ارتکاب آن نکند ۱۲ ه۱۰ و چنان برفق بریزد که بکسے نرسد و جمله این آداب اخبار و آثار آمده است و فرق میان آدمی و بهیمه همین آداب است که بهیمه بمقتضائے طبع خورد و نیکو از زشت نشناسد که او را این تمیز نداده اند و بکار رفتن آدمی را این تمیز داده اند بکار ندارد حق نعمت عقل و تمیز نگزارده باشد و کفران نعمت کرده ۱۲ کذا فی کیمیائے سعادت۔

و در دست شستن پیش از طعام بر دیگران سبقت نجوید اما باید که مهماندار در دست شستن
پیش از طعام بر دیگران سابق شود لمعهٔ پنجم[1] در رعایت حقوق[2] پدران و مادران چون
بمقتضاء عقل و نقل شکر منعم واجبست و بعد از نعم الهی هیچ نعمت در حق فرزندان
چون نعمت پدر و مادر نیست چه پدر سبب صوری وجود اوست و بعد ازان وسیلهٔ تربیت
او به تهیهٔ[3] اغذیه و البسه و ضروریات که سبب بقاء او و بلوغ بکمال نشو و نماست و باز
واسطهٔ حصول کمالات نفسانی او چون آداب و هنرها و صناعات و بانواع مشقت و تعب
جمع اسباب دنیوی می نماید و برای او ذخیره می سازد و آن را باو ارزانی[4] میدارد بلکه ایثار[5]
او بر خود می نماید و مادر در سببیت وجود شریک پدرست[6] با آنکه تحمل مشقت حمل و مقاساة[7]
خطر ولادت واو جارع طلق کرده و اول قوتی که سبب حیات فرزند شده خون[8] بدن
اوست و مدتی مدید حفظ و سیاست و تربیت او نموده و از فرط شفقت خود را فدای
او دانسته و ازین جهت که محبت والدین فرزند را محبتی طبیعی ست و ایشان را در رعایت
حقوق فرزندان احتیاج به تکلفی نیست بخلاف محبت فرزندان ایشان را در شرائع

---

[1] این معنی بر طهارت ذات و لطافت صفات و علو نسب و حسب دلیلی ظاهر و حجتی باهر است ۱۲ [2] که اول آن وجود باشد و بعد لوازم آنکه لا تعد و لا تحصی ست ۱۲ [3] تهیه بفتح اول و کسر های هوز و فتح یای مشدد آمادگی کردن اغذیه بفتح اول و کسر ذال معجمه و فتح تحتانی جمع غذا و البسه بر وزن اغذیه جمع لباس نشو و نما بهرود و لغط بفتح نون ست بمعنی روئیدن و بالیدن ۱۲ غیاث اللغات [4] ارزانی ضد گرانی نرخ اشیا و افزونی و مجازا بمعنی دادن و بخشیدن و در بهار عجم بمعنی لائق و سزاوار و مسلم بر قرار نوشته و منسوب به ارزن که موضعیست سه فرسنگی از شیراز ۱۲ غ [5] یعنی ذات فرزند را بر نفع برداشتن ازان ذخیره بر نفس خود مقدم می سازد ایثار بالکسر برگزیدن یعنی مصلحت دیگری را بر مصلحت خود مقدم داشتن ۱۲ غ [6] زیرا که تولد ولد از منی مرد میشود عقد از منی ذکر و انعقاد از منی انثی پس منی ذکر در تولد ولد بمنزلهٔ نفخه باشد در جنین و منی انثی بمنزلهٔ لبن و غرض این نیست که منی ذکر منفرد بقوة عاقده و منی انثی منفرد بقوة منعقده است بلکه مراد این ست که قوة عقد در منی ذکر و قوت انعقاد در منی انثی بیشتر و اقوی باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور [7] مقاسات بضم اول رنج کشیدن خطر بفتحتین بهلاک نزدیک شدن طلق بفتح اول و سکون ثانی درد که زنان را بوقت زادن پیدا شود و آنرا درد زه نیز گویند و نوعی از سنگ که سفید و براق و طبق بر طبق باشد و آن را برق نیز گویند ۱۲ غ [8] و آن خون معینه زنان ست که از ابتدای قرار نطفه مجتمع می شود و از ناف در دل یا ناف در دل رسیده باعث تکمیل خلقت او میگردد ۱۲

اولاد را باحسان بر والدین بیشتر از عکس است پس مقتضاے عدالت آن باشد که بر[1] والدین را
بعد از طاعت خالق داند چنانچه در آیات اعجاز غایات و احادیث هدایت سمات[2] (نشانها ۱۲) بیوسطه
از عقب آن مذکور شده[3] و چون استغنائے ساحت الٰہی ازان متعالی ست که مفلسان
عرصهٔ نیستی در مقابلهٔ نعم[5] نامتناهی او بادائے شکرے یا مکافاتے توانند در آید و نهایت
اقدام سالکان درین راه اعتراف بعجز و قصور است بخلاف پدر و مادر که وجوه احتیاج
ایشان ظاهر پس ازین وجه حقوق ایشان برعایت اولی باشد و بحسب قواعد شریعت نیز
مبالغه در حق الناس بیشتر از حق الله است چه حضرت حق سبحانه و تعالی جواد مطلق ست
و ان الله لغنی عن العالمین[6] قضیهٔ محقق و در رعایت حقوق والدین بسه چیز توانند بود اول
دوستی خالص بجان و تعظیم[7] بالغ بزبان و ارکان و امتثال اوامر و نواهی ایشان بقدر
امکان آنگاه که مودی بمعصیتی[8] یا فوت مصلحتی[9] کلی نباشد و اگر مودی بیکی ازینها شود[10] در سبیل مجاملت[11]

---

[1] بر بالکسر بخشش و نیکی و راستی و طاعت و قبول کردن حج و طاعت و خوشنود داشتن مادر و پدر را و نرم گوسپند و بدین معنی بفتح با نیز آمده و موش
و بچه و رباه و مثل عرب ست فلان لا یعرف هرا من بر ۱۲ منتخب [2] تالی پیرو و اسپ چهارم از ده اسپ که عرب بشرط گرو می تازند ۱۲
منتخب [3] چنانکه فرموده وقضی ربک ان لا تعبدوا الا ایاه و بالوالدین احسانا یعنی حکم کرد پروردگار تو که نه پرستید مگر او را و نیکوئی کنید با پدر و
مادر مقرر ست که خوشنودی پدر و مادر هم در دنیا موجب دولتست و هم در آخرت سبب نجات و سعادت ۱۲ اخلاق محسنی [4] بلکه حق
سبحانه و تعالی و و فا که خود را برضائے ایشان بازبسته چنانچه در حدیث قدسی ست که من رضی عنه والداه فانا عنه راض یعنی هر که پدر و مادر ازو
خوشنود باشند من ازو خوشنود باشم ۱۲ اخلاق محسنی [5] نعم بکسر نون و فتح عین مهمله جمع نعمت مکافات بضم میم باهم برابر شدن و پاداش دادن
و در اصل مکافاة بر وزن مفاعلة بود بهت تحرک و انفتاح ما قبل یا با لف بدل گردید و این مصدر بمعنی حاصل بالمصدر مستعمل می شود ۱۲ غیاث اللغات
[6] و بدرستیکه خداوند تعالی بے پرواست از جهانیان اے از عبادت و طاعت مخلوق و حکم بجا آوردن اوامر و نواهی که
فرموده محض برائے صلاح معاش و معاد ایشانست نه جهت احتیاج ذات و صفات خود ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم
[7] است محض برائے خدا که آمیخته بغرض دنیاوی از جلب نفع و دفع ضرر و غیره نباشد ۱۲ [8] چنانکه باز ماندن
از سفر حج جهت دستوری ایشان وقتیکه فرض شده باشد زیرا که تاخیر دادن مباح ست ۱۲ [9] مثلاً طلاق زن با مر ایشان
در هنگامیکه ضیعان اطفال و برهمی امورات منزل و غیره ازان متصور نباشد ۱۲ مولوی رح [10] مثل سفر برائے علم نماز و روزه وقتیکه
فرض شده باشد و در انجا کسے نباشد که ازان تعلیم گیرد و طلاق زن که ازان ضیعان اطفال و برهمی منزل یا مقاصد دیگر یقین باشد ۱۲ م
[11] مجاملت بر وزن مفاعلت نکوئی کردن مخالفت با کسی خلاف کردن مجادله با کسی کاویدن و خصومت کردن ۱۲ منتخب

مخالفت باید کرد نہ بر سبیل مجادلہ الا در صورتیکہ شرعاً واجب باشد و امام غزالیؒ از اکثر علما
نقل فرمودہ کہ در شبہات اطاعت والدین واجب ست چہ جائے مباحات دوم مساعدت
باایشان در مصالح معاش پیش از طلب بے منت و توقع عوض مادام کہ مودی بعجز و رہی
نشود سوم اظہار خیر خواہی ایشان در سر و علانیہ محافظت بر وصایای ایشان خواہ
در حیات ایشان و خواہ بعد از وفات و چون حقوق پدر را طرف روحانیت غالب
ست و حقوق مادر را طرف جسمانیت ولہذا تنبیہ در حق پدران و محبت ایشان بعد از
قوت تمیز حاصل شود و حق مادران در مبادی حال معلوم گردد بدین سبب میل اطفال
با ایشان زیادہ است پس ادائے حق پدران بامور یکہ روحانیت بران غالب باشد
مثل طاعت و دعا و ثنا انسب باشد و قضائے حق مادران بجسمانیات مثل بذل
مال و ترتیب اسباب معاش و چون عقوق رذیلتی ست مقابل این فضیلت پس او را
سہ نوع ہم باشد در مقابل الانواع ثلثہ و کسانیکہ بمنزلۂ والدین باشند چون اجداد و اعمام

۵۱ اے بے آنکہ حاجت پیش کنند انجاح مرام ایشان کنند و بران منت ننہد و طالب مزد نباشد زیراکہ احسانات و حقوق ایشان زیادہ
ازانست کہ از عہدۂ عوض آن برآید چہ جائے منت نہادن و عوض خواستن ۱۲ لہ رح ۵۲ متعلق بمساعدت اے اعانت لازم ست تا ہنگامیکہ
خوف در ترس از ان مقصود نباشد مثلاً پدر حربی ست پس پسر را آن قدر نباید داد کہ بہ تہیہ آلات حرب و ضرب صرف نماید کہ مسلم ست مرتکب کبائر
پس امداد و اعانت بر فسق و فجور البتہ جائز نباشد ۱۲ لہ مد ظلہ ۵۳ زیراکہ عقد از نطفۂ پدر و انعقاد از نطفۂ مادر باشد چنانچہ در صدر لمعہ مسطور
شدہ اولاً از ہمہ نطفۂ منعقدہ نقطۂ دل و دماغ متمیز می شود بعد ازان خلقہ جگر و معدہ مضغہ بعد ازان بتدریج عضوہا بر می آید پس
بحقیقت جنین از نطفۂ مادر باشد ۱۲ لہ مد ظلہ ع چنانچہ اگر طعامی باشد با شبہت و حرام محض نباشد و پدر یا مادر بخورانید کہ بخورباید
کہ خوردن بطاعت ایشان دارد کہ خوشنودی ایشان مہم تر ست از شبہت عار کردن ۱۲ کیمیائے سعادت ۵۴ دعا و خوشنودی مادر زیادہ
از پدر نتیجہ می دہد و زود اثر میکند و در حدیث آمدہ کہ بہشت در زیر قدمہائے مادر انست یعنی ہرکہ ایشان را خدمت کند و حق گزاری شفقتہائے
ایشان بجا آرد بہ بہشت رسد ۱۲ اخلاق محسنی ۵۵ عقوق بالضم نافرمانی پدر و مادر کردن و ایشان را آزردن ۱۲ لہ ۵۶ بجہت نکردن
و حقیر شمردن ز احکامات ایشان بجا نیاوردن و از استعداد ایشان با وجود وسعت نہادن روا داشتن و نگہداشت وصایا ـــــ ے
ایشان نمودن و در حقیقت این ہمہ فرع عدم التفات بحال و مراتب ایشان باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم

و اخوان و برادران آن بزرگ و دوستان حقیقی هم بمثابه[۲] ایشان باید داشت بقدر امکان مواسات[۳]
با ایشان باید کرد و در حدیث صحیح ست که بهترین نیکوکاریها آنست که شخص دوستان
پدر[۱] خود را رعایت نماید و بموجبی که سابقاً نموده شد که قرابت روحانی نیز معتبرست
با معلم[۴] که پدر نفسانیست همین طریق بلکه زیاده سلوک باید داشت لمعه ششم در
سیاست خدم بحکم عقل خدم[۵] بمنزلهٔ دست و پائے و دیگر جوارح شخص باشند چه
ایشان بکارها اقدام نمایند که اگر نه ایشان باشند شخص را بنفس خود متوجه آنها
باید شد و البته عضوی از اعضائے خود دران استعمال باید کرد و اگر نه این طائفه باشند
اسباب راحت منقطع گردد و از حرکات و ترددات متوالی بهیچ صناعت و فضیلت
اقدام نتواند نمود با آنکه اسباب سقوط وقار[۶] و مهابت شود و انواع تعب و مشقت
به شخص عائد گردد پس باید که ایشان را ودائع[۷] الٰهی دانسته شکر وجود ایشان واجب داند
و با ایشان طریقهٔ رفق و مدارات سلوک ورزد و زیاده از حد اعتدال ایشان را کار
نفرماید و اوقات راحت برائے ایشان تعیین کنند چه هر آئینه ایشان را نیز

ل۱ در خبر است که حق پدر و مهین برکتین چون حق پدرست بر فرزند ۱۲ کیمیائے سعادت ل۲ مثابه بفتح اول و حرف چهارم بائے موحده این لفظ برائے تشبیه است بمعنے مانند و در حقیقت اسم ظرف است مشتق از ثوب ثوبان که بمعنی بازگشت باشد مثل منزل که از نزول است پس تجرید کرده بمعنے مطلق جائے باشد و بمعنی حسد مرتبه مستعمل می شود ۱۲ غ ل۳ مواسات بضم یاری کردن و رعایت و صلح کردن و غمخواری نمودن و در استعمال فارسیان یے آخر را بیندازند بحو محابا و مدارا زیرا که ضابطهٔ فارسیانست که حرف ما از ناقص باب مفاعلة حذف کنند بسبیل جواز از سراج و بهار و منتخب و غیره ۱۲ غ ل۴ هر که حق استاد و معلم بداند حرمت ایشان بجائے آرد در دنیا و عقبی برخوردار گردد و گفته اند حرمت استاد سیرت انبیاست و استاد حبیب از اولیا باشند که قوام عالم ببرکت وجود ایشان بازبسته است ۱۲ اخلاق محسنی ل۵ خدم بفتحتین چاکران و غلامان و این جمع خادم است جوارح بفتح اول و کسر رائے مهمله بعده حائے مهمله بمعنی دست و پا و دهان و دیگر اعضائے آدمی و جانوران شکاری ۱۲ منتخب ۱۲ غ ل۶ وقار بفتح آرمیدگی و آهستگی مشتق از وقر بالفتح بمعنی گرانبار شدن مهابت بیم و ترس و شکوه و شان ۱۲ غ ل۷ ودائع امانتها جمع ودیعت رفق بالکسر نرمی کردن و نرمی و لطف و آنچه بدان استعانت گیرد و بالفتح نفع رسانیدن بکسی و زدن آرنج کسے را و بستن بازوی شتر که در راه آهسته رود و بفتحتین بر تافتگی آرنج و برگردیدگی مرفق از پهلو و آب چراگاه و بیماری سرپستان ماده شتر بواسطه نادوشیدن مدارات که فارسیان بحذف تائے آخر خوانند رعایت و صلح و آشتی کردن ۱۲ از منتخب

ملال و کلالی[1] و ضعف باشد و داعی طبیعت در جبلت[2] مرکوز و ملاحظه باید کرد که در جوهر[3]
فطرت میان او و ایشان اشتراک ست و شکر آنکه حق تعالی ایشان را مامور او داشته بجا باید
آورد و بر ایشان جور[4] نباید کرد چنانچه حضرت متمم مکارم اخلاق علیه الصلوٰة والتحیة من
الملک الخلاق فرموده در ماکول و ملبوس ایشان را با خود برابر باید[5] داشت و چون
کسی را برای خدمتی قبول کند باید که اولاً بامعان نظر ملاحظه حال او بکند[6] و اگر تجربه
درین باب میسر نه شود بفراست[7] و کیاست[8] استعانت نماید و اصحاب صور متخالفه و تخطیطات
متفاوته را اختیار نکند چه غالباً خلق تابع خلق ست و خلاف آن نادر و حکمای فرس گفته اند
نیکوترین چیزی از زشت صورت[9] او ست و در حدیث نبوی ست اُطلبوا الحوائج[10] عند
حسان الوجوه و فرموده که چون رسول بجای فرستند باید که نیکو نام و خوبصورت باشد چه حسن صورت اول

---

[1] ملال بالفتح اندوهناک شدن و ستوه آمدن از چیزے و بالضم گرمی تپ کلال بالفتح ماندگی و خیرگی چشم ۱۲ منتخب [2] جبلت بکسرتین و تشدید لام آفرینش و خلقت مرکوز نهان داشته شده ۱۲ [3] جوهر بفتح اول معرب گوهر ست بمعنی سنگ قیمتی و اصل هر شے و خلاصه آن و بمعنی موج آهن و موج جوہر استخوان اطلاق فارسیان ست الا اند عربی باین معنی یافته نشده و در اصطلاح آنچه قائم بالذات باشد فطرت پیدائش ۱۲ غ [4] ناساس تربیت ملازمان بر دو چیز ست یکے لطف و یکے قهر باید که همیشه اثر قهر و نظر لطف بر خدم ظاهر باشد تا قهر بگیرند دلیر نه شوند و لطف دو کنند تا امید دگر و نند نگارستان آنند که طریق حکمت در تو بسبب آنست که بنرمی و آهستگی اگر کار میسر شود در ان وقت تشدد و عنف نباید نمود و اگر بخشونت و سختی حاجت افتد رفق و نرمی نباید فرمود که جراحت را نتوان بود که بنیش احتیاج بیش افتد اند که کریم ۱۲ اخلاق محسنی [5] که خدای تعالی ایشان را بنده و زیر دست شما کرده است و اگر خواستی شما را زیر دست ایشان کردی ۱۲
[6] زیرا که حکما فرموده اند که هر کرا خواهند که تربیت کنند تا بارها نقد حال و بار بر محک امتحان نزنند و عیار کار دیانت او تمامی ندانند بدو تربیت ندهند و نظر نکنند ۱۲ اخلاق محسنی [7] و آن بر دو قسم ست فراست شرعی و فراست حکمی اول عبارت ست از آنکه بواسطه تزکیه نفس و تصفیه قلب حجاب غفلت از عین بصیرت مرتفع شود تا مومن بنور یقین بینا گردد و دوم آنکه گوید بفراست حقیقی بر احوال او اطلاع یابد و دوم چنان باشد که حکما به تجربه آن را دریافته اند و دلیلهای آن را از شکل و هیئت مشاهده کرده اغلب آن راست آید و حکمای زمان نوشیروان جهت وی در فراست رساله ساخته بودند پیوسته آن را مطالعه کردی چنانچه آن کتاب حکم فرمودی ۱۲ از اخلاق محسنی [8] کیاست بکسر اول و فتح سین مهمله زیرکی و دانائی ایکه فارسی خوانند غلط است که لفظ عربیست ۱۲ غیاث اللغات [9] ے بفک اضافت یعنی چیزیکه در زشتان خوب است بهتر باشد صورت بادخشان ست که از ان پی می برند بر قبح سیرت و باعث می شود بر اجتناب از شر و فساد طبیعت آنها زیرا که محقق ست که اکثر خوی و عادت تابع خلقت است پس خوبی صورت بدین اعتبار باشد که مردم از ان منتفع می شوند ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور مد [10] طلب کنید حاجات را نزد نیک خوش صورتان ۱۲

نعمتیست که از شخص رسد و در حدیثی دیگرست که همه پیغامبران خوبصورت و خوش آواز
بوده اند و باید که از معلولان چون اعور[۵۱] و اعرج و اقرع و ابرص و نظائر آن اجتناب
نماید و چون امارات کیاست از خادم مشاهده نماید باو باحتیاط باشد چه در اکثر حال حلیت
دیگر باین خصلت باشد و حیای بسیار باید که عقل درین باب بهتر از عقل بسیار با وقاحت است
چه حیا بهترین خصلتهاست و خادم را بکاری که اثر قابلیت آن در و مشاهده و آلات آن
او را مساعد و در طبع او بآن ملائم باشد مشغول باید کرد چه هر کس را قابلیت کاریست
و همچنانکه از اسپ حراثت[۵۳] نیاید و گاو و کره[۵۴] و فر را نشاید از هر کس غیر او را نچه قابلیت آن داشته
باشد چشم نتوان داشت و چون بخادم کاری رجوع کنند و ظهور اندک خللی او را از آن کار معزول
نباید کرد چه این فعل متهتکان[۵۵] و کوتاه بینانست و هر آئنه بعد از عزل[۵۶] او بدلی باید و نتوان
دانست که بدل بهتر از و باشد یا بدتر و در دل خدم مقرر باید داشت که ایشان اجلای
از هیچ وجه در حساب نیست تا هم بمروت[۵۷] نزدیک تر باشد و بوفا و کرم لائق تر و هم
موجب مزید رغبت ایشان تا شرط هواداری و جانسپاری بتقدیم رسانند چه هر گاه
که دوام اختلاط خود با مخدوم تصور نماید خود را در مال و اسباب شریک او دانند و نعمت و مکنت[۵۸]

آمیختن ۱۲

۵۱ اعور بالفتح و واو مفتوح بمعنی شخص یک چشم و نام یک دوده و شکم از شش روده که آن را مدخل و مخرج یک راه است اعرج بالفتح اول و ثالث لنگ اقرع بالفتح و رائے مهمله مفتوح بمعنی کل که آنرا گنجا گویند بهندی ابرص بالفتح کسیکه بر اندامش داغهائے سفید باشند ۱۲ غیاث اللغات ۵۲ دیگر در تربیت ملازمان آنست که یک کس را دو عمل ندهد بلکه برائے هر کسے منصبی مقرر کند تا همه ملازمان امیدوار باشند و دو کس را یک عمل نیز نفرماید که چون شرکت پدید آید عمل بر مراد ساخته و پرداخته نگردد قطعه نه یک کس تواند که سازد دو کار به که آنرا پسند ندهد با هوش به دو کس نیز دیک عمل ضائع اندبه که دیگی بشرکت نیاید بجوش ۱۲ اخلاق محسنی ۵۳ حراثت بکسر اول و حرف چهارم ثائے مثلثه کشتکاری کردن و کشاورزی نمودن ۱۲ غیاث اللغات ۵۴ کر بضم و فتح اول بمعنی زور و قوت و تاب و توان فر بفتح اول و سکون ثانی بمعنی شان و شوکت و رفعت و شکوه ۱۲ برهان قاطع ۵۵ متهتک اسم فاعل از تهتک بر وزن تفعل بمعنی پرده دریدن و پرده دری و بے تحملی و رسوائی از منتخب و ص و کنز ۱۲ غ ۵۶ عزل بالفتح بیکاری و بیکار کردن کسے را و بالضم خطاست ۱۲ المدار و منتخب ۱۲ غ ۵۷ مروت بضمتین و تشدید واو مفتوح مردی و مردی را این ماخوذ است از مرو که بمعنی مرد باشد و بضم اول و فتح ثانی خطاست از مؤید و کشف و فرهنگ ۱۲ غ ۵۸ مکنت بضم میم بمعنی قدرت و توانگری و بفتح باین معنی خطاست از مدار و منتخب ۱۲

اورا نعمت و مکنت خود شناسد و چون داند که علاقهٔ ایشان مستحکم نیست و باند که چیزی قابل
زوال خدمت اورا عاریتی شمارد و شرط اشفاق بجا نیاورد بلکه از برای روز مفارقت
ذخیره جمع کند و اصل در خدمت آنکه باعث بران محبت باشد بضرورت تا خدمت عاشقانه
کنند نه مزدورانه و بعد از آن باعث رجا باشد نه خوف تا چون محبانه نباشد بارے مزدورانه
باشد نه مظلومانه چه هرگاه کسی را تخویف بر کارے دارند البته اورا ذوق باطنی بآن کار نباشد
و بقدر دفع ضرر بآن اقدام نماید و باید که مصالح خدم را بر مصالح خود مقدم دارد و نوعے سازد
که کارها که بایشان متعلق ست از سر نشاط کنند نه از روے ملالت و کره و در اصلاح حال ایشان
مراتب نگاه باید داشت و ایشان را بلطف امیدوار و از قهر خائف باید ساخت و اگر یکے از ایشان
بعد از توبه گناه مراجعت نماید بعقوبات لائقه او را گوشمالی باید داد و بمجرد این ازو نومید نباید شد
و اگر بتکرار تجارب معلوم شود که قابل اصلاح نیست او را زودی طرح باید کرد تا بمجاورت او
دیگر خدم فاسد نه شوند و بنده از آزاد بخدمت اولی ست چه میل بنده بانقیاد و اطاعت
و تادب باخلاق و آداب سید بیشتر ست و توهم انقطاع کمتر و از طبقات خدم و عبید آنکه

۱ و این وقتی باشد که خواجه از گناه پیش اغماض فقر باید و باند که سهوی و خطائی از بیش خود بر انده ۱۲ ۲ اے شرائط کفایت و امانت
رعی نزارد و مصلحت خود بر مصلحت خواجه مقدم شمرد ۱۲ ۳ اے اگر خدمت عاشقانه که باعث بران محبت باشد میسر نیاید اصل در
خدمت آنکه باعث بران امید باشد نه خوف ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور ۴ اے ایشان را بنظر خاص مخصوص سازد که اقدام بر عملی که بایشان
مفوض ست از روے خوشدلی و نشاط کنند نه از راه ملال و ناخوشی ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ۵ کره بالضم اول و سکون دوم و اظهار ناخوشی
دکسی در نج بفتح اول و سکون ثانی جبر و نا رضائے و بفتح اول و کسر ثانی بر وزن خجل بمعنی کریه و نامرغوب ۱۲ غیاث ۶ که کسے با دیگران مرتبه
شریک نباشد تا میان ملازمان حقد و حسد پیدا نه گردد و اگر هم بعضے از ایشان به نزاع و جدال انجامد بزودی دفع نماید تا ماده خصومت قوی
نگردد که از ایشان فسادات کلی رو نماید ۱۲ اخلاق محسنی ۷ تا دلیر نگردند که حجاب سطوت و مهابت از پیش بر داشته آنچه خواهند بکنند ۱۲
۸ اے بقدر جرم و خیانت بحسب تقضائے وقت و مناسب مقام ۱۲ ۹ و از نظر نباید انداخت زیرا که بر داشته را بزودی
بفگندن سطوت و مهابت خواجگی را مضر است ۱۲ ۱۰ طرح بالفتح انداختن و دور کردن و کناره گرفتن از کارے ۱۲ غ
۱۱ از حکما منقول ست که بهر چند وقت تفقد حال خدام باید کرد چنانچه خداوند باغ تفحص بستان می کنند هر گیاهے که بکار نباید دو قوت
از دیگر گیاهها باز می ستاند آنرا می برد و وی را ساند و هر چه از وی نفعی مقصود ست نگاه دارد و تربیت میکند ۱۲ محسنی ۱۲ پس لا محاله اقدام بر اعمال
خوشدلانه و خوشدلی و نشاط کنند و در خدمت گزاری شره و شفقت و هوا داری بجاے آرد ۱۲

دروعقل و نطق[1] و حیا و جلادت بیشتر باشد برائے خدمت نفس تعین کنند و آنکه عفت[2] و کفایت
و کسب در و بیشتر باشد برائے تجارت و آنکه قوی تر و بر اعمال شاقه[3] صبور تر برائے عمارت
و آنکه بیدار تر و بلند آواز تر برائے حراست و اصناف[4] بندگان سه اند یکے حر[5] به طبع و دیگر
عبد به طبع و سوم عبد الشهوت[6] و اول را بمنزلۂ اولاد تربیت باید کرد و دوم را بمنزلۂ دواب
و مواشی و سوم را بقدر ضرورت بدام مشتهیات نگاه باید داشت و بحسب مصلحت کارها فرمود و از
اصناف امم[7] عرب بنطق و فصاحت و دہا[8] ممتاز باشد و اما بجفائے طبع و قوت شهوت موسوم
و از ایشان حبشه بوفا و ثبات قدم معروف اند اما به کبر و عدم تحمل هوان موصوف و عجم[9]
بعقل و سیاست و لطافت و کیاست ممتاز اما به حیلت و حرص و نفاق منجاز[10] و روم[11] بوفا
و امانت و کفایت موسوم اما به بخل و لوم ملوم و ہند بقوت حدس[12] و وہم و چستی و چالاکی موسومند
اما بسبب عجب و حقد و مکر مذموم و ترک[13] بشجاعت و جودت خدمت و حسن منظر مذکور اما
بغدر و فساد و قساوت[14] و بے حفاظی مشهور

لامع سوم در تدبیر مدن[15] و رسوم[16] پادشاهی و در وی هفت لمعه است

ف۱ نطق بالضم نون و سکون طا سخن گفتن حیا بفتح اول و در آخر ہمزہ بمعنی شرم جلادت بفتح جیم و دال چستی و چالاکی و دلیری ۱۲ ف۲ عفت بالکسر و تشدید فا پرہیزگاری و پارسائی بمعنی احتراز از شہوت حرام کفایت بکسر بس شدن و کافی شدن و بسود گرفتن ۱۲ غ ف۳ شاقه بتشدید قاف بمعنی دشوار و کار دشوار ۱۲ صبور بفتح اول و ضم ثانی شکیبا و کسیکه جلدی کند در انتقام ۱۲ غ ف۴ اصناف بالفتح جمع صنف بالکسر بمعنی گروه و گونه و نوع و قسم ۱۲ غ ف۵ یعنی طبعش مقتضی اوصاف و آداب احرار باشد در کسب فضائل و دفع رذائل و عادت حمیده و صناعات لطیفه ۱۲ ف۶ لے در ہوا و حبس نفسانی و در خواہش جسمانی چنان مقید گشته که بتقاضائے طبعش مغلوب شده باشد ۱۲ ف۷ امم بضم اول و فتح میم بمعنی گروهہائے مردم ۱۲ ف۸ دہا بفتح دال مهمله و ہائے ہوز با خر الف بمعنی زیرکی و جودت فکر ۱۲ غیاث ف۹ عجم بفتحتین عموماً بمعنی ملک و مردم که غیر عرب باشد و خصوصاً بمعنی ملک ایران و توران ۱۲ غ ف۱۰ منجاز اسم مفعول از انجاز بالکسر و جیم و فا کردن وعده و روا کردن حاجت ۱۲ ف۱۱ روم بالضم نام پسر عیص بن اسحق و طائفه مشهور که از اولاد روم بن عیص بن اسحق اند ۱۲ ف۱۲ حدس بفتح اول و سکون دال مهمله دانائی و دریافتن و فراست ۱۲ غ ف۱۳ ترک بالضم گروہیست از اولاد یافث بن نوح علیه السلام که در مشرق زمین می باشد ۱۲ ف۱۴ قساوت بالفتح سخت دل شدن و سیاه دل شدن بے حفاظی یعنی بے حمیتی زیرا که منسوب است به حفاظ بالکسر بمعنی عار و حمیت و دور گردانیدن از بدیہا خود را ۱۲ کذا فی المنتخب ف۱۵ مدن بضمتین شهرها این جمع مدینه است که بمعنی شهر باشد ۱۲ غ ف۱۶ رسوم جمع رسم بالفتح بمعنی نشان و آئین و قاعده و قانون و این لفظ عربی است و مجازاً بمعنی وظیفه و مشاہره ۱۲ سراج

لمعۂ اول در احتیاج انسان بتمدن[1] و فضیلت این فن[2] از حکمت پوشیده نیست که
موجودات بحسب کمال بدو قسم اند اول آنکه کمال ایشان مقارن[3] وجود ایشان ست
چون اجرام سماوی[4] دوم آنکه کمال ایشان متاخر از وجود[5] ایشان باشد چون مرکبات
عنصری و این قسم را هر آئینه حرکتی[6] باشد از نقصان بکمال و آن حرکت بے معونت اسباب
صورت نه بندد و آن اسباب یا کمالات باشد چون صورتها که از مبدء فیاض بر نطفہ[7]
فائض شود تا بکمال انسانی رسد یا معدات[8] باشند که ماده را قابل قبول صورت میگردانند
چون وصول غذا نسبت با بدان تا بکمال نما برسد و معونت مطلقا بر سه جهه است اول
معونت بالمادہ و آن این ست که معین جزو آن شود چون معونت[9] غذا حیوانات را
دوم معونت بالآله و آن اینکه معین آلت فعل آن چیز شود چون آب قوت[10] غاذیہ را سوم
معین بالخدمت و آن اینکه معین کارے کند که سبب کمالات آن چیز شود و این دو قسمیست
یکے خدمت بالذات که غایت فعل او کمال آن[11] چیز باشد دوم خدمت بالعرض که غایت فعل

ف۱ تمدن بمعنی تعلق در شهر بود و باش کردن و انتظام شهر نمودن و اجتماع اہل حرفه ۱۲ غ ف۲ فن بالفتح و تشدید در عربی حال و گونه و نوع
از هر چیز ۱۲ از منتخب و در استعمال فارسی بتخفیف نون بمعنی هنر و داو کشتی ۱۲ غیاث اللغات ف۳ یعنی بعد وجود در استعمال امری که غایت
مقصود از آفرینش باشد حالت منتظر و باقی نماند ۱۲ ف۴ و عقول مجرده و عناصر بسیط اجرام بالفتح بمعنی اجسام و اطلاق این لفظ بر اجسام
انسانی و حیوانی روا ندارند مگر بندرت ۱۲ ف۵ یعنی بلکه ظهور از کتم عدم بر غایات و مقاصد که برائے آن مخلوق شده اند فائز نه شوند ۱۲
ف۶ ابتدا انتقال خواهد کرد جانب چیزے که باعث تتمیم و تکمیل او ست حرکت بفتحات جنبش در این مقصد ثلاثی است که هیچ صیغه ثلاثی
مجرد از آن مشتق نه شده ۱۲ ف۷ چه اصل وجود انسان آن ست که نطفه در رحم قرار گیرد و فیضان صورت از تکمیل و تمامی آنست مبدء فیاض بضم میم
و سکون موحده و کسر دال مهمله بمعنی آغاز کننده بسیار فیض رسان و از این مراد حق تعالی باشد ۱۲ ف۸ معدات جمع معد بضم میم و کسر عین مهمله و تشدید
دال مهمله آماده و تیار کننده ۱۲ ف۹ زیرا که غذا اول بمعده میرسد و بعد هضم معده خلاصه آن که مسمی بکیلوس ست از راه عروق ماساریقا
بسوئے جگر منجذب می شود و بعد هضم کبدی از خلاصه آن که مسمی بکیموس است اخلاط اربعه که عبارت از خون و بلغم
و صفرا و سودا است متولد گردیده هر سه اخیر با خون براه عروق دا دوده در تمام بدن رسیده جزو اعضا میگردد ۱۲ نفیسی
ف۱۰ زیرا که قوت غاذیه انجذاب برائے تغذیه اعضا میکند و جذب غذا بدون رقت ممکن نیست و آب آلۂ ترقیق ست پس آب آله
فعل قوت غاذیه باشد که انجذاب ست ۱۲ ف۱۱ یعنی کار دیگر خادم کرده نهایت آن کار فقط تتمیم و تکمیل ذات مخدوم باشد بے آنکه بهره و نصیبی
از آن کار بخادم رسد ۱۲

چیزے دیگر باشد و کمال او بتبعیت[۱] حاصل شود مثال اول چنانچه معلم[۲] ثانی شیخ ابونصر فارابی[۳] گفته افاعی[۴] ست که خادم بالذات اند عناصر را چه ایشان را در نسع حیوانات که موجب فساد ترکیب و انحلال عناصر ست هیچ نفعی[۵] نیست و مثال ثانی سباع[۶] که ایشان را در افتراس حیوانات غرض نفع خود است و انحلال بعناصر به تبعیت[۷] لازم می آید و چون خادم بالذات اخس ست از مخدوم پس نشاید که انسان که اشرف مکونات ست خدمت یکے از ایشان کند الا بالغرض[۸] لیکن ایشان همه معونت انسان کنند هم بطریق ماده و هم بطریق آله و هم بطریق خدمت بالذات و بالعرض چه عناصر جزو ترکیب بدن انسانند و نباتات و حیوانات غذائے او و این معونت بالماده است و هر یک ازین عناصر را آلت افعال طبیعی و ارادی می سازد چون آب و آتش در طبخ غذا و تسخین[۹] و تبرید بدن و بدرقه[۱۰] غذا و هوا در تنفس[۱۱] که سبب ترویح[۱۲] روح ست و خاک در زرع[۱۳] ماده غذا و بنائے مسکن و نظائر آن

۱ه یعنی تمامی مخدوم ازان فعل که خادم کرده بالعرض حاصل شود و غرض اصلی خادم ازان فعل نه این باشد بلکه چیزے دیگر مثل نفع ذات خود یا غیر آن ۱۲ ۲ه وجه تسمیه اش بمعلم ثانی اینکه اولاً کتب حکمت که ارسطو وغیره تحریر کرده اند او از یونانی بعربی ترجمه کرده تعلیم نموده ۱۲ ۳ه منسوب بفاراب که شهریست در نواحی ترکستان بطرف آب جیحون مولد شیخ ابونصر سوائے فاریاب که آن دهی ست به بلخ ۱۲ غیاث ۴ه جمع افعی بالفتح قسمیست از مار بغایت زهرناک ۱۲ غ ۵ه یعنی ازین فعل ایشان را بذات خود حظی نباشد بلکه این فعل تکمیل و تتمیم عناصر بسیط می نماید زیراکه مقررست که تباهی ترکیب مرکبات عنصریه واز هم کشادگی عناصر مرکبه عبارت است ازانکه هر یک به جز خود قرار گیرد و باصل خود پیوند د نسع بالفتح و سین و عین مهملتین گزیدن مار و کژدم وغیره کذا فی الغیاث انحلال بر وزن انفعال کشاده شدن و ناچیز شدن و نابود شدن ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور رح منتخب ۶ه سباع بکسر اول بمعنی درندگان مثل گرگ و شیر وغیره و این جمع سبع بفتح اول و ضم ثانی ست افتراس بکسر اول بمعنی گردن شکستن ۱۲ غیاث ۷ه یعنی غایت و مقصود درندگان از دریدن و شکستن جانداران محض انتفاع ذات خود ست از دفع گرسنگی وغیره و در ضمن آن که استقرار عناصر با حیاز دپیوندگی آنها باصل خود حاصل شده و بالتبع و بالعرض ست ۱۲ منه رح ۸ه یعنی غرض اصلی انسان از خدمت دیگر مخلوقات محض منافع و مصالح خود باشد و تکمیل و ترمیم و تتمیم ذات او شان ضمناً و بالعرض بوجود گراید ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور رح ۹ه تسخین بالفتح و خائے معجمه بکسر یعنی گرم کردن که مقابل سرد کردن باشد و بالکسر بمعنی کفش که در پا کنند تبرید خنک گردانیدن ۱۲ منتخب ۱۰ه بدرقه بفتح با و سکون دال معجمه و فتح را رهبری و در فارسی بدال مهمله بمعنی راهبر مستعمل ست صاحب معرب گوید بدرقه بدال مهمله جماعتی که راهبر قافله و نگهبان باشند و این عربی اصل نیست بلکه مولد ست ۱۲ غ ۱۱ه زیراکه روح بغایت گرم ست پس برائے ترویح آن هوا را از منافذ باندرون جذب میکند و هر گاه هوا از حرارت روح حار می شود آنرا دفع می نماید و باز هوائے بارد دیگر را سوے داخل بدن می کشد همچنین این جذب و دفع مادام الحیوة می ماند ۱۲ از نفیسی وغیره ۱۲ه بر وزن تفعیل راحت دادن و خوشبو گردانیدن و بجا بگاه باز آوردن ستور را شبانگاه و روح بالضم جان ۱۲

۱۳ه زرع بالفتح رویانیدن و کشتمند کشت مسکن بفتح و کسر کاف منزل ۱۲

وہمچنین در نباتات وحیوانات بعضی را غذا وبعضے را دوا می سازد وبعضے را استخدام
می نماید بلکہ اجرام فلکی را استخدام می کند چہ فصول را کہ از حرکات اجرام سماوی حاصل میشود
بحسب تدبیر صواب اسباب فعال خود چون زراعت عمارت می سازد چنانکہ لولاک
لما خلقت الافلاک بآن اشعار می نماید ودر توریت مکتوب ست یا ابن آدم خلقتک
لاجلی وخلقت الاشیاء لاجلک اگر فطن لبیب درین مقام تاملے نماید سر سجدہ ملائکہ
انسان را برو منکشف شود وحکمت در ہیئت انتکاس کہ در نباتات وحیوانات
ظاہرست وآنکہ نباتات بر وجہ ساجدان وحیوانات بر ہیئت رکعان ست بر دیدہ
بصیرت او جلوہ کند وافراد انسانی نیز بعضے معونت بعضی کنند بطریق خدمت نہ بطریق
آلت ونہ بطریق مادہ بلکہ انسان بطریق مادہ معونت ہیچ چیز نتواند کرد نظر بذات
چہ او جوہری مجرد ست پس انسان ہمچنانکہ بمعونت عناصر ومرکبات محتاج ست

ف۵۱ بیانش بوجہ اختصار آنکہ منطقہ فلک نہم کہ مسمی بدائرہ معدل النہار ست ومنطقہ فلک ہشتم کہ منطقۃ البروج نام دارد بوجہ اختلاف قطبین ہر دو فلک باہم بر دو نقطہ تقاطع کردہ نقطۂ اعتدال ربیعی خوانند ونقطۂ مشرقی را نقطۂ اعتدال خریفی گویند ودیگر دائرہ مسمی بدائرہ را باقطاب اربعہ دائرہ منطقۃ البروج بر دو نقطہ شمالاً وجنوباً تقاطع کردہ نقطۂ شمالی مسمی بنقطۂ انقلاب صیفی ونقطۂ جنوبی مسمی بنقطۂ انقلاب شتوی ست ہرگاہ نیر اعظم دور فلک بر نقطۂ اعتدال ربیعی میرسد روز وشب مساوی میگردد وفصل بہار شروع می شود تا آنکہ چون شمس نقطۂ انقلاب صیفی رسد ابتدائے صیف شود تا سہ ماہ میماند تا آنکہ شمس نقطۂ اعتدال خریفی رسد آغاز خریف شود واین موسم را نیز سہ ماہ ست تا وقتیکہ بر نقطۂ انقلاب شتوی رسد آن وقت ابتدائے شتا ست کہ سہ ماہ میماند واین فصول را در تکوین وتولید اشیاء وظہور اثمار وازہار وانضباج الثمار وتر داشتن وخشک کردن نباتات وبرگ وبار آنہا تاثیر تام است ۱۲ از ضیعی وغیرہ ف۵۲ اگر نمی بودی نور محمد صلی اللہ علیہ وسلم البتہ نمی پیدا کردم آسمانہا را ۱۲ ف۵۳ اے پسر آدم آفریدم ترا برائے خود وپیدا کردم ہمہ چیزہا برائے تو یعنی برائے نفع وخدمت در کار داشتن شما از آسمان وزمین وغیرہ آنچہ ہست از عدم بوجود آمدہ پس باعث بر تکوین وسبب وجود ہمہ اشیاء انسان ست ۱۲ غف مرحوم ف۵۴ فطن بفتح اول وکسر ثانی بمعنی زیرک ودانا لبیب بر وزن نصیب عاقل ودانا ۱۲ غ ف۵۵ زیرا کہ انسان بمضمون عنایت مشحون خلقت الاشیاء لاجلک مخدوم ہمہ موجودات ست وتعظیم مخدوم شرعاً وعقلاً واجب ولازم باشد ۱۲ مولوی عبد الغفور مرحوم ف۵۶ زیرا کہ این شکل دلالت بر تذلل وعجز دارد وخادم ہمیشہ پیش مخدوم حقیر وبیقدر باشد ۱۲ غف مرحوم ف۵۷ مراد از خدمت خدمت بالعرض ست نہ خدمت بالذات چنانکہ سابق تفصیلش گذشتہ ۱۲ ف۵۸ چہ ظاہر ست کہ از انسان تا ہمہ انسان ہیچیک از مخلوقات بدین طور کہ محض آلۂ افعال طبیعی وارادی آن باشد یافتہ نمی شود ۱۲ ف۵۹ زیرا کہ انسان در حقیقت عبارت ست از نفس ناطقہ وآن جوہری ست مجرد متعلق بہ بدن تعلق تدبیر وتصرف ظاہر ست کہ آن جوہر بہیچ چیز نمی تواند شد ۱۲ ف۶۰ در ترکیب بدن وامداد افعال طبیعی وارادی ۱۲ ف۶۱ لہ مرکبات عنصریہ مثل نباتات وحیوانات در غذا ساختن واستخدام نمودن ودیگر مصالح ۱۲

بمعاونت افراد نوع خود نیز محتاج باشند هم در بقای شخص و هم در بقای نوع علی الطریق خدمت
یکدیگر را معاونت کنند و دیگر حیوانات بعناصر و مرکبات محتاج اند[۵۲] اما در احتیاج بنوع
خود مختلف اند چه آنچه بتولد حادث شود چون اکثر حیوانات آبی[۵۳] نه در وجود شخص
و نه در بقای نوع بافراد نوع خود محتاج نیست و آنچه بتوالد هست چون انعام و غیرها
در حفظ نوع و حدوث شخص از تربیت تا بکمال معین رسد محتاج بنوع خود باشند
اما بعد از تربیت بمعاونت نوع خود محتاج نباشند[۵۴] پس اجتماع ایشان در وقت
جماع و ایام ضروری باشد[۵۵] و بعد از ان هر یک منفرد تواند بود و بعضی دیگر چون نحل[۵۶]
و نمل[۵۷] و بعضی انواع طیور بمعاونت محتاج باشند هم در حفظ شخص[۵۸] و هم در حفظ نوع
و بیان احتیاج انسان بمعاونت نوع خود در بقای شخص آنکه اگر شخصی را به نفس
خود در ترتیب غذا[۵۹] از مسکن و لباس و سلاح و اسباب[۶۰] و مبادی هر یک بایستی کرد چنانچه او را
ادوات[۶۱] نجاری و حدادی و غیر ذلک از صناعات محتاج الیها بدست بایستی آورد و بعد از ان
بنفس خود بهر یک از اشتغال[۶۲] قیام نمودی تا غذا و لباس و مسکن او حاصل شدی هر آینه در مدت

ف۵۲ ای سایر حیوانات در احتیاج بعناصر که جزو ترکیب بدن باشند و مرکبات عنصریه که بدان تغذیه سازند با انسان مشارکت دارند ۱۲ ف۵۳ مثل حشرات الارض که بتاثیر رطوبت و حرارت در بعض اشیا متکون می شوند چنانچه در موسم بارش تکون خراطین و ضفادع و دیگر حشرات مشاهده است ف۵۴ ای بعد از پرورش تا بحد معینه در حفظ شخص هیچ احتیاج بابنای نوع خود نمی دارند ۱۲ ف۵۵ تا وجود شخصی بظهور آید و بقای نوعی برقرار ماند ۱۲ ف۵۶ که ایشان را پادشاهی ست همه سر بر خط فرمانش نهاده و وزیر و حاجب و دربان و پاسبان و جاذش برکوکره [illegible] شان بحدیست که هر یک برای خود از موم خانه مسدس سازند بر وجهیکه اضلاع آنرا هیچ تفاوتی نباشد گویند که جمشید جهان دار آئین دربان و پاسبان و تعیین حجاب و ترتیب تخت و مسند از ایشان گرفت ۱۲ ف۵۷ که در باهم استمداد و اعانت بابنای نوع خود مشاهده میرود که در تابستان قوت یکدیگر در مساکن خود باز غار اقوات می نمایند تا بزمستان بکار برند ۱۲ ف۵۸ مثل زنبور که بمعاونت بنی نوع خود ترتیب مساکن و غیره میکنند دیگر حقوق نوعی مرعی دارند و شاید که از طائران دیگر ایشان همچنین باشند ۱۲ ف۵۹ ای اینها بعد پرورش بحد معینه در بقای شخصی هم احتیاج به بنی نوع دارند ۱۲ ف۶۰ ظاهر است که بقای شخص انسانی بی غذا و لباس و مسکن ممکن نیست پس اگر الخ ۱۲ ف۶۱ اسباب چیزها که بدان چیزهای دیگر بسته شود و مبادی بفتح میم جمع مبدء که صیغه اسم ظرف است بمعنی جای آغاز کار شدن بفتح میم صیغه اسم فاعل از مبادات یعنی آغاز کننده ۱۲ منتخب و غیاث ف۶۲ ادوات بفتحتین و ثالث مهمله و خامس فوقانی بمعنی آلات حصول چیزی جمع ادات بالفتح نجاری منسوب بنجار بفتح اول و تشدید جیم یعنی درودگر حدادی منسوب حداد یعنی آهنگری ۱۲ غ ف۶۳ مثل درو کردن و پاک کردن و آرد کردن و خمیر ساختن و پختن و نیز با پشم اغزل کردن و جامه بافتن و دوختن و رشتن و عمارت ساختن و غیر آن ۱۲

که بترتیب اسباب مقدمات مشغول بودی بے غذا ولباس ومسکن ماندی وموذی بهلاک او شدی بلکه اگر روزگار او تمامی صرف یکے ازین صنائع شود هنوز بآن[۱] وفا نکند اما چون مجتمع شوند ویک دیگر را معاونت کنند وهر یک برائے دیگری بمهمی[۲] قیام نمایند ودران معاونت ومعاوضت سلوک[۳] جاده عدالت بنمایند اسباب معیشت منتظم شود واحوال اشخاص مضبوط وبقائے نوع محفوظ ماند وآنچه اشارت باین معنیست منقولست که چون آدم علیه السلام بدنیا آمد اورا هزار کار بایستی کرد تا نان پخته شود وسرد کردن[۴] نان هزار و یکم بود وحکما گفته اند هزار کار می باید کرد تا شخص یک لقمه نان در دهن تواند نهاد وچون انتظام امور ایشان

ف۱ یعنی با تمام وسر انجام یکے هم ازین صنائع عمرش وفا نکند ۱۲ ف۲ یکے بخدمت ویکے بآهنگری ودیگری به نجاری وجمعی دیگر برشستن وبافتن و گروهے دیگر بدوختن وهمچنین دیگر صناعات ضروریه ۱۲ ف۳ ای آنچه هر یک از صناعت خود حاصل کرده باشد در بدل گرفتن آن از حاصل بنی نوع خود معامله از یک دیگر طریق عدالت نگاه دارد معاونت یاری کردن معاوضت عوض گرفتن سلوک بضم اول وثانی راه رفتن ونیکوئی کردن در امورات جاده بتشدید دال نقط عربیست بمعنی راه باریک وراه راست که در صحرا از آمد ورفت مردم پیدا آید وفارسیان بتخفیف دال استعمال کنند ۱۲ غ

ف۴ آنچه از کتب سیر تحقیق پیوسته اینکه چون حضرت آدم علی نبینا وعلیه السلام از بهشت بدنیا فرود آمدند مدت مدید تن برهنه وشکم گرسنه میگشتند تا وقتیکه جبرئیل امین بفرمان حضرت رب العالمین پرسش او بعرصه زمین تشریف آورده استفسار حال نمود حضرت فرمودند که در نفس خود قلق واضطراب دارم که بواسطه آن بعبادت بر نمی توانم خاست وگمان می برم که در گوشت وپوست من مورانند که حرکت میکنند جبرئیل گفت آنرا جوع میگویند آدم گفت خلاص ازین اذیت بچه کیفیت میسر گردد جبرئیل گفت زود باشد که طریق آن بتو مکشوف گردد این بگفت واز پیش آدم غائب شد و بعد ازان نیامده دو گاو سرخ وبغل راستی یکے سرخ ودیگرے سیاه وسندانی وخایسکے وچوب سندان بیاورده بآدم سپرد وبعد آن شراره از جهنم بیاورده در سنگ آهن محبوس گردانید وبعد ازان خریطه که دران سه دانه گندم انداخته بود بآدم داده گفت که دو ازین سه تعلق بتو دارد ویکی بحوا حضرت آدم پرسیدند که این را بخورم جبرئیل گفت که نگهدار که این سد جوع تو خواهد بود آورده اند که وزن هر یک دانه ازان هزار وهشت صد درم بود وبقولے هزار وهفت صد درم پس حضرت آدم علیه السلام به هدایت جبرئیل گاو را بربست ودر زیر چوب وآهن کشید تا زمین را شگافت صلاح زراعت گردانید وتخم پاشید وچون زراعت بآمد دیگر آدم درخواست که از گندم سبز تناول نماید جبرئیل منع فرمود تا وقتیکه گندم خوشه بست باز دیگر آدم خواست که بخورد جبرئیل منع فرمود تا خشک شد وبامداد تعلیم جبرئیل داس بساخت وبدروید وخرمن کرد وکوفت وکاه را از دانه جدا ساخت ودر میان سنگ آسیا کرد وسرشت وبهر صورت که بدان طیاری میشد آدم می خواست که با کل آن اقدام نماید بمنع جبرئیل ممتنع می شد بعد ازان جبرئیل فرمود که مغاکی بکن وهیزم جمع کن وآتش بیفروزند آدم همچنان کرد وآن خمیر را کولاج کرده در میان آتش نهاد تا نان برپا شود گویند طول وعرض آن نان با نصف گز بود وبعضے گفته که نانها ساخت ودر تنور بست چون پختن آورد جبرئیل فرمود که بگذار تا آن صبر دیگر کن تا او سرد شود آدم گفت سبحان الله مرا این همه مشقت باید کشید تا لقمه بسم الله معده سازم چون وقت تناول شد آدم خواست که دست دراز کند جبرئیل گفت ای آدم نصیب حوا جدا کن آدم حصه حوا را تعیین کرد پس بار عیال کشیدن ونفقه را ایشان بر مردان ازان روز بر مردان تعیین یافت ۱۲ از ثانی معارج النبوة۔

بمعاونت منوط بود حکمت بالغهٔ الٰهی اقتضای آن نمود که افراد انسانی در همم و طبیعت مختلف باشند تا هر یک بصناعتی و مهمی میل کنند [۵۱] و در تکمیل آن کوشند چه اگر همه در همت متفق بودندی همه بیک صناعت میل کردندی [۵۲] و دیگر صناعات معطل ماندی و سبب اختلال شدی و همچنین اگر همه در حال فقر و غنا متساوی بودندی همدیگر را معاونت نکردندی چه اگر همه فقیر بودندی هیچ یک را توقع نفعی در مقابل خدمت نبودی [۵۳] و اگر همه غنی بودندی بواسطهٔ استغنا خدمت همدیگر نکردندی فاما چون بحکم اختلاف همم هر یک را صناعتی مستحسن [۵۴] نماید و در تکمیل آن کوشد [۵۵] بمقتضای اختلاف احوال هر یک را از وجهی احتیاج بدیگری باشد و هر یک برای دیگری مهمی قیام نماید و به تعاون ایشان احوال همه چنانچه واقعست [۵۶] منتظم شود پس روشن شد [۵۷] که انسان محتاج ست باجتماع با بنی نوع و آنرا تمدن گویند و آن مشتق ست از مدینه یعنی اجتماع در مدینه و مراد بمدینه درین مقام [۵۸] نه ابنیه [۵۹] و جدرانست بلکه بران قیاس که در منزل گفته شد مراد اجتماعی خاصست که مؤدی بانتظام امور بر وجه لائق تواند شد و اینست معنی آنچه حکما گفته اند که انسان مدنی بالطبع ست یعنی محتاج ست بطبع باجتماع مخصوص که آنرا تمدن خوانند فهم چون دواعی طبائع

(حواشی بین‌السطور: بیکار ۱۲ — برهمی ۱۲ — خواهشها ۱۲)

---

۵۱ یعنی حضرت رب العزت جلت عظمته عقول و دواعی ایشان متفاوت آفرید که بعضی میل بصناعت شریفه و بعضی رغبت بصناعت خسیسه نمایند و باقامت آن صناعتها خوشدل باشند و دیگران محروم و مغبون انگارند چنانچه در کلام بلاغت نظام خود فرموده کل حزب بما لدیهم فرحون ۱۲ ۵۲ یعنی اگر همه میل بصناعت حمیده و حرفهای پسندیده داشتندی و پیشه های خسیسه و دنیه را که بدان احتیاج عام است حقیر و بیمقدار دانسته خواهش نه نمودندی البته باعث فساد و برهمی نظام عالم شدی ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ۵۳ و شرائط خدمت که کار عام ست وجود نه گرفتی زیرا که درویش قادر بر ادای عوض باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ۵۴ که بعضی بفضیلت حکمت مائل باشند و بعضی بتدبیرات صناعت و بعضی به کمال شجاعت و بعضی بحسن کفایت و جمعی در عقل و تمیز ناقص اکثر لآلات و ادوات اهل تمیز باشند ۱۲ ۵۵ یعنی صناعتی را که پسندیده اند و هم سزاوار اند که بجمیع رسانند که قابل ستائش و آفرین شود ۱۲ ۵۶ یعنی در امور عالم مشاهده می شود که هر جا این جماعت انبوه تر باشند مانند شهرها اسباب معیشت در آن بیشتر یافته شود و آنجا که کم باشد کمتر یافته شود مانند قرایا ۱۲ اخلاق ناصری ۵۷ یعنی ازین مقامات مذکوره احتیاج آدمی بفراهم آمدن بنی نوع خود و اعانت نمودن یکی مر دیگری را ظاهر شد و تمدن عبارت از همین ست تمدن اجتماع اهل حرفه و انتظام شهر نمودن و در شهر بود و باش کردن ۱۲ ۵۸ یعنی مقام اثبات اینکه انسان مدنی بالطبع آفریده شده است و آن عبارت است از احتیاج جمعیتی باجتماع بنی نوع ۱۲ ۵۹ ابنیه بالفتح و نون مکسور و فتح و تخفیف یا جمع بنا که عمارت باشد و جدران بالضم دیوارها جمع جدار بالفتح و بالضم ۱۲ غیاث.

مختلف ست و همه نفوس مجبول اند بر طلب[1] نفع خود اگر ایشان را بالطبع خود باز گذارند تعاون ایشان منتظم نه گردد چه هر یک برائے نفع خود اضرار دیگران نماید و مودی به تنازع گردد با فنا و افساد یکدیگر[2] مشغول شوند پس البته تدبیرے باید که هر یک را بانچه حق اوست راضی گرداند و دست تعدی از یکدیگر کوتاه دارند و آن تدبیر را سیاست[3] عظمی خوانند و درین باب[4] چنانچه در باب عدالت گفته شد احتیاج ست بناموس[5] و حاکم[6] و دینار[7] اما ناموس صاحب آن[8] شخصے باشد که به الهام[9] و وحی الٰهی از دیگران ممتاز باشد تا در وظایف عبادات و احکام معاملات چنانچه مودی بصلاح معاش و معاد باشد تعیین فرماید و آن شخص را حکما صاحب[10] ناموس خوانند و احکام او را ناموس و در عرف متاخران نبی[11] و شارع[12] و احکام او را شریعت[13]

---

[1] یعنی درباره خود نفع جستن در خلقت هر شخص داخل ست مجبول بروزن مفعول بجیم معجمه و بائے موحده آفریده شده و طبعی جبلت کرده شده ۱۲ ل

[2] زیرین جهت تمدن که عبارت از جمعیت مخصوصه است متفرق و برهم شود تعاون باهم مددگاری یکدیگر کردن اضرار بالکسر ضرر رسانیدن تنازع باهم خصومت کردن آفنا نیست کردن افساد تباه کردن ۱۲ غ [3] سیاست پاس داشتن ملک و حکم راندن بر رعیت و قهر کردن و هیبت نمودن و ضبط ساختن مردم از فسق بترسانیدن و زدن ۱۲ غیاث [4] اے در باب سیاست ۱۲ [5] چه بقاعده شریعت هیچ حق بمرکز خود قرار نه گیرد و بے ضابطه سیاست کار شرع و دین نظام نپذیرد پس سیاست مقوی شرع باشد و احکام شرع روح ملک ناموس یعنی احکام الٰهی و قاعده و دستور و جبرئیل علیه السلام خصوصا و ملائک عموما ۱۲ غ [6] زیرا که در حدیث آمده که اگر بادشاه نه بودی آدمیان بعضے را بعضے بخوردندی یعنی نیست و نابود و هلاک ساختندی ۱۲ اخلاق محسنی [7] زیرا که اجرائے اکثر احکام شرعیه بدان منوط و مربوط ست و بهمین جهت آنرا ناموس اصغر خوانند ۱۲ [8] ضمیر آن راجع بسوئے ناموس یعنی صاحب ناموس آن شخص باشد که الخ ۱۲ [9] الهام بکسر اول الخ در دل افگندن خدائے تعالیٰ خیر باشد یا شر الا اکثر استعمال او در خیر باشد و وحی بفتح در دل انداختن چیزے و پیغام فرستادن حق تعالیٰ بکسے و پیغام خواه کتاب و اشارت کردن و پنهان سخن گفتن ۱۲ منتخب [10] و در هر روزگار احتیاج بصاحب ناموس نیست زیرا که یک وضع قانون اهل روزگار بسیار را کافی ست ۱۲ ناصری [11] نبی بروزن فعیل بمعنی فاعل اگر مشتق از نباست که بمعنی خبر دادن باشد پس نبی بمعنی خبر دهنده بود و یا مشتق از نبوه که بمعنی ارتفاع باشد چون مرتبه نبی از دیگر بنی نوع ارفع و اعلیٰ ست نبی گفتند و نبی عام ست خواه صاحب کتاب باشد خواه نباشد و رسول خاص ست آنکه صاحب کتاب باشد ۱۲ غ [12] شارع راه بزرگ و پیدا کننده راه دین و عالم عامل ربانی که تعلیم دین بمردم کند ۱۲ غیاث [13] شریعت راه راست و ظاهر دین حق تعالیٰ که برائے بندگان کرده و آبخور ۱۲ منتخب۔

و افلاطون در شان ایشان گفته هُم اَصحابُ القُوَی العظیمةِ الفائقةِ یعنی ایشان صاحب قوتهائے بزرگ غالب اند یعنی در قوت علمی و عملی از یکدیگر ممتاز اند چه بر دقائق مغیبات بالهام الٰہی مطلع شوند و تصرف در عالَم[1] کون و فساد توانند کرد و ارسطاطالیس در شان ایشان گفته هُم الذین عنایةُ اللهِ بهم اکثر[2] و اما حاکم شخصے باید که بتائید[3] الٰہی ممتاز باشد تا او را تکمیل افراد انسان و نظم مصالح ایشان میسر شود و این شخص را حکما ملک علی الاطلاق خوانند و احکام او را صناعت ملک و متاخران او را امام گویند و فعل او را امامت و افلاطون او را مدبر عالم[4] خوانند و ارسطاطالیس او را انسان مدنی گویند یعنی انسان که حفظ امور مدینه بر وجه لائق نماید و چون زمام مصالح انام بکف کفایت چنین شخصے عالی مقدار باشد هر آئنه انواع میامن و برکات بر کافهٔ بلاد و قاطبهٔ[5] عباد رسد چنانکه درین روزگار خجسته آثار لطائف تدبیر کردگار بمقتضائے اَعطِ القوسَ[6] باریها زمام نظام مصالح انام در قبضهٔ اقتدار پادشاہی کامگار نهاده که صیت معدلتش آوازهٔ عدل نوشیروان باز نشانیده و یمن عاطفتش جراحت دلها را که از سهام حوادث ایام خسته بود مرهمی سازگار ساخته مدبر عالش گرگ را شبانی آموخته و دزد را

ف۱ عالم بفتح نام جهان بعضے محققین نوشته که اسم وزن فاعل است که مفید اسم آله چنانچه خاتم بفتح تائے فوقانی بمعنی ما یختم به پس عالم بمعنی ما یعلم به باشد و ظاهر است که از مخلوقات علم به خالق می شود و فارسیان بمعنی حالت و صورت استعمال میکنند کون و فساد بفتح موجود شدن و نابود گردیدن ۱۲ غ ف۲ و ایشان آن کسانند که عنایت خدا در باره آنها زیاده تر است ۱۲ ف۳ از اقامة به نگهداشت طریقه الٰہی تا که زائل نشود در وضع خود و این وقتی حاصل شود که بجائے خود بیدار باشد و اوامر و نواہی بخواہش نفسانی نیامیزد و در اجرائے حدود و قصاص غفلت و رعایت نه کند و طلب حقوق شرعیه از مردمان محض باتباع شرع نماید نه برائے اظهار کرامت و غلبهٔ خود ۱۲ ف۴ در هیچ وقت عالم را از مدبر گزیرے نیست تا نظام عالم بر قرار ماند که بعضے را بقهر و بعضے را به لطف در تصرف جزئیات استحکام کند بحسب مصلحت وقت از نصب و عزل رؤسائے اطراف و ایقاع صلح و حرب و غیر آن ۱۲ ف۵ قاطبه بکسر طائے مهمله و فتح موحده بمعنی تمام و همه و در عرب این لفظ دائما منصوب می آید ۱۲ غ ف۶ بده کمان سازنده آنرا این مثلی است بدان سخن زنند که شئی بمستحق آن رسد ۱۲

بہ پاسبانی داشتہ بدور افتش گریبان دریدہ جز گل سوری[1] نتوان دید و نالۂ زار جز از مرغان چمن نتوان شنید لطفش در احیاے مراسم عدل خاصیت انفاس عیسیٰ ظاہر کردہ عدلش در افنائے ظلم ظلم آفتاب را ید بیضا[2] نمودہ[3] بعہد عدلش فتنہ جز در چشم بتان نتوان دید وآن ہم در خواب و آشوب[4] جز در خم زلف خوبان نتوان یافت وآن نیز در تاب امید کہ خورشید اقبالش تا قیام قیامت از آسیب زوال و وصمت[5] کسوف و وبال محفوظ باشد وہر آئنہ مدبر عالم اولا بحفظ احکام شریعت قیام نماید و آورا اختیار تصرف در جزویات امور باشد بحسب مصلحت وقت بروجہی کہ موافق قواعد کلیۂ شریعت باشد وچنین شخص بحقیقت ظل اللہ و خلیفۃ اللہ و نائب نبی باشد وہمچنانکہ طبیب ماہر[6] حفظ اعتدال مزاج انسانی کند این شخص نیز صحت مزاج عالم کہ آنرا اعتدال حقیقی خوانند نگاہ دارد چون انحراف بآن راہ یابد باعتدال آورد پس بحقیقت طبیب عالم باشد وصناعت او صناعت طب کلی و ہمچنانکہ اعضائے بدن انسانی در بقا محتاج بہم دیگرند مثلاً جگر محتاج ست بدل در روح حیوانی و قوت حیات و دل محتاج ست بجگر در روح طبعی و تغذیہ والیشان ہر دو محتاج اند بدماغ در روح نفسانی و قوت حس و دماغ محتاج ست بایشان ہر دو در حیات

۱ سوری بالضم نام گلی ست سرخ رنگ و ہر گل ولالہ را کہ سرخ باشد سوری گویند چہ سور بمعنی سرخ است و نوعے از پیکان یعنی در عہدش گریبان دریدہ دیدہ نمی شود مگر از شگفتگی گل و نالہ دشنیدہ بگوش نمی رسد مگر از سرور و خوشی ۱۲ ۲ ید بیضا نمودن کنایہ از معجزہ و کرامات نمودن چون حضرت موسیٰ علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ ہست در گریبان خود کردہ می برآوردند روشن چون پنجہ خورشید ظاہر می شد یعنی عدل دفع کردن تاریکی ظلم بآفتاب عالمتاب عدلش اظہار کرامت کردہ زیراکہ آفتاب باین ہمتاب در دفع ظلمت ظلم عاجز ست ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح و غیاث اللغات ۳ بہم آں فتنہ در چشم بتان ہست اما خوابیدہ کہ ازوے ضررے مقصود نیست ۱۲ ۴ اے آشوب ہیچ جا یافتہ نمی شود مگر در زلف خوبان و در آنجا ہم بہ پیچ و تاب مے باشد ۱۲ ۵ وصمت بالفتح عیب کسوف بمعنیین گرفتن آفتاب و ماہتاب بدل شدن در عرف کسوف در آفتاب و خسوف در ماہتاب گویند وبال بمعنی دگرانی بعذاب و بدانکہ وبال آفتاب در دلو باشد و وبال قمر در جدی و وبال عطارد در قوس و حوت و زہرہ را در عقرب و حمل و مریخ را در میزان و ثور و مشتری را در جوزا و سنبلہ و زحل را در سرطان ۱۲ از غیاث اللغات ۶ ماہر بروزن فاعل بمعنی استاد کار ۱۲ غ ۷ زیراکہ در طب مقرر شدہ کہ خون از جگر منقلب میشود و بحرارت قلب جمع شدہ منتشر میگردد و بخارہائے لطیف آنرا اطبا روح می خوانند و آنچہ ازان بخارہا بجگر قرار میگیرد روح طبعی میگویند و باعث اصدار افعال طبعی میشود و ہرچہ در دل می ماند آنرا روح حیوانی میگویند و باعث حیات ہمانست و آنچہ بدماغ میرسد آنرا روح نفسانی گویند و باعث حس ہم ہمونست ۱۲ نعیمی

وتغذیه همچنین اشخاص انسانی نیز در بقا محتاج اند بهمدیگر پس بکمال وتمام هر شخص بدیگر اشخاص حاصل شود بنا برین مخالطت[1] باابنای نوع بروجه تعاون واجب باشد والا از قاعده[2] عدالت منحرف شده باشند و بسمت[3] جور متسم چون جماعتی که از مردم عزلت و وحشت (از مردم رمیدن) اختیار کنند و بکلی از معاونت بنی نوع فرار واجتناب نمایند و بار اسباب معیشت خود بر مردم تحمیل کنند[4] وآنرا زهد نامند و فضیلت دانند وحال آنکه این حالت جور محض است چه غذا و لباس از بنی نوع فرا گیرند و در عوض آن هیچ نفعی بایشان نرسانند و بهای[5] آن نگزارند و چون بواسطهٔ عدم اسباب افعال رذیله از ایشان صادر نشود عوام ایشان را از اهل فضیلت پندارند واین کمال خطاست چه عفت نه ترک شهوتست بلکه استعمال او بروجه عدالت وعدالت نه آنست که بواسطهٔ آنکه کسی را نه بیند ظلم[6] برو نکنند بل آنکه در معامله با مردم طریق انصاف وانتصاف مرعی[7] دارند و ابوالحسن عامری گوید که قصه خوانان ازین طائفه بد ترند چه باوجود توقع بامداد مردم واخذ اموال ایشان نفعی بایشان نمی رسانند بلکه مضرت[8] میرسانند چه بحکایات کاذبه ایشان را فریب میدهند و اضاعت[9] قابلیت ایشان

ف۱ یعنی چون از دلائل وبراهین به ثبوت پیوسته که افراد انسانی در تکمیل وتتمیم خود باستعانت واستمداد ابنای نوع خود محتاج اند پس بهمین احتیاج هر شخص را آمیزش با افراد نوع خود بدین طور که یکے مر دیگرے را از کار وصناعت خویش امداد واعانت کند لازم ومتحتم باشد مخالطت مصدر باب مفاعلت با کسے آمیختن باشد ۱۲ ف۲ یعنی اگر کسے مخالطت با ابنائے نوع خود چنانکه مذکور شده ننماید در حقیقت ظلم کرده باشد ۱۲ ف۳ سمت بکسر سین وفتح میم نشان وداغ متسم بضم میم وتشدید تائے فوقانی مفتوح وفتح سین مهمله بمعنی داغ کرده شده وبه نشانی مخصوص کرده شده ۱۲ منتخب وغ ف۴ زیرا که بقائے شخص بدون غذا ولباس محال است چنانچه معلوم شد پس بالضرورة بماکول وملبوس ضرورت خواهد افتاد ودرفع آن از ابنائے نوع صورت ظهور خواهد یافت ۱۲ ف۵ بها بفتح روشنی ورونق وزیبائی ودر فارسی بمعنی قیمت استعمال کنند ۱۲ غ ف۶ ظاهر است که آدمی چون تنها در شگاف کوه یا در صحرا وگوشهٔ خرابه نشسته باشد قادر بر ظلم وافعال قبیحه نباشد ۱۲ ف۷ واین وقتی معلوم شود که درمیان جماعت مختلفه باشند ودر معاملات ظلم وجور نکنند واگر نیک تامل کنند از روئے انصاف روشن شود که این طائفه از مرتبهٔ حیوانات تنزل کرده با جمادات بیشتر مانند زیرا که حیوانات در طلب معیشت خود حرکت اختیاری می نمایند واین جماعت مانند جمادات ساکن شدند تا چنانکه باد وباران جمادات را از گرد وغبار پاک گرداند مردم دیگر از فضل کسب نمو وغبار جوع وبرهنگی از ایشان دور کنند واین غایت خساست طبع بود ودنائت همت باشد ۱۲ از اخلاق ناصری ف۸ بخلاف طائفه اولی که اگرچه عوض نفع نمی کنند باری ضرری هم بایشان نمیرسانند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ف۹ یعنی ایشان را مصروف باتباع هفوات خود داشته از توجه کسب کمال باز میدارند ونقد قابلیت که در ایشان برائے کسب کمال آفریده شده است ضائع میکنند ۱۲ مولوی مح

می کنند و معاونت بر وجه عدالت وقتی میسر شود که بر قاعدهٔ عدالت مطلع باشند و وقوف
بران جز بمعرفت قواعد این علم حاصل نه شود پس هر کس را تعلم این علم ضروری باشد تا معاملات[۱]
و معاشرات ایشان بر وجه عدالت متحقق گردد خصوصاً سلاطین را که چنانچه سبق ذکر یافت
طبیب مزاج[۲] عالم و مدبر امور بنی آدم اند و این علم عبارت ست از قواعد متعلقه
به مصلحت عامهٔ ناس از[۳] این رو که به تعاون متوجه اند بکمال حقیقی **لمعهٔ دوم در فضیلت**
محبت چون معلوم شد که کمال افراد انسانی منوط باجتماع[۴] و تالف ست و آن
بے محبت و الفت صورت نه بندد و با وجود علاقهٔ محبت احتیاج بعدالت نیست چنانچه
از پیش رفت پس محبت افضل از عدالت باشد چه محبت وحدتیست شبیه[۵] بطبیعی و
عدالت شبیه[۶] بصناعی و محققست که طبیعی از صناعی اقدم است و چون محبت
مقتضی رفع احکام اثنینیت ست با وجود آن احتیاج بعدالت نباشد و انصاف
در اصل لغت دو نیمه کردن ست یعنی منصف آنچه متنازع فیه است میان خود
و صاحب دو نیمه سازد و این معنی فرع کثرتست و چون علاقهٔ اتحاد مستحکم باشد احتیاج
بآن مرتفع گردد و قدمائے حکما گفته اند که قوام[۷] موجودات به محبت ست و هیچ موجود

---

[۱] معاملات بضم میم اول و فتح ثانی با هم عمل کردن و کار کردن معاشرات جمع معاشرت بضم میم و فتح شین معجمه با هم زیست کردن و با کسی زندگانی نمودن ۱۲ منتخب و غ [۲] مزاج بکسر آمیزش و باصطلاح کیفیتے که از آمیختن چیزها با هم رسد و بهمین سبب طبیعت و سرشت انسان را مزاج گویند که کیفیتے از امتزاج عناصر بهم میرسد ۱۲ [۳] یعنی باین حیثیت که آن همه در تکمیل و تتمیم حقیقت ابنائے نوع خود باعانت و امداد یکدیگر متوجه باشند ۱۲ [۴] و انسان را در اصل فطرت مستعد کمال آفریده اند پس بالطبع مشتاق آن تالیف و اجتماع باشد تا کمال از قوة بفعل آید و این اشتیاق تالیف را محبت گویند ۱۲ [۵] اے وحدتیکه از محبت حاصل شود مشابه باشد بوحدت طبعی زیرا که صدیق آنچه برائے نفس خود خواهد برائے صدیق خواهد ۱۲ [۶] یعنی وحدتیکه از عدالت وجود گیرد مشابه باشد بوحدت صناعی که چیزهائے مختلف المزاج را یک کرده باشند و در حد ذات خود یکے از دیگرے متناز و متخالف ست ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور رحمة الله تعالے
[۷] قوام بکسر اول نظام و اصل چیزے یعنی تمامی موجودات از محبت منتظم شده در اصل آنهم محبت آمده ۱۲

از محبتی[51] خالی نتواند بود چنانچه از وجودی[52] وحدتی[53] خالی نباشد و لهذا در کیفیات جسمانی
مثل حرارت و برودت انهزام[54] از ضد محسوس می شود و از طبائع[55] نباتات و جمادات دفع
مزاحم منافی میگردد و از عناصر میل ها احیاز[56] طبیعت مشاهد می شود و در افلاک خود حرکت
دوری ارادی ظاهرست که مبدء آن عشق جوهر عقل ست و شوق توجه بآن[57] چنانچه
در حکمت مقرر شده و بحسب ظهور انوار محبت و خفای آن اختلاف موجودات در مراتب
کمال و نقصان ظاهر می شود[58] چه محبت که ظل وحدتست مقتضی بقا و کمالست و غلبه
که فرع کثرت[59] ست مورث نقص و اختلال و این طائفه را از حکما اهل محبت و غلبه
خوانند و دیگر حکما بسریان محبت در جمیع کائنات قائل شده اند چنانچه سابقاً مذکور شده بیت

سر حب ازلی در همه اشیا ساریست		ورنه بر گل نزدی بلبل بیدل فریاد	

و باصطلاح متاخران محبت در جائی که قوت عقل در او دخلی نباشد اطلاق نکنند و میل عناصر
به حیز طبعی را و میل مرکبات بهمدیگر بنا بر تناسب مزاجی مثل آهن و مقناطیس[60] و تباعد

۵۱ اگر چه اسم آن در ظاهر بحسب اختلاف محال مختلف باشد ۱۲ ۵۲ ظاهرست که صدق مشتق بغیر قیام مبدء ممکن نیست پس هرجا که
هر موجود و احدا از وجود و وحدت حتی باید از محبت هم خالی نباشد ۱۲ ۵۳ مراد از وحدت وحدت عددیست که در جمیع اشیاء بر جهت شمول
کرده که ذره از کائنات بدون تابش آفتاب این وحدت در این نشار ناسوت درخشان نه گردیده ۱۲ غف مرحوم ۵۴ انهزام: بکسر
زای معجمه بمعنی شکست لشکر که در مقابله فتح ست یعنی در کیفیات جسمانی محبت فهمیده میشود به شکستگی آن کیفیت از ضد خود چه مقرر است که
شکستگی ضد خود بعد اظهار محبت می شود فزاحم بکسر
شین شناخته می شود از ضد خود ۱۲ ۵۵ ای در دفع جمادات چیزی که باستقرار در حیز طبعی او شان را منع کند
جای مهمله تنگی بر کسی کننده و رنج رساننده و انبوهی کننده ۱۲ غیاث ۵۶ که طبع ارض و ماء میل بتحت دارد و در هوا میل بفوق آن از بالا این
در زیر هرگز بدانست و همین حال نبات ست که فصل بهار و نسیم و آب باران وغیره آن ملائم طبیعت اکثری از ان در موسم خزان در باد عاصف
و طوح و افره منافی طبع برخی از نهاست ۱۲ ۵۷ ای جوهر عقل یعنی باعث حرکت دوری آرزومندی او شان ست بهم مانندگی مبداء وجود که
جوهر عقل ست و قدماء حکما آن نموده اند ۱۲ ۵۸ یعنی در هر فردی از افراد موجودات ماده عشق کائن و مبطن باشد و هیجان آن ملفوف بر
دواعی و اسباب است پس بحسب قوت و ضعف مواد پیرایه شهود پوشد و شاهد عشق در هر جا مناسبت نظاهر و مشاهد جلوه وجود گیرد و بر
طبق آن موجودات در صفت کمال و نقصان متخالف و متفاوت باشند ۱۲ غف مرحوم ۵۹ زیرا که عشق در حقیقت یکی از صفات کمالیه
حضرت وجود جلت اوصافه است و بسریان وجود در جمله اشیاء هر موجودی بقدر استعداد و قابلیت خود بجلوه این صفت متجلی گردید ۱۲ غف
مرحوم ۶۰ بالکسر سنگ آهن ربا و در بحر الجواهر بالفتح و بجای قاف غین معجمه بنظر آمده و در رساله معربات نوشته که مقناطیس معرب مگناطیس
که لفظ یونانی ست ۱۲ غیاث ـ

ایشان از یکدیگر بنا بر تباین مزاج مثل سنگ باغض الخل[1] و سرکه و نظائر آن را محبت و
منفعت نخوانند بلکه آن را میل و هرب گویند و ملائمت و منافرت حیوانات عجم
را الفت و نفرت نامند و محبت در نوع انسان دو گونه بود یکی طبیعی[2] چون محبت
مادر فرزند را و دیگر ارادی چون محبت متعلم معلم را و محبت ارادی چهار نوع[3] است
اول آنکه زود حادث شود و زود زائل گردد دوم آنکه دیر شود و دیر پاید سوم آنکه دیر
شود و زود رود چهارم آنکه زود آید و دیر پاید چه غایت[4] این محبت یا لذت است یا نفع[5]
یا خیر یا مرکب لذت سبب محبتی است که زود شود و زود رود زیرا که لذت سهل الحصول[6] است
و سریع التغیر[7] و نفع سبب محبتی است که دیر حادث شود و زود رود چه نفع عسیر الحصول[8]
باشد و سریع الانتقال و خیر سبب محبتی است که زود شود و دیر رود اما زود شدن بنا بر
آنست که میان اهل خیر مناسبت روحانی و موانست[9] جانی حاصل است اما دیر رفتن جهت
اتحاد حقیقی[10] که لازم خیر است و اما مرکب علت محبتی است که دیر بندد و دیر گشاید چه اجتماع
نفع و خیر اقتضای هر دو حال[11] کند این سخن بدین وجه در اخلاق ناصری مذکور است و نظر دقیق

---

[1] و آن سنگی باشد که چون در سرکه اندازند بر می جهد ۱۲ [2] یعنی باقتضای طبیعت که اراده و اختیار را دخلی نباشد حتی که محب هر چند با اراده و اختیار خواهد که از آن باز ماند نتواند و این قسم محبت ممتنع الانفکاک و مستحیل الزوال است ۱۲ منه [3] و این تقسیم نظر بمطالب و مقاصد انسانست زیرا که غایت انسان یا لذت باشد یا نفع یا خیر یا مرکب ازینها ۱۲ از مظاهر [4] زیرا که افراد انسانی در کسب کمال ممد و معاون یکدیگر باشند بسبب امداد و اعانت بالذات باشد یا نفع یا خیر و هر یکی ازین اسباب علت یک نوع محبت ارادی باشد و ترکیب این هر سه قسم باعث علت نوع رابع حاصل از اخلاق ناصری ۱۲ [5] یعنی چیزیکه وسیله لذت باشد ۱۲ [6] یعنی زود بآن توان رسید که اسباب و ماده آن بسیارست ۱۲ [7] ای زود متغیر شود و تبدل بعکس استمرار نمیست پس محبت که تابع اوست نیز زود منقطع گردد و از همین قسم است محبت جوانان نوخیز که بانکه طبیعت ایشان دانند زیرا که سبب محبت ایشان لذت است و گاه باشد که چند نوبت دارند که مدت میان ایشان علاقه محبت بسته شود و باز از یکدیگر مفارقت نمایند ۱۲ اخلاق ناصری [8] ای نفع رسانیدن بغایت اندک است پس دیر بدست آید و زود منقطع شود و محبتی که تابع انست بر دو چون منافع در هر دو جانب مشترک است اکثر اوقات محبت ایشان دیر نمی پایند ۱۲ اخلاق ناصری ۱۲ [9] و انواع خیر در عالم بسیارست پس علاقه محبت آنجا زود بسته شود ۱۲ [10] یعنی مناسبت که میان اهل خیر است لازم حقیقت خیر است هرگز از منقطع نشود و محبتی که لازم اوست دیر پاید و حکما این قسم محبت را پسندیده اند ۱۲ [11] ای دیر بسته شود و دیر گشاده زیرا که نفع عسر الحصول است چون خیر داخل است دیر پاید

اقتضائے آن کند کہ مرکب[۱] از لذت و نفع در انعقاد متوسط باشد و در انحلال سریع و مرکب از لذت و خیر در انعقاد و انحلال ہر دو متوسط و مرکب از نفع و خیر در انعقاد متوسط و در انحلال بطی و علت این احکام بعد از ملاحظۂ مقتضای ہر یک از بسائط ظاہر[۲] ست واللہ اعلم و محبت از صداقت اعم است چہ محبت میان جمعی کثیر تواند بود[۳] و صداقت[۴] کمتر از ان باشد و عشق[۵] اخص ست چہ در یک دل عشق دو کس نہ گنجد و علت عشق یا افراط طلب[۶] لذت باشد یا افراط طلب خیر و اول عشق مذموم ست کہ سابقاً تعبیر از ان بعشق بہیمی[۷] رفت و ثانی عشق محمود کہ تعبیر از ان بعشق نفسانی نمودہ[۸] شد و حکما گفتہ اند کہ نفع[۹] را نہ باستقبال و نہ بملاحظت در عشق مدخلی نیست و منشائے صداقت جوانان بیشتر لذت باشد و چون لذت سریع الزوال ست صداقت ایشان نیز در معرض تبدل باشد و سبب صداقت پیران و اہل تجارب نفع باشد و لہذا دوستی ایشان را امتدادی باشد و سبب صداقت دانایان محض خیر باشد و چون خیر امر ثابت غیر متغیر ست مودت ایشان از تغیر و زوال مامون و مصؤن ست و چون بدن انسانی

ن، در مرکب از لذت و خیر در انعقاد متوسط و در انحلال بطی و در مرکب از نفع و خیر در انعقاد و انحلال ہر دو متوسط۔

[۱] و مجتبی را کہ علت غائی آن مرکب از لذت و نفع و خیر باشد بطی الحصول و الزوال انگاشتہ لیکن می باید کہ در صورت ترکیب غایت ازین ہر سہ نظر بغلبہ دواعی سرعت محبت سریع الحصول و الزوال بود نہ بر عکس آن و بملاحظۂ اسباب بطور با ذی غایۃ مافی الباب آنکہ متوسط الانعقاد و الانحلال قرار دادہ شدہ و بطی ہر دو جانب را وجہی موجہ در رائے مسلم مدرک و مفہوم نمی شود ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح [۲] حال آنکہ بنظر مقتضائے ہر یک از بسائط وجہ توسط در انعقاد در مرکب از لذت و خیر و بطور انحلال در مرکب از نفع و خیر باعتبار اولی و بطور انحلال و توسط انعقاد در مرکب از لذت و خیر باعتبار نسخہ ثانی ظاہر نمی شود ۱۲ لہ رح [۳] زیرا کہ محبت اشتیاق تالیف و اجتماع تامست تا کمالیکہ در اصل فطرت استعداد آن داشتہ شدہ است از قوہ بفعل آید و دران احتیاج ست بجماعت کثیر چنانچہ سابقاً بوضوح پیوستہ ۱۲ لہ رح [۴] و آن مجتبی ست کہ مراد اثنینیت مابین از ہم باشد دانا و ات از میان برخیزد و ہیکرین دو بر یزد و البتہ محقق این قسم محبت در جماعت قلیل صورت ظہور می یابد ۱۲ [۵] کہ آن تمہ ہمت باشد بر طلب یک شخص معین ۱۲ [۶] و آن از جملہ امراض نفسانی است کہ در ہواد ز ذائلش معدود کردہ بمعالجہ و علاوش حکم فرمودہ اند و از ذرش آن منع نمودہ [۷] و در برخی محال تفرقہ و تمیز میان نفسانی و بہیمی اعسر و اصعب است زیرا کہ نفوس امارہ و شیاطین مکارہ دائماً دام تزاویر گسترده اند و ابواب تکیدت وا کردہ نا الم را بدیدۂ اتقیا بہ پیرایہ تلمیع محاسن وا می نمایند و غش را در نظر منتقدان بتہذیب و تمویہ می آرند و انچہ بدان تمیز کردہ می شود در مقام علاج عشق بہیمی مذکور شدہ ۱۲ لہ رح [۸] یعنی عشق کہ افراط محبت ست کہ سبب بران لذت است نہ در نافع و اقع شود نہ دران کہ مرکب باشد از نافع و غیر آن ۱۲ از کتاب الطہارۃ [۹] زیرا کہ نفع دیر بدست آید پس مجتبی کہ مبنی بر انست بعد بر دو تا توقع حصول آن ممتد خواہد شد و اکثر منافع مشترک باشند المتہ زمانہ کہ ازین ہم طول خواہد کشید ۱۲

از طبائع مختلفه مرکب ست[1] پس هر لذت جسمانی که ملائم طبیعتی باشد مخالف طبیعتی دیگر باشد و بنا برین لذت جسمانی خالی از شوب الم نباشد و چون نفس انسانی جوهری بسیط ست که از تضاد منزه و مبرا ست[2] هر آئنه لذتیکه مخصوص بجوهر او باشد لذت[3] خالص تواند بود و آن لذت حکمت ست و محبتی که منشاء آن این نوع لذت باشد اتم مراتب محبت بود[4] و آنرا عشق تام و محبت[5] الهی خوانند و ارسطاطالیس از افلاطیس نقل می کند که چیز هائی مختلف[6] با هم دیگر التیام[7] و تالف تام نتواند بود فاما چیزهائے[8] متشاکل بهم دیگر مشتاق باشند و در شرح این گفته اند که چون جواهر بسیط متشاکل باشند و بیکدیگر مشتاق هر آئنه میان ایشان تالیفی روحانی و اتحادی معنوی حاصل شود و تباین مرتفع گردد چه تباین از لوازم مادیاتست[9] و در مادیات این نوع تالف نتواند بود و تلاقی ایشان بذوات و حقائق متصور نباشد بلکه بنهایت و سطوح تواند بود و این تلاقی بدرجه آن اتصال[10] نرسد و چون جوهر بسیط که نفس انسانی ست از کدورات[11] جسمانی پاک گردد محبت لذات طبیعی از و محو شود بحکم مناسبت بعالم قدس منجذب شود و بنظر بصیرت مشاهده[12] جمال حقیقی نماید و پروانه صفت هستی خود را در انوار

[1] اے میل هر یک از انها مخالف میل دیگرے و لذتے که موافق یک ست مخالف لذتے که موافق ضد او ست خواهد شد ۱۲ [2] اے بجزے از طبائع متخالفه و متنازعه اختلاطی ندارد ۱۲ [3] اے غیر مشابه باشد به لذتهاے جسمانی ۱۲ [4] و حکما آنرا در معرات جودت ذهن و ملات رسائی فکر محدود و محسوب کرده و فی الواقع هرگاه بتحقیق معقد عشق آنکه دل بعیش و ما بخلا پابند گشته تنگ و شبه از میان برخیزد و بترک هر چیز بکی توجه گماشته شود با درک التفات حق تمر یک و صدق صحیح تجلی و شهود گردد ۱۲ [5] التیام بیکدیگر پیوسته شدن تالف بر وزن تاسف دوستے و سازگاری یافتن اے چیزهائے که در حقیقت مختلف اند هرگز بهم سازگاری نشوند مراد از التیام و تالف وداد معنوی و اتحاد حقیقی ست ۱۲ [6] یعنی چیزهائیکه در اصل حقیقت بهمدیگری مانند بانواع تشخص متباین و متخالف می باشند البته بایکدیگر مشتاق باشند ۱۲ [7] یعنی از جهت هیولے حادث شود و آن در بسائط یافته نمی شود مگر در اجسام که آنها از ذوات هیولے گویند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور [8] بلکه سریع الزوال و عجیل الانفصال مثل برنج عاصف و برق خاطف باشد ۱۲ [9] یعنی از تیرگیهائیکه بسبب ملابست و مجاورت جسم حاصل شده اند پاک گردند و شوق بانواع شهوات و لذات که باقتضاے طبع حادث می شود بالکلیه زوال پذیرد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح [10] اے بچشم عقل خیر اول محض را که بهمه وجه از لوث و آمیزش ماده منزه و مبرا است می بیند ۱۲

قاهرهٔ تجلیات الٰهی محو گردانند بمقام وحدت که نهایت مقامات است برسد و این مرتبه حق الیقین است و صاحب این مرتبه را در تعلق ببدن و تجرد از آن زیاده فرقی نباشد چه استعمال قوای بدنی او را از نظر بجمال حقیقی باز ندارد و سعادتی که دیگران را در نشأهٔ اخروی میسر است این را درین نشأه حاصل باشد رباعی

امروز دران کوش که بینا باشی	حیران جمال آن دلارا باشی
شرمت بادا چو کودکان در شب عید	تا چند بانتظار فردا باشی

لیکن بعد از مفارقت کلی لذت او اصفی باشد چه هر چند درین نشأه بنور بصیرت دقائق اسما و صفات مشاهدهٔ وحدت ذات نماید فاما خالی از شوب تشبیهیت که مقتضای نشأهٔ تعلقیست نتواند بود و شهود تام بی دغدغه مزاحمت رقیبان جز در خلوتخانهٔ تجرد میسر نگردد و بنابرین همیشه منتظر و مترصد رفع این حجاب و کشف این نقاب بوده زبان حال بفحوای این مثال مترنم دارد شعر

حجاب چهرهٔ جان می شود غبار تنم	خوشا دمی که ازان چهره پرده برفکنم
چنین قفس نه سزای چو من خوش الحانست	روم بگلشن رضوان که مرغ آن چمنم

ف۱ ای بافاضهٔ انوار خیر اول محض لذتی یابد که شائبهٔ هیچ یکی از لذائذ نباشد و پردهٔ دوئی و بیگانگی از میان برداشته شود و اتصال حقیقی و اتحاد معنوی بر وی منکشف گردد ۱۲ ف۲ و این محبت هرگز نقصان نپذیرد و از طعن و بدگوئی کسی شکسته نگردد و در رنج دائم و ستوه و ماندگی دران پیش نیاید و هر چند که زیاده شود فرح و سرور بیفزاید ۱۲ ف۳ و ازینجاست که گفته اند عشق ذات اکمل و اتم از عشق صفات است که آن بدون فنای ذات مسلوب نشود و این بزوال صفت با وجود بقای ذات زائل و فانی گردد و عشق اگر بر افعال و آثار سر بزند یا بر آثار و افعال باشد یا بر فاعل و مؤثر اگر بر افعال و آثار است زوال آنها مناسب است و اگر بر فاعل و مؤثر بود مادام الذات بر قرار ماند پس عشق ذات حضرت واجب عشق حقیقی است و عشق صفات و افعال و آثار وی که ممکنات داخل آنست عشق مجازی است ۱۲ ف۴ دغدغه بالفتح بمعنی ترس و بیم و تشویش و میل دل بچیزی دیگر اول و ثالث خارش و حرکت دادن و جنبانیدن انگشتان زیر بغل و پهلوی کسی تا بخنده افتد ۱۲ کذا فی برهان قاطع و بهار عجم ف۵ یعنی نفس ناطقه را صفای تام و انجلای تام حاصل نمی شود مگر بعد انقطاع تعلق بدن و مفارقت از طبیعت کلیه ۱۲

و این محبت نهایت مراتب عشق ست و کمال مطلق و ذروهٔ[1] مقامات واصلان و غایت مراتب کاملان

بیت	عشق ست هرچه هست بگفتیم و گفته‌اند	عشق ست کو بوصل رساند ترا بدوست

و بعد از آن محبت اهل خیر ست با یکدیگر که چون غایت آن محبت خیر ست هرگز اختلال بآن راه نیابد بخلاف دیگر محبتها که بادنی عارضه عرضهٔ زوال شود چنانچه مضمون کریمهٔ[2] اَلْاَخِلَّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِیْنَ اشعار بآن می نماید و اما محبتی که جهت منفعت بالذات باشد هم باشرار[3] و هم باخیار تواند بود و سریع الزوال باشد چنانچه سابقاً مبین شد و گاه باشد که موجب این محبت اجتماع در مواضع غربت و شدائد باشد چون کشتیها و اسفار[4] و غیر آن و سر آن آنکه انسان بالطبع مائل بانس ست و از ین جهت[5] او را انسان گفته اند چون انس طبیعی[6] از خواص انسان ست و کمال هر چیز در ظهور خاصیت نوع اوست پس کمال انسان در اظهار این خاصیت باشد با ابنای نوع و این خاصیت مبدء محبت ست که مقتضای تألف و تمدن ست و با آنکه بحسب حکم عقل مستحسن هست شرع نیز درین باب[7] مبالغهٔ عظیم فرموده و لهذا امر کرده

[1] ذروه بالضم و بالکسر بمعنی بلندی کوه و بالائے سر کوه و در کنز بالاترین موضع چیزے و بزائے هوز نوشتن و بالفتح خواندن خطاست ۱۲ غیاث [2] دوستان در آن روز بعضی از ایشان مر بعضی را دشمن باشند مگر پرهیزگاران از اهل ایمان یعنی کافران که دوستی ایشان برائے معاونت بوده بر کفر و معصیت باهم دشمن شوند و یکے مر دیگرے را لعنت کنند و مومنان که محبت ایشان برائے خدا بوده دوستی ایشان بجا باشد تا یکدیگر را شفاعت کنند و در تاویلات کاشی مذکور ست که خلت پنج نوع می باشد خلت تامهٔ حقیقیه که محبت روحانیه هست و آن مستند بود به تناسب ارواح و تعارف آن چون محبت انبیا و اولیا و شهدا و اصفیا علیهم السلام با یکدیگر دوم محبت قلبیه که استناد آن به تناسب اوصاف کامله و اخلاق فاضله هست چون محبت صلحا و ابرار باهم و دوستی امم با انبیا و ارادت مریدان بمشائخ و این دو نوع از محبت خلل پذیر نیست نه در دنیا نه در آخرت و مثمر فوائد و نتائج صوری و معنوی است سوم محبت عقلیه که مستند ست به تحصیل اسباب معاش و غیره مصالح دنیویه چهارم محبت نفسانیه و مستند آن بلذات حسیه و شهوات نفسیه هست پس در قیامت که اسباب این دو نوع محبت زائل باشد آن محبت نیز زوال پذیرد بلکه چون تمنی وجود دیگر در غرض و غایة حصول نه پیوندد آن دوستی به دشمنی مبتدل شود ۱۲ تفسیر حسینی [3] یعنی اهل شر را با یکدیگر و با اهل خیر هم تواند بود لیکن چند انے بقائے ندارد و زود منقطع گردد ۱۲ [4] اسفار بالفتح و فا بمعنی مسافران و سفرها و سپیدیهائے روز و کتابهائے کلان معنی اول جمع سفیر و بمعنی دوم و سوم جمع سفر ۱۲ غ [5] یعنی انسان مشتق از انس ست در لغت و بعضی در صناعت خو گرفتن و بعضے گمان برده که مشتق از نسیان ست چنانچه شاعرے گفته و سمیت انسانا لانک ناس و این گمان محض غلط ست ۱۲ [6] انس بالضم خو گرفتن و آرام گرفتن بچیزے و خو گرفتن باشد ۱۲ [7] اے در باب محبت و بیان فضائل و تحریص نمودن بر اجتماع و عبادات و ضیافات فانه سبب ان الالفت و موانست از نبوت بفعل آید و عقد محبت منعقد گردد ۱۲

که روزی پنج بار نماز گزارند بجماعت[1] تا اهل محلت بیمن این اجتماع جمعیت شعار بحلیهٔ موانست متحلی گردند و باز امر کرده که در هفته یک نوبت اهل موضع تمام در یک محل جمع شوند و نماز جمعه[2] بجماعت گزارند تا موانست میان اهل شهر تماما حاصل شود و باز فرموده که در سالی دو نوبت اهل شهر و رساتیق[3] در صحرائی وسیع مجتمع شوند و نماز عیدین بگذارند تا میان ایشان باین اجتماع عموم الفت و موانست حاصل شود و بعد از آن عموم امت را در موقف[4] حج در همه عمر یکبار امر فرموده و آنرا مقید بوقتی معین نداشته تا سبب حرج[5] نشود و حکمت در آن آنکه میان جمیع افراد امت موانست حاصل شود و از آن سعادت که اهل محله و شهر و مملکت را حاصل ست[6] محظوظ گردند و تعیین آن موقف[7] به بقعه که مقام صاحب شریعت بود فرموده تا مشاهدهٔ آن مواطن سبب تذکر شارع و مزید محبت و تعظیم او شود چه هرآئنه در سرعت انقیاد احکام او[8] نافع باشد و از ملاحظهٔ این احکام معلوم شود که غرض شارع تحقیق[9] رابطهٔ وحدت و رفع غائله کثرت ست

ف۱ و هر که پنج وقت نماز فریضه بشرط خویش بجای آرد عهد بسته آید وی را با حق تعالی که در امان و حمایت او باشد چون از کبائر دست باز دارد و هر گناهی دیگر که بروی رود این پنج نماز کفارهٔ آن باشد و از سرور کائنات صلی الله علیه وسلم پرسیدند که از کارها چه افضل ترست فرمود نماز بوقت خویش گزاردن و فرمود صلی الله علیه وسلم که کلید بهشت نماز ست و در باب جماعت حاضر آمدن بمسجد تاکید بسیارست چنانچه فرموده اند کسیکه در مسجد آمدن می تواند نمازش ادا نمی شود مگر در مسجد ۱۲ ف۲ و این روز نهایت بزرگ ست و فضیلت وی بس عظیم ست و عید مومنان ست و آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود هر که از سه جمعه بی عذر دست بدارد اسلام از پس پشت انداخت و دل وی زنگار گرفت ۱۲ ف۳ جمع رستاق که بالضم معرب روستاست ۱۲ ف۴ و فرمود صلی الله علیه وسلم که بسیاری از گناه است که آنرا هیچ کفارت نه کند مگر استادن بعرفات ۱۲ ف۵ حرج بفتحتین تنگی و سختی بلفظ مرج که بمعنی فساد ست هر دو بفتح را و سکون را خوانند ۱۲ غ ف۶ بسبب اجتماع ایشان در نماز روزانه و آدینه و عیدین یا جهت اتفاق دینی که آن جهت محتاج معرفت و ادراک متحدین باسماءهم و اشخاصهم نیست پس و تشکیه معرفت و ادراک حاصل شود ظاهر ست که چگونه مثمر حسنات و منتج برکات خواهد شد ۱۲ ف۷ موقف بفتح میم و سکون واو و کسر قاف جای استادن و جای استادن حاجیان و آن صحرائیست بفاصلهٔ هفت کروه از مکه و حاجیان در انجا شب باشند شده از صبح تا آخر ظهر استاده باشند و آنرا عرفات نیز گویند بقعه بالضم جای ۱۲ ف۸ ضمیر او راجع بسوی شارع است در بجا آوردن احکام شارع بزودی محبت و تعظیم شارع که بسبب تذکر شارع حاصل شده و آن جهت مشاهده مواطن دست داده نفع بخشد ۱۲ ف۹ تحقیق بر تفعیل بمعنی درست و راست کردن رابطه بکسر موحده آنچه بآن چیزی را بچیزی بندند و لهذا بمعنی علاقه مستعمل ست غائله بفتح معجمه مفتوحه بمعنی شر و بدی و گزند ۱۲ منتخب و غ

بقدر لائق بلکه[۱] در همه احکام شریعت مثل این غرض ملحوظ است و همچنانکه دعوت[۲] انبیا از حیثیت
علم توحید است از روئے عمل نیز راجع بتوحید می شود و ازینجاست که در فضیلت نماز جماعت (مبتدا ۱۲)
وارد است (خبر) که به هفتاد درجه فاضل[۳] تر از نماز تنهاست و حضرت شارع علیه السلام فرموده که
من قصد کردم که امر کنم که آتشی برافروزند تا هر کس که بنماز جماعت نیاید آتش در خانه او زنم و هم
ازین سیاست[۴] ترغیب و ترهیب که در باب نماز جمعه و عیدین و حج وارد است و تتمه احکام
محبت آنکه چون اسباب محبت غیر الٰهی لذت و نفعیست که زوال را بایشان راه است
پس تواند بود که از هر دو طرف بیکبار زائل شود و تواند بود که از یک طرف زوال پذیرد
و از طرف دیگر باقی مانده باشد و چون سبب[۶] محبت از طرفی لذت باشد و از دیگر طرف
نفع در آن محبت بنا بر اختلاف سبب شکایت بسیار واقع شود چون محبت مطرب و مستمع
که مستمع مطرب را بجهت لذت دوست دارد و مطرب او را بجهت نفع و محبت عاشق و
معشوق که عاشق معشوق را بجهت لذت دوست دارد و معشوق او را بجهت[۷] نفع و

---

۱ یعنی در همین امور تنها این غرض ملحوظ نیست بلکه الی آخره ۱۲ ۲ اول باید دانست که دعوت انبیا علیهم السلام خلائق را بسوئے ملت و دین حقه دو گونه است یکے دعوت باموریکه صرف علم و اعتقاد بران کافی ست مثل مضامین کلمه توحید و دیگر امور اذعانیه دوم دعوت باعمال حسنه و اعمال حمیده که بران کاربند باید شد پس غرض مصنف اینکه همچنانکه دعوت انبیا بطریقه اول یعنی از حیثیت علم توحید ست لے همه را در آن علم و اذعان متحد گردانیدن تا هر یکے دیگرے را در آن اعتقاد همین خود داند بطریقه ثانیه یعنی از روئے عمل نیز راجع بتوحید ست اے اموریکه حضرات انبیا علیهم الصلوات امت را بکردن آن ارشاد فرموده اند در آن عمل هم توحید امت کثیره منظور نظر ست و درین عبارت توحید فقط خبر دعوت واقع شده زانکه علم مضاف جانب توحید ست کما لا یخفی علی من له بصیرة ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور مرحوم ۳ یعنی نمازیکه بجماعت ادا کرده شود ثواب آن از هفتاد نماز باشد که تنها گزارده شود و از جابر ابن عبد الله انصاری مروی ست که می گفت همیشه وصیت می فرمود مارا رسول الله صلی الله علیه وسلم بنماز جماعت تا آنکه گمان بردم که قبول نه کند خدائے تعالی نماز مگر نماز جماعت ۱۲ ۴ سیاست بالکسر راندن یعنی ازین قبیل ترغیب و دادن تفصیل رغبت دادن و ترهیب ترسانیدن ۱۲ منتخب ۵ مثالش بالذت مشترکه باشد در میان مرد و زن که سبب محبت شود پس جائز است که انعقاد و انحلال در جانبین برابر بود و هم جائز است که از جانبی انقطاع پذیرد و در جانبی باقی ماند زیرا که لذت متغیر است چنانچه وصفش سابق گذشت و یا نفع مشترکه باشد میان آدمیان که سبب محبت جانبین شود ۱۲ ۶ یعنی سبب محبت از هر دو جانب مخالف یکدیگر باشد مثلاً از طرفی الخ ۱۲ ۷ یعنی بنائے محبت عاشق بر لذت و بنائے محبت معشوق بر طلب منفعت باشد ۱۲

و سبب حدوث شکایت درین نوع محبت آنکه طالب لذت استعجال در استیفای آن نماید[۵۱]
و طالب منفعت آنرا موقوف[۵۲] بر حصول مطلوب خود دارد و توافق میان[۵۳] ایشان کمتر متصور
شود و ازین جهت است که پیوسته عشاق متشاکی و متظلم باشند و بحقیقت خود ظالم باشند
چه استیفای لذت نظر و وصال بتعجیل خواهند و در مکافات آن بمنفعت تاخیر کنند این
نوع[۵۴] را محبت لوامه خوانند یعنی مقرون بملامت[۵۵] و تجنی که میان پادشاه و رعیت و حاکم و
محکوم و غنی و فقیر و مالک و مملوکست هم بنا بر اختلاف[۵۶] بواعث از طرفین خالی از شکایت[۵۷]
نیست چه هر یک از صاحب خود چیزی طلبند که در اکثر اوقات مفقود باشد و هرآئینه فقدان مطلوب
سبب ملالت[۵۸] شود که مادهٔ شکایت است و بسبب عدالت که مستلزم رضا بقدر استحقاق است این
غائله مرتفع نشود و اما محبت[۵۹] اخیار چون منشای آن ارتباط روحانی و اتحاد جانی است نه
عارضهٔ نفع و لذت و مقصد[۶۰] ایشان خیر محض است که تبدل را بآن راه نیست از شوب مخالفت منازعت
و ملامت و شکایت خالی باشد و این است معنی آنچه حکما گفته اند که دوست تو کسی باشد که او چون تو باشد[۶۱]

---

۵۱ یعنی لذت که غایت و مقصود و سبب محبت است می خواهد که زود ترین اوقات تمامی مقصود خود فرا گیرد ۱۲ ۵۲ ای مقصود طالب
منفعت را که لذت است و محبتش مبنی بر آنست و در حصول آن عجلت می نماید ۱۲ ۵۳ که نفع باشد و دیر بدست آید که غایت و سبب محبت است ۱۲
۵۴ یعنی متحابین که اسباب محبت هر واحد از ان جداگانه باشد زیرا که هر یکی بوصول غایت و مقصود خود عجلت نماید و آن دیگر تا هنگام
حصول مطلوب خود بر خوب جمع و بانجاح و اجرای آن درنگ تاخیر روا دارد ۱۲ ۵۵ یعنی تجنی که انعقادش از بواعث مختلفه باشد محبت
لوامه خوانند و اصناف این بسیار است و در همه عروض طالب حدوث شکایت جهت اختلاف دواعی نیت می تواند کرد این قسم
مذکوری شهرتش او نیز وارد می باشد ۱۲ ۵۶ بسبب عدم وصول بمطالب در غایت که منتهای محبت بر آنست ۱۲ ۵۷ یعنی در انعقاد
محبت طرفین دواعی و اسباب مختلف است ۱۲ ۵۸ ای وقوع شکایت که اصل آن رنج عدم فوز مرام است از ضروریات باشد
بین متحابین سلوک طریق عدالت نموده بدان مرتبه که مستحق آن باشند راضی و خرسند شوند دفع این غائله از محالات نماید بکسر
ثالث یعنی شر و بدی و آفت و ناگاه گیرنده ما خوذ از غول بالفتح که بمعنی ناگاه گرفتن و هلاک کردن و رنج و مشقت است ۱۲ ۵۹ و این
قسم در جانب علو بر حمت در یافت در نهاد وداد و محبت و شفقت و عطوفت دل ظرف و نوبعبودیت زیادت و اخلاص و مصادقت و
خدمت و اطاعت و اتباع و انقیاد و موالات و وداد بحالت تساوی بر محبت و میل الفت و اتحاد در غبت بموانست و سبی مسمی است دیگر
اخلاق بعضی اسلاف هر نوع از ین انواع ثلثه بر نوع دیگر اعدو در استعمالش بالاشتراک تنقیح و تصحیح توازن یافت ۱۲ ۶۰ زیراکه تنها سبب بر کی
و تنها و حی عبارت است از قصد خیر و التماس فضیلت و هرگاه همچنین مناسبت بنا بر محبت اند خواه فخواه قرانین عدالت فیما بین مرعی باشد
و کمی تن بنیاد درآن راه نیابد ۱۲ ۶۱ یعنی یکدل و یک جهت باشد و در همه حال رضای دوست بر رضای خود مقدم دارد ۱۲

بحقیقت و غیر تو بصورت و این بمنزلهٔ کبریت احمر ست و شیخ ابو علی سینا در مطلع رسالة الطیر مبالغه
در عزت وجود این نوع دوستی نموده چه اکثر مردم را اطلاع بر حقیقت خیر نیست محبت ایشان مبتنی
بر لذت یا منفعت ست و هر چه مبتنی بر عوارض باشد هم بعوارض زائل شود و محبت اکثر سلاطین
با رعایا ازین جهت ست که ایشان بر رعایا منعم و متفضل اند و هر آئینه منعم منعم علیه را دوست دارد و محبت
پدر فرزند را ازان وجه که برو حقوق دارد ازین قبیل ست اما از وجهی دیگر او را با فرزند محبتی ذاتیست
چه او را بمنزلهٔ نفس خود داند و صورت او را نسخهٔ داند که طبیعت از صورت او نقل کرده و مثالیکه
بر لوح فطرت از هیئت او ثبت نموده و فی الواقع تصور همو اثبت چه پدر سبب صوری وجود فرزند ست
و مادهٔ بدن او جزوی از وست و در خلق و خلق مشابه وست و ازین جهت ست که پدر هر کمال که خود را
خواهد فرزند را نیز خواهد بلکه خواهد که فرزند از و افضل باشد و بر جهان فرزند بر خود خرم شود و بتفضیل فرزند برو ازان قبیل شمرد که
گویند او خود اکنون اکمل ست از انچه سابقاً بود همچنانکه باین سخن مسرور شود به تفضیل فرزند نیز خرم شود

ف۱ در حقیقت همچنین دوستان راحت روح و مرد فیض و مفتوح اند و فوائد ایشان بسیار و منفعت ایشان بسیار و در ایام دولت مدد و مواد بجمیت و معاشرت باشند و در زمان نکبت طریقهٔ معاونت و وظیفهٔ همراهی و مظاهرت مسلوک دارند ۱۲ ف۲ یعنی این چنین دوست عزیز الوجود ست بل راست اینکه وجودش در جهان مفقود ست و خرد مندان کامل الذات و هنروران ستوده صفات هیچ نقدی گرانمایه تر از وجود دوستان مخلص و هیچ درجه بلند تر از حصول یاران خالص نشان نداده اند ۱۲ ف۳ ای بجز زوال عوارض با وجود بقای ذات زوال و فنا پذیرد ۱۲ ف۴ باید دانست که محبت ارادی که نه باعثش بر لذت و عود منفعت نباشد بر دو نمط است خاصه و عامه خاصه آنکه تنها بلاحظه خیر و خوبی و نکوئی انعقاد محبت گردد و عامه آنکه انعقادش بادنی نسبت و اضافت چیزی بسوی خود یا اتحاد و اشتراک خود با وی در امری منعقد گردد چنانچه افاده آن جناب مصنف علام رحمه الله فرموده ۱۲ ف۵ ای از قبیل محبت ارادی که نه باعثش بادنی نسبت و اضافت باشد و درین جا نسبت همان حقوق پدر باشد بر پسر از خدمت و عظمت و غیر ذالک ۱۲ ف۶ یعنی طبعی و آن محبت دیگر ست چه در یک کس اصناف کثیره از جهت حیثیات مختلفه مجتمع می شود و این امر ظاهر و عیان ست احتیاج تصریح و بیان نه دارد ۱۲ ف۷ یعنی بحقیقت بدیدین تصور احق و الیق ست زیرا که حضرت آفریدگار پدر را سبب ثانی وجود پسر فرموده و صورت انسانیتش بمقتضای حکمت بالغهٔ خود از و نقل گرفته ۱۲ ف۸ ای از پدر زیرا که اصل خلقت او از نطفه باشد و آن خون لطیف ست که مهیا و آماده عضو شدن می باشد لیکن در وقت خاص باوعیه منویه رسیده صورت نطفه میگیرد و ازانجا در رحم منتقل شده علقه و بعد ازان مضغه گشته بتدریج ازان اعضا برمی آید و بر مدت معینه بصورت انسانی درست و راست می شود و تفصیلش با ولگذشته ۱۲ ف۹ ای در آفرینش و عادت مشابه پدرست خَلق بفتح اول و بسکون ثانی بمعنی آفریدن و آفریده شده و آفریدگان و آفرینش و بالضم و بضمتین خوی و عادت و مروت ۱۲ غ ف۱۰ ای کمال و خوبیهای که در مدت العمر خود بدان فائز گشته میخواهد که در ذات پسر جمع شوند و از اجتماع در ذات و تعیینه تکمله بذات خود می پندارد ۱۲ ف۱۱ بمراتب اعلای مراتب و مدارج اخلاق خود که زبان دیگران بمدح گویش شان بدان نواند چندان سازد برگ نشاط و شادمانی اندوزد که بتدریج و

زمبت خود ازنهایه نهید رفند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی -

وبغیر ازین محبت فرزند را سببی دیگرست که خود را منعم و مفضل بر و شمارد چنانکه در سلطان
و رعیت گفته شد و هر چند تربیت او زیاده کند این محبت زیاده شود و دیگر آنکه بوسیلهٔ او امید
مقاصد و مطالب دارد[۱] و وجود او بعد از خود بقای ثانی میدانند[۲] و این معنی اگرچه به تفصیل اکثر پدر
آنرا معلوم نیست فاما شعوری اجمالی بآن دارند بشبیه آنکه کسی صورتی را اندورای حجاب بیند[۳] و در حدوث
محبت و غیر آن این نوع از علم کافی ست و محبت فرزند پدر را از محبت پدر او را[۴] اکثرست
یعنی شعور اجمالی ۱۲
چه وجود او سبب وجود پدر است و متاخر و بعد از مدتی برین حال اطلاع یابد[۵] و لهذا
تا پدر را نه بیند و مدتی با او انتفاع نیابد محبت او حاصل نکند و ازینجهت در شریعت فرزندان
را به محبت والدین و رعایت ایشان وصیت بسیار فرموده[۶] من غیر العکس و اما محبت برادران از
مرتبهٔ محبت پدر و فرزند کمتر باشد چه ایشان در مرتبه و سبب وجود شریک اند و شرکت مقتضی نوعی
از منازعت تواند بود و از بعضی حکما سوال کردند که برادر بهترست یا دوست در جواب گفت
برادر گاهی بکار آید که دوست باشد و باید که محبت سلطان رعیت را[۷] محبت پدرانه باشد و با ایشان
طریقهٔ شفقت و مهربانی مسلوک فرماید و رعیت باید که با سلطان در اطاعت و انقیاد و اخلاص

---

۱ از مظاهرت و معاضدت در زمان عجز و درماندگی خصوصاً هنگام شیخوخت و کهولت و دعای خیر بعد زندگی که در خبرست از جد خیراتی که ثواب آن منقطع نشود یکی فرزندست که دعای او پس از مرگ پدر پیوسته می باشد و به پدر می رسد و موجب آن ایشان را از عقوبت نجات حاصل می شود و در خبرست که دعا بر طبقهای نور بر مردگان عرضه می کنند بدان سبب آسایش ایشان باشد ۱۲ کیمیای سعادت
۲ بلکه یقین پندارد که صورتش به بقای فرزند باقی و موجود بود اگرچه اندرو ساده جسمش فانی و مفقود بود ۱۲ ۳ اگرچه بر کیفیت تفصیلی آن از سواد و بیاض و حمرت و صفرت و احوال لباس و غیره کما حقه مطلع و آگاه نشود مگر بر وجود وی صورت بدان طرف حجاب خواه مخواه دل برود ۱۲ ۴ یعنی آن قدر که پدر الفت بپسر دارد پسر را محبت پدر نباشد ۱۲ ۵ زیرا که انسان در بدو فطرت از همه معقولات خالی باشد حتی که از درک ذات خود هم عاری باشد و بعد زمان طویل که حواسش قوت یابد تعقل امورات بمقدار عقل و استبصار نماید ۱۲
۶ چنانچه حضرت رب العزت عبادت خود را با احسان والدین مقترن ساخته و رضای خود بخوشنودی ایشان بازبسته زیرا که ایشان سبب ظهور اند در وجود اولاد را و حکم است با ایشان سخن نیکو باید گفت از روی ادب و حرمت و گفته اند که با ایشان چنان سخن گوید که بندهٔ گنهگار عاجز با خواجهٔ خشمناک درشت خوی ۱۲ ۷ زیرا که خطر ولایت داشتن صعب است و کار حق برای خدای تعالی بعدل کردن عظیم و هر که توفیق یابد که حق آن تمام کند سعادتی یافت که ورای آن هیچ سعادت نبود و اگر تقصیر کند بشقاوتی افتد که هیچ شقاوتی پس از کفر چنان نباشد ۱۲ کذا فی کیمیای سعادت

دوداد بہ پسران عاقل اقتدا کنند و بہیچ وجہ ظاهر و باطن بر چیزی کہ لائق تعظیم او
نباشد اقدام نکنند و بآنچہ میسر باشد خدمت او واجب دانند چنانچہ بزرگان گفتہ اند کہ
ہمہ کس باید کہ لشکر پادشاہ عادل باشند تا داخل باغیان نباشند و اگر خدمتے صوری از
ایشان نیاید بدعا و ہمت امداد نمایند تا در شمار لشکریان او باشند و باید کہ رعایا با ہمدیگر
چون برادران مشفق معاش کنند و بقدر استحقاق مراتب حقوق طلبند تا زمین و زمان
بنور عدالت روشن باشد و عرصہ جہان از یُمن رافت و اُلفت گلشن و اگر برین وجہ نباشد
مزاج مملکت از اعتدال منحرف گردد و نظام مصالح بزودی انفصام یابد نعوذ باللہ منہ
و محبت را چند مرتبہ است اول محبت اللہ تعالیٰ کہ منبع خیرات و معدن کمالات است
و حقیقت آن محبت جز عارف ربانی را کہ بقدر امکان بر صفات جمال و نعوت جلال الٰہی
مطلع باشد حاصل نشود چہ بے معرفت محبت صورت نہ بندد و اگر کسے بے علم و معرفت
دعوی محبت الٰہی کند جاہل مغرور باشد و نص حدیث حضرت حبیب اللہ علیہ و علی آلہ

ف ۱ سلطان ظل اللہ است و متعہد خلافت صاحب شریعت بلکہ مشرع شریعہ جلت قدرہ است در رافت و رحمت و طلب مصالح عباد و دفع مکارہ از ایشان و حفظ نظام پس باید کہ ہمہ را بچشم شفقت و عین عاطفت بیند و آنچہ ہر یکے را ضرورت بود و بدان محتاج باشند از ایشان باز ندارد و ہر کدام از عہدہ مہمیکہ مفوض باو باشد سالم بیرون آید و کار خود بر وجہیکہ باید و شاید بسازد و از نزاید و ہر کہ در مہمی تہاون نماید در قتل بعد او اول او را بہ نصیحت متنبہ گرداند و اگر منزجر نگردد بفضیحت گوشمال دہد و بشادی ایشان اظہار بہجت و مسرت نماید بنوائب و آلام ایشان اندوہ و ملال ظاہر گرداند و رعیت را لازم کہ اگر از کسے کلمہ بشنود کہ مشتمل ترک ادب باشد بنسبت پادشاہ اول ابرآن ملامت و نصیحت کنند اگر کسے منزجر نشود سخت گوید و بغا کنند و اگر بدین نیز متیقظ نگردد ترک مجالست و مصاحبت وے گیرد و با وے بہیچ وجہ سخن نگوید ۱۲ از اخلاق محسنی ف ۲ بے باہم نیک نفس و خوشخوی باشند ۱۲ ف ۳ طمع و حرص را بخود راہ ندہند ۱۲ ف ۴ رافت مہربانی مملکت بفتح اول و سکون ثانی و ضم لام و فتح کاف مقام سلطنت و بمعنی پادشاہی ہے و بفتح و کسر لام نیز آمدہ اعتدال میانہ شدن انفصام بفا شکستہ شدن چیزے چنانکہ از ہم جدا شود ۱۲ ف ۵ و شناختن حقیقت این مشکل چنان مشکل ست کہ گروہے از متکلمین انکار کردہ اند و گفتہ اند کسیکہ از جنس خود نبود دیا دوست نتوان داشتن و شواہد شرح از آیات و احادیث با حسن وجوہ اثبات دوستی حق جل جلالہ میفرماید ۱۲ کیمیائے سعادت ف ۶ و از آثار و آیات این محبت صادقہ امتثال اوامر الٰہی و اتقا از مناکر و مناہی ست و بصدارت این منزلت حضرات انبیاء و اولیا و ائمہ ہدیٰ و صدیقین و شہدا و علما و صلحا علیہم التحیۃ والثناء اختصاص دارند ۱۲ عفی مرحوم

صلوات الله حیث قال ما اتخذ[۱] الله ولیا جاهلا قط تکذیب او نماید و آن محبت باید که
اعلی مراتب[۲] باشد چه غیری را درین مرتبه شریک گردانیدن شرک محض ست و مرتبه دوم
محبت والدین ست که سبب صوری اند وجود او را و این محبت تالی آن مرتبه است
و هیچ محبت برین رتبت نیست مگر محبت متعلم معلم را باید که او کد ازین[۳] محبت باشد چه اگر
پدر سبب قریب وجود و تربیت جسمانی اوست معلم سبب کمال و تربیت روحانی[۴] اوست
و مفیض صورت انسانیت او بحقیقت معلم پدر روحانی ست پس بقدر آنکه روح را بر
جسم شرف ست معلم را بر پدر شرف باشد پس محبت او در مرتبه فروتر از محبت موجد حقیقی باشد
و بالاتر از محبت پدر از اسکندر پرسیدند که پدر را دوست تر داری یا استاد را گفت
استاد را زیرا که پدر سبب حیات فانی[۵] ست معلم سبب حیات باقی در حدیث ست
ابوک ثلثة[۶] من ولدک و من علمک و من زوجک و خیر الآباء من علمک و از مرتضی علی کرم الله وجهه
منقول ست من[۷] علمنی حرفا فقد صیرنی عبدا و چون محبت معلم درین مرتبه از تاکد باشد
محبت شارع که هادی حقیقی و مکمل اولیست[۸] بعد از محبت حق تعالی او کد از همه محبتها باشد

۱؎ نگرفت خدا دوست جاهل را هرگز ۱۲ ۲؎ بوجه این محبت وصول بجوار رب العالمین و حصول مراتب عین الیقین و حق الیقین و فوز
بدرجات اعلی علیین و نعیم و نعیم و نجات از درکات اسفل السافلین و جحیم و جحیم و توسل بوعد ارحم الراحمین و تجنب از وعید اقهر القاهرین
و تزکیهٔ نفس و تصفیهٔ باطن حاصل شود ۱۲ ۳؎ یعنی محبت اساتذه که ایشان علت تربیت و تکمیل نفوس و ارواح واقع شده اند الخ
از حق آباست ۱۲ ۴؎ که سبب وجود حقیقی باعث حصول سعادت ابدی و سرمدیست پس هر چند در جزائے مکافات این چنین
احسان اجتهاد و مبالغه کرده آید هرگز از عهدهٔ آن بدر آمدن امکان ندارد ۱۲ ۵؎ زیرا که تربیت پدر تعلق بجسم دارد و تربیت استاد
تعلق بجوهر شریف ست که باقی و جاودانی ست ۱۲ ۶؎ پدران تو سه اند کسیکه بوجود آورد ترا و کسیکه علم آموخت
ترا و کسیکه زوجه داد ترا و بهترین پدران تو کسی ست که علم آموخت ترا ۱۲ ۷؎ کسیکه آموخت مرا یک حرف پس تحقیق
گردانید مرا غلام ۱۲ ۸؎ یعنی مظهر جمیع حیات و موضع همه خیرات ست وجود باقصی مراتب خیر و جامعیت کمال نوع انسانی
ترقی فرموده که دست احدی بدان پایه نرسیده ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمة الله تعالی علیه۔

ولہذا حضرت حبیب اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود لا یؤمن[1] احدکم حتی اکون احب الیہ من نفسہ
واہلہ وولدہ و محبت خلفائے راشدین وائمہ دین کہ مصابیح[2] دجی و مفاتیح ہدی اند درتالی
تالے محبت شارع تواند بود چنانچہ در حدیث ست من احب[3] اصحابی فبحبی احبہم ومن ابغض
اصحابی فببغضی ابغضہم و در حدیث دیگر من[4] احب العلماء فقد احبنی و دیگر من[5] اکرم
عالما فقد اکرمنی مرتبہ سوم محبت رعایا سلطان را و محبت سلطان رعایا را و بعضے
محبت رعایا سلطان را اوکد داشتہ اند از محبت پدر و ہمانا این قول بتحقیق[6] اقرب ست
چہ بدون سیاست سلطان انتفاع از پدر متصور نیست و ہمچنانکہ پدر سیاست فرزند
میکند سلطان سیاست پدر و فرزند ہر دو می کند مرتبہ چہارم محبت معارف و شرکا
باید کہ ہریک را در مرتبہ لائق یاد دارد[7] و خلط مراتب محبت نہ نماید چہ اخلال[8] بحفظ حقوق
مراتب ظلم ست کہ موجب فساد و خیانت در صداقت از خیانت در اموال افحش باشد۔

ف۱ ایمان ہیچ یکے از شما کامل نشود تا اینکہ محبوب تر باشم من بسوئے او از جان او و اہل او و اولاد او ۱۲ ف۲ اے چراغہائے تاریکی شب کفر و طغیان و کلیدہائے راہ راست معرفت و ایقان اند مصابیح جمع مصباح یعنی چراغ دجی بالضم تاریکی شب مفاتیح جمع مفتاح بمعنی کلید ہدی بالضم بمعنی راستی و راہ راست ۱۲ غ ف۳ ہرکہ دوست دارد دوستان مرا پس بسبب دوستی من دوست دارد آنان را و ہرکہ دشمن دارد دوستان مرا پس بسبب دشمنی من دشمن دارد آنان را یعنی دوستی و دشمنی با دوستان من مبنی ست بر دوستی و دشمنی با من و مقرر ہست کہ دوست دوست باشند و دشمن دوست بدترین دشمنہاست ۱۲ ف۴ کسے کہ دوست دارد عالمان را پس تحقیق دوست دارد مرا و مراد از علما علمائے دین اند و دوستی ایشان من حیث العلم ۱۲ ف۵ کسیکہ بزرگی کرد عالم را بزرگ داشت مرا یعنی تعظیم علما من حیث العلم عین تعظیم حضرت رسالت ست علیہ التحیۃ والثناء و اہانت و استخفاف علما من حیث العلم عین اہانت ذات مصطفوی ست نعوذ باللہ منہا ۱۲ ف۶ بنا بر قوت اسباب پس نظر برین احق و الیق آنست کہ محبتش فوق محبت استاد و دون محبت شارع و ائمہ علیہم الصلوۃ والسلام باشد زیراکہ سلطان سبب تاسیس اساس شریعت و باعث تمہید انبساط احکام ملت و محی مراسم نصفت و عدالت و ماحی آثار جور و بدعت ست و در خبر آمدہ کہ اگر نبودی سلطان بدرستیکہ ہلاک گردندی بعضی بعضی را ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور رح ف۷ یعنی مدارج محبت و مستحقین آنرا شناختہ ہریکے از صاحب دلان آن مدارج لحاظ مرتبہ دارد و ایفائے حقوق ہمہ چنانکہ مقرر شدہ از خدمت و کرامت و محبت و نصیحت نماید و ہرگاہ برین مداومت شود محبت ایفائے حقوق و عدالت در دل پدید آید و بسبب این محبت محبت صاحب مسائل خالص و بے غش خواہد شد ۱۲ کذا فی کتاب الطہارۃ ف۸ اخلال بروزن افعال زیان رسانیدن ظلم بالضم گذاشتن چیزے در غیر محل آن فساد بالفتح تباہی و تباہ شدن ضد صلاح و گرفتن مال بظلم و تعدی کذا فی منتخب اللغات ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور رح

آن خیانت راجع بصفات نفسانیست که اشرف از جواهر جسمانیست و ارسطاطالیس گفته محبت معشوق زود مرتفع گردد همچنانکه زر مغشوش زود تباه شود پس باید که با خالق و خلق بطریق عدالت سلوک ورزد و با هر یک مجتبی که حق اوست حاصل کند و بمقتضای آن عمل نماید با خالق بطاعت و طلب مناسبت با او بطریق قربت و با انبیا و امامان و ائمه ملت بانقیاد احکام و مراعات تعظیم و حرمت و با سلاطین با جلال و مطاوعت و با والدین باکرام و خدمت و با هر یک از آحاد ناس برفق و مخالطت و حکما گفته اند محبت منعم منعم الیه را بیشتر است از عکس چه قرض دهنده و احسان کننده قرضخواه و خواهنده را دوست دارند و همت بر بقای ایشان مصروف دارند اما قرض دهنده چون از جهت استخلاص حق خود سلامت قرضخواه خواهد بحقیقت مال خود را دوست داشته باشد بخلاف محسن که محسن الیه را بی توقع منفعتی دوست دارد بلکه از آنجهت که قابل اثر خیر اوست و محسن الیه را این نوع محبت با محسن نباشد بلکه او

ف ۱ و ازینجاست که گفته اند غش کننده محبت و صداقت بدتر است از غش کننده دراهم و دنانیر ۱۲ ف ۲ مغشوش بر وزن مفعول هر دو شین معجمه خیانت کرده شده و آمیزش کرده شده و هر چیز که خالص نباشد ۱۲ ح ف ۳ یعنی مناسبت و مشابهت با خدا جستن بطریق عبادت ای چندان بر طریق عبادت سلوک نماید که نوعی مشابهت و مناسبت با معبود حقیقی حاصل گردد یا معنی آنست که مناسبت با خالق بحکم تخلقوا باخلاق الله بطریق قربت طلب کند و قرب عبارت است از زائل شدن هر چیزیکه شاغل و مانع باشد از وی تعالی و حجاب بود میان بنده و پروردگار وی ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ف ۴ و درین جا مراد از منعم آنست که احسان از ذاتیات او باشد و احسان آنست که انتقاص و ارتفاع در آن راه نمی یابد نه احسان عرضی که ناقص و زائل میگردد و مجتبی مبتنی بر آفت ملحق بمحیات تو امه باشد ۱۲ ف ۵ اگر گویند که محسن هم در حقیقت احسان خود را دوست می دارد و بواسطه آن محسن الیه را که قابل اثر خیر اوست پس مثل دوستی مقرض دوستی او هم بالواسطه باشد و فرق میان هر دو نماند بلی درینجا فرق باریک است زیرا که محسن بواسطه صفتی از صفات خود محسن الیه را دوست میدارد و صفت از معقولات است نه محسوسات و محبت مقرض بواسطه استخلاص مال خود است که از محسوسات است و خارج از ذات اوست و محبت محسن احسان خود را از قبیل محبت طبیعی است و محبت مقرض مال خود را از جنس محبت ارادی پس محبت محسن محسن الیه را بواسطه محبوب طبیعی خودش باشد و محبت دائن مدیون را بواسطه محبت ارادی باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ف ۶ و مظهر صفتی از صفات محسن که احسان باشد ۱۲

بالذات احسان[۱] را دوست دارد و محسن را بالعرض و[۲] ایضاً محسن جد و سعی در ایصال
نفع به محسنٌ الیه نموده پس شبیه به کسی ست که مالی به مشقت و تعب حاصل کرده باشد
هر آئینه آنرا دوست دارد و در صرف آن صرفه[۳] رعایت نماید بخلاف کسی که بی مشقتی
مالی باو رسد که قدر آن نداند و در بذل آن احتیاط مرعی ندارد و لهذا مادر فرزند
را دوست تر از پدر دارد چه مقاسات رنج و تعب در تربیت او بیشتر نموده و هم
ازین سیاقست آنکه شاعر شعر خود را دوست تر دارد و اعجاب[۴] او بآن بیش
از دیگران باشد و چون محسن الیه قابل ست و او را تعبی در قبول نیست لامحاله
محبت او محسن را درین مرتبه نباشد پس بنا برین مقدمات محبت محسن محسن الیه
را بیشتر از عکس باشد و بهترین انواع محبت آنست که منشاء آن محبت خیر و کمال
حقیقی باشد که آن[۵] لذت عقلی ست و متعلق بجوهر نفس نه بعوارض و ازین جهت ست
که قواعد این محبت از وصمت[۶] اختلال ایمن و محفوظ ست و سعایت و نمیمه را ساحت آن

ف۱ که صفت غیر اوست یعنی محسن پس مطلوبات بهمان صفت باشد بسبب انتفاع خود و محسن محبوب بالغرض و مقرر ست که محبت عارضی بعوارض زائل پذیر نفع گردد ۱۲ منه ف۲ دلیل دیگر ست بر تفاوت محبت محسن و محسن الیه حاصلش اینکه مقرر ست که فاعل در میان فعل خود رنجی و تعبی می کشد پس آنرا دوست می دارد و منفعل را مثل فاعل محنتی نمی رسد بالضرور محبت ش هم بدان مقدار نمی باشد ظاهر ست که منعم فاعل فعل ست که احسان باشد و منعم الیه منفعل یعنی اثر پذیرنده فعل ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی ف۳ صرفه بالفتح بمعنی تنگی در خرج و بمعنی فائده و نفع و حیله و مکر و افزونی و ستاره ایست روشن و آن منزل دوازدهم ست از منازل قمر ۱۲ غ ف۴ اعجاب بالکسر بمکر و غرور انداختن و تکبر کردن و بر چیزی تعجب آوردن و عجب داشتن ۱۲ غیاث اللغات ف۵ ضمیر آن راجع بسوی خیر و کمال حقیقی خیر و کمال حقیقی لذتیست منسوب بعقل باید دانست که محبت میل باشد بسوی چیزی که خوش بود و چیزها خوش نماید کرا ازان آگاهی نباشد و آگاه بودن از محسوسات بحواس خمسه باشد و از غیر محسوسات بعقل که حاسه ششم ست و آن را نور بصیرت گویند و تمیز انسان از دیگر حیوانات بدانست و آن تعلق دارد بجزو الهی انسان که عبارت از نفس ناطقه ست پس کسیکه عقل بمنزله غالب تر بود از صفات بهائم دورتر بود و نظاره بچشم باطن در جمال حضرت الهیت و عجائب صنع وی و کمال و جلال و جمال ذات و صفات وی دوست تر دارد از نظاره بچشم ظاهر در صورتهای نیکو و سبزه و آب روان بلکه این همه لذات در چشم وی حقیر گردد و چون جمال حضرت الهیت جلت و تقدست وی را مکشوف شود ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور کیمیای سعادت وغیره ف۶ وصمت بالفتح عیب اختلال زیان شدن سعایت بکسر سین مهمله و حرف چهارم تحتانی غمازی و بدگوئی نمیمه سخن چینی و حرکت و آواز نرم ۱۲ منتخب و غ

راه نیست بخلاف دیگر انواع محبت که بزوال سبب زائل شود چنانچه مضمون آیه
اَلْاَخِلَّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِیْنَ[۱] مشعر بر آنست و این لذت بحقیقت وقتی
حاصل شود که از اکتساب ملکات فاضله فارغ[۲] گردد و نفس[۳] خود را که در میان او و عالم عقلی
حجاب بین مرتفع شده بمشاهدهٔ وحدت حقیقی صرف و حق محض و نعیم ابدی و لذت سرمدی متحقق و متمتع شود

بیت	آن یار که در پردهٔ اسرار نهان بود		از علم الیقین آمد و از گوش به آغوش

و این مرتبه بلندترین مراتب کمالات است و ازین جهت حکما آنرا فوق مراتب سعادات
انسانی اعتبار کرده[۵] اند تا چه مرآت هستی از آثار قوای طبیعی و نفسانی و غبار تعلقات جسمانی
صافی نگردد جمال این کمال رخ ننماید و تا سالک از خود نهی[۶] نگردد که ابعد منازل و اسحق مراحل
ست نگذرد بساحت وصال نرسد بیت

	وصال دوست طلب میکنی ز خود بگذر		که در میان تو و او بجز تو حائل نیست
دیگر	گویند سعد دولت وصل از چه یافتی		غرور را گذاشتیم و قدم پیشتر زدیم

و ارسطاطالیس گفته چون خدای تعالی کسی را دوست دارد تعاهد[۷] او کند چنانکه دوستان

ف۱ دوستان در آن روز بعضے ایشان مر بعضے را دشمن باشند مگر پرهیزگاران از مومنان که در میان ایشان خلت تامه و حقیقیه و محبت قلبیه باشد که بنا بایش بر تعارف ارواح و تناسب اوصاف کامله و اخلاق فاضله است ۱۲ کذا فی تفسیر حسینی ف۲ زیرا که استعمال اخلاق و اکتساب فضائل انسانیه ازین خیر اول و سعادت الهیه مانع و عائق باشد و نفس را از توجه بجانب خیر اول باز دارد و آنها هرگاه در نفس کسے فضائل انسانیه حاصل گردد ازین مجاهده فارغ شود و بنفس خود آنخ ۱۲ کذا بالطهارة ف۳ یعنی در ذات و حقیقت خود غور و تامل کند بمضمون من عرف نفسه فقد عرف ربه ۱۲ ف۴ اے حاصل و قائم شود و عالم عقل مراد از عالم ملکوت بین بالفتح بمعنی فرق و فصل میان دو چیز آید زمانه غیر متناهی از جانب مستقبل ۱۲ ف۵ و عروج باین مرتبه جز بمواهبت الهیه ممکن نیست عطا میکند از عداد هر کرا برگزیند ۱۲ ف۶ اے متنابه بهمه اشیاء از ظاهر و باطن با آنکه از وجود نفس خود و صفات و احوال آن غائب شود ابعد دورتر منازل جمع منزل اسحق دورتر مراحل جمع مرحله بمعنی منزل باشد ۱۲ ف۷ تعاهد بر وزن تفاعل باهم گرو عهد بستن و سرانجام کار کسے بذمه خود گرفتن و ضامن شدن ۱۲ کذا فی منتخب اللغات۔

تخاید مصالح دوستان کنند و در اخلاق ناصری می آرد که این لفظی ست که در لغت ما اطلاق

نه کنند و این سخن ظاهر نیست چه نظائر آن در کتاب و سنت بسیار ست قال الله تعالی

وَهُوَ یَتَوَلَّی الصَّالِحِینَ[1] وَحَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَکِیْلُ[2] بلکه در حدیث قدسی زیاده ازین وارد

است چنانچه فرمود فَاِذَا اَحْبَبْتُهُ کُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ اِلٰی آخِرِ الْحَدِیْثِ[3] و در حدیثی دیگر مَنْ

اَحَبَّنِیْ قَتَلْتُهُ وَمَنْ قَتَلْتُهُ فَعَلَیَّ دِیَتُهُ وَمَنْ عَلَیَّ دِیَتُهُ فَاَنَا دِیَتُهُ[4] و هم ارسطاطالیس

گفته نشاید که همت آدمی انسی بود اگرچه عاقبت او انسی ست[5] و نه آنکه همت حیوانات

مرده راضی شود اگرچه عاقبت[6] او مرگ ست بلکه مجموع قوی را صرف کسب جات[7] الٰهی

کند چه اگر بجثه خرد[8] همت بزرگ ست و بعقل شریف[9] و عقل از همه مخلوقات اشرف ست چه او

جوهر یست مستولی بر همه چیزها بامر الٰهی و تحقیق کلام درین مقام آنست که باطباق اصحاب

نظر و برهان و اتفاق ارباب شهود و عیان نخستین گوهریکه بامر کن فیکون بوسیله قدرت و ارادت

بیچون از دریاے غیب بمنصّه بساحل شهادت آمد جوهرے[1] بسیط نورانی بود که بعرف حکما آنرا

ل۱ و خداے دوست دارد و کارساز و بندگان شائسته را ۱۲ ل۲ بس است ما را خداے یاری دهنده و کفایت کننده و نیکو کارگزار یست حضرت بر هر دو گار ۱۲ ل۳ مضمون تمام حدیث اینکه همیشه هست بنده مومن که تقرب می جوید بسوے من بنوافل عبادات تا آنکه دوست می دارم او را پس چون دوست دارم او را می باشم من شنوائی وے که می شنود بمن و بینائی وے که می بیند بمن و دل او که ادراک می کند بمن و می باشم دست وے که می گیرد بمن و پائے وے که میرود بمن ۱۲ از ترجمه مبین العلم ل۴ کسیکه دوست دارد مرا قتل میکنم او را و کسیکه قتل می کنم او را پس بر من لازم است دیت او و کسیکه بر من لازم ست دیت او پس منم دیت او ۱۲ ل۵ حاصل اینکه اگرچه انسان بطبع مائل بانس هست و انس طبعی از خواص او ست مگر نشاید که بالکلیه همت خود را در اظهار این خاصیت با ابنائے نوع بر گمارد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ل۶ یعنی اگرچه مرگ که قطع تعلق ست جزو متمم حقیقت انسانی ست مگر نباید که قبل آن خود را مثل جمادات و حیوانات مرده انگاشته از کسب فضائل انسانی و سعادات الٰهی معطل و محروم گذارد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ل۷ و آن معرفت حکمت و انصراف جانب تصعد عقلی و استعمال اراده الٰهی و تشبه بخیر بسیط باشد ۱۲ ل۸ گمان مکنی اینکه بدر سنیکه تو بر صغیر هستی حالانکه در تو پیچیده هست عالم کبیر عالم صغیر عبارت از انسان و جسم انسان چرا که هر چه درین عالم کبیر موجود است نظیرش در انسان و جسم انسان یافته می شود چنانچه روح پادشاه و عقل وزیر و حسد و بغض و حیا و حلم و غیره از بدان و نیکان ملک سپاه او هستند و دماغ آسمان چشم و گوش و منخرین و آن سبعه سیاره و استخوان کوه و موے نبات و رگهاے انهار و علی هذا القیاس ۱۲ غیاث اللغات ل۹ زیراکه مبدء اول واحد ست و کثرت بالوجه من الوجوه در جنابش راهی نه و قاعده مقرره است که ان الواحد لا یصدر عنه الا الواحد و دلائل هر یک بجایکش مصرح ست ۱۲

عقل اول خوانند و در بعضی اخبار تعبیر از آن بعلم اعلی رفته و اکابر ائمه کشف و تحقیق آن را
حقیقت محمدیه خوانند و آن جوهر نورانی خود را و مبدع خود را و هرچه از مبدع بتوسط او
صادر تواند شد از افراد موجودات چنانکه بود و هست و خواهد بود بدانست و
تمام حقائق اعیان بر سبیل انطوای علمی در حقیقت او مندرج و مندمج بود و هم چنانکه
دانه مشتمل ست بنوعی از اشتمال بر اغصان و اوراق و اثمار موجودات در مواد عینیه بر تلو

ک ای از جوهر بسیط نورانی
له و آن جوهریست مستغنی از ماده در حد ذات و جمیع افعال خود و این مسلک فلاسفه است ۱۲
بدانکه احادیث اوائل بسیارست از بعض اولیت نور پیغمبر ما صلعم و از بعضی اولیت عقل و از بعضی اولیت روح و از بعضی اولیت قلم ثابت
میشود و همچنین اولیت دیگر اشیا ظاهر ست که اولیت جز یک چیز را نباشد پس توفیق میان این احادیث بر تقدیر صحت آنها باینکه
معبر عنه در همه احادیث بحقیقت نور محمدی صلعم است به حیثیات مختلف باسمائے متعدده مذکور شده یا باینکه در حدیث اول
ما خلق الله نوری اولیت حقیقیه و در باقی احادیث اولیت اضافیه و تفصیل را درین محل گنجایش نیست ۱۲ مولوی محمد عبد العزیز ک
باید دانست که در اولیت نور باهر حضرت سرور کائنات از همه مخلوقات اتفاق نیست در کیفیت ایجاد روایات مختلفه بظهور
پیوسته و خلاصه الخبر امام نجم الدین عمر نسفی آورده اینکه نور حضرت سید عالم صلعم پیش از سائر موجودات بهزار و شصت ظاهر آنکه
سال موجود شده بود و برائے آن نور دوازده هزار حجاب مثل قدرت و رحمت و سعادت وغیره بنا کردند در هر حجاب بمقدار اراده ازلیه
بداشتند و به تسبیحش مشغول گردانیدند چون ازین حجابها برون آمد در ده دریا که از شفاعت و نصیحت وغیره بودند غوطه خورانیدند و آن نور
کرامت ظهور بهر دریا مدت معین غوطه میکرد و بذکر مقرر تسبیح می فرمود آنگاه لباطی از نور به بزرگی هفت آسمان و زمین محتوی برین نقص
مقام مثل توحید و ایمان و معرفت تا مقام آخرین که محبت ست بیافریدند و نور حضرت رسالت صلعم در هر مقام هزار سال ماند چون از همه
مقامات درگذشت بخطاب جناب احدیت مشغول بخدمت گشت اول بین یدی الله هفده هزار سال بقیام بایستاد بعد از آن حضرت جلال
احدیت یک قبضه از نور ذات بروے ریخت در برابر آن عطیه نور حضرت محمدی صلعم سجده تهنیت بجائے آورد و برخاست و هفده هزار دیگر
مقام در خدمت بایستاد باز خلعت دیگر از نور خاص پوشانیدند و او نیز در برابر آن سجده شکر بجا آورد و همچنین تا پنج نوبت قیام فرمود
و هر بار خلعت نوری یافت و در برابر آن سجده شکر ادا نمود آنگاه باداے دوگانه که مدت توقف و فصل در هر رکن هزار سال بود بپرداخت چون از
نماز فارغ شد بخطاب حضرت احدیت قبولیت خدمت دریافت بر خود بنازید صد هزار قطره نور از وے بچکید حضرت رب العزة از یک قطره
از آن قطرات روح پیغمبران بیافریدند و از قطره دیگر جبرئیل و میکائیل و عزرائیل و اسرافیل و رضوان و سکان عرش و حمله عرش و دردائیل
و عنقائیل را بیافرید و از قطره دیگر عرش و کرسی و لوح و قلم وغیره و از قطره دیگر جوهری طول و عرض آن بمسافت چهار هزار ساله راه
بیافرید و در آن جوهر نظری فرمود و جوهر در اضطراب افتاد نیمه او آب شد و نیمه او آتش از آن آب دریاها انشعاب پذیرفت و از حرکات
امواج ریاح آنگاه آتش را بر آن آب استیلا داد تا آب بجوش آمد و کفی بر روے آب پیدا شد زمین از آن موجود گشت و از صعود بخار هوائی
آسمان بصورت گرفت و از تراکم امواج جبال و از لغزیدن برق معادن غرض همه مکنونات از پرتو نور باهر حضرت سید کائنات جلوه ظهور یافت ۱۲
از معارج النبوة ک ای چنانچه علم بر جزئیات معلوم محتوی و مشتمل باشد انطواء در نورد دیده شدن مندرج در آمده در چیزے مندمج در هم رفته و در خود
شونده تلو بکسر اول و سکون لام بمعنی پیرو ۱۲ غ۔

همان تحریک که دران جوهر مستکن است از مکمن قوت بمظهر فعل و از کتم غیب بفضائے شهود می آیند یمحو الله ما یشاء و یثبت و عنده ام الکتاب و چون سلسله ایجاد بنا بر شمول رحمت رحمانی بموجودات گیهانی یعنی عالم جسمانی که محتد تغیر و موطن تبدل و مظهر فنون تجلیات الٰهی و ظهورات نامتناهی ست رسید حکمت کامله نظم آن عالم را موکول بحرکت ثابت الذات متغیر الصفات ساخت

آن ثابت بے قرار اعجوبه نمائے	گز جائے نه جنبد و نا ستد بر جائے

یعنی فلک دوّار گردانید تا بحرکت دوریه او اوضاع غریبه از قوة بفعل آید و بهر وضعے حادثه معین که منوط و مربوط بآنست زاید و بهر وقتے از مبدء قریب حوادث که آن را عقل فعال خوانند و نهایت افراد عقول ست در سلسله وجود صورتے جدید در آئینه هیولائے عناصر رخ نماید و چون نوبت ایجاد منتهی بمو الید ثلثه شد حکمت حکیم علیم جلت قدرته و دقت حکمته اقتضا چنین فرموده که مجموع کمالات مراتب سابقه در نشاء انسانی که اشرف انواع حیوانات ست متمکن اجتماع و التیام یافته فضیلت عقل قدسی که مبدء ایجاد بود درین نوع گرامی بصورت عقل مستفاد ظاهر شود تا چون نفس انسانی باین مرتبه متحلی گردد بعالم اعلی که مرتبه عقل ست متصل شود و نقطه نهایت بر بدایت منطبق شده دائره وجود

سه۱ محو میکند خدا آنچه میخواهد بحکمت خویش و اثبات میکند آنچه میخواهد بحکمت خویش و نزدیک اوست اصل کتاب که لوح محفوظ است ۱۲ تفسیر حسینی ۔ سه۲ محتد بفتح میم و کسر تائے مثناة فوقانیه مقام وصل و جائے ماندن و بودن موقوف بفتح و کسر کاف مهربانے جنگ ۱۲ کذا فی منتخب اللغات سه۳ اسم مفعول از وکل یوکل یعنی سپرد کرده شده وکل بالشی عجز و توکل علیه اتکل استسلم الیه و وکل الیه الامر وکلاً و وکولاً سلمه و ترکه ۱۲ قاموس سه۴ باسلام و عدم قبول کون و فساد و حیات از حلول صورت نوعیه بعد الاخری باشد و عدم جواز خرق و التیام که اخراق اجزاء و اقتران آنها ست و تغیر صفات بلحاظ حرکات چنانچه فلاسفه بدلائل و براهین ثابت کرده اند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح سه۵ از جمله نه جنبیدن باعتبار ثبوت و بر جا استادن باعتبار تغیر صفات ۱۲ سه۶ زیرا که حوادث زمانیات و حافظ زمانه و حرکات فلکیه باشد ۱۲ سه۷ و آن را عقل عاشر و مبدء فیاض و مدبر عالم حس هم گویند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح سه۸ بزرگ شد قدرت او و باریک شد حکمت او ۱۲ سه۹ مراد از عقل اول که درمیان حضرت باری عز اسمه و تمامی مکنونات واسطه ایجاد شده ۱۲ سه۱۰ ثابت است که نفس انسانی باعتبار قوت عاقله چهار مرتبه دارد مرتبه اول آنکه از جمیع معقولات خالی و عاری باشد و این مرتبه را بعقل هیولانی تعبیر کنند دوم آنکه معقولات بدیهیه ادراک حاصل شوند و این مرتبه بعقل بالملکه معبر است سوم اینکه حاصل شوند ادراک معقولات نظریه و این مرتبه را عقل بالفعل گویند و چهارم اینکه نفس معقولات مکتسبه خود را مطالعه کند و این را عقل مطلق و عقل مستفاد نامند و این مرتبه نفوس کامله را اگر خیار تعلقات جسمانی ایشان را مانع و حاجب نمی باشد درین نشاء حاصل شود ۱۲ میبذی

بقوسین نزولی و صعودی[1] تمام و سرانجام گردد بیت

این آن سر کوی بد که اول	زان جا که همه جهان سفر کرد

پس روشن شد که همچنانکه فاتحهٔ کتاب وجود عقل قدسی بود خاتمهٔ آن نیز عقل انسی ست
بمنزلهٔ دانه که بعد از انبساط[2] در صور اغصان و شعب و اوراق و سیر در مراتب کثرت
و مدارج تفرقه در آخر بصورت جمعیت شعار وحدت کردار او ظاهر شود و سر این
سیر دوری که در جمیع مراتب موجودات از روحانیات و جسمانیات و علویات و سفلیات
ساریست در افلاک که رابطهٔ نظام عالم اجسام اند بصورت حرکت وضعی[3] ظاهر شده
و در اجسام نامیه بحرکت مقداری نموی[4] و ذبولی[5] و در نفس ناطقه بحرکت فکری[6] و این همه
بحقیقت ظل حرکت حبی[7] ذاتیست که در عرف اساطین[8] ائمه ذوق و شهود آنرا تجلی بالذات[9]

---

۱ و صورتش اینکه وجود را یک دائره تصور نمایند و آن دائره را بدو قوس تقسیم کنند بطوریکه از نقطه یک قوس مراتب تنزلیه از مبدا اول گیرند تا آنکه آخرین نقطه آن قوس مرتبه انسانی باشد و از بیان نقطه که مشترک میان این دو قوس و قوس دوم مشتمل مراتب صعود به گیرند که از مرتبه انسانی بمرتبه مبدا اول که عقل قدسی ست صعود نماید بدین صورت

مولوی عبد الصمد ۱۲ ۲ انبساط بکسر اول بمعنی کشاده شدن اغصان بفتح و صاد جمله جمع غصن بالضم بمعنی شاخ شعب بالضم شین ... هیچ و فتح عین مهمله گرد و پهلو و شاخها جمع شعبه اوراق جمع ورق بفتحتین یعنی برگ درخت ۱۲ غیاث اللغات

۳ و آن تفارق و تباین کل اجزای جسمی باشد از اجزای مکانی بتبدیل تدریجی و همین ست حرکت مستدیره که فلک را ثابت کرده اند ۱۲
منتخب ۴ و آن زیادتی حجم اجزای اصلیه جسم باشد در جمیع اقطار و اجزای اصلیه حیوانات آنکه متولد از منی باشد مثل عظم و عصب و رباط ۱۲ ۵
و آن انتقاص حجم اجزای اصلیه جسم باشد در جمیع اقطار ۱۲ ۶ و آن ترتیب مقدمات معلومه باشد بنهجیکه مودی شود بحصول مجهول ۱۲ ۷ یعنی
این همه حرکات موجودات پرتوی از انداز حرکت واجب الوجود که بمقتضای فاحببت ان اعرف از مرتبهٔ اطلاق بمرتبهٔ تعیید خود بالذات
تنزل نمود پس بوجه این جهت حرکت حبی ست و چون بذات خود تنزل فرموده حرکت ذاتیست ظاهرا این نسخه اصح ذاتی از نسخه
حبلی ذاتی اصح معلوم می شود ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور ۲ ۸ و آن طائفه باشد که از مراتب کثرت و موهومات صوری عبور
نموده داد غیرت و دوری شده بمقام توحید عیانی رسیده در صور جمیع موجودات مشاهدهٔ حق نمایند اساطین جمع اسطوانه بالضم که بمعنی
ستون ست ائمه بفتح اول و کسر همزه که حرف دوم ست و تشدید میم جمع امام ۱۲ غیاث ۹ یعنی ظهور در ممکنات بذات خود بدانکه
وجود را سه مرتبه است اول وجود من حیث هو هو یعنی لا بشرط شی که بری از اطلاق و تقیید و کلیت و جزئیت و عموم و خصوص و وحدت
و کثرت و جوهریت و عرضیت و غیر آنست و آن مرتبه ذات بحت ست و هویت محض ست دوم مرتبه بشرط لا شی که از آن بمرتبه احدیت و جمع الجمع و [illegible]
هو تعبیر میکنند سوم مرتبه بشرط شی از این مرتبه بتعینات متعدده مراتب متکثره بظهور پیوست پس چون از تعینات قطع نظر کرده شود
همان وجود من حیث هو هو باشد که مرتبه ذات بحت ست ۱۲ از فصوص وغیره۔

علی ذاته میگویند نظم

البین	هم عین سفر بود و هم واصل فی العین[۲]	از خودی بخود آن یار گرانمایه سفر کرد
	از عین شهود تو اگر دور شود غین	نی نی سفری نیست درین ره بحقیقت

و حکما گفته اند که مردم بعضے به نجابت فطری و طهارت اصلی از ملکات ردیه مجتنب[۳] باشند و این طائفه نادر اند و بعضی بنا بر آنکه بفکر و رویت بر دارت رذائل مطلع شوند از ان اجتناب[۴] جویند و ایشان متوسطان اند و بعضی بوعید و تهدید و خوف عذاب و رجائے ثواب از شرور احتراز[۵] کنند و ایشان اکثر اند و طائفه اولی اخیار[۶] بالطبع اند و طائفه ثانیه اخیار بتعلیم و طائفه ثالثه اخیار بشرع و شریعت نسبت باین طائفه مانند آنست نسبت با کسی که او را طعام در گلو گیرد که اگر بشریعت متادب نشود همچنان باشد که کسے را آب در گلو گیرد و در انجاح او هیچ حیلت متصور[۷] نباشد و شکے نیست که طائفه اولی اشرف اند و این مرتبه ابرار و انبیا ست و ازینجاست که حضرت رسالت پناه صلوات الله و سلامه علیه در شان صهیب که یکے از اکابر صحابه بود فرمود نِعْمَ الْعَبْدُ صُهَیْبٌ لَوْ لَمْ یَخَفِ اللّٰهَ تَعَالٰی لَمْ یَعْصِهِ نیکو بنده است

۱ بعد اطلاع بر مقدمات سابقه که تصریحش کرده معنی این قطعه محتاج بیان نیست ۱۲ ۲ یعنی حاصل از عین سفر و بر تقدیر نسخه بین معنی اینکه فرقیکه در میان بدایت و نهایت سفر باشد دران هم او موجود ست بین بمعنی فصل و فرق که در میان دو چیز باشد غین لغین معجمه بمعنی تیرگی ۱۲ ۳ یعنی بر ترک رذائل احتیاج تکلف ندارند بلکه در اصل خلقت از قوة رذیله پاکیزه و مصفا باشند نجابت بزرگواری و گرامی شدن فطری اے خلقی طهارت پاک شدن اصلی اے ذاتی ملکات جمع ملکه بمعنی قوة حصول شئی مجتنب دور شونده ۱۲ ۴ اے اجتناب ایشان بعد آگاهی بر حقیقت رذائل و فضائل و تفرقه در میان هر دو باشد فکر اندیشه رویت بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی بمعنی غور و تامل ۱۲ ۵ احتراز و اجتناب ایشان از رذائل من حیث ردارت نفس رذیله نباشد بلکه جهت آثاریکه بران مترتب می شوند وعید وعده بد تهدید ترسانیدن ۱۲ ۶ و نفوس قدسی و نفوس ملکی عبارت از نفوس این طائفه باشد و مطلوب طائفه متوسط اند ۱۲ ۷ و این طائفه اشرار بالطبع باشند که هرگز به تعلیم حکمے و تادیب شرعی منزجر و متادب نمی شوند و بر دلها و گوشهاے ایشان مهر نهاده شده است تا بیان حق نه فهمند و سخنهاے حق نه شنوند و بر دیده هاے ایشان پوششی ست تا راه حق نه بینند لا محاله بوبال ابدی و آلام سرمدی گرفتار آیند نعوذ بالله منه آنجا روا کردن حاجت ۱۲

صهیب که اگر فرضاً او را ترس خدائے تعالی نبودے ہیچنان بر معصیت اقدام ننمودے لمعہ سوم
در اقسام مدنیہ حکما گفته اند که تمدن[۱] دو قسم ست یکے آنکه سبب آن از جنس خیرات باشد
و آن مدنیہ فاضله است دوم آنکه سبب آن از جنس شرور باشد و آن را مدنیہ غیر فاضله
خوانند و مدنیہ فاضله یک نوع بیش نیست چه حق[۲] از وصمت تکثر متعالی ست و طریق
خیرات متعدد نیست اما مدنیہ غیر فاضله سه نوع ست یکے آنکه سبب اجتماع ایشان
غیر قوت نطقے باشد چون قوت غضبی[۳] و شهوی و آنرا مدنیہ جاهله خوانند دوم آنکه
از استعمال قوت نطقی خالی نباشد ولیکن این قوت را خادم[۴] دیگر قوی دارند
و بہمین معنی سبب اجتماع ایشان شده باشد و آن را مدنیہ فاسقه خوانند سوم آنکه سبب
اجتماع ایشان توافق[۵] در عقائد باطله باشد و آنرا مدنیہ ضاله خوانند و چون بیامن[۶]
دولت حضرت صاحبقرانی مدبر امور زمانی جمیع ممالک محروسه از قبیل مدن فاضله
شده و ایضاً حال مدن غیر فاضله بحکم مضادت[۷] از حال مدن فاضله می توان دانست

---

[۱] نزدیک عقل روشن ست که ہر مرکبے را قسمی و خاصیتی باشد که اجزاے او را نبود پس اجتماع اشخاص را باختیار اجتماع ذاالف خاصیتی باشد که افراد انسان نبود و چون افعال اختیاری انسان بعضے خیر ست و بعضے شر آثار اجتماع که تمدن عبارت از انست نیز برین دو قسم باشد ۱۲ از اخلاق ناصری [۲] اگرچه طرق وصول بدان متعدد باشد وصمت بالفتح عیب متعالی یعنی برتر ۱۲ [۳] اے قوت سبعی و بہیمی ما مقتدا ساخته انچه مقتضاے آن ہر دو باشد بجاے آورند ۱۲ [۴] یعنی آن دو نفس دیگر غالب باشند و نفس ملکی مغلوب تا اند که ایشانرا از قبائح باز دارد ۱۲ غفر مرحوم [۵] یعنی قوت مفکره را در معتقدات باطل عمل فرمایند و احکام جید باطل از آن استنباط کنند و آن را نفسیت به شمارند و قانونے گردانند در میان یکدیگر و قوت عاقلہ ایشان بسبب نقصانے که در اصل فطرت واقع شده یا بسبب آنکه مغلوب قوتہاے دیگر شده قانع نباشد بر فرق کردن میان صحیح و فاسد ۱۲ از اخلاق ناصری [۶] میامن بفتح میم اول و کسر میم ثانی برکتہا و سعادت جمع میمنت صاحبقران بکسر قاف مولودے که وقت افتادن نطفه پدرش در رحم مادرش یا بوقت ولادتش قران علوی باشد و بروج قران در طالع بود بعضے گویند که در سال ولادت او زحل و مشتری در قران علوی باشد و این نوع قران علوی بعد از سالہاے فراوان واقع شود و اینچنین مولود را پادشاہی دیر ماند و بعضے گفته که وقت ولادت او زہره و مشتری را قران باشد و لقب امیر تیمور است که پادشاه ششش تسلیم بود مدبر بضم میم مہمله و فتح دال مہمله و تشدید بائے موحده مکسوره تدبیر کننده و صاحب تدبیر ممالک جمع مملکت یعنی ملکہاے پادشاہ محروسه نگاه داشته شده ۱۲ غیاث [۷] اے تعرف الاشیاء باضدادها یعنی شناخته می شود چیز با لضد خود ۱۲

صرف عنان عزیمت به تفاصیل مدینهٔ فاضله اولی نمود و آن مدینهٔ الیست که اساس اجتماع اہل آن بر قواعد کسب سعادات و دفع شرور مؤسس[1] باشد و ہمہ آئمہ ایشان را در اعتقادات حقه و اعمال صالحه اشتراک باشد و با وجود اختلاف اشخاص تباین احوال طریقه سیر ایشان متوافق باشد و ہمہ بیک غایت متادی شوند و چون بنا بر حکمتے که سابقاً ایمائی بآن رفت نفوس انسانی در مراتب قوت نطق و تمیز متفاوت اند و مرتبهٔ اعلی که آن را نفس قدسیه خوانند بعالم عقول متصلست[2] و مرتبهٔ اسفل که بتبلید[3] متناہی ست مرتبط برابط بہائم پس ادراک این جماعت در امور مبدء[4] و معاد که ادق اسرار حکمت و شریعت است در یک مرتبه نتواند بود پس توافق در عقائد که بآن اشارت رفت بدین وجه صورت بندد که ہمہ در امری مجمل شریک باشند اگرچه غیر محقق را بر تفاصیل آن اطلاع نباشد و بیانش آنکه طبقهٔ عالیه که بتائید الٰہی مؤید اند و از الواث تعلقات طبعی[5] مجرد و مبدء حقیقی را بصفات جلال و سمات جمال دانند[6] و بر کیفیت صدور سلسله موجودات از مبدء بر ترتیب واقع مطلع باشند و معاد نفس را بر وجہی که مطابق نفس الامر باشد تصور نمایند و چون نفس را درین نشاء حقیقی تعلقے بقوتے چند ہست که بسبب آن ادراک صور و معانی جسمانی میکند

---

[1] مؤسس بضم میم و فتح که بصورت واو است و فتح سین مہمله اول مشدد صیغه اسم مفعول بمعنی استوار کرده شده از تاسیس [2] ای منسلک بسلک بہمرد آنست که ہمیشه مشاہده معقولات می کنند ۱۲ [3] ای کند ذہنش بدرجه نہایت رسیده که معدود بعداد بہائم شده از حقائق اشیا بالکلیه غافل اند و جز خوردن و خفتن چیزے نمی دانند مرتبط بمعنے بسته شده و مرابط جائے بستن و چیزے که بدان ستوران را بندند ۱۲ [4] مبدء با فتح صیغهٔ اسم ظرف یعنی محل آغاز کردن و جائے آشکار شدن معاد بمعنے جائے بازگشت و مجازاً عام آخرت را گویند ادق بفتحتین و تشدید قاف مستکثر غ [5] یعنے استعمال قوائے بدنی باعث تیرگی نظر ایشان از مشاہدهٔ جمال حقیقی نمی شود و سعادتے که در نشاء اخروی مترتب ست ایشان را درین نشاء حاصل بود [6] ای از دقائق صفات او مشاہدهٔ ذات نمایند ۱۲

چون حس[1] مشترک و وهم[2] و خیال[3] و آن قوی را بحسب اختلاف امزجه در صفا و کدورت
مراتب ست و در هیچ وقت هیچ یک ازین قوی نه در خواب و نه در بیداری معطل
مطلق نیست پس دران حالت که نفس انسان بصور آن حقائق منتقش باشد هر آئینه
در آئینه آن قوی صورتی مثالی ملائم آن معانی منعکس شود چه ادراک معانی ساذجه
بی شوب صور حسی و وهمی در نشاء تعلقی بسیار نادرست و نسبت آن صور بآن حقائق
نسبت مثل[4] و خیالات ست باعیان و آن امثله اشرف و الطف امثله باشد که در جسمانیات
متصور شود و بنور بصیرت دانند که آن حقیقت ورای[5] صور متخیله و معانی موهومه ست
و این طائفه اعاظم اولیا و اساطین حکما[6] باشند و متصل باین مرتبه طبقه ایست که اهل آن
از تعقل[7] صرف عاجز باشند و غایت سیر ایشان منتهی بمعانی وهمیه شود لیکن دانند
که آن حقائق در نفس خود ازان قیود منزه اند و تعبیر مخود و ترجمان معرفت طبقه اولی
معترف باشند و این طائفه اهل ایمانند و فروتر ازین مرتبه طائفه باشند که بر تصورات وهمی

---

[1] و آن قوتیست در اول نهاده شده در مقدم تجویف اول از تجاویف ثلثه دماغ که قبول می کند جمیع امور منطبعه حواس ظاهری خمسه را ظا
[2] و آن قوتیست در تمامی دماغ مگر مخصوص ست باخر تجویف اوسط از دماغ که درک میکند معانی جزئیه را که از محسوسات
[3] و آن قوتیست ترتیب داده شده در آخر تجویف اول از دماغ که نگاه می دارد جمیع صور محسوسات را که در حس مشترک یافته می شوند ۱۲
[4] زیرا که جسمانیات لائق نقص باشند از حقائق نامناسب مع ذی النقص ناقص ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح حقائق را مثل می کند و شان را مثالی بعد زوال آنها از ما تنهائے دیگری آن را خزانه حس مشترک گویند ۱۲ غفر له مرحوم
[5] یعنی آن حقائق در عقل بیرون از حجب کرخیال و وهم دران تعرف نماند منور بصیرت که آنرا عقل گویند در بیرنگی و بیصورتی و بے محلی و بے شکلی و بے حیثیتی و بے کیفیتی مشاهده نمایند
[6] که قلوب ایشان بصیقله تفکر و تامل در مظاهر صفات و مشاهده ذات صیقل یافته پذیرائے انوار غیبی گردد و دوام حال آن انوار بر مثال برق و لوامع و ستاره پدید آید بعد ازان بر مثال چراغ و شمع و مشعله آتشها افروخته مشاهده شود انگاه انوار علوی پدید آید ابتدا بصورت کواکب صغیره بزرگ تا اگر بر مثال قمر مشاهده افتد و بعد ازان بشکل شمس پدید آید و بعد ازان انوار مجرده از شکال پدید آید و این حجابها از میان برخیزد و وهم و خیال را تصرف نماند و حق اینکه این معنی ذوقیست در عبارت نمی گنجد و این ذوق متفاوت می باشد ۱۲ فصل الخطاب
[7] یعنی تصور حقائق بیرون از حجب رنگ و صورت و هیئت او شکل و محل و کیفیت نتوانند ۱۲

نیز قادر نباشند و سیر ایشان در معرفت مبدء و معاد از صور خیالی نگذرد[1] و آما بر حجان طبقهٔ اولی و عجز خود معترف باشند و این طائفه اہل تسلیم اند و فروتر ازین طائفه قاصر نظران باشند که اصلاً ورائے مرتبهٔ محسوسات مرتبهٔ دیگر تصور نتوانند کرد[2] و بر امثله و صور بعیده اقتصار کنند و ایشان را مستضعفان خوانند و چون ہر یک بقدر وسع[3] خود استفراغ جهد نماید و بنهایت استعداد خود واصل شود و به تقصیر موسوم نباشند بلکه ہمه را روی در قبلهٔ حقیقت باشد و چون صاحب شریعت عَلَیْهِ اَفْضَلُ الصَّلَوَاتِ وَاَکْمَلُ التَّحِیَّاتِ مبعوث بکافهٔ امم ست ہر آئنه بمقتضائے اُمِرْنَا[4] اَنْ نُکَلِّمَ النَّاسَ عَلٰی قَدَرِ عُقُوْلِهِمْ باید که جوامع الکلم او بر وجهی باشد که ہر کس بقدر حوصلهٔ[5] استعداد خود از آن حظی وافی باشد تا در تکمیل نفوس ناقصه علی اختلاف مراتبهم کافی تواند بود و ہر یک از متعطشان[6] زلال کمال را بحسب اختلاف مشارب و اذواق از مشرع عام الورود شریعت او تسکین غلهٔ طلب شود

بیت	درین میخانه گر آری خمی پر سازد از فیضش		وگر پیمانه آری ہتو پیمانه پیما بد	

و ازین جهت ست که آیات اعجاز غایات قرآنی و کلمات ہدایت سمات حضرت حکمت نشانی کاستحکام احکامش[7] بمرتبهٔ ایست که شائبهٔ انهدام را بقواعد آن راه تطرق نیست و غائلهٔ انفصام ۱۲

۱؎ یعنی ورائے محسوسات امرے ثابت می کنند مگر تجاوز از ان مرتبه که خیال ست ایشان را ممکن نباشد و در ایشان فرقهاے کثیره اند ۱۲
۲؎ یعنی بکاوز از محسوسات بمعرفت نفس خود و دیگر حقائق نمی توانند و تمامی ہمت شان بر ہمین صور و امثله که از حقائق بعید ہستند بغایت بعد مقصود باشد و ایشان عوام الناس باشند ۱۲ ر م ۳؎ وسع بالضم دسترس و توانائے دادن وسعت استفراغ بر وزن استفعال تمام توانائی خود را بکاری صرف کردن جهد بالضم و بالفتح توانائے و کوشش ۱۲ منتخب اللغات ۴؎ حکم کرده شده ایم اینکه سخن کنیم مردمان را باندازهٔ عقول اوشان ۱۲ ۵؎ حوصله بفتح صاد مهمله بمعنی معده مرغ و بکسر و سکون صاد خطاست استعداد بمعنی آمادگی حظ بالفتح و تشدید ظائے معجمه بهره و نصیب و فارسیان بمعنی خوشی و خورمی استعمال کنند ۱۲ غ ۶؎ تشنگان زلال آب شیرین مشارب جاہائے آشامیدن جمع مشرب که اسم ظرف است ماخوذ از شرب اذواق جمع ذوق بمعنی چشیدن و فارسیان بمعنی لذت و مزه و نشاط و خوشی آرند مشرع اسم ظرف ماخوذ از شرع که بمعنی راه کشادن است و مشرع عام الورود عبارت از راہی که انسان گذرد عام باشد غله بالضم غین معجمه و تشدید لام بمعنی تشنگی و سوزش ۱۲ غ و منتخب وغیره ۷؎ استحکام بر وزن استفعال استوار شدن احکام بالفتح حکمها و نام کتابے در اصول فقه تصنیف سیف الدین آمدی و بالکسر استوار کردن شوب بالفتح آمیختن انهدام ویران شدن و باد در آمدن عمارت وغیره غائله بغین معجمه گزند و شر و بدی انفصام بفا و قاف شکسته شدن چنانچه از ہم جدا شود معاقد جمع معقد بمعنی جائے بستن و پیوند دادن مجال جائے جولان نمودن ۱۲ منتخب

بمعاقد آن مجال تصرف نے گاہ محکم[51] ست وگاہ متشابہ[52] وحقائق ومعانی را گاہے در دقائق تنزیہی بعقل قدسی کہ مبصر بازار تجرید ست جلوہ دہد وگاہ در ملابس صور خیالی او شباح مثالی بر مشاعر حسی در معرض عرض آورد بیت

بہار عالم حسنش دل وجان تازہ میدارد	برنگ اصحاب صورت را ببو ارباب معنی را

وحکما نیز گاہے از کاس[54] قیاس برہانی[53] رحیق[55] تحقیق وزلال معانی را در مشارب حریفان بزم طلب ریزند و وقتے از جام مخیلات[56] شعری شربت معارف را بکام مسترشدان نونیاز رسانند وگاہ ایشان را بنحل وبقل اقناعیات[57] قناعت فرمایند تا ہر کس را بقدر مقدرت ہدایت نمودہ باشد وہرچند میان این طوائف در صور اعتقادی مخالفتی باشد فاما بنا بر اشتراک در امر اجمالی وانقہار در تحت مدبر فاضل[58] میان ایشان تعصب وتعاند واقع نشود و بحکم مدبر در توجہ بکمالیکہ مستعد آن باشند متصاعد شوند وارکان مدینہ فاضلہ پنج طائفہ اند اول افاضل وایشان جمعی باشند کہ تدبیر مدینہ بایشان منوط باشد اعنی علمائے[59] عامل وحکمائے کامل کہ بقوت ادراک از ابنائے نوع ممتاز اند وصناعت ایشان

۵۱ وآن آیتہاست کہ معانی اش ظاہر باشند واحتمال تاویل ندارند وقبول نسخ نکنند ۱۲ ۵۲ وآن آیتہاست کہ در معانی آن خفا باشد بعارضی غیر از صیغہ حتی کہ ادراک معانی آن بغور وتامل ہم امکان ندارد وامید بیان از جانب متکلم ہم قطع شدہ باشد ۱۲ ۵۳ وآن قولیست مرکب از قضایا کہ بذاتش لازم باشد قول آخر کاس یعنی پیالہ ۱۲ ۵۴ وآن مرکب باشد از یقینیات واصول یقینیات مشاہدات واولیات ومجربیات وحدسیات ومتواترات وفطریات است ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور مرحوم ۵۵ رحیق شراب خالص وصاف ۱۲ ۵۶ وآن قضایا باشد کہ نفس بدان اذعان نکند لیکن متاثر شود جہت ترغیب یا ترہیب ومقرون باشد بسجع ووزن معارف شناسائی مسترشد یعنی خواہندہ رہنمائی طلب کنندہ ۱۲ ۵۷ وآن مقدمات ظنیہ باشد کہ مفید یقین نشود نحل بالفتح درویش شدن ولاغر شدن ودر ضعیف ونحیف نحل بالضم والکسر وتشدید لام کمی ۱۲ منتخب ۵۸ مراد از صاحب شریعت یعنی باوجود اختلاف معتقدات چون در امر اجمالی کہ عبارت از دریافت مبدء ومعاد است و اتباع صاحب شریعت علیہ الصلوٰۃ والسلام شریک ہستند میان ایشان تعصب وتعاند راہ نمی یابد تعصب حمایت کردن تعاند عناد کردن وستیزہ کردن متصاعد بالا برآیند وبربلندی روند ۱۲ خبایث ۵۹ در حدیث آمدہ اگر نبودندے علما بہ تحقیق تمام مردمان مثل بہائم شدندے ۱۲

معرفت حقائق موجودات است دوم اهل الالسنه و ایشان طائفه باشند که عوام را بکمال انسانی
دعوت کنند و بمواعظ و نصائح از رذائل منع کنند و بقیاسات جدلی و خطابی و شعری عقائد
اجمالیهٔ ایشان را از انحراف نگاه دارند و صناعت ایشان علم کلام و فقه و خطابت و شعر
و نظائر آن باشد سوم مقدران و ایشان آن طائفه باشند که موازین قوانین عدالت میان اهل
مدینه نگاه دارند و تعیین مقادیر اشیا برائے ایشان موکول باشد و صناعت ایشان حساب
و استیفا و هندسه و طب و نجوم باشد چهارم مجاهدان و ایشان آن طائفه باشند که مدینه را
از تعرض اعدا و متغلبان نگاه دارند و ضبط ثغور و قلاع و طرق بکفایت ایشان مربوط
و صناعت ایشان شجاعت و فر و هیبت باشد پنجم ارباب الاموال و ایشان آن جماعتے
باشند که ترتیب ماکول و ملبوس این طوائف از ایشان منتظم شود خواه از جهات معاملات

---

(۱) قیاس جدلی مرکب باشد از مشهورات و مسلمات و خطابی مرکب باشد از مقبولات و مظنونات و شعری مرکب باشد از مخیلات ۱۲ (۲) و آن علم ست که قادر شود بسبب آن بر اثبات عقائد دینیه بآوردن حجج و دفع شبهات خصم ۱۲ (۳) و آن علم ست باحکام شرعیه عملیه از ادلهٔ تفصیلیه ۱۲ (۴) و آن قیاس مرکب باشد از مظنونات فقط یا از مظنونات و مقبولات هردو ۱۲ (۵) و آن کلامے ست مقرون بسجع و وزن ۱۲ (۶) مثل منطق و اصول و ادب ۱۲ (۷) مقدران اسم فاعل بمعنی اندازه کنندگان موازین جمع میزان مشتق از وزن بمعنی سنجیدگی مقادیر اندازه ها جمع مقدار موکول اسم مفعول از وکل یکل بمعنی سپرد کرده شده ۱۲ (۸) و آن علم ست که دانسته می شود از آن طریقهٔ استخراج مجهولات عددیه از معلومات مخصوصه ۱۲ (۹) نزد بلغا آنست که شاعر در مدح و صفت هر چیزے بنهایت کوشد چنانکه زیاده از آن نتوانند کرد و این عین بلاغت ست ۱۲ کشف اصطلاحات فنون (۱۰) و آن علم ست که بحث کرده می شود در آن از احوال مقادیر من حیث التقدیر ۱۲ (۱۱) و آن علم ست که بحث کرده می شود در آن از بدن انسان من حیث صحت و مرض برائے حفظ صحت و ازالهٔ مرض ۱۲ (۱۲) و آن علم ست که دانسته می شود از آن استدلال متشکلات فلکیه بر حوادث سفلیه ۱۲ (۱۳) یعنی از مدینه دست تصرف دشمنان باز دارند تعرض پیش آمدن کسے را متغلبان غلبه کنندگان ضبط بالفتح نگاه داشتن بحزم و هوش ثغور جمع ثغر بالفتح و الضم سرحد ملک قلاع بالکسر قلعه ها طرق بالضم و ضمتین جمع طریق بمعنی راه کفایت بالکسر بس شدن و بسود گرفتن مربوط بسته شده ۱۲ منتخب (۱۴) شجاعت بالفتح دلیر شدن و دلیری نمودن در کارزار و در جائے حرب فر بالفتح و تخفیف راء مهمله در فارسی بمعنی شان و شوکت هیبت ترسیدن و بزرگ داشتن ۱۲ منتخب۔

وصناعات وخواه از وجوه خراج وصناعت ایشان حرف[1] مختلفه ومکاسب متفننه و
عدالت مقتضی آنست که هر طائفه ازین طوائف را بل هر شخص را از طائفه در مرتبه خود
دارند و باید که یک کس را بصناعات مختلفه مشغول نگردانند زیرا که موجب تحیر طبیعت
شود و هیچ کدام را بکمال[2] معتد به نتوانست رسید چه کسب کمال هر صناعتی را وقتی و توجهی
لائق باید و چون وقت و توجه بر همه موزع شود همه در مرتبه قصور ماند چنانچه گفته اند
مَنْ طَلَبَ[3] الْکُلَّ فَاتَهُ الْکُلُّ و اگر کسی چند صنعت داند او را بانچه اهم یا اشرف باشد بلکه
بانچه او را دران بصیرت بیش باشد مشغول داشتن و از دیگر صنائع منع نمودن اولی ست
تا یک کار را باتقان[4] و تانق بجا آورد چه هر آئینه در نظام مصالح ادخل[5] باشد و غیر این طوائف[6]
از ارکان مدینۂ فاضله خارج اند و از ایشان بعضی بمنزلۂ آلات و ادوات این طوائف اند
و اگر قابل فضیلت باشند شاید که بتربیت فضلا بجائے رسند والا ایشان را باعمال که
سبب مصالح تمدن ست مرتاض باید داشت و بعضی بمنزلۂ گیاهان باشند که در مزارع[7]
(ریاضت کننده ۱۲)
و بساتین پدید آیند و ازین جهت ایشان را نوابت[8] خوانند و ایشان هم پنج صنف باشند
یکے مرائیان که بافعال فضلا و شعار ایشان مترائی[9] شوند و بلباس بندگان متلبس گردند
(خود نمایان ۱۲)

۱ حرف بکسر حاء و راء مهملتین جمع حرفه بمعنی پیشه مکاسب بفتح میم و کسر سین مهمله کسبها و پیشه ها و این جمع کسب ست خلاف قیاس متفننه مشتق از تفنن بمعنی گونه گونه شدن ۱۲ منتخب
۲ یعنی هیچ یک را از صناعات مختلفه بکمالیکه بدان شمار کرده شود نتوانند رسانید موزع بضم میم و فتح و تشدید زائے معجمه و فتح آن پراگنده کرده شده و تقسیم کرده شده ۱۲ کذا فی کتب اللغات
۳ کسیکه طلب کرد همه را فوت شد او را همه ۱۲
۴ اتقان بالکسر و قاف استواری و محکمی کردن تانق بفتح اول و فتح همزه و ضم تائے فوقانی مشدد آرزومند شدن ۱۲ غ و منتخب
۵ داخل تسمیه از اقسام ارکان مدینۂ فاضله شوند آلات و ادوات جمع آله و ادات بمعنی چیزیکه واسطۂ حصول چیزے باشد ۱۲
۶ مزارع بفتح میم جمع مزرع که بمعنی جائے کاشتن و دیه کوچک ست بساتین بالفتح جمع بستان معرب بوستان از منتخب و در سراج نوشته که لفظ فارسی ست مرکب از بست بمعنی گلزار و جائیکه میوهٔ خوشبو دران باشد و الف و نون زائده مثل شاد و شادمان ۱۲ کذا فی غیاث اللغات
۷ نوابت بفتح اول و کسر بائے موحده رستنیها و گیاه ها ۱۲ غ
۸ مترائی اسم فاعل از ترائی بمعنی نمودار شدن چیزے و بسوئے خود دیدن و مترئی اسم فاعل از تربی بمعنی لباس پوشیدن متلبس اسم فاعل از تلبس بمعنی جامه پوشیدن تلبیس در آمیختن و نهان داشتن مکر و عیب از کسے فاسد تباه و زبون ناچیز کاسده متاع بے رواج ۱۲ منتخب اللغات ۔

تا بان تلبیس تلبس باغراض فاسدهٔ دنیه واغراض کاسدهٔ دنیویه جویند دوم محرفان[1] که هوا و
میل برذائل بر ایشان غالب باشد و بنا برین قواعد ملت را بحیله و تاویل خواهند که موافق
مشتهی طبع خود سازند سوم باغیان[2] که احکام پادشاه عادل را که بر رقاب قاطبهٔ انام اطاعت
وانقیاد او واجب ست گردن ننهند و میل بپادشاهی دیگر کنند و بر همه کس دفع این طائفه شرعاً[3]
وعقلاً واجب ست چهارم مارقان[4] که بسبب قصور فهم بر اغراض قواعد ملت و مطالب حکمت
واقف نشوند و آن را بر معانی دیگر حمل کنند و از جادهٔ استقامت منحرف باشند و اگر این انحراف[5]
راسخ نباشد و از تعنت و عناد خالی باشند امید برشاد ایشان توان داشت پنجم مغالطان
که بحقائق نرسیده باشند و از جهت طلب مال و جاه بدعاوی کاذبه اقدام نمایند و باغالیط[6]
مموهه در بازار وقاحت دکان خودفروشی نهند و خود را در صورت دانایان بعوام نمایند[7] حالانکه
خود متحیر باشند این ست انچه از اصناف نوابت مشهور ست لمعهٔ چهارم در سیاست ملک
و آداب ملوک اولاً بر سبیل تمهید نموده می شود که مرتبهٔ سلطنت از جلائل نعم الهی ست که از
خزائن الطاف نامتناهی ببعضے از افراد امجاد عباد را ارزانی شده و چه مرتبه باین رتبه

ف۱ محرف بضم میم و فتح حائے حملہ و تشدید رائے مکسوره برگرداننده از راستی تاویل گردانیدن کلام از ظاهر بخلاف ظاهر ۱۲ کذا فی المنتخب
ف۲ باغیان جمع باغی بمعنی بنفرمان ۱۲ از اطاعت بیرون شونده رقاب جمع رقبه بمعنی گردن قاطبه بمعنی تمام و همه ۱۲ ف۳ در حدیث آمده خدا و رسول وے لعنت می کنند بر حاصل کنندهٔ حکومت بزبردستی یا که عزیز دارد او را که خدا او را ذلیل کرده است و ذلیل کند او را که خدا او را عزیز داشته است ۱۲ ف۴ مارق مشتق از مرق بالفتح بمعنی بیرون شدن از دین و فرق میان محرفان و مارقان اینکه برگردانیدن اوشان قواعد دینیه را بقصد باشد با وجود آگهی بر اصل غرض و برگردانیدن اینان از قصور فهم باشد که اطلاع بر معانی اصلیه ندارند ۱۲ ف۵ که از قصور فهم بر اصل غرض واقف نشده بمعنی دیگر کار بند شده اند راسخ استوار تعنت خطا و گناه کسے جستن عناد با کسے ستیزه کردن رشاد بالفتح بسامان بودن و براه راست بودن ۱۲ منتخب ف۶ اغالیط غلطها و چیزها که بهر آن کسے را در غلط انداز ند مموه بضم اول و فتح ثانی و تشدید واو مفتوح زر اندوده و ملمع کرده شده و دروغیکه بفریب آنرا مانند راست گردانیده باشند وقاحت بالفتح بیحیائی و بے شرمی و بے ادبی ۱۲ ف۷ واو عاطفه و جیم فارسی برائے بیان عظمت و وقتیکه این جیم مکسور باشد هائے مختفی برائے اتمام کلمه و اشباع حرکت آرند و چون مضموم بود واو معدوله زیاده کنند ۱۲ غث مرحوم

کہ حضرت مالک الملوک یکے از خواص عباد خود را در مسند خلافت خاصہ متمکن داشتہ از
انوار عظمت حقیقی پرتوی بر احوال او اندازد و تعین مراتب و حقوق کافۂ بنی نوع برای
و حکم او منوط سازد تا ہمہ را علی اختلاف المراتب روی حاجت بقبلۂ بارگاہ گردون اشتباہ او باشد
و در حدیث وارد ست کہ پادشاہ ظل اللہ است در زمین کہ ہر مظلوم از آسیب نوائر حوادث
زمان پناہ باو آورد و شکر این نعمت عظمی و عطیۂ کبرای رعایت عدالت ست میان احاد
برایا و افراد رعایا چنانچہ بحوائے کریمۂ یَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاکَ خَلِیْفَۃً فِی الْاَرْضِ فَاحْکُمْ بَیْنَ
النَّاسِ بِالْحَقِّ اشارت بآن تواند بود و بعد از تمہید این مقدمہ نگاشتہ می شود کہ ہمچنانکہ
مدینہ بحسب قسمت اولی منقسم بفاضلہ و غیر فاضلہ می شود سیاست ملک نیز منقسم بر دو قسم است
یکے سیاست فاضلہ کہ آنرا امامت خوانند و آن تنظیم مصالح عباد ست در امور معاش و معاد
تا ہر یک بکمالی کہ لائق اوست برسد و ہر آئینہ سعادت حقیقی لازم او تواند بود و صاحب این
سیاست بحقیقت خلیفۃ اللہ و ظل اللہ باشد و در تکمیل سیاست مقتدی بصاحب شریعت
لاجرم میامن آثار و لوامع انوار آن یگانہ عباد در ہر بلاد و اصل خواہد بود و بمقتضای بیت

خُذْ مَا تَرَاہُ وَدَعْ شَیْئًا سَمِعْتَ بِہٖ	فِیْ طَلْعَۃِ الشَّمْسِ مَا یُغْنِیْکَ عَنْ زُحَلٖ

۱ بزرگے را پرسیدند کہ ہر چیزے را زکوٰۃ ہست زکوٰۃ سلطنت چیست جواب داد کہ زکوٰۃ پادشاہی و جہانداری داد خواہی مظلومان
باشد و بسیار بودہ کہ بیک دادکہ دادہ اند و بفریاد مظلومان کہ رسیدہ اند از عقوبت عقبیٰ برات نجات یافتہ اند ۱۲ اخلاق محسنی
۲ اے داؤد بدرستیکہ ما ترا گردانیدہ ایم خلیفہ خود در زمین یعنی مرتبۂ خلافت در روئے زمین بتو ارزانی داشتہ ایم پس حکم کن میان مردم
براستی و تفسیر حسینی ۳ مقتدی بالضم و دال مہملہ پیشروی کنندہ لاجرم ناگزیر و بالعرض درجہ لا حرف نافیہ است و جرم بفتحتین یعنی گزیر
و چارہ و علاج میامن برکتہا و سعادتہا جمع میمنت آثار نشانہا لوامع روشن و درخشان عباد بالکسر بندہ ہا بلاد شہرہا واصل بچیزے
پیوستہ و پیوند کنندہ ۱۲ منتخب و غیاث اللغات ۴ بگیر آن چیز را کہ می بینی آن را و بگذار آن چیز را کہ شنیدے آن را
و ترجمہ مصرع ثانی اینکہ در دیدن آفتاب آن چیز ست کہ بے پروا می کند ترا از زحل بحر شش لبسیط مثمن مخبون عروض
و ضرب باشباع ۱۲

این قسم را مثالی روشن تر از آفتاب عالمتاب دولت صاحب[1] بانی سلیمان مکانی ست که اکابر ائمه کشف و تحقیق بتشیر بظهور بتاشیر آن درین روزگار خجسته آثار که صبح صادق یوم تبلی السرائر[2] ظهور مظهر موجودات ست فرموده اند چه باندک زمانی ملک و ملت را رونق و بهجت هرچه تمامتر افزوده و طوائف انام در کنف امان از حوادث زمان آسوده گرگ و میش از یکجا آب خورده و شاهین و دراج در یک آشیان خواب کرده الله تعالیٰ آفتاب معدلتش را که اشعه[2] احسان بشرق و غرب عالم رسانیده در مدارج ارتفاع روز افزون دارد و از عین الکمال[3] زوال و وصمت هبوط و وبال مصون و مامون دوم سیاست ناقصه و آنرا تغلب خوانند و غرض اصحاب آن استخدام عباد الله و تخریب بلاد الله باشد و ایشان را دوامی نباشد و باندک مدتی نکبت دنیوی متصل[4] بشقاوت ابدی مبتلا گردند چه پادشاه[5] ظالم چون بنائی ست عالی که بر روی برف نهند هر آئینه اساس آن بتاب آفتاب عدالت الٰهی گداخته گردد و بنا منهدم شود و بزرگان خرده[6] دان دانند که بخرده[7] ریزه که از خسته تنیره زنی گیرند گنج خسروی معمور نتوان کرد و از پای ملخی که از دست موری حقیر ربایند سفرهٔ سلیمانی ترتیب نتوان نمود

[1] درین مقام نسخ مختلف یافته شد با عتبار نسخه متن لفظ ظهور صفت بیانیه سرائر ست مضاف بسوے مظهر موجودات یعنی این روزگار صبح صادق روزے ست که ظاهر میکند چیزہاے نہان را و آن چیز نہان ظهور مظهر موجودات ست که دولت صاحب الزمانی باخود صاحب الزمانی باشد و آن را مظهر از آن گفت که بظهور وے ارباب کشف خبر داده بودند ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح [2] کاف بیانیه اشعه بفتح اول و کسر شین معجمه و تشدید عین مهمله مفتوح جمع شعاع و کسانیکه بسکون شین خوانند خطا ست ۱۲ [3] چشم زخم یعنی نظرے که به چیز زیبا و خوش ضرر رساند زوال بفتح گشتن از حالی وصمت بالفتح عیب هبوط بضمتین فرود آمدن وبال سختی مصون بروزن مفعول اجوف واوی مشتق از صون بمعنی نگاه داشتن و زیادتے همزه بعد صاد نوشتن و خواندن خطا ست مامون در امن داشته شده ۱۲ [4] متصل صفت نکبت دنیوی اے نکبتے که منسوب است بدنیا و موصوف است باتصال شقاوتے که منسوب ست باید نکبت بالفتح خوارے شقاوت بالفتح بدبختی ۱۲ [5] ۱۲ [6] خرده دان بضم اول مردم صاحب عقل و دانا ۱۲ [7] خرده ریزه بجیم فارسی برائے علت علام دعام صاحب سیاست ناقصه ۱۲ بمعنی پاره و کوچک و خس و خاشاک و ریزه ہائے کوچک ہیزم که بدان آتش افروزند هم آمده خسته تخم خرما و نسخه دیگر چنبره بر وزن دنبه هر چوب گنده را گویند ۱۲ برہان وغیره۔

ساز عودی که مرسومش[۱] بحوب از مال مظلومان بینوا ستانند مآل آن جز نالهٔ زار نباشد پیالهٔ شراب که از خون دل بیچارگان پر کنند از خندهٔ آن جز گریهٔ خونی حاصل نیاید و آز نشار آن جز خمار آلام و اسقام نزاید و از دراعهٔ[۲] فقیری که بغارت برند درع داودی نتوان ساخت و از کهنه دواجی که از محتاجی بتاراج برباید بالش مسند شهریاری حاصل نتوان کرد سپری که از مال یتیمان بیسامان بافند مانع تیر قضا نشود جوشنی[۳] که از دجهٔ گدایان عریان سازند دافع تیغ بلا نگردد بلکه از سهام[۴] حوادث زمان صاحبدولتی امان یافت که بباطن پاک درویشان صافی دل پناه آورد و وصول بنهایت مقاصد و مرام بلند همتی را دست داد که در وقت توجه[۵] اسفار و اقتحام اهوال و اخطار بدرقهٔ راه از خاطر مقیمان مدرسه و ساکنان خانقاه خواست تاج سلطنت بر سر مردی قرار یافت که مراد از خاطر بی سروپایان تاج بخش طلبید تخت خلافت مستقر پادشاهی شد که فیض از خاطر گدایان توانگر دل دریوزه کرد شعر

بر در میکده رندان قلندر باشند	که ستانند و دهند افسر شاهنشاهی
خشت زیر سر و بر تارک هفت اختر پای	دست قدرت نگر و منصب صاحب جاهی

ف ۱ مرسوم بمعنی آئین و نشان کرده شده و کنایه از روزینه و ماهانه و سالانه و معافی و جاگیر و مراد از اجرت هم ست پس حاصل معنی اینکه ساز عودی که روزینه مواجب یا اجرت ساخت آن از زری دهند که آن زر را بضرب و شلاق ظالمانه از مال مظلومان محتاج ستانند ۱۲ ف ۲ دراعه بالضم و تشدید رای مهمله و فتح عین مهمله نوعی از جامهٔ مشائخ از منتخب و در کشف نوشته که آن نوعی باشد که بر دوش اندازند و در خیابان نوشته که آن جامه ایست که اکثر از صوف باشد و فارسیان بتخفیف رای مهمله نیز استعمال کنند درع بالکسر زره ؛ دواج بالضم اول و در آخر جیم عربی بالا پوش و بتشدید واو نیز آمده از منتخب و در لطائف بکسر اول بمعنی لباس و در برهان و سراج بفتح اول بمعنی لحاف و در سروری بفتح اول بمعنی قبا با تشک بکسر لام تکیه که زیر سر نهند ۱۲ غ ف ۳ جوشن بفتح و سکین معجمه مفتوح و نون بمعنی سینه و زره و نوعی از لباس جنگ که غیر زره است چه در زره تمام حلقه باشد و جوشن مرکب از حلقه ها و پارچه های آهن باشد از برهان و در بهار عجم بضم واو مجهول نوشته و در سراج نوشته که جوشن مرکب ست از جوش و کلمهٔ شین که برای نسبت باشد و لفظ جوش بمعنی حلقه بفتح و ضم هر دو درست ست چون دو شین جمع آمدند یکی را حذف کردند و جبه بفتح ذ از انجه بدال معاقی کرده شود چنانچه زمین و مشاهره عریان برهنه ۱۲ غیاث ف ۴ سهام بکسر اول و تخفیف با بمعنی حصه ها و تیرها جمع سهم ست که بمعنی تیر و حصه باشد ۱۲ غ ف ۵ توجه بضم جیم مشدده رو بسوی چیزی آوردن اسفار بفتح اول جمع سفر اقتحام بکسر اول و چهارم حای مهمله بمعنی اختیار کردن و در آمدن اهوال جمع هول بمعنی دهشت و ترس اخطار جمع خطر بفتحتین بمعنی هلاک نزدیک شدن بدرقه در فارسی بدال مهمله بمعنی راهبر و جماعتی که راهبر قافله و نگاهبان باشند مدرسه جای درس خانقاه بفتح نون مکان بودن مشائخ معرب از خانه و گاه بفارسی بسکون نون نیز ۱۲ ام و غ

جنیبت[1] کشان سعادت ازلی بجائے گلگون خوشخرام وشبدیز تیزگام اشهب صبح وادهم شام برطویلهٔ صاحبقرانی بندند که نهضت[2] بادپای عزیمتش بجانب صلاح مال وفراغ بال عاجزان شکسته بال باشد وعنایت لم یزلی بعوض کمیت[3] بادپائے وسمند[4] جهان پیمائے ابرش[5] آفتاب ونقرهٔ خنگ ماه در ربقهٔ[6] تسخیر ومقود تذلیل گیتی ستانی کشید که در میدان معدلت ورافت قصب السبق از خسروان عالی مقدار ربوده باشد وتتبع[7] احوال سلاطین گذشته ومشاهدهٔ دولت روزافزون حضرت صاحب زمانی ظل یزدانی شاهد عدل ست بر تحقیق این مدعی وتصدیق این[8] دعوی اگر کسے دیدهٔ اعتبار کشوده وزنگ غفلت از آئینهٔ بصیرت زدوده باشد وصاحب سیاست[9] فاضله بقانون عدل متمسک بوده رعایا را بجائے فرزندان ودوستان[10] داند وحرص وحب مال را مقهور قوت عقلی گرداند وصاحب سیاست ناقصه تمسک بقواعد ظلم نماید ورعایا را نسبت با خود بجای بندگان بلکه بمثابهٔ ستوران داند وخود بندهٔ حرص وهوا باشد وچون

---

[1] مراد از کارکنان قضا وقدر جنیبت بفتح اول وکسر نون ویائے معروف وفتح بائے موحده وتائے فوقانی اسپ کوتل که پیش سواری سلاطین وامرا برند گلگون نام اسپ شیرین ومجاز اً هر اسپ بهتر را گویند شبدیز نام اسپ خسرو پرویز مرکب از لفظ شب ودیز بدال مهمله ویائے مجهول وزائے معجمه بمعنی رنگ اشهب اسپ سبزه که موهائے سفید زیاده دارد وادهم بمعنی اسپ سیاه ومار سیاه ۱۲ [2] نهضت بضم وضاد معجمه بمعنی برخاستن وقصد کردن وبمعنی کوچ هم مستعمل بادپا بمعنی تیزرفتار واکثر صفت اسپ واقع می شود عزیمت دل نهادگی وقصد ۱۲ میم وغ [3] کمیت بضم اول وفتح میم وسکون تحتانی اسپ سرخ رنگ که بسیاهی زند ومعنی شراب لعل انگوری که بسیاهی زند وباد برائے صفت کمیت ۱۲ [4] سمند بروزن کمندنگی باشد بزردی مائل مراسپ را وجهان پیمائے صفت سمند ۱۲ [5] ابرش بروزن مهوش رنگ سرخ وسفید ده هم آمیخته را گویند واسپی که نقطه هائے مخالف رنگ او بر و باشد نقره بضم معروفست وکنایه از هر چیز سفید هم ست ابرش آفتاب نقره خنگ ماه کنایه از آسمان ۱۲ برهان [6] ربقه بکسر حلقهٔ رسن تسخیر رام کردن وفرمانبردار کردن مقود بالکسر ودال مفتوح ریسمان وپالهنگ تذلیل نرم گردانیدن وراست کردن وفرو گذاشتن ۱۲ منتخب [7] تتبع بفتح هر دو تائے فوقانی وبائے موحده مشدد مضموم در پے چیزے رفتن بطلب آن ماضیه بمعنی گذشته مشاهده بمعنی دیدن ۱۲ [8] این جمله شرط ست که از جهت تقدم جمله تمیم احوال آن از جزا مستغنی شده اعتبار بالکسر عبرت گرفتن وباندیشه از پے چیزے رفتن وچیزے را نیک انگاشتن ۱۲ منتخب [9] سیاست بالکسر اول پاس داشتن ملک وحکم راندن بر عیت وقهر کردن وهیبت نمودن وضبط ساختن مردم از فسق بترسانیدن وزدن متمسک بضم میم وکسر سین مشدد چنگ درزننده ۱۲ م وغ [10] گفته اند که دار السلطنت هر پادشاه را بمنزله خانه ایست پس هر بینوا ومحتاجی که دران شهر باشد ایشان را حق جوار ثابت وسلطان را از حال شان باخبر بودن واجب ۱۲

بمقتضائے اَلنَّاسُ بِزَمَانِہِمْ اَشْبَہُ مِنْہُمْ بِاٰبَائِہِمْ وَالنَّاسُ عَلٰی دِیْنِ مُلُوْکِہِمْ مردمان در سیرت تتبع سلاطین
زمان کنند چون زمام زمان بدست پادشاہی عادل باشد ہمہ کس را میلے در عدالت و کسب
فضیلت باشد و اگر برخلاف ازین بود مردم را میل بدروغ و حرص و سائر رذائل باشد و ازینجا
ست کہ در حدیث مصطفوی ورود یافتہ کہ اگر سلطان عادل باشد او را از ہر حسنہ کہ از رعایا صادر
شود نصیبے باشد و اگر ظالم باشد در ہر سیئہ کہ از ایشان ظاہر شود شریک باشد و حکما گفتہ اند کہ
پادشاہ باید کہ در وی ہفت خصلت باشد اول علو ہمت و آن بتہذیب اخلاق حاصل شود دوم اصابت
در رائے و فکرت و آن بجودت فطرت و کثرت تجربہ دست دہد سوم قوت عزیمت و آن برائے صواب
و قوت ثبات حاصل شود و آنرا عزم الملوک و عزم الرجال خوانند و اصل در اکتساب ہمہ خیرات
و فضائل ہمین ست حکایت کردہ اند کہ مامون خلیفہ را اشتہائے گل خوردن پیدا شدہ بود (آرزو کردن ۱۲)
و بدین واسطہ فساد عظیم بمزاج او راہ یافتہ چندانکہ اطبائے حاذق بمزاولت معالجات طبعی

ف ۱ یعنی آدمیان یا بنائے زمان خود مشابہ ترند از ایشان بہ پدران خود و مردمان بردین پادشاہان خود اند ۱۲ ف ۲ و ہم در خبر آمدہ کہ یکساعت عدل پادشاہ در پلۂ میزان غالب تر ست از عبادت شصت سالی زیرا کہ نتیجہ عبادت جز بعامل نرسد و فائدہ عدل بتمامی عام و خواص و بزرگ و اصل گردد و منافع ارباب دین و دولت و مصالح اصحاب ملک و ملت ببرکت آن قائم و منتظم شود و ثواب عدل از حد حساب افزون ست و از حیز قیاس بیرون ۱۲ اخلاق محسنی ف ۳ در خبر آمدہ ست کہ حق سبحانہ و تعالی مردم بلند ہمت را دوست میدارد و رفعت ارجمند با ہمت بلند پیوندی دارد کہ جدائی ایشان از یکدیگر محال ست و سلاطین را ہمت عالی پیشکاری ست کافی و مددگاری وافی ہر کہ از ایشان ہمت بیشتر ست بقدم شوکت از دیگران بیشتر ست ۱۲ اخلاق محسنی ف ۴ یعنی رائش رسا باید کہ صواب از خطا دریابد چہ احکام ایشان در خون و مال و ملک جہانیان نافذ ست و اوامر و نواہی ایشان بر اعالی و اسافل علی الاطلاق جاری پس اگر در حق و باطل تفرقہ نفرمایند عالمی را آزردہ و رنجیدہ گردانند اما اصابت بکسر اول بمعنی رسائی و صواب یافتن و فکرت اندیشہ جودت بالفتح نیکی و نیک شدن و خوبی ہر چیز فطرت بالکسر آفرینش کثرت بسیار شدن تجربہ بفتح اول و سکون جیم و کسر رائے مہملہ بمعنی آزمائش ۱۲ منتخب و غیاث مولوی محمد عبد الغفور ر ح ف ۵ ضمیر آن راجع است بسوی قوت عظیمت و بائے برائے سببیہ است استواری عزم بسبب رائے صائب و نیروے ثبات کہ عبارت از حلم و وقار باشد حاصل شود و گفتہ اند کہ ثبات و وقار از شجاعت فاضل ست زیرا کہ منافع آن خاص و عام را شامل و پادشاہان را زیبا تر ازین خلعت نباشد ۱۲ ف ۶ و ہیچ کس را از سلاطین بے مدد عزم درست نظام تسخیر ممالک بقبضۂ اقتدار در نیامدہ و بہ تگاپوئے سعی بلیغ بر سریر شہریاری و مسند جہانداری نرسید و عزیمت درست آنست کہ چون بقصد کارے کمر بندند و بساختن مہمی اشتغال نمایند بمنع ہیچ مانعی منع نگردد و قصور و فتور بعزم خود راہ ندہد ۱۲ اخلاق محسنی ف ۷ حاذق بکسر ذال معجمہ زیرک و دانا و استاد در کار و مزاولت چیزے را با چیزے قریب کردن از کشف اللغات و در کنز در چیزے کوشیدن و در مراد رسیدن بکارے نتیجہ بالفتح اول در آخر حائے مہملہ رستگاری و فیروزی و روائے حاجت باشد ۱۲ کذا فی غیاث اللغات ۔

دراز الت آن سعی می کردند نجاح مقرون نمی شد تا آن روزے که تمام اطبا جمع کرده بودند و کتب احضار
کرده[۵۱] درین باب مطارحه میکردند یکے از ندماے خاص درآمد چون حال مشاهده کرد گفت یا امیر
المومنین فانّه[۵۳] عزمة من عزمات الملوک مامون اطبا را گفت احتیاج علاج نیست که بعد ازین
اقدام برین امر نخواهم نمود چهارم صبر بر مقاسات[۵۲] شدائد چه صبر مفتاح ابواب مطالب و امانی ست
و در حدیث ست من[۵۳] قرع بابا و لجّ ولج[۵۴] پنجم تیسار را بطمع در مال مردم مضطر نشود ششم لشکریان[۵۵] موافق
هفتم نسب چه هر آئنه موجب انجذاب خواطر و مهابت و وقار خواهد بود و آن خصلت ضروری نیست
اما اولی ست و تیسار و لشکری بتوسط آن چهار خصلت که علو همت و رای و صبر و عزیمت ست حاصل
توان کرد پس عمده همین چهار باشد و الحمد لله تعالی که حضرت پادشاه دین پناه را جمیع این خصال[۵۶]
حاصل ست و ذات کریمش بنهایت معارج[۵۷] ابهت جلال واصل و چون سبق[۵۸] تمهید یافت که پادشاه
طبیب عالم ست و طبیب را از معرفت مرض و اسباب در دو کیفیت علاج آن گزیری نیست پس
هر آئنه بر سلطان واجب باشد که مرض مملکت و طریق علاج آن بشناسد و چون تمدن عبارت
ست از اجتماع عام میان طوائف مختلفه پس مادام که هر یک ازین طوائف در مرتبه خود
باشند و بشغلی[۵۸] که وظیفه ایشان ست قیام نمایند و نصیبے که ایشان را لائق باشد از ارزاق

۵۱ پس کجاست قصد از قصدهاے شاهان ۱۲ ۵۲ مقاسات بضم رنج کشیدن شدائد سختیها مفتاح بالکسر کلید ابواب جمع باب بمعنی در مطالب جمع
مطلب مقصد امانی بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنی آرزوها و مراد ها جمع امنیه بالضم بمعنی آرزو و بالف ممدوده خواندن یا تخفیف یا دانستن غلط ست
اگر فارسیان بمعمول خود بتخفیف یا درین معنی می خوانند ۱۲ غیاث ۵۳ کسیکه کوفت در و لجاجت کرد در آمد ۱۲ ۵۴ یعنی باید که خزانه پادشاه معمور و لیکن
مستغنی باشد تا بوقت حاجت یا بسبب حرص در اموال مردم ضرر نه رساند تیسار بالفتح توانگری مضطر اسم فاعل از اضطرار بمعنی ضرر رسانند و بیچاره
بمعنی بے اختیار ۱۲ محشی مدظله و منتخب ۵۵ اے بکمال دیگر جهت چه ظاهر ست که هیچ نقدی گرانمایه از وجود ملازمان مخلص و هیچ درجه
بلند پایه تر از حصول لشکریان خالص نباشد و فوائد آن به بیان محتاج نیست ۱۲ ۵۶ خصال بالفتح خوهاے نیک و گاهے در خوے بد نیز استعمال
کنند و آن جمع خصلت ۵۷ معارج جمع معراج بالکسر نردبان ابهت بالضم اول و تشدید باے موحده مفتوحه بفتح هاے مهمله بمعنے بزرگی جلال بالفتح بزرگی ۱۲ منتخب
سبق بالفتح پیش شدن و درگذشتن تمهید گسترانیدن و هموار و نیکو کردن کار ۱۲ منتخب اللغات ۵۸ شغل بالضم و بالفتح و ضمتین و فتحتین کار
وظیفه چیزے که براے کسے هر روزه مقرر شده باشد نصیب بالفتح بهره ارزاق جمع رزق بالکسر بمعنی روزے دم سوم و آنچه بدان نفع گرفته شود
جاه بمعنی قدر و منزلت ۱۲ منتخب اللغات ۔

وکرامات یعنی جاه و جلال بایشان رسد هر آئینه مزاج[۱] مدینه بر نهج اعتدال باشد و امور بسمت
انتظام موسوم و چون ازین قانون منحرف گردند هر آئینه مؤدی[۲] باختلاف شود که موجب انحلال رابطهٔ
الفت ست و سبب فساد و اختلال چه مقررست که مبدای هر دولتے اتفاق آرای جماعتیست که
در تعاون بمنزلهٔ[۳] اعضای شخص واحد باشند چه برین تقدیر[۴] هم چنان باشد که شخصے در عالم پیدا شده باشد که
قوت این همه اشخاص داشته[۵] باشد و هر آئینه هیچ کس از آحاد با او[۶] مقاومت نتواند کرد و اشخاص بسیار
نیز[۷] چون مختلف الآرا باشند همه غلبه[۸] برو نتوانند کرد مگر آنکه میان[۹] ایشان تألفی بهمین طریق حاصل شود
تا[۹] بمنزلهٔ شخص واحد باشند که قوت او[۱۰] بیش از قوت این جماعت باشد و چون امر هیچ کثرت بے وحدتے
تألیفی[۱۱] منتظم نشود و آن وحدت عدالت ست چنانچه از پیش گذشت پس مادام که سلطان بر قانون
عدل رود و هر یک از طبقات مردم را در مرتبهٔ خود دارد و ایشان را از غلبه[۱۲] و تعدی و طلب زیادتی
منع فرماید هر آئینه مملکت بانتظام باشد و اگر بر خلاف این باشد هر طائفه را داعیهٔ[۱۳] نفع خود غالب
آید و باضرار دیگران بر خیزند و بواسطهٔ افراط و تفریط رابطهٔ الفت انحلال یابد و بتجربه معلوم شده

---

[۱] مزاج کیفیتے که از آمیختن چیزها باهم رسد نهج بالفتح راه اعتدال راست شدن و میانه شدن سمت بالکسر و فتح میم نشان ۱۲ منتخب [۲] مؤدی بضم میم و فتح همزه
که بصورت واوست و تشدید دال مهمله مکسور یعنی رساننده اختلاف ناموافقت کردن انحلال گشاده شدن رابطه آنچه بدان چیزی را بچیزی بندند فساد
بالفتح تباهی اختلال زبون شدن و نیازمند گشتن ۱۲ منتخب [۳] ای چنانکه دست و پای و چشم و گوش شخص واحد متعهد کار متعلقهٔ خود برای ذات آن شخص
هستند همچنین تمامی افراد اشخاص یکدیگر را تکفل و تعهد نمایند و با ابنای نوع خود در هر امرے یکدل و یکجهت باشند تعاون باهم مددگاری یکدیگر کردن و جیم فارسی
در فقره ما حرف علت مبدای دولت که در فقره سابق ست ۱۲ [۴] ای بر تقدیر امداد و اعانت افراد بطور اعضای شخص واحد ۱۲ [۵] یعنی همه را حکم جمعیت حاصل
شود و مواد جمعیت در بین الاهم باشد زانا و انت از میان برخیزد و یکی من و تو برخیزد ۱۲ [۶] ضمیر او راجع بودی شخص واحد حکمی مقاومت با کسی برابری
کردن باشد ۱۲ [۷] یعنی آحاد چه اشخاص بسیار هم که بدولت اتفاق نرسیده باشند از عهدهٔ قوت آن یکتن حکمی بر آمدن نمی توانند پس ثابت شد که جماعتیکه برکت
یک جهتی و معاونت حکم شخص واحد گرفته باشند بفراغ بال و جمعیت خاطر عقیدت آفات پس پشت کرده هر سه معاشرت و مسند مباسطت خوشحال و فارغ بال متمکن
شده کمال نهایت آبی رسیده باشند ۱۲ [۸] ای اشخاص بسیار مختلف الارا یعنی مقاومت وقتی متصور شود که میان او میان ایشان تالف بطریق مذکور میسر شود ۱۲ [۹]
لفظ تا برای انتهای غایت ست ای انتهای غایت آن تالف این باشد که کثرت متبدل بوحدت شود ۱۲ [۱۰] ضمیر او راجع بسوی شخص واحد که با متبدل
تالف حکم وحدت کرده اند و مراد ازین جماعت اشخاص بسیار مختلفة الآرا ۱۲ [۱۱] ای وحدتیکه از باهم پیوستگی و ربط دادن و جمع نمودن
چند چیز با ترتیب حاصل شود ۱۲ [۱۲] غلبه بفتحات بمعنی زور و زبردستی تعدی تجاوز کردن از حد خود و مجازا بمعنی ستم و ظلم آید ۱۲ [۱۳]
داعیه بمعنی خواهش و اراده اضرار بالکسر بمعنی ضرر رسانیدن ۱۲

کہ ہر دولتی تا میان اصحاب آن موافقت بودہ وسلوک سیرت[1] عدالت می نمودہ اند در تنزّل[2] بودہ و چون ظلم و عدوان[2] درمیان ایشان غالب شدہ روئے بزوال نہادہ چہ بمقتضائے مقدمات سابقہ اہل زمان بر طریقہ سلاطین باشند پس چون بادشاہ و اتباع[3] او در ظلم کوشند ہر کسی را نیز داعیۂ ظلم کہ در فطرت مکنون ست بحرکت آید و میل بغلبہ کند و چنانچہ تقریر رفت وحدت با غلبہ جمع نگردد پس ہر آئینہ موقّے بفساد مزاج عالم شود لہٰذا گفتہ اند کہ اَلْمُلْكُ[4] يَبْقىٰ مَعَ الْكُفْرِ وَلَا يَبْقىٰ مَعَ الظُّلْمِ حکما گفتہ اند دولت را بدو چیز نگاہ توان داشت یکے بتاٰلف و اتحاد میان موافقان[5] و دیگر بمنازعت و اختلاف میان دشمنان چہ[6] ہر گاہ کہ دشمنان بہمدیگر مشغول باشند ایشان را فراغت قصد دیگرے نباشد و ازین جہت چون اسکندر بر مملکت دارا غلبہ کرد لشکر عجم بعدد[7] و عدد بسیار بودند اندیشہ نمود کہ اگر ایشان را میگذارد مبادا اتفاق نمایند و دفع ایشان متعذر[۱۲ دشوار] باشد و اگر ایشان را استیصال[8] نماید از قاعدۂ ملّت و مروت دور باشد و با حکیم ارسطاطالیس مشاورت کرد حکیم فرمود کہ ایشان را متفرق ساز و ہر یک را بحکومت[9] و ایالات موضعی رجوع نمای تا بہمدیگر مشغول شوند و تو از شر ایشان ایمن باشی اسکندر ایشان را ملوک طوائف ساخت و از آن وقت تا عہد

لہ منقول ست کہ روزی عبداللہ طاہر پسر خود را گفت کہ آیا دولت در خاندان ما تا بکے بماند پسر جواب داد کہ تا دام کہ بساط عدل و فراش انصاف درین ایوان گستردہ باشد ۱۲ اخلاق محسنی ۲ ظلم بالضم ستم و گذاشتن چیزے در غیر محل عدوان بالضم اول و حرف سوم واو بمعنی دشمنی کردن و ستم طغیان ۱۲ غیاث اللغات ۳ اتباع بروزن انواع بمعنی پیروان داعیہ خواہش فطرت بالکسر آفرینش مکنون اسم مفعول از کن بفتح اول و تشدید نون بمعنی پوشیدن و پنہان داشتن چیزے را ۱۲ از منتخب اللغات ۴ ملک باقی می ماند بکفر و باقی نمی ماند بظلم یعنی بقائے سلطنت بالکفر ممکن ست و با ظلم و بیداد محال و گفتہ اند ہر کہ ستم نماید ہلاک خود را الیقین داند ؎ رہا کن ستم را بہ یکبارگی ÷ کہ کم عمرے آمد ستمگارگی ÷ شہنشاہ چون رائے را بد کند ÷ یقین دان کہ بد در حق خود کند ÷ ۱۲ ۵ چہ ہر گاہ میان موافقان تاٰلف و اتحاد باشد ہمہ ہم پشت ویک روے بودہ دشمنان دولت را دفع کنند و از نہال تمنا گل مراد بر چینند ۱۲ مولوی عبدالغفور رحمہ اللہ تعالیٰ ۶ چہ بجیم فارسی برائے علت اے سبب نگاہداشت دولت در منازعت و اختلاف میان مخالفان اینکہ ہر گاہ الخ ۱۲ مدظلہ ۷ عدد بفتحتین شمار و شمردہ شدہ عدد بالفتح و تشدید دال شمردن ۱۲ ۸ استیصال از بیخ بر کندن و برین تقدیر یا در اصل ہمزہ بود ملت بکسر میم و فتح لام مشدد بمعنی دین و کیش و شریعت مروّت بضمتین و تشدید واو مفتوحہ مروی و مردمے ماخوذ از مرد کہ بمعنی مرد باشد ۱۲ منتخب ۹ حکومت بضمتین داورے ایالت بالکسر سیاست کردن و نگاہداشتن ۱۲ منتخب اللغات

اردشیر بابک ایشان را اتفاق که بسبب آن ظهوری توانند کرد میسر نشود و باید که اصناف
خلق با یکدیگر متکافی وارند تا اعتدال تمدنی حاصل شود و همچنانکه اعتدال مزاج از ازدواج
عناصر اربعه و تکافوی ایشان حاصل شود اعتدال مزاج تمدنی نیز به تکافوی چهار صنف
منصور شود اول اهل علم چون علما و فقها و قضاة و کتاب و حساب و مهندسان و منجمان و اطبا
و شعرا که قوام دین و دنیا بمساعی اقدام اقلام لطائف اعلام ایشان منوط و مربوط است
و ایشان بمنزلهٔ آب اند در میان عناصر و همانا مناسبتی که میان علم و آب ست نزد اهل بصیرت
ناقده از آب روشن تر بلکه از آفتاب لائح تر تواند بود دوم اهل شمشیر چون دلیران و مجاهدان
و حارسان قلاع و ثغور که نظام مصالح انام بی آن مدد نشد اندیشه تیغ صولت شعار کینه
گذار ایشان صورت نبندد و مواد فساد اهل بغی و عناد بی آتش قهر صاعقه آثار ایشان
انحلال و اضمحلال نپذیرد و ایشان بمنزلهٔ آتش اند و وجه مناسبت از آن مشرق تر

---

۱ اردشیر یعنی ترکیبی آن شیر خشمناک چه آرد بمعنی قهر و خشم آمده و لقب بهمن بن اسفندیار ست چون جدش گشتاسپ او را بسیار دلیر دید بدین لقب ملقب کرد و نام ساسان ابن ساسان که نبیرهٔ بهمن و دخترزاده بابک بود او را اردشیر بابکان گویند و نام پسر شیرویه ابن پرویز هم هست چنانچه از کتب تواریخ دریافت می شود ۱۲ ۲ ظهور بالضم پیدا شدن و چیره شدن و بیام بر آمدن میسر بالضم میم و فتح یائے تحتانی و تشدید سین مهمله مفتوح آسان کرده شده ۱۲ ۳ متکافی بالضم اسم فاعل از تکافو با همدیگر برابر شدن ۱۲ منتخب ۴ یعنی تمدنی را این چهار صنف بمنزلهٔ اربعه عناصر باشند از دواج قرین و جفت شدن باهم ۱۲ ۵ علما بالضم و فتح لام دانایان فقها بضم اول و فتح ثانی دانشمندان علم شریعت جمع فقیه ۱۲ ۶ قضاة بضم اول و تخفیف ضاد معجمه جمع قاضی مشتق از قضا بمعنی حکم کردن و گذاردن واجب کتاب بالضم و تشدید تائے فوقانی بمعنی نویسندگان حساب کنندگان ۱۲ غ و منتخب اللغات ۷ هندس بضم میم و فتح ها و کسر دال مهمله اندازه گیرنده و کسیکه عالم علم هندسه و اشکال باشد منجم بالضم و تشدید جیم مکسور ستاره شناس و حکم بتاثیر انجم کننده ۱۲ ۸ مساعی بفتح میم و کسر عین مهمله جمع مسعاة که مصدر میمی ست بمعنی سعی اقلام جمع قلم لطائف اعلام صفت اقلام ست لطائف جمع لطیفه بمعنی چیز نیک اعلام بالکسر آگاه گردانیدن ۱۲ ۹ ناقده صفت بصیرت مشتق از نقد بمعنی سره کردن درم و دینار لائح بحائے مهمله درخشان و پیدا شونده ۱۲ منتخب ۱۰ حارس بکسر را و سین مهمله بمعنی پاسبان قلاع بکسر اول جمع قلعه ثغور بضمتین و غین معجمه بمعنی سرحدها جمع ثغر صولت بالفتح حمله بردن شعار بالکسر جامه که زیر جامهٔ دیگر پوشند و آن جامه بالا را دثار گویند و نشان اهل حرب که یکدیگر را شناسند ۱۲ ام و غ ۱۱ مواد بتشدید دال آنکه فارسیان بتخفیف خوانند بمعنی اصل فساد تباهی گرفتن اهل بغی ظلم و تعدی کننده بغی بالفتح ستم کردن عناد بالکسر ستیز کردن صاعقه برقیکه از ابر بر زمین افتد انحلال گشاده شدن اضمحلال نیست شدن ۱۲ منتخب ۱۲ ای در مزاج شخص تمدنی این صنف بمنزلهٔ آتش اند در مرکبات عنصریه ۱۲ ۱۳ ای این صنف اند در مزاج شخص تمدنی بمان خاصیت ست که عنصر آب را در مرکبات عنصریه باشد ۱۲ محشی مدظله

که بدلیل احتیاج افتد چه آتش را بچراغ طلبیدن کار اولی الابصار نیست سوم اهل معامله چون
تجار و اصحاب صناعات و ارباب حرف و صناعات که بوسیلهٔ ایشان مبادی اسباب اقتیات
و سائر مصالح مرتب شود و اطراف متباعده[1] از خصوصیات امتعهٔ ارزاق یکدیگر متمتع و محظوظ
شوند و مناسبت ایشان با هوا که ممد[2] نشو و نمای نباتات و مروح روح حیوانات ست بتوسط
تموج و حرکت او هرگونه تحف و نفائس را از راه سامعه بدار الخلافهٔ منیهٔ[3] انسانی میرساند در غایت
ظهور ست چهارم اهل زراعت چون برزگران[4] و دهاقین و اهل فلاحت که مدبر نباتات و
مراتب قوات اند و بی واسطهٔ مساعی ایشان بقای اشخاص انسانی در حیز استحاله و بحقیقت[5]
کاسبان مقدم ایشانند چه دیگر طوائف در وجود چیزی زیاده نمی کنند بلکه نقل موجودی از کسی
بکسی یا از جائی بجائی یا از صورتی بصورتی می نمایند و قرب ایشان با خاک که قبله گاه سائرات[6] افلاک
و مطرح اشعهٔ انوار عالم پاک و مظهر غرائب مصنوعات و محتد عجائب مکنونات ست در نهایت وضوح
و همچنانکه در مرکبات استیلاء یکی از عناصر از قسط[7] واجب موجب زوال اعتدال و فساد انحلال
ست در اجتماع مدنی نیز غلبهٔ یکی ازین اصناف بر سه صنف دیگر سبب بطلان نظام و حدوث
اختلال شود و بعد از رعایت تکافؤ میان اصناف اربعه در احوال هریک از آحاد نظر باید نمود

---

۱ یعنی از چیزهائے مختصهٔ شهری که بدیگر جاها یافته نمی شوند مردمان دور و دراز بسبب مساعی این طائفه از ان چیزها انتفاع بر میدارند ۱۲ محشی
۲ ممد بضم اول و کسر ثانی و تشدید دال مهمله مدد دهنده و نشو و نما هردو بفتح نون پیدا شدن و بالیدن مروح بضم میم و فتح رائے مهمله و کسر واو مشدد و جائے حصول راحت و نشاط و آسائش دهنده ۱۲ ۳ منیه بفتح میم و منیه بالضم و الکسر بنا کرده شده مراد از جثهٔ انسانی ۱۲ ۴ برزگر بفتح اول و سکون رائے مهمله و بعده زائے معجمه زراعت کننده و بجائے رائے مهمله ذال معجمه و بجائے زائے معجمه طائے مهمله خطاست و دهاقین جمع دهقان بمعنی مزارع فلاحت بفتح حائے مهمله کشاورزی مدبر بضم و فتح دال مهمله و تشدید بائے مکسور تدبیر کننده نباتات و مراتب بضم اول و فتح رائے مهمله و تشدید فوقانی مکسور راست و درست کننده و اقوات بالفتح جمع قوت بمعنی رزق و خوراک ۱۲ غ و برهان ۵ یعنی اشیاء معدومه را حاصل کنند و از کتم عدم بفضائے وجود مهیا گردانند ۱۲ ۶ سائرات سیر کنندگان مراد از ملائکه مطرح جائے انداختن عالم پاک ذات احدیت مظهر جائے ظهور غرائب جمع غریب بمعنی نادر محتد بفتح میم و کسر تائے فوقانیه مقام و اصل و جائے ماندن و بودن ۱۲ منتخب ۷ قسط بکسر قاف داد و عدل عادل و حصه و نصیب و پاره از چیزی و اندازه و وزن و ترازو ۱۲

ومرتبۂ ہریک بقدر استحقاق تعیین فرمود و بوجہی دیگر طبقات مردم پنج ست اول کسانیکہ بطبع خیر باشند و خیر ایشان متعدی بغیر شود چون علمائے شریعت و مشائخ طریقت و عرفائے حقیقت و این طائفہ غایت ایجاد و خلاصۂ عباد اند و مہبط فیض ازلی و مطلع عنایت لم یزلی ایشانند و بحقیقت دیگر طبقات بہ طفیل ایشان در مہمان خانۂ وجود در آمدہ اند فرد

بیا کہ مائدہ لطف کردگار جہان را	تو میہمانی و عالم درین میانہ طفیلے

و حکما گفتہ اند کہ پادشاہ این طائفہ را باید کہ نزدیک ترین طوائف دارد بخود و آیشان را بر طبقات دیگر حاکم گرداند و گفتہ اند کہ ہرگاہ کہ ارباب علم و کیاست بحضرت پادشاہ متردد باشند نشانہ ترقی دولت و تزاید رفعت او باشد و حکایت کردہ اند کہ حسن بویہ کہ در عہد خویش والی مملکت رے بود و بمحبت حکما و علما از سلاطین روزگار خود ممتاز بود نوبتی بغزای روم رفت و در مبادی قتال غلبہ لشکر اسلام را شد و بر کفار استیلائے تام یافتند بعد ازان تغیر اہل روم عموم یافت و از اطراف لشکر جمع کردہ روئے بہ لشکر عراق نہادند و آیشان انہزام یافتند و بعضی بقید اسر

۵۱ لے باید نمود یعنی در اعتدال تمدنی نقطۂ رعایت نکا و میان اصناف اربعہ کفایت نمی کنند بلکہ ملاحظۂ احوال آحاد ہر صنف در تعیین مراتب کہ زا خور استعداد باشد ہم ضروری ست تا کاملان را در اشاعت آن اطمینان و فراغت و ناقصان را در تکمیل آن رغبت حاصل شود ۵۲ لے طریقہ دیگر برائے حصول اعتدال تمدن ۱۲ ۵۳ خیر بالفتح و تشدید یائے مکسور و دال مہملہ صیغہ صفت مشبہ یعنی بسیار نیکوکار ۱۲ ۵۴ یعنی دیگران ہم ازاں نفع گیرند ۱۲ ۵۵ عرفا بضم اول و فتح ثانی جمع عارف چنانکہ علما جمع عالم ۱۲ ۵۶ طفیل بضم اول و فتح ثانی شاعری کہ فی کہ ناخواندہ بمہمانی میرفت و اورا طفیل الاعراس و طفیل العرائس گفتندے و طفیلے مشرب ہست بدان و مجازاً بمعنی وسیلہ و ذریعہ استعمال کردہ شود ولیکن کہ یائے طفیلے مصدرے باشد بمعنی طفیل شدن و یا برائے افادہ معنی فاعلیت ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور ؒ و منتخب ۵۷ کیاست بکسر کاف تازی و فتح سین مہملہ زیرکے و دانائی و بکاف فارسی خواندن خطا ست متردد بمعنی روندہ ۱۲ غیاث اللغات ۵۸ غزا بالفتح با دشمنان دین جنگ کردن مبادی بالفتح جمع مبدء بالفتح بمعنی محل آغاز کردن و جائے آشکارا شدن قتال بکسر اول باہم جنگ سلاح و کارزار کردن ۱۲ غیاث ۵۹ استیلا دست یافتن نفیر فریاد و نالہ آواز و بمعنی گریزندہ انہزام شکستہ شدن لشکر حاصل اینکہ بعد غلبہ لشکر اسلام فریاد اہل روم بلند شدہ از اطراف و جوانب لشکر فراہم کردہ بر لشکر اسلام غالب آمدند و بر تقدیر نسخہ تغیر معنی اینکہ بعد فتح اسلامیان رومیان ہمہ از احوال خود برگشتند لے متفرق شدند و باز لشکر جمع کردہ مقابل شدند ۱۲ ۶۰ اسر بالفتح بمعنی ہمہ و اسیر کردن و بطور ال بستن ۱۲

مبتلا شدند ملک روم شکست و اسیر افتاد و خود خواند در آن میان شخصی ابونصر نام از اہل ری
بود چون معلوم کرد که او از ری ست گفت اگر ترا پیغامی دہم بپادشاہ خود برسانی گفت
بلے خدمت کنم گفت حسین بویہ را بگو کہ از قسطنطنیہ[۵۱] بہمین قصد آمدم کہ عراق را خراب سازم اما چون
از سیرت و احوال تو تفحص نمودم مرا معلوم شد کہ آفتاب دولت تو ہنوز متوجہ اوج کمال ست
و ترقی[۵۲] در مدارج اقبال چہ آنکس را کہ آفتاب دولت روی بحضیض[۵۳] زوال و مغرب افول و انتقال
نہد نزدیکان حضرت و حکمای عالیمقدار و فضلای نامدار چون ابن عمید و ابو جعفر خازن و علی بن
قاسم و ابو علی تبیاعی نباشند چہ اجتماع این طائفہ در فنای[۵۴] بارگاہ تو دلیل بر دوام اقبال و ازدیاد
جاہ و جلال باشد ازین جہت متعرض مملکت تو نشدم طبقہ دوم کسانیکہ بطبع خیر باشند و اما خیر ایشان
متعدی[۵۵] بغیر نباشد و رتبہ این طبقہ از طبقہ اولی[۵۶] ست چہ جمال کمال ایشان بخال ارشاد
و اکمال آراستہ و بخلعت تخلق[۵۷] باخلاق الہی مشرف اند و این طبقہ[۵۸] اگرچہ بزیور کمال متحلی باشند
اما از درجہ تکمیل قاصر اند و این طائفہ را گرامی باید داشت و مصالح و مؤنت[۵۹] ایشان مکفی
طبقہ سوم کسانی اند کہ بطبع نہ خیر باشند و نہ شریر و این طائفہ را در ظل امان مخفی[۶۰] باید داشتن
و خفض جناح رافت بر ایشان فرمودن تا از فساد استعداد محفوظ مانند و بقدر امکان

۵۱ قسطنطنیہ بضم اول و سکون ثانی و فتح طای اول و سکون نون و کسر طای ثانی و سکون نون تحتانی و کسر نون و تشدید تحتانی مفتوحہ نام شہری ست کہ آن دار الملک روم ست از لب الالباب و مؤید قاموس و برہان ۱۲ غیاث ۵۲ ترقی بضم میم و کسر قاف بمعنی افزون شوندہ ۱۲ غیاث ۵۳ حضیض پستی و نشیب افول بالضم فرو رفتن ستارہ و ناپدید شدن انتقال از جائے بجائے رفتن ۱۲ ام ۵۴ فنا بکسر اول بمعنی حوالی و نواحی و بمعنی گرداگرد خانہ و پیش سرائے کہ فراخ و کشادہ باشد ۱۲ غ ۵۵ ای نکوکاری ایشان برائے ذات خود باشد و دیگران ازان منتفع نہ شوند متعدی تجاوز کنندہ ۱۲ ۵۶ ای طبقہ اولی ارشاد راہ بحق نمودن اکمال تام کردن ۱۲ ۵۷ ای باخلاق الہی خوگرفتہ اند تخلق بر وزن تفعل بمعنی خوگرفتن ۱۲ ۵۸ ای طبقہ ثانیہ کہ از خیر ایشان نفع بکسی نمی رسد متحلی بکسر لام مشدد و زیور پوشندہ و آراستہ شوندہ ۱۲ ۵۹ مؤنت ما یحتاج معیشت چون نفقہ و توشہ سفر و رنج و محنت مکفی بمعنی کفایت کنندہ ۱۲ ۶۰ مخفی پوشیدہ محمی بجائے حطی حمایت کردہ شدہ خفض بالفتح تن آسانی و عیش و فرو داشتن و اندازہ کردن جناح بالفتح بال مرغ ۱۲ منتخب اللغات

بکمال لائق برسند طبقهٔ چهارم کسانی اند که شریر باشند اما شر ایشان متعدی بغیر[۵۱] نشود و این جماعت را تحقیر و اهانت باید فرمود و بزواجر[۵۲] مواعظ و روادع ایشان را از فضائح منع باید نمود طبقهٔ پنجم آنانکه با شرارت ذاتی شر ایشان متعدی[۵۳] بغیر باشد و این طائفه اخس خلق باشند و مضاد طائفهٔ اولی و ازین طبقه جمعی را که امید بصلاح ایشان باشد بتادیب تهذیب باید نمود و جمعی را که امید بصلاح ایشان نباشد اگر شر ایشان غیر شامل باشد پادشاه بمقتضای رای صحیح با ایشان مدارات فرماید و اگر شر ایشان عمومی داشته باشد ازالت شر ایشان شرعاً و عقلاً واجب باشد بطریقی که اصلح و اولی بود و طریق دفع شر یکے حبس ست و آن منع از مخالطت[۵۴] با اهل مدینه است دوم قید و آن منع از تصرفات مدنی[۵۵] ست سوم نفی و آن منع[۵۶] ست از دخول در تمدن و اگر باین امور مندفع نشود حکما را در جواز قتل او خلاف ست و اظهر اقوال ایشان آنکه بقطع عضوی که آلت شر باشد مثل دست و پا و زبان یا ابطال حسی از حواس اکتفا نمایند و حق آنکه درین[۵۷] امر تتبع شریعت حقه باید نمود و بحدود شرعیه از قطع و قتل در محل خود اقدام باید نمود و از زیاده بران محترز باید بود چه فرموده و مَن یتعدّ[۵۸] حدود الله فقد ظلم نفسه و بر قتل مشغوف نباید بود و اگر کسے شرعاً مستحق باشد رحم برو نباید کرد

۵۱ یعنی شر ایشان باعث ضرر دیگران نشود و این طائفه ضد طائفهٔ ثانیه هست چنانکه پنجم ضد اوست ۱۲ ۵۲ زواجر جمع زجر بمعنے باز داشتن و روادع جمع ردع بمعنے باز گردانیدن از چیزے ۵۳ یعنے شر ایشان از ذات ایشان تجاوز نماید و بدیگران ضرر رساند اخس خسیس تر باشد ۱۲ ۵۴ یعنی باز داشتن شریر از آمیزش با اهل مدینه ۱۲ ۵۵ اے شریر را از تکفل مهمات اهل مدینه باز داشتن و بمعنے از اعمال مدینه کار نفرمودن و برائے دوام او را معزول ساختن ۱۲ ۵۶ اے باز داشتن شریر ست از در آمدن و شدن که عبارت از اجتماع خاص است و اخراج البلد همین ست ۱۲ ۵۷ ضمیر این راجع بسوئے ازالت شر یعنی در دفع شر و دفع اشرار تاسی بسنت سنیه شرعیه باید نمود چه شارع علیه السلام چیزے نگذاشته که برائے آن قاعده نوبسته شود ۱۲ ۵۸ و هر که درگذرد از حدهائے خدا پس بدرستیکه ظلم کرده باشد بر نفس خود و خود را مستحق عقوبت ساخته ۱۲ تفسیر حسینی۔

چنانچه می فرماید وَلَا تَاْخُذْكُمْ بِهِمَا رَاْفَةٌ فِيْ دِيْنِ اللّٰهِ[51] همچنانکه طبیب بے اے سلامت باقی اعضا
قطع عضوی جائز بلکه واجب می داند پادشاه نیز که طبیب عالم ست بحکم مدبر اول تعالیٰ شانه گاه باشد
که بحسب مصلحت عامه بنی نوع قتل یکے از افراد انسان نماید و بعد از رعایت تکافو و تعیین مراتب
تعدیل[52] میان ایشان در قسمت خیرات باید کرد و هر یک را بقدر استحقاق محظوظ[53] داشت[54] خیرات
سه قسمت[55] سلامت و اموال و کرامات و هر شخص را استحقاق نصیبے ست ازین امور که تنقیص
ازان جور ست بران شخص و زیادتی بران جور است بر اهل مدینه چه شخصے را بی مزیت[56] استحقاقی
بر دیگر اکفا فائق گردانیدن ظلم بر ایشان ست و گاه باشد که تنقیص نیز جور باشد بر اهل مدینه چه
هر گاه که مستحق را بمنزله نازل از حق او فرود آورند هر آئنه موجب انکسار[57] خاطر او و دیگر مستحقان گردد
و سِرایت[58] تخلل در نظام مدینه شود و بعد از قسمت خیرات بقدر استحقاق حفظ آن بر ایشان باید
نمود بآنکه نگذارد که انچه حق هر یکے ست ازین خیرات از و زائل شود و بعد از زوال عوض از
محل استحقاق باو رساند بر وجهیکه متضمن ضرر اهل مدینه نباشد و منع جور بعقوبات اهل آن باید کرد
بآنکه بهر جورے عقوبتی لائق بآن مرتب دارند چه اگر در مقابل جور اندک عقوبت بسیار کنند

[51] و نزا نگیرد شما را باین دو زنا کننده مهربانی در فرمانبرداری خدائے یعنی ببخشائید و تعطیل حد مکنید ۱۲ تفسیر حسینی [52] جیم فا اسکا برائے علت رحم نیاوردن بر آنکه شرعاً سزاوار قتل باشد و در حقیقت رحم در باره اینچنین کس ظلم بود زیرا که در غیر محل خود ست و حقیقت ظلم گذاشتن چیزے باشد در غیر محل آن ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالیٰ [53] تعدیل راست و درست کردن قسمت بالکسر بخشش خیرات نکوئیها جمع خیرات ۚ مستحق سزاوار شدن محظوظ بهره مند و صاحب بخت ۱۲ منتخب [54] و تحت هر یک ازین هر سه قسم اصناف کثیره بر می آیند که بعضے از اشخاص مخصوص به بعضے ازان اصناف می باشند و بعض دیگر مستحق اصناف همه اقسام دارند چنانچه بر متامل پوشیده نیست سلامت بے گزند شدن اموال جمع مال یعنی زر و خواسته کرامات جمع کرامت یعنی نوازش و بزرگواری ۱۲ منتخب و مولوی محمد عبد الغفور رح [55] و هم بران شخص چه ممکن ست که فوز بمرتبه که استحقاق آن نداشته باشد باعث بر طغیان و ظهور قبائح شود و آن شخص بطریق مکافات در وبال و نکال آن گرفتار آید ۱۲ ال رح [56] مزیت بفتح میم و کسر زاء معجمه و تشدید یائے تحتانی مفتوح افزونی و زیادتی و فضیلت باشد ۱۲ [57] انکسار بالکسر شکستگی [58] سَرَی بضم میم و سکون سین مهمله و کسر رائے مهمله در آخر یائے تحتانی صیغه اسم فاعل یعنی سرایت کننده و اثر دهنده ۱۲ [59] و همت ایشان در تحصیل کاریکه باعث ترتب نفع و علو مرتبه اکتساب آن مکنید قاصر گردد ۱۲

ظلم بر جائر باشد[۵۲] و اگر بازای جور بسیار عقوبت اندک کند ظلم بر اہل[۵۱] مدینه باشد و بعضے از حکما برآنند که جور بر ہر یک از اشخاص جور بر اہل[۵۳] مدینه است پس بعفو آن شخص که بروجه رفته عقوبت ساقط نشود و با وجود عفو او سلطان را که والی و مدبر کل است عقوبت او جائز باشد و بعضے دیگر بر خلاف این رفته اند و چون عرض[۵۴] این منازعت بر حکم حکم عدل شریعت سید الانام علیه و علی آله التحیة و السلام میرود برین وجه فیصل می یابد که ہر چه از جنس[۵۵] حدود الله ست چون حد سرقه[۵۶] و زنا[۵۷] و قطع طریق[۵۸] بعفو ساقط نمی شود بلکه بر سلطان اقامت عقوبت واجب ست و آنچه از جنس حق الناس ست اگر قصاص[۵۹] یا حد قذف[۶۰] ست بعفو مستحق ساقط می شود و اگر تعزیر[۶۱] ست ہمچنانکه در صورت ضرب و ایذا

---

۵۱ و ہم اہل مدینه متوحش شوند و خوف بر ایشان غالب گردد و رجال از میان برخیزد و ہر یک باطراف عالم برود و نظام مدینه درہم و برہم شود پس اگر بدین اعتبار گویند که عقوبت بسیار بر جور اندک ظلم بر جائر باشد و نیز بر اہل مدینه می تواند جائر جبر کننده ۱۲ محشی مدظله العالی ۵۲ زیرا که بر ظالمان بخشودن خون مظلومان ریختن ست ـ نکوئی با بدان کردن چنان ست : که بد کردن بجائے نیک مردان ۱۲ ۵۳ زیرا که مدینه عبارت ست از اجتماع خاص و آن بہ جہت صورت نہ بندد و جہت وحدت ست پس بدین اعتبار تمام اہل مدینه بحکم شخص واحد باشند ظلم بر یکے از ایشان بعینه ظلم باشد بر تمامی آنها ۱۲ ۵۴ عرض بالفتح ظاہر کردن چیزے را بر کسے حکم بالضم فرمان دادن حکم بفتحتین حکم کننده و داور و تمیز کننده نیک را از بد ۱۲ غ ۵۵ یعنی از جنس اندازه ہائے خداست که مقرر فرموده و حد در لغت بمعنی منع و حائل میان دو چیز و در اصطلاح فقها عقوبت مقدره برائے حق خدا و حقوق الله آنکه مشروع شده باشد برائے انتفاع جمیع ناس و صلاح عالم و دفع فساد و حقوق عباد آنکه مشروع شده باشد برائے انتفاع بعض سوائے بعض ۱۲ محشی مدظله ۵۶ سرقه عبارت ست از خفیه گرفتن مال مملوکه محرز بقدر ده درم شرعی و حد آن قطع دست از بند دست ۱۲ ۵۷ و آن وطی باشد در قبل که خالی از ملک و شبه باشد پس اگر زانی حر مکلف مسلم متزوج باشد حد آن رجم ست یعنی سنگ زدن تا آنکه بمیرد و اگر نکاح نکرده باشد سزائے او صد دره ست و تفصیل از مقام آن باید جست ۱۲ ۵۸ و حد قاطع طریق اگر بغیر اخذ و قتل گرفتار آید حبس ست تا آنکه توبه کند و آثار صلاحیت ظاہر گردد و اگر بمال گرفتار شده که آن مال بنصاب سرقه رسیده باشد بریدن یک دست و پائش از خلاف باید و اگر بعد قتل بدون مال بدست آرد قتل واجب ست به حد نه بقصاص و اگر مع مال ست اول قطع باید بعد آن قتل ۱۲ ۵۹ قصاص بالکسر کشنده را بعوض کشته کشتن ۱۲ ۶۰ و آن نسبت بزنا کردن باشد و عقوبت آن ہشتاد دره است بشرطے آنکه تہمت کرده شده از آن عیب بری باشد و در قذف ارث و عفو و اعتیاض نباشد و اگر نزد امام شافعی رحمه الله و شاید که مصنف قدس سره بنا بر مذہب شافعیه فرموده که بعفو ساقط می شود محشی مدظله ۶۱ و آن عقوبت غیر مقدر ست و اکثر آن سی و نه دره باشد و اقل آن سه دره و کلیه در باب حد قذف و تعزیر اینکه اگر نسبت بزنا باشد بمحصن حد قذف واجب آید و اگر بغیر محصن باشد مثل کافر یا عبد تعزیر واجب آید و اگر سبب دیگر یا فعال قبیحه اختیاری باشد بمحصن که موجب عار و حقارت باشد البته موجب تعزیر ست و اگر نه نه و کیفیت و کمیت مفوض برائے حاکم و عالی تا که مقولی و تصریحش بجائے خود ست ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالے۔

و اہانت بسیاری از محققان ائمہ مذہب شافعی رحمۃ اللہ برانند کہ با وجود عفو مستحق سلطان را از جہت تادیب تعزیر او میرسد و ہمانا حکمت درین احکام آنکہ بعضے شرور از ان قبیل ست کہ ضرر آن باہل بلد مسری ست مثل زنا و سرقہ و نظائر آن و مسامحت در مثل آن موجب اختلال نظام ست لاجرم عفو او در ان تاثیرے نتواند بود و بعضے مخصوص بشخص واحد ست و از و بغیر سرایت نمی کند چون قذف پس ہر آئینہ منوط بہ طلب و عفو آن شخص باشد و بعضی کہ در ان احتمال سرایت و عدم آن ہر دو قائم ست منوط بہ نظر و رای سلطان تواند بود تا آنچہ بحسب رای صائب اولی و اصلح داند اعمال فرماید و از ینجاست کہ اگر مقتول را وارث خاص نباشد و وراثت او متعلق بہ بیت المال باشد حکم آن منوط بہ مصلحت سلطان ست اگر خواہد قصاص فرماید و اگر خواہد عفو نماید و رعایت عدالت وقتی منتظم گردد کہ سلطان بنفس خود تفقد احوال رعایا بفرماید[1] و ہر یکے الحق خود از ارزاق و کرامات فائز گرداند و تحقیق اینمعنی بآن تواند بود کہ رعایا و مظلومان را در وقت حاجت راہ بسلطان باشد و اگر ہمہ وقت میسر نشود روزے معین ارباب حوائج را بار دہند تا بے واسطہ عرض حوائج[2] و رفع سوانح بر حضرت سلطان نمایند و ملوک عجم را وقتے معین بودہ کہ طوائف عوام را بار عام بودہ و حضرت[3] رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم فرمودہ کہ ہر کس کہ اللہ تعالی ولایت امری از امور مسلمانان باو تفویض فرماید و او در بروے ارباب حاجات و مظلومان ببندد حق تعالی در وقت حاجت

---

[1] یعنی کار رعایا بملازمان و اہل کاران نسپارد بلکہ بذات خود پرسش حال خود کند و گوش بر سخن ایشان نہد چنانچہ گفتہ اند ع بدیوان میندازم فریاد او * کہ شاید زدیوان بود داد او ۱۲ [2] حوائج جمع حاجت خلاف قیاس رفع بالفتح برداشتن و قصہ حال خود پیش حاکم بردن سوانح جمع سانح بمعنی چیزے کہ ظاہر شود کسے را ۱۲ منتخب [3] وہم در اخبار وارد است کہ ہر کہ انعام ربانی روی بوے آورد و نہ افضال سبحانی در حق او بسیار شود کثرت احتمال مثوبات محتاجان و ادائے حقوق فرو ماندگان بروی لازم زیرا کہ وجوب سد فاقہ احتیاج بر قدر نعمت ست ہر چند نعمت اہل اختیار و اقتدار بیشتر باشد انجاح مرادات فقرا و روا کردن حاجات ضعفا بیشتر باید ۱۲ کذا فی اخلاق محسنی۔

و فقر در رحمت بر روئے او ببندد و او را از لطف و عنایت خود محجوب[1] دارد و امیر المؤمنین عمر
بن الخطاب رضی اللہ عنہ چون کسی را تفویض ولایتی فرمودی او را وصیت کردی کہ از ارباب
حاجات محجوب نشود و در بروئے ایشان[2] نبندد و حضرت سید المرسلین علیہ افضل صلوات المصلین
دعا فرمود اللّٰہم من ولی من امر امتی شیئاً فرفق بہ فارفق بہ ومن ولی من امر امتی شیئاً فشق
علیہم فاشقق علیہ و در آثار ماثورست کہ فرعون با آن طغیان[3] و کفران در حمایت دو خصلت
نیکو بود یکے آنکہ سہل الحجاب بود و ارباب حاجت را با آسانی وصول باو متصور و دیگر آنکہ بحلیہ
جود و کرم متحلی بود و طوائف انام را از موائد[4] انعام عام احظاظ می نمود و مبالغہ او در کرم
بمرتبہ بود کہ روایت کردہ اند کہ زنے از بنی اسرائیل را وضع حمل شدہ و اغذیہ[5] کہ مناسب
این حال باشد در مطبخ معد نبود چون از ین معنی خبر یافت آتش قہرش اشتعال پذیرفت و مطبخیان
را در تنور غضب عرضۂ نائرہ ہلاک ساخت و بعد از آن مقرر کرد کہ ہر روز انواع اغذیہ کہ لائق
بہ طبقات ناس از اصحا[6] و مرضی تواند بود معد دارند و ہر کس آنچہ مناسب حال او باشد برسانند چون
ریاح[7] عواصف جلال الہی از مہب قہر نامتناہی وزیدن گرفت و مشیت[8] نافذۂ ازلی بقلع و قمع

ط آوردہ اند کہ بادشاہ چین از اسکندر پرسید کہ لذت سلطنت در چہ چیز یافتی گفت در سہ چیز اول دشمنان را منکوب و مغلوب ساختن دوم دوستان و ہواداران را سربر افراختن سوم حاجت محتاجان را روا کردن و بنواختن ایشان را و غیر ازین ہر لذتے کہ باشد ہیچ اعتبارے ندارد **نظم** ہمیں بس نشانِ شاہی فرماندہی ⁂ کہ از دشمنان ملک سازند تہی ⁂ دوم دوستان را بود دلنواز ⁂ رعایائے خود را شود کارساز ⁂ سوم حاجت مرد امیدوار برآورد ونگہ دار اندیشہ شرمسار ⁂ ازیشان کسے گوئی دولت ربود بلکہ در بند آسائش خلق بود ۱۲ اخلاق محسنی
ک[1] اے بار خدایا کسیکہ والی شد از امر امت من چیزے را پس نرمی کرد با ایشان پس نرمی کن با او و کسیکہ والی شد از امر امت من چیزے را پس دشواری کرد بر ایشان پس دشواری کن بر او ۱۲
ک[3] طغیان بضم از حد در گذشتن و مجاز آ بمعنی افزونی و اکثر استعمال آن در افزونی چیزہائے نامرغوب کفران بالضم ناسپاسی حمایت بالکسر نگاہبانی کردن ۱۲ منتخب
ک[4] موائد بفتح میم و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع مائدہ کہ بمعنی خوان پر طعام باشد احظاظ بمعنے بہرہ و نصیب ۱۲
ہ[5] اغذیہ بفتح اول و سکون ثانی و کسر ذال معجمہ و فتح تحتانی جمع غذا مطبخ بفتح میم و بائے موحدہ مفتوح جائے پختن و بضم میم و کسر بائے موحدہ پخت کنند طعام و آن زلہ محاورہ باورچی گویند عرضہ بالضم درمیان انداختہ شدہ نائرہ آتش شعلہ ۱۲ کذا فی غیاث اللغات وغیرہ
ک[6] اصحا بفتح اول و کسر صاد و تشدید حائے مہملہ تندرستان جمع صحیح مرضی بفتح اول و سکون رائے مہملہ و ضاد معجمہ مقصورہ و در آخر الف بصورت یا بیماران این جمع مریض ست معد بضم اول و فتح ثانی آمادہ و تیار کردہ شدہ ۱۲ از غ
ش[7] ریاح جمع ریح بمعنی باد عواصف بفتح اول و کسر صاد مہملہ بادہائے سخت و تند مہب بفتحتین و تشدید بائے موحدہ جائے وزیدن باد ۱۲ غ
ش[8] مشیت بفتح میم و کسر شین معجمہ و تشدید تحتانی مفتوحہ بمعنی خواستن مگر استعمال این لفظ مختص گشتہ بارادۂ الٰہی و نزد بعضے مشیت خاص ست از ارادہ چنانچہ مروی ست کہ از بعضے ارادہ تمام آنچہ انبیا و اولیا اخبر میشود بخلاف مشیت کہ از ان انبیا و اولیا اطلاع نیابند قلع بالفتح برکندن و از منصب کسے را انداختن قمع بالفتح شکستن و خوار گردانیدن باشد ۱۲

او متعلق شد بمقتضای إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ[51] هر دو خصلت را بضد آن تبدیل
کرده بود و تمنعش بمرتبه رسید که در روز روشن چون شب تاری در حجاب[52] تواری مانده و چون عنقای[53]
مغرب[54] بمغرب انزوا و اختفا بلکه چون خفاش[55] مدبر در کنج ادبار و انتفا ماوی گرفته و بغیر از
ابلیس و جنود[56] او هیچ کس را مجال ملاقات او نه چنانچه حضرت موسیٰ علیه السلام چون به تشریف[57] تکلم
مشرف شد در همان شب بامر الٰهی بر قصر او آمد و یک سال بران درگاه می بود و مجال ملاقات نمی یافت
تا روزی یکی از ندمای[58] مجلس او بقصد استهزا عرض کرد که صورتی غریب سانح شده کسی باین صفت
بر در ایستاده و میگوید که من فرستادهٔ خدام و پیغامی چند دارم فرعون گفت که او را باید طلبید که
باو تضاحک و تمسخر کنیم چون طلب نمودند بعد از مناظره و مطارحه که کلام حقائق اعلام ازان اخبار
می نماید هر چند بید بیضا[59] صیقل معجزات باهره بعمل آورد زنگ شرک از دل آهنین او منجلی نشده
باوجود ثعبان[60] مبین که بر گنج ایمان او دلالت می نمود سر براه نمی آورد بلکه هر دم چون مار سر

---

۵۱ برستیکه خدا تغیر نکند انچه بگروهے باشد از عافیت و نعمت تا وقتیکه آن گروه تغیر دهند انچه در نفسهای ایشان ست یعنی بدل کنند احوال جمیله را باخلاق رذیله سلمی گوید که تغیر دهند زبان را از ذکر او و تغیر دهند دلها را از بر وجود ما دام دلها باو رهست دلها غفلت نورزند آثار فیض با ایشان متصل بود سه گرسنه هست که دلدار ننگسار بیان ؛ نگاه دار و سر رشته تا نگه دارد ۱۲ ۵۲ حجاب بکسر و تخفیف پرده تواری بالفتح پنهانی پوشیدگی ۱۲ ۵۳ عنقای مغرب بفتح اول و ضم میم و سکون غین معجمه و کسر رای مهمله مرغی بود بس عظیم دراز گردن و مغرب ازین جهت گویند که طیور را فرو می برد و بعضی نوشته اند که بفتح را بمعنی دور و غریب آورده شده چون عنقا را حق تعالی بهیئت عجیب و غریب پیدا کرده بود ازین جهت مغرب گفتند و بعضی مغرب بمعنی نفی و نابود نوشته و کنایه از هر چیز نایاب و نایافت کنند ۱۲ غ و برهان ۵۴ مغرب بالفتح و کسر را جای فرو رفتن آفتاب و غیر آن انزوا بکسر یکسو شدن از خلق اختفا پنهان شدن ۱۲ منتخب ۵۵ خفاش بالضم و تشدید فا شب پره مدبر باسم فاعل از ادبار بالکسر بمعنی پشت دادن دولت انتفا بالکسر نیست شدن ماوی بدو آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی جای برگشتن بمعنی خانهٔ خود ۱۲ منتخب اللغات ۵۶ جنود جمع جند بالضم بمعنی لشکر و مددگاران و شهر و طائفه از خلق ۱۲ منتخب ۵۷ تشریف بروزن تفعیل بمعنی بزرگ کردن و بزرگ داشتن و فارسیان بمعنی خلعت آرند که امرا و سلاطین بکسی دهند برای بزرگ گردانیدن او تکلم سخن گفتن ۱۲ منتخب ۵۸ ندما بالضم اول و فتح دال جمع ندیم بمعنی مصاحب استهزا بالکسر سخریه کردن ۱۲ کذا فی منتخب اللغات ۵۹ بفک اضافت باید خواند یعنی بسیاری از معجزات روشن را بدست روشن و سفید درخشنده نمود که معجزه بخاص آنحضرت علیه و علی نبینا افضل الصلوة والتحیة بود نیز در روغن کرد و صیقل دیگر معجزات ید بیضا باعتبار غایت ظهور این معجزه شریفه باشد ۱۲ ۶۰ ثعبان بالضم اول و سکون عین مهمله و بعده بای موحده بمعنی مار نهنگ و اژدها کنایه از عصای حضرت موسیٰ ست علی نبینا و علیهم الصلوة والسلام ۱۲

ز سور انچه بیرون می کرد تا کارش بوخامت[۵۱] عاقبت کشیده بسور خاتمت انجامید و بخلش بدرجه
رسیده بود که غیر از کرام الکاتبین بر اکل او اطلاع نیافتی و خبز ملس هیچ کس بر سر سفرهٔ او
نه نشستی بحدیکه ثقات[۵۲] اثبات بر لوح آثار اثبات کرده اند که آنروز که موسی علیه السلام بفرمان الٰهی
با بنی اسرائیل از مصر ارتحال فرمود و فرعون از عقب ایشان تاخت می کرد در همه مطبخ او بغیر از
یک سر گوسفند گرگین[۵۴] نه کشته بودند و بجگر آن تغذی نموده گوشت بجهت شیلان[۵۵] موقوف داشت که
بعد از معاودت با خواص خود تناول کند و خود مالک دوزخ برای نزل[۵۶] او و لشکریان ضریع[۵۷]
و زقوم[۵۸] و غسلین[۵۹] ترتیب نموده بود و حکما گفته اند که بر پادشاه واجب ست که سه چیز رعایت
نماید اول آبادانی خزانه دوم شفقت و رافت بر رعیت سوم آنکه کارهای بزرگ
بمردم خورد رجوع نفرماید از بعضے آل ساسان[۶۰] پرسیدند که سبب زوال دولت چهار هزار ساله
از خاندان شما چه بود گفت آنکه کارهای بزرگ که لائق اهل عقل و کیاست بود بمردم خردی

---

۵۱ وخامت بالفتح دشوار و گران شدن و بدگوار و ناسازگار شدن سور خاتمه ای بدی خاتمه ۱۲ منتخب ۵۲ ثقات بالکسر جمع ثقه بمعنی استوار شدن و مرد معتبر اثبات بالفتح معتمدان و ثبات دارندگان در کار جمع ثبت لوح بالفتح و حاء مهمله هرچه پهن باشد آثار جمع اثر بمعنی نقش اثبات بالکسر قرار دادن و نوشتن ۱۲ منتخب و غ ۵۳ فد بالفتح و تشدید دال مهمله باز کاویدن و تفتیش کردن از کلیے و گریزنده و فارسیان بتخفیف خوانند بمعنی شان و شوکت عون بالفتح یاری کردن و یاری ارتحال چیزی را از جائے برداشتن و بجائے رفتن ۱۲ ۵۴ ای لاغر و نحیف که بر پوستش موی نباشد چه گرگین بمعنی مطلق پوستین آمده والله اعلم ۱۲ ۵۵ شیلان بروزن گیلان سماط سلاطین و امرا بمعنی عناب مجازا طعام بزرگم گفته اند ۱۲ برهان ۵۶ نزل بالضم ضیافت و مهمانی که پیش مهمان گذارند ۱۲ غیاث ۵۷ ضریع گیاهی ست که از غایت بدمزگی و سمیت او چارپاینده یک آن نتواند شد و شبرق نیز گویند و یا چیزی ست در دوزخ گرم تر از آتش و تلخ تر از صبر و گنده تر از جیفه و آن طعام اهل دوزخ باشد ۱۲ منتخب ۵۸ زقوم بالفتح و تشدید قاف طعامی که در وی خرما و مسکه باشد و درختی ست معروف و درختیست در دوزخ که خورش اهل نار خواهد بود ۱۲ منتخب اللغات ۵۹ غسلین بالکسر آبکیه بعد از شستن چیزی در استعمال نمودن باشد و گفته اند ریمے و زرد آبیکه از تن اهل نار روان شود مراد غساق و سخت گرم در درختیست در دوزخ ۱۲ ۶۰ ساسان گدا و گدائی کننده و نام پسر بهمن بن اسفندیار که از غیرت همای خواهر خود که بهمن آنرا بطریقه زردشتی بزنی گرفته بود و گریخت و بانواع گدیه و گدائی بسر میبرد و از اوی پسرے بود هم ساسان نام فرزندشت بابک ... دختر خود باو داد بعد از آن فرزندان ساسان بن ساسان که نبیره های بابک بودند ملک را فرو گرفتند و ایشان را ساسانیان خوانند ۱۲ برهان قطع -

باز گذاشتیم[۵۱] و گفته اند که اساس بنائے معدلت بر ده قاعده است یکے آنکه هر قضیه که واقع شود فرض کند که خود رعیت ست و پادشاه دیگرے پس هرچه بر خود[۵۲] روا نه دارد بر رعیت جائز نه دارد دوم آنکه انتظار[۵۳] ارباب حاجات تجویز نکند و از خطر آن پر حذر باشد و ارسطاطالیس اسکندر را گفت اگر اعانت[۵۴] خدائے تعالی خواهی در اغاثت فریاد خواهان مسارعت[۵۵] کن سوم آنکه اوقات خود را مستغرق شهوات و لذات جسمانی ندارد چه قوی ترین اسباب فساد ملک همین ست بلکه از اوقات راحت و فراغت چیزے صرف تدبیر مملکت و مصالح رعیت نماید حکیمے نصیحت پادشاهی میکرد گفت خواب غفلت مکن تا ضائعان مملکت تو بر نخیزند و شکایت تو بدرگاه حق نبرند و خواب چندان مکن که عمر تباه کنی که دولت و عمر چون آفتاب اند که بامداد بر دیواری و شبانگاه بر دیواری دیگر باشد و چنان کن[۵۶] که تو دنیا را بخوری نه دنیا ترا بخورد چهارم آنکه بنائے کار بر رفق و مدارا نهد نه بر عنف و قهر پنجم[۵۷] آنکه در رضائے خلق رضائے حق طلبد ششم آنکه رضائے خلق در مخالفت

ف۵۱ و سر درین آنکه چون مردم دون داراذل بمراتبه عالیه رسند از دنائت همه بر جمع مال حریص باشند و هر کس طمع کنند و قدر اشراف و اکابر نشناسند و حرمت مردم بزرگ فرو گزارند و دلهائے خلائق بسبب این اخلاق رنجیده شود لاجرم زمام آنها بر گمارند تا از مرتبه دوری خلائق نکی نماید و از بنجا گفته اند زوال الدولة بارتفاع السفلة چون سفله را ترقی دست دهد دولت روی به تنزل نهد گفته اند ؎ گر سفله بجاه دست یابد ۔ بازار ملک شکست یابد ؞ دونان نه سزائے جاه باشند ؞ بل در خور بند چاه باشند ؞ ۱۲ اخلاق محسنی ف۵۲ ازان پادشاه که خود را بدوے او مستغیث قرار داده است ۱۲ ف۵۳ چه بعد از انتظار شاید که لذت آن بالم انتظار برابر یا کمتر باشد خطر بمعنی هلاک نزدیک شدن و آنچه بدان گرد بندند و قدر و منزلت ۱۲ منتخب ف۵۴ و در حدیث آمده که حق سبحانه و تعالی یاری میدهد بنده خود را مادام که یارے می دهد بندگان را ۱۲ ف۵۵ یعنی امروز بفرد امیفگن گویند اسکندر ذو القرنین آن روز را که در مجلس او کسے رفع حاجتی بدو نمی کرد در حساب عمر خود نمی شمرد اعانت بفریاد کسے رسیدن مسارعت شتافتن و شتابانیدن ۱۲ ف۵۶ یعنی بغرای الدنیا خلقت لکم و انکم خلقتم للآخرة از مال و متاع دنیا چنانکه مشروع شده تمتع بردار نه اینکه روز و شب در فراہم آوردن آن نقد اوقات خود را ضائع گردانی و در رنج و تشویش گرد آوردن آن هلاک و سرگردان ۱۲ ف۵۷ زیراکه رعیت بدین صفت دعائے پادشاه گویند و لشکریان بدین خصلت رضائے پادشاه جویند و سلطنت بدعا گوئے رعیت و رضا جوئی سپاه انتظام می یابد و دیگر برفق گوشمال مجرم بواجبی می توان داد که بعنف مثل آن میسر نه شود رفق بالکسر نرمی عنف بالضم درشتی و تندی ۱۲ اخلاق محسنی و غیاث اللغات۔

حق نہ طلبد[۵۱] ہفتم آنکہ چون ازو حکم طلبند عدل کند[۵۲] و چون رحمت طلبند عفو کند[۵۳] چہ رحمت بر خلق
سبب رحمت حق تعالی ست چنانچہ در حدیث صحیح ست الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ[۵۴] الرَّحْمٰنُ اِرْحَمُوا
مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ ہشتم آنکہ بہ صحبت اہل حق مائل[۵۵] باشد و از مواعظ و نصائح
منقبض نشود[۵۶] نہم آنکہ ہر کس را در مرتبہ استحقاق[۵۷] دارد دہم آنکہ بآن قناعت نکند کہ خود ظلم نکند
بلکہ سیاست ملک بر وجہی نماید کہ عمّال و لشکریان و رعایا را با ہمدیگر مجال ظلم نباشد چہ بمقتضای
كُلُّكُمْ رَاعٍ[۵۸] وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ہر چہ در مملکت واقع شود چون بواسطۂ قصور سیاست او
باشد روز قیامت ازو سوال خواہند فرمود و در اخبار آوردہ اند کہ امیر المومنین عمر بن عبد العزیز
را کہ بکمال عدالت و فرط تقوی و طہارت موصوف بود چنانچہ او را خامس الخلفا خواندہ اند
بعد از وفات در خواب دیدند از حال او سوال کردند گفت یک سال مرا در ورطۂ حجاب داشتند
بجہت آنکہ سوراخی در پلی وا شدہ بود و گوسپندی را پای در ان سوراخ فرو رفت و مجروح شد با من
عتاب کردند کہ چرا باید کہ چون مصالح خلق در عہدۂ اہتمام تو بود در ضبط و نظم امور تہاون کنی پس
باید کہ رعیت را بالتزام قوانین عدالت و اکتساب فضیلت تکلیف فرماید چہ ہمچنانکہ قوام بدن

---

۵۱ ای برای خوشنودی خلائق مصدر امری نشود کہ خلاف اوامر الہی باشد و موجب نارضامندی خالق شود ۱۲ ۵۲ چہ اگر حمایت عدالت نباشد ارباب قوت و شوکت دمار از ضعفای خلق بر آرند و چون ضعیف حالان ہلاک شوند اقویا نیز بر جای نمانند چہ معیشت خلائق بیکدیگر وابستہ است ۱۲ ۵۳ و آن ترک عقوبت گنہگار ست در حال قدرت بر وی و این خصلت در فضیلت بر ہمہ خصائل فائق ست مگر عفو در حدی از حدود الہی نشاید بلکہ در ان محل قہر و غضب بکار آید ۱۲ ۵۴ آنانکہ رحم میکنند بر آدمیان رحم می کند بر آن خدا رحم کنید آنکس را کہ در زمین ست رحم خواہد کرد شما را آنکس کہ در آسمان ست ۱۲ ۵۵ کہ از حلال و حرام و حدود و احکام شرعیہ از عبادات و معاملات آگاہ شود و از افعال شنیعہ و اقوال قبیحہ و اکتساب منہیات و ارتکاب محرمات باز ماند تا حکم او بر وفق حکمت بود ۱۲
۵۶ کہ نشان دوام دولت و قیام سلطنت ست و در زمان پیشین ملوک و سلاطین سخنان تلخ ناصحان می شنودند و از روی اخلاص قبول می فرمودند و از ہمین بنای سلطنت او شان استحکامی داشت چنانکہ از کتب تواریخ یافتہ می شود ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمہ اللہ تعالی ۵۷ چہ زیادت و نقصان از مرتبۂ عقل باعث خلل نظام عالم و عالمیان ست چنانچہ سابقا گفتہ شد ۱۲
۵۸ شما ہمہ شبانید و شما ہمہ سوال کردہ شوید از رعیت خود ۱۲

بطبیعت ست و قوام طبیعت بنفس و قوام نفس بعقل[1] قوام مدینه بملک ست و قوام ملک بسیاست
و قوام سیاست بحکمت که عین شریعت ست و تا امور جمهور بر نهج شریعت باشد انتظام حاصل
تواند بود و چون ازان منهج قویم انحراف یابد بهجت و رونق ملک برود و افلاطون گوید احفظ
النّاموس یحفظک یعنی شریعت را نگاه دار تا شریعت ترا نگاه دارد و چون از قیام مصالح عدالت
فارغ شود عنان همت را بجانب فضل و احسان[2] منعطف سازد چه هیچ خصلت اشرف
از فضل[3] و احسان نیست چنانچه به تفصیل مبین شد و در احسان نیز رعایت مقادیر استحقاق
باید نمود و باید که احسان قرین هیبت[4] و حشمت باشد چه باسقوط هیبت احسان سبب
انبساط زیردستان و ازدیاد طمع ایشان گردد و اگر مثل خراج تمام ممالک بیک کس دهند راضی
نشود و ارسطاطالیس اسکندر را وصیت کرد که باید که مظلومان را از تو هیبت بسیار نباشد
تا عرض حاجت توانند کرد و لشکریان و متجبران را از تو هیبت بسیار باشد تا بظلم و جور اقدام
نکنند و حضرت سید المرسلین علیه الصلوة والسلام بحکم آنکه مظهر انوار تجلیات جلالی و جمالی
و مجلی آثار عظمت الٰهی و ابهت[5] نامتناهی بود مهابت در مرتبه داشت که ابو سفیان[6] در وقتی

ـه[1] مراد از عقل عقل فعالست که آنرا دبر علم و مبدء فیاض گویند ۱۲ ـه[2] چه سخاوت سبب نیکنامی و احسان موجب دستگاری
و نجات فرجامی ست و هیچ صفت آدمی را خصوصاً اشراف و امجاد ایشان را به از جود و سخا نیست و در خبر آمده که سخا درختیست
در بهشت بحقیقت نهالیست برکنار جویبار خوشنودی حق سبحانه و تعالی رسته و شاخ او در سر فرازی باعلی علیین پیوسته
شگوفهٔ او نیکنامی دنیاست و میوهٔ او کرامت و فضیلت عقبی ۱۲ کذا فی الاخلاق محسنی ـه[3] حکیمی را پرسیدند که پیرایهٔ سلطنت
چیست گفت در عزت زیستن گفت عزت را چگونه نگاه توان داشت گفت بخوار داشتن زر هر که زر در نظر او خوار است
بهر کس او عزیز و مکرم دارند و هر که زر را عزیز دارد او خوار و حقیر شود ۱۲ اخلاق محسنی ـه[4] هیبت ترسیدن و بزرگ داشتن حشمت
بالکسر شرم و حیا و غضب و انقباض سترده افتادن انبساط گستاخی کردن و کشاده رو شدن ازدیاد زیاده شدن ۱۲ کذا فی منتخب اللغات
ـه[5] ابهت بالضم و تشدید بای مفتوحه بزرگی مهابت بفتح میم و فتح بای موحده لفظ عربی ست بمعنی بیم و ترس و خشم
و بزرگی و فارسیان بمعنی شکوه و شان گیرند ۱۲ غ

که هنوز مسلمان نشده بود بجهت معاهده نزد آنحضرت آمد چون بازگشت گفت والله که من ملوک و اقیال[1] بسیار دیده ام و از هیچکدام این رعب و هیبت در دل خود نیافتم و لطف وانس او بدرجهٔ که روزی زنی پیش آنحضرت[2] آمد می خواست که عرض حاجتی نماید وهمانا بسبب اشعهٔ[2] انوار قدس که از روزن نفس مقدس حضرت مصطفی بر چهار دیوار بنیه[3] مطهرهٔ آنحضرت منعکس شده بود وهشتی هرچه تمامتر دران زن ظاهر شد حضرت چون برین معنی اطلاع یافت فرمود مترس که من پسر زنی از عربم که قدید[4] می خورد و قصد آنحضرت تسکین رعب و مهابت از دل آن زن مرعوب بود تا عرض حاجت تواند کرد و تجبر با متکبران و تواضع با مسکینان و زیردستان از اخلاق کرام ست و از وظائف[5] ملوک آنکه اسرار خود را پوشیده دارند تا بر اجالت[6] فکر و نظر قادر باشند و از کید اعادی محفوظ و حضرت مصطفی صلی الله علیه وعلی آله وسلم چون بغزا عزم فرمودے مردم را بگمان[7] انداختی که بجائے دیگر میرود تا آنکه ساحت قدسیه آنحضرت از غبار عار کذب بری بود بلکه آئین طریق سلوک فرمودی که اگر مثلاً بجانبی میل داشتے از مردم استفسار منازل جانب دیگر فرمودی و تحقیق احوال آنجا نمودی تا مردم

ف۱ اقیال بفتح ثالث یای تحتانی یعنی بزرگواران ۱۲ کنز ف۲ اشعه بفتح اول و کسر شین معجمه و تشدید عین مهمله مفتوح جمع شعاع و بسکون شین خواندن خطاست ۱۲ غ ف۳ بنیه بکسر و بضم اول و سکون نون یعنی بنیاد و نهاد و آفرینش و در جمعه سرشت آدمی و بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی یعنی کعبه ۱۲ غیاث ف۴ قدید بر وزن شدید یعنی گوشتے که آنرا در آفتاب خشک کرده نگاه دارند تا بوقت حاجت بریان کرده بخورند و پارچه‌هائے آن گوشت را دراز دراز تنک می تراشند تا زود خشک شود و بالضم و فتح دال نام آبے ست در حجاز ۱۲ منتخب ف۵ حکما فرموده اند که مافی الضمیر آدمی از دو بیرون نیست یا نشان نعمت هست یا بیان محنت این هر دو پنهان داشتنیست اگر مواهب نعمت ست نهان باید تا چشم حسودان بران کار نکند و از آفت اهل طمع ایمن ماند و اگر نوائب محنت ست هم مخفی باید داشت تا دوستان را سبب ملال نشود و دشمنان را موجب شماتت نگردد ۱۲ مولوی عبدالغفور رحمه الله تعالی ف۶ اجالت بکسر گردانیدن و جولان دادن کذا با لفتح بد اندیشیدن و دقت کردن و در مات کردن و کار بذار کردن اعادی دشمنان ۱۲ محشی مدظله ف۷ یعنی پوشیده داشتن بران وجه که لفظے بر زبان گوهر فشان رانده که وهم مستمعان بطرفی از اطراف رفتی و آنحضرت بجانبے توجه نمودی که مخالف سخن شده بودے و کاه بلطف بدین وجه سلوک منموده اند خصوصاً در محاربات ۱۲ اخلاق محسنی۔

بگمان افتادندی که مگر قصد آن جانب دارند و حکما گفته‌اند[1] که طریق محافظت اسرار باحتیاج
بمشاورت آنست که باصحاب عقل وکیاست مشورت کنند و از ارباب عقول ضعیفه مستور دارند
و بعد از تصمیم عزیمت بافعالی که ظاهر اضد آن عزم باشد اقدام نماید و در آن[2] نیز مبالغه نکند
تا موجب تهمت نشود بلکه آنرا بافعالی که مقتضای همان عزم باشد خلط نماید و از تفحص حال
دشمنان بهیچ حال تغافل[3] نفرماید و منهیان متجسسان به تفحص امور ایشان گماشته دارد و از
احوال ظاهرهٔ ایشان استنباط احوال باطنه نماید و در اطلاع بر عزائم ایشان استفسار از حواشی
که بقلت[4] عقل موسوم باشند اصلے عظیمست و بهترین[5] ابواب مکالمه با هر کس ست چه هر کس را
دوستے باشد که با دمستانس باشد و اسرار خود را با د در میان نهد و هر آئینه در اثنای محاورت
بر مکنون خاطر هر کس اطلاع توان یافت و چون از کسے فهم مخالفت نماید تا میسر باشد
سعی باید نمود که بمجاملت مرتفع شود بمقابله و مقاتله[6] نانجامد و اگر بمجاملت میسر نشود تا بتدبیر عظیمت

[1] حاصل اینکه حکما حکم کتمان اسرار را با مفهوم و شاورهم فی الامر که نص قرآنی ست و مخالفتے صریح دارد بدینگونه توفیق داده اند که از کتمان اسرار ترک مشورت مطلقاً مفهوم نمی شود بلکه مشوره از صاحبان رائے کافی و مشیران امین و معتمد باید و آنچه بعد از مشاورت حاصل آید و رائے برین قرار گیرد از ارباب عقول ضعیفه نهان باید داشت حاصل اینکه اسرار را درجاتی متفاوت ست بعضی آنست که از خود هم نهان باید داشت فکیف که با دیگرے از ان رمزے توان گفت و بعضے آنست که دو تن را در رتبه محرمیت توان داد و بعضے سه کس را شریک توان ساخت و تا چهار و پنج جائز ست و می تواند که در نص قرآنی و شاورهم فی الامر الف لام عهد باشد و از الامور همان امور مراد باشد که تجاوز در ان مجاز است پس هیچ محذوری لازم نیاید ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمة الله تعالی [2] ضمیر آن راجع بسوئے اقدام بافعالیکه ظاهر اضد آن عزم که تصمیم یافته است باشد ۱۲ [3] چه اگر غفلتے ورزد در رخنه کشاده گذارد دشمن که پیوسته در صدد این حال ست ناگاه در کمین بگشاید و تیر تدبیر بهدف مراد رساند و در ان حال فرصت تدارک فوت شود و حسرت و ندامت دست بگیرد و نتیجه کاستے سود ندارد ۱۲ [4] زیرا که اندکی عقل نفع از ضرر نشناخته در اظهار آن مضایقه نکرد ۱۲ انتهی هند داشت حواشی جمع حاشیه بمعنی خدمتگاران نیز می آید ۱۲ [5] بفک اضافت یعنی بهترین ابواب اطلاع بر عزائم مردم باب مکالمه است با هر کس ۱۲ [6] زیرا که گفته اند که خردمندترین خلق آن باشد که از جنگ بپرهیزد چه آنچه در جنگ تلف می شود نقد حیات ست و آنرا عوض پدید نیاید ؎ اگر پیل زوری و گر شیر چنگ : به نزدیک من صلح بهتر ز جنگ ۱۲

دفع توان نمود بمحاربه اقدام[۱] نباید کرد و در دفع[۲] اعدا حیلت و نامه هائے دروغ نوشتن مذموم[۳] نیست اما تلفظ[۴] بکذب و غدر بهیچ حال جائز نه و اگر احتیاج بمحاربه افتد حال از دو بیرون نیست یا بادی باشد در جنگ یا دافع اگر بادی باشد باید که غرض او محض خیر بود و البته برائے دین یا طلب قصاص یا حقی که نزد ایشان باشد جنگ کند نه برائے غلبه و تفوق چه غالب آنست که بادی مغلوب باشد مگر آنکه برای دین یا طلب حقی جنگ کند و تا لشکر متفق الکلمه نباشد بجنگ نرود چه در میان دو دشمن رفتن خطرے عظیم باشد و تا میسر باشد پادشاه را بنفس خود جنگ کردن نشاید چه اگر شکست شود قابل تدارک نباشد و اگر ظفر یابد از خفتے خالی نتواند بود و به هیبت و وقار پادشاه لائق نه و اگر واقع باشد و قوت مقاومت داشته باشد جهد باید کرد که بطریق کمین[۶] یا شبخون بسر دشمن رود چه اکثر پادشاهان که محاربه با للشان در بلاد ایشان واقع شود مغلوب باشد و اگر قوت مقاومت نداشته باشد در تدبیر حصون و

۵۱ زیرکه دانایان پیشین گفته اند که جنگ کردن خطرے عظیم ست و در هر که حرب پا فشردن گفتی قوم و بر قوت خود اعتماد کردن و بزور شجاعت خویش فریفته شدن از حزم دور ست چه شمشیر دو روئے دارد و با دلبرت را از هر دو جانب امکان وزیدن باشد ۵ خدد کن زبیکار کمتر کسے ❊ که از قطره سیلاب دیدم بسے ❊ مزن با سپاهی زخود بیشتر ❊ که نتوان زد انگشت بر نشتر ❊ مجاملت بضم میم و جیم تازی نکوئی کردن ❊ ۵۲ حاصل اینکه رعایت جانب دشمن آنقدر باید که حاجت از دو داشته و دران باب بر تبه افراط انجا یید ساند که غش خوار گردد و دشمن را دلیرے افزاید ۱۲ ۵۳ یعنی در وقت هجوم اعدا نامها ئے که مضامینش باعث افتراق جمعیت یا بسبب منازعت فیما بین ایشان باشد از جانب معاونین و معاضدین اعدا جانب اعدا یا از طرف افسران فوج دار اکین سلطنت اعدا جانب خود نوشتن و اظهار آن با عدا نمودن بدونا جائز نیست ۱۲ ۵۴ یعنی در وقت مکالمه با مخالف یا هنگام عهد و پیمان چیزے خلاف واقع بیان کردن یا عهدے بستن که ایفائے آن منظور نباشد ۱۲ ۵۵ یعنی اگر منشا و بدایت جنگ اشاعت دین یا استخلاص حق از ایادی اعادی یا فریاد رسی یکے از مظلومان باشد عجب نیست که بمقتضائے الحق یعلو و لا یعلی فتح و ظفر روزی او شود ۵۶ کمین پنهان شدن در جائے بقصد دشمن یا شکار از برهان و در منتخب پنهان شونده در کارزار و جز آن و در صراح نوشته که کمین بر وزن نگین لفظ عربی ست از ینجاست که صاحب قاموس بمعنی کسے آورده که بقصد کسے پنهان نه نشنید شبخون بوقت شب پنهان بر دشمن ❊ ختن و بوقت شب قتل کردن خوج دشمن را بدانکه ترکیب این لفظ به اضافت مقلوبیت و در [illegible] ب کسرهٔ اضافت بهیچ یکے از مضاف و مضاف الیه نه باشد مگر جائے که ضرورت شعری باشد چنانچه در اکثر اشعار ثقات موجود است ۱۲

وخندقها احتیاط تمام مرعی باید داشت و بهمان اعتماد نباید نمود چه حکما گفته اند کُلُّ مَحْصُورٍ مَاخُوذٌ[۱]
بلکه در قرع[۲] باب صلح ببذل اسوال و استعمال حیل توسل باید جست و از برائے تدبیر امور لشکر
کسی اختیار نماید که در وسه صفت باشد یکے اشتهار بشجاعت دوم حسن تدبیر و کیاست سوم تجربه
حروب و ممارست و اهم شرائط حرب تیقظ و استعلام احوال خصمست بجاسوسان کاروان و
رعایت غبطه و صرفه[۳] در آن[۴] چه بے ترقب نفعی ظاهر لشکریان و آلات او در معرض هلاک و تلف آوردن
مستحسن عقل نیست و حکما گفته اند که بحصار و خندق توسل نباید جست الا در وقت اضطرار متحصن
باید شد چه امثال این محمول بر عجز می شود و موجب جرأت دشمن و چون کسی در حرب
بشجاعتی ممتاز گردد در انعام و اکرام او مبالغه بسیار باید نمود و مکافات[۵] حسن صیغه او را
بعطایاے جزیله و محامد جمیله واجب دانست[۶] و بدشمن حقیر استخفاف نباید کرد چه کَمْ مِّنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ
غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّٰهِ[۷] و بعد از ظفر[۸] ترک تدبیر نباید نمود و تا ممکن باشد که کسے را زنده
اسیر کنند قتل نشاید کرد چه در اسر منافع بسیار متصورست مثل استرقاق[۹] و من و فدا که

ه ۱ اے هر که حصار گزید گرفتار آمد یعنی انجام حصاری شدن گرفتاری ست ۱۲ ه ۲ زیرا که گفته اند که چون شوکت و قدرت دشمن ظاهر گردد
دخون آن باشد که فساد نه استیلاے او در ممالک منتشر شود و رعیت در معرض تلف و در ورطهٔ هلاک افتد مال را سپر ملک و ولایت گردانند چه بر بساط
تجبر و تکبر زدن مخاصمت با حریف قوی دست تند باختن از حکم خرد دور و از پیرایهٔ تجربه مهجورست قرع با لفتح و عین مهمله کوفتن و زدن ۱۲
ه ۳ صرفه بالفتح بمعنی فائده و نفع افزونی و فضل و بمعنی تنگی و بخل در خرج غبطه آرزو بردن بحال کسی بے آنکه زوال او خواهند ۱۲
غیاث اللغات ه ۴ ضمیر آن راجع بسوے حرب جیم فارسی برائے علت و غایت نه ارجاع ضمیر جانب استعلام احوال خصم و بجاسوسان
کاروان خوب راست نمی آید چنانکه بر متامل پوشیده نیست ۱۲ محشی مدظله ه ۵ مکافات پاداش بدله نکوئے دهنده ۱۲
غ و منتخب اللغات ه ۶ اے باید دانست عطایا بخششها جزیله بزرگ و بسیار محامد ستایشها جمیله خوب و نکو ۱۲
غیاث اللغات و منتخب اللغات ه ۷ بسیار از گروه اندک مومنان غالب شده اند بر گروه بسیار از اهل کفران
و عدوان بعون و نصرت و مددگاری خدا ۱۲ تفسیر حسینی ه ۸ یعنی اگر لشکر خصم شکسته گردد غافل و مطمئن نباید نشست
چه بسیار واقع شده که لشکر متفرق و پریشان شده قوت یافته باز گشته اند و لشکر غالب را مغلوب ساخته ۱۲
ه ۹ استرقاق به بندگی گرفتن من بفتح و تشدید نون احسان کردن فدا چیزے گرفته رها کردن ۱۲

متضمن استمالت قلوب اعدا تواند بود چنانچه نص قرآنی بآن ناطق ست و بعد از ظفر بر اعدا قتل ایشان جائز نباشد مگر آنکه از شر ایشان بدون قتل ایمن نتواند بود و بعد از استیلا عداوت و تعصب را بخاطر مجال نباید داد چه درین حال اعدا مملوک و رعیت باشند و قصد ممالیک و رعایائے خود کردن خلاف قاعدهٔ عدالت ست و در آثار حکما ماثور ست که چون اسکندر بعد از ظفر بر شهرے شمشیر از اهل آن باز نگرفت ارسطاطالیس کتابے مشحون بعتاب با و نوشت مضمونش آنکه اگر پیش از ظفر در قتل دشمنان خود معذور بودی بعد از ظفر ترا در قتل زیر دستان خود چه عذر و استعمال عفو از خصال اکابر ملوک ست[۱] و موجب زینت معاقد دولت و استحکام قواعد حشمت و ابهت چه هر چند قوت اتم باشد حسن عفو بیشتر ظاهر گردد و ماهون که واسطهٔ عقد خلافت و رابطهٔ نظم جلالت بود گفته که اگر اهل جرائم بدانند که مرا در عفو کردن چه لذت ست جرائم را بتحفه پیش من آورند و الحق کمال انسانی در تخلق بصفات ربانی ست و بمقتضائی لذلک[۲] خلقهم غرض اصلی از ایجاد عالم و آدم ظهور وجود حقیقی ست و رحمت و عفو الهی مقتضی جلوه ظهور در مظاهر عجز و قصور بشری ست چنانچه در حدیث ست که اگر شما گناه نکنید حضرت حق تعالی طائفهٔ دیگر بیافریند که گناه کنند تا رحمت بے علت او در مرآت عفو تجلی نماید پس تحلی بحلیهٔ عفو تشبه بمبدا حقیقی که منبع خیر اتست تواند بود[۳] و چون رائے برهان نمای ظلمت

۱؎ حضرت حق سبحانه و تعالی پیغامبر خود را صلی الله علیه و سلم بهمین صفت امر کرده که خذ العفو فراگیر سیرت عفو را و تجاوز از لذت گناهے که نسبت تو کرده باشند عادت کن و ازین بود که حضرت رسالت صلوات الله و سلامه علیه در روز فتح مکه همه صنادید قریش را که انواع ایذا و آزار بدو رسانیده بودند آزاد کرد اند الطلقاء و دلهائے ایشان را بمژدهٔ عفو شاد گردانید که لا تثریب علیکم الیوم ۱۲ اخلاق محسنی ۲؎ برائے این پیدا کرد او شان را ۱۲

۳؎ آورده اند که مستعد از ارسطو پرسید که در باب فلان گنهگار چه میگوئی حکیم گفت اے ملک اگر گناه نبودی صفت عفو که بهترین فضیلت ست از کسی ظاهر نشدی پس گناه آئینهٔ عفو ست و گنهگار سبب ظهور آن صفت شده درباره او باید که این معنی بظهور رسد ۵ گنه آئینهٔ عفو و رحمت ست اے شیخ ÷ مبین بچشم حقارت گنهگاران را ÷ اسکندر گفت عفو در چه وقت نیکوست گفت در وقت قدرت و ظفر بر خصم تا بدان عفو شکر گزارے تو کرده باشد ۱۲ از اخلاق محسنی۔

زوای حضرت[۱] سلطانے بانی اساس جہانبانی ثانی حضرت صاحبقرانی مشید قواعد کشورستانی را دقائق رسوم سلطنت وحقائق آداب مملکت وایالت وغوامض اسرار حکمت وغرائب احکام ملت از تلقین ملہم قدسی وفیض فضل وہبی بے وساطت تعلمات کسبی وتعملات[۲] ہی حاصل ست ونفس مقدسش بمرتبۂ بلند پایۂ وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَّدُنَّا عِلْماً واصل اطناب درین باب ازین فقیر حقیر بے بضاعت کہ باقل[۳] مجلس اہل بلاغت وناقل کلام ارباب براعت تواند بود از قانون عدل ومنہج ادب دوری نماید چہ سلیمان را منطق الطیر آموختن ولقمان را قانون حکمت نمودن خود در اعرضۂ تعبیر[۴] عقلا وتوبیخ اذکیا ساختن باشد واگر فی المثل بنا بر استظہار باستحضار دقیقۂ از دقائق رغبت فرمایند ملاحظۂ سیرت کریمۂ حضرت[۵] خاقانی صاحب ثانی اسکندر ثانی کافی ست چہ بے شائبۂ تکلف وتعسف تاقضا تدوین کتاب ایجاد وتکوین نمودہ صفحۂ الواح قابلیات انسانی را برقوم کمالات نفسانی موشح می سازد مجموعۂ کہ بجامعیت نوادر لطائف الطاف الٰہی ومظہریت عجائب تائیدات نامتناہی باذات قدسی صفات ملکی ملکاتش درشمار اکاسرۂ[۶] کامگار وقیاصرۂ نامدار معدود تواند شد از قلم صنع واصطناع وخامۂ ایجاد وابداع در وجود نیامدہ تا خسرو خورشید مسند نشین چہار بالش
برگزیدن ۱۲

[۱] مراد از شاہزادہ مشید بالضم وکسر یائے تحتانی مشدد استوار ومحکم کنندہ ایالت بالکسر سیاست ونگاہداشتن غوامض پوشیدگیہائے کلام ومعانیہائے باریک غرائب جمع غریب بمعنی نادر تلقین فہمانیدن وسخن فرانیان کسے دادن ملہم در دل افگنندہ وہبی بخشیدہ شدہ ۱۲ غ ومنتخب [۲] وتعلیم کردیم ادرا از نزدیک خود علم را ۱۲ [۳] باقل نام مردیست ضرب المثل بنادانی وبے زبانی ۱۲ [۴] تعبیر سرزنش کردن توبیخ تہدید وسرزنش استظہار یاری خواستن ویاد گرفتن وپشت پناہ شدن وقوی پشت شدن واز برخواندن استحضار یاد داشتن وحضور کسے خواستن ۱۲ ازغ ومنتخب [۵] مراد از حضرت بادشاہ شائبہ بمعنی آمیزش چیزبد درچیز بہتر وآلودگی تکلف آنرا خود چیزے نمودن کہ آن درو نباشد تعسف بیراہ رفتن تدوین جمع نمودن موشح بالضم میم وفتح شین معجمہ مشددہ حلۂ مہملہ بمعنی زیور دادہ شدہ وآراستہ ۱۲ غ ومنتخب اللغات [۶] اکاسرہ بفتح اول وکسر رابع جمع کسرائے کہ لقب نوشیروان بود لیکن اکاسرہ اولاد اورا گویند وگاہے از لفظ اکاسرہ سلاطین متکبرین مراد باشد قیاصرہ جمع قیصر لقب بادشاہ روم ہست وبزبان رومی قیصر آن طفل را گویند کہ مادر ش پیش از انکہ زاید خود بمیرد وشکم مادرش را بشگافند وآن بیرون آید چون اول بادشاہان قیاصرہ کہ اعطوس نام داشت ہمچنین بوجود آمدہ بود بدین اسم مسمی گشت واولاد اورا قیاصرہ گویند ۱۲ اغ وبرہان۔

چهارم فلک‌ست هرچند سائران اجرام سپهر با چندین چراغ گرد جهان گردیده اند جهانداری
باین شوکت و ابهت ندیده و صیت جلالت و عظمت صاحبقرانی باین فر و شکوه نشنیده
الله تعالی این دو نیر فلک خلافت و سعدین سپهر معدلت و رافت را که همین انظار عنایت و فیض
انوار رحمت ایشان زمین و زمان روشن و بسیط جهان گلشن گشته در اوج اقبال و شرف اجلال
از حضیض وبال و هبوط زوال مصون دارا د و نفود سعادت و جنود دولت ایشان را
چون سلسلهٔ زمان ثوانی باوائل متصل و مقرون بحق الحق و کلماته و العارفین بذاته و صفاته

لمعهٔ پنجم در آداب خدمت و رسوم مقربان سلاطین و ارباب دولت طریق عامهٔ مردم در معاشرت
با سلاطین و حکام آنکه بدل با ایشان محبت ورزند و بزبان ثنا و مدحت گویند و بارکان . بر
طریق طاعت خدمت پویند و در امتثال اوامر و نواهی چون خلاف امر الهی نباشد بقدر
مقدرت سعی نمایند و حقوق ایشان را از خراج وغیره بر وجه رضا ادا نمایند و ازین معنی اصلا
انقباض بخاطر راه نه دهند و در تعظیم و تبجیل ایشان ظاهرا و باطنا هیچ دقیقه اهمال ننمایند
و در وقت ضرورت جان و مال فدای ایشان کنند چه حفظ دین و دنیا و اهل و ولد بوجود عالی ایشان
مربوط است و کسانیکه در عداد خدام ایشان باشند باید که بجود به زیادتی قربت تجاسر ننمایند
چه صحبت سلاطین را بدخول در آتش و مخالطت با شیر تشبیه کرده اند والحق رعایت آداب

له مراد از زمان ثوانی زمانهٔ استقبال و از اوائل زمانهٔ ماضی ست و معنی فقره ظاهر ست ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی ۲ه واگر خلاف شرع حکم دهند و مفضی بفساد عالم باشد همه بر عزل آن کمر همت چست بندند و اگر نتوانند جلای وطن اختیار کنند ورنه کنج عزلت برگزینند ۱۲ ۳ه ای ادای حقوق از خراج وغیره و بجا آوری احکام حقه چه در حقیقت اتباع صاحب شریعت علیه الصلوة والسلام ست انقباض بکسر همزه و سکون نون و بای موحده بالف و ضاد معجمه در آخر گرفته شدن و گرفتگی ۱۲ منتخب اللغات ۴ه پس هر که بوی نزدیک تر خطروی بیشتر ست ٭ از صحبت پادشه بپرهیز ٭ چون هیزم خشک ز آتش تیز ٭ ۵ه تجاسر بضم سین مهمله دلیری کردن و شوخی و گستاخی نمودن ۱۲

ملازمت سلاطین کاری صعب[1] است و هر کس را مکنت ارتیاض بآن نیست و بعضی مشایخ طریقت
گفته اند که کسیکه خدمت سلاطین نکرده باشد و تعلق فور زنیده از وسلوک طریقت نیاید چه بمقتضای
السلطان ظل الله رعایت آداب مجلس خاص او نمودن سبب ارتیاض نفس و رعایت رسوم طریقت[2]
گردد و هر که در حضرت ایشان مجال تقرب یابد باید که بکاری که باو مفوضست مشغول باشد
و بفضول در دیگر کارها دخل نه کند[3] و التزام ملازمت بر وجهی کند که هر وقت که او را طلبند حاضر
باشد و از ثقل حضور[4] نیز که مودی بملالتست محترز باشد و هر چه از ایشان صادر شود آنرا
از روی صدق مدح گوید نه بر وجه نفاق چه هر چه وقوع یابد البته آنرا وجهی جمیل[5] خواهد بود
پس استنباط آن وجه نماید و از آن روی استحسان کند و اگر کسی را مرتبه نصیحت ایشان باشد باید که بوجه
مجاملت و آداب عرض نماید چه بحسب شریعت مقدسه نیز احاد را در امر سلاطین بمعروف
و نهی ایشان از منکر[6] زجر و عنف نمیرسد بلکه تعبیر از نصیحت جمیله و بیان بر وجه ادب وظیفه
ایشان نیست و حضرت حق تعالی در کلام اعجاز اعلام موسیٰ و هارون علیهما السلام را بنسبت با فرعون
میفرماید فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ[7] و اگر وزیر و مشیر باشد باید که اگر از ایشان

---

[1] صعب بالفتح دشوار مکنت بالضم بمعنی قدرت و توانگری ارتیاض سختی پذیرفتن و ممتاز شدن بتعلم ۱۲ منتخب اللغات [2] و مراد از خدمت خدمتیست که جهت کارسازی ستم رسیدگان سازگاری بار محنت کشیدگان اختیار کرده باشند و مطلقاً هیچ غرض دنیاوی و نفسانی بآن آمیزش نداشته باشد شاه همچنان باشد که کارهای او براه حق نزدیک باشد و از طریق باطل دور و نه کسی را بالغرض تربیت کند و نه بی محل عقوبت فرماید بسیاری از سجاده نشینان محراب عبادت و امانت و تاجداران ولایت کشف و کرامت که ملازمة الملوک نصف السلوک فرموده اند از خدمت ملوک همین مراد داشته اند ۱۲ [3] زیرا که آن نشانه استخفافست و محمول بر سبکساری و بیوقاری ۱۲ [4] و هم از حضور دائمی که مودی بملالت است احتراز کند التزام بالکسر بر خود لازم گرفتن کاری را ثقل بفتح اول و کسر کاف گرانی و گران شدن و بسکون ثانی گرانی بار ۱۲ [5] زیرا که معلوم همه عقلاست که هیچ کار نبود در دنیا که آن را دو وجه نباشد یکی جمیل و یکی قبیح پس وجه جمیل هر کاری طلب کند و آنرا حواله بپادشاه نماید ۱۲ [6] منکر بالضم و کاف مفتوح بد و قبیح و ناشایسته و امر قبیح که هر که بیند انکار کند و نامشروع و بمعنی ناشناخته شده زجر بالفتح باز داشتن و منع نمودن عنف بضم اول و سکون ثانی درشتی کردن و تندی و ستیزه نمودن ۱۲ غیاث اللغات [7] پس سخن گوئید با او سخن گفتنی نرم یعنی مدارا نمائید شاید که او پند گیرد بکلام شما یا بترسد از عذاب خدای ۱۲ تفسیر حسینی۔

امری مخالف مصلحت سانح شود اول بار مماشاة[51] و موافقت نماید و بعد از آن بطریق تلطف آنرا از خاطر ایشان بیرون برد چه حکما گفته اند که ملوک و حکام بمنزلهٔ سیلے باشند که از سر کوهی در آید اگر کسے خواهد که آنرا بیک دفعه بطرفے دیگر گرداند هلاک شود و اما اگر باول بگذارد و بتدریج و مدارا یکجانب او را بخاک و خاشاک بلند گرداند گردانیدن آن آسان شود[52] بهیچ وجه افشائے اسرار ایشان جائز ندارد[53] و طریق احتیاط آنست که احوال ظاهر ایشان بقدر استطاعت مخفی دارد[54] تا چون این ملکه در و راسخ شود اخفائے اسرار بر و آسان نماید و مردم را راه استنباط احوال باطنه نماید و بافشای اسرار متهم نگردد[55] چه امور باطنه را از احوال ظاهره استنباط میتوان نمود زیرا که امور عالم تماما بهمدیگر مرتبط و متصل اند و باید دانست که ملوک را همتهائے بلند است و بدین سبب خلق را با ایشان در مقام بندگی باید بود[56] و بهیچ وجه در هیچ امر حمل جرم

له مماشاة بضم اول و شین معجمه باکسے رفتن و همراهی کردن زیرا که عزت پادشاهی و سطوت فرماندهی زبان را کشاده گرداند با عراض مردمان بے بیمے پس برین تقدیر با ایشان غمخوارگی کردن از واجبات هست ۱۲ ۵۲ هم برین تقدیر در صرف رائے پادشاه از آنچه متضمن فسادے بود طریق تلطف و تدبیر بجائے باید آورد نه بر وجه امر و نهی بلکه از روئے تضرع چه مصلحتے که بر خلاف رائے او باشد بدو باید نمود و او را بر وخامت عاقبت آن کار تنبیه باید داد و بتدریج در اوقات خلوات با یراد امثله و حکایات خاطر نشان او باید ساخت و بلطف و حیل آن رائے را از خاطر او بیرون باید برد ۱۲ اخلاق محسنی ۵۳ و این عمده ترین همه شرطهاد و اصل بهترین همه او بها باشد پس درین باب مبالغه بسیار بجائے آرد و طریق احتیاط بخوبی نگاه دارد و گویند که پادشاهی بزرگوار از حکیمے عالیمقدار وصیتے در باب سیاست طلبید حکیم فرمود که در کشتن مردم سعی مکن که خرابی بدن انسان آسان کاری نیست مگر در کشتن سه کس که همه دانایان ترا معذور خواهند داشت یکے جابری که خرابی ملک تو جوید دوم عاملے که مال تو دزدد سوم خائنے که سر تو آشکارا کند و در حکایات آمده که نوشیروان را گفتند فلان کس سر تو آشکارا می کند فرمود که او را در خاک پنهان کنند تا آن راز پنهان ماند قطعه هر که سازد سر سلطان آشکار ÷ زیر خاک تیره پنهان بهتر ست ÷ سر نگهداری سرت ماند بجائے ÷ زانکه حفظ سر نگهبان سر ست ÷ مولوی محمد عبد الغفور رح ۵۴ اے نفس خود را بران معتاد کند که از احوال و اقوال ظاهره پادشاه که از ان همه کس مطلع باشند سر آن علانیه چیزے از ان بر زبانش نرود ۱۲ ۵۵ یعنی بدین صفت چون مشهور شود که محرم اسرار است و هیچ سری از و ترشح نمی کند در وقت افشائے سرے از اسرار شاهی استنباط و ابهام مردم دارند ۱۲ ۵۶ زیرا که مظهر سلطنت الٰہی واقع شده اند و از ین جهت لقب ظل الله بر ایشان اطلاق می کنند پس بآن معنی که این صورت نه ایشان مختفی است از انکه خلق استخدام و تعبد خواهند و خود را اسناد او آن شناسند و در هر چه کنند طریق استقلال و تفرد رعایت نمایند و هر چند اساس سلطنت بیشتر باشد ظهور این صفت زیادت بود و برین تقدیر استغنائے ایشان طالب آنست که مردم مسکنت و محتاجی خود بر ایشان عرض کنند ؎ چه آدم بتو چون جمله هر چه هست تو داری ÷ نگر شفاعت و عجز و نیازمندی که نداری ۱۲ اخلاق محسنی۔

وتقصیر بر ایشان نباید کرد و اگرچہ در غایت تقرب باشد و در ہر امر کہ دائر باشد میان آنکہ گناہ با ایشان یا باو عائد شود گناہ بر خود باید گرفت و ساحت ایشان را از گرد نقص و عیب مبرا گردانید[1] و بعد از آن بلطائف تدبیر برارت ساحت خود بر ایشان ظاہر کرد و در تحری رضائے ایشان مبالغہ باید نمود و مطلقاً حظ نفس بر طرف باید کرد چہ در عبودیت ہیچ مرتبہ تبرک حظ نفس[2] نمیرسد و چون این قاعدہ مقرر گرداند ہر کہ متضمن حظ او باحظ مخدوم تواند بود حظ مخدوم را تحصیل نماید کہ ہر آئینہ در ضمن آن حظ او نیز حاصل شود و در انجاح مقاصد از ایشان بلطف تدبیر توسل باید نمود نہ بالجاج[3] و مبالغہ و از حرص اجتناب[4] باید کرد و در قناعت کوشید چہ دنیا خود میل بکسی کند کہ از و متعرض باشد و اگر کسے بہ رد اقبال کند دنیا از و ادبار نماید چنانچہ در حدیث ست اُترُکِ الدُّنیا تاتِکَ راغبۃً[5] و در توریت ست کہ اللہ تعالیٰ دنیا را فرمودہ یا دُنیا[6] اُخدُمِی مَن خَدَمَنِی وَلَا تَخدُمِی مَن خَدَمَکِ[7] و باید کہ سلاطین را اسباب منافع و مال مہیا دارد و بوسیلۂ ایشان تحصیل آنہا نماید و بخاصۂ مال ایشان طمع نہ کند[8] تا ہم از ذل سوال مصون باشد و ہم نفع بسیار یابد و ہم نزد ایشان محترم و مقبول باشد و با ایشان چنان اظہار کند کہ باندک التفاتی کہ فرمایند جمیع اموال و ذخائر خود

---

[1] و با ہیچ آفریدہ شکایت نہ کند و عداوت و حسد در دول خود راہ نہ دہد ۔ ہر چند جفا کند شکایت نہ کنیم ؛ گوئیم کہ جرم از طرف ماست ہنوز ؛ [2] و در کتب حکما مذکورست کہ ملازمت سلطان حامل ست میان مردم و آسایش و طلب راحت و عزت و خدمت ملوک و تقبیل محالات باید شناخت تحری بر وزن تسلی یعنی صواب جستن و سزاوار و بہتر جستن و درنگ کردن بجائے قصد کردن بسوئے قبلہ ۱۲ [3] زیرا کہ الحاح دلیل خساست و خواری نفس و سفاہت و خفت و کم خردی باشد و مردم را ذلیل و بمقدار گرداند الحاح زاری کردن ۱۲ [4] زیرا کہ حرمان لازم حرص ست نظم حرص و حرمان قرین یکدیگرست ؛ حرص از جملہ خلقہا بتر ست ؛ مردم از وصف حرص خوار شوند ؛ وز قناعت بزرگوار شوند ؛ [5] بگذار دنیا را کہ بیاید ترا در حالیکہ رغبت کنندہ است ۱۲ [6] اے دنیا خدمت کن کسے را کہ خدمت کند مرا و خدمت مکن کسے را کہ خدمت کند ترا ۱۲ [7] زیرا کہ مال محبوب ہر کس ست و ہر کسیکہ طمع در محبوب کسے کند در معرض عداوت افتد و حکما گفتہ اند از سلاطین اسباب منافع باید طلبید نہ نفس منافع مثلاً شغلے طلب کند کہ موجب حصول اموال باشد تا ہم از سوال فارغ باشد و ہم بمنفعت برسد چہ نفع بملوک باید جست نہ از ملوک ۱۲ اخلاق محسنی

بذل نمی نماید چه اگر اظهار مناقشه در ین باب کند بمقتضای اَلْاِنْسَانُ حَرِیْصٌ عَلٰی مَا مُنِعَ حرص ایشان زیاده گردد و حکما گفته اند اَلْمَمْنُوْعُ مَحْرُوْصٌ عَلَیْهِ اَلْمَبْذُوْلُ مَمْلُوْلٌ مِنْهُ و باید که بجاه و مال و زینت ایشان خواهد نه تجمل خود و اصلا در چیزیکه مخصوص ایشان و اشباه ایشان باشد از مرکوب و ملبوس و غیر آن مشارکت ننماید چه بواسطه سوء ادب آن چیز را در معرض زوال و خود را در صدد هلاک آورده باشد و در هیچ امر اگرچه محقر بود استغنا از ایشان اظهار نکند و در همه حال رضا با حکام ایشان شعار خود سازد و در صحیفه سلیمان بن داود علی نبینا و علیه السلام مسطور است که بر سبیل خطاب با نفس خود می فرماید ای نفس ملوک را خوار مدار و سخن ایشان قبول کن و بهیچ وجه نزد ایشان بقولیکه متضمن شری باشد نسبت با تو یا با دیگری اقدام منمای چه اگر نسبت با تو باشد خود را در معرض غضب پادشاهان مجازی آورده باشی و اگر نسبت با دیگری باشد خود را طعمه غضب پادشاه حقیقی ساخته باشی و در آداب ابن المقنع می آورد که اگر سلطان ترا برادر گوید او را خداوندگار خوان هرچند ترا قربت زیاده شود

---

(۱) انسان حرص کننده است بران چیزیکه از وی منع کرده شده است ۱۲ (۲) انچه باز داشته شده است حرص کرده شده است بران و انچه خرج کرده شده است ملالی کرده شده است ازان یعنی منع باعث حرص است و خرج باعث رنج پس باید که نه پادشاه را از مال خود باز دارد و نه از مال او چیزی طلبد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی (۳) چه این نوع با دب نزدیک ترست و بحق شناسی لائق تر لکن مقتضای آن اسباب درین صورت متصور تجمل شان و شکوه و جمال و آرایش خود نمودن ۱۲ (۴) زیرا که اندک سلطان بسیارست و استغنا نشانه خوار داشتن عنایت پادشاهی ست و هیچ عاقل این نکند که فیضی از سایه آلهی متوجه او گردد و از خود رد کند ؂ هرچه از پیش شه آید خوش بود ٭ اندک و انبار او دلکش بود ٭ محشی دام ظله ۱۲ (۵) بلکه بدل و جان و عقل و هوش و چشم و گوش و تمام جوارح و اعضا متوجه سخن وی باشد و چنان نه کند که یک کلمه ازو فوت شود و بهیچ فکر و عمل نپردازد و نظر بجانبی دیگر نیندازد و به سخن با کسی مشغول نشود و هرچند سخن ضروری باشد چه سلاطین بغایت غیور باشند چون بینند که کسی بوقت توجه ایشان بجای دیگر بنظر یا به سخن میل کند از روی غیرت بر وی خشم گیرند و اگر دران محل ظاهر نکنند اثر آن بهر در ظهور کند و خطرات بران مترتب شود ۱۲ اخلاق محسنی (۶) و این را نمیمه و غمازی گویند و گفته اند که دید از سخنین کس نادیدنی و گفتارش ناشنیدنی ست و در آثار آمده که غماز حلال زاده نباشد ؂ هرکه غمازی کند نزدیک شاه ٭ هم بنزد شاه گردد رو سیاه ٭ عالمی در آتشش دود داند ازو ٭ بنده خدا نه خلق خوشنود اند ازو ۱۲ (۷) و اگر نام فرزندی بر تو نهد تو خود را خادم ست نامی سد ؂ شاه اگر لطف بی حد راند ٭ بنده باید که قدر خود داند ۱۲

را تعظیم افزاید و چون ترا نزد او قربتی باشد در اثنای محاوره[۱] خلوت تملق و تضرع بسیار منمای که
علامت وحشت و بیگانگی است[۲] و اصلا با او اظهار مکن که مرا با تو حقیقت با سابقه خدمت بلکه
بلواحق خدمت سوابق حقوق را تجدید میدار چنانکه آخر آن اول را احیا کند چه سلاطین بلکه اکثر
الناس حقیقه آخرش از اول منقطع باشد فراموش کنند و هیچ کار خطرناک تر از وزارت[۳] سلاطین
نیست و وزیر را هیچ معاون چون امانت نه و اگر بخدمت موسوم باشد باید که از شتم و سب
مخدوم نرنجد و اصلا از آن تغافل بخاطر راه نه دهد و اگر در یابد که حسّاد[۴] با او در مقام کید اند
اصلا از آن متغیر نه شود و از ایشان اظهار کینه و حقد ننماید چه هر آئینه موکد کید ایشان شود
و اگر بمجادله انجامد از دائره وقار تجاوز نه کنند و جواب بطریق حلم گوید که همیشه غلبه حلیم را باشد
و از آداب مجالس سلاطین اکابر آنکه اصلا در حضور ایشان مشورت نکند و چون سوال از دیگری کنند
اقدام بجواب ننماید بلکه این ادب رعایت باید کرد چنانچه سبق ذکر یافت چه بحقیقت هم سبب خفت
قائل باشد و هم موجب استخفاف سائل و مسئول و اگر سائل گوید از تو می پرسم هر آئینه قائل ا

---

۱ محاوره بضم میم و فتح واو با یکدیگر کلام کردن و پاسخ دادن یکدیگر را تملق بر وزن تفعل چاپلوسی کردن تضرع زاری کردن وحشت رمندگی ۱۲ منتخب اللغات ۲ زیرا که پادشاهان خود را سزاوار خدمت می شناسند و از خدمت کسی منت دار نباشند ۱۲ ۳ چه بر وی حسد بسیاری برند و حسودان او بیشتر ملازمان پادشاه اند خصوصا شخصی که در مناصب و مداخل با او مساهم و مشارک باشند لاجرم پیوسته طمع در منصب او می بندند و اهلها و مکر و حیله باز کشیده مترصد آنند که او را در دامی افگنند که روی خلاصی نه بیند و برین تقدیر او را هیچ تدبیری به از راستی و کم طمعی نیست باید که دقیقه در باب آداب و شرط وزارت فرو نگذارد تا انگشت بر حرف او ننهند و بزرگان گفته اند که چون کسی هم خود را پاکی گذارد عیب جویان را در و مجال دخل نماند ۔ که را رسد که کند عیب دامن پاکت ؛ که همچو قطره که بر برگ گل چکد پاکی ؛ اخلاق محسنی ۴ بلکه مقابل آن دشنام بدعا پردازد و دع دشنام مکو دعاست اینها ۱۲ ۵ دشنام و کینه گردانیدن ظاهر نه کند که موکد سخن ایشان گردد بلکه چنان وانماید که او را بدل هیچ باکی نیست ۱۲ ۶ و این وقتی باشد که نوبت سوال و جواب و مناظره و جدال افتد ۱۲ ۷ چه از آن انواع خیالات و اقسام گمانها پیدا می شود و اهل فساد و صاحب غرضان مجال سخن می یابند و کلام ایشان موثر می افتد ۱۲ ۸ زیرا که ظاهر است که جواب دادن کسی را که سوال از دیگری کرده اند نهایت سبکساری و نهایت بی وقاریست ۱۲ ۹ استخفاف سائل اینکه سائل نه دانست که از که سوال باید کرد و استخفاف مسئول اینکه لیاقت و استحقاق این سوال نه دارد ۱۲ ۱۰ یعنی ورای خفت و استخفاف درین باب محذوری دیگر هست که بجز انفعال از آن گزیری نیست ۱۲ ع ۵ بالضم و تشدید سین مهمله حسد کنندگان جمع حاسد ۱۲

جوابی نماند و از سفهٔ خود خجالت یابد و اگر از جمعی سوال کنند سبقت بجواب نماید چه هر آئنه ایشان را خوش نیاید و بر سخن او عیب گیرند و اگر تاخیر کند تا دیگران جواب گویند و عیب هر سخن معلوم شود بعد از ان اگر مزیدی بران باشد عرض کند تا با رعایت ادب براعت[ف۱] او ظاهر شود و باید که اصلا بر جمعی که ایشان را مزید قربتی باشد تقدم نجوید و خاطر خود را بآن رنجه ندارد که دیگری را بی فضیلتی در قربت و مرتبت بر وی راجح باشد چه هر کس را و اگر چه در غایت علو باشد مناسبتی ذاتی با کسی تواند بود و اگر چه در نهایت دنو باشد و همان مناسبت منشأ محبت است و اکتساب آن[ف۲] از حیطهٔ مقدرت خارج پس خود را بدین سبب منغص[ف۳] نباید ساخت و نیز شاید که او را سوابق حقوق باشد که دیگری را بران اطلاع نباشد و مناقشت با او سبب انحراف خاطر پادشاه[ف۴] شود بلکه باید که مطلقاً از رغبت خود خالی شود و ارادت خود را تابع ارادهٔ پادشاه[ف۵] دارد چه چنانکه سابق بآن ایمائی رفت تا دو کس یکی نمی شوند رابطهٔ مودت متاکد نمی گردد و چون یکی از حظ خود بگذرد میانهٔ ایشان مخالفت بل مغایرت مرتفع شود و بیامن وحدت تمام امور ایشان منتظم گردد لمعهٔ ششم در فضیلت صداقت

ف۱ براعت بفتح اول و عین مهمله روشنی و فصاحت و فضیلت و کامل شدن در فضل و هنر و بزرگی درین باب گفته مثنوی مکن خفت اندر جواب سخن ٭ مگر در خطا و صواب سخن ٭ اگر نقد تو بیش آید بیار ٭ کزان نقد افزوده گردد عیار ٭ و گر نه در اظهار عیبت مکوش ٭ مر آنرا بستر خموشی بپوش ٭ ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی ف۲ ضمیر آن راجع بسوئے مناسبتے ذاتی حیطه دیوار گرد چیزے بر آوردن مقدرت بفتح میم و کسر سوم قدرت و توانائی و توانگر بودن ۱۲ غ ف۳ و بزرگے درین معنی فرموده قطعه هر آنکس که او خاص سلطان بود ٭ تقدم مجو گرچه باشی عزیز ٭ اگر چه تمام عزتے شد پدید ٭ از اعزاز او هم بر اندیش نیز ٭ ۱۲ ف۴ و بدین وجه در معرض سخط و غضب و عتاب سلطان افتد مناقشت کسے را جدا بردن در چیزے و با کسے معارضه کردن در رغبت چیزے انحراف برگشتن ۱۲ ف۵ و با خود مقرر کند که در بندگی خدائے و خدمت مخلوق هیچ چیز سودمندتر از ترک حظ نفس خود نیست و گفته اند که در خدمت ملوک چشم و دست و دل و زبان بفرمان او باشد تا سلامت ماند رباعی بپیوسته دو گوش سوئے شه باید داشت ٭ فرمان ورا چشم بره باید داشت ٭ از نیکوئی زبان روان باید کرد ٭ و ز بد دل و دیده را نگه باید داشت ۱۲ از اخلاق محسنی۔

و وظائف معاشرت با اصدقا چون سبق تمهید یافت که انسان در بلوغ بکمال خاص محتاج باستمداد از دیگر بنی نوع است و قواعد استمداد بے علاقۂ الفت و محبت مشید نگردد پس هر چند شخص را دوستان بیشتر باشند وصول بکمال او را اسهل تواند بود و چون مرتبۂ صداقت اعلیٰ مراتب محبت ست پس برابطۂ صداقت انتظام استکمال بیشتر باشد و صدیق حقیقی بود بسیار نتواند بود چه نفائس جواهر را اهر آئینه عزت لازم ست و اکثر مردم طالب لذات حیوانی و مشتهیات نفسانی آند و اختلاط بایشان بقدر ضرورت باید نمود و حکما این طائفه را تشبیه بتوابل کرده اند که در اطعمه بقدر حاجت بکار باید داشت و قلت و کثرت آن هر دو موجب فساد شود و ارسطاطالیس گفته که مردم بدوست در همه حال محتاجند در حال رفاهیت جهت استلذاذ بحضور ایشان و موانست و در حال شدت بجهت امداد و معاونت و بحقیقت احتیاج اعاظم سلاطین که بے نیاز ترین مردم توانند بود به مستحقان تربیت بل بفقرا و مساکین

سلہ اے در لمعۀ دوم از ہمیں لامع سوم حقیقت محبت و اقسام آن بتفصیل گذشته ۱۲ سلہ و آن طائفه باشند که بصدق کامل و رغبت تمام و میل خاطر بے شائبۂ غرض و بے منفعت ریا بجانب موالات و مودت گرایند و بصفائے عقیدت و خلوص نیت اقتداح انوار محبت کنند و ایشان در همه حال اعتماد را شایند و بهمه وقت از زبان ایمن توان زیست و هر انبساطے که نمایند به روش دانش باشد ۱۲ سلہ زیرا که حالات ایشان بر ہیک قرار نمی ماند گاه در مرتبۂ مباسطت بساط نشاط بگسترند و گاه در مهلکۂ مخالفت بنظر التفاتی در جانب یار نگرند ے نه دوستی کنند چون شیر و شکر × که دشمنی سخت تر از تیر و تبر ۱۲ سلہ توابل بفتح اول و کسر بائے موحده یعنی مصالح طعام مثل زیره و تیز نفل و فلفل و غیره جمع تابل ۱۲ غیاث سلہ رفاهیت بفتح و تخفیف تحتانی تن آسانی و فراخی عیش لشہ استلذاذ لذت گرفتن اے در هنگام راحت و فراغت احتیاج بدوستان یک دل و یک جهت برائے مدد مواد بهجت و معاشرت که لذت حضوری یکدیگر دریافته اند سخنان شیرین و بذله‌هائے لطیف و رنگین بغنچۂ خاطر همگنان بشگفد ۱۲ سلہ اے برائے قیام بهر گونه مهمات و بزرگان گفته اند آزمائش چهار گروه در چهار وقت ست جرائت اهل شجاعت را در روز جنگ توان دانست و دیانت ارباب امانت را هنگام داد و ستد توان شناخت و مهر و وفائے زن و فرزند را در ایام فاقه معلوم توان کرد و حقیقت دوستان را در نکبت زبان و مشقت تحقیق توان فرمود ے مرا یار! یار در ایام غم، بشادی نیاید مرا یاد کم ۱۲

که احتیاج ناس اند هم چنان احتیاج فقرا و مساکین ست باهل احسان و ثروت افسقراطیس
گفته که اگر همه دنیا در خانه کسی باشد و از فایده صداقت محروم عیشت بر وبال بود
بلکه بقای او ممتنع و اگر گمان برد که تحصیل این خصلت آسان ست گمانی خطاست چه
جوهر صداقت صادقه که در معیار اعتبار تمام عیار آید از نوادر نفائس عالم ست و در وقت
وقوع شیبه یا هجوم نقمتی هیچ از کسوف نشود و نائره کبر دنیا و افراط انفع نیابد حقیقتی که
در هیچ مساعدت نماید یا در وصول بسعادتی اعانت کند نباشد چه از سعادت مندی
که ازین نعمت عظیمه حظی وافر داشته باشد و اگر چه او را از دنیا هیچ نباشد و از و سعیدتر
آنکه با وجود منقبت سلطنت ازین سعادت محظوظ باشد چه پادشاه را اطلاع بر کلیات
و جزئیات امور مملکت و مصالح طوائف رعیت ضرورست و درین امور متکثره دو چشم و دو گوش یک دل
و یک زبان کافی نیست و چون بحکم صداقت چشم و گوش و دل و زبان دیگران ملک او شود بچشم همه بیند و بگوش همه شنود و بزبان همه
گوید و ضبط امور مملکت بر و آسان گردد و گفته اند که چون خواهد که کسی را بصداقت
اختیار کند اول استخبار احوال او نماید با پدر و مادر در حال صغر چگونه سلوک نموده اگر بجهت عقوق
نموده باشد اصلا بر وی اعتماد نباید کرد و او را بدوستی نشاید گرفت چه هر کس که حقوق الدین

---

۵۱ احوج نیازمند تر حاصل آنکه هیچ شخصی نوع انسانی را بهمه وجوه از ابنای نوع خود بی نیازی میسر نیست بلکه اگر یکی در اجرای کاری
بمعاونت دیگری محتاج ست آن دیگر را در انجاح مرام زیاده ازان بمظاهرت او احتیاج ست و اثبات این مقدمه در
لمعه اول از همین لامع سوم بدلائل و براهین گذشته ۱۲ ۵۲ رغائب جمع رغیبه مرغوب واحدش رغیبه و بال سختی و گرانی و عذاب ۱۲
غیاث اللغات ۵۳ و ظاهرست که نفائس را بسیاری جد و جهد بدست می آید معیار بمعنی ترازوی زر سنج و سنگ محک عیار بکسر اول
بمعنی زر و سیم که آن را بهندی بانی گویند ۱۲ غ ۵۴ نقمت بالکسر عقوبت و کینه و عذاب کنوز جمع کنز بمعنی گنج نهاده ۱۲ لغات منتخب اللغات
۵۵ ... از روی یقین بغور امور رعایا زبردستان بر سر وحال هر یک از اعیان و اوساط مملکت خود کما حقه بداند ۱۲ ۵۶ ای مالک که شهادت چشمها
و دلها و زبانها ... شود ۱۲ ۵۷ صبی بکسر اول ... بمعنی کودکی و طفلی ... عقوق ... نافرمانی پدر و مادر ...
۵۸ ... احسان کردن با ایشان قرین بعبادت خود ...
... و بالوالدین احسانا ... دیگر ... سوای این اکثر جاها در کلام مجید ...
مراتب ... ایشان ... ۱۲

به عقوق مقابل دارد و از وی بهیچ پر طمع خیر نتوان داشت بعد از آن از کیفیت معاشرت او با دوستان و معامله با ایشان تفحص باید کرد و بعد از آن اختبار[51] احوال او در شکر و کفران نعمت اولیای نعم باید نمود اگر بصفت کفران موصوف باشد رغبت در دوستی او نباید کرد چه در اوصاف اشقیا[53] هیچ خصلت از کفران نعمت مذموم‌تر نیست و در صفات سعدا هیچ فضیلت از شکر نعمت ممدوح‌تر نه و مراد از شکر نه مجرد مکافاتست چه گاه باشد که کسی بسبب فقر از قیام بمکافات عاجز آید اما بدل ولا او محبت ورزد و بزبان ثنا و مدحت گوید[52] چنین کس مقصر نباشد پس تامل نماید در حال میل و بلذات و جمع اموال و مقتنیات[55] او و اگر حرص بر و غالب باشد مصادقت را نشاید[54] پس نظر کند در میل و بترفع و تغلب اگر در این باب مفرط باشد هم مردود بود چه با داعیهٔ طلب انصاف مغلوب باشد و زیاده از حق خود طلبد و آخر الامر مودی بزوال مودت گردد دیگر ملاحظه باید کرد که اگر شغف[56] بانواع لهو و لعب و استماع باغانی[57] و معاشرت باغوانی[58] او را از رعایت جانب دوستان حقیقی باز دارد بمحبت او رغبت نباید کرد و چون در جمیع این صفات از بوتهٔ[59] امتحان تمام عیار برون آید او را صدیقی کامل

---

۵۱ اختیار بالکسر و حرف چهارم بای موحده بمعنی خبر گرفتن و امتحان و آزمودن کفران ناسپاسی ۱۲ غیاث اللغات ۵۲ بلکه این چنین کسی را از بیش خود دور نه و همیشه مقهور و منکوب باید داشت قطعه کسی کو میکند نعمت فراموش ، فراموشی از و کردن صوابست ، از آن کو حق نمی داند بپرهیز ، که زوح از صحبت او در عذابست ۱۲ ۵۳ اشقیا بالفتح بدبختان جمع شقی سعدا بمعنی نیک بختان ۱۲ کذا فی اللغات ۵۴ زیراکه مردم حریص همیشه خوار باشد و در نظر همگنان ذلیل و بی مقدار و مرد قانع بزرگوار بود ، طامع البته خوار و زار بود ۵۵ مقتنیات بالضم اسباب دنیوی و سرمایه کرده شده ۱۲ غیاث اللغات ۵۶ شغف بالفتح شدت محبت بفتحتین در آویختن چیزی بچیزی و شیفته گردانیدن و رسیدن دوستی بمیان دل ۱۲ ۵۷ آغانی بالفتح جمع غنیه که بضم اول و تشدید یای تحتانی مثل اثنیه و اثانی و اضحیه و اضاحی ساز را گویند که بی نفخ دم می نوازند مثل چنگ و رباب وغیره ۱۲ غیاث اللغات ۵۸ جمع غانیه و آن زنی باشد که بحسن و جوانی بی نیاز باشد بشوهر از مرد دیگر و نیز زن جوان عفیفه و مستوره که خواهش مرد نداشته باشد خواه شوهر داشته باشد و خواه نباشد ۱۲ منتخب ۵۹ بوته بوا و مجهول نام ظرف کوچکی که از گل سازند و در آن طلا و نقره گدازند و تبرکی بچهٔ اشتر را گویند ۱۲ غ

وشفیقے فاضل باید دانست و جوہر محبت او را بانقد جان در گنجینۂ دل نگاہ باید داشت چہ لا فخر الا بالصدیق الکامل [۱] و بعضے حکما گفتہ اند انی لا اعجب [۲] ممن یحزن وله صدیق فاضل لیکن این چنین کس از کبریت احمر اعز ست و اگر دست دہد بر یک دوست حقیقی اختصار اولی باشد چہ قیام بمراسم حقوق اشخاص متعددہ متعذر نماید زیرا کہ شاید کہ مقتضائے احوال ایشان متخالف باشد مثل آنکہ بموافقت یکے انبساط و فرح اظہار باید کرد و بموافقت دیگرے انقباض و ترح [۳] و چون سبب عداوت در اغلب نوعی از خلطۂ [۴] معرفت سابق ست چہ کسی کہ با او ہیچ وجہ سبق معرفتی نبودہ از و دشمنے مستعد نماید و دشمنی بعد از کمال اختلاط و اطلاع بر دقائق احوال [۵] مضر تر باشد پس در اختلاط طریق احتیاط مرعی باید داشت و بقدر ضرورت اکتفا باید نمود کما قیل قطعہ۔

عدوک من صدیقک مستفاد [۶]	فلا تستکثرن من الصحاب
فان الداء اکثر ما تراہ	یکون من الطعام او الشراب

۱ نیست فخر مگر با دوست کامل یعنی ہیچ چیز از اسباب ذا متعہ فانیہائے دنیا فانیست فخر و مباہات ندارد مگر دوستی کہ بحلیۂ راستی و وفا آراستہ باشد و بہ پیرایہ صدق و صفا پیراستہ ۱۲ ۲ تحقیق کہ من تعجب میکنم از کسے کہ غمگین می شود حالانکہ او را دوست کامل باشد ۱۲ ۳ ترح بتائے فوقانی و رائے مہملہ مفتوحین بمعنی اندوہ غم کہ ضد فرح ست ۱۲ منتخب ۴ خلطہ بالضم انبازے و آمیزش و معاشرت کردن باکسے ۱۲ غیاث ۵ زیرا کہ این دشمنی از روے بصیرت کامل بود پس ہر زخمی کہ زند چون صاعقۂ آتشبار جز خرمن جان نہ سوزد و مانند تیر قضا بے خطا جز بر ہدف مراد و نشانۂ مرام نیاید ۱۲ ۶ اے دشمن تو از دوست تو حاصل می شود یعنی ہمان دوست دشمن میگردد و دوستی وے مبدل بدشمنی می شود پس باید کہ با دوست مراعات مراتب دوستی دارند و از موجبات دشمنی احتراز نمایند کہ مبادا دوستی مبدل بدشمنی نگردد پس بسیار مخواہ از دوستان اے ہر گاہ دوست دشمن میگردد پس بسیار کسان را دوست نباید گرفت کہ مبادا در کثرت اصحاب و احباب بعض مراسم و مراتب دوستے نامرعی ماند و دوست برہم خوردہ دشمن گردد و این شعر بطریق دعوی بود شعر دیگر دلیل آنست پس بدانکہ بیماری اکثر آنست کہ می بینی پیدا می شود از طعام و شراب یعنی ہر چہ دعوی کردم کہ دشمن از دوست مستفاد می شود و بران تفریع نمودیم کہ با مردم بسیار دوستی نہ کنی دلیل برین دعوی آنست کہ تو می بینی بتحقیق مرض را کہ عدوے جانست اکثر از زیادتی طعام و آب کہ دوستان جانی اند معاودت و پیدا میگردد تجربش و اقف مسدس ترد ضرب مقطوف و بعض اجزائش معصوب باقی سالم ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور ر

وچون دوست بدست آید رعایت حقوق او را واجب دانسته بمهمات که او را سانح شود قیام باید نمود و بملاقات او اظهار بشاشت باید کرد و به ثنا و محمدت بی شوب تملق و نفاق ایتان[۵۱] باید نمود و بتخلیص ضمیر و محبت باطنی اکتفا نباید کرد چه اطلاع بر مطویات قلوب[۵۲] مخصوص علام الغیوب ست و معایب حقیره و تقصیرات جزویه را که منسوب بدوستان باشد اعتبار نباید نمود بلکه اغماض ازان واجب باید دانست چه افراد بشری ازان خالی نتواند بود و اگر درین باب امعان نماید مودی بوحدت و وحشت و حرمان از فضیلت صداقت گردد[۵۳] و درین امر تامل در عیوب خود مددی عظیم[۵۴] ست چنانچه در حدیث نبوی ست طوبی[۵۵] لمن شغله عیبه عن عیوب الناس و چون باین وظائف مواظبت نماید محبت خالص مستحکم گردد و بآن سبب غربا و کسانیکه با ایشان سبق معرفت نداشته باشند بجانب او منجذب گردند و از وظائف صداقت آنکه اصدقا را با خود در نعمتها و مراتب شریک گرداند و از اظهار اختصاص بآن محترز[۵۶] باشد و مصدر کرامت را از شوب منت محفوظ[۵۷] دارد و چون بر ایشان مصیبتی واقع شود با ایشان بنفس و مال مواسات کند و در احزان با ایشان مشارکت نماید بلکه مشارکت در ضرا[۵۸] از مساهمت در سرا اوکد و انفع ست و در نفوس اوقع بیت

---

۵۱ چنانکه همگنان از مشاهده افعال کمال محبت او که در ضمیر نهان ست معلوم کنند بشاشت بالفتح کشاده روئی و خوش طبعی ثنا بالفتح ستائش محمدت بالفتح میم و سکون حا و کسر میم ثانی و فتح دال ستائش شوب آمیزش تملق چاپلوسی نفاق بالکسر دو روئی ایتان بالکسر حرف سوم یای تحتانی بمعنی درآمدن ۱۲ غ ۵۲ مطویات بفتح میم و سکون طا و کسر واو و تشدید تحتانی چیزهای پیچیده و مطویات قلوب کنایه از اراده ها باشد ۱۲ کذا فی الغیاث

۵۳ و مضرتها که بدین متفرع باشد از حد حصر بیرون و از مرتبه قیاس افزون ست امعان بالکسر تیز کردن نظر و در رفتن در کاری یعنی در کاری غور کردن حرمان بی نصیبی ۱۲ ۵۴ زیرا که چون در عیوب نفس خود تامل کند خود را دران معذور یابد و سر رشته انصاف از دست نه دهد مقرر ست که از مردم دیگر مثل آن را تحمل و برداشت تواند کرد ۱۲ ۵۵ عیش خوش او برای کسی که باز دارد او را عیب او از عیوب مردمان ۱۲ ۵۶ زیرا که این شیوه از خصائص ناقصان ساقطان ست و باعث پراگندگی خاطر دوستان و آنانکه فی نفس الامر بزرگ قدر و عالی مرتبه باشند عزت و حرمت خود بر طرف نهاده دیگران را عزیز و محترم دارند و بدین صفت حمیده دلهای خلائق صید خود نمایند ۱۲ ۵۷ چه تمنن باعث ابطال اجر اخروی و سبب انکسار خاطر محسن الیه باشد ۱۲ ۵۸ ضرا بالفتح و رای مهمله مشدد بمعنی سختی و گزند مساهمت آسانی کردن سرا بالفتح و تشدید رای مهمله و همزه بعد الف بمعنی نرمی و راحت و فارسیان درین معنی بدون همزه نیز آرند ۱۲

دعوی الاخاء علی الرخاء کثیرة	بل فی الشدائد تعرف الاخوان

و در مراعات ایشان انتظار التماس ایشان ننماید بلکه از امارت و شواهد تعرف احوال ایشان کند و اگر در صدق امارت تفحص بشاهده کند اهمال جائز ندارد بلکه در مخالطت و استمالت مبالغه بیشتر کند چه اگر او نیز اعراض نماید بعد از محبت انفصام پذیرد بلکه شاید که حجاب غلیظ شود و بقطع و مفارقت کلی انجامد و طریق آنست که بی تکلف آنچه مادهٔ کدورت باشد از دل صافی اظهار کنند تا ببرکت راستی بصفا مبدل شود و مداومت برین طائفه اوجب است چه هرگاه که مسکن یا ملبوس یا مرکوب را تعهد ننمایند و در مراعات آن اهمال کنند بفساد انجامد پس اعراض از تعهد کسیکه ازو خیرات دارین توقع توان داشت چگونه باشد و با آنکه از فوات صداقت انقلاب بعداوت ضرر بغایت متصور است چه غوائل عداوت بعد از محبت بیشتر و مراء و جدال اگرچه مطلقاً مذموم است با دوستان اشنع است چه از ان

ف۱ دعوی برادری بر فراخی عیش بسیار است بلکه در سختیها شناخته می شوند برادران در اخبار آمده است که بزرگی را پرسیدند که چند دوست داری گفت نمیدانم که روزگار آراسته و مال و خواسته دارم همه کس اظهار دوستی می کنند و لاف اتحاد و یگانگی میزنند اگر غبار ادبار دیدهٔ اقبال تیره سازد آن لحظه معلوم گردد که یار کیست و اغیار کدام است دوست را در زمان محنت توان شناخت و یار را در وقت محنت از اغیار تمیز توان کرد ۱۲ ف۲ زیرا که بموجب السؤال ذل سوال باعث خواری و گناه است پس مقتضای محبت آن باشد که از انچه نباید و نشاید دوستان خود را نگاه دارد ۱۲ محشی مدظله ف۳ در بن: ع سستی اهمال بالکسر فرو گذاشتن چیزی را از مخالطت با کسی در آمیختن استمالت بسوی خود میل دادن کسی را و راغب کردن بسوی خود اعراض بالکسر روی از چیزی گردانیدن ۱۲ غ ف۴ انفصام بجیم حرف سوم و چهارم صاد مهمله بمعنی شکسته شدن ۱۲ غ ف۵ وصل در باب اظهار مادهٔ کدورت اینکه بی واسطه بطور اخفا باشد نه بواسطه بر سبیل اعلان چه وساطت امر عظیم است هر شخص لیاقت تکفل آن ندارد و ممکن که درین باب الزام عاید حال طرف ثانی باشد و ثبوت الزام بطور اعلان باعث خفت جدا گردد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ف۶ یعنی از رفع صداقت علاوه انقطاع خیر خیال عداوت هم باشد و ظاهر است که ضرر عداوت بعد از محبت حادث شود از احصا بیرون است پس احتیاط آن باشد که در انچه با دوستان مواسا ممکن و مدارا متصور باشد از همه وجوه مرعی و ملحوظ دارد و بالفرض اگر از جانب دوستی آثار بی اتفاقی بظهور رسد در مقابل آن جز میامن اخلاص و مراسم اخوت چیزی دیگر روا ندارد ۱۲ محشی مدظله ف۷ مرا بالکسر ستیزه کردن و خود نمائی جدال بالکسر جنگ و خصومت کردن مذموم بد و زشت اشنع بفتح اول و نون بدتر و قبیح ۱۲ غ

اختلاف خیزد و از اختلاف تباین انگیزد و تباین مبدء همه شرور است و باید که اصلا با دوستان بتعلیم علم و ادبی که او را باشد خست[۵۱] ننماید چه مضایقه با دوستان در متاع دنیا که محل تزاحم است شنیع است فکیف در علم که بانفاق ازدیاد پذیرد و به بخل انتقاص گیرد و چون از دوست مشاهده عیبی کند با او اظهار موافقت ننماید بوجهی که متضمن تنبیهی[۵۲] لطیف باشد و مسامحت و مداهنت با او در آن عیب جائز ندارد چه آن مداهنت[۵۳] محض خیانت باشد و طریق تنبیه لطیف آنکه اول مثلی یا حکایت غیری او را از آن آگاهی دهد و اگر نافع نیاید بطریق تعریض و کنایت اشارتی[۵۴] بآن نماید اگر بتصریح احتیاج افتد در خلوت بعد از تمهید مقدمات که مقتضی وثوق[۵۵] باشد ادا کند و از سر او اگرچه دوستان باشند اخفا کند و باید که اصلا نمام[۵۶] را اغفلت ندهد چه هر چند بنای محبت استوار باشد بسعایت[۵۷] نمام در معرض انحراف و انهدام آید و حکما نمام را تشبیه کرده اند بکسی که بناخن دیواری محکم را می خراشد تا سر انگشت را جای پیدا کند و چون رخنه یابد به تیشه اثر بزرگ ترساند و بالاخره بنا را منهدم[۵۸]

---

۵۱ خست بالکسر و تشدید نون بمعنی بخل و بخیلی مضایقه بضم میم و فتح تحتانی تنگ فرا گرفتن تزاحم انبوه شدن انفاق خرج کردن چیزی را انتقاص کم کردن و کم شدن ۱۲ منه رح ۵۲ یعنی سرزنش صریح ننماید زیرا که در غائب کسی اگرچه آن از معائب بود صراحة سرزنش کردن البته موجب رنج دل آن شخص می باشد و بسیار است که این چنین کدورت در دل متمکن شده منشاء انواع فسادات می شود ۱۲ ۵۳ ای مسامحه و مداهنه روا داشتن سهل گرفتن چیزی را سهل انگاشته توجه بآن نکردن مداهنت بضم و فتح ها و نون ظاهر کردن بخلاف آنچه در دل باشد از قاموس و در منتخب بمعنی نفاق و دروغ گفتن و در صراح بمعنی چرب زبانی و خیره شاید و در کنز بمعنی سستی کردن ۱۲ غیاث اللغات ۵۴ ضمیر آن راجع بسوی عیب تعریض بر دون تفصیل بکنایه سخن گفتن ۱۲ منتخب ۵۵ تا از احتمال جنونیت و فلان در استحقاق بری باشد و وثوق بفتحتین استواری و اعتماد ۱۲ ۵۶ و آن سخن چینی است که باخبار دروغ و راست میان جمعی فتنه برانگیزند و دوستان را با یکدیگر دشمن سازند و در حدیث آمده که سخن چین در بهشت نرود و حق سبحانه و تعالی در توریت با حضرت موسی علی نبینا و علیه السلام گفت که ای موسی روز قیامت مرد سخن چین را بینی بر پیشانی او نوشته که ایس من رحمة الله او نا امید است بی بهره اند رحمت خدا ۱۲ اخلاق محسنی ۵۷ سعایت بکسر اول و حرف چهارم تحتانی غمازی و بدگوئی نمام بالفتح و تشدید سخن چین صدد بفتحتین هر دو دال مهملتین نزدیکی و مقابله و برابری چیزی انهدام بالکسر و زای معجمه بمعنی شکست شکسته گردیدن انحراف برگشتن انهدام ویران شدن و از پا در آمدن عمارت ۱۲ غیاث اللغات ۵۸ و بزرگان گفته اند که چون کسی نزد تو خبری آرد که ترا فلان چنین گفت یا بجای تو چنین کرد بر تو شش چیز واجب باشد اول آنکه او را راست نپنداری که حق سبحانه او را فاسق گفته است و خبر فاسق راست نباشد دوم آنکه او را منع کنی از نمیمه که آن منکر است و نهی منکر واجب بود سوم آنکه او را دشمن داری از بهر آنکه خدا او را دشمن میدارد چهارم آنکه به برادر مومن گمان بد نبری که بعض گمانها گناه اند پنجم آنکه تجسس نکنی که تجسس منهی است ششم آنچه سخن چین گوید چنان نکنی که سخن چین را تو نه خود در راه نمامی و سخن او نگوئی

آن و در حفظ جهت احتیاط ابلغ و واجب باشد چه مدار نظام امور و قوام مصالح جمهور بر آنست
لامع سیوم از لمعهٔ هفتم در آداب معاشرت با طبقات ناس چون شخص مقایسه[1] حال خود با اصناف[2]
مردم نماید از سه وجه خالی نتواند بود یا بمرتبه بالاتر از ایشان باشد یا مساوی یا فروتر اما معاشرت با قسم اول از لمعهٔ پنجم معلوم
شد اما معاشرت با قسم دوم سه نوع باشد اول معاشرت با دوستان دوم معاشرت با دشمنان سوم معاشرت با کسانیکه
نه دوست باشند و نه دشمن و دوستان دو صنف باشند حقیقی[3] و غیر حقیقی[4] و طریق معاشرت با دوستان حقیقی معلوم شده
و دوستان غیر حقیقی اگر به تصنع و تملق خود را بدوستان حقیقی مشتبه دارند بقدر وسع با ایشان
مجامله[5] باید نمود و در استمالت قلوب[6] ایشان باید کوشید باشد که بشرف صداقت حقیقی فائز
گردند اما اسرار و عزائم و مقادیر اموال و عیوب خود را از ایشان پوشیده باید داشت[7] و
ایشان را بتقصیر مواخذه نباید کرد و در اهمال حقوق معاتب نگردانید[8] و بقدر میسور بمهمات ایشان
بروجه بشاشت خواه بطوع و خواه به تکلف قیام باید نمود و اگر ایشان از ترقی در جاه و مال کمال
شود در تردد و توود نباید افزود[9] و اما اعادی دو نوع باشند نزدیک و دور و هر یک دو قسم آشکارا و پنهان[10]

؎۱ مقایسه بر وزن مفاعله با کسی قیاس کردن اصناف بالفتح والکسر بمعنی گونه و گروه و نوع منتخب ؎۲ آن [illegible]
کامل و صفائی عقیدت باشد و مودت ایشان بشائبه غرض محض به سبیل خلوص نیت ۱۲ ؎۳ و ایشان و ایشان [illegible]
اغراض باشد یعنی دوستی را بسبب دفع ضرر ساخته باشند یا وسیله جذب و جر منفعت گردانیده ۱۲ ؎۴ [illegible]
مجاملت بضم میم و حیم تازی نکوئی ۱۲ ؎۵ ای شفقت و دلجوئی دلهائے چنین دوست [illegible]
خود راغب گردانند استمالت بالکسر بسوئے خود میل دادن کسی را ۱۲ ؎۶ چه مبادا برین امور وقوف [illegible]
نتوانند ۱۲ محشی مدظله ؎۷ یعنی اگر صورت نیک خواهی در وجود آید شکر آن بتقدیم باید رسانید ۱۲ ؎۸ [illegible]
تعب و مشقت روا نه دارد و بزرگان گفته اند که بعضے از حاجات چنین کس [illegible] توقف باید داشت و بیکبارگی از خود بے نیاز نباید کرد
بلکه در ساختن [illegible] بعذرهائے لطیف [illegible] در پے سر انجام آن [illegible]
آسان شدن ۱۲ ؎۹ زیرا که در چنین جاها مخالطت زیاده از قدر معهود باشد [illegible] و سبکی و خفت [illegible]
و رفتن و آمد و شد کردن و مجاز آ بمعنی فکر و اندیشه [illegible] دست داشتن ۱۲ غ منتخب ؎۱۰ پس مجموع چهار قسم شدند
آشکار نزدیک و آشکار دور و پنهان نزدیک پنهان دور و عداوت هر یکے ازین اقسام اربعه در مراتب مختلف است چنانچه از
بیان حضرت مصنف رحمه الله معلوم خواهد شد ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح

واہل حقد در عداد دشمنان ظاہر باشند واہل حسد از دشمنان[1] مخفی و از دشمن نزدیک[2]
احتراز باید کرد چہ اطلاع او بر دقائق احوال بیشتر باشد و در مائل مشارب و مصادر و موارد
از و غافل نباید بود و احتیاط مرعی باید داشت و عمدہ در سیاست اعدا آنکہ اگر میسر باشد کہ
بمواسات و تلطف ازالۂ البغض[4] ز دل ایشان نماید و اصول حقد و عداوت منقطع گرداند[3] بہترین
تدبیرات باشد و بعد از یاس ازین تا بمجاملت ظاہری توان گذرانید بہیچ وجہ اظہار
دشمنی رخصت نباشد چہ قمع[5] شر بخیر باشد و دفع شر بشر شر و بسفاہت[6] اعدا التفات نباید کرد
و تحمل و مدارا شعار خود باید ساخت و از منازعت و مخاصمت احتراز باید کرد چہ سبب زوال نعمتہا و
فساد دولتہا و فکر دائم و ہم متوالی[7] گردد بلکہ بہلاک نفوس و ضیاع اموال و دیگر مفاسد مفضی
شود و عمر گرانمایہ ازان عزیز تر کہ بتدبیر معارضہ با اعدا گذرد و از شرائط حزم آنکہ از احوال
دشمنان متفحص باشد و در اطلاع بر امور ایشان جہد بلیغ نماید و چون بر احوال ایشان اطلاع
یابد در اخفائے آن سعی کند و اصلا افشا[9] جائز نہ دارد الا بوقت ضرورت چہ نشر معائب دشمن

۱؎ شمار ارباب حقد در دشمنان ظاہر و اصحاب حسد در دشمنان مخفی مطلقاً البتہ محل تامل ست چہ ہنگام کہ کینہ در سینہ نہفتہ باشد کینہ ور را دشمن ظاہر میتوان گفت و صورت حسد اگر با آثار و علامات معلوم شود حاسد را دشمن مخفی چگونہ نام توان کرد ۱۲ مولوی عبد الغفور ح ۲؎ خواہ آشکار باشد خواہ پنہان احتراز و پرہیز کردن و خود را نگاہ داشتن ۱۲ ۳؎ حاصل اینکہ بہتر تدبیر کہ ممکن باشد دفع مادۂ عداوت کردہ ۴؎ ای ازالت البغض و وسیلۂ زوال اصول حقد ایشان از دست خود سازد مستاصل بضم میم و سا دہملہ مفتوح از بیخ برکندہ شدہ ۱۲ و مراد از مجاملۂ ظاہری شفقت و مروت ریائی ست ۱۲ ۵؎ قمع بالفتح و عین مہملہ عمود بردن بر چیزے و شکستن و خوار گردانیدن ۱۲ غ ۶؎ سفاہت بفتح فرومائگی و بے خردی و سبکی تحمل از جائے برداشتن و بر خود رنج و مشقت نہادن مدارا رعایت کردن و صلح و آشتی نمودن شعار بالکسر جامہ کہ بر جامۂ دیگر پوشند و آنکہ زیر جامہ پوشند دثار گویند ۱۲ غ و منتخب ۷؎ ہم بفتح ہا و تشدید میم بمعنی اندوہ متوالی پیاپے شوندہ و پے در پے آیندہ مفضی بضم اول و کسر ضاد معجمہ رسانندہ ۱۲ غیاث اللغات ۸؎ در طریق جہد اینکہ با دوستان خصم و متعلقان او دوستی کند تا معائب و قبائح ایشان را ازان معلوم کند بعضے بصراحت و بعضے باندیشہ زیراکہ از افعال و اقوال احوال دلہا معلوم می شود ۱۲ ۹؎ افشا آشکارا و ظاہر کردن نشر بالفتح فاش کردن اعتیاد بالکسر و بعد فوقانی تحتانی باز آمدن و عادت کردن تا تر فشان مانند چیزے و پس چیزے رفتن ۱۲ غ و منتخب۔

سبب اعتیاد او بآن شود و عدم تاثر ازان و نیز شاید که به تلبیس[۵۱] بدفع غائله آن مشغول شود و چون مخفی دارد تا بوقت مصلحت اظهار کند کسر[۵۲] و قهر دشمن حاصل شود فاما اگر بعضے ازان بسبب مقتضائے وقت با او اظهار کند تا چون داند که بر عیب[۵۳] او مطلع شده شکسته دل و محزون گردد دور از کار نباشد و اصلا به بهتان خود را ملوث نسازد چه کذب[۵۴] موجب قوت و استیلائے[۵۵] خصم باشد و نیز نزد اکابر و حکام شکایت از اعدا[۵۶] نماید تا بر حقیقت حال او مطلع شوند و اگر سعایتی یا وقیعتی کنند قبول نیفتد و در اقوال نسبت با او متهم گردند[۵۷] و باید که بر عادات و شیم هر صنفے از ایشان مطلع شود تا آنرا بمقابل[۵۸] دفع کند و از انچه موجب قلق[۵۹] و اضطراب ایشان بود هم واقف باشد تا در وقت خود استعمال نماید و افلاطون گفته بهترین طریقی در دفع عادیه[۵۱۰] اعادی آنست که خود را در فضائل که میان ایشان مشترک باشد بر ایشان راجح گرداند چه با آنکه خود بدرجه کمال رسیده باشد تعرض اعادی را از خود دفع نموده ایشان را باذلال[۵۱۱] و تسفل فرسوده و تلفظ بدشنام و نفرین و لعنت و غیبت شیمه زنان و ناقصان ست و از عادات ارباب عقل و کیاست دور چه با آنکه خود مرتکب اخلاق سفها شده باشد و ازان هیچ مضرتی بخصم نرسد ایشان را بر تعرض

---

۵۱ تلبیس جامه پوشیدن و بمعنی مکر و فریب مستعمل چرا که از مکر و فریب آدمی اراده خود می پوشد غائله بکسر ثالث بمعنی شر و بدی و آفت و ناگاه گیرنده ماخوذ از غول که بالفتح بمعنی ناگاه گرفتن و هلاک کردن و رنج و مشقت است ۱۲ غیاث ۵۲ کسر بالفتح اول و سکون ثانی شکستن و شکستگی قهر بالفتح چیره و غالب شدن ۱۲ منتخب ۵۳ فاعل داند دشمن حاصل اینکه اگر اظهار معائب دشمن برائے این باشد که دشمن مطلع شود که فلان کس عیبش داند و این اطلاع باعث رنج و ملال او گردد البته جائز باشد ۱۲ ۵۴ و نحست کذب هیچ حال نداده اند در مردم دروغ گو همیشه خوار و بمقدار می باشد ملوث بضم میم و فتح لام و تشدید واو مفتوحه و ثائے مثلثه در آخر آلوده استیلا بمعنی دست یافتن و غالب شدن ۱۲ ۵۵ یعنی بمسامع روسا و مردم دیگر عداوت خصمان مقرر گردانند سعایت بالکسر بدگوئی وقیعت بالفتح عیب گوئی از عقب باشد ۱۲ ۵۶ اے خصمان یعنی چیزیے که نسبت باو گویند خود بدان تهمت زده شوند ۱۲ ۵۷ زیرا که مقرر است که هر شے بضد خود مرتفع و مندفع شود شیم بکسر اول و فتح تحتانی خوها و عادتها ۱۲ ۵۸ قلق بفتحتین بے آرامی اضطراب بالکسر خلل یافتن و پریشان حال شدن و طپیدن و لرزیدن ۱۲ ۵۹ عادیه دشمنی عادی دشمن و از حد در گذرنده و بیدادکننده راجح بکسر جیم و حائے مهمله افزون و غالب و فائق و بهتر و پله ترازو که از گرانی بوقت سنجیدن زیر ماند مرجوح پله بالا تر ضد پیش آمدن کسے او بچیزے در پیمودن ۱۲ خ و منتخب ۵۱۰ اذلال بالکسر خوار کردن تسفل پست و خوار و بمقدار شدن ۱۲

عرض خود باعث شدہ[۱] باشد و حکایت کردہ اند کہ شخصے پیش ابو مسلم مروزی بقصد ندیمی او در مساوی
نصر سیار کہ از قبل مروانیان والی خراسان بود خوض نمود ابو مسلم را خوش نیامد او را از جر
بلیغ فرمود و گفت اگر بجہت عرض دست بخون ایشان آلودہ کنیم مارا دران کہ بزبان تعرض
عرض ایشان نمائیم چہ غرض و چون دشمن را آفتی رسد کہ خود از آن امین[۲] نباشد شماتت نکند و بآن
اظہار فرح نماید چہ بحقیقت چون آن آفت مشترکست با خود نیز شماتت کردہ باشد فرد۔

اے دوست بر جنازۂ دشمن چو بگذری	شادی مکن کہ با تو ہم این ماجرا رود

و اگر دشمن باو پناہ آورد یا برو اعتماد نماید باید کہ از غدر و خیانت محترز بودہ شرط کرم و مروت
بجاے آورد و چنان کند کہ حسن سیرت و عہد او ہمہ کس را معلوم شود و بر ذائل و ذمائم[۳] بد شمن[۴] باز گردد
و درین معنی بمقتضائے لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ تاسی[۵] بسیرت مطہرہ حضرت متمم
مکارم اخلاق صلی اللہ علیہ وسلم واجب دانند چنانچہ نقلۂ آثار روایت کردہ اند کہ کعب بن زہیر
رضی اللہ عنہ کہ از فصحائے عرب بود قبل از انکہ بشرف اسلام فائز گردد زبان[۵] بہجو بعضے از خدام عتبہ
رسالت و عاکفان کعبۂ جلالت ملوث کردہ بود و حضرت رسالت پناہ خون او را ہدر[۶] ساختہ

ف۱ یعنی دشمنان این سخنان را حجتے گردانند و بعوض آبروے ایشان بریزند و درین صورت ہمگنان خصمان را معذور دارند عرض بالکسر
بمعنی ناموس و آبرو و بدن و جد ۱۲ کذا فی اللغات ف۲ امین بالکسر و میم مکسور بمعنی بخوف و بیم ہشت امالۂ آمن بجسر میم کہ اسم فاعل ست
از امن شماتت بالفتح شاد شدن بہ خرابی کسے فرح بفتحتین شادی و شادمانی و سرور ۱۲ کذا فی غیاث اللغات ف۳ و ممکن نیست کہ
خجل شدہ ترک دشمنی کند زیرا کہ انسان بندۂ احسان ست غدر بالفتح بیوفائی خیانت دغلی ناراستی نامروت مردی رذائل
ناکسیہا و فرومائگیہا ذمائم چیزہائے نکوہیدہ و بد و زشت جمع ذمیمہ ۱۲ ف۴ ہر آئینہ ہست برائے شما در افعال پیغمبر خدا
اقتدائے پسندیدہ یعنی متابعت او کنید چنانچہ او در حرب ثبات دارد و بر شدائد و محن صبر می کند شما نیز چنان
کنید یا در ذات او برائے اقتدا خصلتے نیکوست ۱۲ از تفسیر حسینی ف۵ ہجو بفتح اول و سکون جیم مذمت کردن عتبہ
بفتحتین چوب پائین در کہ بران پا می گذارند بعضے گفتہ اند چوب بالائے در ۱۲ ف۶ ہدر بالفتح و فتحتین باطل شدن
خون و حق و مانند آن ۱۲ م

چون کعب ازین معنی خبر یافت دانست کہ از آسیب قہر آنحضرت جز بظلال رحمت بیدریغ او کہ بحکم مَا اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِیْنَ ذرات دو عالم را شامل ست پناہ نتوان آورد قصیدۂ غرّا کہ بزیور نعت کمال حضرت ختمیت شعار محلّی ست ترتیب نمود برسم اعراب شتری تیزرو سوار شدہ طی فیافی کردہ خود را باستان ملائک آشیان رسانید بعد از سلام افتتاح بانشاد قصیدہ نمودہ و در اثنائے آن تمہید معذرت و استغفار مندرج بود چون حضرت استماع فرمود رقم عفو بر جریدۂ ہفوات او کشیدہ بردیمانے کہ بیمن آن استنجاح امانی توان نمود از تن روح پرور و جسد مطہر بیرون کردہ باو حوالہ فرمودہ او را در سلک بندگان مقبل منخرط گردانید و دفع ضرر اعدا را سہ طریق ست یکے اصلاح ایشان فی انفسہم و اگر میسر نباشد اصلاح ذات البین دوم احتراز از شر ایشان باختیار بعد منزل یا ارتکاب سفری و در سوم قہر و قمع و آن آخر ہمہ تدبیرہاست و اقدام بران وقتے نماید کہ دشمن شریر بالذات باشد و احتراز از شر او بہیچ وجہ دیگر متصور نباشد و داند کہ اگر دشمن بر وے ظفر بیابد بیشتر ازین ضرر باو میرسد و داند کہ آنرا عاقبتی مذموم در دنیا و آخرت نیست با وجود

ف۱ و نفرستادیم ترا اے محمد صلعم مگر بخشش مر عالمیان را ۱۲ ف۲ غرا بالفتح و تشدید را مہملہ و ہمزہ چیز مؤنث کہ سفید و روشن باشد ف۳ طی بالفتح و تشدید طائے بمعنے نوردیدن و نوردو چیزے و فارسیان زر بمعنی اکثر بتخفیف استعمال کنند فیافی بفتح اول و فائے دوم بکسر بیابان جمع فیفاء ۱۲ کذا فی غیاث اللغات ف۴ افتتاح آغاز کردن و کشادن انشاد بالکسر و شین معجمہ بمعنی شعر خواندن ۱۲ غیاث ف۵ جریدہ بمعنی دفتر نویسندگان ہفو بالفتح لغزش و خطا کردن و مجازاً بمعنی بیہودہ گوئی برد یمانی بالضم نوعے از جامۂ مخطط منسوب بہ یمن استنجاح طلب روائی حاجت کردن امانی بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنی آرزوہا و مرادہا این جمع امنیہ است کہ بالضم باشد بمعنی منیٰ ۱۲ غ ف۶ منخرط مشتق از انخراط و انخراط از کنز بمعنی در میان جماعتے در رفتن و از مجموع اللغات بمعنی در میان چیزے در آمدن و رشتہ در سوزن کشیدن و در صراح کشیدہ شدن در رشتہ از منثور بمعنی تراشیدہ شدن مستفاد می شود ۱۲ غ ف۷ اے ذوات اعدا را بصلاح آوردن یعنی با ایشان چنان سلوک نمودن کہ خود بخود از غش کینہ سینۂ آنہا صافی گردد و مادۂ عداوت بالکلیہ مندفع شود ۱۲ ف۸ یعنی ہر دو را بحسب صوابدید شخص ثالث طریق حق طلبیدن نہ از راہ راستی انحراف لور زیدن ۱۲ ف۹ اے دل از مسکن مالوف بر کندن و ترک مولد و وطن گفتن ۱۲ ف۱۰ با وجود اینکہ درین صورتہا رخصت قہر و قمع دشمن دادہ اند مگر غدر و خیانت را بہیچ حال روا نداشتہ زیرا کہ شرعاً و عقلاً قبیح ست قہر غلبہ کردن و چیرہ شدن قمع کوفتہ زدن بر چیزے و شکستن غدر بیوفائی خیانت نادرستی تحاشی بیکسو شدن ۱۲

از غدر و خیانت تحاشی باید نمود و اگر انگیز قهر او بدست دشمن دیگر نماید اولی باشد و اما حسود را باظهار نعم و ارادت فضائل و دیگر اسباب سعادات داخلی و خارجی که موجب احتراق و هیجان مواد آلام نفسانیه باشد ایذا[51] باید نمود و هتک ستر او باید کرد تا مردم بر قبح سریرت او وقوف شوند و نسبت وی[52] باو متهم دانند و در ازالهٔ عداوت او سعی کردن[53] ضائع باشد چنانچه گفته اند شعر

کل العداوة قد ترجی ازالتها[54]	الا عداوة من عاداک من حسد

و اما معاشرت با کسانیکه نه دوست باشند و نه دشمن بحسب مراتب ایشان مختلف باشد چه با ناصحان[55] که نسبت با جمهور در مقام نصح و اخلاق باشند اختلاط[56] باید نمود و ایشان را ببشاشت تلقی[57] باید کرد اما در قبول قول هر کس مسارعت نباید کرد و بظاهر احوال فریفته نباید شد بلکه بتامل بر اغراض هر کس اطلاع باید گرفت بعد از آن بر آنچه صواب باشد رفت و صلحا یعنی جماعتی که باصلاح ذات البین مشغول باشند اعظام و اکرام باید نمود و با سفها بحلم معاشرت باید کرد و سفاهت و شتم ایشان را اعتبار نباید نمود و در مقام مکافات نباید آمد بلکه بسکون و رفق و مفارقت از ایشان نجات باید جست

[51] زیرا که حسود همیشه از راحت غیرے در مشقت باشد و هر جا کسے پائے نشاط بر زمین نهاد دو دست حسرت بر سر میزند ۔ درین غصه جان میدهد مرد کے ؛ که بهر چه دارد وجود آن یکے ۔ احتراق سوخته شدن هیجان بالفتح و بفتحتین بر انگیخته شدن مواد بفتح میم و تشدید دال که فارسیان بتخفیف خوانند جمع ماده بمعنی اصل هر چیز و بزیادت متصله بچیزیست آلام بالمد جمع الم ۱۲ غیاث [52] ضمیر او اول راجع بسوی حاسد و ثانی راجع بسوئے محسود هتک بالفتح پرده دریدن ستر بالضم و الفتح نهفتن سریرة آنچه پنهان کرده شود و مجازاً بمعنی خصلت و طبیعت متهم بالضم میم و فتح ها تهمت زده شده اے مطعون ۱۲ ام ع [53] زیرا که صفت حسد ذلیل ترین صفات است و از دنائت همت و خساست طبیعت در وجود آید که نتائج جهل اند ۱۲ [54] هر یک عداوت به تحقیق امید کرده می شود ازالهٔ آن مگر عداوت کسے که دشمن داشت ترا از حسد از بحر بسیط مخبون مربع ۱۲ [55] ای از ترجمت ایشان انوار فضیلت بر صفحهٔ حال او لائح گردد جمهور بالضم گروه نصح بالضم پند دادن اخلاص پاک و خالص کردن دوستی ۱۲ [56] سخن ایشان استماع باید نمود تا عواقب امور و خواتم مهمات وے از ندامت و ملالت خالی باشد بشاشت بالفتح کشاده روئی و خوش طبع شدن تلقی پیش رفتن بملاقات ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح و منتخب اللغات
[57] یعنی محض برائے رضائے خدائے تعالی رفع منازعت و مخاصمت از ابنائے نوع خود می نمایند ۱۲

و با آن جبر تجبر باید کرد تا از آن متالم و متزجر شوند چنانچه در حدیث ست التکبر مع المتکبر صدقة[1] چه تواضع با این جماعت موجب تمادی ایشان در ضلال می شود و چون با ایشان تکبر کنند شاید که متنبه شوند[2] و فضلا را احترام واجب ست و استفاده از ایشان غنیمت و با اخوی بد همسایه خویشان صبر باید کرد[3] و حکما گفته اند که لئیمان ببدن صابر باشند و کریمان بنفس و اما زیردستان اگر متعلم باشند ایشان را همچون فرزندان گرامی باید داشت و در سیرت و طبیعت ایشان نظر باید کرد و آنچه ایشان را استعداد آن بیشتر باشد مشغول[4] باید ساخت و بقدر امکان امداد ایشان باید کرد و تلمیذ آنرا بانچه بفهم ایشان نزدیک تر باشد ترغیب باید نمود و از تضییع عمر منع فرمود و سائلان را اگر الحاح نمایند زجر باید نمود و در اجابت توقف[5] کرد مگر آنکه الحاح او از فرط اضطرار باشد و میان محتاج و طامع تمیز باید کرد و محتاج را حاجت برآورد و ما دام که خللی باو نرسد ایثار کند و طامع را از طمع باز دارد و ضعفا را دستگیری کند و مظلومان را اعانت نماید و بقدر امکان بخیر مطلق که منبع خیرات و مفیض کمالات ست تعالی و تقدس تشبه نماید که محض جود بغایت کرم بی نهایت سجال[6] فیض و رحمت از سحاب قدرت و ارادت بی علت بر اراضی قوابل اعیان فائض

---

۱ یعنی تکبر کردن با آنانکه تکبر میکنند صدقه است ۱۲ ۲ بلکه گفته اند که در تکبر با ایشان مبالغه بسیار کنند و زیاده از ایشان نمایند تا موجب انتباه و انکسار ایشان گردد تمادی بالفتح بنهایت رسیدن و دراز شدن ۱۲ ۳ و بدان مقدار که مقدور باشد نفع باید رسانید بخود و نزد دیگران از اوشان باز باید داشت و اگر درویش و بینوا باشد همیشه استفسار احوال باید نمود و در حدیث شریف آمده که هر که بخدای و روز قیامت ایمان دارد گو همسایه خود را گرامی دارد و احباب خویشان در حدیث قدسیه هست که من رحمانم و رحم مشتق از اسم منست هر که آنرا بپیوندد پیوندم او را برحمت خود و وصل گردانم هر که آنرا ببرد از رحمت خودش منقطع سازم ۱۲ اخلاق محسنی ۴ تا تربیت خود و اوقات ایشان ضایع و رایگان نگردد و باشد که تربیت خالی از شائبه منت و مکافات باشد که از ثواب اقرب بود ۱۲ ۵ توقف زجر من حیث الالحاح ست نه از جهت سوال زیرا که حرمان ایشان بقول حق سبحانه و تعالی منهی عنه است و در حدیث شریف آمده للسائل حق و لو جاء علی الفرس مر سائل را حقی ست و اگر چه بر اسپ سوار باشد و این مبالغه برای آنست تا حق سوال فایده نشود ۱۲ ۶ سجال بکسر اول جمع سجل سحاب ابر اراضی جمع ارض قوابل جمع قابل بمعنی پذیرنده و سزاوار و پسندیده اعیان نزد حکما دشمنها و اشیا و ذرات موجوده در خارج ۱۲ منتخب اللغات۔

گردانیده و بنسائم تربیت ربانی گلهای کمالات اسمائی[۵۷] در چمن استعداد ایشان شگفاید بی توقع منفعتی یا استجلاب غرض وغایتی تعالی عن ذلک پس مستکمل باید که در جمیع خیرات وجه قصد بدون طلب و محض خیر باشد تا بر تبهٔ علیهٔ خلافت الٰهی برسد [بسوی خود کشیدن ۱۲] و اللّٰهُ الموفق[۵۱] لکلّ خیرٍ و کمالٍ و بیده تحقیق المطالب و الآمال

مغرب در بعضے لواحق

حکیم محقق[۵۲] و فیلسوف مدقق نصیر الملة و الدین محمد الطوسی که اکثر این لوامع از پرتو اشراق انوار فوائد اوست ختم کتاب اخلاق ناصری را بوصایائے افلاطون نموده که شاگرد خود را ارسطاطالیس را بان فرموده الحق عموم نفع آن لطائف کلم در غایت حکم بر وجهیست که سزد که آنرا بمداد[۵۳] سواد البصر بر بیاض اوراق احداق رقم زنند بلکه باقلام[۵۴] افهام بر الواح ارواح ثبت کنند و چون از میامن فطورات و لطائف حسن اتفاقات که آنهم از مآثر دولت حضرت سلطانی سلیمان مکانی تواند بود درین فرصت نسخهٔ سر الاسرار که ارسطاطالیس بجهت اسکندر ذو القرنین[۵۵] که شاگرد او بوده تصنیف نموده بنظر قاصر رسیده و مشتمل بر بسی نصائح ارجمند بود لائق چنان نمود که خلاصهٔ آن نصائح که بسیاست ملک خصوصیتی تمام دارد در آخر این رساله الحاق رود لا جرم[۵۶] مضمون این خاتمه ا

---

۵۱ و اللّٰه توفیق دهنده است برائے هر خیر و کمال و بدست اوست ثبوت مطالب و امید ۱۲ ۵۲ محقق بضم میم و فتح حائے مهمله و قاف اول مشدد و مکسور تحقیق کننده آنکه سخن را بدلیل ثابت کند و مدقق آنکه دلیل را بدلیل ثابت کند فیلسوف بالفتح بمعنی حکیم و معنی ترکیبی دوستدار علم و حکمت چه لفظ فیل بزبان یونانی بمعنی محب و دوست باشد و لفظ سوف بمعنی علم و حکمت ۱۲ غ ۵۳ مداد بالکسر سیاهی دوات احداق بالفتح مردمکهائے چشم جمع حدقه ۱۲ غ ۵۴ اقلام جمع قلم بمعنی خامها افهام بالفتح جمع فهم الواح جمع لوح بالفتح بمعنی هر چه پهن باشد از چوب و سنگ و غیره ارواح جمع روح بالضم بمعنی جان ثبت بالفتح نوشتن و قرار دادن باشد ۱۲ ۵۵ ذو القرنین لقب سکندر از آنکه دو گیسو داشت چه قرن گیسو را گویند یا آنکه رسید بهر دو طرف عالم که مشرق و مغرب باشد یا آنکه کریم الطرفین بود از مادر و پدر یا آنکه داخل شده بود در نور و ظلمت ۱۲ از مجمع البحرین که جامع لغات قرآن و حدیث ست و بعضے محققین نوشته که ذو القرنین که در قرآن مجید احوالش واقع ست بادشاهے دیگر بود نه سکندر رومی پسر فیلقوس چرا که درمیان این هر دو تفاوت زمانه بسیار ست ۱۲ غ
۵۶ لا جرم بمعنی ناگزیر و بالضرورة و لا علاج چه لا حرف نافیه ست و جرم بفتحتین بمعنی علاج و گزیر و چاره ۱۲ غیاث اللغات
۵۷ باعتبار اینکه هر فردی از موقت امکانی مظهر اسمی خاص ست از اسمار حضرت ایزد تعالی و تقدس و جلت نعمائه و عظمت آلائه ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح

در دو سمت از برائے ثبت ہر دو و ادراج نمود سمت اولی در وصایائے افلاطون میگوید خدائے را بشناس و حق[۵۱] او نگاہ دار و ہمیشہ ہمت خود را بتعلیم و تعلم[۵۲] مقصور دار و اہل علم را بکثرت علم امتحان مکن بلکہ باجتناب از شرور و فساد اختیار[۵۳] کن و از حق تعالیٰ چیزے مخواہ کہ زوال را منفعت آن را راہ باشد بلکہ از و باقیات صالحات[۵۴] طلب کن ہمیشہ بیدار[۵۵] باش کہ شرور را اسباب بسیار ست انچہ نباید کرد بہ آرزو مخواہ و بدانکہ انتقام الٰہی از بندہ نہ بر طریق غضب ست بلکہ بطریق تادیب و تہذیب ست بتمنائے حیاتی بایستہ قانع مباش تا موتی[۵۶] شائستہ بآن منضم نباشد و حیات را شائستہ مشمر مگر آنکہ وسیلہ اکتساب خیر باشد بخواب و آسائش میل مکن الا بعد از انکہ در سہ چیزے محاسبہ نفس کردہ باشی یکے آنکہ تامل کنی کہ دران روز ہیچ خطا از تو واقع شدہ یا نہ دوم آنکہ اندیشہ کنی تا دران روز ہیچ خیر اکتساب نمودہ یا نہ سوم آنکہ ہیچ عمل بتقصیر فوت کردہ یا نہ یاد کن کہ پیش از حیات[۵۷] چہ بودی و بعد ازان چہ خواہی شد ہیچکس را ایذا مکن کہ کارہائے عالم در معرض تغیر و زوال ست بدبخت آنکس بود کہ از تذکر[۵۸] عاقبت غافل بود و از گناہ باز نہ ایستد سرمایہ خود را از چیزے کہ از ذات تو خارج باشد مسازند[۵۹] در ایصال خیر بمستحقان موقوف سوال

---

۵۱ نگاہداشتن حقوق عبادت از ادائے فرائض و واجبات و ترک قبائح و محرمات و انقیاد اوامر و نواہی و اتباع سنن حضرت رسالتم پناہی ست و مقرر ست کہ عبادت حق سبحانہ و تعالیٰ در دنیا واسطہ سلامت ست و در عقبے رابطہ نجات و کرامت ؎ سرمایہ سعادت دنیا عبادت ست: پیرایہ کرامت عقبیٰ عبادت ست ۱۲ ۵۲ تا معرفت ثمرہ علم باشد منقطع نہ شود ۱۲ ۵۳ زیرا کہ نتیجہ علم عمل ست و علم بے عمل ضائع باشد اختبار امتحان و آزمودن باشد ۱۲ ۵۴ و آن سہ چیز ست کہ بعد نشاۃ حیات آثار فیض و برکت آن بروحش واصلست یکے صدقہ جاریہ دوم علمے کہ مردم بدان منتفع شوند سوم فرزند صالح کہ او را دعائے خیر کند ۱۲ ۵۵ مراد از بیداری ہوشیاریست و آگاہی از حال نفس و رعیت و مملکت و خدم و اہل و مال و دولت ۱۲ ۵۶ کہ عبارت از حسن لیاقت باشد زیرا کہ آن باعث راحت ابدی و فراغت سرمدی ست ۱۲ ۵۷ تا کہ نفس منکسر و مضمحل شود و تکبر و عجب کہ داخل نفسانیت اند بدو راہ نیابد ۱۲ ۵۸ مراد از تذکر تامل و تدبر است و غور و تفکر و اکثر علما بر انند کہ فکر بر پنج وجہ باشد فکر در آیات ربانی و ثمرہ آن توحید و یقین ست و فکر در نعمتہائے الٰہی و نتیجہ آن محبت و شکر ست و فکر در وعدہائے رحمانی و حاصل آن رغبت و شوق ست و فکر در وعیدہائے یزدانی و مطلوب ازان ہیبت و اجتناب از معاصی ست و فکر در تقصیر نفس خود از اطاعت و عبادت با وجود احسان و انعام باری عز اسمہ و غرض ازان شرم و حیا و توبہ و استغفار ست ۱۲ ۵۹ زیرا کہ مایہ گہ باشد و گاہے نباشد پس سرمایگی را نشاید ۱۲

ایشان مباش[1] حکیم مشمر[2] کسی را که بلذتی از لذات دنیوی شاد شود یا از مصیبتی جزع[3] کند همیشه یاد مرگ کن و مردگان عبرت گیر[4] خساست مردم از بسیاری سخن[5] بیفایده او بود و از اخبار بیخبری که از و نپرسیده باشند بشناس و بدانکه کسی که شر بر کسی خواهد نفس او قبول شر کرده[6] باشد بارها اندیشه کن آنگاه بگو و آنگاه[7] بعمل آور و دوست همه کس باش زود خشم مرو تا غضب عادت[8] تو نگردد و حاجت محتاج بفردا میفگن[9]

ع چه دانی که فردا چه حادثه شود و گرفتاران را معاونت کن مگر آنکه بخوی بد گرفتار باشد تا سخن هردو خصم فهم نه کنی حکم میان ایشان مکن بقول تنها حکیم مباش بلکه بقول و عمل هردو باش که حکمت قولی درینجهان بماند[10] و حکمت عملی بدان جهان[11] رسد آنجا بماند اگر در نیکی رنجی بری رنج نماند و نیکی بماند و اگر از بدی لذتی یابی لذت نماند[12] و بدی بماند از آن روز یاد کن که ترا آواز دهند و از آلت استماع و نطق محروم باشی نشنوی و نگوئی و نتوانی یاد کرد بیقین دان که متوجه بجائی شده که آنجا نه دوست شناسی نه دشمن پس اینجا کسی را بنقصان موسوم[13] مدار و جائی خواهی شد که خداوندگار و بنده یکسان باشند پس اینجا بجز مکن توشه[14] مهیا کن که چه دانی که رحیل کی خواهد شد بدانکه از عطایای الٰہی

ف۱ زیرا که بہیم نسبت او شان خیر کرده باشی که از ننگ و عار سوال باز داشتی ۱۲ محشی مدظلہ ف۲ مطابق قول حضرت عثمان ست رضی اللہ تعالیٰ عنہ که در تفسیر آیہ وکان تحتہ کنز لہما وکان ابوہما صالحا فرموده که آن کنز لوحے بود از زر و دران ہفت سطر نوشته بود از انجمله مضمون ہدایت مشحون دو سطر این بود عجب میکنیم از کسے که میداند جنت را بالیقین و شادی شود بلذائذ دنیا و تعجب میکنیم از کسے که میداند که ہمه امور بتقدیر ست و بر فوت آن غم میخورد ۱۲ ف۳ زیرا که جزع کردن در مصائب بنده را از ثواب ابدی محروم گرداند و بہ بیصبری او سبکی مشہور سازد ۱۲ ف۴ تا که فساد در قلب او نیاید و نفس بر معاصی دلیر نشود و عبرت پند گرفتن ۱۲ ف۵ از حضرت عمر رضی اللہ عنہ منقول ست که فرمود کثرت کلام مردم را بیہوده میکند و بیہودگی باعث قلت حیاست و از قلت حیا پرہیزگاری کم میشود و از کمی پرہیزگاری دل مرده گردد نعوذ باللہ منه ۱۲ ف۶ پس اطلاق شر برآن صحیح باشد ۱۲ ف۷ زیرا که سخن ناگفته و کار ناکرده در قید خود ست و چون گفته و کرده شد مقید آن گردید ۱۲ ف۸ که غضب لوازم قبیح و ثمرہائے ناخوش بسیار ست ۱۲ ف۹ زیرا که علاج و تدبیر آن بجز مرگ او نباشد ۱۲ ف۱۰ یعنی مردمان ازان منتفع شوند ۱۲ ف۱۱ ثوابیکه بران مترتب ست ہرگز منقطع و زائل نشود ۱۲ ف۱۲ پس عاقل باید که نظر بر عواقب امید دارد که دائم و باقیست و برنج و راحت اوائل را وقعی نه نهد که زائل و فانیست ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رح ف۱۳ حاصل اینکه ہیچ نقصے برابر این نباشد که آدمی گفتن و شنفتن نتواند و دوست را از دشمن نشناسد و آن روزی عائد حال تو خواہد شد پس جگہ نہ روا باشد که کسے را بنقصے که البته کمتر ازین باشد موسوم کنی ۱۲ ف۱۴ توشه بواو مجہول بمعنی زاد راه مرکب از توش بمعنی قوت و توانائی و ہائے نسبت رحیل بمعنی کوچ ۱۲ غیاث۔

هیچ چیز بهتر از حکمت نیست[1] و حکیم کسی ست که فکر و قول و عمل او متوافق باشند نیکی را مکافات
کن و[2] بدی را در گذار و در هیچ کار از کارهای بزرگ آن عالم ملالت منمای و در هیچ وقت تهاون[3]
مکن و[4] از خیرات تجاوز جائز مدار و هیچ سیئه را در اکتساب حسنه وسیله مساز و[5] ترک اولی بجهت سروری
زائل مکن که از سروری دائم اعراض کرده باشی[6] حکمت[7] را دوست دار و سخن حکما بشنو و هوای دنیا
از خود دور کن[8] و از آداب ستوده اقتناع[9] مکن در هیچ کار پیش از وقت شروع[10] مکن و چون بکاری مشغول
شوی از روی فهم و بصیرت اشتغال کن بتوانگری معجب[11] مباش و از مصائب شکستگی و خواری بخود راه مده
با دوست معامله چنان مکن که بحاکم محتاج شوی با دشمن معامله چنان کن که اگر بحاکم عرض رود ظفر ترا باشد
با هیچ کس سفاهت[12] مکن و با همه کس تواضع[13] کن و هیچ متواضع را حقیر[14] مشمر در انچه خود را
معذور داری برادر خود را ملامت مکن ببطالت شادمان[15] مباش و بر بخت اعتماد مکن

ف۱ کہ حضرت خداوند کریم در کلام بلاغت نظام فرمودہ وَمَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَةَ فَقَدْ اُوْتِیَ خَیْرًا کَثِیْرًا ای کسیکہ دادہ شدہ است باو حکمت
پس بدرستیکہ دادہ شدہ است باو خیر بسیار ۱۲ ف۲ کہ این خصلت از جملہ خصائل حمیدہ فائق ست و حضرت حق سبحانہ و تعالے
پیغامبر خود را صلے اللہ علیہ وسلم بدین صفت امر کرد کہ خذ العفو بگیر سیرت عفو را ۱۲ ف۳ کہ سرمایہ سعادت دنیا و پیرایہ کمالات
عقبےٰ ہمین ست ۱۲ ف۴ زیرا کہ آن سیئہ باعث ابطال ثواب آن حسنہ می شود ۱۲ ف۵ کہ مترتب میشود بر ثواب اختیار آن فعل
اولے ۱۲ ف۶ زیرا کہ حکمت خیر ست ۱۲ ف۷ زیرا کہ محبت دنیا باعث ہلاک می شود مگر بقدریکہ ازان گزیری نباشد
شقیق بلخی فرمودہ خُذُوا مِنَ الدُّنْیَا بِقَدْرِ عُمْرِکُمْ فِیْہَا ای بگیرید از دنیا بقدر زندگانی خود دران ۱۲ ف۸ کہ سبب خوشنودی خالق
و خلائق ست ۱۲ ف۹ زیرا کہ بفحوائے کُلُّ اَمْرٍ مَرْهُوْنٌ بِاَوْقَاتِهٖ کارے بوقتی بازبستہ است و ہر مہمی بزمانی موقوف ماندہ کہ
تا زمان آن مہم در نیاید و وقت آن کار نہ رسد ہمہ سعی و کوشش فائدہ نہ دہد چنانکہ گفتہ اند ع تا در نہ رسد وعدہ ہر کار
کہ ہست سودی نہ دہد یاری ہر یار کہ ہست ۱۲ ف۱۰ زیرا کہ در معرض زوال ست نہ لائق مباہات اہل دانش و کمال ۱۲ ف۱۱
کہ باعث ملال دوستان و شادمانی دشمنان باشند ۱۲ ف۱۲ سفاہت بفتح فرومایگی و بیخردی و سبکی عقل از بہار عجم وغیرہ ۱۲ غ
ف۱۳ تواضع آنست کہ کسی مقدار خود را از مقدار دیگری کمتر بیند پس عزت و حرمت خود بر طرف نہادہ دیگران را عزیز و محترم سازد و در حدیث
آمدہ است کہ من تواضع للہ رفعہ اللہ یعنے ہر کہ فروتنی نماید برائے خدائے خدائے او را سر بلند کند ۱۲ اخلاق محسنی ف۱۴ زیرا کہ متواضع
فی نفس الامر بزرگ قدر و عالی مرتبہ است ۱۲ ف۱۵ زیرا کہ آن منشاء ازان از سعادت دوجہان باشد بطالت بالفتح معطل
و بیکار بودن جدال بالکسر جنگ و خصومت کردن ۱۲

وآز فعل نیک پشیمان مشو باہیچکس جدال مکن ہمیشہ ملازم سیرت عدل[51] و مواظب[52] خیرات باش
سمت دوم در وصایای ارسطاطالیس مترجم کتاب سر الاسرار که بامر مامون خلیفه کتاب مذکور را از
لغت یونانی بعربی نقل کرده در صدر ترجمه میگوید که چون ارسطاطالیس که وزیر اسکندر و استاد او بود
بواسطه پیری وضعف از ملازمت[53] او تخلف نمود و اسکندر بر بلاد عجم استیلا یافت و درمیان ایشان[54] ارباب
عقل و کیاست و اصحاب نجدت و شجاعت بسیار بودند در ابقار ایشان خوف وخلل ملکت بود و استیصال
ایشان از قانون عدالت و مروت دور می نمود در امر ایشان متحیر شد و کتابتی[55] با ارسطاطالیس
نوشت مشحون بفنون تلطف و تعطف و دران اثنا این معنی درج کرد که بواسطه بعد از دولت محاوره
بسے حیرت در امور بخاطر راه می یابد از جمله درین صورت در ظلمات[56] مضائق بے نور تدبیر خاطر
مشرق حکیم بر من شدن متعذر ست بهر وجه که میسر باشد سعی در نظم اسباب ملاقات فرمایند
ارسطاطالیس در جواب نوشت که همانا اے فرزند جلیل[57] و سلطان نبیل را معلوم باشد که تخلف
از خدمت نه بنابر عدم رغبت به صحبت ست بلکه بنا بر پیری وضعف بنیه[58] و فتور قوی است

---

[51] زیرا که فائده عدل بخاص و عام خورد و بزرگ واصل گردد و مصالح ارباب دین و دولت و اصحاب ملک و ملت ببرکت آن قائم و منتظم شود و ثواب عدل از حد حساب افزون ست و اجر و مزد او بقیاس ست ۱۲ [52] که باعث انجام امام برصفحه ایام و منشار فیض و کرم مدام ست ۱۲ [53] ملازمت بفتح زائے معجمه پیوسته بودن بجائے یا نزد کسے تخلف بر وزن تفعل واپس ماندن ۱۲ [54] ایشان اے اہل عجم کیاست بکسر اول و فتح سین مهمله زیرکی و دانائی نجدت بالفتح شجاعت و دلیری ۱۲ غ [55] کتابت بالکسر نوشتن و نامه مشحون پر کرده شده و انباشته شده فنون جمع فن بالفتح و تشدید نون بمعنی حال و گونه و نوع از چیزے تشوق آرزومند شدن تلطف نرمی نمودن تعطف مهربانی کردن ۱۲ منتخب [56] ظلمات بضمتین جمع ظلمت بمعنی تاریکی مضائق بفتح میم و کسر همزه که حرف چهارم ست جاهائے تنگ مشرق بضم میم و کسر را چیزے روشن متعذر دشوار شونده ۱۲ منتخب اللغات [57] جلیل بفتح جیم و کسر لام بمعنی بزرگ نبیل بفتح نون و بائے موحده و یائے معروف بزرگ و دانا و نیکو و فربه از منتخب و لطائف ۱۲ غ [58] بنیه بکسر و ضم اول و سکون نون بمعنی بنیاد و نهاد و آفرینش و وجود سرشت آدمی از لطائف و منتخب فتور بضمتین سستی و سست شدن و مجازاً بمعنی خرابی آرنده از بحر الجواهر و لطائف و قاموس ۱۲ غ ۔

وچون مصاحبت میسر نیست درین رساله دستوری[۵۱] بیان کنم که در جزویات بآن رجوع کنی و بآن از صحبت من مستغنی شوی اما امرای عجم و فضلای ایشان بدانکه اگر توانی که ایشان را هلاک کنی بغیر آب و هوای ایشان نمی توان کرد و هر آئینه شبیه بایشان پیدا شود پس جهد کن که ایشان را باحسان بندهٔ خود سازی تا همه مخلص شوند و از همه بندگان تو مطیع‌تر[۵۲] باشند بعد از آن می گوید پادشاهان چهار صنف اند یکی آنکه باخود و رعیت هر دو سخی باشد دوم آنکه باخود سخی باشد و با رعیت لئیم سوم آنکه با رعیت سخی باشد و باخود لئیم چهارم آنکه باخود و رعیت هر دو لئیم باشد و قسم اول باتفاق محمود ست و قسم دوم و چهارم باتفاق مذموم و در قسم سوم خلاف ست حکمای هند بر انند که محمود ست و حکمای فرس بر انند که محمود نیست[۵۳] بلکه مذموم ست و سخاوت آنست که بقدر حاجت اهل استحقاق برسانی و هر که ازین مرتبه تجاوز نماید و بحد افراط گراید از سخا بافراط انحراف یافته باشد و هر پادشاهیکه بزیادت از انچه ممکنت او باشد بخشندگی نماید البته سبب فساد ملک او شود ای اسکندر با تو بارها گفته ام که اصل در سخا و کرم و بقای ملک آنست که طمع[۵۴] در مال مردم نکنی و از جمله سخا و کرم آنکه ستم[۵۵] جائز نداری و از عیب پوشیدهٔ مردم تفتیش[۵۶] نه کنی و آن انعامیکه باکسی دهی یاد[۵۷] نکنی و تمامی فضل و احسان بآنست که

---

۵۱ دستور بالفتح قانون و قاعده و طرز و آئین و بمعنی رخصت و اجازت و وزیر و امیر صاحب مسند و این لفظ مرکب ست از لفظ دست که بمعنی زور و قوت باشد و از لفظ ور که بمعنی صاحب آید بجهت تخفیف ما قبل واو را ساکن کردند چنانکه در گنجور و رنجور و دستور بالضم معرب این ست از برهان و بهار وغیره ۱۲ غ

۵۲ زیراکه گفته اند هیچ بندی قوی تر از بند احسان نیست که محل آن دست و آن سلطان تمام اعضا و جوارح ست پس هر گاه که سلطان دل مقید بقیدی شود تمام اعضا و جوارح که بمنزله خدم و حشم باشد لبسته گردند و در شان ل آمده که قید وحشیان بدام است و بند آدمیان احسان و انعام ۱۲

۵۳ زیراکه دران اتلاف ست بجور نسبت نفس خود و آن از قبائح ست ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی

۵۴ تا ترا دشمن نگیرند چه مال محبوب هر کس است و هر کسیکه طمع در محبوب کسی کند در معرض عداوت افتد ۱۲

۵۵ زیراکه ظالم مبغوض جهانیان ست اگرچه از ظلم او ضرری بر ایشان لاحق نشده باشد ۱۲

۵۶ چه باعث رفع حجاب و احتشام می شود و آن مهابت سلطنت را مضر ست تفتیش کاویدن و کندن و جستجو کردن ۱۲

۵۷ چه این دلیل است بر خسّت و دنائت طبیعت و پستی همت و از عموم ناس نه پسندیده اند چه جای پادشاهان ۱۲

نیکان را گرامی داری و با مردم کشاده رو باشی و جواب بحسب مردم بگوئی و از خطائے جاہلان درگذری اے اسکندر عقل مدار تدبیرات و آئینۂ کمالات و نقائص ست و اصل ہمہ فضائل اول آلۂ عقل محبت نام نیک ست چہ از سلطنت و ریاست لذتہا مقصود نیست بلکہ مقصود ازان نام نیک ست چہ ہر پادشاہی کہ دین آتابع خود دارد و استخفاف ناموس الٰہی کند ناموس الٰہی او را بکشد اے اسکندر باید کہ پادشاہ بلند ہمت و صاحب رائے و فصیح و شیرین زبان و بلند آواز باشد و سخن کم گوید و بار از دل نشنید و چون بیرون آید زینت لائق منصب سلطنت بکار دارد چنانچہ از دیگران ممتاز باشد و رعایت بازرگانان کہ از بلاد بعیدہ بمملکت او آیند واجب داند تا موجب انتشار صیت جمیل و میل قلوب و کثرت تردد تجار شود و بآن سبب مملکت معمور گردد و بآندک مسامحت کہ بایشان کند نفع بسیار یابد و خندہ بسیار نکند چہ کثرت خندہ ہیبت و وقار را از دلہا ببرد و ممد پیری و ضعف حرارت غریزی شود اے اسکندر در شہوت حریص مباش کہ آن از خواص خنازیر ست چہ فخر باشد در چیزے کہ حیوانات

ف۱ کہ موجب ارتفاع لوائے دولت دوجہانی ست نقل است کہ چون امام محمد حسن شیبانی رح نزدیک رشید آمد رشید او را تعظیم بسیار کرد چنانچہ برخاست و بجائے خود بنشاند و وقت رخصت با وے مشایعت کرد یکے از خواص گفت کہ اگر تو اضع خلیفہ چنین باشد مہابت خلافت نماند خلیفہ جواب داد کہ مہابتے کہ از احترام بزرگان کاہد پادشاہان را نشاید ۱۲ ف۲ اے موافق عقول او شان بفحوائے کلم الناس علی قدر عقولہم بر تقدیر نسخہ بحسب موافق نسخۂ تحیہ مراد جواب سلام باشد ۱۲ ف۳ چہ اگر ہر قوے و فعلے سزائے واجب دارند ہر آئینہ مردم مستاصل شوند و ملک را رونق نماند ۱۲ ف۴ پس باید کہ در اقامت حدود شرع و اجرائے احکام دین کوشد استخفاف سبکی و حقارت ناموس قاعدہ و دستور ۱۲ ف۵ زیرا کہ رفعت و البتہ بلندی ہمت باشد ہر کراہمت بیشتر تقدم شوکت از دیگران بیشتر ۱۲ ف۶ تا کہ در سوابق و لواحق ہر حادثہ کہ واقع شود نظر کردہ بدانچہ مقتضائے شرع و عدل ست حکم فرماید ۱۲ ف۷ چہ این صفت وسیلۂ وصلت و مؤدت لشکریان و رعیت ست ۱۲ ف۸ زیرا کہ کثرت کلام سبب سقوط ہیبت باشد ۱۲ ف۹ چہ خست ذات و طینت باطن ایشان ملاحظہ دیانت و رعایت امانت نہ کنند و چون این صفت از میانہ مرتفع شد ہر عیبے کہ در حیز امکان داخل ست بظہور آن توقع باید کرد پس از مصاحبت و مجالست ایشان انواع خللہا زاید ۱۲ ف۱۰ انتشار پراگندہ شدن صیت بالکسر آوازہ و ذکر خیر جمیل نیکو ۱۲ منتخب ف۱۱ تردد آمد شد کردن تجار بالضم و تشدید جیم سوداگران و این جمع تاجر ست معمور عمارت کردہ شدہ لاے آبادان مسامحہ آسان گرفتن کار کسے و آشتی و آسانی کردن ۱۲ ع و منتخب

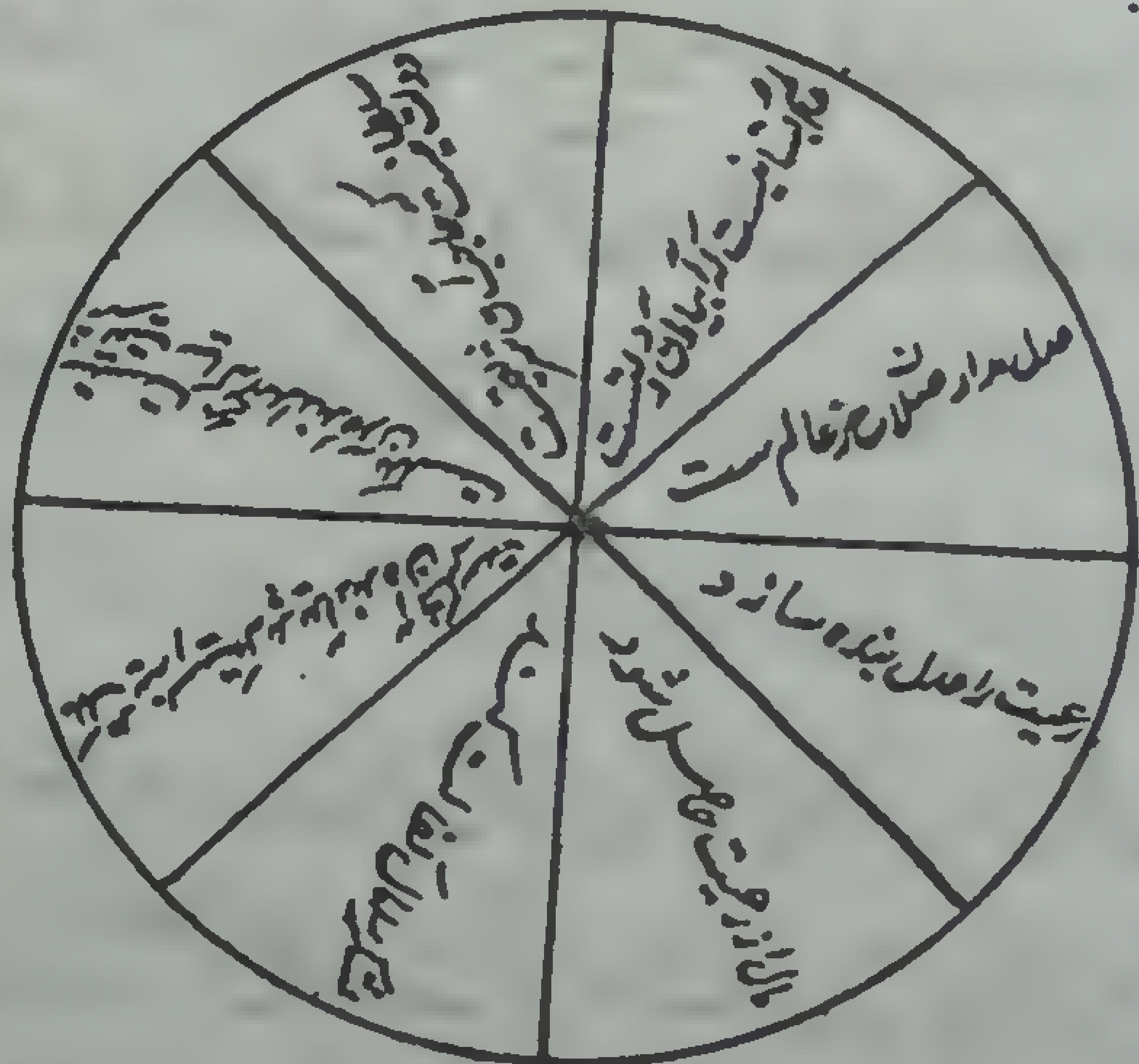
خسیسه در ان برتو راجح باشند و افراط دران مودی بضعف بدن و نقصان عمر ست[1] و سبب کسب
اخلاق زنان از احوال مسکینان و ضعیفان غافل مباش و تفقد احوال ایشان واجب دان
که موجب رضای خالق[2] و جذب قلوب خلائق ست حبوب[3] و غلات ذخیره کن تا در خشک سال
بوصله نشیند چنان کن که اہل صلاح از تو امین باشند و اہل فساد خائف ای اسکندر ترا بارہا
وصیت کرده ام باز تاکید میکنیم که در خون ریختن دلیر مباش که اہلاک حیوانات مخصوص بحق ست
و حقیقت حال جز علام الغیوب را معلوم نیست و شاید که بسبب تہمتی که شخصے ازان بری باشد یا
او را در اقدام بدان جریمه عذری باشد قتل او روا داری[4] و چه جریمه صعب از ین باشد و از
ہرمس[5] اکبر یعنی ادریس علیه السلام رسیده که چون مخلوق قتل دیگری کند ملائک آسمان در حضرت
باری زاری کنند که فلان بنده تو در قتل بنده دیگر بتو تشبه کرد اگر آن قتل بقصاص باشد
حضرت حق فرماید که او را الحکم من بحق قصاص کشته و اگر بظلم باشد فرماید بعزت و جلال من که
خون کشنده را مباح کردم پس ملائکه در ہر تسبیح و استغفار دعائے بد برو کنند تا زمانیکه بقصاص
رسد و این بہترین حال او باشد و اگر خود بمیرد نشانه غضب خدائے تعالی باشد چه بعذاب

ف۱ و وجہش در علاج افراط شہوت بتصریح بیان کرده شده است ۱۲ ف۲ : در حدیث شریف آمده که حق سبحانه و تعالی یاری
می دہد بنده خود را مادام که یاری می دہد بندگان را و تفقد گم شده را جستن و بازپرسش نمودن و مجازاً بمعنی دلجوئی و مہربانی
و غمخواری جذب بالفتح کشیدن ۱۲ غیاث ف۳ حبوب بضمتین دانه ها جمع حب بالفتح و تشدید با غلات جمع غله بالفتح و تشدید لام در آمد ہر چیز از حبوب
و نقود و سبزی و اکثر استعمال آن در حبوب ست ذخیره نگاه داشته شده وصله بالضم و بالکسر پیوند و خویشی ۱۲ غ دم ف۴ و چون بعد از
وقوع حقیقت حال منکشف شود پشیمانی روی نماید و دران وقت از ندامت ہیچ فائده حاصل نیاید ۱۲ ف۵
ہرمس بکسر اول و سوم و سین مہمله اسم ادریس پیغمبر علیه السلام که ہم نبی و ہم پادشاه و ہم حکیم بود چنانکه علم ریاضی
را که حساب و ہندسه و ہیئات و نجوم باشد پیدا کرده از برہان و مدار مگر صاحب برہان این لفظ را بالضم اول و سوم
نوشته و گفته که دو حکیم دیگر ہرمس نام بوده اند و صاحب جواہر الحروف نوشته که معرب ہرمزست که مخفف ہورمزست بمعنے
مشتری ۱۲ غ

بدید و عقاب شدید و اصل شود نکث عهد مکن و سوگند اصلا یاد مکن و چون یاد کردی هیچ وجه از آن
برمگرد که مملکت بسی از سلاطین یونان بشامت سوگند دروغ و نقض عهد بفساد انجامید بر حذر باش
از تو فوت شود تاسف منمای که شیمهٔ صبیان و ناقصان ست اهل مملکت خود را بکسب فنون
علوم امر کن و کسی را که در علم فائق شده بمزید عنایت و تربیت مخصوص دار که این خصلت
سبب زیادتی محبت تو در دلها شود و موجب رونق ملک و بقائی ذکر جمیل و پادشاهی یونانیان
بیامن همین دو خصلت دوام داشت چه ایشان رعایا را بتحصیل علوم امر میفرمودند بمرتبهٔ که
دختران در خانهٔ پدران فرائض و آداب نوامیس و جمله اصول طب و نجوم میدانستند از دست کسیکه
معتمد تو نباشد چیزی مخور و از محافظت خود غافل مباش و آن قصه را فراموش مکن که پادشاه
هند تحف از برای تو فرستاد و از جمله آن کنیزکی بود که او را از طفولیت بزهر پرورده بودند
تا طبیعت او قریب بافاعی شده بود و غرض ایشان از آن قصد تو بود و من این حال را بفراست
دریافتم و ترا تنبیه کردم ای اسکندر بیک دلیل حکم مکن و چون دلائل متعارض شوند میل بطرف
اقوی کن ای اسکندر عدل صفتی از صفات الهی ست و بعدل آسمان و زمین قائم شده و بعدل

۵۱ نکث بکسر اول و سکون کاف و ثائے مثلثه تاب باز کردن از رسن و شکستن عهد از منتخب و بمجاز بمعنی شکستن و قطع آید ۱۲
۵۲ وفائے عهد کار جوانمردان صاحب کمال ست و از خصال بزرگان ستوده حال و حق سبحانه تعالی فرموده که یا ایها الذین آمنوا اوفوا بالعقود یعنی اے مومنان وفا کنید بعهدها که با یکدیگر می بندید و جائے دیگر هم او تعالی میفرماید که اوفوا بعهدی اوف بعهدکم یعنی وفا کنید بعهدے که با من بندید تا وفا کنم بعهد شما یعنی جزائے خیر در عوض آن بشما دهم و هم در حدیث شریف آمده که لا دین لمن لا عهد له کمال دینداری نیست کسی را که رعایت عهد نکند ؎ نیست بنزد همه صاحب نظر ؛ خدمتے از عهد پسندیده تر ۱۲ اخلاق محسنی
۵۳ مراد از علم علم معامله است و آن دانستن چیزے ست که نزدیک گرداند بخدائے تعالی و چیزیکه دور گرداند از وے یعنی با مامورات و منهیات ۱۲
۵۴ گویند که سلطان سنجر حکیم عمر خیام را با خود بر تخت نشاندے و خلفائے عباسی با آنکه خود دانشمند بودند همه حل و عقد کار ایشان مبنی بر کلام اهل ورع بودے ۱۲ از اخلاق محسنی غفر الله لمصنفه
۵۵ و ملوک فارس را عادت آن بود که هرگز صحبت ایشان از حکما و فضلا خالی نبودے و هیچ حکم بے مشورت ایشان نکردندے و از ینجهت که بنائے سلطنت بر عدالت و راستی نهاده بودند مملکت ایشان چهار هزار سال در کشید ۱۲
۵۶ چه پادشاه در بلد بمنزله دل باشد در جسد پس با دنائے هرج و مرج نسبت ذات ایشان تمام مهام خواص و عوام از سلک انتظام بیرون بود ۱۲
۵۷ فراست دو گونه است شرعی و حکمی شرعی عبارت ست از تزکیهٔ نفس و تصفیهٔ قلب که بواسطهٔ آن حجاب غفلت از عین مرتفع شود و حکمی چنان باشد که حکما بتجربه آثار دریافته و دلیلهائے آن را از شکل و هیئت مشاهده کرده و اغلب آن راست آید ۱۲ مولوی محمد عبد الغفور رحمه الله تعالی —

پیغمبران مبعوث شده اند و عدل صورت عقل ست و بعدل مالک قلوب و رقاب توان شد و اہل
ہند گفته اند عدل سلطان بہتر از خصب[1] زمان ست و سلطان عادل انفع ست از مطر وابل
و در بعضی احجار بسریانی نوشته بود که ملک و عدل دو برادر اند که ہیچکدام را از ان دیگر استغنا نیست
بعد ازان میگوید که کیفیت ارتباط اسباب نظام عالم بهمدیگر در صورت دائرہ شریفه وضع میکنیم تا صورت
توالی[2] و تشابک ایشان محسوس و مشاہدہ گردد و زبدۂ این کتاب و خلاصۂ مطالب آن این
دائرہ ست و اگر بغیر آن بتو فرستادمی کافی می بود صورت دائرہ اینست راقم این نقش براعت[3]

شعار و ناظم[4] این عقد نفاست آثار فقیر جانی محمد بن اسعد دوانی بمیامن دولت خاقانی و مآثر
تربیت سلطانی خود را ذرۂ وار در معرض استفاضۂ شوارق[5] لمعات انوار خاطر حکمائے نامدار

[1] خصب بکسر اول و سکون صاد مهمله و بائے موحده فراخی عیش و آسودگی و بسیارے گیاه و شهر آباد ۱۲ از منتخب اللغات وغیره۔
[2] توالی بمعنی پیاپے شدن تشابک بضم بائے موحده باهم در آمیختن بیک دیگر و چیزها در یک دیگر در آوردن و بهمدیگر کردن
انگشتان وغیر آن و بمعنی انبوه و از دحام چیزها مستعمل شود محسوس دانسته و دریافته شده بیکے از حواس خمسه و بمعنی آشکارا ۱۲ کذا
فی غیاث اللغات [3] براعت بالفتح تمام شدن و زیاده از امثال خود در هنر شدن ۱۲ منتخب [4] ناظم مهره بر رشته
کشنده عقد بالکسر سلک مروارید گلو بند نفاست پسندیده و مرغوب شدن ۱۲ منتخب [5] شوارق روشنیها و چیزهائے
روشن لمعات روشنیها ۱۲ منتخب

اولی الایدی والابصار در آورده لوامع الاشراق فی مکارم الاخلاق که سالکان مسالک استکمال
برهنمائے آن شمع هدایت پرتو از ظلمات نقائص طبیعت راه بانوار عالم قدس و نزاهت توانند برد
از فیض خاطر خورشید مآثر ایشان اقتباس نمود در وقتی که غزال غزاله بخوابه جدی بود عنی سلطان
اقلیم چهارم فلک در الکاشی منقلب شتوی برسم قشلاق نزول فرمود و عاملان قوائے نامیه را
از تصرف در مداخل طبیعت عزل نمود ابر چون دیدهٔ اعدائے دولت خاقانی اشک باریدن
گرفت بلکه چون کف دریا نوال سلطانی فیض انعام عام بهر دیار و اقطار رسانیده گوئی
زمانه هر زر که در خزانهٔ خزان جمع آورده بود در قدم سلطان بخت اکنون لآلی اقطار امطار
بر طبق نثار می نهد یا عساکر منصوره را انعام جزیرهٔ عمان دُرّ برسم ادرار میداد هوا را نغبار
غباری در دل بود اما از آمد و شد ابر فرو نشست آب آشفتگی و هرزه گردی پیش گرفته بود باد او را بزنجیر
بست بلکه آفتاب از قوس تیرباران کرده اطفال نبات را هنوز زهره نیست که سر از کنج خانه بدر آرند

۱ خداوندان قوت و بینائی ۱۲ ۲ قدس بالضم و ضمتین پاکیزگی و پاک نزاهت دور شدن از بدی و پاکی از عیب ۱۲ منتخب ۳
غزال آهو بره غزاله آفتاب اضافت غزال بطرف غزاله اضافت مشبه به بسوئے مشبه است ۱۲ ۴ جدی بالفتح اول و سکون دال بزغاله و نام
برجیست که چون آفتاب دران تحویل کند موسم سرما در آید ۱۲ ۵ الکا بضم اول و فتح کاف ترکی بمعنی ملک و پرگنه ۱۲ ۶ منقلب شتوی مراد از برج
جدیست باید دانست که دائره معدل النهار و دائره منطقة البروج دو دائرهٔ عظیمه اند بر افلاک شرقا و غربا یکے دیگرے تقاطع کرده و این تقاطع در غرب
بر نقطهٔ واقع شده که آنرا نقطهٔ اعتدال ربیعی گویند و ابتدائے برج حمل از همان نقطه است و در شرق نیز بر نقطهٔ دیگر واقع شده که نقطهٔ اعتدال
خریفی گویند و آغاز برج میزان از آنجا است و یک دائرهٔ عظیمهٔ دیگر جنوبا و شمالا بر اقطاب هر دو دائرهٔ مذکوره گذشته آنرا دائرهٔ ماره بالاقطاب
الاربعه گویند و این دائره هر دو دائرهٔ سابقه را دو جا قطع کرده نقطهٔ تقاطع این دائره و دائرهٔ منطقة البروج که جانب شمال است آنرا نقطهٔ انقلاب
صیفی که موسم اندبیع بصیف منقلب می شود و از آنجا ابتدائے برج سرطان است و نقطهٔ تقاطع این هر دو دائره در جنوب مسمی به نقطهٔ انقلاب
شتوی است که فصل خریف بر شتا منقلب میشود و ابتدائے برج جدی از همان نقطه است ازین وجه برج جدی را منقلب شتوی گفته ۱۲ شرح خمینی
و غیره ۷ قشلاق بالکسر جاهائے گرم که زمستان دران بسر برند لفظ ترکیست ۱۲ غ ۸ زیرا که نما بوقت رسیدن آفتاب بر نقطهٔ اعتدال ربیعی باشد
عزل بالفتح بیکاری و بیکار کردن کسے را ۱۲ ۹ نوال بالفتح عطا و بخشش ۱۲ صراح ۱۰ باعتبار برگ درختان که در خزان زرد شده میریزند ۱۲
۱۱ عمان بضم نام شهریست به یمن بر کنارهٔ بحر اعظم یعنی دریائے محیط ادرار بالکسر روان شدن و ریختن باران و بار بار انعام و بخشش نمودن میدهد از منتخب و کشف
و خیابان نوشته که ادرار در اصل جاری ساختن است و در عرف بمعنی وظیفه در اتب و روزینه مستعمل ۱۲ غ ۱۲ آمد شد عبارتست از آمدن مردم میان متحاصمین ب نے
مصالحه نمی نزاع ۱۲ ۱۳ قوس بالفتح کمان و نام برجیست از بروج دوازده گانه که بودن آفتاب درین برج آخرین ماهہائے خریف است و از آنجا آفتاب بجدی
تحویل می کند که آغاز ماه شتاست پس سر بر نیاوردن اطفال نبات از کنج خانه به ثبوت پیوست ۱۲ ۱۴ زهره بالفتح در فارسی بمعنی پوستی باشد مانند
کیسه که دران آب زرد و تلخ پر باشد و آن بجگر هر حیوان چسپیده میباشد و بمعنی دلیری شجاعت و قوت و قدرت ۱۲ برهان

کرهٔ زمهریر[1] را که از اختلاف هوا و باغ[2] فسرده بود و آب از خیشوش گشاده مدتیست که زمین را تب برجا
بود اکنون در عرق افتاده شاخهای عریان چمن ساقیان بی برگ بینوا هستند از خلعت نوروزی
مانده چنارها چون مقامران[3] تهی دست عریانند ورق ذهب[4] اوراق از دست رفته نرگس از انتظار نسترن[5] و
یاس از صحبت یاسمین[6] مژگان سفید کرده دیده چمن را از چندین اطفال ریاحین[7] جز نرگس قرة العینی[8]
نمانده لاجرم جهان چشم او دیده باغ را اندیا استادگان براستی ثابت قدمی[9] چون سرو دست
نداده از این رو خلعت دیبا[10] مخصوص باو داشته از آن تاریخ که دیر آفتاب از بلاد شمال میل بجانب[11]
جنوب نموده هوا بنیاد حرکتهای خنک کرده و خاک تردامنی آغاز نهاده شدت سرما بمرتبه که افاعی را
نفس در دهن فسرده غلبهٔ برف بدرجهٔ که نردبانی تا کرهٔ اثیر[12] بسته شیردلان از نهیب سرما در سلک
روباه و سمور[13] خزیده زلّه‌داران از صولت ثعلب شتا[14] پناه جسته آسمان

---

[1] کرهٔ زمهریر درو سط کرهٔ هواست و آن عبارت از جزوی است که از اثر ارضی کسب برودت نموده سرد شده است و از حرارت انعکاس شعاع شمس اثری بدو نمی رسد و سردی که در زمستان می پذیرد ۱۲ [2] یعنی باغ کرهٔ زمهریر بسبب اختلاف هوا افسرده و ناکام داشت الحال آب از بینی او جاری گردیده بصورت باران گرفت چشم بمعنی ... [3] قمار بفتح ... باشد ... نبات ... بسیار کلان برگش شکل پنجهٔ انسان بشبهها ازو اکثر بارد و عمرش بهزار سال رسد و بار ندارد از مؤید و برهان و غیره مقامران بضم اول و کسر میم دوم قمار بازان ۱۲ غ
[4] ورق ذهب کنایه از اشرفی باعتبار زردی برگها مبدل شده و اوراق جمع ورق بفتحتین بمعنی برگها بدل از آن ۱۲ [5] نسترن گلیست خوشبو دار بفارسی آنرا نسترن و بهندی سیوتی نامند از برهان و بهار و رشیدی ۱۲ غ [6] یاسمین و آن گلیست خوشبو دار که سفید و زرد و کبود می باشد و بهندی آنرا چنبیلی گویند ۱۲ از برهان و غیره [7] ریاحین بفتح اول جمع ریحان که بمعنی گلهائیست که سوای گل سرخ باشد و هم بمعنی برگ کشت و سبزه و گیاه خوشبودار ۱۲ از غ [8] قرة العین خنکی چشم و روشنی آن قره بالضم و تشدید اسم مصلحه بمعنی خنکی و سردی در راحت دیده نشسته مگر اول اصح ست ۱۲ [9] ثابت قدم باعتبار سرسبزی دائمی و همیشه بودن سرو گفت ۱۲ [10] دیبا بیائے تحتانی مجهول نوعے از جامهٔ ابریشمی که منقش باشد ۱۲ غ
[11] مراد ازین نقطهٔ اعتدال شتوی ست که ابتدائے برج جدی از همان نقطه باشد و چون آفتاب بران نقطه رسد فصل خریف بشتا منقلب می شود ۱۲ [12] فسردن بفتحتین از سردی منجمد شدن از سراج و برهان و سروری و مدار و مؤید ۱۲
[13] اثیر بفتح اول و کسر ثانی مثلثه بمعنی عالی و بلند و بمناسبت بلندی فلک را گویند و بمعنی کرهٔ نار نیز می گیرند چرا که کرهٔ نار بلندترین عناصرست ۱۲ غیاث اللغات [14] سمور بفتح اول و تخفیف میم مضموم و واو معروف نام جانوریست از قسم روباه که پوستش سرخ مائل بسیاهی و تیرگی باشد و از پوستش پوستینها سازند و پوست حیوان مذکور را نیز سمور گویند از مؤید و لطائف و غیره و در بحر الجواهر بفتح اول و تشدید میم ۱۲ غ [15] ... بمعنی روباه ... در لفظ شتا از برگردانیدن آتش می شود و بمعنی ... ۱۲

از تغیر هوا سنجاب[۵۱] سحاب در بر گرفته زیرکان در حفظ اعتدال مزاج التزام[۵۲] قانون کانون لازم دانسته تنی چند گویم که با پاس عدالت سلطانی طبیعت را چه مجال که از اعتدال تجاوز نماید و از انحراف دم زند یا در بساط افراط و تفریط قدم نهد بلکه بحکم عدل که در طبع زمان راسخ شده هوا هر جبر[۵۳] و جذلی که بمرور ایام از زمین کسب کرده بود اکنون ادا میکند و ابر هر بخاری که ازینجا غصب[۵۴] نموده در عوض در و دانها باز میدهد تا ارکان را جهت تاسیس عمارت عالم آب در گل میریزد آبای[۵۵] علوی پیرانه سر نشاط جوانی از سر گرفته بجهت طلب تنسل نبات قطرات نطفه در ارحام امهات[۵۶] سفلی ایداع می کنند مواد[۵۷] آمالی که در بدن جهان از نوائر ظلم و عدوان محترق شده بود طبیب رحمت الهی بکافور[۵۸] تسکین حرارت مزاجش می کند مزاج زمان از دست حوادث دوران منحرف شده بود بر طبیعت بشربتهای[۵۹] متوالی علاجش می نماید نهال آمال اهل فاقه را که از اثر خشک سالی فتنه خوشیده بود از فیض امطار رافت سلطان مبرات آثار آبی بجوی باز آمد و غنچه دلهای همگنان که از سمومهای سموم اهل طغیان تو بتو گره بسته بود بنسیم معدلت آنحضرت شگفتن گرفت

---

۵۱ سنجاب جانورے باشد که از پوستش پوستین سازند از شرح خزان آرزو ۱۲ غیاث ۵۲ التزام لازم گرفتن قانون اصل و آله کانون بمعنی آتش دان باشد مطلقاً ۱۲ برهان و غیاث ۵۳ جبر بالفتح و تشدید کشیدن و بن کوه و گناه کردن و در فارسی بمعنی شگافیکه در زمین باشد جذل بالکسر بیخ و تنهٔ درخت و بتحتین شادی و شادمانی کردن ۱۲ منتخب و غ ظاهر النسخه جذب بالفتح بمعنی کشیدن و بودن از جذل بهتر می نماید چنانکه پوشیده نیست ۱۲ ۵۴ غصب بالفتح بستم گرفتن چیزے باید دانست که نشاء ابر و باران و غیره طبقهٔ زمهریریه است چون اجزائے هوائیه مختلط با اجزائے مائیه بدان صعود کرده بوجه برودت غلیظ میشوند پس اگر آن برودت قوی نباشد آن مجتمع را ابر و متقاطر را باران می گویند و معنی فقره و لطفش ظاهر است ۱۲ ۵۵ آبائے علوی بضم عین مهمله و سکون لام بمعنی پدران بلندی و کنایه است از نه فلک یا هفت ستاره سیاره ۱۲ غیاث ۵۶ امهات سفلی کنایه از اربع عناصر یا طبقات زمین ایداع بکسر و سکون تحتانی ودیعت نهادن ۱۲ غ ۵۷ مواد جمع ماده بمعنی اصل آمال جمع اول جمع امن بمعنی بیخوف بودن و بے هراس شدن نوائر بفتح شعله‌ها ۱۲ کذا فی غیاث اللغات ۵۸ کنایه از کافور باعتبار سفیدی و اطفائے حرارت باشد ۱۲ ۵۹ کنایه از باران است متوالی بمعنی پیاپے ۱۲

داز نظائر و اشکال این سیاق[۵۱] تواند بود که بعد از آنکه سلسال[۵۲] رویت از اثر برودت حوادث منجمد شده بود و گلبن طبیعت بسموم[۵۳] هموم خوشیده بمقتضائے فَانْظُرْ اِلٰی اٰثَارِ رَحْمَةِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا[۵۴] در چمن فکرت از اغصان فطنت نَوْر[۵۵] این حقائق از کمِ کون منفتق شده و با آنکه ظلمات کدورتِ علائق روزگار آفاق و جان فرو گرفته نور این دقائق[۵۶] از غیاست خفا منغلق[۵۷] گشته و هم از پرتو آن این رائے روشن از مشرق خاطر سر بر زد که همچنانکه مطلع رساله بانوار القاب همایون حضرت صاحب قرانی و لمعات اوصاف میمون سلطان سلیمان مکانی منور شده مغرب آن نیز از پرتو نام سعادت فرجام ایشان مستنیر گردد تا همچنانکه مشرق و مغرب عالم از انوار سلطنت ایشان روشن ست مطلع و مغرب این رساله نیز بیامن القاب نباهت انتساب ایشان مزین گردد اعنی نیرین[۵۸] فلک جهانداری و سعدین[۵۹] سپهر کامگاری که یکے خورشیدوار به تیغ شعاع گرد از مشرق و مغرب عالم را فرو گرفته و یکے ماه صفت بفروغ نصفت ظلمت ظلم و عدوان از ملک سلیمان محو کرده اگرچه ممالک افلاک از پرتو سیاست خورشید ماه غزاله[۶۰] در کنار اسد

---

۵۱ این سیاق مراد از پاس عدالت سلطانی سیاق بالکسر راندن ۱۲ ۵۲ سلسال بالفتح آب شیرین و خوشگوار و آب صافی رویت بفتح اول و کسر را و تشدید تحتانی بمعنی فکر و تامل از منتخب و صراح ۱۲ ۵۳ سموم بالفتح باد گرم هموم بضمتین اندوه‌ها و اندیشه‌ها جمع هم بفتح و تشدید میم ۱۲ غیاث اللغات ۵۴ پس در نگر بسوئے آثار رحمت خدا چگونه زنده می کند زمین را بعد از مرده بودن آن ۱۲ ۵۵ نور بالفتح بمعنی شگوفه‌ها کم بالکسر و تشدید میم غلاف شگوفه کون موجود شدن منفتق وا شونده اسم فاعل از انفتاق بمعنی وا شدن ابر و شگافته شدن منتخب اللغات ۵۶ این دقائق و این حقائق اشاره است جانب کتاب غیاست تاریکی منغلق وا شونده از انغلاق بمعنی شگافته شدن ۱۲ ۵۷ نرسام بالفتح بمعنی انجام و انتها و آخر مستنیر بالضم و کسر نون که حرف چهارم ست طلب روشنی کننده و نور جوینده و بمعنی مطلق روشن نیز آمده ۱۲ کذا فی غیاث اللغات ۵۸ نیرین بفتح نون و تشدید تحتانی مکسور و بفتح رائے مهمله تثنیه نیر مراد از آفتاب و ماه و درینجا کنایه از بادشاه و شاهزاده بود ۱۲ ۵۹ سعدین زهره و مشتری مراد از پادشاه و پادشاهزاده ۱۲ ۶۰ غزاله آفتاب را گویند هر چند ازین فقره لازم می آید که از سیاست خورشید خود خورشید در کنار اسد که برجیست از بروج دوازده گانه جا گرفته لیکن بهجو مضامین شعریه تعداد اسمائے شئے واحد لے دولی دکثرت کفایت می کند پس گویا خورشید چیزے دیگر ست و غزاله چیزے دیگر و حکمتست که چنین توجیه کنند که از پرتو سیاست خورشید این است که خود خورشید هر چند غزال آسمانست در بر اسد سماوی جا گرفته و هر چند اسد دشمن غزاله است این اسد از بیم عدل این غزاله چنین ترسیده که بادی او صلح و مدارا نموده ۱۲ مولوی محمد عبدالغفور راقم نحیف گمان غالب دارد که غزاله سهو کتابت ست و این لفظ تر غاله باشد عبارت از برج جدی و علیک الانصاف ۱۲ موجد مرحوم۔

جائے گرفتہ و ثور با شیر در یک مرتع[۵۱] مجتمع شدہ و تنین[۵۲] و توامان در یک بستر آرمیدہ در عرصۂ خاک از اثر عدالت این دو پادشاہ گیتی پناہ از طبیعت اضداد مطلقاً مخالفت رفتہ گرگ میش را شبانی کردہ و غراب چغنہ را دیدہ بانی نمودہ در ایام رافت ایشان گریبان دریدہ چو صبح بہ مشعل نتوان دید و نجوم آغشتہ غیر از شفق بچراغ نتوان طلبید دو چشم روشن سلطنت اند کہ روشنی دیدہ ایام از دیدار ایشان ست و دو دست زورمند خلافت اند کہ قوت اسلام از زور بازوی اقتدار ایشان ہر کہ سر از طوق عبودیت این دو خلیفہ خدائے بیرون برد ابلیس وار طوق لعنت در گردن خود دید و آنکہ پائے از جادۂ[۵۳] اطاعت ایشان بیرون نہاد پائے بند شقاوت ابدی گردید کہربا[۵۴] چون گاہے بغصب تعرض ببرگ کاہی می کند از بیم سیاست ایشان چہرہ کاہی[۵۵] کردہ و مقناطیس[۵۶] از ان کہ بواسطۂ جذب سوزن بہ تیغ کشیدن متہم گشتہ از نہیب سطوت[۵۷] ایشان خون در بدن سوختہ سیاہ بر آمدہ معمار عدالت ایشان بنیاد بیداد بر انداختہ و بنائے رفاہیت[۵۸] و استقامت را اساسی از نو ساختہ

---

۵۱ مرتع بفتح میم و سکون را و فتح فوقانی و عین مہملہ چراگاہ و سبزہ زاری کہ بہائم دران چرند و درین جا مراد از آسمان ست و ہمچنین در فقرہ لاحقہ مراد از بستر ہمان آسمان ست ثور بمعنی گاو و برجیست از بروج دوازدہ گانہ ۱۲ محشی ۵۲ تنین بالکسر تشدید نون مار بیست بزرگ و سفید لیست در آسمان کہ تنہ اش در شش برج ست و دمش در برج ہفتم سیر میکند چون کوکب سیارہ و آن را در فارسی ہشتیز گویند تو امان دو بچہ کہ از یک حمل زائیدہ بمعنی برج جوزا کہ برج سوم ست از بروج دوازدہ گانہ ۱۲ منتخب و غ ۵۳ جادہ بتشدید دال لفظ عربی بمعنی راہ باریک راہ است در صحرا از آمد و رفت مردم پدید آید و در فارسی بتخفیف دال مستعمل ۱۲ غ ۵۴ کہربا مہرۂ زرد رنگ کہ چون بچرم سوزدہ بکاہ قریب کنند کاہ را بخود میکشد ۱۲ ۵۵ زردی چہرہ و علامت ترس و بیم باشد ۱۲ م ۵۶ مقناطیس معرب مکناطیس کہ لفظ یونانی ست سنگ آہن ربا صاحب مدار و مؤید و کشف بکسر میم نوشتہ و در بحر الجواہر بالفتح نوشتہ ۱۲ غیاث ۵۷ نہیب بکسر تین و یائے مجہول اما لہ نہابت ست کہ لفظ عربی باشد بمعنی ہیبت و ترس و بیم و عظمت سطوت بالفتح بمعنی قہر ۱۲ غیاث ۵۸ رفاہیت بفتح و تخفیف تحتانی تن آسانی و فراغ عیش شدن از منتخب و صراح و غلطی بتشدید یائے تحتانی آوردہ ۱۲ غیاث

لاجرم مدی الایام[۱] واللیالی امداد فتح متوالی ست و از اطراف عالم و اکناف بر ادیم اقبال بار زو روئے بر آستان بندگی و انقیاد می نهد ایّدہ اللہ تعالیٰ تا سالکان مسالک بر و بحر برہنمائی خورشید و ماہ از ورطات مہالک بیرون می آیند بر و بحر جہان را بانوار مہر عدالت این دو جمشید خورشید انتباہ و این دو خورشید عالم پناہ کہ یکے نقطۂ دائرۂ خلافت و یکے واسطۂ قلادۂ سلطنت و رافت ست منور دار او دو جہانے را از میامن آثار قران سعدین فلک جہانداری و انظار نیرین سپہر کامگاری بفضائے مطالب برسانا و اللّٰہم کما مکّنا عبادک فی ظلال الرّافۃ فمکّن ہما علیٰ سریر الخلافۃ و کما افاضا علیٰ بنی نوع الانسان حال العدل والاحسان فأیّد ہما بمزید التائید والامتنان بحق عین الاعیان محمّد و آلہ و صحبہ من ذوی الاعیان

تمت

۱؎ تا غایت روزہا و شبہا مدی بالفتح کا لفتے الغایۃ کذا فی القاموس ۱۲ منہ ۲؎ اے بار خدا چنانکہ جائے دادند آن ہر دو بندگان ترا در سایہ مہربانے بس جائے دہ آن ہر دو را بر تخت خلافت و چنانکہ ریختند آن ہر دو بر بنی نوع انسان دلوہائے عدل و احسان را ہمچنین مدد کن آن ہر دو را بزیادت مدد و احسان بطفیل حقیقت موجودات کہ نام پاکش محمد است و آل او و یاران او کہ از سرداران ہستند ۱۲

خاتمۃ الطبع سابق نتیجہ طبع بلند و فکر آسمان پیوند جامع کمالات و فضائل نامحصو جناب مولوی محمد عبد الغفور سلمہ اللہ الشکور

آرایش نفوس بنی آدم نیایش خداوند عالم ست که مؤدب لطفش طالبان علوم معرفت را
در دبستان ازل لوح تخلقوا باخلاق الله در کنار جان نهاده و محصلان سرو بادی و سعادت
سرمدی را درس کمال تهذیب اخلاق جلالی و جمالی داده و پیرایش ارواح انس و جان
ستایش سلاله سلسله امکان ست که بعثت لاتمم مکارم الاخلاق لفظی از کتاب سطوت
وجلال اوست و انک لعلی خلق عظیم کلمه از صحیفه عظمت و کمال او صلوٰة الله علیه و علی
آله و صحابه المتادبین باٰدابه اما بعد بر خواطر خورشید مناظر ارباب دیک دور مخفی و مستور
مباد که نسخه حلاوت بخش ذائقه تادیب عذوبت افزای کام تهذیب پیرایه انفس
و آفاق مسمی بلوامع الاشراق فی مکارم الاخلاق کتابیست که از غایت تدقیق ادراک
معانی عبارتش از فهم عوام دور و از نهایت تحقیق بکشف خبیات مضامینش اذهان
انام معذور علی الخصوص بفضای مطلعش تا آخر لمعه اولی طائر ادراک خواص هم تاب
پرزدن ندارد و در هوای اوج رفعت مطالبش بال کشودن خارج از حیز امکان میشمارد
نظر بر آن طبع والای گوهر درج لطف و مروت اختر تابنده برج خلق و فتوت خرد و هنر پرور

ف۱ نفس بفتح اول و سکون ثانی بمعنی جان و روح و حقیقت شی و در معنی بر جهت و جز آن نفوس و انفس باشد ۱۲ غ ف۲ مؤدب بضم میم و فتح همزه که بجهت ... دست و تشدید دال مکسوره بمعنی ادب دهنده ۱۲ غیاث ف۳ تخلق بر وزن تعلق خوگرفتن و عادت کردن و خوشخو شدن ۱۲ غیاث لے باخلاق خدا و ند تعالی عادت کنید و خو گیرید ۱۲ ف۴ لوح تخته مشق بمعنی مضمون تخلقوا باخلاق الله مشق و تعود دارند ۱۲ ف۵ محصل بضم میم و فتح حاء مهمله و تشدید صاد مهمله مکسوره تحصیل کننده ۱۲ ف۶ سلاله بالضم مجازاً بمعنی خلاصه سلسله مجازاً بمعنی ترتیب ۱۲ غ ف۷ برانگیخته شدم تا تمام کنم مکارم اخلاق را حدیث شریف ست ۱۲ ف۸ و تحقیق و همتی هر آئنه بر خلق بزرگ خطاب برسول صلعم ست در کلام مجید ۱۲ ف۹ متادب بکسر دال مشدد با ادب پذیرنده یعنی خیال آن اصحاب که ادب پذیرنده بودند بآداب او ۱۲ ف۱۰ انفس بالفتح و ضم فا عالم ارواح و آفاق که جمع افق بمعنی کناره آسمان ست مجازاً عالم اجسام ۱۲ ف۱۱ خبیات جمع خبیه بفتح اول و کسر دوم و تشدید یای تحتانی پوشیدگی ۱۲ ف۱۲ انام بالفتح و نیز بالمد مخلوقات ۱۲ غ ف۱۳ حیز بالفتح و یای تحتانی مشدد مکسوره بمعنی مکان و جای ۱۲ منتخب اللغات ف۱۴ درج بالضم بمعنی صندوقچه و طبله که زیور و جواهر در ان نهند ۱۲ ک ف۱۵ فتوت بر وزن ... بمعنی مروت یعنی جوانمردی و مردمی ۱۲ غیاث

صاحب فهم و شعور منشی نول کشور دمیکه خواهش طبعش بنود حل معضلات[1] حواله انامل[2] فیض شامل
علامهٔ زمان مقبول حضرت سبحان عمدهٔ علمای شریعت پناه زبدهٔ کملای طریقت دستگاه قبلهٔ
ارباب تحقیق کعبهٔ اصحاب تدقیق مولائی و استاذی جناب مولوی محمد هادی علی صاحب اسکنه[3] الله
الجنان و اقامه مقام الرحمة والرضوان فرمود حضرت شان اولاً یک نسخه بمقابلهٔ نسخ کثیره مطبوعه
و مکتوبه تصحیح فرمودند و از اختلاف الفاظ و عبارات هرچه لیاقت صحت و صواب داشت آن را بحاشیه
بطور نسخه ثبت نمودند سپس از نور ناصیهٔ روشن بیانی دست و خامه را به تحلیهٔ[4] عرائس بزم
معانی کشیدند و بکشف نقاب از وجوه[5] شاهدان مضامین دقیقه آغازیدند همین که شوارق[6]
تحقیق از عنوان کتاب تا ابتدای لمعهٔ دهم درخشید آفتاب عمر شریف حضرت شان
به افول[7] مغرب عدم گرائید و عالم تصحیح و تحشیه همچنان بی نور و بها[8] و انجمن تحقیق و تفتیش بی رونق
و ضیا[9] ماند منشی صاحب ممدوح موصوف البسکه تشوق تصحیح و تحشیهٔ کتاب مسطور دامن دل گرفته
بود و نخواستند که چندین محنت و مشقت جناب مرحوم ضائع و تلف شود لهذا این هیچمیز سراپا
قصور عبد الغفور را که خدمت جناب مغفور در روابط قرابت و جزئیت دارد بوفور قدردانی برای
تکمیل بقیهٔ تحشیه مامور فرمودند و هرچند عذرها بیان کردم گوش باصغائش[10] نکشودند اگرچه این
ابجد روان[11] ناکرده لیاقت هیچ امور ندارد مگر بحکم المامور معذور همت بامتثال[12] امر عالیش
برگماشت و باستعانت روح پر فتوح[13] جناب مرحوم در تحریر خامه برداشت و بعون عنایت

[1] معضل بضم اول و سکون دوم و کسر سوم و ضاد معجمه بمعنی مشکل ۱۲ غیاث اللغات [2] انامل بفتح اول و کسر میم بمعنی سرهای انگشتان است و این جمع انمله است ۱۲ منتخب [3] ساکن کناد او را خدا بدار الجنان و مقیم گرداند او را بمقام رحمت و خوشنودی ۱۲ [4] تحلیه روشن و آشکارا کردن عرائس جمع عروس بمعنی زن با شوی ۱۲ غیاث [5] وجوه بضمتین جمع وجه بمعنی رو و چهره ۱۲ [6] شوارق بمعنی روشنیها و چیزهای روشن ۱۲ غیاث [7] افول بضم اول و کسر دوم بمعنی فرو رفتن ۱۲ ل [8] بها بالفتح روشنی و رونق و زیبائی ۱۲ غیاث [9] ضیا بالکسر روشنی ۱۲ غیاث اللغات [10] اصغا بالکسر بمعنی گوش نهادن و گوش فرا داشتن ۱۲ ک [11] ابجد روان ساختن الف با تا خواندن ۱۲ مصطلحات و غ [12] امتثال بالکسر حرف چهارم تائے مثلثه بمعنی فرمانبرداری ۱۲ منتخب [13] فتوح بضمتین کشایشها و شادیها ۱۲ غیاث

حضرت فضال لایزال باحسن الساعات فراغت دست بهم داد و بحمد الله که با سرع زمان اتفاق تکمیلش افتاد از انجا که غازهٔ جمال این صحیفهٔ اقبال از تحریر کلک گوهربار خطاط جواهر نگار صاحب طبع وقاد منشی کالکا پرشاد که ورای حسن خط ناخن فکر رسایش عقده هائی رموز علم را گره کشاست و ماشطهٔ طبع والایش عرائس معانی را از زیور جمال نظم و نثر چهره نما آرایش یافته و باز بر نقش اول و ثانی نسخهٔ صحت مجمع فضائل منبع فواضل واقف فنون عقلی ماهر علوم نقلی حقیقت آگاه مولوی محمد عبدالله که نسبت کمالاتش با من هیچمدان هزار چندان فرق زمین تا آسمان ست تافته یقین واثق که اگر سهوی و خطائی از خامهٔ این سراپا خطا سر کشیده باشد باصطلاح این ارباب کمال قبیح بحسن و سقم بصحت متبدل گردیده

قطعهٔ تاریخ

[illegible]

[illegible]

حسن اخلاق جلالی را بتصحیح کمال
سال طبعش بحر اندیشهٔ دل موزون نمود

بسکه طبع دلکش و زیبا بغز و دآب و رنگ
چشمهٔ آب حیات آمد همین بیرون ز سنگ

تمام شد

۱ غازه بزای معجمه بمعنی گلگونه و آن سرخی باشد که زنان بر روی مالند ۱۲ غیاث اللغات ۲ وقاد بفتح اول و تشدید قاف بمعنی فروزنده و بسیار افروخته شونده ۱۲ غ ۳ انچه از مزید عنایت مولوی صاحب ترشح یافت این بمیدان از نهار سر اواز آن نیست که از قلم دیگری بحسن منقول می شد نه که از خامهٔ خودم مگر فقرهٔ وسط همین صفحه برهم داشته فافهم ۱۲ الکاتب عفی عنه ۴ ماشطه بکسر شین معجمه زن شانه کش و آرایش گر عروس ۱۲ ک ۵ جمال بکسر اول جمع جمله بمعنی موضعی که بپرده ها آراسته کنند برای عروس بهندی چهپر کهت ۱۲ غیاث ۶ اشعه بفتح اول و کسر ثانی و تشدید عین مهمله مفتوح جمع شعاع ۱۲ غیاث اللغات ۷ فواضل بخششهای بزرگ و عطاهای نیکو از منتخب و بعضی از محققین نوشته اند که فواضل جمع فاضله که صیغه اسم فاعل باشد چون وصف فاعلیت غیر متعدی ست لهذا استعمال فواضل در اوصاف متعدیه باشد یعنی صفاتی که از فاعل بسوی مفعول منتقل تواند شد چنانچه عطا و علم و هنر وادب و فضائل جمع فضیلت ست که صیغهٔ صفت مشبه باشد چون صفت مشبه از اوصاف لازم ذاتیه است لهذا استعمال فضائل در اوصاف لازمه می باشد یعنی در صفاتیکه متعدی بسوی غیر نتواند شد چنانکه حسن و ذکا و قوت و اصالت وغیره ۱۲ غیاث ۸ قبح بالضم بمعنی زشتی ۱۲ کذا فی منتخب اللغات ۹ سقم بالضم و بفتحتین بمعنی بیماری و مجازاً بمعنی چیز ناقص ۱۲ کذا فی غیاث اللغات۔

قطعهٔ تاریخ طبع سابق از ناظم تازه خیال ناثر بے مثال منشی فدا علی متخلص بہ عیش

طبع اخلاق جلالی گر دید	گشت مشہور بجملهٔ آفاق
عیش تاریخ زروے اجلال	گفت مطبوع کتاب اخلاق

لآلی متلالی خاتمة الکتابة سابقه از فکر نادره کار خامهٔ گهربار محقق بیمثال و منفرد منشی کالکا پرشاد موجد

شارق جلال حضرت ذوالجلال جل جلاله که لوامع اشراق محیط سطح تیهانش چشمها از عیون اعیان عقول کشاده ذرات کواکب نقاط خطوط شعاعی اوست و قمر جمال جناب قدیم الجمال تم جماله که لوائح اقمار حاوی دائرهٔ جهانش روازن احداق ارکان فهوم بغبار اینا شته مثلثات افلاک زوایای منازل ارتفاعی اوست بهر لامعهٔ آن خفاشان کوتاه انجبهٔ انظار

لے شارق آفتاب ۱۲ غ محیط دریائے شور ۱۲ نام کتاب ۱۲ غ چشمه کشادن حافظ شیراز — تا تواز چشم من سوخته دل دور شدی ؛ لے بسا چشمهٔ خونین که دل از دیده کشاد ؛ عیون بفتحتین چشمها و چشمهائے آب نام کتاب در حکمت از شیخ ۱۲ غ اعیان بزرگان و چشمها ۱۲ غ لائح بفتح جمع لائحه نام کتاب ۱۲ غ اقمار بالکسر روشن شدن ۱۲ م روازن جمع روزن ۱۲ غ احداق بالفتح مردمکهائے چشم ۱۲ غ ارکان جمع رکن قوی ۱۲ غ غبار آوردن چشم خیرگی بهم رسانیدن ۱۲ بهار و بدون صدره هم مستعمل سلیم طهرانی — اگر برم بسوز چشم اشکبار انگشت ؛ چو ماه نو شود آلوده غبار انگشت ؛ و در نفائس اللغات و نیز چنانچه مدهندی را فارسی غبار و عربی سدر نوشته مثلثات افلاک بروج دوازده گانه باعتبار انقسام بر عناصر اربعه ۱۲ غ زوایا گوشها ۱۲ غ منازل خانها و منازل قمر مصطلح تنجیم ۱۲ غ ارتفاع بغایت بلند شدن و نزد اهل تنجیم مقدار بلند شدن کوکب تا سمت الراس ۱۲ بهانه از خیال اینکه نقطه طرف الخط است بلزوم داشتراک لفظی خط شعاعی آفتاب جلال را جرم کوکب نقطه مقرر کرده شد یعنی جائیکه کوکب با این عظمت از آن خط نقطه ایست خط که جهد طول مرکب از نقاط باشد و طول خط شعاعی روشن ست چگونه خواهد بود نزاکت معنی اینکه باعظم رسوبے خط تقابل نقطه اشتراک تنویر و علو نیز در راجح و مرجوح موجود ست که درین صورت با عظمت ذاتی عظمت صفات مقصوده فی المقام هم ثابت شد و اشتراک برائے ثبوت نقط بودن اولاً استعاره کواکب با ذرات کرده شد لطافت مضمون بلند ست لا یخفی علی الماهر همچنین فقرهٔ مترادف که بلزوم و اشتراک لفظی منازل قمر جمال را بروج افلاک گوشه و کنج گفته شد تلاش ترادف نزاکت اینکه با عظمت و وسعت مکان بتقابل گوشه اشتراک تنویر وارتفاع در راجح و مرجوح برائے تحقق عظمت ذاتی با صفات مقصود فی المقام موجود و آنکه برائے ثبوت زوایا بروج را به مثلثات تعبیر کرده شد لطافتش بجید یعنی زاویه آنست که بر خط مفروض خطے قائم کنند و سطحه که میان مفاصله ضلعین واقع شود آنرا زاویه گویند باین شکل زاویه ㄥ پس توهم شکل مثلثه در زاویه ظاهر و از براعت استهلال نام مصنف و مصنف رح + و مراعات النظیر اسمائے کتب بمناسبات ریاضی و هیئت + و مکان و چشم و تناسب چشمه و محیط + و ذره و روزن و غبار + و تلاش اشتقاق شارق و اشراق با ترادف اشتقاق قمر و اقمار و ترادف دیده بر آب گشتن با سده چشم از لوامع که تمام نثر در نسبت همین لفظ ست انچه بکار رفته دیدنیست ۱۲ امنه ستر الله عیوبه

انسانی + از ظلمت گزینی ظلومیت[۱] مجبول نوائر در شب دیدهٔ حیرانی + را چراغ از دیده جهید و بهر لایحه
این کبکان منت خرام اوهام ضعیف البنیانی + از آتشخواری جهولیت مقطوع بال و پر سوخته
نادانی را آتش از چشم می پرد آجرام منتهای بصر در مواضع انعکاسات تخلّق[۲] با خلاقه +
که مصقلات نفوس زکیه انبیائے عظام و اولیائے کرام اند + دست ادب برابر رو
گرفته + دیده افروختن و غایت نظر بر مرایائے اشتباهات تشبه بصفاته که مجلیات
ذوات قدسیه حکمای فخام و علمای علام اند عینک بینش پیش آورده چشم دوختن سیما آبگینه صفا
آگینے که لوحه حدوثش سراپا[۳] احتوای دبدبش قدم گزیده و منبع ما را لجیولی که صفحه تقییدش بالتمام

---

[۱] ظلومیت و جهولیت بمصداق انه کان ظلوماً جهولاً نوائر شعلها طائران را دیدنش در شب سراسیمه کند + چراغ از دیده جهیدن کنایه از صدمه شدید بدماغ رسیدن چه درچنین حال در چشم مثل لمعهٔ برق متخیل میگردد ۱۲ غ و بهار آتشخواری کبک معروف که بهمین وجه آن را مرغ آتش خوار نیز گویند و آتش خوردن کنایه از رنج بسیار کشیدن هم از مصطلحات بخیال اینکه آتش خوردن خود را سوختن ست استعارهٔ آن به جهولیت لطافتے دارد و آتش از چشم پریدن حالتی که از رسیدن صدمه بر سر ودوسے آدمی طاری شود ۱۲ بهار لطائف معنوی و از گلهائے خیال این هر دو فقره که یکے از ان ثبوت شب از ظلومیت و دیدن نوائر از لمعهٔ خفاشان انظار مست لایخفی علی المتفحص و ایراد چراغ از دیده جهیدن با مترادف آن که آتش از چشم پریدن باشد در مناسبت نوامع و تقابل هر دو طائر به تعلق شمس و قمر ملاشی دارد و او طلب زما برین ۱۲ منه ستر الله عیوبه

[۲] تخلقوا باخلاق الله و تشبه بالباری مستعمل حکمت عمل معلوم و مرسوم ست که چون بر آفتاب نظر کردن نتوانند عکس آن در آب بینند چنانکه منجم کسوف و نیز بآلات دوربین و غیره که آن عینک ست مشاهده کواکب میکنند و دست برابر دگرفتن نیز در تماشائے منورات رسوم مرایا آئینه ها ۱۲ غ اشتباه مانند شدن چیزے بچیزے ۱۲ م چشم بر چیزے دوختن بر غبت جانب او دیدن ۱۲ و آرسته تخلق باخلاق و تشبه بصفات را عکس و پرتو گرفتن خیالی لطیف کرده هر دو فقره زده و واسطهٔ سهولت مذکور یکے عکس دوم دست برابر وگرفتن همچنین در مترادف یکے مشبه دوم عینک دست دگر بیانی فقرات ملحوظ باید کرد دے آن لوامع را سه چنان ست که عیون را بر آب و احداق را خیره می کند و بحیرت آن چراغ از دیده می جهد و آتش از چشم می پرد پس منتهائے بصر دست برابر وگرفته دیده افروختن و نهایت نظر عینک پیش آورده چشم دوختن ست ۱۲ منه ستر الله عیوبه

[۳] ایراد لفظ سراپا و مترادف آن بالتمام مشعر خیالی نازک ست یعنی عکس در آئینه و آب مرئی شود در تمام سطح آن نمی باشد بلکه در بعض اجزا مشاهده شود و بعض اجزا خالی ماند و این آبگینه و چشمه بالعکس رسوم چنان ست که تمام لوحه و صفحهٔ آن محتوی و مستغرق پرتو معائنه میگردد ۱۲

مستغرق پرتو اخلاق کرده دیده دُرّ عدنی بحر در کنار دُرفشانیش مقوم ادراک را مانع غوص نظر
لعل یمنی آفتاب در بغل درخشانیش ظل ظلمانی را شب به روز آورد با مشارق انوار حکمت
یمانیه اش اشراقیان را نسبت صبح اول با ثانی زان میان مهر شهرتی ملا جلال الدین محقق
دوانی زآن اشعهٔ افاداتش لوامع الاشراق فی مکارم الاخلاق به بزوغ شمس بازغه و شروق حکمة الاشراق
با وصف استضارت مکاتب عالمین و استنارت مدارس حاکمین اصحاب مطابع انبا انکشاف غطای معضلات قاصر الهمه و ارباب
طبائع از رفع غشای مشکلات فاتر النهمه الیوم بتوفیقات سماوی از افق مبین این مطبع تنویر مطلع طالع
و بفیض صبح نفسی خداوند صافی المعاملات صادق المقال اتش براوج شیوع سواطع مداد اش از
گداز آتش جربه پرداز نقش شمع طائر نظر را شب آهنگی پروانگی آموز لمع بمسطر خیط الابیض کشیده
و زر براز شهاب ثاقب تراشیده کاغذ طرفی زرد سطر سفید چسپانده صفحهٔ ماه و خورشید لوحی دو رو از سیم
و طلای کامل عیار بمداد تحریر و شنجرف تصحیح مینا کار سنگ آئینه بشکل چون منطقیان قضیه حملیه را
عکس مستوی کرده و مانند بلغا صنعت مقلوب مستوی زند بیان آورده تا بیدن این آتش جهانتاب قاب
همبالائی نخل وادی ایمن کلیم خرد را سرمایهٔ ید بیضا و از رخشیدن این تجلی عالم افروز بر سنگ

---

۱ عدن جزیره بحر و در یمن موضع پس آنحضرت صلعم در عدن و لعل یمن گفتن لطافتی دارد در صفت بحر در کنار و آفتاب در بغل مبالغه آب و تاب ظاهر است مگر نزاکت معنی دیگر فکر و طبع را مایهٔ افتخار است که ایهامی مرعی داشته ام یعنی موجود شد لعل از بحر و آفتاب است و این چنان است که مبدء خود را در خود گرفته ای مظهر ذات احدیت آمده فانظر ۱۲ منه ستر الله عیوبه ۲ حکمت یمانیه شریعت محمدی صلعم چه اهل عراق و فارس مکه را از متعلقات یمن شمارند ۱۲ غ ۳ فیض و صدق و صفای صبح ملحوظ ۱۲ ۴ مراد کتابت را با آتش گداخته حل می کنند چربه معروف که نقاشان و خوشنویسان سازند ۱۲ غ و بهار و این مناسب مراد طبع و شمع ۱۲ ۵ شب آهنگ قصد کننده وقت شب و بمعنی بلبل ۱۲ غ این جا مقصود معنی اول که ثبوت آن از سواد است و بمعنی ثانی مناسب طائر ۱۲ ۶ خیط بمعنی رشته خیط الابیض روشنائی صبح ۱۲ غ تراشیدن بمعنی ساختن و ایجاد کردن ۱۲ مصطلحات بهار و چنانکه کشیده مناسب سطر همچنان تراشیده مناسب قلم ۱۲ ۷ چسپانده دو کاغذ باهم ملصق که در هند وصلی خوانند ۱۲ بهار عجم ۸ ید بیضا معروف و مجاز آ بمعنی کرامات و خرق عادات ۱۲ غ مقصود معنی مجازی و آتش سرمایه ید بیضا باین خیال که ید بیضای موسوی از سوختگی آتش ظاهر شده بود ۱۲

ہمسنگ طرز چشم مور را سرمۂ سلیمانی[1] مہیا فولاد جوہر دار سواد سیہ تاب[2] از عرق لیمو و بلور صفا خیز بیاض از نم اسفنج با آب لولو کاغذ املس و صفی ابیض و اجلی آبرق[3] براق را برق خرمن زجاج شفاف را سنگ افگن بہ تنقیش آن منبت[4] رواق زبرجد را غیرت ناتراشی سینہ خراش و منقر[5] فص الماس را بجوہ فرورفتگی الماس بجگر پاش قبہ الیوان حکمت از صفائح اصفر کتابت باوراق ذہب ملمع و حلیہ خاتون فطرت از احجار جلا پرداز طبع بہجۃ الاحجار[6] مرصع حروف نورانی شب چراغ ظلم نقطۂ معانی مہرہ مار قلم حقا تلمع ہیچو لمعات مخلص این مشرقستان کمال + کہ آسمان سایا بنیش از قوالب بروج مناصیب بعدد صور[7] صور فلک الافلاک + و احجار قطب قار بشمار اجرام ثوابت تابناک + با دیگر براق[8] + برین سیاق اظہر من الشمس بل ہر روز طلوع جبین نیری اعظم متعود فضل لایزال + کہ روز بازار روشن طالعے خداوندگان سحر جبین سپہر رفعت آفتاب تابندہ ہیور + جناب منشی نولکشور دام اقبالہ از تثلیث[9] مطالع سہ گانہ مصداق حکمت عملی تجارت ابین من الامس قلم تر زبان درینمقام اگر بشرح اوصافش سخن

[1] سرمۂ سلیمانی سرمہ کہ چون بچشم کشند مخفیات عالم معائنہ کنند ۱۲ و ادستہ اے مور کہ از بس تنگ چشم ست او ہم از این کتاب حقائق عالم تواند دید ۱۲ [2] سیہ تاب کہ آہن را آب لیمو و گرمی آتش زنگ کنند ۱۲ بہار عجم اسفنج معروف ۱۲ منتخب ترادف آب تاب باید دید ۱۲ [3] ابرق معرب ابرک کہ معروفست ۱۲ [4] منبت بفتح موحدہ مشدد با صطلاح نقاشان و معماران نقشے کہ از زمین خود اندک بلند باشد ۱۲ غ ناتراشی ناہمواری ۱۲ غ چون منبت از زمین خود بلند باشد خیال اینست کہ گویا ہنوز ناتراشیدہ است و ناتراشی از عیوب تراش و خراش باہم مناسب تراش مناسب الماس ہم کہ الماس تراش مستعمل ست ۱۲ [5] منقر کادیلن ۱۲ منتخب نقش نگین را منقر خوانند در خود فرورفتن سراسیمگی ۱۲ بہار خیال اینکہ ہر قدر خالیست تا بدرون در رفتہ است گویا بجگر خود رسیدہ و خود آنقدر ہم الماس ست پس الماس بجگر پاشیدن صادق آمدہ فانظر ۱۲ [6] بہجۃ الاحجار بالضم کنایہ از جواہرات کہ بہجہ بمعنی روح و خون دل خلاصہ ہر چیز ست ۱۲ غ ترکیب لفظ جلا پرداز بدو صورت یکے امر بمعنی فاعل دوم بمعنی مفعول فافہم و جلا پرداز کہ زیور معروفست لطافتے تازہ دارد ۱۲ [7] صور صور معدود از صد معلوم کردہ شدہ اہل ہیئت چہل و ہشت صور بر فلک قرار دادہ اند دوازدہ بر نفس منطقۃ البروج و بست و یک بجانب شمال و پانزدہ بجانب جنوب و ثوابت جز یک ہزار و بست و پنج اند کہ این حصہ را ازان ترکیب یافتہ ۱۲ غ و درین مطبع قالبہا و سنگہا با عداد مذکورہ بالا بلکہ زائد ازان بہ بیان واقع موجودہ ۱۲ سہم زد ۱۲ منہ عفی عنہ [8] براق سلمان و مصالح ہر چیز ۱۲ و ادستہ [9] تثلیث بودن قمر با سعدے بفاصلہ پنج بیع یا نہ برج و این نظر تمام دوستی ست ۱۲ غ پس سعادت این تثلیث مفید روشن طالعے و مطالع سہ گانہ ممدوح در سہ مقام ست ۱۲

دیگا پیر خرد و نکتہ دان به بیم شکست بازار علم اخلاق دست در دهن میگیرد که باستماع مصاحبت محکی عنه از خرید اری حکایت چشم نپوشند و آز استفادهٔ مشاهدت منشاء المزاع بامتزاع استغنا نفروشند کل اجزاء رحلت مادی این کتاب فریدهٔ القسم ذا ب الباب اعظم آن تفسیر عالم عدیل شیخ اشراق مثل قاضی بیضا کشاف اخلاق مولوی محمد هادی علی انار الله برهانه تا لامع اول کرآن اولین انسکالست و این آخرین انحلال با قصی مراتب تدقیق و سعی مشکور سپس تلونیخ سراجی از آن سراج برکرده بما ثلث مناسبتر برکرده کاشانهٔ افروز مصاهرت آن معجز بیق استخلاف استاد مغفور جناب مولوی محمد عبد الغفور دام ظله باعلی مدارج تحقیق و جهد موفور و آن تکمیل باستحقاق تبنی بل بعد تحاشی علامان از تخشی بکتابت که اطراد معانی بر منصهٔ قیاس با انتقاش الفاظ بر قرطاس مستلزم دیدند خط بر خاک کشیده حرف بر زمین افتاده را گزیدند که مجلس خطاطان پائین نشین آمده مگر رخ توجه کار فرما چون حرف پایان سطر کرسیش بالاتر نهاد دود چراغی که از آن سواد علم روشن کرده باد و دهٔ مدادی که در سواد خط روشنائی آورده مرکب

---

۵۲ دست در دهن گرفتن منع کردن از گفتن ۱۲ وارسته دور شکست بازار علم اخلاق نقصان اینکه کتاب بذاد همین فن ست ۱۲ ۵۳ بعض جا ادل اشیا خوبتر باشد و بعض جا بیضاوی منسوب به بیضا که شهریست در فارس ۱۲ غ و بیضا بمعنی آفتاب مناسب اشراق ۱۲ ۵۴ بخیال اینکه چون چراغی از چراغی افروخته آخر در آول یعنی مالامع اول اعتبار اولست و در ثانی یعنی تفسیر عالم مرحوم اعتبار ثانی ۱۲ ۵۵ مصاهرت داماد کردن و خسر کردن ۱۲ غ ۵۶ شهر دهر چند از دست نگر به بیجا اوست این استعاره بلاغتی دارد ۱۲ ۵۷ تکمیل کتاب با قیماندن از دست شان نه بوجه نسبت استخلاف بجای خود کسی خلیفه کردن ۱۲ منتخب ۵۸ اطراد از افعال و انتقال نقش کردن ۱۲ غ فرزندی بآن مرحوم بلکه چون دیگران عاجز آمدند ایشان با نجام رسانیدند ۱۲ ۵۹ خط بر خاک کشیدن کنایه از خجالت و انفعال یعنی این کتاب مسوده چنانچه شی را لازم بود که فهمیده نگاشته شود ۱۲ وارسته ۶۰ حرف بر زمین افتادن کنایه از قبول ناشدن ۱۲ وارسته اگرچه این حرف بمعنی سخن ست مگر اشتراک لفظی ملحوظ و برعایت خاک زمین مناسب ۱۲ ۶۱ حرف آخرین سطر را اندکی بالا برده نوشتن حسن کتابت است در رخ و کرسی مصطلح این فن ۱۲ ۶۲ دود چراغ محنتی که در تحصیل علم کنند ۱۲ وارسته سواد روشن کردن ملکه نوشتخواند بهم رسانیدن ۱۲ وارسته روشنائی و روشنی مرادف ۱۲ بهار مرکب بمعنی مداد مناسب مقام ۱۲

قطعهٔ تضمین

از خامهٔ خطپایۂ کلاغے چو نقش بست	صد داغ کرد و گل بدل از پاے زشت خویش
طاؤس را به نقش فرنگارے که هست خلق	تحسین کنند و خجل از پاے زشت خویش

فللّٰه الحمد شمس الضحیٰ در کف کرم شب تاب تافت و بدر الدجیٰ بر دست سهیل اتمام یافت یا خالق الاخلاق • لوامع الاشراق • اعوان کمال را شرقی یکشف انظارهم
واعین کمال را برقی یخطف ابصارهم

ع باد محذوف ۱۲ — ف باد بقرینهٔ دعا مقدر ۱۲

وله قطعهٔ تاریخ به مصرع بے کم و بیش و متضمن نام اخلاق جلالی و ثبوت طبع بالطف شعرے

آن منشی بےبدیل که مثلش نتوان یافت	در عالم ارواح و در اجسام مثالی
نامش نور دل آنگاه که پنجاه و شش و سی	بست و سه صد و شش و صد آید متوالی
سر زنده لطف و کرم و شان و وجاهت	در نور که گشته ز جنبش متلالی
رست از نم ابر کرم او بسر سنگ	بس دُر رو نافع چو نباتات جبالی
از بسکه و فالیش بموا عید سر نعیست	در شرح ملیهٔ عهد مقدم شده تالی
یا رب چه قدر لولوش آموده به گنجینه	کز دست و زبان و قلم افشانده لآلی

ف۱ خطپایۂ کلاغ خط شکسته ناخوان و پریشان و پاشان گویا کلاغ پنجه زده هست ۱۲ اظهار این اصطلاح با طاؤس خیلے مناسب است برائے ثبوت پا ازان هم مناسب تر و نقش بست بخیال با لطافت دارد و گل و داغ و غیر آن انچه مناسب طاؤس افتاده تماشائیه دارد ۱۲ منه عفی عنه ف۲ اعوان یاوران ۱۲ غ زیاده تر مقصود ذات ممدوح که نامش کمال است شرق بالفتح آفتاب ۱۲ غ ازهم یعنی این کتاب نام ران کمال را آفتابی باد چنانکه منکشف کند انظار ایشان را بخیال انیکه نظر با عانت روشنی آفتاب منکشف می شود و در ظلمت محجوب باند اعین جمع عین و عین کمال چشم به معروف یعنی این کتاب برائے چشمها برقے باد چنانکه در ربایند ابصار آنها را و این قدر اقتباس آیه کریمه هست که تیمنًا بران این خاتمه ختم کرده شد ۱۲ غفر الله ذنوبه و ستر عیوبه ف۳ تکرار حرف در عطف شایع حافظ شیراز سه عاشق یارم مرا با کفر و ایمان چه کار + تشنه دردم مرا با وصل و با هجران چه کار ۱۲ ف۴ در لفظ نور چون حروف اوائل این چهار لفظ یعنی نکشوند آرند نام ممدوح حاصل آید اگر گویند مفهوم نمی شود که این حروف را که قبیل واو آریم یا بعد واو گوییم که لفظ نور که اختیار کرده ام برائے همین ست که اتصال نون و واو جا نمید هر دو انفصال واو و را ز را جائے خالی داشته لیاقت آن پیدا کرده هست فالنظر حامده عفی عنه

چون بادشمالی شده خلقش ز روائح — او گشته ز تمکین طرف[۱] قطب شمالی
از اوج گرائی خیالات بلندش — این گنبد گردان شده فانوس خیالی
عکس از پس صد پرده گرفت آئینهٔ او — حال دل مردم بدل او شده حالی
پامال نخواهد چه کسے را ز تر حشم — آهسته نهد پا بسر صورت قالی
والا نظری کز نگه ژرف و بلندش — دریافته ماهیت هر سافل و عالی
چون عام شد از صحبت او کسب فضائل — در قالب طبع آمده اخلاق جلالی

صنعت حسن التعلیل ۱۲

موجد پے تاریخ بصد حسن بیان گفت
اخلاق جلالی شده باطبع جمالی
۱۸۸۳ء

ولہ قطعهٔ تاریخ به مصرع بے کم و بیش و متضمن نام لوامع الاشراق و ثبوت طبع سه بار شعر باستناد ثبوت

منادیست که طوبی[۳] لراقم الاوراق — رسید نخل قلم را ز مانه ایراق[۲]
زمین دولت منشی نولکشور کریم — چو خامه هر که تهیدست بود شد وراق[۴]

[۱] طرف بفتحتین مقابل ۱۲ غ [۲] بائے استعانت که مرکب از بائے مسمے والف مسمے کثیرالاستعمال است عرفی ؎ از صیقل ضمیر تو چون عکس آئینه * مرئی شود ز ظل بدن صورت حواس * ۱۲ [۳] ایراق برگ برآوردن درخت ۱۲ غ طوبی بمعنی بشارت و نام درخت بهشت درین مقام ایهامے بس نازک و لطیف دارد ۱۲ [۴] وراق مردیکه درم و دینار بسیار دارد ۱۲ غ

[۵] منادی بضم میم و کسر دال ندا دهنده که برائے اظهار امر حاکم در شهر میگردد فارسیان بمعنی ندا استعمال کنند و نیز صاحب منتخب نوشته که منادی بضم میم و فتح دال صیغهٔ اسم مفعول بمعنی خوانده شده یا ندا داده شده و بمعنی ندا نیز آمده برین تقدیر مصدر میمی باشد و فارسیان بکسر دال خوانند ۱۲ غ

صبا بود چو به گلشن ز کوچهٔ خلقش — تمام انف[1] شود غنچه بهر استنشاق
عجب مدان ز جوانانهٔ حسن طلعت او — که زهره نغمه سراید بپردهٔ عشاق
به بزم دست[2] نشین او چو جام خندان لب — چو شیشه مجلسیان گشته خاضع الاعناق
حلاوتیست بحرفش که بر بز آورده — دو دیده اند بسان ذباب اهل مذاق
شکست رانگند بسکه ضم به پیمانش — گهی نگفته که بالکسر آمده میثاق
بمطبعش شده انبار هر قدر کاغذ — برو برات نوشته است قاسم الارزاق
برعد و برق شده ابر گرد مضمارش[3] — چو تازیانهٔ ابرش بلند کرد طراق
هلال وار منو بود ز لمعا تشش — کتاب وصف ضمیرش اگر نهند بطاق
حکایت اگر بگلستان رود ز مردمیش — گیا شود همه مردم[4] گیا شجر و قواق
لوامع[5] الاشراقش ز مطلع مطبع — بزرق و برق[6] برآمد چو مهر در آفاق

فگند لمعهٔ تاریخ مصرع موجد
چه نور طبع فزود این لوامع الاشراق
سنه ۱۲۸۳ھ

ف۱ استنشاق آب یا هوا یا باد بینی درکشیدن ۱۲ غ ف۲ دست بمعنی مسند خاضع فرد آرنده اعناق گردنها ۱۲ غ چنانکه انوری گوید ـ آسمان رتبتی که سجده برند + آسمانهاش خاضع الاعناق ۱۲ ف۳ مضمار میدانیکه دران اسپان را برائے ریاضت دوانند ۱۲ غ ابرش بروزن مهوش اسپ ۱۲ غ طراق بافتح آواز زدن تازیانه ۱۲ غ ف۴ گیاهیکه بیخش بشکل آدمی باشد ۱۲ غ وقواق درختی که بار آن بصورت آدمی باشد ۱۲ مصطلحات وارسته ف۵ وزن مصرع اول چین ع بحر مجتث برخوان غزل بنغمهٔ و چنگ ف۶ زرق و برق کنایه از طمطراق ۱۲ بهار عجم و صاحب غیاث اللغات بتقدیم برق بر زرق نوشته بمعنی آرائش ۱۲

خاتمة الطبع

حمد و ثنائے لا تعد و لا تحصی مر اللّٰه الصمد لم یلد و لم یولد راست که او جملهٔ عالمیان زمین و آسمان را بامر کن فیکون آفرید و خرقهٔ پوسیدهٔ حیاة و ممات بپوشانید چنانچه (الذی خلق الموت و الحیوٰة لیبلوکم ایکم احسن عملاً) درین بارہ فرمان اوست تا اعمال صلحاء و طلحاء بموجب ارشاد اما الذین آمنوا و عملوا الصلحٰت فلهم جنّٰت المأوٰی نزلاً بما کانوا یعملون و اما الذین فسقوا فمأواهم النار داخل جنت و نار کند و درود نامحدود بر آفتاب رسالت و مهتاب نبوت باد که حضرت شان به امر ربه یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک احکام الٰهی را در مشارق و مغارب رسانید و حق خاتمیت رسالت و نبوت بدرجهٔ اتمام و اکمال رسانید صلی اللّٰه علیه و آله و سلم تسلیماً کثیراً) اما بعد مصنف کتاب **اخلاق جلالی** سزاوار صد تحسین و آفرین است که در مصنفهٔ خود الفاظ دقیق و شیرین و معنی فراهم آورده که طائر ادراک خواص هم تاب پرزدن ندارد و در فضائے اوج رفعت مطالب و مضامینش بال و پر کشوده خارج از حیطهٔ قدرت می شمارد و جمل و ترکیبش پیرایهٔ اهل زبان عجم فصیح و بلیغ چیست کرده برائے نونهالان بوستان علم و معرفت گلے سرسبز تازه تیار نموده تا از عطر دیوش طالبان چمنستان علم اخلاق و نصائح بکیفیت خاص متاثر شده مثل گل تازه که در موسم ربیع از خوشبویش مشام دماغ گلچین را معطر نماید آن هم از خوشبویش فضائے عالم معطر سازند بایں همه اختر تابندهٔ روسائے نامدار هنر و صاحب شعور و وقار عالیجناب منشی **تیج کمار** صاحب بهار گو سزاوار احسنت است که ذی الاشان نخواستند که این چشمهٔ آب حیات لاٰلی یعنی **اخلاق جلالی** بلباس زرین تصحیح معری باشد پس بحکم قدردان علم و هنر مالک **مطبع تیج کمار** وارث **مطبع نولکشور** واقع لکهنؤ بصرف زر کثیر تصحیح و تطبیق کرده اختلاف الفاظ و عبارات هر چه لیاقت صحت و صواب داشت حذف و درست نموده بحسن انتظام و اهتمام تام مرلی دهر مصر اسپرنٹنڈنٹ مطبع هذا دفعه هفت ۱۷ دهم بماه ستمبر ۱۹۵۷ء مطابق ماه صفر المظفر ۱۳۷۷ھ از حلیهٔ طبع مرصع شده مقبول جهان گردید۔